РАЗЛИЧНИЯТ ПОГЛЕД КЪМ ИЗТОЧНАТА КРИЗА И БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС (1875 – 1878)

съставител Живко Войников

2026 г.

В памет на академик Константин Косев

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД – 3

БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПА, САН СТЕФАНО И БЕРЛИН – 1878 г. *автор Г. Генов. – 5*

БРИТАНСКАТА ПОЛИТИКА НА БАЛКАНИТЕ 1856 – 1878 г. *автор Катлийн Келог Ръдърфорд. – 39*

БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС. *автор Хенри Ф. Мънро. – 69*

БИСМАРК – НЕЧЕСТНИЯТ ПОСРЕДНИК? *автор: М. Дейл Карлсън. – 88*

ПРИЧИНИТЕ ЗА БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС ПРЕЗ 1878 г. И ПОСЛЕДСТВИЯТА ОТ НЕГО. *автор: Кенет Алън Шафър. – 153*

ДИЗРАЕЛИ И ИЗТОЧНИЯТ ВЪПРОС – ЗАЩИТА НА БРИТАНСКИТЕ ИНТЕРЕСИ. *автор Каролайн А. Рийд. – 197*

АВСТРОУНГАРСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ ПО ВРЕМЕ НА ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА 1877-1878 г. *автор Милчо Лалков. – 212*

ГРАФ АНДРАШИ И ПОЗИЦИЯТА НА АВСТРО-УНГАРИЯ ОТНОСНО ИЗТОЧНАТА КРИЗА (1875-1879). ИСТОРИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД. *автор Габор Деметер. – 218*

СБЛИЖАВАНЕТО МЕЖДУ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И АВСТРО-УНГАРИЯ ПРЕДИ БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС ПРЕЗ 1878 г. ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИ АНАЛИЗ. *автор Берталан Бордас. – 232*

КРИЗАТА В ЕВРОПЕЙСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ СЛЕД БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС ОТ 1878 г. *автор Нина Маркович Казе. – 255*

БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС ОТ 1878 г. СИГУРНОСТ И СЪТРУДНИЧЕСТВО В ЕВРОПА ПРЕДИ 100 ГОДИНИ. *автор Имануел Гайс. – 270*

ИЗТОЧНИЯТ ВЪПРОС В ПОЛИТИКАТА НА КНЯЗ А. М. ГОРЧАКОВ. *автор Константин Косев. – 289*

ПОЛИТИКАТА НА ГЕРМАНИЯ ПО ИЗТОЧНИЯ ВЪПРОС ПРЕЗ 60-ТЕ И 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В. И ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ. *автор Константин Косев. – 307*

САНСТЕФАНСКИЯТ МИРЕН ДОГОВОР. ЗАД КУЛИСИТЕ НА ДИПЛОМАЦИЯТА. *автор Константин Косев. – 316*

БИСМАРК НАСЪРЧИ РУСИЯ ДА ОСВОБОДИ БЪЛГАРИЯ. *автор Константин Косев. – 322*

ЗАД КУЛИСИТЕ НА БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС И РОДИЛНИТЕ МЪКИ НА ТРЕТАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА, *автор Константин Косев. – 325*

РЕАЛНИЯТ БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС. *автор Миша Глени. – 367*

ЙОВАН РИСТИЧ И БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС. *автор Сръджан Граовац. – 379*

ВЕЛИКИТЕ СИЛИ НА ЕВРОПА И АЛБАНЦИТЕ ПРЕЗ 1878 г. ОТ САНСТЕФАНСКИЯ ДОГОВОР ДО БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС. *автор Владислав Сотирович. – 284*

БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС В 1878 г. И НЕГОВИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПОСЛЕДСТВИЯ ЗА БАЛКАНИТЕ. *автор П. А. Искендеров. – 397*

ПОЛОЖЕНИЕТО В МАКЕДОНИЯ И ПОЗИЦИЯТА НА РУСИЯ СЛЕД БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС ОТ 1878 г. *автори А. Гиза, Н. Г. Шелепенкин. – 409*

ВЪЗНИКВАНЕТО НА ИДЕЯТА ЗА „ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ” ПРЕЗ 70-те ГОДИНИ НА XIX ВЕК. *автор Михаил Кузменко. – 421*

ПРИЧИНИТЕ ЗА НАЧЕРТАВАНЕ САНСТЕФАНСКИТЕ ГРАНИЦИ НА БЪЛГАРИЯ. *автор Олег Айрапетов. – 429*

АРМЕНСКИЯТ ВЪПРОС НА БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС В 1878 г. *автор Н. А. Сараджан. – 436*

ИТАЛИЯ, ЕВРОПА И БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС. *автор Симеон А. Симеонов. – 439*

ЗАКЛЮЧЕНИЕ – А МОЖЕШЕ ЛИ ДА Е РАЗЛИЧНО? *автор Живко Войников – 450*

УВОД

Вече изминаха няколко години откакто на 26.11.2020 г. ни напусна акедемик Константин Косев, най-ревностният изследовател на Източната криза (1875-78 г.), Източният въпрос и Освобождението. Особен интерес за него беше ролята на германският канцлер Бисмарк в събитията около Източната криза, довели до нашето освобождение. Безспорна и най-голяма заслуга на акад. К. Косев, е че пръв нанесе съкрушителен удар, върху властващата дотогова изцяло невярна руска и впоследствие съветска теза за тези събития, възхваляваща „братушките слявяни, наши освободители“ и хвърляща кал и и помия върху личността на германския канцлер, обвинявайки го като враг на Русия и „славянството“, представител на „германският империализъм“, че съвсем целенасочено е унищожил плодовете от руската победа. Тази теза започва да се налага в българската историческа литература още след Освобождението, с развитието на българската русофилия, но след 9 септември 1944 г., по стечение на новата геополитическа реалност, е наложена твърдо с методите на „класово-партийният“ подход.

Когато през 1978 г., в чест на 100-годишнината от Освобождението, излиза найзнаменита книга на К. Косев „Бисмарк, Източният въпрос и Българското освобождение 1856 – 1878 г.“, тя предизвиква смут сред тогавашната историческа общественост и партийната власт, защото съвсем ясно, аргументирано и конкретно доказва, кой носи основната вина за разпокъсването на България на Берлинския конгрес. Книгата много скоро е иззета от милицията, продажбите са спрени, тя потъва в забвение, и за малко не струва академичната кариера на своя автор.

Спомням си, че в началото на 90-те години имах възможност да я прочета, дадена ми от мой преподавател в института[1], който на времето е успял да си я купи, и бях поразен. Прочетох я „на един дъх“ за два дни. Всичките ми представи от учебниците по история и други книги по въпроса, се сринаха. Оттогава датира и моя интерес към тези събития. Дори имах възможност лично да се запозная с акад. Косев, при едно съвместно участие през лятото на 2000 или 2001 г. в предаването на ТВ СКАТ, „Час по България“ с водещ тогава Божидар Димитров, посветено на Берлинсикят конгрес. По-късно през 2020 г. издадох своята книга „Източният въпрос и българското полуосвобождение през 1878 г.“ (изд. „Еделвайс) и имах голямото желание да изпратя една книга на акад. Косев. Успях да намеря имейла му, и му писах, но не получих отговор. После прочетох, че съвсем наскоро е починал. За съжаление се разминахме във времето и пространството…

Предложеният сборник от статии, посвещавам в памет на този голям български историк. Съставил съм го от различни източници, събрани от публикации в интернет, които съм превел с помощта на интернет-преводачите (Google, DeepL), едно голямо съвремено постижение, преодоляващо езиковите бариери и много улесняващо работата на изследователите.

По своя замисъл, той се явява продължение на създаденият от мен двутомник със спомени на участниците в Берлинския конгрес, издаден от изд. „Еделвайс“ през 2023-24 г. Неговата цел е да покаже на читателя различните гледни точки и тълкувания на събитията според разлчини чужди и наши автори, в статиите и дисертациите им писани в един доста широк период от време, от 1918 г. (на Мънро), до наши дни, разбира се с най-много представени статии на акад. Косев.

Естествено, тук не може да не се вземат предвид и националните пристрастия. По един начин представят събитията англоезичните автори (в случая американци, англи-

[1] Професор Божанов, ръководител катедра по Рентгенология и радиология във Висш медицински институт, Стара Загара, отдавна покойник.

чанин), по друг – рускоезичните, и по трети и четвърти начин съотв. унгарските, германския, българските, сръбските и др. автори.

Но погледнато комплексно въпреки понякога противоречащите си тези, предложената информация се допълва и спомага за по-пълно и по-многофакторно разбиране и обяснение на събитията довели до Източната криза, Санстефанският договор и Берлинският конгрес, оказали се много важни и в много отношения фатални за нас българите и до ден-днешен, но неясни и неразбрани за по-широката аудитория.

Както заключават абсолютно всички автори, Берлинският конгрес се оказва най-важното събитие в последните десетилетия на XIX век, крайъгълен камък на европейските отношения, довел до окончателното разделение на континента и формирането на двата враждебни блока, който ще се самоунищожават взаимно в касапницата на Голямата, Общоевропейска, или Първа световна война.

Всички събития които ще се случат на Балканите и в Европа след 1878 г., вече са предопределени от резултатите на Берлинския конгрес. Този конгрес постави началото на залеза на Стара Европа, минал през трагедията на две унищожителни световни войни, една студена война и завършил с американското световно господство, чийто финал имаме щастието или нещастието да наблюдаваме в наши дни, казвам „нещастието“ защото никой не знае как ще зъвърши този процес и дали човечеството ще успее да избегне трета още по-жестока и опустошителна световна война, която може да тръгне, префразирайки думите на Бисмарк… „от някоя украинска, натовска, европейска или руска глупост“.[2]

Ж. Войников

[2] Бисмарк казва, че общоевропейска война може да избухне само от някоя балканска глупост. В съвр. случай глупостта може да се случи и на друго място. (б. р.).

БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПА, САН СТЕФАНО И БЕРЛИН – 1878 г.

автор Г. Генов, публикувано в поредицата „Българска историческа библиотека“, София. 1940 г.

Началото на XIX век отбеляза бързото възраждане на балканските народи. Едни след други, сърбите, гърците, румънците и българите започват борбата за своето освобождение. Влиянието на френската революция с лозунгите за свобода и самоопределение на народите, и приближаването на Русия след всяка руско-турска война, все по близо до Дунавските устия и Балканския полуостров, са първостепенните причини разбудили заспалото народностно съзнание на балканските християнски народи, дали силен тласък на тяхното възраждане, а по-късно и на борбите им за политическа свобода.

Балканските християни не са в състояние сами да вдигнат оръжие, и да сломят турското иго. Необходим е по-силен фактор, от слабите усилия на потиснатите народи да се освободят и да разкъса робските вериги, които повече от четири века тежат на Балканите. Този фактор е европейската намеса, без която освобождението им е твърде проблематично.[3]

Въстанието на потиснатите и намесата на силите, са двата взаимно допълнящи се елемента, които допринасят за освобождението на поробените народи. Намесата на силите става след въстание, но и то ще е без резултат, ако не последва чуждо вмешателство.

Безспорно, най-важната роля играе Русия. Както и да обясняваме целите на руската политиката на Балканите, независимо от империалистичните съображения на руските управници, при постоянните борби развиващи се на Изток, не можем да отречем огромното значение, което руската политика има в съдбата на балканските християни за тяхното освобождение.

Тя взема не само дейно участие във всичките дипломатически и военни акции за освобождението на подвластните на султана християнски народи, но и почти винаги е инициаторка на тези акции.

Поведението на останалите европейски велики сили, към освободителното движение на подвластното християнско население, е по-скоро отрицателно. С малки изключения, те поддържат съществуването и целостта на Османската империя като сигурна преграда срещу руския напор на юг.

Не може да се отрече, че Англия и Франция имат значителна роля за освобождението на гърците. Нещо повече: докато руският император Александър I, под влиянието на австрийския канцлер княз Метерних, се държи доста отрицателно към гръцкото движение, английският министър Канинг още през 1824 г., непосредствено след Веронския конгрес от 1823 г., взема присърце защитата на въстаналите гърци и допринася много за продължаване на въстанието.

За това допринася и филелинистичното движение във Франция, начело с видни представители на френската обществена и политическа мисъл, като Б. Констан, Лиан-кур, генерал Себастияни и др.

Русия се намесва по-решително в гръцкия въпрос след възкачване на император Николай I, през 1825 г.

Нейното влиянието започва да расте с подписания през 1774 г. Кючук-Кайнарджански мирен догов, след победоносната руско-турска война. Според чл. 7 на договора, Русия придобива правото да покровителства православната църква и правос-

[3] На практика невъзможно, няма такъв народ който с въстание да сломи една империя. (б. р.).

лавните християни в Османската империя, както Франция и Англия имат това право по отношение на католиците (доп. ред. и протестантите) въз основа на по-стари договори, известни като капитулации. Чл. 7 на Кайнарджанския договор дава на Русия възможността да се меси в работите на Османската империя, под предлог за защита на раите (православните народи).

Продължителната война (1768–1774 г.), завършила с Кючук-Кайнарджанския мирен договор, разкрива силата и превъзходството на Русия, и показа слабостта и упадъка на турската държава. Това стресва западните държави.

До втората половина на XVIII в., от Източния въпрос се интересуват само Франция и Австрия. Като се започне още от времето на крал Франсоа I (първата половина на XVI в.), Франция непрекъснато се старае да поддържа тесни политически и стопански връзки с империята на султаните. В политическо отношение френската монархия използва страшната тогавашна турска сила, за обща борба срещу Свещената германска империя (б. ред. т.е. Хабсбургската държава)[4]; в стопанско отношение Франция монополизира за своите поданици и протежета, външната търговия на Турската държава.

След Кючук-Кайнарджанския мир, от Източния въпрос започва да се интересува и Англия. Засилването на Русия през XVIII век, и постоянните усилия да стане господарка на Черното море, като го обхване здраво през Балканите и Кавказ, и да излезе на топлото Средиземно море, предизвиква тревога за английската дипломация след всеки нов удар на Северната империя над Туриия.

Гръцкият план на Екатерина II

Към края на XVIII век, Англия разбира значението на богатата Индия и на английските колонии в Далечния Изток, за нейното бъдещо политическо и стопанско развитие. Окончателното загубване на Съединените щати откъснали се от метрополията и извоювали своята независимост, показва на Лондон, че тежестта на английската колониална политика трябва да се премести към Индийския и Тихия океан и че Америка е почти загубена за нея.[5]

В своя стремеж на юг, Русия заплашва интересите на Англия точно там, където е най-чувствителното им място – Ориента и Източниото Средиземноморие.

Виждайки, че Русия може да пресече както сухоземния, така и морския път за Индия, Англия си поставя за цел да пречи с всички възможни средства на намеренията на Русия да стане господарка на Балканите, Цариград и Мала Азия, и през Проливите да излезе на топлото Средиземно море, там където минава английският имперски път, особено след откриването на Суецкия канал в 1867 г., свързващ метрополията с нейните най-богати и важни колонии. Така дипломатическата и политическа история на Ориента през XIX век е изпълнена с непрекъснатите борби за надмощие между двете държави.

Руските аспирации на Близкия Изток[6], в тяхната цялост през XVIII век се състоят от пълното завладяване на Балканския полуостров[7], срещат сериозна съпротива не само от западните държави, но и от самите балкански народи.

[4] Именно Франция принуждава Австрия да спре „освободителната“ си офанзива към Балканите в края на XVII и началото на XVIII век. (б. р.).

[5] Все пак остава Канада. (б. р.).

[6] Под Близък Изток и Ориент в XIX в., се разбират Балканите, Мала Азия, Сирия, Леванта. (б. р.).

Още в първата половина на миналото столетие (т.е. XIX в.) идеята за народността и стремежът на отделните народи да получат международно политическо признаване като независими държави, започва да прониква сред балканските народи.

Пред двойната съпротива, от страна на западните държави и на самите балкански християнски народи, руската политика е принудена да еволюира значително. Докато през XVIII век тя прави спогодби за подялбата на европейските турски вдадения, като една голяма част отделя за себе си, през XIX век ограничава своите планове само към завладяването на Проливите, за да излезе на Средиземното море и осигури свободен път за руската търговия на запад.

Събитията, които стават през XIX век и завършват с освобождението на Румъния, Сърбия и Гърция, показват по несъмнен начин, че християнските народи на Балканите са израстнали твърде много в своето народностно съзнание и времето на техното политическо освобождение е настъпило.

Започнатата борба не може да се спре, докато не достигне своя логически край: политическа свобода на всички подвластни на Турция християнски народи. Това става още по-неизбежно, защото на всички става ясно, че реформите внушени на Турция от нейните покровители, обещаващи да подобрят тежкото положение на раята, остават написани само на книга.

Османската империя изпада в социална и политическа слабост, лишаващи я от условия за едно действително прераждане, което да подобри положението на нейните поданници, особено на християните, съставляващи мнозинството в европейските османски владения, и явяващи се по-културния и деен елемент.

Но насилията, административните произволи, социалните неправди, си продължават, държат християнските народи в постоянно недоволство, и ясно им показват, че тяхното положение ще се подобри само тогава, когато се избавят от пряката власт на султана.

Руското влияние на Балканите получава твърде чувствителен удар след неуспешната Кримска война, която завършва с подписването на Парижкия мирен договор на 30 март 1856 г.

Според чл. 9 и 22 от договора, Русия губи правото на изключително покровителство върху християнските народи в Турция. Те остават под властта на султана, с реформите обещани в Хатихумаюна от 18 февруари 1856 г. Силите се „затварят очите“ с една платоническа гаранция за изпълнението на тези реформи. Така противниците на Русия смятат, че нейното влияние върху балканските християни е поне значително намалено, тъй като не може да бъде премахнато изцяло.

И наистина, след Кримската война руското влиянието в Цариград и на Балканите отслабва значително. Тя се оказва слаба да се бори с западните си противници на бойното поле, а с поражение при Севастопол, рухват всички надежди на поробените християни, скоро да се видят свободни.

Русия е обвинена в прекален егоизъм. На Запад виждат само руския стремеж към Проливите и Балканите, като освобождавато поробените християни, е само повод. Подобен песимизъм има и сред балканските християни в Европейска Турция.

Още докато трае Кримската война, английският министър на външните работи, лорд Палмерстън заявява в английския парламент на 15 март 1854 г.: „*Русия, от времето на Петър Велики, систематично и неотклонно се стреми да осъществи неговия завет, да завладее Турция. Срещайки препятствия в преследнето на тази цел, тя временно отстъпва, но със затаеното желание при първа възможность да тръгне отно-*

[7] Не пълно, а подялбата му с Австрия. Предвижда се и създаването на две марионетни държави – Дакия (от Влахия, Молдова и Добруджа) и нова Византия (Гърция с България (Мизия), Македония и Тракия), Сърбия и Албания се предвиждат да бъдат окупирани от Австрия. (б. р.).

во напред. Нейната политика се заключава в това: без да форсира събитията, зорко да следи действията на европейските правителства, да търси и използува най-незначителните техни грешки за постигане на своите цели“.

В Парижкото списание „*Annuaire des Deux Mondes*“ (Алманах на два Свята) от 1854 г. пише следното: „*Ако славянските племена на Балканите станат поданици на Русия, те неминуемо ще бъдат подложени на строга административна централизация, която ще ги лиши от муниципалните им учреждения и от наследените им от вековете обичаи, ще повлияе за съществени изменения на родните им наречия, с една дума ще отнеме всичките безспорни доказателства за техната политическа индивидуалност, която те са успели досега да запазят, въпреки гнета на вековното робство*“.

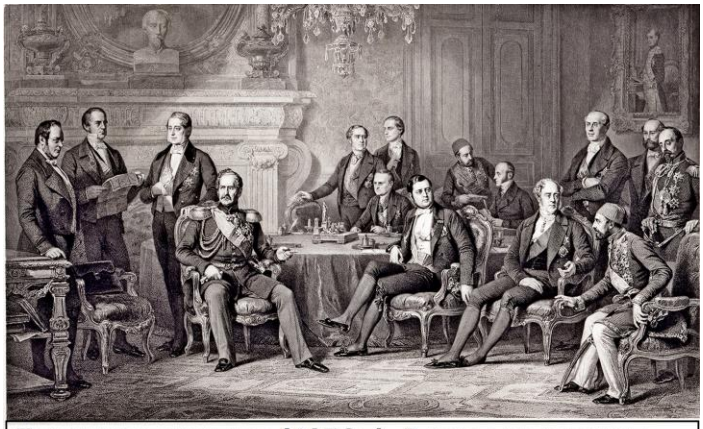

Парижкият конгрес (1856 г). В центъра руският представител граф Орлов и френският председател граф Валевски. Зад Орлов са Кавур, Бойст и лорд Кларендън. Турският представител е Мохамед Емин паша.

Руското обществено мнение, недоволно от унижението на страната след Парижкия конгрес, макар и твърде внимателно и предпазливо, настоява да поеме отново ролята, която има до Кримската война, по въпроса за покровителството и защитата на православните християни на Изток.

Още през 1858 г. известни славянофилски кръгове изпращат от Петербург Мансуров[8] с мисия да проучи на място, на Балканите, в Цариград и Палестина, какво е останало от влиянието на Русия на Изток, след злополучния изход на войната.

Мансуров дава твърде песимистичен доклад за онова, което е видял от своята обиколка. Руското влияние е значително намалено, гръцкото православно духовенство в Светите места, е изгубило вяра в могъществото на Русия, и се обръща директно към турските власти, без да търси помощта на руската дипломация, както е било до войната.

Канцлерът княз Горчаков съзнава, че Русия не може да започне веднага каква и да е дипломатическа акция, докато не настъпи промяна в международните отношения.

За пръв път, Русия излиза от изолираното си положение след започването на войната за Италианското освобождение през 1859 г.

На конференцията в Париж, събрана да разреши въпроса за Дунавските княжества, Петербург предлага да се обсъди по-общия и по-важен въпрос за положението на християните в Турция, във връзка с обещаните в Хатихумаюна, но неизпълнени реформи. И естествено не получава положителен отговор. Неуспехът не отчайва Русия. Събитията на Изток се развиват по такъв начин, че винаги държат открит въпроса за положението на християните на Балканите.

[8] Борис Павлович Мансуров (1828 – 1910) е руски дипломат. През 1857 г. от името на великия княз Константин Николаевич, Мансуров е изпратен в Йерусалим. Като частен поклонник, посещава Светите места и средиземноморските пристанища, „за да събере необходимите практически материали и да подготви пътеводител за Светите места“. В края на октомври 1857 г. той се завръща в Санкт Петербург, където представя голям доклад с подробен анализ за организиране на руска поклонническа инфраструктура в Палестина. Според Мансуров е необходимо да „приведем нашата намеса на Изток в такава неполитическа форма, която да обезоръжи нашите противници“. Докладът на Мансуров е публикуван в 30 екземпляра през декември 1857 г. анонимно, по лично указание на великия княз Константин Николаевич.

През юни 1860 г. става клането в Ливан (тогава част от Сирия). Франция се интересува от тази турска област, където покровителства християните католици, наречени маронити, които често стават жертва на фанатизма на мюсюлманското племе друзи.[9] При първото известие за събитията в Сирия, Парижкият кабинет иска от европейските правителства да се намесят в турските работи за защита на християните в Ливан. Руското правителство дава пълна подкрепа на френското предложение, но иска към договора за интервенцията, който трябва да се сключи между силите, да се добави таен член, според който великите сили поемат задължението да наложат на Портата да подобри положението на всички християни в Турция. Ако на Балканите избухнат размирици, то силите да бъдат готови да действат колективно, както ще действат в Ливан. Руското предложение среща недоволството на силите и последните решават да умиротворят Ливан, без да се засега положението на християните в другите области на Османската империя (доп. р. и без участието на Русия).

Европа не се интересува от съдбата на балканските християни, въпреки задължението по чл. 9 от Парижкия договор да се грижи колективно за въвеждане на реформите, обещани с Хатихумаюна.

През 1866 г. избухва Критското въстание. Русия повдига наново Източния въпрос. Тя иска от европейските кабинети да се отнеме всяка възможност на турците да спират свободното развитие на румънския, сръбския, българския и гръцкия народи.

С втора нота от 1 февруари с. г. княз Горчаков настоява пред европейските кабинети да се застави Портата да даде на подвластните си християнски поданници административна автономия, гарантирана от великите сили, която да отдели решително двете религии, които не могат да живеят под един и същ закон. Френското правителство с нота от 24 февруари 1867 г. предлага да се въведат общи реформи в Турция в духа на Хатихумаюна, еднакво засягащи мюсюлманските и немюсюлманските народи. Целта е да се избегне възможността да се създаде особен автономен режим за християните, (доп. ред. и да се отхвърли руската дипломатическа инициатива).

Гледището на руското правителство е съвсем различно. В един разговор княз Горчаков открито казва на френския посланик Талейран: „*Нас преди всичко ни интересува свободата на християнското население, което се намира под владичеството на Турция, и ние сме длъжни да се погрижим преди всичко за подобрение на неговата участ, защото то живее при изключително тежки условия, много по-тежки, отколкото условията, при които живее мохамеданското население*“.

Израз на настроенията и схващанията на руските обществени и политически кръгове от оная епоха е мемоарът на княз Горчаков, с дата 6/18 април 1867 год., озаглавен: „Мемоар за действително подобрение положението на християнското население в Османската империя“. Този мемоар, според смелите мисли, които изказва, наистина представлява епохално събитие за своето време.[10]

Мемоарът започва с определяне целта на руската политика на Изток. Русия иска да се създаде там стабилен ред на нещата, който да сложи край на постоянните безпо-

[9] Друзите не са мюсюлмани, въпреки че тръгват от мюсюлманската шийтска секта на богослова Мохамед ибн Исмаил Ад Дарази. Самите мюсюлмани ги смятат за отстъпници от вярата и отделна религия. През 40-60-те години на XIX век има въоръжени сблъсъци между различни общности в Ливан. Продължителният конфликт между християните-маронити и друзите е особено ожесточен през 1841, 1845, 1860 г. Религиозният антагонизъм играе по-малка роля от обществено-социалните противоречия и лошото османското административно управление в Леванта. Конфликтът се подхранва от интригите на европейските сили, като Великобритания подкрепя друзите, Франция – маронитите, а Русия – православните. (б. р.).

[10] Единственото нещо което показва този мемоар, както и всички останали инициатива на Горчаков, е пълното безсилие, объркаността и липсата на ясно постижими цели на руската външна политика. (б. р.).

койства и несигурност, от които страдат християните и към техните страдания християнският свят не може да остане безучастен.

По-нататък мемоарът предлага реформите за въвеждане в Европейска Турция, по подобие на автономното управление на о. Самос от 1833 г. и на Ливан от 1861 г.

Европейска Турция да се раздели на отделни автономни провинции, с широко местно самоуправление. Границите на провинциите трябва да се определят според географскиа и етнически принцип, като се съблюдава и по-старото османско административно деление на ейялети, отговарящо донякъде на етническото разпределение на населението, обстоятелство с което османците са се съобразили, при пъвоначалното завоюване на Балканския полуостров, а сегашното новото делене на вилаети, трябва да се отхвърли като произволно и изкуствено.

Мемоарът предлага да се образуватъ следните автономни области в Европейска Турция:

1) Смесените по население Румелия и Македония ще образуват една автономна област;

2) Северна България – втора автономна област;

5) Босна, Херцеговина, Северна Албания и Стара Сърбия[11] – трета автономна област;

4) Епир, Южна Албания, Тесалия и най-южната част на Македония – четвърта автономна област;

5) Спорадските острови с о-в Хиос – пета автономна област.

Този прбект има недостатъци, поради две причини:

1. Неяснотата, затрудняваща прокарването на точни етнически разграничения на Балканите,

2. Русия задоволява сръбските и гръцките претенции, и да не дразни останалите европейски сили, със създаването на една голяма българска автономна област. Затова се предвижда откъсването на Македония и Тракия от Северна България, както и разпокъсването на Албания.[12] Според това хипотетично разграничение щеше да има:

Две български области: 1. Северна България; 2. Румелия със Северна и Средна Македония;

Две гръцки области: 1. Епир, Тесалия. Южна Албания и Южна Македония; 2. Островите;

Една сръбска област съставена от Босна, Херцеговина, Северна Албания и Стара Сърбия.[13]

Според руския проект, всяка област се управлява автономно от избран областен съвет, който представлява областно народно събрание. Начело на всяка област стои областен управител, назначаван от султана в съгласие със силите. Той трябва да принадлежи към основната народност в областта и управлява в съгласие с областния съвет. Поддържането на реда и общественото спокойствие са поверени на управителя и об-

[11] Твърде неопределено като обхват изкуствено териториално понятие, чийто граници растат с растежа на сръбския шовинизъм. В случая Горчаков има предвид Косово. (б. р.).

[12] Авторът греши, първо Горчаков изобщо не е наясно с народностното разпределение на балканските народи, въпреки че по това време вече има достатъчно точни етнографски карти, и второ Сърбия и Гърция вече са самостоятелни държави, естествено Русия ще разчита на тях, а не на напълно неясната като съдържание и очертания България. Твърдо наложеното в западните представи за Балканите твърдение, че българи живеят само на север от Балкана, а в Румелия (Тракия) и Македония живеят гърци, естествено шумно се пропагандира и от сърбите и от гърците. Не се нуждае от коментар, че тези дипломатически упражнения на Горчаков, който е много посредствен но изключително тшеславен дипломат, са напълно фантастични и неприложими. (б. р.).

[13] Тази област ще е доста смесена по състав: албанци, хървати, сърби, боснески мюсюлмани, българи. (б. р.).

ластния съвет, които разполагат с полицията и народната милиция (опълчение), в която служат всички жители на областта. Гарантира се широко окръжно и общинско самоуправление, независимо правосъдие, отделни финанси и пълна свобода на религията и образованието.

Руският мемоар срещна решителна съпротива от Англия, Австрия и Франция. С това руските надежди към френскияото правителство за разрешение на Източния въпрос, пропадат и този път. Така Русия за дълго време се отказва да повдига въпроса за въвеждането на реформи в Европейска Турция, в защита на християните.

С това завършват опитите на Александър II и княз Горчакова, през 60-те години на XIX век за разрешаване на Източния въпрос, чрез областна автономия на балканските християни.

Но три години покъсно българите постигат значителен успех със създаването на Екзархията. Със султански ферман отъ 28 февруарий 1870 г. се създава народна българска църква, под чиято юрисдикция влизат 16 епархии, именно: Русенска, Силистренска, Шуменска, Търновска, Софийска, Врачанска, Ловчанска, Видинска, Нишка, Пиротска, Кюстендилска, Самоковска, Велешка, Варненска, Сливенска и Пловдивска. Така цяла Северна България от устието на Дунава до долината на Морава, и цяла Южна България с част от Македония образуват територията на Екзархията. В нейните граници не влизат всички земи, които българите смятата за свои, не влиза цяла Македония. Но султанският ферман дава право да се включват и нови области в Екзархията, щом като цялото, или най малко 2/3 от православното население в дадена област жерлае това. Българите преодоляват всички мъчнотии. В поголямата част на Македония и Тракия е направен всенароден плебисцит, който дава нуждното болшинство на българите, и навсякъде, където живеят по-компактни маси българско население, се създават български епархии.

Църковната свобода, каквито и облаги да носи, не може да задоволи българския народ. Робството продължава да съществува, българинът се чувства безправен и унизен подъ владичеството на турците. Нуждна му е политическа свобода, каквато вече имат другите народи на Балканския полуостров.

Не изминават дори 10 години след потушаването на Критското въстание, когато през пролетта на 1875 г. избухва ново революционно движение в Херцеговина. Положението на раята става все по-непоносимо. В мемоара, който водачите на въстаниците връчват на силите на 27 март 1876 г., се иска:

1) Християнското население на Херцеговина да получи пълна собственост наймалко на 1/3 от земята;

2) Турция да оттегли завинаги своята армия от Херцеговина, като остави гарнизони само в крепостите;

3) Турското правителство да възстанови опожарените къщи и всички разрушени храмове на християните;

4) Въстаниците ще сложат оръжие, само след като самите турии сторят това и след като бъдат изпълнени посочените реформи;

5) след като християнското население се върне по домовете си, неговите старейшини да уговорят с властите практическото приложение на реформите, като се състави органически устав (*Uprava*) в съответствие с проекто-реформите на граф Андраши[14];

6) Въстаниците заявяват, че не могат да се доверят на празните обещания на Портата, която никога до сега не е изпълнила дадената си дума, затова те искат от името на народа, въпросът за реформите да се постави под контрола на една европейска комисия;

7) Въстаниците искат Русия и Австро-Унгария, да имат свои консулски агенти, натоварени с надзора по изпълнението на реформите, във всяко селище, където ще има турски гарнизон.

Така въстаниците предявяват твърде определени искания за областна автономия под европейско покровителство.

Въстанието скоро придобива открит политически характер. През юни 1875 г., щабът на въстаниците издава, позив към християните в Османската империя, обявявайки, че се борят против турското иго за своята свобода и приканват всички християни да се присъединят към тях.[15]

Позивът оказа своето влияние не само в Сърбия и Черна гора, които подкрепят въстанието, но и върху духовете в България, особено върху българската емиграция в Румъния. Херцеговското въстание, без съмнение, повлиява много върху решението, което вземат българските революционери зад Дунава за подготовката на Априлското въстание през 1876 г.

Едни от водачите на херцеговското въстание, като Любобратич, са за присъединяване към Сърбия, други като Павлович, искат присъединение на Херцеговина към съседната Черна гора.

Въпреки усилията на Портата да потуши въстанието, особени успехи на са постигнати.

Русия се опитва да предизвика колективна постъпка на силите в Цариград, но нейните усилия са провалени от съпротивата на Англия.

Руското правителство убеждава само германското и австроунгарското правителство да подадат колективна нота до Портата, на 17 август 1875 г.

Въстаниците, обаче отхвърлят посредничеството на силите, като изтъкват недоверието си, към турските обещания за реформи.

Със същото недоверие е посрещнат и издадения на 1 септември 1875 г. султански ферман за съвсем незначителни, реформи в правосъдието, и султанското ираде от 2 октомври с. г., обещаващо намаление на данъците за селското население, реформиране управлението на общините с въвеждането на изборния елемент в общинските съвети.

Същото недоверие посреща и султанския ферман от 12 декември 1875 г. за въвеждане на общи реформи в цялата империя.

Русия настоява пред Германия и Австро-Унгария да се направят нови постъпки в Цариград, като се наложи на Портата да даде известна автономия на въстаналите области. Трите правителства изработват обща нота, която е връчена на Портата, на 30 декември 1875 г. Въстаниците заявяват, че нема да сложат оръжие, докато не получат пълна областна административна автономия.

---

[14] Известната „нота Андраши“. (б. р.).

[15] Герцеговинское возстание и Восточный вопрос. Анонимно, Санкт Петербург, 1876, с. 14.

Великите сили, с изключение на Русия, отказват да приемат исканията им. Това предизвиква ново влошаване на англо-руските отношения. Английският посланик твърди пред Високата Порта, че упорството на въстаналите херцеговинци се дължи на подстрекателствана на руския консул в Рагуза (Йонин) и на подкрепата от Черна гора.

Няколко месеца след това, през пролетта на 1876 г., избухва Априлското въстание в България. Жестокостите, с които турците потушават въстанието, хилядите невинни жертви, избити от башибозуците и редовната армия, възбуждат общественото мнение на запад, и особено в Русия.

Руското обществено мнение настоява да се действува решително за въвеждане на сериозни реформи в Турция, които да защитят християнското население от произволите на турската администрация и безнаказания мюсюлманския фанатизъм. Но руското правителство не може да действа, докато не получи съгласието на другите велики сили, и на първо място – на Англия.

Събитията в България през паметната 1876 г., извършените жестокости и страданията на невинните българи, успяват да трогнат дори английското обществено мнение. Видни общественици настояват пред своето правителство, за натиск върху Турция, и осъществяване на реформи гарантиращи по-сносен живот за страдащите под турския ярем християни. Тук трябва да се изтъкне с особена признателност името на големия хуманист и горещ защитник на поробените народи — Уйлям Гладстон.

Сведенията за нещастията, сполетяли България през страшната 1876 г., достигат твърде късно на запад. Първите достоверни сведения за жестокостите, извършени от турските редовни и нередовни войски над българското въстанало и невъстанало население, се появяват в европейския печат едва на 23 юни 1876 г., когато лондонският вестник „Дейли нюз“ публикува първата дописка на своя цариградски кореспондент Едуин Пиърс. Сведенията е получил и от преподавателите в американския „Роберт Колеж“ д-р Уошбърн и д-р Лонг. По-късно по-подробни сведения дадват американският консул в Цариград, Юджин Скайлър и специалният кореспондент на в-к „Дейли нюз“ Дженюариус А. Макгахан, също американец. Те имат доблестта и благородството в онези размирни времена да посетят лично местата, станали арена на страшните събития. Английското посолство в Цариград изпраща със същата цел секретаря Беринг. Първият доклад на Скайлър е от Пловдив, от 10 август 1876 г., а подробното му изложение до американското правителство е от 20 ноември с.г. Подробната кореспонденция на Макгахан е от 2 августъ с.г. в Татар-Пазарджик, градът в непосредствено съседство с местата на печалните събития. Сведенията на двамата почтени американци, посетили всички пострадали места, са изпълнени с драматични описания на всичко видяно и чуто от тях. Дори и сега, ако ги чете човек, изпитва мъка, състрадание и гневно възмущение.

Скайлър описва подробно турските жестокости в Перущица, Клисура, Копривщица, Панагюрище, Батак и на другите пострадали места. В Батак от 8000 жители останали живи само 2003. В Панагюрище са избити не по-малко от 3000 души. В Перущица също. Самите селища са разграбени и опожарени.

Скайлър и Макъгахан, потвърждават, че никъде няма избивания на мюсюлмани, освен в сраженията. Скайлър изрично твърди : „*Не можах да се уверя да е имало повече от две туркини убити в Панагюрище, обаче и да е имало, те са убити във време на сражение. Нито турски жени, нито турски деца са били изнасилени. Никой турчин не е бил изтезаван. Никое чисто турско село, с изключение на с. Юруци, не е било нападнато и горено. Няма турска къща, която да е била ограбена, няма джамия, която да е била осквернена*“. На друго място той пише: „*Внимателно съм изследвал и не можах да намеря българите да са извършили жестокости, или варварство, или каквито и да е*

деяния, които да заслужават това име“... На трето място: „*Най-малко 9000 български къщи, са били изгорени и 70 000 души са били оставени без покрив или подслон*“.

Кореспонденциите на Макгахан, докладите на Скайлър и Беринг предизвикват извънредно силно впечатление в целия цивилизован свят. Видни общественици, държавници, писатели, филантропи, протестират против жестокостта на турците. Тогава начело на движението в Англия за защита на християните застава Гладстон.

На 9 септември 1876 г., след като вече са известни всички подробности за турските жестокости в Южна България, а английското правителство не предприема никаква акция в защита на пострадалото българско население и за наказание на виновниците, Гладстон издава известната си брошура „Българските ужаси и Източния въпрос“.

Тя предизвиква особено внимание сред обществеността. Тук Гладстон пише следното: „*Въстанието през 1875 год., разгледано по-подробна показва пълната неспособност на Портата да изпълни задълженията, които е поела, въпреки, че изпълнението им е свързано изцяло с нейните интереси, с нейната чест и достойнство. Но за усмирението на тези въстания тя е безсилна. Сегашните събития на българските ужаси хвърлят още по-страшна светлина върху цялото положение*“.

По-нататък той продължава : „*Един, единствен глас, се разнесе миналия юни над морето и земята, като ни предупреди за това, което става. Всички чуха за онова клане, което се извърши от името на онова правителство, оставено по наша милост да живее през изтеклите 20 години, и което ние, без да попитаме как и за какво е употребило тия години, решили сме и тая година да поддържаме с всички сила, със своето име, въпреки противното разположение на Европа. Това не е всичко: оказва се, че тези убийства са придружавани с ужасни злодейства, пред които бледнее самото убийство с всичкия си ужас и безчестие*“.

За да подкрепи своето изложение, Гладстон цитира част от доклада, който Скайлър е направил пред американското правителство на 22 август 1876 г.: „*Направен е опит, казва почтения американец, и не само от турците, да бъдат оправдани и значително омаловажени извършените жестокости, под предлог, че уж подобни жестокости извършили и българите. Аз старателно проверих това твърдение и не можах да намеря, че българите са извършили някакви насилия, жестокости, или дела, заслужаващи това име. Не успях, въпреки стараниет ми, да получа от турските чиновници някакви данни за подобни жестокости... Няма турски жени и деца, убити извън сраженията. Няма изнасилени мюсюлманки. Няма мюсюлмани, които да са били изтезавани. Не е било изгорено нито едно чисто турско село. Нито един мюсюлмански дом не е бил разграбен. Нито една джамия не е била осквернена или разрушена*“.

Тъй ясно и категорично изложения доклад на Скайлър, допълнен с кореспонденциите до западните вестници, очертават напълно картината на българските нещастия. Южна България е разорена. Цветущи български градове и села са унищожени, населението на много места е изклано, прогонено или избягало. Положението е страшно. Затова Гладстон иска да се вземат бързи мерки да се спре злото, което така дълбоко засяга българското население. „Великият старец“, както обичат да наричат Гладстон, завършва своята брошура със следното заключение: „*Аз свършвам с това, с което и започнах, с това, което съставлява алфата и омегата на това голямо и най-печално дело. Нека турците прекратят своите злоупотреби, нека си отидат от тая нещастна страна. Това решително очистване, трябва да бъде единственото възможно възмездие за паметта на тия мъртавци, които на грамади покриват нещастната земя, за тая поругана женска, девическа и детска чистота, за цивилизацията, която бе изложена на такова насилие и позор... Ако се допустне, че турската власт може в тази критична минута, със съгласието на Европа, ще продължава законното си съществуване в България, означава да се признае за престъпление всеки протест на чо-*

вешката правда против злоупотребите на властта, всяко съпротивление срещу най-гнусната тирания“.

Брошурата на Гладстон, издадена в началото на септември 1876 г., прави извънредно силно впечатление не само на английското обществено мнение, но и в цяла Европа. Международната репутация на Турция, след като става широко известно, всичко което е станало в нейните предели, пада извънредно много, даже в очите на нейните най-крайни поддръжници и покровители.

За всички става все по-ясно, че смяната на управляващите на Османската империя, няма да доведе до нейното модернизиране и успокояване. Големи социално-политически причини, вкоренени дълбоко в турската маса, поддържани от религията и традицията, пречат за това и неминуемо обричат всеки опит, дори най-искрен за сериозн реформи, на сигурен неуспех.

Остават две възможни положения: или енергична намеса на европейските държави във вътрешните работи на Турция, за да се установи нова система на управление, която да гарантира защита на християните, от повтарянето на насилията, произволите и жестокостите на турците и да умиротвори страна, или ако това не стане, Османската империя и в бъдеще ще остане арена на постоянна анархия, която ще смущава европейската съвест и спокойствие.

Българите и всички християнски народности, които се борят за освобождение от турското робство, искат народна свобода.

Емиграционият печат и българските революционни дейци искат това да стане върху началата на пълна политическа независимост, т. е. да се образува независима българска държава. Българите, които водя легална борба в самата империя, предимно в Цариград, се ограничават до вътрешна автономия, като първи етап към независимост, без да се скъсват, поне на първо време, политическите връзки с Турция.

За правилното осветление на западноевропейското обществено мненение допринася твърде много и обиколката, на Драган Цанков и Марко Балабанов, в европейските столици. Те поднасят, от името на българския народ, на кабинетите на шестте велики сили един мемоар с дата 2/14 август 1876 г., в който се излага действителното положение на българския народ в икономическо, социално и политическо отношение. Икономическо робство, покварена и невежа администрация, липса на всекаква грижа за просвета, земеделие, промишленост, търговия и обществени работи: правосъдие пристрастно и корумпирано; непоносимо данъчно бреме.

След като описват жестокостите, извършени от турците при потушаване на въстанието, мемоарът завършва: „*Българският народ моли силите покровителки на християните на изток да се застъпят, той да добие правото на самоуправление в бъдеще. Той моли да за пълна автономия с народно правителство, гарантирана от великите сили покровителки на източните християни: единственото средство, което може да гарантира на този народ да живее мирно и да се развива постепенно. Само автономията на българския народ, дадена при тези условия, ще го постави в състояние да стане чрез свои собствени закони и свои собствени сили един от най-дейните и най-прилежните фактори на напредъка и на цивилизацията в Източна Европа. Същевременно, тя е най-здравата гаранция за траен мир в по-голямата част на Балканския полуостров. Само автономията ще предотврати в бъдеще повторението на жестокостите, които тъй справедливо повдигнаха гнева на образования свят. Да се остави и занапред управление на този народ в ръцете на турците означава, да се остави жертвата в ръцете на своя палач*“.

Мемоарът е посрещнат със симпатии от английското обществено мнение. Министърът на външните работи на Великобритания, лорд Дерби, променил своето предишо мнение по българските работи и казва на делегацията: „*Наистина, не е така лесно да*

се замести турското управление с друго. Но ние ще се погрижим за вашия народ и ще со опитаме да направим каквото е възможно, разбира се заедно с другите сили, за да се установи един по-добър ред в отечеството ви, така, че да не се подтарят злодействата които станаха във вашата родина. За тази цел ще предприемем някои предпазни мерки, но ние сме за мира и се надяваме да се постигне решение без война, която може да усложни още повече въпроса“

Влиянието на общественото мнение, принуждава английското правителство да приеме на 28 септември 1876 г. следните основни положения за умиротворението на Изтока:

1) По отношение на Сърбия и Черна гора да се запази статуквото преди войната, която тези държави водят с Турция.

2) Високата Порта ще подпише протокол с шестте велики сили, задължаващ я да даде на Босна и Херцеговина административна автономия, съдържаща система от местни институции, които да предоставят на населението достатъчен контрол върху местните чиновници и гаранции против произвола на местната власт. Но не трябва да се прибягва до отделянето ѝ като васална трибутарна държава.

3) Аналогични гаранции да бъдат взети и против лошото управление в България. Подробностите на тези гаранции да бъдат предмет на по-късни разисквания.

Английско предложение е твърде непълно и допускаа твърде широко тълкувание. Но то е важно, защото е направено от английския кабинет, твърде непримирим за предоставянето на каквито и да е права на християните в Турция.

С тази промяна, виждаме съгласие за административна автономия, местно самоуправление и гаранции против произволите на турската власт, но в границите на Османската империя.[16]

Очаквано е английските дипломатически акции да спрат дотук. Но действията на английското правителство е следена не само от общественото мнение в Великобритания, но и от Русия. Руското обществено мнение е така възбудено от турските жестокости, че настоява, ако останалите европейски сили не желаят да се застъпят за защитата на християни в Турция, Русия да действува самостоятелно.

Нотата на английското правителство е съвсем недостатъчна за Русия. На 8 октомври 1876 г., граф Шувалов, руски посланик в Лондон, предлага на английското правителство, ако Портата не приеме предложените условия, да се прибегне до принудителни мерки: 1) австроунгарската армия да завземе Босна и Херцеговина, а руската — България ; 2) съюзен флот под английско командавне да влезе в Босфора.

Но това руско предложение среща сериозна съпротива от двете най-заинтересувани велики сили: Австро-Унгария и Англия. Виенският кабинет заявява, че „всяка окупация на турски територии е неудобна“, а Лондонският – че влизането на европейски флот в Босфора е противно на международните договори.

Страхът, че в замена на Босна и Херцеговина, която според руското предложение, трябва да се заеме от австроунгарски войски, Русия ще стане господарка на източна половина от Балканския полуостров, а може би и на Цариград, заставя виенския кабинет да отхвърли предложението на княз Горчаков.[17] За Англия е пределно ясно, че отхвърля изцяло руското предложение.

[16] Всичко това е театър разигран от Дизраели, притиснат от агитацията на Гладстон и развълнуваното обществено мнение. (б. р.).

[17] Причината е съвсем друга – нажеланието на Андраши да сътрудничи с Русия, притиснат от унгарското обществено мнение, подкрепящо целостта на Турция. Австро-Унгария не се интересува от Константинопол и Проливите, иска Босна и Херцеговина, но да и бъдат поднесени без тя да се ангажира във война с Турция. (б. р.).

Тогава Русия обявява частична мобилизация. Отношенията между Русия и Турция стават твърде натегнати; събитията продължават да се развиватъ към неизбежен конфликт.

Въпросът за конференцията остава да се разреши от трите най-заинтересувани европейски държави: Русия, Австро-Унгария и Англия. Австро-Унгария се изказва против свикването на предложената конференция. В Англия разсъждават различно. Една война между Русия и Турция тревожи много английското правителство и затова то не престава да търси пътища и средства за нейното предотвратяване. А Русия недвусмислено заплашваше да прибегне до въоръжени действия против Турция, ако Европа продължава да бездействува.

На 11 ноември 1876 г. император Александър II заявява в Москва, че ако не не се постигнат действителни гаранции за изпълнението на реформите в Турция, той е готов да действува сам и да ги наложи със сила.

На 13 ноември княз Горчаков отправя нота до правителствата на великите сили, в която заявява, че императорът е решен да не спре пред нищо, докато принципите, признати за справедливи, хуманни и необходими отъ цяла Европа и към които общественото мнение на Русия се присъединява с най-голяма енергия, не бъдат напълно приети и изпълнението им санкционирано с ефикасни гаранции.

Това ясно и категорично заявление на Русия сломява всички съпротиви. Великите сили съветват Портата да приеме предложението за свикване на международна конференция в Цариград. На 18 ноември Турция отговоря, че е съгласна да се свика предложената от Англия конференция.

Така се провежда Цариградската конференция, чиято цел е да обсъди и приеме мерките, които трябва да се приложат в Турция, за да се успокои Изтока. Не бива да се забравя, че това е един от най-сериозните опити за дипломатическа намеса на Европейския концерт в турските работи за подобрение положението на християните.

Английското правителство изпраща за свой представител на конференцията маркиз Солсбъри, виден член на управляващата партия и на консервативния кабинет на лорд Биконсфилд. Солсбъри минава за напредничав и либерален политик. При това той има твърде либерални инструкции от правителството си и е снабден с широки пълномощия: да използва всички средства да се сложи край на произволите спрямо християнското население в Османска империя. И естествено, основната му цел е, да се избегне по-нататъшното изостряне на Източния въпрос, за да се отнемат всички поводи на Русия да се меси в него.

В Цариград, преди откриването на конференцията, маркиз Солсбъри има редица срещи с руски посланик граф Игнатиев, и представител на Русия на конференцията. В предварителните срещи, те постигат сближение на мненията.

Граф Игнатиев запознава предварително маркиз Солсбъри с руския реформен проект за новото устройство на турските европейски провинции. Този проект напомня предложението на княз Горчаков от 1867 г. Съгласно новото руско предложение, България трябва да образува една автономна област от Мизия, Тракия и Македония, но без Варна, Одрин и Воден. Начело на автономната област ще стои генерал-губернатор (управител), християнин, назначаван от Високата Порта с одобрението на силите. Областното събрание, ще бъде натоварено с известна законодателна власт, ще се избира от кантоналните събрания, а последните, направо от населението. Нередовната турска войска ще бъде разпустната, а редовната ще се съсредоточи в определени гарнизони. Европейските държави ще участвуват във въвеждането на реформите чрез специална международна комисия, която ще следи за тяхното прокарване и ще изработи всички подробности за изпълнението им. Турската полиция ще бъде заменена с европейска

жандармерия, състояща от 6000 души от неутрална страна, белгийци или италианци, които ще се намират под пълното разпореждане на комисията.

Руският проект среща някои възражения от Англия, и главно от Австро-Унгария. Австроунгарският министър на външните работи, граф Андраши, не го приема, защото отговаря повече на руските и панславистските интереси, отколкото на европейските. Лорд Солсбъри възразява срещу създаването на голяма автономна българска област. Но се стига до съгласие и се съставя общ проект от представителите на всички сили, но е отхвърлен от Турция.

Официалното откриване на конференцията е на 23 декември 1876 г. Първият турски делегат и по право председател на конференцията, Савфет паша, в своята реч, се оптива да опровергае мотивите, за свикване на конференцията. Причините на революционните движения турският министър намира не в лошото положение на християните, което отрича, а в агитациите идващи отвън и намиращи подкрепа в някои чужди сили, намеквайки за Русия. Той твърди че въстаниците са избивали мюсюлманите, разграбвали техните имоти и опожарявали техните домове. Това обяснявало някои крайни мерки, взети при потушаване на въстанието.

Представителите на великите сили на конференцията знаят истината за българските погроми от свои собствени източници и естествено не приемат п думите на турския министър.

Скайлър, Макгахан, Пиърс, Уошбърн, Лонг и др. бяха осветлили достатъчно добре общественото мнение в Западна Европа и Америка и никакво съмнение няма за истината по потушаване на въстанието. Неверните твърдения от турска страна, целят единствено да опорвергаят информацията на безпристрастните анкетьори на събитията, представители на велики и културни нации.

На тези неверни турски твърдения отговоря още. Гладстон, както беше цитирано по-горе. Затова конференцията не обръща никакво внимание на думите и оправданията на турския министър.

Веднага след като Савфет паша привършва речта си, тържествени топовни гърмежи обявяват създаването на нова турска конституция, която ще „определя за бъдеще публичното османско право и ще позволи на Османската империя да заеме своето място в Европейския концерт.“

Европейските делегати не са изненадани нито от поведението на Портата, нито от прокламирането на конституцията, по силата на която Турция формално, от държава с абсолютно монархическо управление, се превръща в конституционна монархия с народно представителство. Европейските дипломати познават добре турските управници и знаят прекрасно намеренията на турското правителство и в частност на великия везир Мидхат паша. С обявяването на конституцията, султанът и неговите министри имат само една цел: да направят конференцията, по формални причини, излишна, защото европейската намеса няма смисъл, при условие, че новата конституция изравнява положението на османските поданици, като в една конституционно парламентарна страна, в която всички нейни граждани имат еднакви права и свободи.

Френският представител граф Шодорди, който е натоварен от своите колеги да прочете приетия от силите проект за реформи, много успешно намеква на Савфет паша, че преди всичко мирът е крайно необходим, за да може конституцията да даде ония резултати, които се очакват от нея, и че това не може да стане без съгласието на силите. От своя страна маркиз Солсбъри добавя, че конференцията се е събрала да осигури мира.

Така представителите на силите заемат позицията, че новата османска конституция може да се приложи само след като се осигури мира в империята, а това ще може да стане само при условие, че реформите, които конференцията е изработила, ще се

приложат във вътрешния живот на Турция. Те много добре знаят, че новата диверсия на турските управници няма с нищо да промени вътерешния ред в турската държава, още по-малко да донесе някакво подобрение в съдбата на християнската рая.

Затова конференцията пристъпва към приемането на проекта за бъдещата организация на автономните области България, Босна и Херцеговина.

Вилаетите в Европейска Турция - 1875 г.

За да се даде известно удовлетворение на австроунгарците и англичаните, които са против голема автономна българска област, чл. 1 от проекта разделя земите, населени с българи, на два вилаета (области): Източен с вилаетски център гр. Търново, и Западен с вилаетски център София. Административните граници на двете области се определят както следва: Търновска област, ще се състои от следните санджаци (окръзи), споредъ тогавашното турско административно деление: Русе, Търново, Тулча (цяла Добруджа), Варна, Сливен, Пловдив (с изключение на каазите Султанери и Ахъчелеби в Родопите) и окръзите: Лозенград (Кърккклисе), Мустафапаша (сега Свиленград) и Казълагач (от Одринския санджак); Софийската област ще се състои от санджаците: София, Видин. Ниш (Моравската област), Скопие, Битоля (с изключение на двете южни каази); една част от Серския санджак (трите северни кази) и от Струмишката, Тиквешката, Велешката и Костурската каази. По този начин двете автономни области обхващат почти всички места, населени в своето мнозинство от българи.

Проектът предвижда подробностите по организирането на двете автономни провинции. Начело на всяка ще бъде поставен по един валия (главен управител, генерал-губернатор), който назначаван от Портата за пет години, в съгласие с великите сили. Той ще бъде християнин, турски поданик или чужденец, и ще представлява върховната власт, ще бди за изпълнението на султанските закони и специалните областни правилници.

Главният управител ще управлява поверената му област с помощьта на о областно събрание, чиито членове ще бъдат свободно избирани, без разлика на вяра и народност, за срок за 4 години, от кантоналните (околийските) съвети, групирани по административни околии. За кантоналните съвети ще бъдатъ избиратели и избираеми всички жители на областта, на възраст над 25 години, при материален ценз: да имат известна собственост или да плащат определен данък. Духовните лица от всички вероизповедания, както и учителите, ще бъдат избиратели и избираеми без всякакви други условия. Камарата ще назначава за четиригодишенъ срок една десетчленна административна комисия, която ще служи като постоянен съвет при главния управител.

Камарата ще се събира ежегодно, за да разглежда и контролира бюджета на областта и да разхвърля данъците. Областта ще има независимо правосъдие, свобода на вероизповеданието и образованието. Вътрешният ред ще се поддържа от народната милиция, в която ще служат всички жители на областта. Редовната турска войска ще

бъде съсредоточена в крепостите и главните градове. Санджаците, кантоните (околиите) и общините ще бждат организирани по началата на самоуправлението.

Европейските сили ще участвуват в организирането на автономните области чрез международна комисия, натоварена да надзирава изпълнението на органическия устав. За двете области се предвижда само една комисия, което подкрепя мисълта, че самата конференция е гледала на двете български области като на едно етническо и административно цяло.

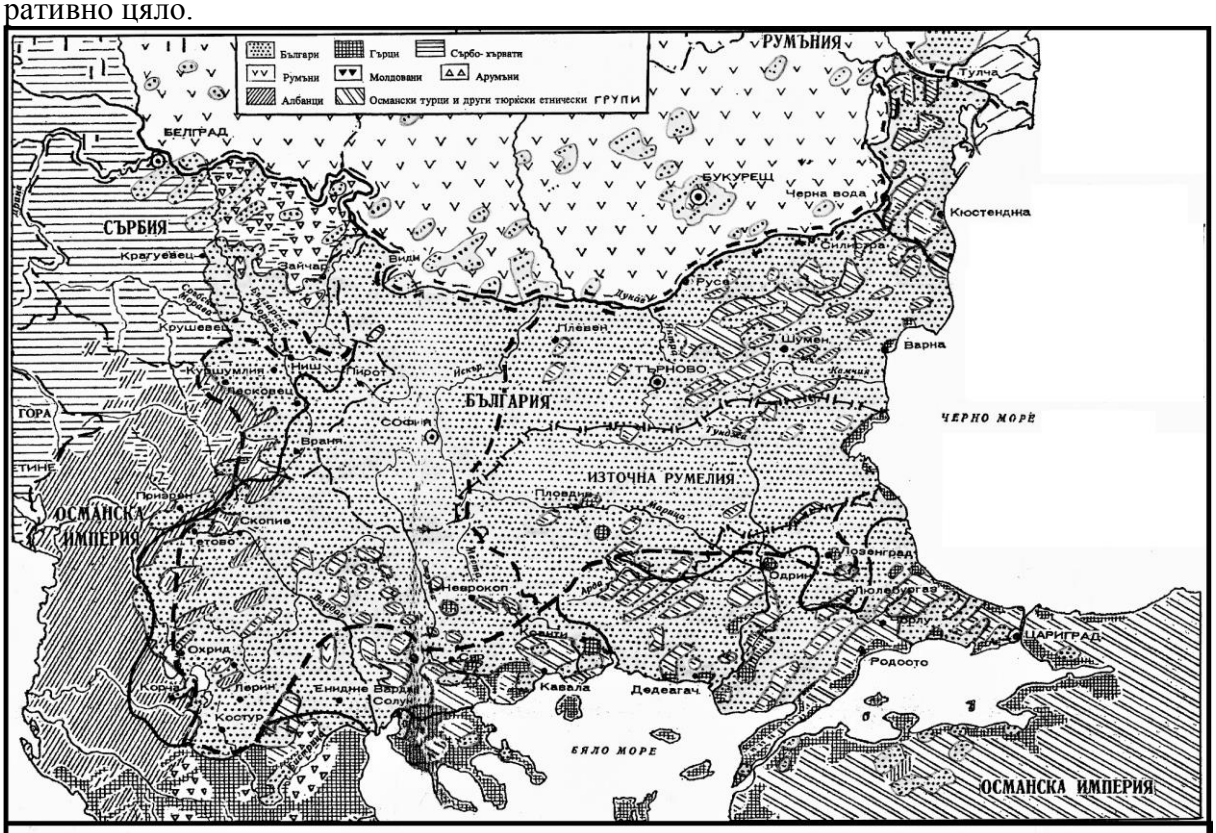

Българските земи в 1877-78 г. Константинополска конференция и Санстефански договор
автор Петър Коледаров, 1981 г.

Подобен правилник конференцията приема и за двете славянски (сърбобосненско-хърватски) области Босна и Херцеговина.

Турция отказва да приеме предложения проекто-правилник. В по-късните заседания на конференцията турските делегати правят много възражения срещу изработения без техно знание предварителен проект на конференцията. Още във второто заседание на 28 декември 1876 г. те заявяват, че не могат да приемат предложените граници на двете автономни български области, защото имало населения, които не били съгласни с това ново групиране на областите. На това, още в сжщото заседание, маркиз Солсбъри отговаря, че при изработване органическия правилник за двата български вилаета, представителите на великите сили, групират доколкото е възможно, населението по вяра и народност. В шестото заседание, на 8 януари 1877 год., италианският делегат, граф Корти, е натоварен да отговори на турските възражения и контрапредложения. Той заявява от името на цялата конференция: „*Ако в действителност пълномощниците на силите гарантки имат единствена грижа да създадат едно привилегировано положение за българския елемент, е много по-просто да създадат само една българска област. Но като с тази промяна на административните окръзи, се цели да съберат и групират различните области, които бяха театър на скрьбните събития, които пре-*

дизвикаха справедливия гняв на общественото мнение и чието повтаряне, е недопустимо в бъдеще. По силата на този мотив Сливенският и Пловдивският санджак и няколко каази са откъснати от Одринския вилает, а други окръзи от Солунския и Битолския вилает ... Конференцията не включва под името България, места, където българското население не преобладава, нито места, които не са били подложени на лошо управление, което е причината за изстъпленията, извършени през изтеклото лято. Новите граници са прокарани от конференцията така, че тя да не бъде обвинявана от османските пълномощници, че включват и места, които не съставляват част от България".

Изчерпателното и аргументирано изложение на граф Корти не може да убеди турските пълномощници, че конференцията се е движила в рамките на английското предложение и че е включила в границите на двете автономни български области само земи, където българският елемент преобледава или, както се изразява граф Корти: „Конференцията не може да включи под името „България" области, където българското население не преобладава".

И затова конференцията изключва от предвидените автномни области Призренския виалет, защото тук българското население не преобладава. В това отношение конференцията е твърде внимателна към Портата и небългарското население в Европейска Турция. За да се задоволи Англия, нито една от двете автономни области не получава излаз на Егейско море.

Турските делегати, отхвърлят и предложението за и международна комисия, както и предложението назначаването на валията (губернатора) да става само в съгласие със силите. На осмото заседание на 20 януари 1877 г. Савфет паша заявява, че турското правителство отхвърля окончателно европейския проект.

Тогава граф Игнатиев взема думата и като подчертава, че конференцията не е успяла в своята мисия, обръща вниманието на турските делегати върху отговорността, която поемат със своя безрезервен отказ да се вслушат в съветите на Европа.

Турция обаче упорито отказва да приеме решенията ѝ, и конференцията приключва своята работа, тъй като няма какво повече да се направи.

Върху причините за неуспеха на Цариградската конференция се е спорило твърде много. Зад съпротивата на Турция безспорно стои задкулисната игра на Англия. Вторият английски делегат посланик Елиът, министърът на външните работи лорд Дерби и министър-председателят лорд Биконсфилд, провалят европейската акция за умиротворение на Балканите.

След като конференцията е провалена, остават само две възможности да се застави Турция да отстъпи: или колективна акция на силите, или война от страна на Русия. Европа не е готова да действа колективно, поради съществуващите разногласия между силите. Стига се до войната.

Русия се споразумява с Австро-Унгария, с договори от 3/15 януари и 6/18 март 1877 год., които потвърдават и допълват Райхщадската конвенция от юни 1876 г. На 19/31 март 1877 г. в Лондон се подписа специален протокол, към който са прибавени три отделни декларации от Русия, Англия и Италия. Те целят да премахнат ангажиментите, които Европа е поела през 1856 г. да пази целостта на Турция.

На 12/24 април 1877 г. Александър II в Кишинев прочита манифеста за обявяването на войната на Турция, след като на 10/22 април с.г. княз Горчаков известява силите, че всички средства за мирното успокоение на Изтока са изчерпани и Русия е принудена да обяви война на Турция, за да запази честта и достойнството на Европа и да защити християните на Изток.

Първите руски успехи срещу Турция носят голяма загриженост в европейските кабинети, особено в Англия и Австро-Унгария. Пълниат разгром на турската военна

мощ, веднага след като руските войски минават Дунава, изглежда близко, че в Европа се обмислят мерките, които трябва да се вземат, за да бъде спасена Османската имерия от окончателната катастрофа. По-късните руски неуспехи при Плевен и Стара Загора носят чувствително успокояване на запад. Падането на Плевен (ноември 1877 г.) и разбиването на турските сили при Шейново (януари 1878 г.), с което се открива пътя на руската армия към Пловдив и Одрин, буди бдителността на западните кабинети и ги предизвика да действат.

Ясно е, че всека по-нататъшна турска съпротива е безполезна и че за Портата не остава нищо друго, освен да моли победителя за мир.

Но от този момент настъпва наново времето на европейската дипломация да се намеси в отношенията между победители и победени, за да може, доколкото обстоятелствата позволяват, да се запази турската територия и престижа на турската държава, като едновременно с това осуети, поне отчасти, руските планове за Балканите и в Азия. Естествено е, че след големите руски победи ще последва коренно изменение в картата на Балканския полуостров и Кавказ. Също новият мирен договор, който предстои да бъде сключен, ще измени съществени постановленията на Парижкия договор от 1856 г. Тези мотиви карат някои западни държави да се намесят в отношенията между двете воюващи страни. Почти всички останали велики сили смятат, че политическите и териториални промени на Изток трябва да бъдат обсъдени със силите, подписали Парижкия договор.

Още на 14 януари 1878 г. Лондонският кабинет предупреждава Русия, че всеки договор между Русия и Турция, който изменя положението на Балканите, трябва да получи съгласието на силите. Руското правителство възразява без да убеди своя силен противник. Нотите, разменени между Лондон и Петербург на 29 и 30 януари с.г., сочат на големите разногласия, които разделят двете правителства.

Примирието между Русия и Турция се подписа в Одрин на 31 януари 1878 г. след най-разгорешени дипломатически спорове. Предвижда се границите на България, да обхващат мнозинството от българското население, но не и по-малки от ония, определени на Цариградската конференция. България ще бъде автономно, трибутарно княжество, с народно християнско правителство и местна милиция. Първите основи на новата българска държава са поставени.

Англия веднага проявява недоволство. Към средата на февруари 1878 г. английската флота се появява пред Цариград да защищава султана, като едновременно с това Англия иска от европейските кабинети да общ натиск на Петербург, за да приеме веднага свикването на международна конференция, която да разреши руско-турските спорове. Отрича се правото на Русия да урежда въпросите от войната направо с Портата. Отношенията между Русия и Англия се изострят извънредно много и опасността от нова война засенчва европейския политически небосклон. Австро-Унгария се присъединява напълно към Англия.

Решителната дума принадлежи на германския канцлер Бисмарк, който се издигна до положение на върховен арбитър. Най-после той каза думата на Германия: тя е за конференцията. Руският канцлер княз Горчаков, който разчита на подкрепата на Бисмарк, остава излъган.[18] Нараства опасността, Русия да изгуби голяма част от плодовете на своите военни победи. Докато се развиват тези оживени дипломатически борби око-

[18] Всъщност изобщо не е така, но Г. Генов следва внушенията на руската историография, които се приемат по време на III българско царство и естествено стават господстващи през социалистическия период. Дори и днес тази заблуда трови съзнанието на голяма част от българската общественост. Реално Бисмарк е против конференцията и до последно съветва Русия да се споразумее с Австро-Унгария, което тя не прави. Горчаков изобщо не се надява на Бисмарк, тъй като отношенията между тях, изцяло по вина на Горчаков са много обтегнати. (б. р.).

ло сждбата на бъдещия договоръ, мирът между Русия и Турция е подписан в цариградското предградие Сан Стефано на 3 март (19 февруари) 1878 г.

Според чл. 6 от този договор, България се издига в автономно, трибутарно княжество с християнско правителство и народна милиция. В границите на България влизат почти всички земи, които Цариградската конференция оставя в пределите на двете автономни български области. В България сега не влизат само местата, които договорът отстъпва на Румъния и Сърбия. Румъния получава Северна Добруджа с Тулча и Кюстенджа, а Сърбия – Ниш и Лесковац.

Но в България влиза цяла Македония до р. Бистрица[19], без Солун и Халкидонския полуостров. Новото българско княжество добива удобно беломорско пристанище с Кавала, но Гюмюрджинско и Одринско остават в Турция. Към княжеството се присъединява Лозенградския санджак до Люле-Бургас.

Бдещият български княз, според чл. 7 на договор, ще бъде свободно избран от населението и потвърден от Високата Порта в съгласие със силите. Бъдещата организация на новото княжество се оставя да бъде уредена от самия народ. За тая цел, ще бъде свикано в Пловдив или Търново събрание на старейшините на народа, което, под надзора на руски императорски комисар и турски комисар, ще изработи бъдещата административна организация на княжеството.

Санстефанският договор признава Черна гора, Сърбия и Румъния за независими държави, като им дава известни териториални придобивки. Черна гора получава територии към Шкодренското езеро, необходими за стопанското развитие на нейното население. Сърбия, освен Ниш и Лесковац, получава и част от Новопазарския санджак. Румъния, както казахме по-рано, взема Северна Добруджа, но въ замяна е принудена да отстъпи на Русия Южна Бесарабия.

Една голема разлика се забелязва между положението на новото българско княжество и Босна и Херцеговина. Докато на Цариградската конференция тези провинции са третирани напълно еднакво с България, в Сан Стефано Босна и Херцеговина остават пак турски области, като им се обещават реформите, изработени от Цариградската конференция, с ония подобрения, които ще бъдатъ уговорени по общо съгласие между Високата Порта. Русия и Австро-Унгария. Русия не е свободна да решава босно-херцеговинския въпрос, както българския. Свързва я споразумението отъ 1876 г., сключено въ Райхшадт с Австро-Унгария.[20]

За о-в Крит, Епир и Тесалия, Портата поема задължението да приложи старателно органическия правилник от 1868 г., изработен за уредбата и управлението на острова, в съответствие с желанията на местното население.

За себе Русия взема твърде малко в Европа – Южна Бесарабия с Дунавската делта, и повече в Азия – градовете Ардахан, Карс, Батуми, Баязит, с техните околности и подкавказката област до Соганлуг.

Подписването на Санстефанския договор предизвиква още по-усилени атаки срещу Русия от нейните врагове. Английското правителство иска Русия да се съгласи на обща ревизия на Сан Стефанския договор. Русия иска да се посочат предварително членовете от договора, които западните държави желаят да подложат на преглед.

[19] Само горното и долното течение, иначе Кожани, вече по това време напълно гърцизаран град е оставен извън. Изобщо границата в Южна Македония е напълно съобразена с етнографската граница между българи и гърци. (б. р.).

[20] И точно това споразумение за голяма глупост, Русия не изпълни с което си навлича гнева на Австро-Унгария и осигурява англо-австроунгарското сближение с което ще се сблъска на конгреса, където максимално ощетеният е българсикя народ. Опитът на Г. Генов да „оправдае“ руската глупост е несъстоятелен. (б. р.).

Различията между Русия и Англия, поддържана от Австро-Унгария, са непримирими, и по всичко изглежда, дори да бъде свикан искания от Англия конгрес за ревизия на Санстефанския догсвор, без да има предварително споразумение между двата противника поне по главните точки, работите ще завършат със скъсване на отношенията и започване на нова война. Прочее, разрешението на спора налага по-точното изясняване на спорните въпроси и тогава да се намери обща основа за споразумение. Положението става още по-опасно, защото спорещите държави преминават към сериозни военни приготовления.[21]

От началото на април 1878 г. има два документа, разменени между Лондон и Петербург, които описват най-подробно гледищата на двете страни. В мемоара от 1 април маркиз Солсбъри, току-що наследил лорд Дерби като външен министър, излага следните съображения, по които Англия иска ревизията на договора:

1. Договорът, подписан на 3 март т. г. в Сан Стефано, създава под покровителството на Русия силна славянска държава, владетелка на важни пристанища на Черното и Егейското морета, които ще й предоставят предимство в политическите и търговски отношения па тези морета. Славянското мнозинство в Княжеството ще господства над една голяма маса от население, гръцка по произход, или по симпатии[22], и ще ги асимилира с насилие и терор. Новият български княз в действителност ще бжде избран от Русия, а българската администрация се нарежда от руски комисар под контрола на руската армия, всичко това посочва доста ясно политическата система, от която новото княжество ще стане част.

2. Руското влияние всъщност ще се простира далеч зад пределите на новото княжество. За областите, населени с гърци, договорът предвижда известни реформи, и то при условие, че законът, който ще трябва да се създаде за тия области, ще бъде изработен под надзора на руското правителство.

3. Русия уговаря в договора правото да покровителства членовете на руската църква: тези разпоредби не са по-малки, отколкото разпоредбите на Кайнарджанския договор. Те ще усилят влиянието на руската империя в страните и крайбрежията, където гръцкото население е господствуващо, не само в негова вреда, но във вреда на всички нации, които имат интереси в източната част на Средиземното море.

4. Отделянето на Цариград от другите османски области на Балканите, обитавани от гърци, албанци или славяни, които остават под владичеството на Портата, ще създаде големи и постоянни трудности за управлението им и ще лиши турското правителство от всекаква политическа власт над тях, като създаде там сериозна опасност от настъпване на анархия.

5. Принудителното отнемане на Бесарабия от Румъния, простирането на България до бреговете на Черно море, където населението се състои главно от мюсюлмани и гърци, завземането на важното пристанище Батуми, ще направят руското мореплаване господстващо над цялото крайбрежие на Черното море.

6. Завземането на арменските крепости в Кавказ ще постави населението на тази област под непосредственото влияние на онази сила, която ги владее. А със завземанего на известни местности в Кюрдистан ще се нанесе голям удар на английската търговия, която от Трапезунд минава през тия места за Персия, понеже целият трафик ще може да бъде винаги спиран по желание на руското правителство.

7. Уговореното обезщетение надминава всякаква финансова способност на Турция. Ако последната не може да плаща, обезщетението, ще бъде заменено с отстъпване на нови значителни територии, или с налагане специални задължения на Турция, които

[21] Също много пресилено представяне на нещата, освен театралното дрънкане на оръжие от Дизраели. (б. р.).

[22] Т.е. гъркоманите българи (патриаршисти). (б.р.).

водят до политическото подчинение на Русия. Това Великобритания не може да допустне, защото позициите и географското положение, което заема Османската империя като владателна на Проливите, Сирия, Персийския залив и като близка съседка на Суецкия канал, интересуват извънредно много английските интереси.

В заключение маркиз Солсбъри иска, на бъдещия конгрес всички постановления на Санстефанския договор да бъдат разгледани с оглед на съществуващити договори и на правата на Великобритания и другите сили. Решенията на конгреса, обаче, не бива да бждат ограничени от резервите, които руското правителство иска да наложи.

Отговорът на княз Горчаков е от 9-ти с. м., заявява, че неговото правителство не може да поеме предварителни ангажименти да се подчини на всички решения, които конгресът ще вземе по ревизията на договора.

С това, се създава опасност, решенията, които Европа иска, да бъдат отхвърлени от Русия и Източната криза да се усложни още повече.

Русия следните възражения:

1. Неправилно се посочва, че Санстетефанският договор създава една нова България, една силна славянска държава под контрола на Русия. България остава в състояние на зависимост от Портата. Европа констатира неведнъж потиснатото положение на българите и сама потърси средства за неговото премахване. Цариградската конференция посочи средствата, чрез които това може да се постигне. Като посочват тези средства, европейските пълномощници на конференцията, не са имали мисълта да ги направятъ неефикасни. Силите имаха за цел да дадат на България едно национално съществуване и една действителна административна автономия.

Въпреки че конференцията разделя българската територия на две области, тя създаде зародиша на българската държавност и този зародиш, развивайки се под европейска опека, е същият който Сантефанският договор има за цел да осъществи.

Отказът на Портата да приеме решенията на конференцията и войната, която последва след това, не позволяват вече, според признанията на самия маркиз Солсбъри, да се направи едно чисто и просто повръщане към програмата на Цариградската конференция. Санстефанският договор само заставя Портата да приеме програмата за реформи по-пълни, по-точни и по-практични.

Но самият факт, че Санстефанският договор е прелиминарен, посочва, че мисълта на руския императорски кабинет е само да постави известно начало, без да определя окончателно приложението, което изисква технически проучвания, точна преценка на географските нужди и примиряване на многобройни интереси.

2. Санстефанският договор не поставя новата държава под контрола на Русия. Императорският кабинет прави само това, което в 1830 г. е направено за Влахо-Молдавия. Опитът показа, че делото, направено в оная епоха в тези княжества, е полезно и допринесе много за преуспаването на тези области. Историята сочи, че от него Русия не добива никакво особено влияние, от което да пострада европейското равновесие. Може да се добави, че Влахо-Молдавия, която е съседка на Русия и на нея дължи своето съществуване, остава независима, с много по-големо право това може да се за България, чиито земи ще бъдат отделени от Русия с отстъпването на Добруджа на Румъния.

3. Двегодишният окупационен срок е необходим, за да се покровителстват християнското и мюсюлманското население от взаимни преследвания, докато се реорганизира страната и се въведат национални институти. Русия, не е против за намаление на този срок.

4. Разграничението на българската държава е посочено в общи изрази. Единственият установен принцип е този на мнозинството на населението, като най- рационален. Интересите на народностните малцинства са гарантирани. Самата Цариградска конфе-

ренция решава, че българските земи не могат да се развиват без черноморски пристанища. По същите причини на новата държава се отстъпва и едно беломорско пристанище, от което ще се ползува не само Русия, а Англия и другите западни сили.

5. Новият княз няма да бъде избран от Русия, а от местните съвети. Той ще бъде утвърден от Портата, в съгласие със силите. Организацията на княжеството ще се извърши също от населението чрез народно събрание.

От изложеното се виждат, различията между двете страни. Англия е против създаването на една голяма България и против придобивките, които Русия печели като последица от победоносната за нея война. В новосъздадената българска държава Англия виждя васална на Русия територия, създадена да служи на големите руски аспирации на Изток и това заплашва английските интереси в Източното Средиземноморие, с възможното заемане един ден от руска и българска страна на Цариград и Проливите. С настаняването на Русия в Армения, Лондон вижда непосредствена опасност за Индия.

Подозренията на Лондонския кабинет са твърде преувеличени. Опасностите, които той вижда в Санстефанска България, са напълно илюзорни. Българският народ е достатъчно зрял, за да не служи сляпо на чужди интереси. Това се доказва по безспорен начин от събитията, които стават няколко години по-късно в България. Но в този момент в Лондон владее крайно русофобско настроение, което помрачава ясния поглед на английските държавници.

Същото настроение владее и в Австро-Унгария. Виенското правителство не може да допустне лесно нито разширението на Русия на Балканите, нито създаването една нова славянска държава, която да минава на запад от Вардар, по чието течение австроунгарците смятат един ден да слязат до Солун.

В края на март 1878 г. граф Игнатиев и изпратен във Виена с надежда, че ще може постигне разбирателство с Австро-Унгария. Министърът на външните работи, граф Андраши, излага условията за едно споразумение между двете най-заинтересувани държави на Балканите. Според австрийския мемоар от 29 март 1878 г., се свеждат до следното:

1) Да се намали територията, която Черна гора получава в Сан Стефано.

2) Сърбия да не получава частта от Новопазарския санджак, която се съединява с Черна гора, но в замяна да получи увеличение на югоизток, за сметка на България.

3) Границите на новото българско княжество не могат да се простират западно от линията Солун – Митровица (долината на Вардар). Западната граница на България ще бъде линията Орфанто – Враня. Също българската граница източно от Одрин, да изключи Люле-Бургас, и да се дръпне на север, за да може Цариград да бъде защитен подобре. Лозенград все пак остава за България. Австро-Унгария, обаче е съгласна, че България трябва да има пристанище на Егейско море; това е дори необходимо, защото стремежът на нова България ще се насочи на юг, вместо към Черното море където неминуемо ще бъде под руска влияние.

4) Австроунгарското правителство предявява ясни искания да анексира Босна и Херцеговина.

Русия прави последен опит да спаси, доколкото е възможно, повече от Санстефанска България.

На 2 май 1878 г. руското правителство връчва на Виенския кабинет нов мемоар, в който се предлага, вместо една България, две отделни български княжества приблизително в ония граници, от Цариградската конференция. Русия е съгласна да даде право на Австро-Унгария да сключи със западното българско княжество такива съглашения, които да улеснят в най-широк размер съобщенията между Дунавската монархия и Солун.

Но Австро-Унгария, която руският кабинет се стреми да откъсне от Англия, се показа неотстъпчива.[23]

На 10 май с. г. Бисмарк приема австроунгарското гледище. Германският канцлер заявява, че той отхвърля решително руското предложение, което има за цел да затвори херметически пътя на Австро-Унгария на Изток.[24]

Във Виена, и в Берлин са единодушни, че западната граница на новата българска държава не може да достигне долината на Вардар и да засегне железницата от Босна за Солун.

Всички усилия на Русия да намери съюзници в трудната дипломатическа борба остават напразни.[25]

Русия е наново изолирана и изоставена, както много пъти в миналото, когато е искала да осъществи известни своите искания на Изток. Тя губи всекаква надежда да запази голяма част от военните придобивки, на Санстефанския договор. Става очевидно, че трябва да се върви по пътя на отстъпките.

В Петербург решават да ги направят направо на най-големия си враг Англия. В средата на май 1878 г. граф Шувалов, който не споделя възгледите на славянофилите и на Игнатиев и поддържа, че Русия има нужда да се споразумее с Англия, по поржка на император Александър II замина за Лондон с мисия да намери основата за постигане на едно руско-английско разбирателство по предстоящата ревизия на Санстефанския договор.

На 21 май 1878 г. Шувалов посещава във Фридрихсруе Бисмарк. Той казва на германския канцлер предложението, което Русия ще направи на Англия за споразумение. То се свежда до:

1) България ще се отдалечи от Егейския бряг;

2) Западната българска граница ще бъде изменена по начинъ, че да не влизат в новата държава небългарско население;

3) България ще бжде разделена на две области: едната, на север от Балкана, с политическа автономия подъ управлението на княз, а другата на юг от Балкана ще е провниция с широка административна автономия и генерал-губернатор християнин, назначаван в съгласие със силите;

4) Русия не възразява против окупацията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария.

На тая основа е сключено и споразумението между английския министър на външните работи Солсбъри и руския посланик въ Лондон Шувалов. Споразумениета се появява във в-к „Глоуб“ на 3/15 юни 1878 г. в следния вид: „Южната граница на България ще бъде отдалечена от морето според решенията на Цариградската конференция. Касае се за границата по Егейско море на запад от Порто Лагос. Въпросътъ за определяне точната граница на България от тази точка (при Порто Лагос) до Черно море ще бъде обсжден впоследствие.

Западната граница на България ще бжде определена според националния принцип, така че небългарско население да не влиза в българската държава. Западните граници на България няма да преминават линията мезуду Нови-пазар и Круша-Балкан.

---

[23] Не замо че не стреми, ами я тика в обятията на Дизраели. (б. р.).

[24] Абсолютно тенденциозно и невярно. Бисмарк настоява пред Андраши и го склонява западната българска граница да достигне до р. Вардар, а от останалата част да се формира провинция Македония със столица Солун, под управлението на астроунгарски (хърватина ген. Родич) генерал-губернатор. (б. р.).

[25] Тя не ги и търси а упорито отказва да се съобрази с австроунгарските искания още преди края на войната, когато оповестява условията на мира. (б. р.).

Така разграничената България ще бъде разделена на две области. Едната на север от Стара планина, ще получи политическа самостоятелност начело с княз; другата, на юг от Стара планина ще има широка административна автономия (подобно на тази в английските колонии) с губернатор християнин, назначаван в съгласие с Европа за период от 5 до 10 години.

Англия си запазва правото да защищава въ конгреса правото на султана да държи войски на границата на Южна България. Русия си запазва правото да се бори на конгреса срещу това предложение на Англия.

Русия се отказва да присъедини Алашкерската долина и гр. Баязит в Азия, но Карс, Ардахан и Батуми, ще влязат в новите граници на Руската империя. Едновременно с това царското правителство си запазва правото да поиска от Портата да отстъпи на Персия неголемата область Хотур.

Англия не е разположена Русия да си върне Южна Бесарабия, отнета на Парижкия конгрес в 1856 г. и присъединена към княжеството Молдова, но ако конгресът реши въпроса в полза на Русия, Англия няма да се противопоставя.

Англия признава правото на Русия да си присъедини Батумското пристанище и други земи в Армения (Карс и Ардахан), но се бои, че това ще създаде опасность за постоянно нарушение на мира въ Азия поради това разширение на руските граници. Англия си запазва правото да вземе известни гаранции да пази целостта на Османската империя в тази част на Мала Азия“.

В Европа вестта за постигнатото споразумение между Англия и Русия се посрещна с облекчение: опасността от нова война се избягва. В руското обществено мнение тази новина е посрещната твърде тежко. Генерал Анучин, в своите записки върху Берлинския конгрес, като предава тежкото впечатление от това събщение, казва: „Ние сами, със собствените си ръце унищожаваме плодовете от нашите победи и се оставаме във властьта на Европа. До каква степен са изгубили ума си в Петербург, че са дали на своя посланик пълномощия за сключване на подобни унизителни условия. Струва ми се, че ако граф Шувалов не е отказъл тази мисия, то е само защото, както и сам признава, не знае нищо, а следователно не познава и Русия и не я обича. Не страда за нея и това обяснява благодушието, в което той живее“.[26]

Това е една твърде строга присъда на един военен върху руските политически дейци и дипломати. Но тя се обяснява с онова дълбоко разочарование, което цяла Русия, а с нея и българският народ изпитва след провалянето на Санстефанския договор. Русия обаче, има насреща си цяла Европа и не може да се бори с нея.[27]

Генерал Анучин смята, че руската политика е направила още една основна грешка, като се отказва да заеме Цариград и Проливите. Ако това бе сторено своевременно, Англия ще държи съвсем друг език, защото ще бъде безсилна да се бори с Русия. Това са предположения, които действителността опровергава, ако руското правителство се беше опитало да приложи на практика. Не бива да се забравя, че Русия е изморена от продължителната война и с твърде разклатени финанси, при това тя имаш насреща си и Австро-Унгария, която може да удари във фланг руските войски.[28]

---

[26] Предвид факта, че същият този Анучин е съветник в граничната комисия на конгреса и е наясно с всички събития които стават, изказването му е лицемерно и тенденциозно. Най-лесно е да се обвини посланика за всички грешки на Горчаков и Александър II. (б. р.).

[27] Именно точно тази невярна мисъл внушава руската пропаганда и до ден днешен, за да прехвърли цялата вина за собствените грешки на „Европа“ и да се представи като невинна страдалница пред наивните българи, които да ѝ бъдат верни до гроб. Разибира се в 1940 г. Г. Генов не може да знае онези важни подробности които са ни известни днес. (б. р.).

[28] Австро-Унгария изобщо не си прави илюзията за война с Русия, това го установява и Игнатиев при посещението си във Виена, а това твърдение е просто оправдание за руската нерешителност и глупост. (б. р.).

В Петербург с основание се опасяват от повторение на Кримската война. Затова и приема Берлинския конгрес с надежда, че ще отстои някои свои интереси при обсъжданията на европейския конгрес. Но тези надежди остават напразни, защото Европа не иска да прави отстжпки на Русия на Изток.

Берлинският конгрес започна своите заседания на 13 юни (нов стил) 1878 г.) под председателството на княз Бисмарк.

Първият въпрос, който се обсъжда е за българското княжество. Вторият английски делегат, Солсбъри, а след него и първият австроунгарски – граф Андраши, един след друг изказват възражения против срещу решенията в Санстефанския договор и предлагат да се намали значително територията на новата държава.

Маркиз Солсбъри предлага българските граници да се отдалечат от двете им крайни точки, на юг и на запад. На юг България да напустне крайбрежието на Егейско море, а на запад Охридското езеро, като се ограничи само в земите между Дунава и Балкана; цялата останала територия, да се върне на султана. Следователно, територията на новото княжество от 160 000 кв.км да се намали на около 60 000 кв.км. Английският делегат добавя: „като се обезпечи благосъстоянието на населенията в териториите, които ще се върнат на султана, с достатъчни гаранции или като им се даде административна автономия, или по друг начин“.

Австроунгарският делегат Андраши задава на конгреса два въпроса; единият чисто политически: ще се създаде ли една автономна трибутарна България с християнско правителство; вторият чисто фактически: какви ще бъдатъ границите на тая България?

По първия въпрос Австро-Унгария не прави никакво възражение, но по втория е твърде много заинтересувана, да се определи положението на България към нейните съседи, и да се начертаят западните граници на новото княжество, които засегат сферата на австроунгарските интереси.

Вторият руски делегат, граф Шувалов, заявява, че пред границите, начертани от Англия, за предпочитане е тия, посочени от Цариградската конференция; предимството на тези граници е, че са приети от представителите на Европа и почиват на етнографското положение на българската нация. Но спорът е излишен, съдбата на Санстефанска България е решена с Лондонския протокол[29] от 30 май 1878 г. Задачата на руските делегати бе да спечелят някои второстепенни искания, които още не бяха решени.

В четвъртото заседание, на 22 юни маркиз Солсбъри прочита документ, съдържащ английските предложения, с които, с малки изключения, руските делегати вече са съгласили. Те се следните: Балканът става граница на Българското княжество; областта на юг от Балкана ще носи името Източна Румелия. Англия се съгласява, Софийският санджак, след някои изменения на границите, да се присъедини към Княжеството, но при условие или Варна да бъде задържана от турците, или басейните на реките Места и Струма да останат вън от пределите на Източна Румелия. Последната остава под пряката политическа и военна власт на султана, но с областно административно самоуправление.

При прокарване границата между Княжеството и автономната област, английската делегация настоява всички по-важни проходи да останат в Източна Румелия, за да може Турция да ги укрепи и защищава. Комисията, обаче, отхвърля това предложение, като приема границата да следва водоразделната линия на Стара планина.

Значителни спорове възникват при определяне границите на Българското княжество. Турските делегати са изненадани, че конгресът се събрал с предварително изработена програма, за която не е искано мнението на Портата. Когато турските пълномощници изказват възражението си, Бисмарк, като председател на конгреса, твърде ядоса-

[29] Тайното споразумение Солсбъри-Шувалов. (б.р.)

нато им отговоря: „Ако мислите, че конгресът се събра заради Турция, вие се лъжете. Санстефанският договор ще ше да си остане така, както е изработен, ако не засягаше някои въпроси, интересуващи Европа“.

Турската делегация предявява на конгреса следните искания:

1) Варненската крепост да остане на Турция,

2) да не се позволи на Сърбия и Черна-гора да се разширят към Албания.

Лондонският протокол от 30 май 1878 г., подписан между Англия и Русия, е изричен: цяла Северна България, включително и Варна, остават в границите на Княжеството. Въпреки този изриченъ ангажименти, английските пълномощници обещават на турците да настоят Варна да остане на Турция, като границата между Княжеството и империята да мине между Варна и Шумен. Същото обещават и австроунгарските пълномощници. Турският посланик в Лондон телеграфира на турските пълномощници в Берлин, че английските управляващи кръгове дори са на мнение, да се направи ново разграничение между Княжеството и империята, като границата мине по река Янтра, и цяла Източна България, включително Русе, Шумен, Варна и Силистра да останат в предалите на Турция. Така че вместо княжество България между Дунава, Балкана и Черно море, да имаме още по-малко княжество между Дунава, Балкана и река Янтра.

Но скоро самите турски делегати разбират, че това искане ще срещне голяма съпротива на конгреса. Маркиз Солсбъри, който е подписал от името на английското правителство съглашението от 30 май 1878 г., ги разубеждава за това искаме. Тогава турската делегация настоява само за Варна.

Турската делегация иска да осигури и австроунгарската подръжка. Граф Андраши им казва, че ще подкрепи турското искане само при условие, че не само Босна и Херцеговина, но и Новопазарският санцжак, бъдат отстъпени на Австро-Унгария, за да постави клин между двете славянски княжества, Сърбия и Черна гора.

Английската делегация, в граничната комисия, прави следното предложение: Варна, заедно с необходимия хинтерланд, остава вън от пределите на Княжеството, в границите на Източна Румелия. Границата на Българското княжество се очертава при това положение ще започва от нос Калиакра, върви по водораздела между реките вливащи се в Черно море на юг от този нос, и реките към Черно море и Дунав, на север от същия нос, като граничната линия минава на юг от гр. Добрич, и на север от селата Козлуджа (сега Нов Градец, Варненско) и Ястепе (сега Ветрино, Провадийско), след което през с. Тюрк-Арнаутлар (сега Белоградец) се спускана юг, източно от с. Янково на Камчията и оттам достига билото на Балкана. Останалите делегации посрещат това английско предложение с очудване поради неестественото положение, което англичаните иската да създадат за Варна, като я откъснат от останалата част на Североизточна България. Комисията отхвърля английското предложение.

Руската делегация, естествено не отстъпва по въпроса за Варна. Тя настоява основавайки се на споразумението Солсбъри-Шувалов, определящо за България ще територията между Дунав и Балкана. Така конфликтът между Русия, Англия и Австрия – защитниците на Турция, е неизбежен.

Само намесата на германския канцлер решава спора. Вечерта на 15 юни 1878 г., княз Бисмарк посещава неочаквано турската делегация. Канцлерът е с каска, което означава официален характер на визитата му. Още с влизането си заявява на турските делегати, че Варненската крепост трябва незабавно да бъде предадена на русите, или най-малко да се уговори съвсем кратък срок за нейното предаване. Също ясно подчертава, че Варна е безвъзвратно изгубена за Турция. Ако турските делегати продължават да настояват за Варна, само ще си навредят. И турците се отказват от претенциите си за Варна.

След това идва спорът за Софийския санджак. Според споразумението от 30 май 1878 г., той трябва да остане на Турция, защото не влиза в територията „между Дунава и Балкана“. Руските делегати поддържат, че съглашението от 30 май 1878 г. не може да се тълкува буквално и настояват Софийският санджак, свързан според турското административно деление със Северна България (Дунавския вилает), да остане на Княжеството. Колкото се касае до Източна Румелия, тя освенъ пространството между Балкана и Родопите, трябва да включи и част от Македония — долините на Струма и Места, и да излезе на Егейското море при Кавала. Англичаните отказват каквто и да е отстъпки. Те настояват Софийският санджак да се върне на султана, а Източна Румелия на юг да достига до Родопите и Рила.

Англичаните най-упорито настояват границата между България и Турция да бъде по Стара планина, така че София да остане в пределите ма Турция.

Тогава руският военен експерт ген. Бобриков цитира труда на виенския професор Хохщетер, който приема, че по геоложкия си сътав старопланинската верига продължава в западно направление не северно от София, а югоизточно по Ихтиманските възвишения, които отделят Софийския санджак от Пловдивския. Следователно, Софийският санджак трябва да останеза Княжеството. Геологията на Хохщетер спасява София за България.[30]

Англичаните продължават да настояват, Софийският санджак да се раздели на две, като Ихтиманският проход и Самоков с горния басейн на Искър да останат за Турция. Граничната комисия не приема английските претенции и се спира на предложението на френския експерт Семезон, Самоков и Кюстендил да останат за България, а Горна Джумая остава за Турция.

На 21 юни 1878 г. в Берлин има слух, че конгресът ще бъде прекъснат, поради новите разногласия между руската и английската делегация. Железният канцлер както наричат тогава Бисмарк, наново се намесва енергично в спора и на следния ден съгласието е постигнато. По настояване на Бисмарк, Софийският санджак остава за Княжеството, но Източна Румелия губи Егейското крайбрежие. За това разрешение помага Австро-Унгария. Граф Андраши е доволен, че Босна и Херцеговина, заедно с Новопазарския санджак, се отстъпват на Дунавската монархия, а цялата Вардарска долина, заедно със долините на Струма и Места, се връщат на султана. Опитите на турските пълномощници да реагират против това решение на силите остават напразди.

В своите записки генерал Анучин отбелязва: „Боже мой, какви ужасни резултати посладваха от това, че своевременно не завзехме Галиполи и Цариград, и оставихме в

[30] Много често професионалните дипломати проявяват голямо незнание по най-елементарните въпроси, които трябва да разрешат. Ген. Анучин участващ в граничната комисия на конгреса, разказва за феноменалното незнание на руските дипломати по най-елементарните въпроси от географията на Балканския полуостров. Той предава следния случай разказан му лично от Игнатиев.

Преди започване на освободителната война, в Плоещ се провежда коронен съвет при Александър II. Англия е предложила, Русия да се откаже от войната, в замена на което английското правителство ще застави Турция да приеме създаването на една автономна българска област между Дунаа и Балкана (Северна България). На съвета граф Игнатиев и княз Черкаски настоявата да се отхвърли английското предложение, защото изключва от пределите на автономната област, цяло Южна България. Императорът приема тяхното гледище. След съвета, барон Жомини, помощник-министър на външните работи казва на Игнатиев: „Зашо вие, Николай Павлович, толкова много настоявате за Южна България, когато самите българи даже не мислят за нея ?“ Игнатиев отговаря „Кой ви го каза“. Жомини отговаря „Самият Геров“ (Найден Геров, руски консул в Пловдив, българин на руска служба) Игнатиев пита Жомини „Е, Геров не иска Пловдив?“ Жомини отговаря „Не. Пловдив го иска, но не иска Южна България“. Дипломатът Жомини не знае, че Пловдив е центъра на Южна България!“ Генерал Анучин заключава „В какви ръце са поверени интересите на Русия...?“ (Д. Г. Анучин, Берлинский Ксигрес, Санкт Петербург, 1912)

ржцете на турците Шумен, Варна и Батуми. Варна вече откупихме на конгреса с цената на Македония, какво ли ше искат англичаните заради Батуми?“[31]

Но не се налага Русия да разменя Батуми. За него на Англия плаща самата Турция, като отстъпва о-в Кипър.

Мотивите на англичаните са, че трябва да държат Кипър, за да бранят Турция от русите, които вече са взели Батуми, Карс и Ардахан.

На запад Берлинският конгрес отнема от Санстефанска България, градовете Пирот и Враня и ги дава на Сърбия. Последната има пълната подкрепа на австроунгарската дипломация. Граф Андраши твърди в услуга на сърбите, че населението тук е сръбско, а не българско. Разбира се това е аргумент, в който, и австроунгарският пълномощник не вярва, но го използва за да отклони вниманието на сърбите от запад (Нови Пазар! за да ги насочи на югоизток (срещу България). На запад и на север сръбските стремежи засягат австроунгарските интереси към Босна, Херцеговина, Хърватия, Далмация, Войводина, Бачка. Банат, всички под управлението на Австро-Унгария, а на югоизток влизат в стълкновение с историческите и етнически права на българите. За австроунгарската дипломация е много изгодно да отбият сърбите от Босна, Херцеговина и Адриатика и да ги насочи срещу българите.

Единствено Трън и Цариброд са спасени за нас, въпреки желанието на граф Андраши да станат сръбски. Сръбските управници естествено подкрепят изцяло тази политика.

В своите записки генерал Анучин разказва следния характерен епизод за сръбските претенции кам български земи: „*Тази сутрин бях у Шувалов. Там беше и Ристич. Той силно агитираше за присъединяване към Сърбия не само на дадената вече Враня, но още и на Пирот и Трън. В своето многословие той се увлече дотолкова и започна да твърди, че желанието на населението в тия градове с техните окръзи било да станат сърби. До него, от тези места били изпратени много подобни заявления, и ако се проведе там плебисцит, то без всякакво съмнение всички местни жители поголовно ще се изкажат за присъединение към Сърбия. Понеже познавах добре тамошните обстоятелства, аз опровергах това с факти като казах, че ако има гласове за Сърбия, то е само защото тези области, за съжаление, с заети от сръбски войски и че там е уредена не наша (руска), а сръбска гражданска администрация, която върши страшни безобразия... Възможно ли е при подобни условия да. се говори за плебисцит, това би било срамна комедия, разигравана по камертона на сръбските началници*“.

Добруджа, която и според фермана от 1870 г.. за създаване на Екзархията, и според решенията на Цариградската конференция е изрично призната за българска област, още в Санстефано е отстжпена на Румъния, в замяна на Южна Бесарабия, върната на Русия.

Първоначално румънците заявяват, че Добруджа никога не е била тяхна, че те нямат никакви интереси южно от Дунав и затова не отстъпват своята Бесарабия за чуждата, българската Добруджа. Но на Берлинския конгрес двамата румънски представители, Братияну и Когълничану, говорят друго. Те настояват пред конгреса Бесарабия да остане румънска, защото е исторически и етнографски румънска земя, но Добруджа да се даде на Румъния, при това с допълнителна гранична поправка, като възнаграждение за участието ѝ във войната.

Великите сили не приемат напълно румънската теза. Те не оспорват правата на Русия над Бесарабия, отнета от Парижкият конгрес през 1856 г., но част от представи-

[31] Вината за това е изцяло на император Александър II. За руските грешки във войната, виж подробното им обсъждане в: **Игор Козлов. Турският гамбит и руската полупобеда в 1878 г.** изд. „Еделвайс“, 2024 г.

телите на Европа (доп. р. френските и италиански делегати) изказава мнението да се увеличи компенсацията на Румъния с гр. Силистра.

Задачата на руските делегати става твърде тежка. Те требва да се борят срещу категорично проявеното желание на три от шестте велики сили. Княз Горчаков възразява, че частта от Добруджа, която в Сан Стефано е отстъпена на Румъния, я компенсира предостатъчно за отстжпената Бесарабия; освен това, Румъния задържа и Дунавската делта. И без това Българското княжество е твърде много намалено. Към това граф Шувалов добавя, че Русия е действувала великодушно, като е дала на Румъния една област от 3500 кв. км, долното течение на Дунав с дължина 150 км и едно важно морско пристанище (Кюстенджа). Руският делегат признава, че между Расово и Силистра има един пояс, където румънското население е доста многочислено и се съгласява Румъния да получи триъгълника между Расово и Силистра, Русия ще задоволи предостатъчно желанието на конгреса.

Френският делегат Вадингтон намира отстъпката за недостатъчна; той настоява и Мангалия да влезе в новите граници на Румъния, а италианският пълномощник, граф Корти, добавя че освен Мангалия, Румъния трябва да получш Силистра, като границата започне на Дунава между последния град и Тутракан. За да задоволи искането на френския делегат, граф Шувалов прави следното предложение: предвид съществуването на румънски елемент, руските пълномощници се съгласяват да поставят границата по Дунава от Расово към Силистра. Пределната точка на Черно море не може да отиде подалеч от Мангалия.

От разискванията, които последват на когреса по това руско предложение, се постига, Силистра да остане за България, а Мангалия се включва в Румъния. Така Силистра и Южна Добруджа са запазени за България на Берлинския конгрес.

По въпроса за международното положение на Княжеството, между Санстефанския и Берлинския договор има известна разлика. Докато в първия (чл. 6) е казано: „България се издига в автономно, трибутарно (плащащо данък) княжество с християнско правителство и народна милиция“, в Берлинския договор (чл. 1) четем: „България се издига в автономно трибутарно княжество под сюзеренитета на Н. И. В. Султана; то ще има християнско правителство и народна милиция.“ С това се цели да се подчертае васалната зависимост на Княжеството от Портата.

От протоколите на Берлинския конгрес не се вижда по какъв начин думите „под сюзеренитета на Н. И. В. Султана“ са влезли в текста на чл. 1 на договора. Първонзчалният проект на Берлинския договор съдържа само текста на Санстефанския договор; така е докладван и в конгреса (второ заседание на 17 юни 1878 г.). Вероятно, поправката е направена, по искането на турския делегат, в редакционната комисия, очевидно в отсътствие на руския делегат, и е минала по-късно незабелязано в конгреса, в окончателния текст на договора.

Начинът за избирането на новия княз и неговото потвърждаване е оставен така, както е уреден и в Санстефанския договор. Българският княз ще се избере свободно от народа и ще се потвърди от Високата Порта, с одобрението на великите сили. Но конгресът, боейки се че някоя от силите може да се опита да засили своето влияние в Княжеството, добавя: „Никой член от царстващите домове на европейскит велики сили не може да бъде избран за княз на България“ (чл. 3).

Също така и по-нататъшният начин за организирането на Княжеството е изложен както в Санстефанския договор. Събранието на първенците ще се свика в Търново; то ще изработи конституцията на новата държава. Правата и интересите на народностните малцинства в изборите и при изработване на конституцията са запазени, както е в Санстефанския договор. Управлението е поверено пак на руски комисар, но паралелно ще функционират, като контролен орган, съвет от консулите на великите сили и един турс-

ки комисар; техната задача, ще бъде да контролират действията на временното руско управление. С това участието на Европа в уредбата на новото Княжество взема твърде широки размени.

Конгресът, както в миналото, когато се е касаело до създаването на нови държави на Балканите, постановява и за България известни начала на публичното право, които са меродавни в Западна Европа. Така, чл. 5 от договора разпорежда, че разликата в религията не може да служи като причина за лишаване от граждански и политически права, както и правото за заемане на обществени длъжности, получаването на звания и почести или упражняването на различни занятия и професии в която и да е местност на страната.

По-нататък същият член гарантира свободата на вероизповедание на всички български поданици и чужденци.[32]

Руското окупационно управление, по Санстефанския договор определено за срок от 2 години, е намалено в Берлин на 9 месеца (чл. 7 от договора). Европа настоява час по-скоро да прекрати тази окупация, от която толкова се боят на Запад и допускат, че при известни обстоятелства, може да остане постоянна.

Договорът изрично забранява, турска войска да пребивава в България и всички крепости трябва да бъдат съборени.

Най-после договорът урежда въпросите за годишния данък (трибута), който Княжеството ще плаща на Портата, частта която то ще поеме от турския държавен дълг и задълженията по баронхиршовата железница, която остава на територията на нова България. Според чл. 9 от Берлинския договор, размерът на годишния данък ще се определи по споразумение между подписалите договора сили в края на първата година след уреждане на Княжеството, като се вземе за основа неговия среден годишен доход. Размерът на турския държавен дълг, който трябва да се поеме от Княжеството, не е посочен, а ще се определи впоследствие.

Втората част от разпокъсаната България е наречена Източна Румелия. Нейното създаване е окончателно решено в тайните преговори, които Русия и Англия през май 1878 г. Мотивите за нейното създаване с ясни. Русия требваше да го предложи, за да намери основа за споразумение с Англия. Лондонското правителство иска да държи руското влияние колкото е възможно по-далеч от Цариград. Но ръководителите на английската политика все пак, не посмяват да искат областта на юг от Стара планина, населена от българи и главеня театър на въстанието от 1876 г., да остане отново под пряката султанска власт.

Разделянето на Южна и Северна България е изкуствено. Още през 1879 г. германският учен Блунчли, говорейки за това решение на европейския ареопаг, изтъква неговата несъстоятелност и предрича, че този несправедлив и противоестествен акт, не може да бъде дълготраен. Но ... в същото това време европейските държавници виждат в него залог за бъдещия мир и спокойствие на Балканите!

Границите на автономната област са определени според английското предложение, направено на четвъртото заседание на конгреса. Тези граници са: на север Балкана, на юг Родопите. Както вече казахме, понеже Софийският санджак и Варна се присъединиха към Княжеството, то автономната област губи басейните на реките Места и Струма, които в долните си течения даваха излаз на егейския бряг. Новата граница изключва от автономната област и Лозенградския санджак, който по Санстефанския договор оставаше в границите на Санстефанска България.

В политическо отношение Източна Румелия остава под пряката политическа и военна власт на султана, но получавае административна автономия. Начело на областта

[32] Което изобщо не се спазва от Сърбия и Румъния, които веднага закриват всички структури на Екзархията в Моравско и Добруджа. (б. р.).

ще стои главен управител (генерал-губернатор), който е християнин (чл. 13 от договора). Турските делегати настояват пред конгреса да се не определя в договора народността на главния управител на областта, следов., Портата да има право да назначава за такъв и мюсюлманин. Ако това искане беше прието от конгреса, в Източна Румелия щеше да бъде назначен за генерал-губернатор турчин, и тогава цялата автономия ще се изроди в един фарс, както това стана по-късно в Македония при губернаторството на Хилми паша. Една част от европейските делегати са склонни да поддържат турското искане, но граф Шувалов настоява според текста на англо-руското споразумение от 30 май 1878 год., където изрично е казано „с губернатор християнин“ и турското предложение е отхвърлено.

Всички усилия на турските пълномощници, да убедят конгреса да даде на Източна Румелия ограничена автономия завършват безуспешно защото в предварителното англо-руско споразумение стои изрично: автономната област ще има такава административна автономия, каквато имат английските колонии.

Правата на турското правителство в областта се заключават в следното:

1. Главният управител ще се назначава от Високата Порта, със съгласието на силите, за срок от пет години (чл. 17).

2. Отбраната на областта се възлага на султана, който има право да издига по морските и сухопжтни граници укрепления и да държи в тях войска (чл. 15). Но в действителност това разпореждане на договора не е изпълнено: Портата не изпраща турски войски на българо-румелийската граница, а по-късно това прави възможно съединението на Северна и Южна България.

3. Султанът ще назначава офицерите на областната жандармерия и местната милиция, но като взема под внимание, при тия назначения вярата на местното население (чл. 15 ал. 2).

4. Наредбите, които европейската комисия ще издаде за устройството на областта, ще бъдат санкционирани от султана.

Участието на великите сили при организацията на автономната област е твърде голямо. Те ще бъдат представлявани там от европейска комисия, която в споразумение с Портата, ще изработи бъдещото устройство на областта. Тази комисия ще определи, в течение на три месеци, властта и правата на генерал-губернатора, както и административното, съдебното и финансово управления на областта, като има предвид различните вилаетски закони и предложенията, направени в осмото заседание на Цариградската конференция (чл. 18).

От горното се вижда, че при устройството на Източнорумелийската област участието на населението не е допустнато, както в княжество България, а всичко е оставено в ръцете на европейската комисия. Комисията изработва един твърде либерален органически устав, който дава широки права на населението и областта се сдобива с широка местна автономия.

Както казахме, Македония и Лозенградско, които по Санстефанския договор влизат в състава на Българското княжество, са върнати на Турция със задължението за последната да въведе там реформи, които да гарантират положението на християните и да ги предпазят от насилията и притесненията на турците.

Но Берлинският конгрес не възпроизведе редакцията на чл. 15 ал. 1 на Санстефанския договор, който ясно определя и задължава турското правителство, във всички земи на Европейска Турция, където живеят християни, да въведе органическия устав, приет за остров Крит в 1868 г., като се има предвид и желаниятя на, местното население. Чл. 23 ал. 1 на Берлинския договор се задоволява да постанови, че органическият устав от 1868 г. ще бъде въведен на острова, след като се внесат в него изменения, които се намирати за справедливи, но без да се пита населението.

Втората алинея на чл. 15 на Санстефанския договор също претърпява изменения. Съответната на тази алинея, алинея 2-а от чл. 23 на Берлинския договор, добавя че във всички останали области на Европейска Турция, за които не е предвидено особено устройство в Берлинския договор, ще бъдат въведени органически устави подобни на тоя за о-в Крит. Това разпореждане засяга Македония и Одринско, без обаче, договорът да ги споменава изрично.

Изработването и въвеждането на органическите правилници се възлага на Турция. Участието на жителите се ограничава само с правото им да влизат в особени комисии, назначавани от Турция, в които местното население ще бъде представено. Задачите на тези комисии ще бъдат да изработят подробностите на новите условия за всяка провинция. Проектите за организиране на областите ще се представят за разглеждане и одобрение от Високата Порта, която, преди да ги потвърди, ще поиска мнението на европейската комисия за Източна Румелия.

Следователно, инициативата и решителната дума остават за Портата. Европейската комисия може само да одобри или да отхвърли проекта, но не и да го измени. Колко голяма е ролята на европейската комисия в Източна Румелия и колко незавидна е тук!

Все пак Европа, ако желаеше, можеше да застави Турция да изпълни задължението си по чл. 23 от Берлинския договор и да въведе реформите, за които се говори там. Турските задължения са вписани в единъ международен договоръ, които дава права на силите (но същевременно им налага и задължения) да искат изпълнението на чл. 23 на договора от Високата Порта.

Берлинският конгрес потвърждава решението на Санстефанския договор за връщането Бесарабия на Русия, признава Румъния, Сърбия и Черна гора за независими държави, потвърждава правата на Дунавската комисия и конвенциите за Проливите. Трите най-заинтересувани велики сили Русия, Англия и Австро-Унгария получават съответно увеличение на своите владения за сметка на Турция. Русия получава Карс, Ардахан и Батуми в Мала Азия, Англия – о-в Кипър, а Австро-Унгария окупира Босна и Херцеговина. На тази основа става помирението на силите в Берлин. Изобщо, великите сили по-лесно се помиряват, когато има някой по-слаб, за сметка на когото могат да се компенсират.

Турция не печели много от решението на Берлинския конгрес. Връщат ѝ Македония, но губи Кипър, Босна и Херцеговина. Заедно с това се отваря една рана „Македонския въпрос“. който не дава мира на султана, докато Македония остава под негова власт.

От Берлинския конгрес до Балканската война минават повече от 30 години. В това време в Македония стават много кървави събития, плод на безправното турско управление, но европейските държави никога не изпълняват своедто задължевие спрямо страдащите там българи, нито един път не се погрижват да заставят Портата да изпълни своите тържествени обещания.

Изобщо от разискванията, станали около прилагането на чл. 23 от Берлинския договор, може да се заключи, че силите гледат напълно несериозно на предвидените там реформи, при все че страдащите християни са очаквали твърде много от решенията на европейските дипломати. Никой в Берлин не е мислил, че чл. 23 ще доведе до едно истинско и сериозно подобрение положението на християните в Турция. Все пак чл. 23 на Берлинския договор дава право на потиснатите християни постоянно но безуспешно да настояват, за неговото изпълнение.

Това се вижда и от обстоятелствотоа, че Берлинският конгрес не взема никакви гаранции за изпълнението на чл. 23 от договора. С това той подчертава нежеланието си да наложи на Портата обещаните реформи, защото знае че последната по своя воля никога няма ги изпълни.

Накрая, на 15-то заседание на конгреса, княз Горчаков, задава въпроса: „Какви са началата и начина, с които конгресът смята да оздрави и обезпечи изпълнението на своите решения?“ По този повод стават дълги разисквания на заседанията от 9, 10 и 11 юли. Мнозинството от делегатите е против искането на каквито и да е особени гаранции от Портата. Турският делегат Каратеодори заявява, че самото подписване на договора е най-тържествения и най-задължителния начин за неговото изпълнение. Конгресът се съгласява с това гледище и руските делегати отстъпват. На 10 юли княз Горчаков внася следното предложение въ конгреса: „Като придават на положенията, установени с Берлинския договор, най-тържествен и най-задължителен характер, договорящите страни заявяват, че считат всички членове на настоящия акт образуващи едно цяло, и се задължават да контролират и надзирават точното и съгласно с техните намерения негово изпълнение. Те си запазват правото да се споразумеят, ако стане нужда, върху ония средства, които ще бъдат необходими, за да доведат до резултат, който да не накърнява общите интереси на Европа, и достойнството на великите сили.“

С това руските пълномощници отстъпват от становището, което искат да вземат първоначално. Според обяснението, което на същото заседание дава княз Бисмарк, руското предложение изключва всяка мисъл за употребата на външна сила против Турция за изпълнението на договора.

Въпреки таза уговорка на германския канцлер, пълномощниците на Франция, Англия и Италия отказват да приемат предложението дори в неговата първа част, а турските пълномощници отказават дори да го разискват след декларацията на Каратеодори паша.

Така конгресът приключва въпроса за гаранциите. Турция остава свободна да решава въпроса за осъществяването на обещаните реформи, и то не само по чл. 23, който визира Македония, но и по чл. чл. 61 и 62 за Армения и за религиозната свобода в Турция.

Последиците могат да се предвидят още тогава. Тези членове от договора остават неприложени.

С това завършва българският въпрос на Берлинския конгрес. Македония и Лозенградско се връщат на султана и 2 милиона българи остават пак под робство. Великите сили получават своето: Англия слага ржка на о-в Кипър, тъй важен за нейното мореплаване и господство в Източното Средиземноморие; Австро-Унгария настъпва в Илирия, като окупра областите Босна и Херцеговина, а чрез Новопазарския санджак, който разделя Сърбия от Черна гора, се надвесва над Македония; на Русия е признато правото да си възвърне Южна Бесарабия и да получи в Кавказ с Батуми, Карс и Ардахан.

С решенията, които се вземат в Берлин, Англия и Австро-Унгария постигат своите политически цели. Санстефанска България, на която те гледат предпоставено че ще служи на руската политика на Балканите, е унищожена. На нейно место остава едно малко Българско княжество между Балкана и Дунава, което представлява 1/3 от голяма България. Западните области на Балканския полуостров, където са насочени австроунгарските стремежи, остават в ръцете на султана, освободени от руското влияние. Турското владичество е закрепено на Балканите и опасността за английските интереси на Изток от намеренията на Русия е отстранена.

Не минават много години и бъдещите събития опровергават предвижданията на дипломатите. Изкуствено разделените Северна и Южна България се съединяват през 1885 г. България не само не остана под безконтролното влияние на Русия, но встъпи в твърде остра борба със своята освободителка. Турция, най-после, не може да запази европейските си владения и губи голяма част от тях през 1912 год. Едва Цариград с Източна Тракия останага във владение на султана.

Предвижданията на силите не се сбъдват и в друго отношение. Англия не запазва своето влияние върху Турция. Последната постепенно се приближи до Германия. Англия, която през целия XIX век се гордее със своята политика на „блестяща изолираност“, е заставена, пред растящата сила на Германия, да се приближи до своите противници Русия и Франция и да образува с тях тройното съглашение (Антантата).

Австро-Унгария остава здраво привързана към Германия до последния час на своето съществуване. Италия през 1882 г. се сближава с двете немски империи и образува тройния съюз, но през Голямата война ги изоставя.

В Лондон не можеха да предвидят всичко това при подписването на Берлинския договор. През август 1878 г. лорд Биконсфилд, защищавайки пред английския парламент подписания в Берлин международен акт, възхвалява дипломатическата победа на Англия и чертае светли перспективи за бъдещите британски успехи в Близкия Изток. Възразяват му сподвижниците на Гладстон, особено по-крайните радикали. Те отричат, че Берлинският договор гарантира мира в Европа. С пълна увереност и забележителна предвидливост, те твърдят, че в Берлин са посяти нови семена за раздори на Балканите. Те предричат, че огънят не ще закъснее и пожарът ще избухне оттам. Както заявяват, ако английското правителство желаеше да гарантира мира на Балканите и да изгони оттам руското влияние, трябваше само да подкрепи идеята за създаването на една голяма България. Само една голяма държава, която разчита на своите сили, може да бъде независима от всяко чуждо влияние. Но едно малко княжество по необходимост ще търси опора навън и българското княжество ще я търси в лицето на Русия. Освен това, излизането на България на Егейското море можеше да открие пътя за английското влияние и за английската търговия в младото княжество.

Но официална Англия тогава прокарва напълно своята противоруска политика и не слуша никакви други съвети. Едва по-късно, по време на Съединението, когато английската политика се убеждава, че България не плува в руските води, защитава преврата в Пловдив на 6 септември 1885 г. и помога да се признае Съединението.

Берлинският конгрес нанася удар на обединението на българския народ. Все пак той не го разруши окончателно. Македония и част от Тракия наистина останаха в ръцете на Турция, но докато трае това, духовното и културно единство на целокупния български народ, с изключение на Добруджа и Моравско, се пази чрез Българската Екзархия. Българският език и българските културни и религиозни учреждения се развиват свободно под властта на турците. Историята показва, че рано или късно ще се стигне до ликвидацията на турското наследство в Европа.

България трябваше да се приготви за този час. Когато обаче, настъпи времето за това, ние се оказахме недостатъчно подготвени, изпустнахме нишката на събитията от ръцете си и след като дадохме скъпи жертви, други дойдоха и взеха онова, което и исторически и етнически ни принадлежеше.

Положението на Балканите все пак не може да се смята за окончателно установено. Неправдите, които се извършиха с българската народност, не могат да останат вечни. Погазената и потъпкана правда рано или късно ще възтържествува. Само тогава ще се установи един нов ред на нещата на Изток и ще се обезпечи мир и трайно приятелство между балканските държави.[33]

[33] Напразни надежди, опровергани от хода на събитията от тогава до ден днешен. (б. р.).

БРИТАНСКАТА ПОЛИТИКА НА БАЛКАНИТЕ 1856 – 1878 г.

автор Катлийн Келог Ръдърфорд, дисертация за придобиване на магистърска степен, Сиракузки университет, 1930 г. Бостън.

Британската политика на Балканите 1856 – 1878 г. Тази работа обхваща краткия период от време, от 1856 до 1878 г., и проследява британската политика в Близкия Изток; условията, които ръководят нейното провеждането; основните принципите, следвани последователно при провеждането ѝ; връзката на тази политика с интересите на другите държави и нейното значение за Великобритания.

Ще анализирам отношението на европейските сили като цяло, и на Англия в частност към събитията на Изток от края на Кримската война до Берлинския конгрес, чиито неразумни решения, оставиха в наследство за бъдещите поколения, конфликти и войни, и доведоха до пожара, който обхвана почти целия свят, след по-малко от половин век.

„Вечният Източен въпрос“ е една от основните причини за световната война. Ще скицирам накратко някои от нишките, свързващи по-ранните с по-късните епохи на британската външна политика, като въведение към изследването, което следва.

Първият устойчив интерес на английското външно министерство към източните дела е протекторатът на Англия над Йонийските острови, даден ѝ на Виенския конгрес през 1815 г. Това за първи път създава у Англия интерес към Балканите.

Гръцката революция през 1821 г. събужда симпатиите на английския народ, и настроенията на обществено мнение са за активни действия на Изток.

Договорът отУнкяр-Скелеси, от 1833 г., който на практика прави султана васал на царя, в замяна на помощта срещу посегателствата на Мехемет Али, пашата на Египет, поставя началото на друга фаза в Източния въпрос.[34]

Лорд Палмерстън, британски външен министър, много се опасява от установяването на руски протекторат над Турция и решава, че договорът отУнкяр-Скелеси трябва да бъде отменен.

Лондонските договори от 1840 – 1841 г. го заменят, като предвиждат колективна защита на Турция от западните сили, вместо изключителния протекторат на Русия.[35]

От 1841 г. до Берлинския договор от 1878 г. основният фактор в Източният въпрос за Англия, е нарастващото недоверие и антагонизъм между Великобритания и Русия. Целта на Англия е да попречи на Русия да превърне Черно море в руско езеро, защитено срещу външни нападения, след което Русия може лесно да се установи в Константинопол. Настъплението на Русия на юг започва да се разглежда като осъществяването на нейна историческа мисия. Нейното напредване в Азия става постоянен източник на безпокойство за Англия.

Русия признава, че Великобритания има жизненоважен интерес от развитието на събитията в Югоизточна Европа и цар Николай I прави два различни опита да се споразумее с нея. Те се „основават на предположението, че Турската империя е близо до разпадането си, и че е задължение, както и очевиден интерес на най-заинтересованите сили да постигнат разбирателство за подялбата на нейното наследство. Британските държавници обаче смятат, че „болният човек“[36] все още има добри шансове за възстановяване и смятат, че е „доста неприлично“ да се раздели наследството му „преди неговата

[34] Hertslet Vol, II, p, 925

[35] Ibid pp. 1021 - 1024

[36] Известният израз на Николай I по отношение на Турция. (б. пр.).

смърт“. Лорд Палмерстън не се доверява на плановете на Русия, смята че Турция ще се възстанови, и отхвърля предложението на царя.[37] Този отказ е една от причините за Кримската война, в която Англия, Франция и Италия (Сардинското кралство) и Австрия се съюзяват с Турция срещу Русия.

В резултат на войната, Русия претърпява поражение, а Великобритания, Австрия и Франция се споразумяват да „гарантират съвместно и поотделно независимостта и целостта на Османската империя“.[38]

Парижкият договор от 1856 г., слага край на войната, и се превръща в дълбоко разочарование за Русия. Това означава катастрофален провал на нейната политика на Изток, която от дните на Петър Велики, тя последователно следва с три основни цели: да установи своето военноморско и търговско надмощие във водите и бреговете на Черно море; да си осигури свободен излаз към Средиземноморието; и да получи от Портата потвърждение на нейната позиция като защитник на политическите и църковните свободи на християнските поданици на султана.

Англия е напълно решена да не позволи на Русия да провежда тази политика. Нейното противопоставяне води дълга поредица от събития, които поставят двете страни до „ръба на войната“. Войната е предотвратена, защото Русия, вече изтощена от война с Турция, страхува се от силата на Англия, капитулира пред английската заплаха и признава интересите на Англия в последвалия (дипломатически) опит за разрешаване на Източния въпрос. Ще се спрем на тези събития и на ролята, която великите сили, особено Русия и Великобритания, изиграват в тях.

Една от най-важните клаузи в Парижкия договор е черноморската, която неутрализира Черно море; неговите води и пристанища са отворени за търговския флот на всяка държава, но трайно са затворени за военни кораби. Така Русия трябва да се въздържа от разполагане на военни кораби, арсенали и военноморски бази в своите териториални води.

Неутрализирането на Черно море е от особено значение за Англия. Тя става все по-чувствителна към нарастването военноморската мощ на Русия и продължителната обсада на Севастопол по време на Кримската война прави дълбоко впечатление на общественото мнение. Следователно Англия е решена, да лиши Русия от флот, но пък и предоставя сигурност със затварянето на Проливите за други държави.

Русия, от своя страна, смята че неутрализацията на Черно море е нагла и недопустима намеса в вътрешни работи на Руската империя. Цар Александър II заявява, че неутрализацията на Черно море е „срамно петно върху неговото управление“.

Подобно ограничаване на суверенитета на велика сила не може да бъде трайно решение. Неговият автор, лорд Палмерстън, отговаря лекомислено на руските държавници, когато възразяват, че тези разпоредби не могат да продължат, повече от десетина години.

Бисмарк характеризира черноморските клаузи като „политически абсурдни и следователно в най-дългосрочен план невъзможни. Това са неудачните решения на Парижкия мир. Това е унижение, което една велика нация не може да понесе дълго“.[39] Следователно е абсолютно сигурно, че Русия ще се възползва от първата благоприятна възможност за да се отърве от оковите, наложени ѝ от Парижкия договор.

Възможността идва с нарушаването на европейското равновесие през 1870-71 г. и избухването на френско-пруската война. След падането на Мец, руският външен министър княз Горчаков, адресира до силите циркуляр, денонсиращ от името на Русия черноморските клаузи и заявяващ, че царят вече не се чувства обвързан с клаузите на

[37] Marriot, p. 279
[38] Hertslet Vol. II, № 264
[39] Bismarck. Reflections and Reminiscences, Vol II, p. 114

Парижкия договор от 1856 г., доколкото те ограничават неговите суверенни права в Черно море. Заемайки тази смела позиция, княз Горчаков без съмнение разчита на предположението, че Англия няма да се намеси, тъй като няма желание да води война срещу Русия без съюзници, и не е в състояние да ѝ се противопостави в този момент.

Руският циркуляр предизвиква силно възмущение в Англия, външният министър лорд Гренвил заявява, че Англия не може да го приеме. Той заявява, че никоя отделна сила не може да се освободи от която и да е от разпоредбите на договора, освен „чрез получаване на предварителното съгласие на останалите подписали страни“. [40]

В Австро-Унгария чувствата са разделени. Унгарците, все още таящи традиционната си омраза към Русия, са готови за война, но славянските народи са не по-малко яростно настроени в полза на Русия. Граф Бойст, императорският канцлер и външен министър, е нетърпелив за помирение с Русия и неговата нота в отговор към Циркуляра, макар и енергичен по формулировки, не съдържа изричен отказ да приема курса, възприет от Русия. Той определя неутрализирането на Черно море за „голяма грешка“.[41]

Напълно очаквано, Италия не последва стъпките на Англия и Австро-Унгария, а Франция, напълно безсилна във военно отношение, приема новината с общо задоволство, тъй като смята, че ще се стигне до европейски усложнения, които биха спрели Прусия.[42]

Напълно очевидно е, въпреки че Бисмарк уж не е „запознат с намеренията на Русия“, наличието на руско-германска уговорка, Германия да подкрепи руската стъпката като „*quid pro quo*“ (услуга за услуга) за неутралитета на Русия във френско-германската война.

„През 1870 г. се появи възможност да направим на услуга на Руската империя по отношение на политически абсурдната клауза, която я лишава от независимост в нейното Черно море и крайбрежието му. Така щастливото стечение на обстоятелствата предложи възможност да се направи услуга на Русия по отношение на Черно море. Така имахме възможност да подобрим отношенията си с Русия“.[43]

Лорд Лайънс, британски посланик в Париж, заявява, че „едва ли има и сянка на съмнение, че денонсирането на Черноморските клаузи „по такъв нахален начин от Русия е резултат от уговорка между Бисмарк и руското правителство“.[44]

В тази трудна ситуация лорд Гренвил изпраща г-н Одо Ръсел в пруската главна квартира във Версай като специален пратеник при Бисмарк, за да проучи положението за да се предвиди какъв да е следващия ход на Лондон. Инструкциите на г-н Ръсел са общи по характер, с голяма свобода на действие, „за да действа според обстоятелствата и настроението на Бисмарк“.

След дълги дискусии, г-н Ръсел най-накрая заявява на Бисмарк, че ако той не успее да накара Русия да оттегли циркуляра, Англия ще „бъде принудена, със или без съюзници, да започне война“.

Бисмарк признава, че „ако беше на наше (Англия) място, нямаше да отстъпи“. Въпреки това, той решително отказва, Прусия „да се превърне в страна по тристранен договор. Бисмарк прави предложение конференция по въпроса „да се проведе в Санкт Петербург“. В преговорите, които последват, най-накрая се решава свикване на конференцията в Лондон, през януари 1871 г., след категоричния отказ на Англия да присъства на конференцията, ако тя се проведе в Санкт Петербург.

---

[40] Fitzmaurice, Vol, II p. 73. Buckle Vol (V) p. 130.
[41] Count von Beust Memoirs Vol, II pp. 221 -223.
[42] Morley Vol. II p. 351.
[43] Bismarck's Reflections, Vol. II pp. 114 – 115.
[44] Lord Lyons Vol. p. 339.

Лорд Гренвил отказва да признае отделната позиция на Русия по въпроса и иска да получи практическо оттегляне на циркуляра чрез изричното признаване на доктрината от всички сили, включително Русия, че нито един европейски договор не може да бъде „променен или обявен за „вече необвързващ чрез действие само на една от страните по него“.

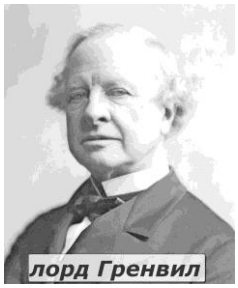
лорд Гренвил

Въпреки това, резултатът от конференцията е, че разпоредбите на Парижкия договор засягащи Черно море, са отменени. Новият договор съдържа член, който поддържа принципа за затварянето на Дарданелите и Босфора за военни кораби, както е предвидено в Парижкия мир, но е дадена допълнително право на султана „да отворя Проливите в мирно време на военните кораби на приятелски и съюзнически сили, в случай, че Височайшата Порта прецени, че е необходимо, за да осигури изпълнението на разпоредбите на Парижкия договор, 30 март 1856 г.“[45]

Престижът на Англия несъмнено пада при този обрат на събитията и общественото мнение се настройва, че страната е отстъпила пред заплахите на Русия. Лорд Фицморис се опитва да докаже в „Биографията на лорд Гренвил“, че конференцията е триумф за Англия, но тъй като Русия постига своята цел и правото си да поддържа военен флот в Черно море, за всички е ясно, че практически целият триумфът е изцяло за нея.

Сър Робърт Морие, пишейки за тези преговори в своите мемоари, заявява: „Начинът, по който се водеха преговорите в Черно море, беше съвършено ясно, че Англия е в състояние на упадък, и смятам, че най-лошото – войната е за предпочитане пред това унижение“.[46]

Така омразата и страхът към Русия, които започват да затихват след Кримската война, получават нов стимул и през 1878 г. се проявяват с голяма интензивност.

В преговорите си след края на Кримската война, дипломатите работят по-добре, отколкото предполагат. Те отблъскват Русия за да спасят Турция. „Това, което наистина спасиха, не беше лошото управление на османския султан, а бъдещето на народите, които все още не бяха възродени“.[47]

Ще се обърнем към събитията, които се развиват с такава бързина на Балканите и ролята на тези все още невъзродени нации там.

В началото на 70-те год. на XIX век, почти целият Балкански полуостров от Средиземно море на юг и югоизток до границата на Австро-Унгария, с изключение на Гърция, все още продължава да е под пряка или васална зависимост от Турция,

Двете княжества Молдова и Влахия се обединяват в държавата Румъния, чрез простия начин, като и двете княжества избират един и същ княз – полковник Александър Куза, в разрез с решенията на великите сили, че княжествата трябва да останат политически разделени. С Парижкия договор всички руски права на защита над двете княжества са премахнати и въпреки, че султанът все още остава техен суверен, княз Куза обещава да предостави независима и национална администрация. Англия и Франция искат да направят крачка напред и да признаят двете княжества като напълно независима държава Румъния. Двете княжества са еднакви по население, език и традиция, и трябва да се обединят в едно цяло.

Наполеон III настоява енергично за признаване на тяхното обединение и заявява, че този „съюз удовлетворява княжествата и особено ако се управлява добре от евро-

[45] Fitzmaurice Vol. II pp. 73 – 76.
[46] Memoirs of Sir Robert Morier Vol. V, p. 293
[47] Marriot, p. 285.

пейски княз, ще се превърне в ефективен противник срещу Русия, докато сегашното им разединено и незадоволително състояние, ги кара винаги да се обръщат към Русия“.[48]

Г-н Гладстон изразява пълно съгласие с мнението на френския император, и настоява с характерния си плам, че Англия трябва да подкрепи декларираното желание на народа на Молдова и Влахия, „Със сигурност най-голямата съпротива, която трябва да бъде оказана на Русия е силата и свободата на тези страни, които ще ѝ устоят. Искаме да поставите жива преграда между Русия и Турция, няма по-здраво преграда от един свободен народ“.[49]

След като Румъния пристъпва към решаване на въпроса, според собствения си интерес, всички сили проявяват разум, приемат свършения факт и на 23 декември 1861 г. унията на княжествата е официално провъзгласена.

Румъния постига автономия, както и Сърбия (княжество от 1830 г.) и Черна гора, въпреки че все още остават васални на Турция.

Гърция е кралство, „но само част, от голямата и неосвободена гръцка земя“, Тесалия и Епир, остават извън границите на монархията, определени през 1830 г.

Европейската територия на Османската империя, е под пряко управление на султана и включва България, Румелия, Босна, Херцеговина, Албания, Тесалия, Епир, Тракия и Македония. В рамките на тези турски провинции, съществува голямо разнообразие на народи и религии. Мюсюлманите се радват на по-големи свободи, и същевременно систематично потискат своите християнски съседи. Християнското население е лишено от най-обикновените свободи и граждански права, както се разбират в западните страни. Дребното селячество се труди под лоши закони; данъчното облагане навсякъде е силно корумпирано под формата на грабеж извършван от турските управници. Едната религия е срещу другата.

Поради това, обществените настроенията в Англия не са изцяло на страната на турците и лошото управление на християнско население в подвластните провинции, е ясно посочено в реч изнесена от един член на парламента: „Присъствието на Турция в Европа е постоянен източник на конфликти. Те (турците) никога не са успели да възприемат западните нрави и цивилизация. Турците днес са това, което са били преди четири века – чужда армия, разположена на лагер от западната страна на Босфора. Те не са постигнали никакъв напредък, защото това напълно противоречи на тяхната религия и нрави, и никога няма да се променят“.[50]

Все пак има надежди, че Турция ще приеме сериозно, необходимостта от вътрешни реформи, едно задължение, което толкова често ѝ е било внушавано. Под натиска на Англия, султана издава ферман наречен „Хатихумаюн“ през 1856 г., който гарантира на всеки поданик на Портата, без разлика на вероизповедание или съсловие, равенство пред закона, пълна религиозна свобода, право на военна или гражданска служба, равенство в данъчното облагане и пълна сигурност на собствеността.[51]

На хартия това е много хубаво, но си остава само на хартия. Високата порта е в по-силна позиция в края на Кримската война, отколкото известно време след това, и несъмнено е по-способна да проведе реформите, отколкото преди години, но обещанията си остават само върху една ненужна хартия.

Според Гладстон, „Успехите постигнати (в Кримската война), чрез големи човешки жертви и материални разходи на Франция и Англия, предоставят на Турция, може би за пръв път в нейната кървава история, 20 години на почивка, през които, тя не е

[48] Martin Life of Prince Consort pp. 99.
[49] Morley Vol. II p. 4.
[50] Joseph Conan, p. 13-14.
[51] Holland. European Concert p. 329.

обезпокоявана от чужда сила. Въпреки това, ангажименти не са изпълнени, защото Турция няма средства да ги изпълни“.[52]

Така на практика нищо не последва след издаването на този гореспоменат ферман. Жестокостта на турското управление на Балканите не претърпява облекчение и при липсата на конституционното управление, бунтът е единственият отдушник на сдържаното недоволство.

През юли 1875 г. до европейските правителства достига новината, че християнското население на Херцеговина, поради постоянното изнудване на бирниците, се е вдигнало на бунт, отказва да плаща данъците си и да изпълняват обичайната си трудова служба (б. пр. ангария) и встъпвайки в сражения с изпратената турска войска, ѝ нанасят решително поражение.

Всички предполагат, че огнището на бунта, бързо ще затихне по обичайния начин. Вместо това то се разпространява в Босна и скоро се разбира, че Портата трябва да се справи с много опасно въстание.

В помощ на бунтовниците започват да се стичат симпатизанти от Сърбия и Черна гора. Нещата бързо прерастват в криза, когато консулите на силите се намесват в опит да посредничат между османското правителство и неговите недоволни поданици.

Русия и Австро-Унгария са особено заинтересовани от благосъстоянието на балканското население, първата като глава на славянското семейство и самоутвърден защитник на християнските народи намиращи се под османската владичество, втората – като полуславянска държава, чувствителна към всяко външно движение, насочено към разширяване на панславизма.

Главната опасност за Австро-Унгария е руската експанзия и панславизма. Духът на национализма, събуден от Френската революция, насърчава славяните на Балканите да отхвърлят турското иго. Русия е готова да подкрепи тяхното желание, „за да лови риба в мътна вода“.

След Кримската война мисионерите на новото евангелие на панславизма, предимно руснаци, осъществяват засилваща се панславистка пропаганда. През 1867 г. в Москва се провежда голям панславистки конгрес. Всеки руски консул на Балканския полуостров е панславист като генерал Игнатиев. А този ентусиазиран привърженик на панславизма, е назначен за посланик в Константинопол.

Австро-Унгария смята, че целта на Русия е обединение на всички славяни под скиптъра царя с последващото унищожаване на Хабсбургската монархия, а другият неин страх от Русия, „освен панславизма, е руска експанзия“.

Експанзията на Австро-Унгария на юг и запад „става невъзможна“ след основаването на Германската империя и кралство Италия. Следователно само на югоизток тя все още може да разчита на разширяване на своята територия и власт.

От 70-те години на XIX век, политиката на водещите австроунгарски държавници поема в тази посока, но и тук Австро-Унгария трябва да се съобразява с Русия, за да се запази като велика сила, да защити границите си непокътнати.

Без ограничение на бъдещото си развитие, тя не може да позволи на друга велика сила (Русия) да контролира Дунав и неговите устия и да постави под свое ръководството балканските народи, за да ги използва в тази борба между двете империи.

Следвайки страховете си от Русия, Австро-Унгария естествено се обръща към Англия, която също е противник, на руското настъпление на Изтока. Така Англия и Австро-Унгария започват да си сътрудничат в ограничаването на руската политика на експанзия и желание за господство в делата на Изтока.

[52] Morley. Life of Gladstone Vol II p. 548.

Русия не е склонна да се намесва в балканското въстание, нейната политика е да насърчава автономията и независимостта на славянското население с надеждата, че то отново ще се обърне към нея, тъй като вече беше водила войни срещу Турция не само да помага на тези народи, близки и по кръв и православна гръцка вяра, но както казахме по-рано и „сама да лови риба в мътна вода“.

За Австро-Унгария въстанието е нежелано, защото е заплаха за нейното собствено спокойствие и сигурност. Граф Андраши, който през 1871 г. наследява граф Бойст като министър на външните работи[53] също е загрижен да предотврати разпространението на въстанието сред многобройните славяни в Австро-Унгария. Нещо повече, неговата първостепенна грижа е самосъхранението на Австро-Унгария.

Отношението на Германия към балканския въпрос е пълна незаинтересованост и неутралност. Основната грижа на Бисмарк от целия Източен въпрос е да предотврати нарушаването на мира в Европа. Единственият жизненоважен въпрос за него е интересът на Германия от поддържането на добри отношения между трите източни империи. Всяко желание да се повлияе върху развитието на събитията във въстаналите турски провинции и целият Източен въпрос, според Бисмарк „не струва и костите на един-единствен померански гренадир“.[54]

Но събитията, които сега се случват на Балканите, са от голямо значение за Великобритания, тъй като засягат целия въпрос за бъдещето на Турската империя, а с това и контрола на пътя към Индия, който от дните на Пит, става един от главните мотиви на британската външна политика. Въстанието на Балканите, вероятно ще предизвика намесата на Австро-Унгария и Русия, а по това време подозрението и враждебността към Русия, са допълнителен фактор на влияние върху политиката на Англия, която се чувства обвързана чрез гаранционния (Парижки) договор от 1856 г. да продължава традиционната си политика за защита на Турция. Следователно е неизбежно щом се отвори Балканският въпрос, страната трябва да излезе от своята изолация и да вземе участие заедно с другите европейски сили.

През 1874 г. консерваторите начело с Дизраели, отново идват на власт. Неговата победа бележи поражението на английския антиимпериалистически дух, който достигна своя апогей при кабинета на Гладстон. Общественото мнение смята, че консерваторите ще бъдат по-малко ограничени в своята външна политика, отколкото либералите, и това е добре обобщено от сър Робърт Морие, който пише на 1 април 1874 г., „Честите външнополитически намеци в речите на г-н Дизраели, аплодисментите, с които те бяха посрещнати, са златното решение, с което сегашният премиер веднъж завинаги ще спаси външнополитическите интереси на кралството, който бяха пренебрегнати от английските политици търгаши. Когато той (Дизраели) издигна тези интереси и ги определи като като вътрешно дело на Англия, възвърна вярата в обществото, че сегашният му кабинет, ще възстанови желаното равновесие между силите на войната и силите на мира“.[55]

Дизраели е решен да търси във външните работи и събитията в Югоизточна Европа, отдушник на неизразходваната обществена енергия и той съсредоточава вниманието си върху тази област, привлякла въображението му.

След като идва на власт, той се заема да преобърне това, което смята за лишена от въображение, непатриотична политика на своите предшественици и неговия кабинет, незабавно се впуска в настъпателната политика на агресивен империализъм.

Един от първите плодове на неговия неоимпериализъм е закупуването на акциите на египетския хедив в компанията на Суецкия канал през 1875 г.

---

[53] Ward & Gooch Vol. III p. 92.

[54] Bismarck's Reflections Vol III p. 169.

[55] Reichtag Speech. December 7, 1876.

Възроденият интерес на Англия в Египет, изисква освен закупуването на тези акции, всяко друго събитие в Близкият изток да се разглежда единствено като жизненоважно значение за Великобритания.

Дизраели енергично продължава политиката възприета от Англия по време на Кримската война – подкрепа за Турция и враждебност към Русия. Министър-председателят защитава на политиката си с аргумента, че тя не цели да подкрепя турците, а да поддържа и защитава интересите на Британската империя.

Следователно Дизраели идентифицира своята концепция за имперската политика с подкрепата на султана и открито презрение към обществените симпатии за християните на Балканския полуостров.[56]

Възражението на лорд Гренвил срещу политиката на правителството е обобщено накратко в изявлението, че „турчинът е грешният кон, на който да заложим нашите пари“.[57]

Британският посланик в Константинопол по това време е Хенри Елиът. Заради своя силен характер, безспорна честност и достойнство[58], той спечелва доверието не само на всички велики сили, включително и Русия, но и на султана и неговите съветници. Той е постоянна и доверена сила зад османския престол и през 1875 г. пише на външния министър лорд Дерби, че по важните въпроси Портата се обръща за съвет към Великобритания, а не към Русия.

Обаче привързаността на Елиът към Турция и нейните интереси не винаги му е изгодна, защото го заслепява и той не вижда за турските недостатъци. В съответствие с инструкциите си по време на въстанията, Елиът се опита да ограничи района на бунта като убеждава Портата да не губи време за възстановяването на реда. Той съветва султана „да потуши бунтовете без външна намеса“ и както лорд Дерби, така и Дизраели са съгласни с Елиът.

Вместо да вземе мерки за отстраняване на оплакванията и за премахване на причините за недоволството, Портата, както обикновено, не прави нищо, дори за известно време не прави опит да възстанови реда.

Междувременно въстанието се разраства и броят на доброволците от Сърбия, Далмация и Черна гора нараства. Местният бунт сега заплашва да се превърне в общобалканско въстание. Тук кипи националното чувство и е вероятно, че ако Сърбия се присъедини към въстаниците, Черна гора ще я последва.

През октомври Австро-Унгария и Русия в съвместна нота връчена на Портата официално предупреждават, че ако бунтът не бъде бързо потушен, трябва да се очаква намеса. Британците приемат нотата, но очакват малко от нея.

Сега Дизраели осъзнава, че предстоят велики събития и две от трите империи сега желаят да поемат водеща роля в този Източния въпрос, а именно Австро-Унгария и Германия, които не са участвали в Кримската война[59], докато Великобритания, Франция и Италия, воювали на страната на Турция, са игнорирани.[60]

Бисмарк многократно заявява, че няма собствени интереси на Балканите, но сега е принуден да се намеси, поради обрата на събитията. Възниква опасност от разцепление между Русия и Австро-Унгария, заради тяхното съперничество в балканските им интереси, подновено от избухването на въстанието в Босна и Херцеговина. И това е много

---

[56] Sir Rober Morier Vol. II pp. 531-332

[57] Fitzmaurice Vol. II p. 157, 166.

[58] Изключително невярна преценка, Елиът е нагъл и безпринципен кариерист, послушен слуга на Дизраели. Дори английското обществено мнение се възмущава от крайната му туркофилия, което принуждава Дизрели да го премести във Виена. (б. пр.).

[59] Австрия участва пасивно на страната на антируските сили, докато Прусия заема пасивна проруска позиция. (б. пр.).

[60] Buckle Vol. VI pp. 11 – 12, 17.

сериозен въпрос за Бисмарк. Той заплашва самото съществуване на Съюза на тримата императори, създаден от него през 1872 г., и като цяло застрашава мира в Европа. Съществуването на съюза е допълнително застрашено, защото в случай на конфликт с Русия, Австро-Унгария естествено ще застане на страната на Англия[61], а Русия ще се сближи с Франция. Разделяне на Европа на англо-австроунгарски и френско-руски съюзи, поставя Германия в деликатна позиция. С оглед на тези съображения Бисмарк поема водеща роля в оформянето на европейската политика.

Във войнствената си реч на банкета даден от лорд-кмета на Лондон, на 9 ноември, Дизраели отправя важно предупреждение, че освен интересите на „източните сили“ несъмнено замесени в Източния въпрос, интересите на Великобритания са не по-малко важни и добавя, че „ако Великобритания вади меча, то е за справедлива дори и конфликтът да засегне нейната свобода на действие или нейната империя, то британските ресурси са неизчерпаеми“.[62]

През септември 1875 г. самите въстаници представят пред европейските консули в Босна, обръщение с техните искания и апел за съчувствие. Те искат свобода на своята религия, право да дават показания в съдилищата (т.е. да имат равни права с мюсюлманите), формиране на местна християнска милиция и реформиране на системата за събирането на данъци и молят силите поне да не възпрепятстват начинанието им, или да помогнат срещу потисника.[63]

В свое ираде[64] от 2 октомври, Портата обещава бърза и обща реформа, а във фермана от 12 декември, султанът предлага незабавното създаване на местни изборни съвети, в които ще участват християните и местна „жандармерия“.

При липсата на каквито и да било гаранции, че обещанията ще бъдат изпълнени, тези документи не предизвикват никакъв ентусиазъм сред въстаниците и довеждат само до нови сражения с поражение на турските части.

Европейските държавници са също много скептични към „добросъвестността“ на турските предложения и смятат, че трябва да се намесят. Но намеса е предизвикана преди всички от обстоятелството, че на 7 октомври султанът уведомява кредиторите си, че хазната му е празна и обявява фалит.

Императорите на Австро-Унгария, Германия и Русия обсъждат заедно положението и на 3 декември 1875 г. австроунгарският външен министър, граф Андраши, издава от Будапеща нотата, станала известна с неговото име. Нотата на Андраши изразява загрижеността на силите да ограничат зоната на въстанието, да поддържат мира в Европа и обръща внимание на султана, за неуспеха му да извърши реформи, които отдавна са закъснели. Някои от предложенията в нотата са: подобряване живота на селяните (християни), пълна религиозна свобода, премахването на прекупуването на данъците, използване на местните данъци, за местните нужди, назначаването на комисии от равен брой мюсюлмани и християни, които да наблюдават изпълнението на тези реформи и онези, които султанът е обещал с ирадето от 2 октомври и фермана от 12 декември.[65]

Големият въпрос сега е дали Англия ще се съгласи да вземе участие в подписването на тази нота, предвид традиционното ѝ застъпничество за Турция. Лорд Дерби, в писмо до Дизраели, го пита за мнението му по въпроса, и отбеляза, че „твърде късно е да се застъпим за достойнството и независимостта на султана; суверен, който не може

[61] Тук авторката греши, Австро-Унгария категорично избягва военното сближение с Англия, въпреки интригите на Андраши има и други достатъчно силни фактори в империята които са против – самият император и дворцовата военна партия, както и висшето командване на армията. (б. пр.).

[62] Buckle Vol, VI p. 92.

[63] Marriott p. 322.

[64] Султански указ. (б. пр.).

[65] Hertslet, Vol. IV pp. 2418-2429.

нито да запази мира у дома, нито да плаща дълговете си, и трябва да се подчини и да понесе неприятните последици“. Лорд Лайънс се съгласи с възгледите на Дерби в писмо, написано на 14 януари 1876 г., „Не виждам как Англия ще избегне подкрепата на нотата на Андраши. Ако стоим настрана, ще останем сами“.[66]

Дизраели, както казахме по-горе, не е склонен да се присъедини към нотата и колебанието му е преодоляно само чрез пряка молба от Портата. Кралицата заявява при откриването на парламента през 1876 г., че „тя смята за свое задължение да не стои настрана от действията на трите империи, но ясно трябва да се разбере, че ако подкрепи нотата искаща от султана да вземе необходимите мерки за административни реформи, които ще премахнат всички основателни причини за недоволство от страна на неговите християнски поданици, това не значи, че се отказва от защитата, на независимостта на Портата“.[67]

И накрая „правителството на Нейно Величество“ най-накрая решава да се присъедини към другите сили, подкрепяйки нотата на Андраши, въпреки че кабинетът не е единодушен по въпроса.[68]

За изненада на Европа, Портата приема нотата с една резерва относно използването на преките данъци за местните нужди.

Това обаче не задоволява въстаниците, които се надяват Сърбия и Черна гора да се присъединят към тях. Ясно е, че ако силите не предприемат енергични стъпки за спиране на пожара, той скоро ще обгърне в пламъци целия Балкански полуостров.

На 6 май 1876 г. става събитие, довело до избухването на мюсюлманския фанатизъм в Солун и убийството на френския и германския консул в града.

Причината е в отвличането на една млада българка и насилственото ѝ помохамеданчване за да бъде омъжена за мохамеданин. Тя избягва с помощта на един грък[69] и няколко българи.

Мюсюлманската тълпа се събира в джамията Саатли и шумно настоява за нейното връщане. „За съжаление, поради някаква фатална случайност, германският и френският консул, са срещнати до джамията от гневните мюсюлмани. Не ясно дали са искали да успокоят страстите или случайно са попаднали там, но са отвлечени, вкарани в джамията и там са жестоко и садистично убити.“[70]

Това събитие убеждава великите сили, че трябва да се предприемат по-строги мерки спрямо Портата и накара тримата императори на Австро-Унгария, Германия и Русия приемат по-драстични предложения, съдържащи се в т.нар. Берлински меморандум от 13 май. Исканията са примирие за два месеца с бунтовниците, връщането на бежанците, създаването на смесена комисия за тази цел, изтеглянето на турските войски от бунтовните райони на Босна, правото на европейските консули да следи за провеждането на всички обещани реформи. И накрая, в меморандума се посочва, че ако в рамките на два месеца трите императорски двора не постигнат целите, които са имали предвид извършването на необходимите реформи, ще се предприемат по-ефикасни мерки за тази цел.[71]

Копия на мемурандума са изпратени веднага до италианското, френското и британското правителства. Той е приет без резерви от италианското и френското правителства, но е отхвърлена решително от Великобритания, която обаче не прави друго конт-

[66] Lord Lyons Vol. II p. 95-96.
[67] Buckle Vol. VI p. 19.
[68] Buckle Vol. VI p. 20.
[69] Гръкът е всъщност български гъркоман, гръцки консул в Солун. (б. пр.).
[70] Life of Midhat Pasha pp. 72 - 73
[71] Hertslet, Vol. IV pp. 2459-2463.

рапредложение и в рамките на няколко дни, британският флота от залива Бесика[72], намиращ се до входа на Дарданелите, е изпратен в Мраморно море. За Лондон, предложенията в меморандума са неразумни и несъвместими с английската политика за поддържане на целостта и независимостта на Османската империя, и са възприети като заплаха зад която стои Русия.[73]

Освен това Дизраели се възмущава от безапелационното искане за незабавно присъединяване към предложенията, без да са обсъдени с Великобритания. Използвайки този повод, той отказва да приеме Берлинския меморандум, което предизвика дълбоко безпокойство както на острова, така и в чужбина. Гладстон остро порицава и критикува Дизраели за отказа на меморандума.[74]

Лорд Гренвил твърди, че дори да има основание за правителството за отхвърлянето на меморандума, то допуска грешка, като не прави свои алтернативни и положителни предложения.

Интересна светлина е хвърлена върху отношението на поне една от великите сили в писмо, написано от германския император Вилхелм до германския дипломат в Париж, принц Бюлов, от 13 април 1877 г.: „…Отказът на британците да подкрепят Берлинският меморандум, ги прави отговорни за цялата настояща катастрофа, тъй като въздържанието на Англия, насърчава Сърбия и Черна гора да приемат, че е назрял моментът да нанесат удар“.[75]

Няма съмнение, че Европейският концерт е заглушен от действията на Великобритания. Ако тя се беше присъединила към другите сили, това щеше да стресне сериозно Портата и много ужасни жестокости, последвали след това, можеха да бъдат предотвратени. Така Англия можеше да сложи край на всички надежди на Портата да хитрува и да я принуди незабавно да извърши така необходимите реформи. Но английският отказ на меморандума, несъмнено окуражава турците, да втвърдят позициите си, което вече прави избухването на войната, много по-вероятно.

Отсега нататък е невъзможно да се разклати вярата на султана, че Великобритания стои зад него, и тази вяра насърчава Портата да се противопоставя на колективния натиск на другите сили.

Междувременно събитията се развиваха бързо в турската столица. Консервативните националистично настроени среди извършват преврат на 10 май. Правителството е свалено, под виковете на тълпата „Турция за турците“.

На 29 май султанът Абдул Азис, също е свален и принуден да абдикира в полза на психично болния си племенник Мурад V. След три месеца е наследен от своя брат, Абдул Хамид, който наследява и празната хазна на една империя, разкъсвана от недоволство и бунтове, и упреците на цивилизования свят.[76]

Силите, желаейки да даде шанс на новия султан, оттеглят Берлинския меморандум. Дизраели смята това за свой триумф на неговата политиката за ненамеса в делата на Турция. „Всички Велики сили, включително Русия, изглеждат нетърпеливи да се подчинят на Англия и изглежда са се завърнали, старите дни на нашето могъщество.“[77]

По това време обаче Сърбия и Черна гора се присъединяват към въстанието и официално през юни 1876 г., обявяват война на Портата. Но размириците обхващат още райони. Те се разпространява дори в България, която от всички балкански провинции е най-пълно подчинена от османската система. Последната следа от независимостта на

[72] Флотът е малка ескадра от 6 бойни кораба и няколко транспортни. (б. пр.).
[73] Buckle Vol. VI, p.24.
[74] Morley Vol. II pp. 548-549.
[75] Dugdale p. 55, Life of Midhat Pasha, pp. 280 – 281.
[76] Ward & Gooch, Vol. III p. 99, Mlidhat Pasha, Chap, III.
[77] Buckle Vol, VI p., 28, 39.

България е премахната с османските победи в края на XIV век. Тук, както и навсякъде другаде, състоянието на местното население се влошава. Упадъкът на османското управление, кара българите от XVIII век нататък, да се надяват на помощ от Русия.

Другият страшен враг на българския национален дух и стремеж за независимост, е гръцкият патриарх в Константинопол. Всички висши църковни длъжности, се заемат от гърците-фанариоти, а независимата българска патриаршия е отдавна премахната.

През март 1870 г. под натиска на Русия, особено изразен от посланика Игнатиев, султан Абдул Азис, издава ферман, признаващ създаването на отделна българска църква, независима от гръцката църква (Константинополската патриаршия).

Това полага основите на нова националност на Балканите, тази на българите, които са отдавна забравени. Те излизат от неизвестността и духът на неподчинение, който се проявява в Херцеговина, започна да заразява и България. На 11 май 1876 г. в сражения с българските въстаници, загиват около 100 турци. Портата решава бързо да се справи с бунта, и го потушава с голяма жестокост, без да преговаря с бунтовниците. В размирните области са изпратени башибозуци (нередовна турска войска, събирана от местните мюсюлмани). Тези диви орди затриват цели села и извършват неописуеми жестокости над нещастните жертви. Те са описани от британския консул г-н Уолтър Беринг, като най-отвратителните престъпления, опетнили историята на века. Той съобщава, че 136 мюсюлмани са загинали в сраженията, сред което 12 000 християни са били убити във въстаналите райони.

Тези жестокости, след като стават известни в Европа, навсякъде предизвикват вълна от възмущение. Най-пламенното изобличение на турците се съдържа в известния памфлет на г-н Гладстон „Българските ужаси и Източният въпрос“. Той гневно настоя турците да бъдат изгонени заедно с торбите си, от земите които опустошиха и оскверниха.[78]

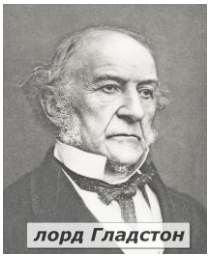

Той призова министър-председателя Биконсфилд (Дизраели получава титлата граф Биконсфилд на 21 август 1876 г.) да преустанови от традиционната политика на поддържане на Турция и да свърже незабавно съдбата на Англия с този изстрадал християнски народ. Естествено лорд Биконсфилд, изобщо не обръща внимание на тези призиви, изпълнен с мечтата си за имперската английска политика, и загрижен за безопасността на пътя на Англия на изток. Затова той продължава и засилва подкрепата си за турците.

Турската империя за Биконсфилд е преграда срещу Русия на Балканите и в Мала Азия, и той осъжда предприемането на всякакви действия поради събития, които според него, били нещо обичайно за Източна Европа.[79]

Но общественото мнение смята, че той се отнася към случилото се в България, с твърде много лекомислие, наричайки всички съобщения за турските жестокости „клюки от пазара“.

Неговото скептично отношение към сериозността на жестокостите, може да се обясни, тъй като в началото всичко това достига до Европа като непотвърдени и откъслечни съобщения.[80]

Джоузеф Коуен, заявява в парламента: „Чух всяко изказване на г-н Дизраели в по този въпрос на последната сесия, и не вярвам, че той се отнася към случилото се с лекомислие или безразличие.“[81]

[78] Life of Gladstone Vol, II pp. 555-554, Life of Midhat Pasha, pp. 75-76.
[79] Buckle Vol. VI p. 43.
[80] Letter to Lord Derby July 14, 1876.
[81] Cowen, p. 13.

Въпреки това Англия е шокирана от очевидното му лекомислие и общественото мнение не само у дома, но и в цяла Европа одобрява възмущението на г-н Гладстон. Но агитацията на Гладстон, не успява да накара правителството да се присъедини към другите сили в принуждаването на Турция да даде автономия на християнските провинции или да извърши реформи в тях, но успява да направи невъзможно подновяването на политиката от времето на Кримската война, т.е. въоръжената подкрепа от страна на Великобритания за турците срещу поход на Русия в защита на християнското население на Балканите.[82]

След като въстанието в България е потушено и Турция може да отдели цялото си внимание за воденето на войната със Сърбия. Тя е изправена пред разгром. През август княз Милан поисква посредничеството на силите, след което Англия призова султана да се споразумее със Сърбия и Черна гора и предлага благоприятни основи за сключване на примирие, което се надява, че ще доведе до траен мир. Съответно условията са връщане към „статуквото“ преди войната със Сърбия, автономия за Босна и Херцеговина, гаранции срещу лошо управление в България, също и извършване на а цялостна програма за реформи.

Русия предлага да окупира България, а Австро-Унгария да направи същото в Босна и Херцеговина.[83] Портата обаче е неотстъпчива. Търпението на Русия вече е почти изчерпано и на 30 октомври, тя връчва ултиматум, който изисква, незабавно да се сключи примирие със Сърбия в рамките на 48 часа, ако това не стане, руското посолство незабавно ще напусне Константинопол.[84]

Стресната не на шега, Портата отстъпва и предоставя възможност за действията на дипломацията.[85] Времето на примирието е използвано за срещата на силите в Константинопол, започнала на 12 декември, с цел да се обсъдят условията за общо уреждане на балканските проблеми. Идеята за конференция е дадена от лорд Дерби, още по времето на „българските жестокости“ и той иска от Портата да накаже главните виновници за престъпленията срещу българите. Същевременно още тогава получава съгласието на всички европейски сили за свикването на конференция от техните посланици в Константинопол, за да обсъдят и съставят план за административни промени за по-добра защита на християните в Турция.

Лорд Солсбъри и сър Хенри Елиът са изпратени като британски представители на Константинополската конференция.

Елиът е скептично настроен към самата конференция. Той предпочита да се изчака, докато се установи мир, и след това да ограничи дискусията само до въстаналите области. Лорд Дерби обаче смята, че последните събития, ясно показват необходимост-

[82] Rose, pp. 193-195, Parl. Papers Vol. 91 p. 276, Derby to Sir Henry Elliott.

[83] Австро-Унгария и Англия, която също е поканена да вкара своя флот в Проливите, отхвърлят това предложение. (б. пр.).

[84] Което на дипломатичен език означава, че следващата стъпка ще е обявяване на война. (б. пр.).

[85] Buckle Vol, VI p. 85.

та да се внуши по-твърдо на султана, необходимостта от равноправното отношение към неговите християнски поданици.[86]

Инструкциите до британските делегати са, че силите не могат да приемат просто обещания за реформи от страна на султана, защото „цялата история на Османската империя, откакто е приета в Европейския концерт, съгласно ангажиментите на Парижкия договор от 1856 г., доказва, че Портата не е в състояние да гарантира изпълнението на реформите.“[87] Кабинетът настоява за външни гаранции.

Конференция е предшествана от предварителна дискусия, продължила от 11 до 22 декември, на която турските представители не са допуснати. Целта на тази предварителна конференция е да се постигне разбирателство между представителите на великите сили по отношение на предложенията, които трябва да бъдат представени на Портата за разрешаване кризата на Балканите. Програмата за реформи, очертана от великите сили и представена на Турция, предлага: коригиране на границите на Черна гора решено от международна комисия; признаването на статуквото за Сърбия; по отношение на Босна, Херцеговина и България, трябва да се даде автономия и да се назначат генерал-губернатори с мандат от пет години от Портата, след предварително споразумение със силите. Преразпределяне териториите на провинциите за улеснение на административното управление цели и създаване на провинциални и местни органи; данъчни реформи, включително премахване на данъчното прекупвачество; реорганизация на съдебната система и назначаване на две контролни комисии, които да наблюдават изпълнението.

Нагласата на царя се променя от нетърпение и раздразнение до откровено желание за война. Досега той показва истинско желание да поддържа Европейския концерт, но турците бързо изчерпват търпението му.

Александър II тържествено обещава, че няма и най-малкото желание или намерение да завладява Константинопол.[88]

Това негово изявление, не успява да убеди лорд Биконсфилд, който отговори с острата си реч в Гилд Хол на банкета даден от кмета, споменат по-горе.

На следващия ден, независимо че няма как да знае за речта на английския премиер, в реч пред събранието на московското дворянство, заявява че ако Турция не престане да избива собствените си поданици и откаже да приеме реформите които ще и предложат участниците в конференцията, ще бъде принуден да се намеси сам и да я принуди със силата на оръжието.

Частичната мобилизация на руската армия за евентуалната война с Турция, вече е в ход, докато заседава предварителната конференцията на посланиците.

След нейното приключването, представителите на Портата са поканени да обсъдят вече споменатите по-горе предложения, а Савфет паша, като турски външен министър, е поканен за председател на конференцията.

„На 23 декември 1876 г. посланиците и пълномощниците на великите сили и Портата се срещат в красивата сграда на Адмиралтейството на Златния рог, в голямата зала, приготвена за приема им, за да обсъдят състоянието на християнските вилаети в Турската империя. Едва приключват предварителните формалности, когато от другата страна на Босфора се чува гърмежът на оръдие, което възвестява провъзгласяването на нова конституция (за Турската империя).

След това се разиграва театрална сцена, несъмнено уговорена предварително. Савфет паша става от мястото си и се обръща към събралите се пълномощници: „Господа, оръдието, което чухте отвъд Босфора, уведомява за предоставяне от негово вели-

[86] Buckle Vol. VI p. 109
[87] Hertslet Vol. IV p. 2517.
[88] Hertslet Vol. IV p. 2508.

чество, султана, на конституция, гарантираща равни права и конституционни свободи на всички поданици в империята, без разлика на народност и религия. Поради което смятам, че това високо събрание и вашият труд вече са излишни“.

Тази кратка реч на турския министър е приета от събранието със смразяващо мълчание. Театралният спектакъл, обаче не постига напълно целта си. Проектът на тази конституция е представен на сър Хенри Елиът около година преди тази дата и Мидхат паша, който става велик везир два месеца след възкачването на Абдул Хамид, твърди, че въпреки нарочното обявяване на конституцията в деня на откриване на конференцията, все пак е абсурдно да се мисли, че конституцията е просто средство за да се избегне конференцията.

Прави: граф дьо Муи(секретар), барон Хайнрих фон Каличе, лорд Солсбъри, граф Жан-Батист дьо Шодорди. Седнали: граф Луиджи Корти, граф Франсоа дьо Бургоан, сър Хенри Елиът, граф Николай Игнатиев, барон Карл фон Вертер, граф Ференц Зичи.

Но пълномощниците, запознати с ориенталските тънкости, естествено виждат плоският трик, и отказват да се откажат от целта си. Те настояваха, че Портата трябва да се присъедини към програма, включваща административна реформа, извършена под европейски контрол. Султанът упорства, съгласява се с реформите, но отказа да направи компромис с независимостта си, като разреши европейският контрол за тяхното осъществяване.

Така в продължение на месец пълномощниците на силите се опитват да убедят Портата да приеме общата програма за реформи, но всичко е напразно. Конференцията се разпуска на 20 януари, като въпросът остава нерешен.

Някои от европейските сили смятат, че упоритостта на Портата се дължи единствено на подкрепата от Англия. Несъмнено речта в Гилд Хол на Бконсфилд е насърчила султана. Освен това сър Хенри Елиът, който е смятан от останалите пълномощници, за верен приятел на Портата, се държи изключително резервирано към самата конференцията, въпреки искрените опити на лорд Солсбъри да постигне мирно споразумение.

В своето писмо принц Хохенлое (германски посланик в Париж) до държавния секретар Бюлов, осветява напълно, и потвърждава съмнението за специалното отношение на Англия към Портата, „Докладите от Константинопол приписват упоритостта на Портата, по отношение на предложенията на конференцията на обстоятелствата, че турските министри са напълно информирани за разликата в мненията, която съществува между маркиз Солсбъри и сър Хенри Елиът, поддържан от лорд Биконсфилд, който насърчава турците в тяхната съпротива.[89] Ако се стигне до война, това означава липса на единство в британското правителство и Англия няма да остави Турция в беда.“[90]

Лорд Солсбъри обобщава резултатите от четири седмици напразни преговори с думите, че Портата отказва да даде каквито и да било гаранции за бъдещето, и на 22 януари той каза на лорд Дерби, че основната цел на неговата мисия, сключването на мир между Русия и Турция, не е постигната. Лорд Солсбъри искрено се е опитва да подпомогне задачата на цивилизования свят на конференцията, поради което е силно критикуван от лорд Биконсфилд, който казва, че е изпратил Солсбъри в Константино-

[89] Това е абсолютно така, Елиът не подписва решенията на конференцията, което допълнително я обезсилва. (б. пр.).

[90] Letter from Prince Hohenlohe to Barlow, January 14, 1877.

пол, за да държи руснаците далеч от Турция, а не да създава добри условия за живота на турските християни.

Гладстон похвалва действията на Солсбъри и го нарича държавник, който няма предразсъдъци на Дизраели, и за разлика от него има съвест, мъжество и характер.[91]

Въпреки обстоятелството, че конференцията се разпуска, без да постигне нещо, Великобритания продължава да упорства за да запази мира. На 31 март 1877 г. в Лондон е подписан протокол, предложен от Русия и подписан от останалите европейски кабинети, който изисква от Портата, приемането на мерки за подобряване, живота на християнското население в европейските провинции на Турската империя, като се добавя предупреждението, че всяко пренебрегване на изпълнението на изискваните ангажименти ще се счита за несъвместимо с интересите на силите и ще ги накара да обмислят какви стъпки да предприемат в последващата ситуация.[92]

Султанът енергично протестира срещу опеката и надзора, които тези искания ще наложили на Турция, и се позовава на разпоредбите на Парижкия договор от 1856 г., гарантиращи целостта и независимостта на Портата, с което отхвърля протокола на 10 април 1877 г. На 24 април след като осигури приятелския неутралитет на Австро-Унгария, Русия обяви война на Портата.[93]

Русия настоява, че нищо друго освен военна окупация на Турция от една или няколко европейски сили, може да осигури защита на християнското население. Но Европа като цяло, и особено Англия, отказва да приеме тази силова политика.

Биконсфилд смята, че дори в този момент, Русия ще се поколебае. Той не знае, че царят е взел предварително предпазни мерки, за да осигури благосклонния неутралитет на силата, която географски е най-подходяща за намеса в руско-турска война.

На 8 юли предходната година в Райхщад в Бохемия (Чехия) императорът и външните министри на Австро-Унгария и Русия постигат частно разбирателство и на 15 януари 1877 г. във Виена е подписан окончателен договор между двете сили, разграничаващ техните сфери на интереси на Балканите и уточняващ условията, при които Австро-Унгария би се съгласява да остане неутрална, ако Русия нападне Турция.

С това споразумение Русия и Австро-Унгария постигат разбирателство за разделянето на Турция. Споразумението предвижда развитието на няколко малки, държави на Балканите, но изрично изключва създаването на голяма и силна славянска или друга държава, която естествено би се свързала с Русия на народностна и религиозна основа и следователно е заплаха за Австро-Унгария, Освен това, се постига договореност, Австро-Унгария да анексира Босна и Херцеговина, осигуряваща хинтерланда за отдалечените си владения в Далмация и ще спре опасността от нарастващите националистически стремежи на сърбите.[94]

На 16 април Русия сключва конвенция с Румъния, която разрешава преминаването на руска армия през тази държава и в замятя царят се задължава да поддържа и защитава нейната цялост.[95]

В циркулярно писмо адресирано до силите, Горчаков дава оправдание за обявяването на война срещу Турция, на основание че Портата е отказала да се вслуша в разума и не остава нищо друго, освен да получи със сила това, което силите не са успели да я

[91] Morley Vol, II p. 560. (б. пр. Но само след година ще се превърне в послушно протеже на Биконсфилд и ще забрави за съвестта и честа си).

[92] Точно тази клауза е отменена по желание на Лондон, затова последно документът е подписан там, но вече превърнат в едно ненужно „беззъбо“ пожелание. (б. пр.).

[93] Rose, p. 180.

[94] Fay, S. B. Vol. 1. pp. 63-64.

[95] Ward & Cooch Vol. III, p. 117.

убедят да направи с разум.[96] Русия не иска да се стига до война, но нейната позиция е много ясно определена.

Цар Александър II заявява на поданиците си пред дворянското събрание на 9 ноември в Москва, че „се надява, конференцията, която предстои в Константинопол, ще доведе до мир; ако това не бъде постигнато и ако не можем да получим никакви гаранции като са необходими за това, което имаме право да изискваме, аз съм твърдо убеден да действам независимо“.[97]

Въпросът за отношението на Великобритания сега става належащ. Лорд Дерби непрекъснато заявява, че това не е грижа за Англия и че той е твърдо решен да не бъде въвлечен в това.[98]

Г-н Гладстон в реч от 7 март 1877 г. призова страната да се откаже от установената традиция и политика по отношение на Турция и да се подчини на честта и справедливостта. Той завършва с думите, че каквато и опасност за британските интереси да съществува „от руското превъзходство в Турция, по-добре тази опасност да бъде оставена на риск, отколкото да продължа гибелта на славянските народи под петата на лошото турско управление.“[99]

Отношението на правителството е обяснено от Дизраели през предходния август. „Винаги сме третирани така, сякаш сме имали някакъв особен съюз с турското правителство, сякаш сме техни особени приятели и дори сякаш от нас се очаква да ги подкрепяме във всяка чудовищност, която са извършили. Вярно е, че сме съюзници на турския султан. Но такава е Русия, такава е Австро-Унгария, такава е и Франция, както и други. Ние също сме техни партньори по договора (б. пр. Парижкия), ние не само общо, но и поотделно гарантираме териториалната цялост на Турция, това са ангажиментите ни и ние се стремим да изпълним, но не трябва да правим прибързани заключения, както се прави сега. Това е състояние на нещата, което изисква най-бдителното проследяване и най-внимателното обмисляне. Но тези, които предполагат, че Англия някога ще подкрепи или в този момент подкрепя Турция от сляпо суеверие и от липса на съчувствие към най-висшите изисквания на хуманизма, се заблуждават. Това, което е наш дълг до критичния момент, е да поддържаме Английската империя, нито пък ще се съгласим на каквато и да е стъпка, която за момента може да донесе сравнително спокойствие и фалшив просперитет, но да застраши съществуването на нашата империя.”[100]

В реч, последвала обсъжданията в двете камари на парламента, относно отношението на Англия към войната, Дизраели заявява, че (англичаните) са призовани да се справят с най-големия и най-трудния проблем на съвременната политика. „Ние бяхме призовани, като много държавници в миналото, да обмислим дали Османската империя може да се запази или дали след дълги и кървави войни, огромните й владения са обречени на подялба, което ще повлияе на съдбата на империите. Политиката на Европа по този въпрос е различна и традиционна, подчертавам политиката на Европа, а не само политиката на Англия, както се представя поддържането на териториалната цялост на Османската империя, да бъдат избегнати от Европа големите бедствия и да се предотвратят войните, поради нарушаването на баланса на силите, което е най-неблагоприятно за общото благосъстояние.”[101]

В писмо от лорд Дерби до лорд Лофтъс, британски посланик в Петербург, Дерби заявява, че „Великобритания не одобрява действието на руското правителство за обявя-

[96] Parl. Papers Vol. XCI p. 813 № 8, 1877.
[97] Gallenga, p. 377.
[98] Lord Lyons Vol, II p. 109.
[99] Morley Vol. II pp. 566-568.
[100] Buckle Vol. VI pp. 47-43.
[101] Buckle Vol. VI p. 120

ване на война срещу Турция. Императорът на Русия се отдели от Европейския концерт, който поддържаше досега. Нарушението на Парижкия договор от 1856 г., с който Русия и другите подписали сили се ангажираха да зачитат независимостта и териториалната цялост на Османската империя и упражняване на добронамерен неутралитет спрямо Русия. Това е единственият възможен курс, който може да поддържа мира в Европа и да ограничи войната „между Русия и Турция“.[102]

„При положение, че източните работи са такива, каквито са сега, Англия има само две посоки на действие, или да се придържа към традиционната си политика за целостта на Турция и да вземе оръжие в нейна защита, както направи в Кримската война, или трябва да раздели турското наследство с Русия. На днешните британски държавници им липсва необходимата решителност, както да защитят целостта на Турция, така и да възпрепятстват разширяването на влиянието на Русия“.[103]

Явно Англия нито ще воюва с Русия срещу Турция, нито ще се бие в защита на Турция.[104]

Британското правителство декларира намерението си да спазва неутралитет, докато се зачитат интересите, считани от него за жизненоважни, а именно: пълна свобода на комуникацията „между Европа и Изтока чрез Суецкия канал; признаването на Русия за неприкосновеността на Константинопол и корабоплаването по Дунав и Босфора“.[105] Горчаков предоставя уверение по всички тези точки.

Войната между Турция и Русия не продължава дълго, но има много тежки битки. Повечето хора в Русия вярват, че войната ще бъде просто разходка на техните армии, но грешат. Черна гора, насърчена от Русия при обявяване на войната, отново започва военни действия. На 12 и на 22 юни руската армия преминава Дунав на две места. Румъния предоставя главния ключ към полето на военни действия, тъй като е разположена между руската граница и Дунав, отвъд който се простира България и Балканския п-в, със същинска Турция в южната му част.

Княжество Румъния все още е васална държава, и Турция считайки руската конвенция с Румъния за нарушение на Парижкия договор, веднага започва бомбардировката на румънския гр. Калафат на Дунав. След това румънският княз Карол обявява война и едновременно с това страната му обявява независимостта си на 21 май. Достигайки Балканите, след преминаването на Дунав, руснаците преминават прохода Шипка и за известно време напредването им е толкова бързо, че изглежда за кратко време с непрекъснат марш ще достигнат Адрианопол и дори Константинопол.

Но настъпва обрат в хода на войната. Осман паша, единственият наистина способен генерал в турската армия, достига до Плевен и се укрепва там, като задържа руските войски. Обсадата на града започва на 20 юли и продължава четири месеца. След като изчерпва всичките си средства, съпротивата на Осман паша е сломена и на 10 декември той се предава. Но в хода на сраженията за Плевен, руската и румънската армии дават доста жертви.

Междувременно руснаците и техните съюзници постигат нови успехи в други части на военния театър. Всеки опит на турците да превземат прохода Шипка се проваля, Сърбия влиза във войната през декември, в Мала Азия, турците търпят само поражения. След падането на Плевен, вече е ясно, че Турция губи шансовете си за победа и краят не е далеч. Сега тя бърза да сключи мир защото турските армии, деморализирани от поредица поражения, са неспособни да устоят на руския марш към Константинопол. На 20 януари в Адрианопол (Одрин) влизат руските войски.

---

[102] Parliamentary Papers, Turkey 18-1877, No. 2
[103] Emperor William to Bülow April 13, 1877.
[104] Count Münster (Germ. Ambassador to London) to Prince Bülow, June 28 1877.
[105] Parl. pages Turkey No. 9 1878, 187

Сърбите и черногорците също постигат успехи. Турция, след като напразно се обръща към Англия за помощ, най-сетне осъзнава, че единствената връзка „между двамата неофициални съюзници“ е тази на британските интереси, а не на турските. Отчаяни от липсата на всяка помощ от Англия, Турция постигна споразумение с Русия в Одрин на 31 януари и на 3 март е подписан договорът от Сан Стефано. Сега Константинопол е оствен на милостта на руснаците, и страха, който преследва британските държавници почти столетие, изглежда, че сега ще се сбъдне.

Но през този неспокоен период се появява и перспектива за сериозен съюзник срещу руското настъпление. Нито в Райхщадското споразумение от 1876 г., нито Будапещенската конвенция от 1877 г. Австро-Унгария не отива толкова далече в своята политика на хипотетично разделение дотам, че да се стигне до руската окупация на Константинопол и Проливите. Най-после тя е силно разтревожена, че тази опасност е неизбежна, и изглеждае готова да се присъедини към Англия, за да я предотврати.[106] Самият Константинопол щеше да падне пред Русия, ако не беше нарастващата ревност на Австро-Унгария и решителната враждебност на Великобритания. След като турската съпротива се срива, става очевидно, че няма нищо, което да попречи на руснаците да изискват всякакви условия, които изберат. Портата вече е признала поражението си и моли другите европейски сили да посредничат с врага, но те отказват. Тогава Великобритания и Австро-Унгария влизат в пряка връзка, защото царят отказва да съобрази Санстефанския договор с другите страни.[107]

Целта на Дизраели сега повече от всякога е да предотврати руската окупация на Константинопол. Парламентът е свикан по-рано от обикновено. Кабинетът обаче далеч не е на едно мнение. Месеци наред правителството моли султана да позволи на британска ескадра да влезе в Дарданелите, което той отказва. Лорд Дерби иска от руското правителство да даде гаранции, че няма да окупират турската столицата или Дарданелите и отговорът е, че царят никога не е имал намерение да превземе Константинопол, но ако Турция поднови войната, той ще има пълна свобода на действие, което е право на всяка воюваща държава. Препотвърдено е от руска страна, обещание, че британските интереси, както са определени в началото на войната, ще бъдат зачитани. Отговорът на императора не успокоява напълно кабинета относно истинските намерения на руския владетел. На заседание на кабинета на 12 януари, лорд Биконсфилд предлага флота да бъде изпратен до Дарданелите, но лорд Дерби и лорд Карнавън – министър на колониите, решително се противопоставят. Особено лорд Дерби протестира и в писмо от 16 януари заявява: „Не мога да изразя с думи, твърде силните си възражения, които чувствам срещу изпращането на флота“.

На 15 януари той изпраща протокол, прочетен на заседанието на кабинета на 16 януари, в който обобщава възраженията си в изречението „Аз възразявам срещу предложената стъпка като противоречаща на договора, като увеличаваща риска от сблъсък с Русия, като по-скоро дразнеща, отколкото помирителна, и която няма никакъв смисъл от военна гледна точка“.[108]

Разцеплението е предотвратено само чрез приемане предложението на лорд Солсбъри да поиска съгласието на царя за влизането на британския флот, но кабинетът гласува против.

---

[106] Авторката много греши. Австро-Унгария не се интересува от Проливите, дори завземането им от Русия влиза в Райхщадското споразумение. Нейното раздразнение идва от обстоятелството, че Русия не спазва предварителната уговорка и австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина не влиза в Санстефанския договор. (б. пр.).

[107] Ward & Gooch Vol, III p. 121.

[108] Buckle Vol. VI, pp. 220-221.

Нетърпелива от ограниченията, наложени на нейния доверен министър-председател, кралицата заклеймява „големите „варвари“ (руснаците), и „плахия глас“ на страната и самия кабинет, от които тя се „срамува напълно“. Кралицата призовава за незабавно обявяване на война на Русия.[109] В продължение на няколко седмици войната между Англия и Русия сякаш виси на косъм.

Войнствените настроения в Англия по това време придобиват формата на „джингоизъм“. Това понятие се появя тогава като форма на шовинистичен национализъм, във връзка с припева *by Jingo* от нашумяла тогава войнствена песен:

„Не искаме война, но за Бога (*by Jingo*), ако това се случи, имаме кораби, имаме хора, имаме и пари за война. Това не е първият път, когато се бием с Мечока и докато сме истински британци, руснаците няма да видят Константинопол“. (*We don't want to fight but by Jingo if we do We've got the ships, we've got the men, we've got the money too We've fought the Bear before, and while we're Britons true The Russians shall not have Constantinople!*)

Английска карикатура от 1878 г. Британският лъв наказва руската мечка заради Сан-Стефанския мирен договор. Карикатурата е приложена към песен с антируско съдържание

Изпращането на флота в Дарданелите, предизвиква разкол в кабинета, и лордовете Карнавън и Дерби подават оставки. Биконсфид успява да уговори Дерби да не напуска кабинета, на което кралицата неохотно се съгласява.

Заради отношението си по Източния въпрос, в последните си месеци в кабинета, лорд Дерби е понижен в длъжност заместник-министър, и така Дизраели на практика взема контрола върху външните работи.

По спешна молба на Леърд, британски посланик в Константинопол (сменя Хенри Елият който е изпратен във Виена), кабинетът решава на 7 февруари да изпрати ескадра в Мраморно море за „защита на живота и имуществото на британските граждани в Константинопол.“ Отговорът на Русия е да се приближи 30 мили до Константинопол.

Леърд, е заместник-министър на външните работи в кабинета на Палмерстън, и е привърженик на традиционната антируска политика по Източния въпрос.

Той се опита да увери султана, че все още може да се разчита за съдействието на Англия, но великият везир, остро осъжда британското поведение като измама и предателство.

Когато султана запитва британското правителство, каква помощ може разумно да очаква от Великобритания в тази криза, лорд Дерби инструктира Леърд да информира Портата, че при съществуващите обстоятелства не може да поеме отговорността да съветва за въоръжена съпротивата срещу навлизането на руските войски в Константинопол.

Така лорд Биконсфилд довежда страната си до ръба на войната и неговите последователи сега искат той да подкрепи войнствените си декларации с дела. Той заявява преди това, че окупацията на Константинопол ще се разглежда като „*casus belli*“, но

[109] Buckle Vol. VI, p. 217. (б. пр. Виктория е ограничена жена, която не разбира нищо от политика, а Дизраели успява да я приласкае, като я провъзгласява за императрица на Индия. Така тя се пръвраща в сляпо негово оръдие).

сега, когато опасността изглежда неизбежна, той трябва да признае, че Русия е напълно в правата си.[110]

Следователно той поиска и получи от Русия обещание, че тя няма да окупира Галиполи, при условие че Великобритания се въздържа от десант на войски на турска територия в Европа или Азия.[111]

На 3 март 1878 г., както вече казахме. Предварителният мирен договор е подписан от името на воюващите сили, от генерал Игнатиев и Савфет паша в Сан Стефано, предградие на Константинопол.

Тезисите на този много важен договор, който е отменен на Берлинския конгрес, са следните: Константинопол, провинция Тракия, Адрианопол са оставени във владение на турците; Сърбия, Черна гора и Румъния стават независими държави; Босна и Херцеговина трябва да получат автономия, но остават подчинени на Портата; реформите, препоръчани на Портата от Константинополската конференция, трябва да бъдат въведени незабавно и изпълнени под съвместния контрол на Русия и Австро-унгария; в Мала Азия, Карс, Батуми, Ардахан, Баязид, са отстъпени на Русия; военно обезщетение наложено на Турция е в размер 512 000 000 рубли. Турция също отстъпва на Русия Добруджа, като последната ще бъде дадена на Румъния в замяна на частта от Бесарабия, която Русия е отстъпила Румъния през 1856 г.

Най-важната разпоредба на Санстефанския договор обаче е създаването на „Голяма България“, което на практика е възраждането на средновековната Българска държава, каквато е съществувала по времето на цар Симеон[112], преди турското завоевание, и трябваше да се простира от Дунав до Егейско море, на юг до Мидия на Черно море и Адрианопол, и да включва на запад вилаета с център гр. Манастир (б. пр. Битоля). Тя ще бъде васална на султана но с княз християнин, отделна администрация и армия, и руски комисар с 50 000 армия трябва да остане в страната 2 години.

Британското правителство е засипано с петиции от националности, които смятат, че техните интересите са пренебрегнати в договора. Гърция и Румъния особено смята, , че са пренебрегнати и Румъния е готова незабавно да влезе във война[113] с Русия, ако Великобритания поеме водачеството.

Лорд Биконсфидл е най-категоричен и отхвърля договора, защото се страхува, че със създаването на Голяма България подчинена на Санкт Петербург, Османската империя ще попадне изцяло под руски контрол, тя губи напълно господството си в Европа, и британските интереси в Мала Азия са застрашени.

Договорът от Сан Стефано създава голяма държава, която под името България е населена с много народи, които не са български.[114]

Австро-Унгария също се противопоставя на договора, тъй като игнорира нейните претенции за Босна и Херцеговина, което е гарантирано от Русия в тяхното тайно споразумение в началото на войната. Създавайки силна славянска държава под формата на голяма България, се блокира пътя на Австро-Унгария към Егейско море. Дори Франция е разтревожена от перспективата за руска военноморска база в източната част на Средиземно море.

---

[110] Buckle, Vol. VI p. 150.

[111] Hertslet, Vol. IV p. 517.

[112] При Симеон България е много по-голяма, сравнението на авторката е неудачно. За средновековните си държави бълнуват сръбските и гръцките шовинисти, но не и българите, които желаят единствено своето национално обединение. (б. пр.).

[113] Доста тенденциозна и невярна мисъл, лишена дори от елементарна логика. (б. пр.).

[114] Buckle Vol, VI p. 258; Б. пр. Това вече е явна, нагла и тенденциозна манипулация, която цели да оправдае разпокъсването на обединена България. Използва се и до днес както от англосаксонски така и от съвр. руски автори (поради съвр. им просръбски и антибългарски настроения), а за съседите ни шовинисти, които и днес са наши прикрити врагове, не е необходимо да коментираме.

По това време, Австро-Унгария и Англия водят тайни преговори, доколко ще бъде позволено на Турция и Русия да решават въпросите сами. Предложението за европейски конгрес първо във Виена, след това в Берлин, е прието от княз Горчаков от името на на Руската империя.

Въпросът, който се повдига след това е дали цялото руско-турско споразумение трябва да бъде обсъдено от конгреса или само онези негови претенции, които Русия реши да представи. Княз Горчаков отговоря рязко и надменно, че ще ограничи дискусията.

В отговор лондонският кабинет обявява свикване на резервистите и изпраща един малък контингент от 7000 индийци (сипаи) на о-в Малта на 27 март. Поради несъгласието си, лорд Дерби подава оставка и е заменен от лорд Солсбъри.

Първият официален акт на лорд Солсбъри като външен министър е циркуляр до всички сили, отхвърлящ Санстефанския договор и се позовава на първия протокол на Лондонската конференция от 1871 г., където подписалите сили потвърждават, че „че никоя сила не може да се освободи от ангажиментите на договор или да промени разпоредбите му, освен ако това не стане със съгласието на договарящите сили, или чрез приятелско споразумение.“ Съответно Санстефанският договор е в явно противоречие с тази декларация, защото промени съществуващите договорености или е в противоречие с тях.

След това той премина към подробно разглеждане на клаузите на Санстефанския договор. Създаваната на новата България, ще бъде силна славянска държава под егидата и контрола на Русия, притежаваща важни пристанища по бреговете на Черно и Егейско море и предоставяща на Русия преобладаващо влияние върху политическите, и търговските отношения в тези морета.

Според разпоредбите на руско-турския договор, новата държава трябва да бъде подчинена напълно на Русия, което на практика означава, че нейната администрация, ще се създаде от руски комисар и първите крачки на нейните институции, ще бъдат под контрола на руската армия. Това достатъчно ясно показваха от коя политическата система, ще стане част новата държава.[115]

Освен това той отбелязва, че принудителното отнемане на Бесарабия от Румъния и разширяването на България до бреговете на Черно море и придобиването на важното пристанище Батуми ще поставят цялото черноморско крайбрежие под руски контрол.

Солсбъри завършва своя циркуляр с изявлението, че нито интересите на Великобритания са зачетени, нито пък този договор гарантира благосъстоянието на регионите които засяга, поради това той трябва да бъде цялостно обсъден на конгреса, а не обсъждането да бъде ограничено от резервите изложени от княз Горчаков.[116]

Фактически този циркуляр се явява ултиматум към Русия. Или Санстефанският договор ще бъде обсъден цялостно, или Русия и Англия ще влязат във война.

В Русия, осъзнават, че английският циркуляр е подкрепен от 7000 индийски войници[117] в Малта, и капитулират пред искането за цялостно преразглеждане на договора, на конгрес.

Бисмарк започна да заема по-решителна позиция на страната на Великобритания и Австро-Унгария[118]. Дунавската монархия е огорчена, тъй като Русия я изиграва и излъгва, неспазвайки обещанията си, чрез договора от Сан Стефано и същевременно раз-

[115] Lady G. Cecil Vol. II pp. 226-227.

[116] Lord Newton Vol. II pp. 152-133.

[117] Доста наивно твърдение, че 7000 индийци ще уплашат Русия. (б. пр.)

[118] Бисмарк е изрично молен от Русия да поеме председателството на конгреса. И го прави, само за да съхрани съюза на тримата императори, но на практика не успява. (б. пр.)

полага войскови части за наблюдение на Карпатите, когато Англия изпраща ескадрата си в Мраморно море.

Бисмарк обещава да действа като „честен посредник“ при уреждането на разногласията между великите сили и Русия и отправя покани за участие на конгрес в Берлин, чиято работа и първо заседание се провежда на 13 юни 1878 г.

Всички Велики сили, заедно с Турция, изпращат за пълномощници, водещи министри на държавата си (б. пр. и посланиците си в германската столица). Великобритания е представена от лорд Биконсфилд, сега на 73 години, лорд Солсбъри и Одо Ръсел; Германия от принц Хохенлое (посланик в Париж), бъдещия канцлер Бюлов (сега съветник във външно министерство) и канцлера Бисмарк; Русия - от канцлера княз Горчаков, който е на 80 години, и подобно на Биконсфийлд се оплаква от несгодите на страостта, и граф Шувалов; Австро-Унгария – от граф Андраши и граф Каройи; Франция от външния министър Вадингтон; Италия - от граф Корти и Турция от Александър Каратеодори паша и Мехемет Али паша. (Доп. пр.: *На фотографията на Роберт Прагер приложена тук, са участниците в конгреса заедно със секретарите: Двамата прави в левия ъгъл са Херберт Бисмарк (син) и граф Шувалов, седнали Мориц Буш (краен в ляво пред Бисмарк син), Убри, до него Горчаков, следват Одо Ръсел, Солсбъри, Биконсфилд, Хаймерле и Кароли (прави), Андраши (седнал), Бисмарк (прав), Вадингтон (седнал), Сент Валие (прав), Депре (седнал), от вътрешната страна на масата, седнали от ляво на дясно Хохенлое, Радовиц, Бюлов, и на преден план от ляво на дясно Муи (седнла в гръб), Саадулах, Мохамед Али (седнали), до тях изправен в гръб Каратеодори, Де Лоне (прав), седнали (Куртопаси[119] в гръб) и Корти (до Депре*).

Берлинският конгрес

На никоя от малките държави, чиито интереси са най-пряко засегнати, не е разрешено представителство; само делегати от Румъния и Гърция са изслушани, когато се повдигат въпроси, засягащи тези страни.

Председателството на конгреса се пада на Бисмарк, като домакин. Сред всички известни и силни личности, една фигура се откроява като водеща. Този конгрес определян като най-важното събиране след Виенския конгрес, отбеляза зенита на кариерата на Биконсфилд. Общото мнение на останалите пълномощници го потвърждава. Известни са и историческите думи, в които Бисмарк изразява оценката си за него „*Der alte Jude, das ist der Mann*“ (Старият евреин е мъж! т.е. мъжкар).[120]

Британските пълномощници идват на конгреса предварително подготвени, за разлика от останалите делегати. Също те са в добри отношения с представителите на Франция и Италия и предварително са постигнали разбирателство с Австро-Унгария за взаимна подкрепа на конгреса. Географско положение на Австро-Унгария ѝ позволява

[119] Франческо Куртопаси е италиански дипломат, след конгреса е посланик в Румъния и Русия, но на конгреса е наблюдател без право на глас. (б. пр.).

[120] Buckle Vol, VI p. 311

огромно влияние в балканските дела. Освен това Англия е сключила тайно споразумение с Русия и друго с Турция, победения враг на Русия.

Споразумението с Русия, известно като меморандума Солсбъри-Шувалов, очертава взаимно приемливите линии на поведение на конгреса. По силата на този меморандум, Русия напълно предава „Голяма България“ – основното дело на Санстефанския договор. Тя дава съгласието си България да бъде изключена от Беломорското крайбрежие и да бъде изцяло коригирана, предложената от нея западна граница на основата на националностите, така че да се изключи небългарското население.[121] Остатъчна България се разделя на две провинции от Балкана, от които само провинцията на север получава политическа автономия под управлението на княз, докато на юг, получава широко административно самоуправление с християнски управител.

Англия си запазва правото да настоява на конгреса, султана да има правото, да разполага свои гарнизони в границите на Южна България, предложение, по отношение на което Русия също си запазва пълната свобода за дискусията на конгреса.

Признато е придобиването на Бесарабия от Русия. Великобритания трябва да има глас, както и Русия, при определянето на бъдещата организация на Тесалия, Епир и другите християнски провинции на Европейска Турция.[122]

Кипърската конвенция с Портата, подписана от Леърд и Савфет паша в Константинопол, 4 юни в навечерието на конгреса, е сравнително кратка. Тя предвижда, че ако Русия настоява да запази Карс, Батуми, Ардахан или който и да е от тях, британското правителство ще защитава „със силата на оръжието, азиатските владения на султана, в границите определени от конгреса, срещу бъдещо руското нападение. В замяна султанът се ангажира да въведе реформа, която трябва да бъде договорена по-късно между двете сили, в управлението на тези територии и защитата на християните. Също Портата допълнително предоставя остров Кипър да бъде окупиран и администриран от Англия, за да може тя да бъде в състояние да изпълни поетите ангажименти към Турция. Въпросната конвенция е тайна и става известна на участниците в конгреса по неофициална информация. Предизвиквайки раздразнението на Франция, Англия обещава, че няма да се намеси в случай, че Франция иска да окупира Тунис (също територия васална на Турция). Смята се, че тази конвенция е първият случай от поредицата на колониално неразбирателство между Франция и Англия. Гладстон определя Кипърската конвенция със следните думи: „Ние загубихме много със сключването на тази англо-турска конвенция. Мисля, че наистина сме загубили много от симпатията и уважението на нациите в Европа. Това установяване на интереси не на място, извън нашата сфера, значително намали нашата морална позиция в света“.[123]

Както вече казахме, никоя сила на конгреса няма толкова предварително договорни гаранции, както и Великобритания.

Великобритания и Австро-Унгария работят в тесен синхрон, а Франция и Италия, еднакво недоверчиви към амбициите на Русия да стане средиземноморска сила, обикновено ги подкрепят. Британското правителство все още е обсебено от традиционната политика за поддържане на независимостта и териториалната цялост на Турската империя, разбира се не от любов към турците, а защото жизнените интереси на Британската колониална империя го изискват. От циркуляра на Солсбъри е очевидно, че целта на

[121] Всъщност се изключва изключително българско население 1/3 от българския народ, и както показаха последвалите събития, тази 1/3 беше подложена на физически и духовен геноцид от съседите шовинисти, сърби и гърци, които чрез много насилие успяха да превърнат македонските българи, първо в „южни сърби“, след това в „македонци“ и „славянгласни елини“. Това е крайният резултат от виртуозната английска дипломация на „мъжкаря“ Дизраели. (б. пр.).

[122] Buckle Vol VI, pp. 295-296.

[123] Morley Vol. II p. 578.

Великобритания е да запази за Турция, компактна и значителна територия от Балканите и да попречи на Русия да направи териториално преустройство, което ще постави Турция на нейната милост, и ще осъществи руски контрол над Константинопол, Проливите, Черно море и маршрутът към Персийския залив.

Австро-Унгария е нетърпелива да получи такива придобивки, които да позволят, тя да измести Русия като доминираща сила на Балканите.

Германия, според обещанието на Бисмарк е незаинтересована, а той е „честен посредник“. Всъщност неговата главна грижа е Турция да не повтори фиаското на Константинополската конференция, и турските делегати скоро разбират, че са дошли в Берлин не за да водят преговори, а да приемат наложеният им диктат.

Конгресът заседава само един месец и приключва на 13 юли 1878 г. Кратката му продължителност се обяснява много лесно с драстично деловите методите на Бисмарк като президент.

Окончателните резултати от договора, всъщност придават конкретна форма на общите принципи, утвърдени в англо-руската конвенция (Солсбъри-Шувалов):

l) „Голяма България“ се разделя. Територията между Дунава и Стара планина образуват автономна държава под суверенитета на султана (с княз, избран от народа). Територията непосредствено на юг от Стара планина, наречена Източна Румелия, е призната за провинция с административна автономия под управлението на християнски губернатор. Частта, граничеща с Егейско море, заедно с Македония е върната на Портата при условия за по-добро управление, наравно с другите турски владения в Европа.

2) Австро-Унгария получава мандат, да окупира и администрира Босна и Херцеговина, при запазен формален турския суверенитет. Също получава право да разполага военни гарнизони в санджака Нови Пазар.[124]

3) Сърбия трябва получа пълна независимост с увеличаване на територията (б. пр. авторката е допълнила „но ѝ е отказан достъп до Адриатика“[125]),

4) Черна гора получава официално признаване на независимостта си, и териториални придобивки, територията ѝ е удвоена по размер с малък излаз на Адриатическо море,

5) Румъния получава признание на вече обявената си независимост, но трябва да върне бесарабската територия, дадена от Русия на Молдова през 1856 г. В замяна получава безплодният район[126] на Добруджа, населен с чуждо население[127],

6) Що се отнася до Гърция, силите настояват Портата да коригира границата в Тесалия и Епир.

7) В Азиатска Турция, Русия придобива Ардахан, Карс и Батуми, но се отказва от придобиването на Ерзерум и Баязид.

8) Портата е длъжна в най-скоро време, да въведе реформи в Армения.

Изпълнението на приетите договорености и трябва да бъдат обявявани периодично на силите, назначени да наблюдават изпълнението на реформите.

При закриването на конгреса на 13 юли, Бисмарк отдава дължимото на духа на помирение и добрата воля, които са показали всички пълномощни представители.

---

[124] От последното никога не се възползва. Санджака си остава турски до 1912 г. (б. пр.).

[125] Явно незнание, през 1878 г. Сърбия е далеч от такива искания. Тази претенция ще се появи едва в 1913 г. когато Сърбия ще иска да окупира Северна Албания, което ѝ е отказано на преговорите в Лондон, между двете Балкански войни. (б. пр.).

[126] Очевидно авторката не знае, че Добруджа е житницата на България. Румъния получава много добра придобивка с широк излаз на Черно море, връщайки на Русия един заблатен и пуст степен район. (б. пр.).

[127] Чуждото население е основно българско мнозинство с татарско малцинство. (б. пр.).

Като цяло, Берлинският договор може с право да се твърди, че е триумф за британската политика и Биконсфилд, който се връща в Англия, твърдейки, че е донесъл от Берлин „Мир с чест“.

Гладстон изразява задоволството си от договора със следните думи: „Вземайки всички разпоредби на договора, аз с най-голяма благодарност признавам, че са постигнати големи резултати в намаляването на човешкото нещастие и в установяването на щастие и просперитет на Изток“.[128]

Гладстон обаче е недоволен от много от разпоредбите на договора, особено по отношение на Босна, Херцеговина и Румелия.[129]

Единствената важна и забележителна разлика в практически цялата работа на Берлинския конгрес е липсата на съгласие между Великобритания и Русия, по въпроса дали турците трябва или не трябва, да имат право да държат войска в Източна Румелия.

Бисмарк и Дизраели

Великобритания защитава турските претенции и изразява готовност да влезе във война, ако Русия не се подчини.

Бисмарк, който иска мирно решение на всяка цена, е разтревожен. Биконсфилд е наредил специален влак да бъде в готовност, за да отведе британската мисия обратно в Кале, стегнал е куфарите си и уведомява целия Берлин за това. Бисмарк трябва да разбере дали Биконсфилд блъфира и съответно го кани на вечеря. Както самият Биконсфилд описва ситуацията: „Той (Бисмарк) пушеше, и аз го последвах. Надявах се, че съм нанесъл последния удар на руската защита, но знаех, че е абсолютно необходимо, той да бъде убеден, че ултиматумът не е измама, и преди да си легна имах удоволствието да науча, че Санкт Петербург се е предал?“[130]

Горчаков напусна конгреса с горчиви чувства срещу Бисмарк, когото обвинява, че е предал руските интереси и е проявил непростима неблагодарност с оглед на благосклонния неутралитет на Русия по време на френско-пруската война. Бисмарк се опитва да оправдае отношението и действията си през целия конгресът с отговора, че всяко

[128] Твърде лицемерно изказване, интересно какво „щастие“ вижда Гладстон, когато 1/3 от българите са върнати на прякото турско потисничество. А това показва, че голямата му защита на българската кауза, по-скоро е резултат от вътрешната политическа ситуация, когато е в парламентарна опозиция на Биконсфилд. (б. пр.).

[129] The Berlin Treaty and Anglo-Turkish Convention – Gladstone.

[130] Buckle Vol. VI p, 324. Б. пр.: Цялата тази история е предадена от авторката тенденциозно. Очевидно е че Биконсфилд шантажира, защото Русия се страхува от засилване на напрежението. Шантажът е основното средство на неговата политика. Бисмарк наистина се уплашва и уговаря своя приятел Шувалов да смекчи тона. Но точно по този въпрос, Бисмарк на свой ред изиграва англичаните, като прокарва руското становище, а не английското. Султанът няма право да държи гарнизони в Източна Румелия, но може да изпрати войски, само по изричното желание на румелийския губернатор, при това само редовни, без башибозуци. В крайна сметка англичаните приемат формулировката на Бисмарк, която по същество е руската гледна точка и не развалят конгреса. Това показва, че Биконсфилд е блъфирал. А услугата която Бисмарк прави на Шувалов, всъщност я прави на България, защото така съединението на двете България става възможно през 1885 г. Знаейки това, още през 1881 г. когато Бисмарк подновява Съюза на тримата императори с новия руски владетел Александър III, в съюзния договор изрично е упоменато, че трите империи няма да имат нищо против, за естествено съединение на двете България.

руско желание на Берлинския конгрес, той е предложил за приемане съобразно обстоятелствата.[131]

Въпреки че в много страни е изразено недоволство от резултатите от Берлинския договор, все пак няма съмнение, че той предотвратява ужасите на един бъдещ конфликт между Русия и Турция на Балканите. Той премахва много злоупотреби и неправди, които отдавна и напразно чакат решението си, и облекчава тежкото иго на османското владичество за над 11 млн. души.[132]

Дипломатите в Берлин подобряват руския договор в две важни отношения, а именно; осигуряването правота на всички сили вместо само на Русия, да наблюдават и подпомагат изпълнението на новите договорености за Балканите[133], и в налагането с по-голям акцент и по-силни гаранции, на принципа на религиозната свобода.

Освен тези две ограничения, всички положителни неща в Берлинския договор бяха просто дадено неохотно, потвърждение на разпоредбите на Сан Стефано.

Основният мотив на повечето от преговарящите сили не е хуманитарната идея, а идея за политическата целесъобразност. Разгледани са интересите които имот великите сили на Балканите, а не желанията и нуждите на най-заинтересованите малки балкански държави.

Ако силите бяха водени само от незаинтересованост, умереност и далновидност, тогава те щяха да препотвърдят основните договорености на Сан Стефано.

Основното постижение на британската дипломация на Берлинския конгрес е продължаващото разчленяване на българските народи. Британските пълномощници, за да попречат на Русия, имат предвид собствените си интереси, а не съдбата на засегнатото население.

Лорд Биконсфилд и граф Андраши настояват да разделят България на три части, за да осигурят съществуването на силна Турция, но когато Гърция предлага да помогне на Турция, като получи част от нейната територия, тя е информирана, че разделянето на Османската империя не е цел и намерение на конгреса. На този конгрес интересите на великите сили са водещи пред всяко друго съображение.

Голямата грешка на Берлинския конгрес е неуспехът да признае, че мирът в Европа не е застрахован, нито осигурява интересите на която и да е сила, постоянно обслужвани чрез създаване на неестествени, несправедливи и непоносими условия.

Неуспехът да се признае, че в дългосрочен план, справедливостта е най-сигурната основа за държавите и нациите.[134]

Целият аргумент на лорд Солсбъри се основава на предположението, че българите не са в състояние да отстоят своята независимост и той се опасява, че те ще попаднат от тиранията на турците, в хватката на московците. Но бъдещите събития показват, че предвижданията му са били невирни. Тези които познават отблизо българите, по време на войната (Първата св. война) са забелязали, че „малкият брат“, когото руснаците са дошли да освободят, много се радва на свободата, но няма никакво желание да размени един деспотизъм с друг, въпреки че последният е православен и славянски.

Бисмарк казва нещо много вярно: „Освободените нации, не са благодарни, те са взискателни“, и също казва на лорд Солсбъри в Берлин, че Русия, ще се опита да за-

[131] Bismarck's Reflections Vol. III pp. 117-118

[132] Доста пресилено и тенденциозно, не предотврати, а постави основите на бъдещите балкански конфликти от които основният губещ е единствено България. (б. пр.).

[133] От което няма никакъв ефект, защото Портата така и не изпълнява нито едно от приетите решения за реформи. (б. пр.).

[134] Three Peace Conferences, page 68.

държи България, но няма да успее, защото това е чуждо население, което тя не може да погълне.[135]

Един виден британски дипломат, лорд Лайънс в писмо от посолството в Париж на 28 февруари 1878 г. казва, че „ако нещо като национално чувство и национално правителство може да се развие у тях (българите), Русия ще стане техен естествен враг“.[136]

Лорд Солсбъри не осъзнава силата на националността сред българите, които ще отстояват независимостта си от Русия, така и ще се стремят към своето национално обединение. Те не са по-склонни да търпят неограничено опеката на Русия, както порано тази на турците.

Фактът, че само след седем години България наруши самоволно договора и погълна Източна Румелия, показва силната воля на българската националност.

Въпреки че Берлинският договор запази мира в Европа в продължение на 35 години, той все пак не се оказа трайно решение на онзи „вечен Източен въпрос“.

Той не осигурява мира на Балканския полуостров, той не осигурява справедливо отношение към християните, които е оставил под турско управление.

Освен това, почти всяка подписала сила и повечето малка държави, нарушават различни разпоредби на този тържествено приет международен документ.

Турция не прави нищо за реформиране и подобряване съдбата на македонското (б. пр. т.е. българското) и арменското население, нито великите сили я принуждават да спазва договора в това отношение. И последва страшното клане на арменците, което започва през 1894 г., продължава необезпокоявано без силите да се тревожат за това (б. пр. и завърша по време на Световната война);

Русия, въпреки обещанието си за свободно пристанище, почти веднага затваря и военно укрепва Батуми;

Австро-Унгария, анексира Босна и Херцеговина и България, обявява синхронно своята независимост (б. пр. 22.09.1908 г.), като преди това се е обединила с Източна Румелия.

В допълнение, че много от разпоредбите на договора са нарушени, има и положения в него, които могат да се определят като жизненоважни грешки.

Една от тях е разделянето между силите на някои от земите на балканските народи и възстановяването на турското владичество в по-спорните региони. Това задълбочава, вместо да успокои конфликта на Балканите. Великите сили отново довеждат до сблъсък балканските народи и те остават в конфликт, както помежду си, така и срещу Турция.

Босна и Херцеговина, управлявана от Австро-Унгария, дава на последната стремеж, за излаз към Егейско море и това е началото на австроунгарското проникване на Балканския полуостров. Така Австро-Унгария става още по-голям съперник на Русия за влияние на Балканите, и това е един от основните фактори свързващ балканските проблеми с Европейската война.

Като не признава претенциите на Сърбия за част от териториите, предадени на Австро-Унгария, тя насочва вниманието си към Македония и става яростен враг на България за тази спорна територия.[137]

С Берлинския договор, интересите на Румъния са принесени в жертва на Русия, която тя е помогнала материално във войната, Бесарабия, която е населена с румънци, е отнета от Русия, за да получава достъп до устието на Дунава. В замяна на това Румъния получава нежеланата от нея Добруджа.[138] Наградата на румънците за помощта им към

[135] Lady G. Cecil Vol. II, p. 103.
[136] Newton Vol. II p. 369. Б. пр. Изключително верен извод!
[137] Апетите на Сърбия към Македония са още от 60-те години на XIX в. (б. пр.).
[138] Напротив и Добруджа искат, но и Бесарабия да запазят! (б. пр.).

Русия, е да бъде поставена между Русия и Голяма България чрез договора от Сан Стефано, а след това британската дипломация раздели Голяма България, и „замазва очите“ на Русия със съгласието си за Бесарабия. Румънските пратеници напускат Берлин, не само с празни ръце, но и обидени от неблагодарността на Русия и безразличието на великите сили. Споменът за това несправедливо отношение ни помага да разберем, защо Румъния толкова късно влезе в световната война на страната на Антантата.[139]

Най-основният недостатък на целия Берлински договор обаче е разделянето на Голяма България на три части, с произтичащия от това „Македонски въпрос“, който беше и все още е най-оспорваната територия на Балканите.[140]

Македония се превръща в арена на балканска националистическа и социална война и в „огнище на инфекция“ заразило Европа с политическа военна треска. Македонският въпрос може да бъде поставен директно на съвестта на великите сили и тяхното дипломатическо жонглиране. Той е било и все още е причина за търканията между малките държави и великите сили, потенциална причина за международни „вражди“, сцена на лошо управление, международни борби и накрая война.

Договорът от Сан Стефано довежда балканската ситуация до единствения логичен завършек. Границите на славянските народи са определени с голяма яснота и с внимателно и съвестно отношение към етнографските и географски съображения.

Руското уреждане на Македонския въпрос беше както пълно, така и съобразено с всички засегнати интереси, но този факт е премълчан и пренебрегван поради противопоставянето му от страна на Дизраели-Биконсфилд и политика на Англия.

Той смята, че ако Русия успее да постигне свето и договорът от Сан Стефано остане в сила, това ще бъде прикрито посегателство, промяна на баланса на силите и мина, зарита под създадената буферна държава, пред хинтерланда на Константинопол.

Това може наистина да е било намерението на руската дипломация, но ако руските дипломати са смятали, че могат да русифицират България, британските дипломати не могат да бъдат извинени, че не са направили нещо по-добро.

Въпросът е, че ако руската и британската дипломация следваха по-простата политика за разрешаване на балканската ситуация, според доводите на разума и справедливостта, щяха да постигнат решение много по-добро, както за собствените им страни, така и за цивилизацията. Най-важното от всичко е, че ако тази политика беше следвана, след по-малко от половин век, нямаше да се стигне до катаклизмът, който заплашваше да погълне целия цивилизован свят.

За Берлинския конгрес често се говори като за крайъгълен камък, повратна точка в историята на Източния въпрос. Значението на Берлинския договор се крие не само във връзката му с Голямата война, а неговото трайно значение може да се открие в раждането на новите държави, които възникват от руините на Османската империя. „Държави, които гледат назад към 13 юли 1878 г., ако не като свой рожден ден, то поне като датата, на която техните свидетелства за еманципация, са подписани и подпечатани.“[141]

Литература

Andrasey, Julius Count – Diplomacy and the War, translated by J. H, Reece, John Bole, Son & Danielson Ltd.

Beust, Count Von – Memiors. ' Remington & Co., London, 1887.

Bey, Ali Haydar Midhat - The Life of Midhat Pasha. John Murray.

Bismarck, Otto Von – Reflections, Vol. II. Harper & Bros., New York and London, 1899

[139] Обяснението е наивно и показва непознаване спецификата на румънския шовинизъм. „Празни ръце“ ли са 15 000 кв. км. с широк излаз на Черно море и няколко пристанища!? (б. пр.)

[140] През 1930 г. е така. (б. пр.)

[141] Marriott p. 345.

Busch, Moritz H, Bismarck: Some Secret pages of his. History. Vol. I and II. The MacMillan Co. , New York 1898.

Cecil, Lady Gwendolyn – Life of Marquis of Salisbury. Vol. II. Hodder & Stoughton, Ltd., London, 1921.

Coolidge, Archibald Gary – Three Peace Congresses of the 19th Century Harvard University Press, Cambridge, 1917.

Cramh, J. A. – Origins and Destiny of Imperial Britain. E. P. Dutton & Co. , New York, 1915.

Dugdale, Edgar T. S. – Bismarck`s Relations with England. German Diplomatic Documents translated by E. T. S. Dugdale. Harper & Bros. , New York and London 1928.

Duggan, S. P. H. – The Eastern Question, A Study in Diplomacy. Columbia University Press, New York, 1902.

Egerton, H. E. – British Foreign Policy in Europe. . Macmillan & Co., Ltd. , St. Martin SJ., London, 1917.

Lord Eversley – The Turkish Empire. Dodd Mead &. Company, New York 1923.

Fay Sidney B. – The Origins of the World War. Vol. 1., MacMillan & Co. , New York, 1928.

Fitzmaurice, Edmund George,- Life of Lord Granville, Vol, I – II. Longmans, Green, &Co, London, 1905

Gallenga Antonio – Two years of the Sastern Question. Samuel Tinsley, London, 1877.

Gladstone William E. – Bulgarian Horrors and the Question of the East, Vol. II John Murray, London, 1876.

Gladstone, William E. – The Berlin Treaty and the Anglo-Turkish Convention. James J, Wilkinson, Manchester 1878.

Grigg, Sir E.W. – British Imperialism. Published for the Institute of Politics by the Yale University Press, New Haven, 1924.

Hearnshaw, Fossey J. C. – Main Currents of European History. MacMillan & Co., Ltd., London, 1917.

Heatley, D. P. – Diplomacy and the Study of International Relations, Clarendon Press, Oxford, 1919,

Hertslet, Edvard Sir – Map of Europe by Treaty, Vol. III and IV London, 1891.

Holland, T. E. – European Concert in the Eastern Question, Clarendon Press, Oxford, 1885.

Kennedy, A. L. – Old Diplomacy and New. D. Appleton & Co., New York 1923.

Loftus, Lord Augustus – Diplomatic Reminiscences Series 2, Vol. II Cassell & Co., Ltd, London, Paris and Melbourne, 1894.

Low, Sidney and Sauders, Lloyd C. – The Political History of England, Longmans, Green Co., London, 1907.

Marriott, J. A. R. – The Eastern Question. Clarendon Press, London, 1924.

Martin, Theodore – The Life of the Prince Consort. Smith, Elder &Co., London, 1877.

Miller, William – The Ottoman Empire. Cambridge University Press, 1923.

Montague, Lord Robert – Foreign Policy: England and the Eastern Question. Chapman & Hall, London, 1877.

Monypenny, W. F. & Buckle, G. E. – Life of Benjamin Disraeli. Vol, IV, V, VI. The MacMillan Co. New York, 1920.

Moon, P. T. – Imperialism, MacMillan Co., New York, 1927.

Morier, Robert Sir. – Memoirs and Letters. Edward Arnold, London 1911.

Morley, John – Life of Gladstone, MacMillan Co., New York, 1903.

Newton Lord – Life of Lord Lyons, Vol, I - Vol. II Longmans, Green and Co., London, 1913.

Phillimore, W. G. F, - Three Centuries of Treaties of Peace and their Teaching, Little, Brown and Co., 1918.

Ploetz, - Manual of Universal History, Houghton, Miflin Co., Boston

Oakes, Sir A. and Mowat, P. B. – The Great European Treaties of the 19th. Cent. Clarendon Press, Oxford 1918.

Poole, Stanley Lane, - The Life of Stratford Canning. Vol. II. Longmans, Green & Co., London, 1888.

Parliamentary Papers: Turkey - No. 4, 1871 and Nos. 2, 9,12, 8, 16, 21,18 – 1877.

Rose, John Holland – Development of the European Nations 1870-1914, G. P. Putman's Sons, New York, and London.

Taylor, G. R. Sterling – 19th Cent. Statesmen Disraeli – Gladstone English Pol, Portraits of 19th Cent, Little, Brown & Company.

Walpole, Spencer – History of 25 Years - 1856-1880 Vol. II, III, IV. Longmans, Green & Co., London, 1904.

Ward & Gooch – The Cambridge History of British Foreign Policy Vol. II, III. MacMillan Co, New York, 1923.

БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС

автор Хенри Ф. Мънро, Вашингтон, 1918 г.

В сравнение с конгресите във Вестфалия, Утрехт и Виена, Берлинският конгрес от 1878 г. е единствен по рода си, занимаващ се с точно определена цел и ограничен по обхвата на разискваните въпроси. По-ранните събрания от този тип, отбелязват края на дълги и опустошителни войни, по време на които Европа е разделена на два лагера. Повечето европейски държави, големи и малки, изпращат представителства които поставят множество въпроси, от териториално, икономическо и политическо естество, за да намерят някакво решение за неопределен времеви период.

"Необходима операция". *Санстефанският договор лежи на масата на Берлинския конгрес. Изобразени са граф Шувалов в гръб със закрито лице, Солсбъри, Андраши, Бисмарк, Дизраели държащ трион, Каратеодори и Вадингтон на заден план.*

Берлинският конгрес е съвсем друг. Неговата цел е ограничена до т.нар. Източен въпрос, който е отново на дневен ред, след балканските смутове и последвалата ги руско-турската война. Неговата официална цел е ревизията на договора от Сан Стефано от 3 март 1878 г. в интерес на международното право в Европа, основаващо се на по-ранния Парижки договор от 1856 г.[142] Но неговата истинска цел е да наложи на победилата Русия, по искане на Великобритания и Австро-Унгария, санкциите на европейските сили, които да намалят нейните завоевания и да съхранят за Османската империя поне част от териториалните ѝ загуби.

Германия, в лицето на Бисмарк, е „честният посредник“, който получава своята комисионна, чрез окончателното насочване на Австро-Унгария към експанзията на Балканите и последващото изоставяне от нейна страна на всяко дълготрайно желание да оспори решенията на Садова и Седан.[143] Двойният съюз от 1879 г. е видимият знак, че Германия е получила своята награда.

Не само полето за обсъждане е ограничено, но и самото обсъждане е до голяма степен повърхностно.[144]

Всъщност решенията на това висше събрание са формулирани предварително, и институцията на конгреса служи само за да ги регистрира.[145]

Поредица от споразумения между заинтересованите сили, направени в периода преди или непосредствено след руско-турската война или непосредствено преди конгреса, очертават линиите на основните решения и оставят за разглеждане само подроб-

[142] Нашата цел е чрез общо споразумение и въз основа на нови гаранции да установим мира, от който Европа толкова много се нуждае" - Реч на Бисмарк при откриването на конгреса, на 13 юни 1878 г.

[143] Moüy, Souvenirs d'un diplomate in Revue des deux Mondes, Oct. 15, 1904, p. 726.

[144] По-нататъшно ограничение на обхвата на конгреса е поставено от Франция, тъй като, приемайки задължението за участие, г-н Вдингтон постановява, че не трябва да се обсъждат Египет, Ливан или Светите места. Moüy, loc, cit., p. 729; Avril, Negoeiations relatives au traite de Berlin, p. 280: Hanotaux, Contemporary France, IV, pp. 342-344.

[145] Larmeroux, L'Autriche-Houngrie au Congres de Berlin, p. 86; Avril, op. cit., p. 260.

ностите, което трябва да направят пълномощниците на силите, събрали се в Берлин. Основните предварителни споразумения са следните:

1. Райхщадското споразумение от 8 юли 1876 г. между Русия и Австрия, с последващите допълнителни споразумения между същите сили. Също англо-руски договорености от януари и април 1877 г. Тези споразумения са основата за австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина. Русия от своя страна предявява претенции за Бесарабия.[146]

2. Тайното споразумение между Великобритания и Русия от 30 май 1878 г. Това прави конгреса възможен и на практика диктува условията за уреждане. Предварително са обсъдени са всички точки от Санстефанския договор.

3. Кипърската конвенция от 4 юни 1878 г. между Великобритания и Турция. Русия и вероятно Германия са били информирани за тази конвенция преди конгреса да започне.[147]

4. „Тайното споразумение между Великобритания и Австрия от 6 юни 1878 г.[148] Уточнява подкрепата на Великобритания за австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина.[149]

5. Допълнителни уточнявания между Великобритания Германия и Австро-Унгария, за общото разбиране относно политиката, която ще се провежда на конгреса.[150]

Откриване на конгреса. Месеците, предшестващи конгреса, са изпълнени с политически изявления и дипломатически обмен на мнения, които не са част от това изследване, затова ги отбелязваме в резюме. Достатъчно е да кажем, че Австро-Унгария първа предлага колективни действия с предложението си на 5 февруари 1878 г. Източният въпрос да бъде представен на конференция на силите, подписали Парижкия договор от 1856 г. и Лондонския протокол от 1871 г. и съответно предлага Виена за място на срещата. По-късно (по искане на Горчаков) е предложен Баден. След подписването на договора от Сан Стефано, Австро-Унгария на 7 март предлага срещата да бъде в Берлин[151], на която да присъстват министър-председателите на Великите сили. Това среща одобрение, особено след като е подписано англо-руското споразумение от 30 май, и на 3 юни са отправени официални покани за конгреса от германското правителство. Останалите сили се съгласяват, с поканата „за свободно обсъждане на цялото съдържание на договора от Сан Стефано.“[152]

Конгресът провежда своите общо 20 заседания, в двореца на канцлера в Берлин от 13 юни до 13 юли 1878 г. Присъстват акредитирани пълномощници от шестте велики сили и Турция, които са подписали Парижкия договор от 30 март 1856 г.[153]

---

[146] Sosnosky, Die Balkanpolitik Osterreich-Ungarns, I, pp.151-152, 160-161.

[147] Staatsarcliiv, vol. 34. No. 6749. Avril, op. cit., pp. 345-346. Hohenlohe, Memoirs (Eng. tr.), p. 206; Rose, Development of European Nations, I, p. 27S; Argyll, Duke of The Eastern Question, II, pp. 136, 144.

[148] Sosnosky, op. cit., I. p. 170, citing Fournier, Wie Wir zu Bosnia Kamen, p. 63.

[149] Müller, Politische Geschichte der Gegenwart, XII, p. 109. Каратеодори паша, главен турски пълномощник на конгреса, който сам не знае за конвенцията до 4 юли, е на мнение, че Австро-Унгария и Германия са знаели за нея предварително. Вж. Hanotaux, op. cit., IV, p. 375 (note).

[150] „Няма да забравите за стария съюз между Австрия и нашата страна и общото съвпадение на интересите ни. Важно е в дискусиите на конгреса по тези въпроси да подкрепяте всички законни предложения, които са в полза и укрепване на Австроунгарската монархия“. Лорд Солсбъри до посланика в Берлин, лорд Одо Ръсел, 10 юни 1878 г. (British and Foreign State Papers. LX1X, p. 833).

[151] Предложението не е на Австро-Унгария която иска Виена, а на Бисмарк, който по изричното настояване на Русия се съгласява, той да бъде домакин. Бисмарк предпочита столицата, пред курортния Баден, за да не се откъсва и от управлението на страната. (б. пр.).

[152] Hertslet, op. cit., IV, p. 2721.

[153] От гледна точка на международното право няма съществена разлика между конгреси и конференции. Конгресите са свиквани за мирни преговори между воюващите сили и преразпределението на

Представители от други заинтересовани страни са допускани еднократно за да представят пред конгреса своите конкретни претенции, но не вземат участие в обсъжданията. Например, на 9-то заседание (29 юни) гръцкият външен министър и посланика в Берлин представят възгледите на своето правителство по въпроси, засягащи гръцките интереси, след което се оттеглят, като им е съобщено, че „Когато, конгресът проучи съображенията, представени от гръцките представители, ще им съобщи резултата от своите обсъждания.“[154]

Така се процедира с румънските представители на 10-то и персийския посланик на 15-то заседание. Но Сърбия и Черна гора не са допуснати, да представят исканията си пред конгреса.

Участват общо 20 представители, по трима от всяка европейска сила, с изключение на Италия, която изпраща само двама. Водещите сили участват с първи пълномощници в лицето на своите най-видни свои държавници – Бисмарк, Дизраели, Горчаков, Андраши.[155]

В списъка са включени външните министри на съответните страни и техните посланици в Берлин. Всяка делегация има допълнителен персонал от секретари, дипломати, технически служители, експерти и военни съветници.[156] Например в австроунгарската делегация, освен тримата пълномощници, участват барон Швегел – началник на търговския и консулски отдел в Министерството на външните работи, легацки съветник Косек – първи преводач на австроунгарското посолство в Константинопол, пълномощния министър фон Тешенберг, легацки съветнице барон Хубнер, и Хофрат Дочи, секретаря фон Пичи и няколко други.[157]

Британската мисия включваше около 40 служители на външното министерство, освен военни и други съветници, назначени *ad hoc*, т.е. по к необходимост.

Бисмарк е избран за президент. Тъй като за място на срещата е избран Берлин се предполага, че Бисмарк ще ръководи разискванията, при това съвсем независимо от политическите съображения. Във Виена (1815 г.), Париж (1856 г.) и Лондон (1871 г.) е установена практиката, председателството на такова висше събрание, да бъде предоставено на представителя на суверена, на чието гостоприемство се радват делегатите. Съответно, на 1-то заседание на 13 юни, след като Бисмарк предлага конгресът да пристъпи към избора на свои длъжностни лица, Андраши, предлага германския канц-

---

територията, което в повечето случаи е едно от условията за мира. На един конгрес по правило са представени повече от две сили. През XIX век конгресите се провеждат предимно в столицата на една от съответните сили победителки и се председателстват от канцлера или министъра на външните работи. Също освен специално назначените пълномощници, участват и съответните посланици“. Satow, Diplomatic Practice, II, pp. 1-2.)

[154] Parliamentary Papers, 1878 [C. 20831, Correspondence relating to the Congress of Berlin, p. 135.

[155] Memorial Diploniatiques 1878, p. 37S. Hanotaux, Contemporary France, IV, p. 339.

[156] Дьо Бловиц, известният кореспондент, пише следното за тях: „На конгресът също така присъстват множество господа професионалсти, за да помогнат в работата на срещата. От тях някои са призовани да дават насоки, други са изпратени за съветници или да подават петиции. Има наблюдатели специалисти по въпросите на търговията, религията или етнографията. Тук се стекоха и много наблюдатели от всички части на Изтока – сърби, румънци, арменци, албанци, българи, турци и евреи, които оживено обикалат около различните дипломати и делегати“.

[157] „The Times“, от 5 юни, 1878 г.

лер за президент или председател на конгреса, след се е консултирал с другите пълномощници. Той е избран единодушно и встъпва в своите задължения.

Правила. Берлинският конгрес е освободен от детайлите на дипломатическия етикет, тези хумористично дребни, но привидно важни елементи, които характеризират работата на конгресите през XVII и XVIII век. Подреждането на местата е в съответствие с правилата на дипломатическата практика, както и всички въпроси на приоритета при подписване, и др.[158] Френският е официалният език на конгреса, въпреки че Бисмарк го използва с известна неувереност и акцент (доп. пр. а Бикосфилд дори не го владее и поризнася речите си на английски).[159] Според принц Хохенлое, всички дипломати са с униформи при откриването (доп. пр. и закриването) на конгреса, в съответствие с желанието на лорд Биконсфилд.

Предварителна организация. Бисмарк, предвиждайки функциите на своята служба, вече готов с организиран секретариат, начело на който е г-н Фон Радовиц, германски посланик в Гърция. Негов основен колега беше г-н дьо граф дьо Муи, първи секретар на френското посолство в Берлин. За техни помощници са назначени четирима служители от германското външно министерство: Мориц Буш, барон фон Холщайн, граф Херберт фон Бисмарк (син на канцлера) и г-н Бюхер, като „секретар архивист“.

Работата на секретариата и нейното разделение са описани от Дьо Муи: „Редактирането на протоколите беше поставено на моя отговорност. Несъмнено трябваше да се споразумея с г-н Радовиц за точното възпроизвеждане на дебатите, но не му бях подчинен. Всеки протокол, редактиран изцяло от мен, беше представен само за утвърждаване от конгреса. Трябва да добавя, че с колегата винаги сме имали перфектно разбиране. Той подготвяше задачите за деня, наблюдаваше разпределението на работата, изработваше бележките, необходими за изясняване на дискусиите, препрочиташе с мен черновите на протоколите и под ръководството на президента, беше в постоянна и често поверителна комуникация с пълномощниците. Моята задача, беше далеч по-малко сложна но доста неприятна. Трябваше да се концентрирам върху дискусиите, често дълги и объркани, и в кратка и ясна форма, без да отслабвам или преувеличавам мислите на изказалите се пълномощници, да ги формулирам в текста на протокола. Това беше много специфична задача и не ме занимаваха с работата на началника на секретариата и помощниците, определени му от канцлера.[160] (доп. пр. Дьо Муи е избран за тази работа, защото е французин, а дебатите и протоколите са на френски език.)

В допълнение към рутинните си задължения, секретариатът е натоварен от президента да събира и предоставя за проверка документите и официалните правомощия, удостоверяващи легитимността и компетентността на пълномощниците. Те са представени още в първия ден (с изключение на турските представители, двама от които (Каратеодори и Мохамед Али) още не са пристигнали). Османските пълномощници представят своите пълномощия на следващото заседание.

Протоколите. На първото заседание Бисмарк прави предложението, одобрено от всички делеагти, „всички предложения и документи, предназначени да се появят в протокола, трябва да бъдат изготвени в писмена форма и прочетени от онези делегати на конгреса, които ги предлагат.“[161]

Когато бъдат изготвени, протоколите се отпечатват и раздават на пълномощниците да ги прочетат. Бисмарк въвежда на всако заседание, да бъде прочетен протокола от

---

[158] Satow, Diplomatic Practice. I. pp. 351-353: II. pp. 182-183.

[159] Канцлерът ме придружи в друга стая и отново заговори за трудностите, причинени от председателстването на френски. Той обаче се справяше изключително добре и никой не беше забелязал неудобството, което той твърди, че изпитва. Hohenlohe. Memoirs, II, p. 210.

[160] Revue des deux Mondes, Oct. 15, 1904, pp. 735-736.

[161] Satow, Diplomatic Practice II, p. 236.

предишното заседание, след което се гласува неговото приемане. Ако няма възражения или промяна, текстът се счита за одобрен. Всеки делегат може да поиска отново прочитане на целия протокол.

Петициите. Различни петиции и документи „с много различна важност“ постъпват адресирани до конгреса или президента. Бисмарк инструктира секретариата да прави подбор и да вземат под внимание само тези, които представляват политически интерес, да ги обобщи и да раздаде списъци със съответните подбрани петиции, на пълномощниците. По принцип никакви предложения или документи не се представят на конгреса, освен ако не са представени от някой от пълномощниците като това правило се отнася и за приемането на петициите. Анонимните петиции не се разглеждат изобщо, но се събират в досие в канцеларията на секретариата.[162]

Общата процедура. При обмяната на мнения за предложения конгрес в Германия, Бисмарк предлага „предварителна конференция между вторите пълномощници и посланиците на страните акредитирани тук [Берлин], за да се подготви материята и формата, която ще се представи за обсъждания на конгреса.”[163]

Но такава не се състои преди самия конгрес. Според виенския кореспондент на „Таймс“ обаче германското правителство е подготвило за разглеждане от пълномощниците, процедура основана на правилата, следвани на Парижкия конгрес през 1856 г. Въпреки това Бисмарк не се позовава на парижките правила в своите забележки за процедурата при първото заседание, нито протоколите дават информация по въпроса. В своите забележки при встъпването в длъжността президент, той предлага въпросите произтичащи от Санстефанския договор, да бъдат класифицирани и обсъдени по степента на тяхната важност. От тази гледна точка България, нейното разпокъсване и бъдеща организация, изискват да бъдат разгледни първо и секретариатът е инструктиран да изготви съответни разпоредби.

Бисмарк смята, че е препоръчително да има интервал от няколко дни преди второто заседание, „за да се даде време на пълномощниците да обменят своите идеи“. И накрая, той не се съмнява в поверителността, и че пълномощниците ще „бъдат единодушни по отношение запазване тайната на обсъжданията“.[164]

Дневният ред се определя от президента, обикновено със съгласието и предложенията на делегатите, и той поверява на секретариата да формулира темите за обсъждане. Понякога конгресът си сътрудничи по-пряко, както на заседанието от 2 юли, когато след изчерпване на дневния ред, се пристъпва, по предложение на граф дьо Сент Валие, към определяне на дневния ред за следващото заседание.

За да се ускори работата, още на първото заседание е договорено членовете, които възнамеряват да направят нови предложения, да уведомят за своето намерение на предишното заседание, така че всички да бъдат подготвени за дискусията, „предложения, свързани с въпроси от дневния ред и произтичащи от дискусията - да бъдат изключе-

---

[162] Protocols, pp. 22, 34.

[163] Memorandum from Berlin, March 15, 1878. British and Foreign State Papers, vol. LXIX, p. 802. „Проект за регулиране на процедурите, основан върху правилата на Парижката конференция от 1856 г., е изготвен от германското правителство и съобщен на пълномощниците, за да им се даде време и възможност да го проучат и да се консултират относно всички изменения, които считат за желателни, преди темата да влезе в следващото заседание. Предполагаме, че проектът ще бъде приет с добавянето на някои разпоредби относно формалната санкция на приетите резолюции“. „Таймс“, 12 юни 1878 г.

[164] Излишно е да добавяме, че Европа е напълно и точно информирана за всяко заседание чрез „Таймс“ и др. вестници. Дьо Бловиц, известният кореспондент на „Таймс“, е близък с някои от пълномощниците, и по-специално с Хохенлое. Дори е нает неофициално, от Бисмарк като посредник в англо-руските различия. „2 юли. След това в 18 ч. отидохме с Бловиц на вечеря с канцлера. Бловиц беше радостен. Канцлерът му повери да работи в полза на руските работи за Батуми.“ Хоенлое, Мемоари, II, стр. 219. (Hohenlohe, Memoirs, II, p. 219.)

не.“ Лорд Солсбъри разбира, че това се отнася „само за предложения по същество, а не за изменения или второстепенни въпроси“.

На 5-то заседание (24 юни) е подчертано от Бисмарк, с одобрението на пълномощниците, че само въпросите от общоевропейски интерес трябва да ангажират вниманието на конгреса, за разлика от тези, засягащи само Русия и Турция, които са от спешен характер, трябва да бъдат обсъждани само в частни срещи между представителите на двете страни. Така новият договор, който ще овенчае работата на конгреса, трябва да се занимава само със спорните клаузи на Санстефанския договор.

Процедурата по даден въпрос. Реалният метод за разглеждане на конкретните въпроси е посочен в хода на 2-то заседание. След като лорд Солсбъри представя британското предложение за България, и е необходима по-подробна информация, Бисмарк предлага дискусията по въпроса да бъде отложена, като заинтересованите страни се опитат да постигнат съгласие по възможно най-много точки. След това, резултатът от тяхното обсъждане ще бъде представен на конгреса, и „тогава задача на конгреса е, ако има още недоразумения, с общи усилия те да бъдат решени“.

Граф Андраши заявява, че е „готов да вземе участие съгласно парламентарните правила в общата дискусия, която да бъде последвана от конкретна дискусия“, Бисмарк се съгласява с него, добавяйки, че трябва да има първо и второ четене: „Първото четене трябва да се занимава с общата дискусия, второто – ще даде възможност за навлизането в подробностите.“[165]

Той смята, че „частните срещи между представителите на заинтересованите сили“, които препоръчва, без да поема правото да ги свиква, „ще предоставят голямото предимство, като подготвят по-добре основата за разбирателство по въпросите за формулировката на подробностите. Основната задача на заседания на конгреса ще бъде постигнето на съгласие по принципни въпроси, и когато тези въпроси бъдат решени, ще се пристъпи към второ четене, за да се изготви текста, предназначен да замени съотв. членовете на договор от Сан Стетефано.

На следващото заседание (25 юни) Бисмарк уведомява конгреса, че пълномощниците се разпростират и разглеждат въпроси извън неговия обхват. „Негово височество, отново напомня, че не смята за целесъобразно да се обсъждат второстепенни въпроси на конгреса. Той посочва, че това с което са ангажирани в момента пълномощниците, попада в тази категория и смята, че разглеждането на въпроси, като събранието на българските нотабили, руската комисия и замянята ѝ с европейска комисия и пр., надхвърля границите, определени за разисквания на конгреса. Той не вижда в тези обсждания на подробности, въпроси от европейски интерес. Принц Бисмарк добавя, че смята да остави настрана Българския въпрос, веднага щом бъде постигнато пълно разбирателство за основните принципи, и след това незабавно да се пристъпи към другите най-важни точки от договора от Сан Стефано. Той ще предложи на следващата среща, второстепенните въпроси да бъдат накратко засегнати и да се обсъждат надълго и нашироко само въпроси от действителен европейски интерес. Президентът обаче не иска да налага мнението си на колегите си, а изразява своето лично мнение.“[166]

Въпреки тези уговорки обаче, конгресът обсъжда Българския въпрос с всички излишни подробности. Съответно, в заключение, Бисмарк отново напомня на пълномощ-

[165] „В съответствие с този начин на работа, предложен от президента, пълномощниците на Австро-Унгария, Великобритания и Русия се съгласяват да обсъждат въпросите които ги касаят на частни срещи, за да постигнат съгласие и да улеснят работата на конгреса. Те ще съобщят резултатите от тези разговори на своите колеги.“

[166] Protocols, p. 79 Предложението на Бисмарк, записано в протокола от следващото заседание (26 юни), предвижда създаване на редакционна комисия, „натоварена с подготовката на проекти за всички разпоредби, които да бъдат включени в новия договор, като се вземе предвид резолюциите, записани в протоколите на конгреса.” (Protocols, p. 89.)

ниците, че конгресът може само да постави основите и да остави подробностите да бъдат разработени от следващо събрание, свикано по-късно, и ще прекрати разглеждането на второстепенните въпроси.

Гласуване. В своите забележки от първото заседание Бисмарк смята, че „безспорно, малцинството в конгреса не е длъжно да се съгласява с гласуването на мнозинството“. Затова той предлата резолюциите, взети с мнозинство по второстепенни въпроси, да имат валидност като решения на конгреса, само при условие че не е внесен официален протест от малцинството.

На следващо заседание, Шувалов се позова на този принцип, конгресът да не се обвързва с мнението на мнозинство, а само с единодушието на всички пълномощници по даден въпрос.

Въпроса за парламентарната процедура, е разгледан на третото заседание, когато са внесени две предложения за приемане представителите на Гърция. Първо се гласува по основния въпрос френското предложение за установяване на общия принцип, а след това по британското изменение, като първото гласуване се „счита за условно, тоест като подлежащо на изменение в съответствие с английското предложение, ако последното бъде прието.”

В този случай гласовете за изменението са разделени поравно, Бисмарк гласува против него като представител на Германия.[167] Впоследствие то е обявено за отпаднало и е прието френското предложение.

Понякога общият принцип е одобрен, но настъпват последващи изменения по отношение на подробностите. Например на заседанието от 22 юни конгресът приема британското предложение за България, но си запази правото да въведе в текста някои промени в детайлите, за които специално заинтересованите страни трябва да се споразумеят в частни дискусии.

В този случай г-н Вадингтон е натоварен със задачата да подготви проект, който да съгласува британските предложения с руските поправки. Въпреки че се съгласи, Шувалов запазва правото да се върне впоследствие към своите поправки, тъй като ако те бъдат отхвърлени, той трябва да се консултира със своето правителство.“[168]

По-късно (25 юни) Шувалов иска разрешение да зададе въпроса за открито обсъждане и в протоколът остава отворен до момента, в който се получи гласът на Русия.

Организация на работата. Комисии. Действителните решения на конгреса се вземат по следните начини:

1. Пленарни заседания на конгреса.
2. Предварителни обсъждания (разговори) и частни споразумения между пълномощниците на заинтересованите сили.
3. Посредничество на неутралните сили (Франция и Италия).
4. Граничната (лимитационната) комсия.
5. Военни комисии.
6. Редакционна комисия.

---

[167] Бисмарк действа двуяко на конгреса. Като президент ръководи разискванията и непрекъснато се намесва, за да съгласува различни гледни точки. Но като първи пълномощник на Германия той представя германската позиция по различни въпроси и често гласува последен, особено когато германските дипломатически ангажименти го изискват. Така на заседанието на 22 юни той заявява, че не може като германски пълномощник да „остане напълно неутрален” по въпроса, поставен тогава пред конгреса и се аргументира в подкрепа на австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина и отстъпването на Бесарабия на Русия. Въпреки че като германски представител се противопоставя на приемането на румънските делегати, „той дава гласа си в полза на заинтересованите сили“ и съответно дава съгласието си.

[168] Турските пълномощници използват това право и многократно изпращат запитвания към своето правителство за указания по различни обсъждани въпроси.

1. Пленарните заседания. Като цяло, Бисмарк се придържаше плътно към позицията си възприета в началото, че „главната цел на заседания на конгреса ще бъде постигнето на споразумение по принципните въпроси“, оставяйки подробностите, ако попадат в обсега на конгреса, да бъдат уточнявани по други начини. Съответно, конгресът, под зоркия поглед на своя президент, обръща внимание на основните въпроси, подлежащи на съгласуване, като внимателно отнася второстепенните въпроси към комисиите или към частните разговори между заинтересованите страни.

Ако е необходимо, разбира се на пленарно заседание конгресът прави окончателен преглед на цялата работа, извършена от комисиите, при което трябва да се занимава и с подробностите.

Така на заседанието на 6 юли се налага на конгреса да изучи усърдно карта, представена от Шувалов, посочваща руските придобивки в Азия.[169]

Но като правило незначителните въпроси са избягвани. Това решение на Бисмарк, е стриктно спазвано, и му позволява да ускори работата и да избегне винаги съществуващата опасност, да се стигне до открито несъгласие. По предложение на президента, всяка една дискусията може по всяко време, да бъде отложена за по-нататъшно разглеждане, за да избегне такъв момент.

Той добре знае, че даден въпрос поставен пред конгреса на обсъждане, или на частно обсъждане от заинтересованите страни, процедурите дават възможност на пълномощниците да го използват за празно високопарно говорене, като демонстрират е ораторското си изкуство.

Когато положителното обсъждане на пленарното заседание е нецелесъобразно, конгресът взема под внимание предложенията, забележките или декларациите направени от различни пълномощници, които иначе няма да намерят място нито в окончателния договор, нито в протоколите.

Така Солсбъри и Шувалов прокарват в протоколите, своите декларации за политиката по отношение на затварянето на Проливите.[170]

2. Предварителни обсъждания (разговори) и частни споразумения. Ключът към достигането до решенията на конгреса е, както беше посочено в частните срещи на

пълномощниците, на най-заинтересованите страни или на Австро-Унгария, Великобритания и Русия. Още на първото заседание Бисмарк препоръчва прекъсване за няколко дни за частни разговори, сондиране на мненията и обсъжданията между пълномощниците, а по-късно на същото заседание, когато въпросът на Биконсфилд за изтеглянето на руските сили от околностите на Константинопол заплашва да влезе в задънена улица, той прави конкретното предложение въпросът първо да стане предмет на пряко обсъждане между руските и

[169] Protocols, p. 209.
[170] Protocols, p. 270, 277.

британските представители.[171] Дори редът, в който трябва да се обсъждат въпросите, е определен чрез частно споразумение между пълномощниците. Най-трудните за коригиране въпроси са в началото и към края на конгреса, или това са въпросите за България[172] и Батуми[173]. И в двата случая конгресът е почти пред разрив, но представителите на заинтересованите страни, подпомогнати от Бисмарк, постигат споразумение.

Въпросът за Батуми става още по-деликатен поради неразрешеното публикуване на англо-руската конвенция от 30 май и са необходими много дипломатически усилия, за да се предотврати разрива. Протоколите обаче в своята официална формалност разкриват малко от атмосферата, в която се водят тези преговори, с изключение, че призивите към пълномощниците да обсъдят въпросите насаме, обикновено съвпадат с периодите на напрежение.

За уточняване подробностите по някои въпроси, пленарното заседание се прекратява, за да се даде възможност за споразумение между представителите на заинтересованите сили, например между австроунгарците и руснаците относно корабоплаването по Дунав[174] и между руснаците, британците и турците относно демаркация на азиатската граница[175].

Но дори и след като резултатите от изказванията са представени на конгреса, често стават предмет на допълнителна дискусия, и на пленарното заседание се уточняват възникналите проблеми. Трябва да се уточнят детайлите и да се премахнат дребните различия. Конгресът също дава възможност на съответните страни да се борят за по-благоприятни позиции, отколкото може би са имали в предварителните дискусии, или в най-лошия случай, да се оттеглят с почетно дипломатически отстъпление.[176]

3**. Посредничеството на „неутралните“ сили.** Силите, представени на Берлинския конгрес, не са еднакво заинтересовани от неговите корекции. По повечето въпроси пряко са засегнати жизнените интереси на Австро-Унгария, Великобритания, Русия, докато Германия, Италия и Франция, поддържат баланса и посредничат в споровете. Ролята на „неутралните“ сили е представена от Бисмарк на заседанието от 26 юни: „Държавите, които са по-малко заинтересовани от въпросите, които затруднят постигането на мира, са естествено призовани към безпристрастно гласуване за всеки един

[171] Protocols, p. 14. „Поверителните разговори, протичащи през последните няколко дни, между граф Андраши, лорд Биконсфилд и граф Шувалов, отначало поотделно, а по-късно между тримата заедно. Но въпреки че съобщават за напредък, впечатлението е, че те все още са доста далеч от резултат. Понататъшни частни преговори, ще продължат преди да започне същинската работа на конгреса. Споровете, които сега се водят между трите най-заинтересовани сили, всъщност са продължение на дискусиите които се водеха във Виена и Лондон.“ „Таймс“, 17 юни 1878 г. (Кореспондент от Виена).

[172] Следните кореспонденции на „Таймс“ показват естеството и работата на пълномошниците по Българския въпрос: „може да се предположи със сигурност, че българският въпрос е основната тема на неотдавнашните поверителни разговори между дипломатите, е постигнал известен напредък. 18 юни 1878 г. (Виенски кореспондент). „Вчерашните неофициални преговори са без резултат, Българският въпрос на днешното заседание на конгреса също не беше решен. Частните разговори ще бъдат възобновени утре. 20 юни 1878 г. (Берлински кореспондент).

[173] Андраши по въпроса за Батуми: „Първият пълномощен представител на Австро-Унгария, припомняйки прецедентите, довели до добри резултати, вярва заедно с лорд Солсбъри, че частните разговори между представителите на двете най-заинтересовани ще изгладят трудностите, които все още им се противопоставят и ще намерят разбирателството, за което всички се надяваме. Негово превъзходителство заяви, че приема предварително, резултатите от дискусията, която ще се проведе между двете сили. Protocols, p. 208.

[174] Protocols, p. 186

[175] Protocols, p. 276-277

[176] Но дори по отношение на онези точки, по които предварителните разговори постигната някакво разбирателство, едва ли можем да предположим, че Русия няма да направи поне никакво усилие пред конгреса, за да ги защити, разпоредбите от Сан Стефано, поне проформата“. Таймс, 19 юни 1878 г. (кореспондент от Виена.)

случай, когато поради мотиви от второстепенно значение за европейския мир, може да копрометира заседанията на конгреса. Затова Франция, Италия и Германия апелират, към мъдростта на тези сили, чиито интереси са по-специално ангажирани.“[177]

Вече беше отбелязано, че Вадингтон е натоварен да изготви споразумение между британската и руската позиция, която задача той приема само „като помирителна мисия“. Той успява и Бисмарк сметна за правилно „от името на Високото събрание да благодари на френските пълномощници за услугите, които оказаха на каузата на мира, като улесниха разбирането на текста, който току-що подготвиха“.[178]

На заседанието от 25 юни, по въпроса за замяната на руските комисии с европейски, в периода на временното управление на България, граф Корти „по искане на конгреса дава съгласие да разгледа, в струдничество с представителите на трите заинтересовани сили, в измененията, които ще бъдат направени в договора от Сан Стефано в смисъла на предложението на граф Андраши. В резултат на италианското посредничество, пълномощниците на заинтересованите сили се споразумяха за нов проект“.[179]

По въпросите, свързани с Дунавската комисия, руските и австроунгарските представители предлагат различни предложения. Конгресът реши да използва посредничеството на трета сила, за да доведе двата текста в съгласие. За тази цел барон Хамерле и посланик д’Убри се срещат с граф дьо Сент Валие по време на прекъсване на заседанието и постигат задоволително споразумение и за двете страни.[180]

4. Граничната (лимитационната) комисия. Когато конгресът напредва в своята работа, въпросите на границите стават все по-трудно решими и възниква необходимостта от по-бърз метод на действие. Съответно, на 8-то заседание (28 юни), по предложение на барон Хаймерле, е решено да се създаде комисия, състояща се от по един пълномощен представител за всяка сила, който да бъде натоварен „с определянето, начертаването на границите и представянето им пред конгреса”. Пълномощниците трябва да посочат на секретариата своя избор за членове на комисията.[181]

На следващото заседание (29 юни) се обявява състава на комисията и след това, до края на конгреса, тя почти всеки ден е заета с различни и често трудни спорове относно определянето на границите.[182] Нейната функция е да съгласува, доколкото е възможно детайлите и след това да ги представи на конгреса за ратификация.

Тя също ръководи работата на военната комисия (виж по-долу), чиито решения привежда в подходяща форма, за да бъдат придставени на заседанията на конгреса. Конгресът указва в общи линии с какви въпроси трябва да се занимае граничниата комисия, но в случая с българската граница, комисията иска да ѝ бъдат предоставени всички необходими подробности.[183] Искането е изпълнено от конгреса.[184]

---

[177] Protocols, p. 90.

[178] Protocols, p. 77.

[179] Protocols, p. 79, 93.

[180] Protocols, p. 183, 186.

[181] Protocols, p. 121. Граничната комисия има следния състав: За Германия, принц Хохенлое; за Австрия, барон Хаймерле; за Франция, граф дьо Сент Валие; за Великобритания лорд Одо Ръсел; за Италия, граф дьо Лоне; за Русия, граф Шувалов; за Турция Мехемед Али паша. (Protocols, p. 132). Хохенлое е председател.

[182] „1 юли. Заседание на комисията по въпроса за сръбската граница. Не стигнахме до решение, тъй като Мохамед Али създаде трудности.“ … „4 юли. Комисията започна своето заседание вчера в 12 часа. Най-напред беше обсъдена българската граница и бяхя дядуне необходимите указания на подполковник Блюме. Но янгличаните създават трудности. Hohenlohe, Memoirs, II, p. 219.

[183] „6 юли. Вчера в 12 часа заседава комисията. Не постигнахме напредък, тъй като английският представител не бил достатъчно инструктиран. След заседанието обсъдих балканската граница със Солсбъри. След това вечерях с Бюлов и Шувалов, и им предложих начин който бях измислил за коригиране на разликите, но Шувалов ме помоли да отложа предложението си за последния момент. В 9,30 ч. имаше дълго заседание на комисията, и изготвихме доклади“. … „7 юли… Канцлерът поставете българския

В своите обсъждания граничната комисия, отразява различията, прави компромиси, понякога поради недостатъчните данни, следва дипломатическите споразумения, без да се съобразява с етническите или географски особености.

В някои случаи „неутралните“ членове на комисията са отговорни за решенията. Например по въпроса за азиатската граница, се приема междинна лииня, между линията, поискана от британците, и тази, предложена от руснаците, „е приета с единодушно гласуване на неутралните сили“.[185]

Докладите на граничната комисия стават обект на по-нататъшно обсъждане на заседанията на конгреса и ако не се постигне споразумение, се упълномощава самата комисията да реши подробно въпроса с гласуване на мнозинство, без да го отнася обратно към конгреса или към другите специални комисари. След като това е направено от комисията, решението ѝ получава одобрението на заседание на конгреса.[186]

В случая с долината Алашкерд в Мала Азия, комисията признава, че при липса на точни познания за географията на района, не може да стигне до решение и отнася въпроса до специална военна комисия за разрешаване.[187]

5. Военната комисия. Тъй като военните съображения са първостепенни по значение за определянето на границите, граничната комисия, трябва да разчита за своите технически решения на военните експерти, прикрепени към различните делегации. Така, много от спорните въпросите, стоящи пред конгреса, всъщност се прехвърлят чрез комисията и на военните експерти. Когато те не постигат съгласие, комисията не докладва за напредък, и спорът трябва да се реши на заседание на конгреса.[188]

Така военните комисии изиграват важна, понякога решаваща роля, за постигнането на крайните резултати и са отговорни на свой ред за много от различията, които заплашват постигането на окончателното споразумението на конгреса.[189]

6. Редакционната комисия. Предложението за редакционна комисия е направено от Бисмарк, от името на Германия, на заседанието от 26 юни. Нейната функция е да „подготви проект на всички разпоредби, които ще бъдат включени в новия договор, въз основа на решенията, записани в протоколите на Конгреса.” Предложението е прието и комитисията е сформирана преди заседанието на 28 юни.

Тъй като езикът на договора трябва да бъде френски, естествено председателят на комисията трябва да е френският представител Депре.

Основната му задача е да съгласува проектите за отделните членове на договора, обсъдени преди това, но понякога му се възлага да формулира точно някои предложе-

---

граничен въпрос на дневен ред за понеделник. Съобщих това на комисията, защотоне бяхме постигнали съгласие. Инструкциите на отделните пълномощници се разминаваха. Одо Ръсел се ядоса, и обяви, че няма да участва повече в заседанията на комисията, но след това беше успокоен от Шувалов.“ Hohenlohe, Memoirs, II, p. 221-222.

[184] Protocols, p. 166, 167.

[185] Dispatch of Salisbury, July 10, 1878, Protocols, p. 213

[186] Protocols, p. 230, 239, 241, 251.

[187] Protocols, p. 269.

[188] Граф Шувалов, като член на граничната комисия, припомни, че конгресът в едно от първите си заседания единодушно е приел, Софийският санджак да бъде включен в Княжество България при стратегическо коригиране на неговите граници. Когато въпросът беше предаден на специалистите, те трябваше да направят избор между няколко хребета, които от военна гледна точка ще бъдат най-подходящи за граница. Но английските щабни офицери не се съгласиха и поискаха да върнат границите зад друга верига от планини и така превърнаха стратегическата корекция в териториална отстъпка (б.пр. естествено ощетяваща Българското княжество). Protocols, p. 228.

[189] „19 юли. В 12 часа намерих подполковник Блюме в залата и той ми каза, че не е постигнал съгласие с английския генерал и че в тяхната специална комисия не са стигнали до никакво заключение“. Hohenlohe, p. 221.

ния, като например за румънския данък[190] към Портата, които са извън изъв интереса на конгреса и са директно отнесени към редакционната комисия. Така е и със разпоредбите относно корабоплаването на р. Бояна (б. пр. засягащ Черта гора).[191]

Бисмарк отлага някои предложения, основно от турските делегати, които не желае да разглежда, и ги препраща директно в редакционната комисия, за да не бъдат повдигани отново.[192]

Въпреки че работата ѝ е по-скоро техническа, отколкото съвещателна, в комисията възникват различни гледни точки, но когато са докладвани на конгреса, не се вземат под внимание, защото Бисмарк ги смята за неудобство съпътстващо всяка промяната в решенията, приети от конгреса.

Комисията прави първия си доклад върху проекта за договор на заседанието на 9 юли. Докладчикът Депре казва, че решенията на предходните договори от Париж (30 март 1856 г.) и Лондон (13 март 1871 г.), трябва да бъдат запазени „във всичките им разпоредби, които не са нито променени, нито отменени от бъдещия договор.“

Възражението повдигнато от Солсбъри, че подобна квалификация не е достатъчно конкретна, особено по отношение на Проливите, предисвиква дискусия, но според мнението на президента, новият договор ще има предимство пред договорите от Париж, Лондон и Сан Стефано.[193] На следващите заседания работата на комисията е приета по същество от конгреса без съществена промяна.

Други второстепенни комисии. Целта на Берлинския конгрес е да обобщи своите решения в договор. Много от неговите разпоредби обаче изискват други средства за прилагане освен решението на високото събрание. Някои от необходимите институции са вече готови, но други трябва да бъдат създадени тъпърва. Създадени са следните комисии:

1. Европейски комисии. Те са две на брой, създадени съгласно Берлинския договор. Едината трябва точно да определи на терен на българската граница[194] (член 2), другата трябва да организира управлението на Източна Румелия в съгласие с Порта (член 18). Румелийската комисия също трябва да се консултирана от Портата във връзка с реформите, предложени за другите части на Европейска Турция, които не са специално организирани от договора (член 23)

2. Консулска комисия. Консулите на подписалите сили, заедно с турски комисар, са делегирани *ad hoc* (по необходимост) да подпомагат руския комисар във временното управление на България. Техните правомощия и методи на процедура са определени в член 6 от договора.

3. Комисия на посланиците в Константинопол. Дипломатическите представители в Константинопол, са натоварени с определени функции, произтичащи от договора. Те трябва да бъдат арбитър за окончателното разрешаване на споровете и несъгласиятя между руския или турския комисар в България и в консулската комисия (чл. 6). Те трябва да бъдат информирани за случаите, когато е необходимо да се извикат ос-

[190] Президентът отбелязва, че ще е необходимо единодушно решение, за да има промяна по въпроса за данъка. Ето защо той смята, че въпросът вече е решен, и редакционната комисия трябва да отхвърли члена в своя проект относно капитализирането на румънския и сръбския данък.“ Hohenlohe, Memoirs, II. p. 268.

[191] Protocols, p.155, 157

[192] След това в 14 часа се събра редакционната комисия, която обсъди устройството на Източна Румелия. Протести имаше и от турския пълномощник Каратеодори, против предложението управителят да бъде християнин. Но не навлязохме по-нататък в темата. Преговорите бяха много досадни. Свършихме чак в 17 часа. Hohenlohe, Memoirs, II. p. 220. See also Protocols, p. 255.

[193] Protocols, p. 242.

[194] Европейската комисия за определяне границите на България трябва да определи и граничната линия на отстъпената част от Добруджа към Румъния (чл. 16).

мански войски в Румелия и да се определи размерът на османския държавен дълг, който Сърбия и Черна гора трябваше да поемат за новите територии, предоставени им от Берлинския договор (чл. 16, 33, 42).

4. Дунавската комисия. Тя е създаден по силата на Парижкия договор от 1856 г. и Берлинския договор запазва нейните функциите и „всички договори, споразумения, актове и решения, свързани с нейните права, привилегии, прерогативи и задължения“ са потвърдени (членове 53 -56).

5. Финансова комисия. Това е просто препоръка, включена в протокола (№ 18) по искане на граф Корти, че в Константинопол се създава комисия от специалисти, „натоварена да разглежда оплакванията на кредиторите по османския дълг и да предлага най-ефикасното средство за тяхното удовлетворяване, доколкото е съвместимо с финансовото състояние на Портата.“[195]

6. Посредничество на силите. В случай на несъгласие между Гърция и Турция относно коригирането на тяхната граница, подписалите сили „ще предложат своето посредничество на двете страни за улесняване на преговорите“. (чл. 24.)

Информационно и техническо осигуряване. През 1878 г. точните сведения за географските, националните и социалните условия на Балканите са изключително оскъдни. Малко се знае за разпределението на населението, а статистическите и етнографските данни са толкова неточни, че картите представени в подкрепа на съответните твърдения, са характеризирани като „нови инструменти за дипломатическа война“, които „са дело на патриотичен плам на своите автори“ отколкото отразяват научната точност. (The Times, 1878 г. Берлински кореспондент.)

Трябва да добавим и неспособността на главните пълномощници да се справят с въпроси, изискващи дори елементарни географски познания. Шувалов казва, че Горчаков „е неспособен да посочи на картата, дори приблизително, различните страни на Балканския полуостров или положението на Карс и Батуми“. Солсбъри твърди, че Биконсфилд никога не е виждал карта на Мала Азия. Но все пак именно те договорят споразумението за азиатската граница.

Това удивително непознаване на необходимите географски данни, както отбелязва Хохенлое, засяга дори членовете на граничната комисия, макар и не в същата степен.

Многократно възникват трудности на заседания на конгреса поради неточните данни. В спорът за Батуми, Горчаков посочва, че броят на лазите в Лазистан е по-малко от 50 000 души, а британските и турските пълномощници го изкарват четири пъти повече (Protocols, p. 209).

Когато се разглеждо въпроса са Софийският санджак, е признато, че използваната карта не е тази, върху която се основават окончателни решения. При по-ранна дискусия

[195] Protocols, p. 268.

по този въпрос, се установява, че поради използването на неточна карта, английските пълномощници, признават, че са отстъпили повече, отколкото са възнамерявали.

Най-добрият авторитет в областта на етнографията на Балканите по онова време е Киперт, чиято карта на немски език според Аврил „не е лишена от грешки“.[196]

За границата мужду България и Сърбия са достъпни трудовете на Каниц, а за Добруджа тези на Петерс, всички на немски език. Най-добрата история на България по това време е написано от Иречек на чешки, с превод на немски език. Сред статистическите компендиуми от различни източници, виенски кореспондент на „Таймс“ хвали работата на руснака Теплов, на която Турция много разчита в оспорването на договора от Сан Стефано („Таймс“, 21 юни, 1878).[197]

„Таймс“ също споменава за скорошна етнографска карта, редактирана от Карл Сакс, австрийския консул в Адрианопол, и публикувана от Географския институт във Виена, като „ценно допълнение към данните, с които разполага конгресът“.

Тя е по-научна издържана работа, вземаща под внимание не само местните народностни и религиозна различия, но и отбелязва зоните на смесване между различни елементи („Таймс“, 21 юни 1878 г.). Но дали е била използвана не се разбира от протоколите.

При определяне на границите на Балканите са следвани картите на австроунгарския генерален щаб. (Берлински договор, членове 2, 14, 28, 36.) Бележка, приложена към проектодоговора, показва, че всички имена на населените места са взети от картата на австроунгарския щаб, но не се счита за препоръчително това да се впише в договора. Тъй като според Бисмарк обяснението е „много важно“, то е споменато в протокола. (Protocols, p. 276.)

За границите в Мала Азия са използвани предимно руски карти, но те се оказват много неточни, и граничната комисия признава, че не разполагат с „картите и документите, необходими, за да се стигнат до някакво решение“.[198] (Protocols, p. 26A)

Принципи на работа. Както вече беше посочено, основният принцип, залегнал в работата на конгреса, е „стратегическо коригиране на границите“ без никакво съобразяване с националната принадлежност или националните стремежи.[199] Националността като принцип не намира искрена подкрепа от великите сили. Някои представители на по-малките нации, са допуснати по милостта на конгреса да заявят своите претенции. Турските пълномощници напразно опитават да осигурят подкрепата на британските си колеги, че границите на Балканския полуостров не трябва да се основата на „династич-

[196] Avril, Negociations relatives au traite de Berlin, p. 318. Също: „Етнографските сведения, с които разполагаме (за България) не са автентични; те са непълна. Най-доброто, с което разполагаме са картите на Киперт. Kohl, Reden des Fursten Bismarck, VII, p. 83. (Бел. пр.: Не е точно така, до 1878 г., са известни много етнографски карти на френски, английски, руски и немски език, които дават доста точно очертание на различните народности на Балканите, но има и често пропагандни карти обслужващи гръцкия и сръбския шовинизъм.)

[197] Днешният бр. на в-к „Голос“ публикува получения от Константинопол, протест на Портата срещу българските граници, определени от Санстефанския договор. „Голос“ посочва, че документът, който ще бъде представен на конгреса от турските пълномощници, се основава на руската статистическа работа на Теплов за България, но посочва, че статистиката, дадена от Теплов, е неправилно цитирана от съставителите на турския протест.” The Times, 24 юни 1878 г. (телеграма от Санкт Петербург).

[198] „Картите на тази част на Армения са толкова неточни и противоречиви, а трябва да определяме границите оттук.“ Hohenlohe, Memoirs, p. 224.

[199] На заседанието на 17 юни Солсбъри казва: „Наше задължение е не да върнем всичко на Турция, тъй като е невъзможно напълно да унищожим резултатите от войната, а да ѝ осигурим относителна независимост, която ще позволи тя ефикасно да защитава стратегическите, политическите и търговските си интереси“.... „Англия никога не е признавала, че е необходимо, за да се гарантира на народите в Европейска Турция защита срещу злоупотребите на правителството и срещу потисничеството, чрез тяхното откъсване от политическото господство на Портата. Такава гаранция, от най-голямо значение, изисква по-скоро реформа на вътрешната администрация, отколкото политическо разделение“.

ни договорености или географски особености“, а на справедливия принцип на националностите. Но британците отказват да предприемат каквито и да е категорични ангажименти[200].

Основни участници в конгреса

Горчаков в своя меморандум, изпратен до Солсбъри на 13 април 1878 г., препоръчва да се вземе под внимание мнозинството от населението като принцип за регулиране.[201] „Нищо повече, от това, по-справедливо или рационално не би могло да се измисли.“ Така твърдят и турците на конгреса, но безуспешно.[202]

Британската политиката е изложена в инструкциите на Солсбъри към лорд Одо Ръсел от 8 юни 1878 г.: „По преценка на правителството на Нейно Величество, България не трябва да се допуска да се простира на юг от Стара планина. Трябва да се обърне голямо внимание, докато се осигуряват всички необходими гаранции за осигуряване на добро управление на населението, политическата и военна власт на правителството на султана да е достатъчно осигурена, за да се предпази тази провинция (Източна Румелия) от риска да бъде превърната в полето на интриги или отворена врата на нахлуваща армия. За сигурността на Константинопол е много важно те [турците] да продължат да окупират проходите на Балканите“.[203]

Тази политика на стратегически и политически съображения е приета от конгреса, номинално по искане на Австро-Унгария, на в действителност по изричното настояване на Великобритания и всяка страница от протоколите свидетелства за това.

Бисмарк не пропусна възможност да популяризира този принцип, защото от всички представители на конгреса той най-малко симпатизира на националните стремежи на малките народи.

---

[200] „Първият османски пълномощник се противопоставя на отстъпването на Антивари на Черна гора. Портата няма нищо против даването на Спица, и поддържа, че Антивари принадлежи на албанците и че черногорците там трябва да наложат властта си с насилие, против желанието от населението.“

[201] Същото Горчаков казва на конгреса: „Разпределението на териториите, предложено без оглед на принципа на мнозинството от населението, не зачита националният принцип, а се ръководи от конкретни политически, географски или търговски интереси. Русия, не търси никаква материалнаизгода , в тези страни, и можеда има само една гледна точка, а именно тази на справедливостта и помирението, с оглед на на европейско споразумение и общия мир“.

[202] Четириъгълникът (Силистра – Русе – Шумен – Варна) трябва да бъде оставен поне във военен смисъл на турците, нещо, за което те смятат, че имат още повече право, тъй като няма и най-малко съмнение, че по-голямата част от населението там е мохамеданско. Те смятат, че в съответствие с националния принцип, това трябва да е границата на новата България, която ще им осигури много по-добра отбранителна линия, отколкото ако Балкана бъде избрани като такава.“ Таймс, 20 юни 1878 г. (Виенски кореспондент)

[203] British and Foreign State Papers, vol. 69, p. 817.

Той се противопоставя на допускането на румънските делегати, чиито претенции „не са от естество, което да улесни доброто разбирателство“ и подкрепя Русия по въпроса за Бесарабия.

Той настоява пред конгреса, обещанията предоставени на гръцките представители, да бъдат строго ограничени. Предложението на Солсбъри, Арменският въпрос да бъде разгледан от конгреса, предизвика у канцлера забележителен изблик на нетърпение[204], и неговото безразличие към окончателното благополучие на Балканите е надминато само от явната му грубост проявена към турците.

Но в крайна сметка никоя сила не поддържа този принцип последователно през цялото време, а заема своята позиция по всеки въпрос според своята конкретна концепция за дипломатическа целесъобразност.

Така Великобритания, настоявайки за стратегически граници при определянето на границите на България, изказва етнографски съображения за гърците, и за лазите в Батуми.[205] В случая с Гърция тези аргументи не са следвани от британските пълномощници с особено усърдие. На гърците Биконсфилд казва, „че държавите, както и хората, които имат бъдеще, трябва да са в състояние да чакат“.

Русия, шумно заявявайки уважение към принципа на националността, го нарушава в договора от Сан Стефано[206] и му противоречи, когато нейните жизнени интереси са засегнати в Берлин, особено при отстъпването на Бесарабия и Батуми.

От заинтересованите велики сили, Австро-Унгария най-много се доближава до тази политика. Според Хохенлое, Андраши казал на Вадингтон, че „трябва да окупира Босна и Херцеговина на всяка цена“ (Memoirs, II, p. 213).

Но нейните проекти стигат по-далеч. Австро-Унгария цели да ограничи енергичните млади народи, които току-що започват да осъзнават държавността, и в това тя успява, благодарение на далновидната политика на Бисмарк и късогледото съгласие на Великобритания.

Целта на Австро-Унгария, според думите на нейния пръв пълномощен представител, изглежда безупречна. Тя иска да създаде „такова статукво, което ще осигури продължителност и стабилност“. (Protocols, p. 48.) Колко издръжливо и стабилно е било това статукво, се вижда от мрачните свидеетелства на Босненската криза от 1908 г. и трагедията в Сараево през 1914 г.!

За да обобщим, конгресът взема своите решения, само според две съображения: (1) Само колективната Европа може да удостои националните претенции с признание, и (2) по думите на Биконсфилд на заседанието от 22 юни, „остава установено, всъщност, с единодушно съгласие, че султанът като член на политическото тяло на Европа, трябва да се ползва от позиция, гарантираща зачитането на неговите суверенни права.“ (Protocols, p. 43.)

Общ ход на работата на конгреса. От техническа гледна точка Берлинският конгрес показва подредена процедура и категорични резултати. Личността на Бисмарк, тогава в силата на своите интелектуални сили, дава на обсъжданията насока, която води до точни, уместни и обобщени договорености. Канцлерът обаче не е в много добра

[204] Лорд Солсбъри прави предложение за арменците, което предизвиква забележката „Encore un de plus!“ (Още едни) от канцлера.“ Хохенлое, Мемоари, стр. 230. „Президентът отбелязва, че е трудно да се прилагат репресивни мерки сред независими племена (имат се предивд кюрдите които тероризират арменците) и кацлерът изарзи съмнения относно практическата ефикасност на члена, предложен от лорд Солсбъри.“ Protocals, p. 210.

[205] Показателен е случая, когато Солсбъри „пламенно защитава“ лазите в Батуми но забравя името им, и е поставен в неловко положение от Шувалов. (б. пр.).

[206] Договорът от Сан Стефано в най-пълна степен съвпада с етнографските граници на българската народност, въпреки че ощетява българския народ в Моравско, Добруджа, Беломорието и Родопите. (б. пр.).

форма, и затова е припрян, показва откровено нетърпение, което се долавя във формалните изявления на протоколите.

На 6-то заседание Бисмарк, призовава конгреса да избягва обсъждането на подробности, защото здравословното му състояние, няма да му позволи да издържи за още много заседания." (Protocols, p. 79), По време на преговорите за Батуми той категорично обявява, че ако споразумението не бъде постигнато до 24 часа, той ще замине на поспокойно място в Кисенген.

Едно съображение кара Бисмарк да спре и да поставя граница на пълното му господство над конгреса. На заден план винаги се очертава възможното оттегляне на една от делегациите и последващото прекъсване на конгреса. Тук британските пълномощници се възползват максимално. Австро-Унгария може би е искала да използва същата хитрост, но по мнението на компетентни наблюдатели не би поела инициативата сама. Великобритания обаче е готова да следва своя собствена линия.[207] По време на дискусиите за България, британските пълномощници поставят фактически ултиматум от четири точки, който руснаците трябва да приемат *ad referendum* (цялостно). Междувременно, след като заключава, че Русия не може да отстъпи по някои от точките, Дизраели обявява че ще напусне конгреса и изисква да му се осигури специален влак от Кьолн. Бисмарк незабавно се намесва с лично посещени в хотела където е отседнал на Биконсфилд и на следващото заседание Русия капитулира.

Конгресът има и други трудности, но Бисмарк ги посреща твърдо. Разкриването на тайните споразумения, особено на англо-руската конвенция от 30 май, предизвика такава реакция във Великобритания и пряко засяга позицията на британските пълномощници в Конгреса, че изисква цялото умение и такт на канцлера за осигури компромис и да предотврати прекъсване на конгреса.[208]

Личните особености също са от значение. Горчаков е болен, суетен и обичащ вниманието[209], Дизраели, е любопитен и склонен да позира. Понякога се проявява неразбиратемство дори между членове на една и съща делегация.

Бисмарк обаче влияе с едно докосване върху всички. А техните различия са подстрекавани от канцлера, „за да има удоволствието да ги уреди". Но винаги държи под око всичко. Бисмарк желае мир по онова време, след като вече е осигурил това, което е замислил и го е получил с меч.

Така, докато оставя Русия „на стола на покаянието", той цели да не направи невъзможно помирението с Германия. Към Франция той се отнася учтиво. На Великобритания оказва хладно уважение. Само турците срещат пълен отпор, по повечето въпроси, Бисмарк не им позволява „да предложат свое мнение, или да очакват решение в своя полза от конгреса". (Protocols, p. 270.)

---

[207] „19 юни. Бловиц дойде при мен тази сутрин. Каза, че се тревожи за резултата от конгреса. Може да се случи така, че Австрия да остане недоволна и да напусне Конгреса. Но тя не иска да действа сама и затова проучва мнението на Англия, дали и тя е готова да се оттегли от Конгреса, в случай че не й бъдат направени необходимите отстъпки в България. Англичаните не бяха отговорили. Бловиц смята, че исканията на англичаните трябва да бъдат удовлетворени, тъй като тогава със сигурност Австрия няма сама да напусне конгреса. Англия обаче ако е недоволна, нямаше ни най-малко да се смути да напусне конгреса сама." Hohenlohe, Memoirs, II, p. 212.

[208] Категорично не е така, публикуването на споразумението Солсбъри-Шувалов е хитър ход на Дизраели и Солсбъри, защото създавайки скандал с общественото мнение в Англия, те снемат отговорността от това което е подписано и могат допълнително да изнудват Русия. Всъщност това, както и мнимото заминаване на Дизрали от конгреса са блъф и тактически ходове. (б. пр.).

[209] „25 юни. Шувалов ми каза преди вчерашното заседание, че предния ден е попречил да бъде изпратена телеграма от Горчаков, в която иска да съобщи на руския император, че е болен и следователно не може да поеме отговорността за решенията на конгреса. Шувалов заяви, че ако тази телеграма бъде изпратена, той ще телеграфира на императора с молба да изпрати друг пълномощен представител. Hohenlohe, Memoirs, II, p. 215.

Но с цялата си груба властност[210], Бисмарк показва такт и благодарение на неговия силен инстинкт във водене на работата и дълбокото му познаване на човешката природа, конгресът е докаран до успешен финал. Пълномощниците може и да са свършили реална работа, но предварителните споразумения са внимателно спазени. Във външното единодушие и техническа прецизност, Берлинския конгрес е шедьовър в дейността на Европейският концерт.

Въпросът за гаранцията. Както винаги при големи международни споразумения, пълномощниците в Берлин обмислят и санкция за изпълнението на изготвения от тях договор. Предложението за гаранцията е дадено от княз Горчаков на заседанието от 8 юли. В официална декларация, изразяваща желанието, работата на конгреса, „извършена в дух на помирение, да може да осигури на Европа солиден и траен мир ." След като изтъква специалния интерес на Русия да предотврати повторението на периодичните кризи в Източна Европа, той пита конгреса „по какъв принцип и по какъв начин ще осигури изпълнението на своето високо решение".

Това съобщение е включено в дневния ред на следващото заседание (9 юли), но дискусията е отложена, докато руската делегация не формулира предложението си, както следва: „След като Европа е дала своята най-тържествена и обвързваща санкция на разпоредбите на Берлинския договор, високодоговарящите страни разглеждат съвкупността от членовете на настоящия акт като сбор от разпоредби, за чието изпълнение те се ангажират да контролират и координират, като същевременно настояват това да се извърши изцяло в съответствие с техните намерения. Те си запазват правото в случай на необходимост, да постигнат разбирателство, относно необходимите средства за осигуряване на резултат, изискван от общите интереси на Европа, и достойнството на великите сили." (Protocols, p. 253)

На заседанието от 10 юли се провжде значителен дебат по тази формула, представена от Горчаков, но същинското ѝ разглеждане остава за следващото заседание (11 юли). Различията в мненията са фундаментални.

Каратеодори смята, че вече е създадена достатъчна санкция под формата на европейските комисии. За останалото, изпълнението на клаузите трябва да зависи от добросъвестността на подписалите сили.

Съгласно руското предложение Портата ще се окаже задължена „да допусне в своите предели контрола на други държави и на свой ред да упражнява контрол в други държави, които имат същите ангажименти" (Protocols, p. 265) Това са задължения, твърде „нови и тежки", за да може турското правителство да ги поеме.

Руската делегация, в подкрепа на предложението, не вижда „нищо друго освен полза в обграждането с всички гаранции за ефикасност на договора, сключен от най-изтъкнатите държавници в Европа", и „има единствено предвид запазването на достойнството на европейските разпоредби". (Protocols, p. 239-240, 253)

Солсбъри е против включването на такава декларация в договора и казва че няма „по-тържествена и „обвързваща" санкция от подписа на неговото правителство", поради което той предлага да не се приема такъв член водогова, който му изглежда „или безполезен, или с твърде неопределено значение." (Protocols, p. 265)

Същите възражения, с повече подробни аргументи, са посочени от Вадингтон[211], който се опасява, че клаузите на договора могат да се превърнат, „под формата на кон-

[210] Шувалов казва следното: „Принц Бисмарк председателстваше конгреса с известна военна грубост, която не предизвика недоволство у присъстващите и която представителите на всички сили приеха с благосклонност, дори и двамата английски министри, от които очаквах повече високомерие." Hanotaux, op. cit., p. 347.

[211] "12 юли. Заседание в 14 часа. Предложението на Горчаков за официален и многословен заключителен абзац беше отхвърлено. Горчаков беше много раздразнен. Вадингтон отбеляза: "Това е многос-

трол, постановен от конгреса, в поредица от предлози за непрекъсната намеса във всички действия на Високата порта“. (Protocols, p. 266)

Андраши смята, че предложението на Горчаков трябва да бъде съкратено.[212] Вторият параграф, по негово мнение, „може да се тълкува като липса на доверие от страна на конгреса в резултата от неговия труд“ и предлага изменение.

Докато Бисмарк заедно с другите германски пълномощници, дава единствения глас в полза на руското предложение (след като е модифицирано от Шувалов).

Така по повод на декларация на Горчаков, на конгреса се затвърдява мнението срещу всяка санкция, предполагаща задължително използване на сила от страна на всяка държава поотделно. От друга страна, ако силите се ангажират съвместно да използват сила при необходимост, те рискуват да предизвикат сериозно разединение помежду си. (Protocols, p. 240) Както руското предложение, така и австроунгарската поправка не са одобрени от Конгреса.

Резултатът, от обсъжданията, самото предложение, отговорът на Портата и решението на конгреса да се вземат под внимание декларациите на първия османски пълномощен представител са вписани само в протокола от заседанието.[213] (Protocols, p. 267)

Подписване, ратификация и оповестяване на договора. Заключителното заседание на конгреса е посветено на подписването на договора. Присъстват всички пълномощници, в официалнни униформи и за седемте подрисващи страни са изготвени седем екземпляра на договора. Но тъй като ратифицирането поставя един договор в сила, а не самото подписване, на заседанието от 12 юли е обсъден въпроса под каква форма и на коя дата договорът ще бъде съобщен на засегнатите държави, които не са взели участие в конгреса. Смисълът на дискусията е, че официално съобщение не може да бъде направено преди размяната на ратификации, която трябва да се състои в рамките на три седмици или по-рано, ако е възможно.

Смята се за препоръчително тези държави да бъдат незабавно информирани за договореностите които ги засягат, и съответно президентът е упълномощен „да съобщи след подписването, на заинтересованите държави решенията, които ги засягат, но в неофициална форма. (Protocols, p. 277.) Пълният текст на договора им е предаден официално след размяната на ратификациите.

Последният акт на конгреса е завършен в Берлин на 3 август 1878 г. в размяната на ратификациите от покланиците акредитирани в Берлин, или от техни секретари, упълномощени да подписват *ad hoc* (по необходимост).[214]

Турските ратификационни документи не са пристигнали, но турският посланик обявява, че неговото правителство е ратифицирало договора и той прави размяната на ратификациите за Турция в рамките на следващите 15 дни. Когато това е направено в добра и надлежна форма, работата на Берлинския конгрес вече се смята за официално приключена.[215]

ловие, в което членът е излишен, или има някакво друго значение което е опасно“. Hohenlohe, Memoirs, II, p. 225.

[212] Поправката на Андраши е следната: „Високодоговарящите се сили гледат на съвкупността от членовете на настоящия акт като на съвкупност от задължения, чието изпълнение те се задължават да контролират и да наблюдават“. Protocols, p. 264-265.

[213] „Принц Бисмарк не вярва, че е възможно да се намери формула, която да гарантира на Европа че онези въпроси, които са я разделили, пак няма да се повторят“… „Конгресът може да извърши само човешката работа, но не може да предвиди променливостта на събитията. Принц Бисмарк не смята, че може да се предвиди, че решенията на конгреса взети тържествено от цяла Европа, няма да бъдат изпълнени. Необходимо е да се изчака нарушение, да се продупредят посланиците на силите в Константинопол, да уговорят нова дипломатическа конференция.“ Protocols, p. 240.

[214] Foreign State Papers, vol. 69, p. 76

[215] „Всеки дипломатически представител получава копие от този протокол, в който неговият суверен е посочен на първо място и неговият собствен подпис беше приложен първо, а останалите са поста-

БИСМАРК – НЕЧЕСТНИЯТ ПОСРЕДНИК?

автор: М. Дейл Карлсън, дисертация за научната степен магистър по история, политически науки и философия. Държавен университет в Канзас, САЩ, 1964 г.

От 13 юни до 13 юли се състои международната среща на водещите европейските държавници, които се събират на Берлинския конгрес, за да решат съдбата на Санстефанския договор, подписан между Русия и Турция след приключване на Руско-турската война от 1877-78 г.

Медал по случай Берлинския конгрес

На този конгрес Ото фон Бисмарк достига върха на политическата си кариера представлявайки могъща Германия, заслугата за чието утвърждаване е безспорно негова, като председател на конгреса, който е един от трите велики конгреса на деветнадесетия век.

Бисмарк заявява, че е приел да председателства конгреса като „честен посредник“ и безпристрастен съдия между великите сили на Европа. Той открито твърди, че Германия няма какво да печели и няма интереси в Източния въпрос. Но такава ли е истинската роля на Бисмарк? Дали той действително действа като незаинтересован съдия?

Това изследване е опит да се открие истинската роля и ръководните мотиви на Бисмарк в дипломатическите преговори, предшестващи Берлинския конгрес, и в самия конгрес.

Бисмарк търси мир. Пруските победи, първо над Дания, след това над Австрия и накрая над Франция, преобръщат баланса на силите, съществувал преди това в Европа. Великите сили, които сдържат амбициите на Наполеон III или блокират експанзионистичната политика на руския цар (б. пр. в случая Николай I), сега трябва да променят външната си политика, за да посрещнат новата ситуация създадена от отслабването на Франция и реорганизацията на Централна Европа под ръководството на Германия. Архитектът на този преходен период е Ото фон Бисмарк „Железният канцлер на Германия“. Той извежда Прусия от нейната второстепенна позиция спрямо Австрия в рамките на Германската конфедерация, в основен лидер, достигнала кулминацията си със създаването на Германската империя (Втория Германски райх). Предсказвайки, че „не с речи и мнозинства ще се решат големите въпроси на деня, каквато беше грешката от 1848 и 1849 г., а само с желязо и кръв,“ Бисмарк помага за укрепването на пруската армия, дипломатически изолира враговете си и ги побеждава с война.[216]

„Желязото и кръвта“ изискват твърда и силова политика, която постигна резултатите, които преследва – могъща империя, създадена от множеството слабо свързани помежду си малки германски държави.

Този човек, който след договора от Франкфурт през 1871 г.[217] става най-могъщият държавник в континентална Европа, е роден на 1 април 1815 г. в Шонхаузен, Бранденбург. Като представител на една от видните юнкерски фамилии, които съставляват управляващата класа на Прусия, Бисмарк получава адекватно образование, но прекарва буйна младост. След кратка военна кариера, която не му допада, Бисмарк и поголемият му брат се заемат с управлението на семейните имоти. Отегчен от този живот,

---

вени в азбучния ред на представените страни, според френския език.“ Satow, Diplomatic Practice, II, p. 253.

[216] Emil Ludwig, Bismarck, the Story of a Fighter . (Boston: Little, Brown & Co., 1927), p. 207.

[217] Договорът подписан от Германия и Франция след края на войната между тях. (б. пр.).

Бисмарк скоро си спечелва прозвището „лудия юнкер“ заради буйния си характер и склонност към авантюристични приключения.[218] По-късно се опитва да направи кариера на държавен служител, но скоро се отказва с обяснението, че „никога не съм можел да търпя началници.“[219]

Кариерата му започва през 1847 г., когато получава правото да бъде заместник-член на обединения парламент, свикан от Фридрих Вилхем IV.[220] Тук той спечелва одобрението на краля със своето консервативно отношение. Това признание изстрелва Бисмарк по пътя му към славата. През цялата си кариера той е твърд враг на републиканците. Той е сигурен, че Прусия може да достигне величието си, само чрез силна монархия. През тези критични години от германската история той има силно консервативни възгледи.

Когато революцията от 1848 г. достига Германия, първата мисъл на Бисмарк е да защити краля с помощта на своите верни селяни.[221] Но не успява да се прояви и се обявява срещу революцията, като тогава слага частицата „*Von*“ (фон) пред фамилията си, символът на германската аристокрация.[222] Революцията обаче дава на Бисмарк страхотна възможност. След като избухват битки в Берлин, крал Вилхелм IV отзовава обединения парламент.

Бисмарк е избран за представител в Долната камара с разлика от 152 срещу 144 гласа. Предизборните му лозунги са „Борба с революцията“ и „Възстановяване на доверието във връзката между короната и народа“.[223]

По време на събранията той се бори за монархията и напълно осъжда революцията. Дори кралят споделя следното мнение за Бисмарк: „реакционер, миришещ на кръв, който използва властта на щика“. [224]

В този решаващ период от германската история Бисмарк е в учредителното събрание, националното събрание в Берлин и съюзния парламент в Ерфурт. Той се изказва често и винаги в непримирима съпротива срещу либералната програма на революционерите.[225] Въпреки че консервативният юнкер не е в националното събрание на Франкфурт, в което Фридрих Вилхелм IV отказва короната на конституционната монархия, той все пак придобива още по-голямо влияние в пруския двор.

След като научава новината, че кралят е отхвърлил короната, Бисмарк демонстративно показва, че е доволен от кралското решение.[226]

Сега Бисмарк излиза на политическата сцена като професионален политик с назначаването си за делегат във възстановения федерален парламента във Франкфурт.

Тук той твърдо защитава интересите на Прусия и ефективно се противопоставя на австрийската политика, подход който му спечелва още повече подкрепа от Фридрих Вилхелм IV.[227]

До избухването на Кримската война, Бисмарк е достатъчно силен, за да упражни важно влияние върху краля. Той призова Прусия да възприеме политика на строга изолация. Негова е следната знаменита фраза: „Ще бъде опасно, ако потърсим защита от

---

[218] Grant C. Robertson, Bismarck (London i Constable & Co., 1919), p. 103.

[219] Alan John Percivale Taylor, Bismrrck, the Story of a Fighter. (Boston: Little, Brown & Co. 1927), p. 207.

[220] Frederick Darmstaedter, Bismarck and the Creat.jon of the Second Reich (London: Methuen k Co., Ltd., 36 Essex Street, Strand, W. C. 2., 1948), P. 11.

[221] lbid., p. 78.

[222] Robertson, Bismarck, p. 63.

[223] Darmstaedter, Bismarck, p. 84.

[224] Robertson, Bismarck , p. 62.

[225] Ibid., p. 62.

[226] Taylor, Bismarck , p. 28.

[227] Darmstaedter, Bismarck, p. 106,

приближаващата буря, като привържем нашата спретната морска фрегата към австрийския стар боен кораб, прояден от червеите.“[228]

Когато Фридрих Вилхелм IV подписва тригодишен отбранителен съюз с Австрия, Бисмарк е силно разтревожен.[229] Той смята, че този период предоставя на Прусия възможност да спечели лидерство сред германските държави. Пактът с Австрия само отлага решението.[230]

Точно когато Бисмарк се радва на голямо влияние в Берлин, Фридрих Вилхелм IV се разболява. Той е наследен от (брат си) Вилхелм I. Новият крал смята Бисмарк за твърде горещ консерватор и според собствените думи на Бисмарк, го „изпратил да се поохлади“, като го назначава за пруски посланик в Санкт Петербург, на 29 януари 1859 г.[231]

Първоначално Бисмарк не е доволен от ситуацията. В Берлин той се радва на светските удоволствия и е близо до семейното си имение, а в Санкт Петербург е изолиран. Но поради своите свободни маниери и дух, той бързо придобива популярност в руския двор.[232] Бисмарк използва това време ползотворно, става личен приятел на царя и също добре се разбира с руския външен министър княз Горчаков. Чрез това приятелство той получава доверие, кредит, от който може да се възползва в бъдеще.[233]

През януари 1861 г. кралят влиза в конфликт с пруския парламент по въпроса за реформата на армията.[234] Резултатът е безизходица, която достига толкова сериозни размери, че Вилхелм I заплашва да абдикира.[235]

Бисмарк наблюдава отблизо събития от Санкт Петербург. През юли 1861 г. той изготвя Баденския меморандум до крал Вилхелм I. В този документ Бисмарк призовава краля да постави Прусия начело на унитарното движение и да представи пред федералния парламент предложение за създаване на национален парламент, избран чрез пряко гласуване от цяла Германия. Това предполага съществуването на силна пруска армия и волята да я използва в точния момент, за да наложи пруското решение по всички конфликтни точки.

Кралят отказва да приеме предложението на Бисмарк, но все пак се отнася към тях благосклонно. Това се вижда от развоя на събитията. От Санкт Петербург, Бисмарк е преместен като пруски посланик в Париж на 29 май 1862 г.[236]

Докато продължава кризата между краля и пруския парламент, Бисмарк е извикан от Париж в Берлин за разговор. Сутринта на 22 септември 1862 г. Бисмарк се среща с краля. Тук той убеждава Вилхелм I да скъса изложението за своята абдикация, което е изготвил, и се постави безрезервно на разположение на своя суверен, като заяви готовността си да се бори до последно за правата на короната и кралската реформа за реорганизация на армията.[237]

---

[228] Robertson, Bismarck . p. 91.

[229] Taylor, Bismarck, p. 39.

[230] Пактът е наложен като ултиматум от Австрия във връзка с участието и в Кримската война, но Прусия едностранно го денонсира, защото е отбранителен, а Австрия става съюзник на агресорите Англия и Франция. (б. пр.).

[231] Darmstaodter, Bismarck, p. 106.

[232] John Lord, Beacon Lights of History. Vol. X: European Leader s, (New York: James Clarck & Co., 1891, p. 300).

[233] Robertson, Bismarck , p. 103.

[234] Darmstaedter, Bismarck , p. 184

[235] Robertson, Bismarck, p. 112.

[236] Ibid, p. 113.

[237] Ibid, p. 112.

Вилхелм I разбира, че Бисмарк е човекът, който може да го изведе от задънената улица и незабавно назначава „лудия юнкер“ за министър-президент (министър-председател), на Прусия.[238]

В крайна сметка, що за човек е Бисмарк? Първо, той има твърдата вяра в монархията и правото на краля да управлява своите поданици. Той е решен да подкрепи докрай властта на короната, като власт в ръцете на монарха, за да обуздае вълненията на народа, да поддържа монархическия ред, като основната му цел и постоянна мисъл е възходът на Прусия, а по-късно и на Германската империя.[239]

Франкфуртският мирен договор

Маниерите му са прями и дори малко груби, но в съчетание с огромният му ръст и физическа сила, всяваха респект. Той е много добре образован в областта на историята, а от изкуствата обича музиката.[240] Но основната му страст е външната политика. Самият Бисмарк каза: „За мен външната политика сама по себе си, е по-важна от всичко друго на света“.[241]

Този интерес е отразен в годината от 1862 до 1871 г. През този период политиката на „желязо и кръв“ на Бисмарк води до войните с Дания, Австрия и Франция. Във всяка от тях Прусия постигна успех. Крайният резултат за Бисмарк е реализиран с договора от Франкфурт на 10 май 1871 г.[242] Тук обединена Германия става реалност.

"Новата легенда в стари дрехи" карикатура на сп. "Пук". Бисмарк като средновековен рицар е пленил двете принцеси Елзас и Лотарингия.

През 1871 г. Железният канцлер е на 56 години. Макар и донякъде уморен, той е на върха на своя възход.[243] От дните на Наполеон I, никой човек не е бил толкова страшен за враговете си и възхваляван от народа си. Дори враговете му не се осмеляват да поставят под съмнение неговия гений.

Неговата доминираща личност, дарбата му да използва ясни и язвителни изрази, и очевидната безразсъдната му откровеност, съчетана с твърдостта на изказванията му очароват и покоряват онези, с които влиза в контакт.

Той е безкрайно находчив в детайлите, като държи отворени различни възможни пътища и винаги е готов да промени мигновено, действията си от един курс на поведение към друг, ако обстоятелствата го налагат. Той никога не е неподготвен и постоянно обърква опонентите си.[244]

---

[238] Darmstaedter, Bismarck, p. 194.
[239] Lord, Beacon Lights , p. 274.
[240] Ibid., p. 277.
[241] Ludwig, Bismarck, p. 507.
[242] Taylor, Bismarck, p. 39.
[243] Archibald Cary Coolidge, The Origins of the Triple Alliance . (New York: Charles Scribner's Sons, 1917), p. 27.
[244] Ibid., p. 27.

Годината 1871 бележи повратната точка в кариерата на Бисмарк. Неговата философия се промени от „желязо и кръв“ към мирната сигурност за Германия. Преди 1871 г. е необходимо Германия да спечели властта, за да се осъществи обединението си. След 1871 г. неговата цел не е да добавя още, към държавата която е издигнал. Оттук нататък, той се ограничава, само до укрепването и затвърждаването на това което е постигнал и съхраняването му в бъдеще.

Той се стреми да консолидира новата империя и да накара нейните жители да почувстват нейните предимства, да спечели недоволните елементи, да стимулира икономическото ѝ развитие и да издигне военната ѝ сила, до най-високата точка на ефективност.[245] Това става водещ мотив през останалите 19 години от управлението му.

При изпълнението на тази задача, миналото на Бисмарк се оказва бреме. В Европа, и в Германия, на всяка негова стъпка се гледа с подозрение и недоверие. Като подстрекател на три войни, в които Прусия беше победител, мнозина се опасяват, че той може да поднови желанието си за допълнителни териториални придобивки за сметка на европейските държави. В крайна сметка това го определя като опортюнист, „човек, който използва най-благоприятната възможност да осъществи това, което смята за полезно и подходящо.“[246]

Лорд Одо Ръсел, английски посланик в Берлин, казва за Бисмарк „Наполеон III не беше толкова силен, отколкото е Бисмарк в този момент.“[247]

Проблемът на Бисмарк е как да накара Европа да разсее недоверието, което го заобикаля, и да осъзнае, че неговата политика е миролюбив, а не агресивен милитаризъм.

Той успява да постигне политическото единство на Германия, без да създава враждебна коалиция, но през 1871 г., в светлината на успехите на Германия, ще успее ли да попречи на другите континентални държави да се обединят от страх или ревност към силата на Германия?

В мемоарите си Бисмарк изразява следната загриженост: *„В наш интерес е да запазим мира, докато нашите континентални съседи таят желания (някои от тях тайни, други официално признати), които могат да бъдат постигнати само чрез война. Нашето издигане до велика сила е събудила страхове, които трябва да се опитаме да разсеем чрез почтеното и мирно използване на нашето влияние. Зачитането на правата на другите държави е улеснено за Германската империя, от обективността на германския характер, и от обстоятелството, че ние не се нуждаем от никакво териториално разширяване и не можем да си го позволим, поради засилването на центробежните елементи, до което може да се стигне. Моята цел е след като установим единство в рамките на постижимите от нас граници и нацията ни е обединена, да спечелим доверието на великите сили, като ги убедим, че след injuria temporum (травмите на времето), германската политика, е напълно миролюбива и избягва международните спорове, които могат да бъдат решени само чрез война. Никога не съм бил склонен да ги разглеждам според правилата на студентските дуели“.*[248]

За да разреши тези проблеми, Бисмарк основава своите надежди на четири принципа. 1. Германия винаги трябва да бъде силна във военно отношение, 2. тя трябва да изолира Франция от всяка възможна коалиция, 3. изолацията на Франция трябва да бъде постигната чрез система от съюзи с другите силите на Европа, така че ако се стигне до нова война Германия да не бъде изолирана, и 4. след като се изолира Франция, той

[245] Ibid., p. 30.

[246] Taylor, Bismarck. p. 158.

[247] Alfred Francis Pribram, England and the International Policy of the European Great Powers, 1871-1914. (Oxford Clarendon Press, 1931), p. 9.).

[248] Ludwig, Bismarck, p. 508.

да използва своята позиция и влияние, за да предотврати всякакви кризи, които могат да доведат до европейска война.

Именно тези четири принцип, са обект на това изследване. Необходимо е да обсъдим първите три принципа, за да видим как са били изпълнени.

Прусия е военно силна държава, и след завършването на обединението на Германия, Бисмарк е сигурен, че тази военна мощ трябва да се запази. Следователно, когато произнася речите си в Райхтага, той няма да отстъпи и на милиметър, по въпросите за съкращаване на армията.[249] Той се стреми да поддържа възможно най-голямата степен на въоръжение, която нацията може да понесе. Тази военна гледка се превръща в основния гръбнак на неговата политика, защото ако Германия е военно слаба държава, тя ще бъде принудена да разчита на чуждестранна помощ, за да осъществи плановете си. Но Бисмарк поставя нещата така, че да може да говори, подкрепен от авторитета на най-силната армия в Европа.[250]

Той не се интересува от използването ѝ за бъдещи завоевания, както смятат някои, а като наложителна необходимост за защита на империята.[251]

Тези възгледи са изразени ясно в реч, произнесена пред Райхстага през 1888 г.: „*Трябва да бъдем толкова силни, колкото можем да си позволим в тези дни. Имаме способността да бъдем по-силни от всяка друга нация с еднакво по брой население в света и ще бъде опасно за нас, ако не използваме тази способност. Трябва да полагаме по-големи усилия от другите държави за същите цели, поради нашето географско положение, защото се намираме в средата на Европа. Имаме поне три страни, отворени за нападение. Бог е поставил на една страна от нас французите – една от най-войнствените и неспокойни нации, а от другата – все по-засилващата се военно Русия; така че сме принудени да предприемем мерки, които при други обстоятелства, не бихме предприели. Самата мощ, към която се стремим показва, че сме миролюбиви, защото с такава мощна машина, в която превърнахме германската армия, никой не би посмял да ни нападне. Ние, германците, се страхуваме единствено от Бог и от нищо друго на света и страхът от Бога ни кара да обичаме и ценим мира*“.

Бисмарк се стреми да доминира в европейската дипломация, в името на Германия, и за целта трябва да има армия, заплахата от която, да може да разреши даден проблем и да предотврати война. Затова армията е една от основните му грижи.[252]

Втората стъпка в политиката на Бисмарк е изолацията на Франция. След 1871 г. Франция изпада в дълбока криза. Престижът ѝ е разбит, а армията и финансите се намират в положение, типично за победена нация. Тя е принудена да играе второстепенна роля и да се подчини, без да участва в промените на организацията на Европа. Изглежда, че бившата империя превърнала се в република, вече не е заплаха за никого.

Но дори в това кризисно състояние Бисмарк се страхува от Франция. С нея той не иска нищо повече, от това да живее в мир, но поради близкото минало, се опасява от реваншистка враждебност, особено след загубата на двете провинции Елзас и Лотарингия и предишното ѝ господство в европейските дела. Той предчувства, че Франция непрекъснато ще дебне за възможност да си отмъсти, като си върне загубените провинции за сметка на Германия.[253] Той не се страхува от самата Франция, а от възможността Франция да изгради коалиция от сили, враждебни на Германската империя, и това се

[249] Lord, Beacon Lights, p. 309.

[250] Ibid., p. 309.

[251] Бисмарк е верен на латинската мъдрост „*Si vis pacem, para bellum*“ (Ако искаш мир, готви се за война). (б. пр.).

[252] Louis L. Snyder, Documents of German History. (New Brunswick, New Jersey: Rutegers University Press, 1955), p. 11.

[253] Robertson, Bismarck, p. 330.

превръща в негов постоянен кошмар. Той трябва да изолира Франция или поне да гарантира, че тя с вероятните си съюзници ще бъде по-слаба, отколкото Германия с нейните съюзници, и следователно тя никога няма да замисля агресивни реваншистки ходове срещу Германия.[254]

Това се вижда от следното негово изявление: „*За нас е необходимо Франция да ни остави на мира. Ако Франция не иска да запази мира с нас, трябва да ѝ попречим да намери съюзници. Докато няма съюзници, Франция не е опасна за нас и докато големите монархии в Европа се държат заедно, никоя република не е опасна за тях. От друга страна, една френска република много трудно ще си осигури монархически съюзник срещу нас*“.[255]

Крайъгълният камък на неговата политика е да държи Германия далеч от война и да предотврати всички войни, в които тя може да се включи. За да направи това, той трябва да изолира Франция точно както направи в дните преди френско-пруската война. По това време Бисмарк преценя държавите в Европа, от гледна точка на възможни съюз или коалиции в които може да ги включи срещу Франция. Една по една, всяка държава е претеглена от проницателния канцлер, за да види дали съюзът с тях е в най-добрия интерес на Германия.

Италия е смятана за възможен съюзник. Всъщност Бисмарк се надява да я вкара в съюз, ако тя стане военно по-силна. Той смята, че съюзът между Германия и Италия ще бъде лесен за сключване, тъй като Германия е предимно протестантска страна и ще попречи на опитите на папата да си върне папската област и Рим. По това време обаче Бисмарк не смята, че Италия може да предложи достатъчно военна сила в замяна на риска, който Германия може да поеме, като я подкрепи. Поради това Италия е изоставена като вариант, поне за известно време.[256]

Испания, намираща се на южната френска граница, географски, изглежда за Германия, като потенциален ценен съюзник. Но след по-внимателно разглеждане се вижда, че златният век на Испания е приключил отдавна. Испания през 1871 г. е разкъсвана от гражданска война, причинена от изключително слабо правителство. Тя тогава е една от най-незначителните държави в Европа. Един съюз с Испания ще бъде безплоден.

Другата възможност, разгледана от Бисмарк е съюз с Англия. През 1871 г. лорд Солсбъри каза: „*Имперска Англия и сита Германия могат да бъдат много добри приятели само на основание, че обичаш най-много тези, с които най-малко се конкурираш. Германия се страхува от френските и руските амбиции в Европа; Англия се страхува от френските и руските амбиции в света, извън Европа. Германия явно е подходящ като наш съюзник за момента*“.[257]

Въпреки това, през 1871 г. британското обществено мнение все още е насочено срещу Германия. Нагласите на англичаните, са толкова здрави, че нито победата при Кьонинггрец, нито съкрушителния артилерийски обстрел на Париж, и разгрома на Франция, могат да променят. По това време те наричаха Бисмарк „Дръзък и лош, който държи своя идиотски крал в джоба си“[258]. Вестник „Пънч“ изразява най-точно негодуване на Англия с изявлението, „Нов министър на Прусия не беше намерен. Ние обесихме почти всички годни за това, за да ги изпратим там“.[259]

---

[254] Coolidge, Origins of the Alliance , p. 40.

[255] Ludwigj Bismarck , p. 507.

[256] A. J. Butler, Bismarck, the Man and the Statesman, Being the Reflections and Reminescences of Otto, Prince von Bismarck. 2 vols. (New York & Londoos Harpers Brothers, 1893), II, 205.

[257] Raymond J. Sontag, Germany and England . (New York, D. Appleton-Century Company, 1938), p. 94.

[258] Sontag, Germany and England , p. 94.

[259] Ibid., p. 94.

През това време продажбата на книгата „Битката при Доркинг“[260], описание на въображаема германска инвазия в Англия, предизвика огромно вълнение сред английското обществено мнение и дори води до укрепване на армията.

През 1871 г. една от основните причина за английската враждебност спрямо Германия е идеологията. Германия е постигнала своите големи успехи чрез „желязо и кръв“, докато по това време либерализмът в Англия е в най-голям възход. Така идеологията, превърна консервативна Германия във враг на либерална Англия.[261]

Бисмарк, от друга страна, е наясно с предимствата на съюза с Англия. Китът в океана и слонът на континента трябва да бъдат естествени съюзници. Но той е сигурен, че докато Гладстон е министър-председател и либерализмът е доминиращата философия, политиката на Англия ще бъде антипруска.[262] Освен това тя се интересува твърде много от търговията си и от колониалните си дела и е твърде ненадеждна поради демократичното си управление, за да може да се разчита на нея.[263]

Следователно през 1871 г. Бисмарк обръща гръб на либерална Англия, Франция е колониален съперник на Англия, така че не трябва да се тревожи за англо-френски съюз.

Проучването на държавите в Европа стеснява полето до две от тях, Австро-Унгария и Русия. Ако Франция трябва да намери съюзник, който да застраши Германия, това ще бъде или Австро-Унгария, или Русия. Бисмарк живее в постоянен ужас от възможността за съюза между Русия, Франция и Австрия (б.пр.: като в Седемгодишната война през XVIII век, едва не заличила Прусия от картата на Европа).

В мемоарите си пише, че „*подновяването на коалиция между Австрия, Русия и Франция може да бъде посрещнато без отчаяние от Обединена Германия, която можа да воюва с маневриране, но въпреки това, опасността е сериозна и основна цел на германската външна политика, трябва да е предотвратяването и недопускането на такава коалиция*“.[264]

Той смята, че Англия несъмнено ще се присъедини към този съюз, което ще направи Германия изолирана на континента. През 1879 г. граф Пьотър Шувалов, бивш руски посланик Лондон и негов личен приятел, който го посещава в Берлин, му казва: „Вие имате кошмар от коалиции.“ Бисмарк отговоря: „Да, така е“.[265]

След това в писмо, написано до сина си Херберт през есента на 1877 г., Бисмарк казва: „*Един френски вестник наскоро каза за мен, че имам „le cauchemar des coalitions“ (кошмар от коалиции), но смятам че германските държавници и министри ще страдат от него още дълго време, а може би завинаги, и ще имат основателна причина да страдат от този кошмар. Западните сили могат лесно да формират коалиции срещу нас с присъединяването на Австрия, но още по-опасна би била коалиция между Австрия, Русия и Франция*“.[266]

---

[260] Това е фантастичната новела издадена през 1871 г. на Джордж Томкинс Чесни. Написана е след пруската победа във френско-пруската война, и описва нахлуване във Великобритания от немскоговоряща страна, наричана косвено „Другата сила“ или „Врагът“. (б. пр.).

[261] Ibid., p. 82.

[262] Pribram, England and International Policy , p. 8.

[263] Бисмарк много добре помни поуките от Седемгодишната война, когато Англия изоставя съюзника си Прусия на Фридрих Велики, във войната с Франция, Австрия и Русия. Само чудото спасява Прусия от пълен разгром и подялба между враговете. Това е преждевременната смърт на руската императрица Елисавета Петровна и възкачването на Петър III, който е привърженик на Прусия. Така че Англия е изцяло егоистичен и нелоялен съюзник, който както казва българската поговорка „Щом си изтъче платното, рита кросното“. Затова Бисмарк никога не разглежда Англия като възможен съюзник, тя е винаги противник заради принципите на нейната политика спрямо държавите от континента. (б. пр.).

[264] Butler, Bismarck, p. 272

[265] Coolidge, Origins of the Alliance. p. 36,

[266] Ludvig, Bismarck, p. 305.

Този страх се подчертава от следното изявление, направено от Бисмарк в по-късните му години. „*Водихме победоносни войни срещу две европейски велики сили; всичко зависеше от това, да накараме поне една от двете, които бяхме победили, да се откаже от очакваното им обединение помежду им във война срещу нас за отмъщение. Тази ситуация изискваше да се ограничи обхватът на възможната антигермански коалиция чрез договорно споразумение, поставящо отношенията ни с поне една от страните на здрава основа. Изборът можеше да бъде само между Австрия и Русия*“.[267]

За пръв път са предприети действия за такъв съюз през 1870 г., когато Бисмарк проучва австрийците и руснаците за отношението им към подобен съюз.

Работещ искрено и с голяма бързина той успява да организира срещата на императорите на Германия, Русия и Австрия през септември 1872 г. На тази среща е обсъден съюз, наричан *Dreikeiserbund* (Съюз на тримата императора). Въпреки че не е подписано писмено споразумение, тримата императори постигат близко разбирателство.[268]

Накрая на 24 април 1873 г. император Вилхелм I, Бисмарк и Молтке посещават Санкт Петербург и подписват тайно военно споразумение, според което всеки ще подкрепя другия с 200 000 души в случай на нападение от трета сила.[269] По-късно през май, цар Александър II посещава двореца Шьонбрун в Австрия. Тук, на среща с Франц Йосиф I, и подписват споразумение, с което завършва организацията на Съюза на тримата императори. Това споразумение предвижда, че тримата консервативни монарси, обединени за поддържането на мира, са готови да положат усилия да коригират противоречията помежду си, като в случай на външна опасност ще се стремят да постигнат споразумение помежду си, преди да потърсят външни съюзници.

Бисмарк смята, че е стигнал до решението на своя проблем. Докато съществува съюзът, мирът е осигурен. Военната мощ на тези три монархии е толкова голяма, че срещу техните обединени сили, всички останали европейски държави са безпомощни.

Съюзът на тримата императори

Въпросът, който възниква е, как Бисмарк успява да сключи този съюз? Как успява да накара Австрия (вече Австро-Унгария), която е победена от Германия, да се съгласи на съюз? Как успява да накара Австро-Унгария и Русия, които имат противоречия на Балканите, да се съгласят да си сътрудничат?

За да се отговори на тези въпроси, трябва да погледнем по-отблизо зад кулисите на дипломацията. Това ще разкрие основните фактори, позволили да се оформи този съюз.

Още през 1866 г. Бисмарк смята, че някой ден може да има нужда от германо-австрийски съюз. Именно поради тази причина, Австрия е най-умерено третирана, след австро-пруската война и Бисмарк отказва да анексира територии дори против волята на крал Вилхелм и общественото мнение. В резултат на това, още преди падането на Седан, Австро-Унгария губи реваншистките си желания. Тайно тя желае сближаване с Германия, за да предотврати развитието на враждебното и много опасно за нея руско-германско разбирателство, станало възможно след разгрома на Франция.

---

[267] Butler, Bismarck. p. 251.
[268] Cooliage, Origins of the Alliance, p. 48.
[269] Ibid., p. 51.

Това става още по-очевидно, когато граф Дюла Андраши, приятел на Германия и привърженик на помирението, е избран за министър-председател на Унгария и външен министър на новата двуединна монархия Австро-Унгария.[270] Андраши се стреми към съюз и по-близки отношения с Германия.

Той желае да се проведат реформи на Балканите, които да осигурят съществуването на Османската империя, или ако това не успее, да се създадат от руския цар, независими християнски държави (доп. пр. но при изричното съобразяване с неговите условия). За да го постигне, той трябва да има много поддръжници (доп. пр. поради силната крайно антируска унгарска опозиция). След като руснаците и германците подписват своята част от договора през 1873 г., той е предложен и на Австро-Унгария. Андраши обаче отказва, защото: „*Този договор ни задължава към Русия, ако поради противоречивите си амбиции на изток, царят бъде нападнат от Англия и Турция. Също и към Германия за да защити Елзас-Лотарингия срещу французите. Накратко, това застрашава нашето съществуване в интерес на другите*“.[271]

Условията са напълно неприемливи за Андраши, и той се присъединява към съюза, без да поеме задължението да защитава другите двама. И това е неговата „победа“ над великия Бисмарк. Въпреки това, Бисмарк е доволен и приема цената, която трябва да плати за своя съюз. От друга страна, с Русия се справя по-лесно. Веднага след като научава за възможното австроунгарско-германско сближаване по време на посещението на император Франц Йосиф при кайзер Вилхелм I в Берлин, през август 1871 г., царят предлага подписването на договор за съюз с Германия. Бисмарк веднага приема.[272] Съюзът на трите императори вече е завършен.

Лекотата, с която е постигнат този договор, е резултат от силните връзки, които съществуват между Прусия и Русия. Управляващите фамилии Хохенцолерни и Романови са много близки (доп. пр. Вилхелм I е вуйчо на Александър II). И двете са антиполски настроени. Също Прусия и Русия са воювали в началото на века, рамо до рамо срещу Наполеон. Бисмарк също е в добри отношения с Русия. Той получава благосклонността на Русия през 1870 г., като я кани да денонсира клаузите в преразглеждането на Парижкия договор от 1856 г.[273] Това събитие засилва руската добра воля, която държи Англия и Австро-Унгария настрани, докато Прусия приключва с Франция.

Бисмарк помага на Русия да смаже Полското въстание през 1863 г. Всички тези фактори плюс руският страх от изолация, позволяват на Германия и Русия лесно да се споразумеят за съюза на трите императори. След формирането му, Бисмарк планира трите сили да бъдат антиполски настроени. И трите са спечелили от тройната подялба на Полша през XVIII век и нито една от тях не желае създаването на нова Полша.

Бисмарк използва тези настроения, за да поддържа силите да работят заедно за общата цел. Също той смята, че битката срещу либерализма ще доведе до сплотяване между трите консервативни монарси.[274] Императорите смятат „революцията“ за богохулство. Бисмарк насърчава тази идея, защото монархическата солидарност има тенденция да привлича Русия и Австро-Унгария към Германия, като ги държи далеч от Франция.[275]

Освен това, той смята, че с подписания съюз има в ръцете си ценен инструмент, с който да затегне руско-австроунгарските отношения. Те са съгласни да обсъдят проти-

[270] Count Julius Andrassy, Bismarck, Audrassy and their Successors. (Boston: Houghton Miflin company, 1927, p. 16).

[271] Andrassy, Bismarck and their Successors, p. 17.

[272] Coolidge, Origins of the Alliance. p. 47.

[273] Ibid, p. 19.

[274] Sortag Germany and England, p. 137.

[275] Ibid, p.137.

воречията си, преди да потърсят съюзи с други сили. Следователно чрез съюза всяко несъгласие може да бъде разрешено по мирен начин и ако някоя от силите застраши другата с война, Бисмарк можеше да въведе ред използвайки заплахата на германската армия.

С подписването на съюза на трите императори през 1873 г. Бисмарк смята че целите му са изпълнени. Армията на Германия е най-силната сухопътна сила в Европа. Тя е силна и под ръководството на Бисмарк силата ѝ трябва да се запази и увеличи.

Старият враг Франция е неутрализиран и изолиран с помощта на съюза и безразличието на Англия. Германия е съюзник на Австро-Унгария и Русия. Заедно те представляват огромна сила, която никоя друга държава не ще дръзне да атакува.

Един обикновен държавник трябва да е доволен от това положение и няма много причини да се тревожи. Бисмарк обаче не може да бъде спокоен. Дори след подписването на съюза, той непрекъснато търси и крои планове за по-нататъшното му укрепване. Той се опасява, че някой малък инцидент може да не прерасне в европейска война. Тревожи го, че при появата на такъв непредвиден инцидент, Австро-Унгария и Русия могат да се откажат от задължението си към съюза и да застанат на страната на Франция в коалиция, оставяйки Германия изолирана и безпомощна.

Всъщност до 1875 г. той е под постоянно напрежение и често се оттегля в имението си Варацин в Северна Прусия, за да възстановява силите си. А последвалите събитията от 1875 г. доказват, че тези страхове му, не са напълно безпочвени.

Военната тревога от 1875 г. Петте години относително затишие във външните работи, са използвани от Бисмарк за провеждане на много от вътрешните му реформи, но ходът на събитията отново се измества към международните отношения.

През 1875 г. се случват два инцидента, които предизвикват не само у Бисмарк, но и в останала Европа, голямо безпокойство относно опасността от нарушаването на мира. Първият от тях е военната тревога от 1875 г., а вторият – е избухването на въстанията на Балканите.[276]

За Железният канцлер и двете събития на пръв поглед изглеждат като незначителни инциденти, но внимателното им разглеждане показа, че и двете представляват сериозна заплаха за политиката му на изолация на Франция и което е по-важно, застрашават поддържането на Съюза на трите императори.

Тези две събития са изпитание за неговата система и напрягат максимално влиянието и способностите му.

Военната тревога от 1875 г. е дипломатически епизод, на който тогава се придава по-голямо значение, отколкото реално заслужава. Причината е в събитията след след края на френско-пруската война. Франция е победена, разтърсена от вътрешни безредици и натоварена с огромно военно обезщетение. И все пак това катастрофално положение, в което тя изпадна през 1870-71 г., е последвано от изненадващо бързо възстановяване. Усилията на Тиер се увенчават с успех, репарациите са сравнително бързо изплатени, след което започва реформиране на френската армия, вътрешното положение в страната се стабилизира, и националният просперитет става очевиден.[277]

Всичко това довежда през годините 1873-1875, до забележимо влошаване на отношенията между Франция и Германия. Една от причините е отношението на католическия свят към открития конфликт между германското правителство и римската църква, известен най-общо като *Kulturkamnf* (Културен сблъсък, борба на културите).[278]

---

[276] E. T. S. Dugdale, German Diplomatic Documents 1871-1914. (London, Methuren & Co., Ltd. 1925, p. XIV.

[277] R. H. Seton Watson, Britain in Europe 1789-1914. (Cambridge, University Press, 1955), p. 508.

[278] Dugdale, German Documents. p. 2.

Френските епископи, особено епископът на Нанси, публикуват своите обръщения към миряните, които предизвикват възмущение и безпокойство. Белгийската католическа църква също се присъединява към протестния хор, заклеймяващ действията на Бисмарк.[279]

Тази ситуация се засилва още повече, когато маршал Макмахон става президент на Франция. Той е прокатолически настроен и има подкрепата на Роялистката (монархическата) партия. Освен това дук Деказ известен като амбициозен дипломат, става външен министър. В хода на тези събития Бисмарк определено се страхува, че Франция под ръководството на Макмахон може да създаде враждебна на Германия, коалиция с католическа Австрия.[280]

Позицията на Бисмарк по този въпрос е ясна в годините преди 1875 г. По отношение на Франция като държава, претърпяла поражение и дипломатически изолирана от останалите сили в Европа, той смята, че чрез целенасочено отправени заплахи, ще я принуди да изостави реваншистките си планове, да спре увеличаването на армията си и да не прави опити са създаване на антигермански коалиции.

Бисмарк противодейства на политикана на Тиер чрез заплахи, и се надява падането му от власт да е благоприятно за Германия. Той многократно заплашва, че ако се убеди във френските реваншистки агресивни планове, Германия ще нападне превантивно Франция. Опозицията на католическото духовенство срещу неговата „Културкампф“ той свързва с Франция, и изтъква двусмислено за влиятелни елементи в Германия, които желаят превантивна война.[281] Тези нагласи се виждат съвсем ясно, в писмо на канцлера до граф фон Арним, германски посланик в Париж, от 30 октомври 1873 г.: „*Нито едно правителство не е толкова глупаво, виждайки неизбежността на войната, но противно на волята си, остави на противника си възможността за избор на момента, и благоприятната политическа обстановка. Дори преди войната от 1870 г., винаги съм бил на мнението, че избухването на войната е по-малко вредно, отколкото постоянната заплаха от война*“.[282]

И отново през януари 1875 г., в писмо до Арним, той пише: „*Ако френската политика се подчини на враждебните усилия на Римската курия, ние сме застрашени и трябва да обмислим своята защита.*“[283]

През април 1875 г. в отговор на атаките, отправени от белгийски католически духовници, по повод „Културкампфа“ Бисмарк изпраща нота до правителството на Белгия: „*Въпреки че задължението на всяка държава е да не позволява нейната територия да бъде източник на нападки срещу мира в съседните държави и сигурността на техните поданници, това се прави перфектно от вашата държава, ползваща се с привилегията на неутралитет*.“[284]

Несъмнено Бисмарк смята, че в положението на изолация в което е Франция, тези заплахи ще имат голям ефект върху нейната бъдеща политика. Той се надява, че Англия и Русия няма да се намесят, дори и поради религиозни причини. Едната е протес-

[279] Henri George Stephan. Adolphe Opper Blowitz, Memoirs of H. de Blowits. (New York: Doubleday Page & Co., 1903), p. 101.

[280] Dugdale, German Documents. p. 1.

[281] Sontag, England & Germany. p. 143.

[282] Dugdale, German Documents. p. 2. Prince Bismarck to Count von Arnim Paris. October 30, 1573.

[283] lbid., p. 2. Prince Bismarck to Count von.Arnim, Paris. October 30, 1873.

[284] Windfred Taffs, „The'war Scare of 1975.“ The Slavonic and East European Review. No. 335 (London: Eyre and Spotteswoode, Ltd., 1931), p. 32.

тантска, другата ортодоксална (православна), и ако не от друго, те пасивно биха подкрепили политиката му, за да останат настрана от цялата ситуация.[285]

В Австро-Унгария католическата църква е силна, но тя също няма да протестира поради значението на съюза на тримата императори за нейната сигурност.[286] Така Бисмарк се надява да повлияе на френската политика, като я заплаши с твърд и агресивен курс.

Но с развитието на събитията заплашва, тази политика да излезе извън контрол. Европейските сили, особено Англия и Русия, виждат, че той се опитва да предизвика конфликт около скорошната си жертва, преди нейното възстановяване да е напълно, за да я смаже веднъж завинаги.[287] Следователно, вместо успешно да притисне Франция, Бисмарк се превръща в жертва на собствения си план, заподозрян и временно изолиран в Европа. [288]

В началото на 1875 г. ситуацията се изостря; вдига се тревога от напредъка на реформите във френската армия. С промените във военния закон от 1875 г., се създават кадрирани военни части, поддържащи минимален брой кадри, които във време на война, с мобилизацията бързо да се разгърнат до пълноценни и боеспособни части. Законът цели да предотврати дезорганизираното състояние на френските резервисти, което се проявява по време на френско-пруската война.

Освен това френското правителство е направило поръчка за закупуването от Германия на 10 000 кавалерийски коня. Бисмарк разглежда ситуацията като сериозна и незабавно забранява износа на коне за Франция. Германският възглед за тази ситуация е ясно изразен в писмо от 11 април 1875 г. от статс-секретаря[289] граф Бюлов, до граф Мюнстер, германски посланик в Лондон: „*Тук няма съмнение, че плановете на френското правителство за поставяне на армията в бойна готовност, и увеличаването на нападателната способност, далеч надхвърлят нуждите на мирната политика и материалните възможности на страната. Този факт е най-доброто обяснение, за появилите се в чуждестранния печат твърдения, че Германия иска да поднови борбата си с Франция.*“[290]

Веднага след като е взето решение за промените във френския военен закон, офицерството в Германия изпада в голямо вълнение, и граф Молтке е първият, който реагира. Говорейки за „яростният вик за отмъщение отвъд Вогезите“, той настоява за необходимостта от превантивна война срещу Франция.[291] Армейските офицери и журналистите не говорят за нищо друго освен за превантивна война, и идеята завладява общественото мнение. Цялата ситуация се изостря от поредица статии появили се във вестниците, които правят войната почти неизбежна.[292]

---

[285] Sontag, England & Germany. p. 142.

[286] Ibid., p. 142.

[287] Тук причините са различни. За Англия това е поредната проява на нейната последователно деструктивна политика на континента, винаги да подкрепя по-слабия срещу по-силния, за Русия – проява на откровената руска глупост, моментното тщеславие на Александър II и профренските увлечения на Горчаков, от което страната няма абсолютно никаква полза, при това да защитаваш своя исторически враг, срещу своя исторически и настоящ съюзник. Разбира се тези тънки моменти, авторът на това изследване, американец, изобщо не може да ги схване. (б. пр.).

[288] Dugdage, German Documents. p. 2.

[289] В случая служител във външно министетрство. Да се има предвид, че в англоезичните страни статс-секретар се тълкува като държавен секретар и има ранг на външен министър, докато в Германия и Русия, статс-секретар е просто административен служител в някое министерство или друго държавно ведомство. В Германия, както и в Русия по това време външната политика е в ръцете на канцлера. (б. пр.).

[290] Count von Bülow, Foreign Minister, to Count Münster, Paris, April 11, 1875.

[291] Robertsen, Bismarck. p. 336. As quoted in: Seton Watson, Britain in Europe. p. 508.

[292] Sontag, England &.Germany. p. 144.

Първата от тях се появи в германския вестник, „Кьолнише цайтунг“ (Кьолнски вестник). Писмо от Виена, от 5 април 1875 г. озаглавено „Нови съюзи“, твърди, че поради неотдавнашното голямо увеличение на военната подготовка със закона за кадрираните военни части, и усилията за установяване на клерикална монархия във Франция, заплашва със създаването на католически съюз срещу пруския народ на Германия, стига до извода, че е налице пряка подготовка за „война за отмъщението“.[293]

Веднага след тази статия, на 9 април 1875 г. в „Берлин Пост“ се появява статия, озаглавена „*Ist Der Krieg in Sicht*?“ (Вижда ли се войната?). Дълго време се смяташе, че статията е написана анонимно от самия Бисмарк, но по-късно доказателства потвърждават, че е написана независимо от Константин Рьослер, редактор на вестника.[294] Той счита, че опасността от реваншистка война е непосредствена. И цитира, в подкрепа на твърдението си, искането на маршал Макмахон, парламентът да удължи президентството му за период от най-малко 10 години, с което показва желание, лично да ръководи реваншистката войната като командващ армията.

Напрежението още повече нараства, когато на 6 май 1875 г. в „Париж таймс“ (Paris Times) се появява статия, написана от г-н дьо Бловиц, озаглавена „Новата заплаха“. Тя съобщава за планирано германско нахлуване във Франция. Според статията, германските армии трябваше да нахлуят във Франция, да смажат незабавно военната съпротива, да настъпят към Париж, и ако е необходимо да го унищожат. Така Германия ще диктува мирен договор поставящ Франция в абсолютно подчинение за много години.

Този договор ще изисква за силно ограничаване числеността на френската армия, ще наложи военно обезщетение от 10 000 00 000 (десет милиарда) франка, което ще се плати на двадесет вноски без клауза, позволяваща плащането да бъде направено предварително, с годишен лихвен процент от 5% и присъствието на германски гарнизони в главните градове на Франция, докато цялата сума не бъде изплатена.

Бисмарк също е обвинен като поръчител на тази статия, но авторът, г-н дьо Бловиц, твърди, че е получил материала си от френския външен министър дук Деказ. По думите на Бловиц: „*След като се заклех, че никога няма да разкрия източника си, сега след смъртта на Деказ, мога да кажа, че той представи това съобщение от Висент дьо Гонто-Бирон, френския посланик в Берлин. Това му било разказано от г-н фон Радовиц, с който разговаряли по време на прием. Радовиц му разкрил плановете, замислени срещу Франция от Германската военна партия. Подобна несъобразителност от негова страна, освен ако не е извършена по поръчка*[295]*, заслужава сериозно наказание. Но кой може да е поръчал това?...*

Очевидно че е принц Бисмарк...От политическа гледна точка, в резултат на поведението на Англия и Русия, подобно начинание можеше да се окаже най-пагубно за Германиия. И принц Бисмарк реши, че най-добрият начин да пресече тенденцията, на която вече самият той не беше господар, е да я разкрие пред официална Европа и да остави да затихне по силата на общественото мнение.“[296]

След тази статия френското правителство се обръща за подкрепа към Русия и Англия. Генерал Лефло е изпратен в Санкт Петербург, а лорд Лайънс, британският посланик в Париж, е информиран за ситуацията. Французите успяват. Лефло се завръща във Франция с гаранцията на царя за мир, а лорд Лайънс докладва на правителството си, че

---

[293] Dugdale, German Documents. p. 3.

[294] В реч пред Райхстага на 9 февруари 1876 г. Бисмарк обсъжда статията в „Пост“: „Доколкото ми е известно, никога не съм писал статия за този вестник, и със сигурност не съм автора на „Krieg in Sicht“. Но съм напълно съгласен с написаното.“ Dugdale, German Documents. p. 3.

[295] Радовиц и много доверен дипломат и сътрудник на Бисмарк. (б. пр.).

[296] Blowitz, Memoirs. p. 112.

Франция не може да води война поне още десет години. Тя реформира армията си за международна тежест.[297]

В резултат на това е оказан натиск върху Бисмарк. На 10 май 1875 г. руският цар Александър II и неговият канцлер княз Горчаков посещават Берлин, на път за курорта Емс. И те използват цялото си влияние върху кайзера в полза на мира.[298]

Лорд Одо Ръсел, британски посланик в Берлин, получава инструкции да се намеси по подобна линия. Кралица Виктория пише писмо до кайзер Вилхелм, в което подчертава приятелството си към него, привързаността си към Германия и го призовава към политика на великодушие и щедрост към Франция.[299]

На 10 май 1875 г. на „Вилхелмщрасе“ се провеждат неофициални срещи, първо с лорд Одо Ръсел от Англия и по-късно с княз Горчаков от Русия. На тези срещи Бисмарк подчертава мирните намерения на Германия. Резултатите са ясно изразени в шифрована телеграма от лорд Одо Ръсел до лорд Дерби: „Берлин, 11 май 1875 г. Имах изключително задоволителен разговор с княз Горчаков и принц Бисмарк. И двамата са съгласни, че мирът в Европа няма да бъде нарушен“.[300]

На Горчаков се приписва публична обида на германския канцлер в собствената му столица, като обявява, че „сега мирът е осигурен“.[301] От цялата тази работа се постига обаче един траен резултат. Оттук нататък Бисмарк изпитва трайна неприязън към Горчаков. Ето как отразява този момент в „Спомените и размислите“ си: „*Аз го упрекнах, че внезапно и неочаквано е скочил на гърба на доверчив и нищо неподозиращ приятел, за да направи цирково представление за негова сметка; Подобни постъпки между нас, ръководните министри, могат само да навредят на двете монархии и държави. Ако е искал да бъде аплодиран в Париж, не е необходимо да нарушава отношенията ни с Русия. Бях напълно готов да му съдействам... Вечерта щяхме да организираме театър в германското посолство, където той можеше да се появи пред френската публика в образа на ангел пазител облечен в бяло с крила, и заобиколен от бенгалски огън*“.[302]

Негодуванието, с което Бисмарк вече гледа на бившия си учител по дипломация, заради суетната му роля на миролюбец през 1875 г., води до влошаване на отношенията им и отчасти обяснява причината за избора на Бисмарк да подкрепи Австро-Унгария вместо Русия преди и на Берлинския конгрес.[303]

Железният канцлер не е човек, който може да забрави лошото отношение и още по-малко унижението, каквото получава от Горчаков в собствената си столица.[304]

Но въпросът, който се нуждае от отговор, е дали Бисмарк действително е имал намерения за война срещу Франция през 1875 г.? Дали той наистина е искал такава превантивна война, в каквато го обвиняват в началото на 1875 г.?

Бисмарк категорично отрича да има намерение да напада Франция. В мемоарите си той заявява: „*Не бях допускал подобна идея, както по онова време или след това, и щях да подам оставка, отколкото да спомогна за започването на конфликт, който не*

---

[297] Dugdale, German Documents. p. 4.

[298] Seton Watson, Britain in Europe. p. 509.

[299] Goorge Earle Buckle, The Letters of Queen Iictoria. 6 vola., 1870-1876. (London: John Murray, Albermarle Street, 1926 , II, 313. Queen Victoria to Emperor William. Oborn, February 10, 1875.

[300] Taffs, The'War Scare of 1875. p.641. Cypher telegram from Lord Odo Russell to Ifird Derhy, Berlin, May 11, 1875.

[301] George Earle Buckle, The Life of Bengamin Disraeli. 4 vols. (New York: The Macmillian Company, 1929, II , 763.

[302] Butler, Bismarck. p. 191.

[303] Anna Augusta Whittall Ramsay Idealism and Forei Polic. (London: John Murray, Albemarle Street, 1925), p. 379. (Б. пр.: Авторът не е съвсем точен, Бисмарк подкрепя максимално Русия на конгреса, но в рамките на нейните предварителни споразумения с Лондон и Виена, сключени без неговото знание).

[304] Coolidge, Origins of the Alliance. p. 63.

можеше да има друга причина, освен да попречи на Франция да възстанови военната си си мощ. Такава война не може да постигне трайни и устойчиви резултати в Европа, но можеше да доведе до споразумение между Русия, Австрия и Англия, основано на недоверието към нас, и в крайна сметка да доведе до активни действия срещу новата и недостатъчно сплотената ни империя“.[305]

в-к "Пънч" от 22 май 1875 г. по повод миротворчеството на Русия (Мечката). Бисмарк и кайзер Вилхелм I, надпис: О прекрасен мир. Бисмарк: Моята мечка винаги танцува на най-нежните мелодии.

Бисмарк хвърля вината за военната тревога, върху Молтке и военните в Германия, статиите на паникьорите, които се появяват във френския и германски печат, и дук Деказ. Той прави изкупителна жертва от Молтке, като заявява, че „*Молтке има военен и стратегически поглед върху въпроса, но не взема под внимание политическата му страна; неговото мнение се основава изцяло на математически изчисления, независимо от други съображения.*“[306]

Бисмарк категорично отрича всякаква връзка със статиите, появили се в печата. По-скоро Бисмарк казва, че Деказ е отговорен в голяма степен за военната тревога, поради връзката му с големи спекулации на борсата.[307]

Все пак, въпреки изявленията на Бисмарк, остава фактът, че в годините преди кризата от 1875 г. той използва заплахата срещу Франция, поради страха от френската военна реорганизация и френско-белгийските католически протести срещу „Културкампфа“.

Също така е известно, че възможностите за превантивна война срещу Франция са били реални. Въпросът е кой стои зад това, Бисмарк или германската военна партия?[308]

Писмо, написано от адмирал Албрихт Щоех до неговия приятел Фрайтаг на 22 април 1875 г., разкрива значителна представа за тази ситуация: „*Бях изумен да открия такова войнствено настроение тук, когато се завърнах след три седмици отсъствие. Изобщо не приемам сензационната статия и съображенията ѝ. Вярвам, че канцлерът имаше само намерението да покаже на Франция, че не се страхуваме, а на белгийците, че когато много се приказва за дявола, той накрая се появява. Тук обаче от всякъде виждат опасност. Няма трезва и спокойна оценка. Бисмарк беше болен и не можах да получа никаква сигурна информация. Едва вчера канцлерът ни събра (държавното ръководство). Сдържаността му беше очевидна, но беше необичайно духовит и в добро настроение. Вече съм сигурен, че мирът няма да бъде нарушен*“.[309]

Тази среща се провежда два дни след публикуването на статията в Пост, „*Ist der Krieg in Sicht*?“ Бисмарк уверява кабинета, че не трябва да има война. Това събитие се случва преди натиска от Англия и Русия.

Изводът, който може да се направи е, че през пролетта на 1875 г. Бисмарк не е имал намерения да напада Франция, но в Германия е имало много хора, които смятат, че това трябва да бъде желаната политика.

---

[305] Butler, Bismarck. p. 193.

[306] Lord Augustus Loftus, The Diplomatic Reminiscence of Lord Augustus Loftus. 6 vols. (London, Paris & Melbourne, 1894, VI, 134.

[307] Seton Watson, Britain in Europe. p. 510.

[308] Monypenny and Buckles, Disraeli. II, p. 763.

[309] Frederick B. Hollyday, Bismarck's Rival. (Durham: Duke University Press, 1960), p. 117. Letter from Admiral von Stosch to Freyteg, April 22, 1875.

Граф Сабуров, руският посланик в Берлин (б. пр. през 1879 г. Пьотър Сабуров, сменя Павел Убри), също хвърля нова светлина върху темата. Той казва в мемоарите си: „*Бисмарк не беше против Франция, а срещу военните и в двете страни. Ако някой ги остави да правят каквото си искат, взривоопасността на тези горещи въпроси беше такава, че той ги остави единствено в областта на дипломатическото обяснение*“.[310]

Барон Холщайн също защитава Бисмарк в тази ситуация. Той прави следното изявление в мемоарите си: „*Напълно съм убеден, че принц Бисмарк изобщо не е мислил да тръгне на война. Не само че няма категорични признаци за такова намерение, но по-късно, когато войната наистина изглеждаше възможна, принц Бисмарк прояви най-ревностно миролюбие. По този повод казваше: „Знаем откъде започва войната, но никога не знаем как и къде свършва*“.[311]

Изводът, който може да се направи от този инцидент е, че Бисмарк вижда в превъоръжаването на Франция нова потенциална заплаха за мира, от който се нуждае Германската империя. Една силна Франция може да се откъсне от котвата на изолационизма и под ръководството на маршал Макмахон и Деказ да създаде католическа коалиция срещу преобладаващо протестантска Германия.

Следователно, докато съществува възможност, той трябва да попречи на Франция, да стане твърде агресивна. Това може да бъде постигнато чрез заплаха за превантивна война. В този инцидент страхът на Бисмарк от враждебна коалиция подтиква действията му.

Въпреки това, през 1875 г., когато започва да се чува дрънкането на оръжие, и Франция се обръща към световното мнение, Бисмарк е принуден да приеме смирено съветите на лорд Одо Ръсел и княз Горчаков. Така той става обект на подозрение и недоверие в Европа. Въпреки това мирът е запазен, а съюзът на трите императори е все още непокътнат. Франция не трябва да се тревожи за „германска превантивна война“, нито Бисмарк трябва да се тревожи за френска реваншистка война и създаването на коалиция от Франция срещу Германия.

Конфликтът на интереси. Току-що утихва военната тревога от 1875 г., когато в Босна и Херцеговина избухна бунт, последван от бунт в България, а Черна гора и Сърбия обявяват война на своите бивши турски господари. Намесата на Русия, последвана от руско-турската война и договора от Сан Стефано, довеждат Европа на крачка от европейски пожар. Тази ситуация скоро се оказва толкова критична за Бисмарковата система, колкото гръцкото въстание през 1822-1830 г. има за Свещения съюз на Метерних.[312]

Кризата не само представлява заплаха за европейския мир, но и заплашва австро-унгаро-руско сътрудничество в района, и пряко застрашава съюза на трите императори, сърцевината на европейската дипломация на Бисмарк. От своето имение във Варацин, току-що след като Германия се е измъкнала от усложненията на военната тревога, той с нова тревога наблюдава събитията на Балканите. Вярно е, че по това време Германия няма интереси на Изток, но сблъсък между Австро-Унгария и Русия в този регион ще разруши съюза на трите императори и ще раздели континента на враждебни лагери.

През XV – XVII век Османската империя се простира на големи територии от Азия, Африка и Европа. Всички европейски владетели тогава се страхуват от турците. Завоевателните походи на два пъти отвежда турците пред портите на Виена, но от на-

[310] Taffs, The War Scare of 1875. p. 643.
[311] Norman Rich and H. H. Fisher, (ed), The Holstein Papers. Cambrige: University Frees, II, 117.
[312] Robertson. Bismarck, p. 338.

чалото на XVIII век турското господство в Европа е ограничено до Балканския полуостров.[313]

Докато турците все още са завоевателен народ, империята им е сравнително добре управлявана, данъците са по-леки и подвластните народи понасят владичеството им. Но турските завоевания никога не създават една консолидирана държава. Турци, славяни и гърци живеят съвместно, но никога не се сливат в един народ.

След 1566 г. наследството на Сюлейман Великолепни преминава в поредица от бездарни наследници, и настъпва бърз упадък. До 1875 г. по-голямата част от Балканския полуостров между Адриатическо, Черно и Средиземно море до южните граници на Австро-Унгария и Русия, с изключение на Гърция, е под пряк контрол на султана или във васален статут.

Гърция очаква с нетърпение времето, когато Тесалия и Епир ще станат гръцка територия. Сърбия и Черна гора са княжества от 1830 г., а Румъния от 1861 г., но все още са васални държави.

Султанът пряко контролира Босна и Херцеговина, Албания, Тесалия, Епир, България (Мизия), Румелия (Тракия) и Македония.[314]

В рамките на централно управляваните провинции съществува голямо разнообразие на народи и религии. Мюсюлманите избягват потисничеството, но систематично потискаха своите съседи.

Християните са лишени от свободи и граждански права, равенството пред закона е непознато, дребните селски стопанства са систематично ограбвани от поземлените господари, а данъчното облагане навсякъде е произволно, прекомерно високо и безмилостно прилагано.

Обещанията за реформи въпреки своето многообразие, не се прилагат и са несъстоятелни. Неефективността на централното правителството пораждат корупция и потисничество в провинциите. Лошото управление разпалва отново националния дух на потиснатите народи, а въстанията и бунтовете, са неизбежният резултат от тази ситуация.[315] От 1856 г. и подписването на Парижкия договор, който слага край на Кримската война, Турция се радва на необичайно спокойствие. За нещастие договора от 1856 г., която призовава за реформи в Турската империя, остава само на хартия.

Извън реформата на армията и изграждането ѝ по европейски модел, други реформи не е имало. Вместо това, ракът на корупцията и управленческата неефективност прониква все по-дълбоко в политическото тяло на Турция.[316]

Империята е управлявана по това време от султан Абул Азис, жесток и крайно некомпетентен тиранин. Държавниците с реален поглед, които Турция притежава през 50-те години на XIX век, са заменени от посредствени нагаждачи. Турските финанси се влошават много. След серия от девет чуждестранни заема между 1854 и 1875 г. фалитът става неизбежен.

В продължение на четири века в Босна и Херцеговина се формират специфични условия. Далеч от главните търговски пътища, областта се управлява от малка група местни помохамеданчени феодални господари – бегове, а населението е дълбоко разделено (доп. пр. въпреки общия произход и език) според религията си, на православни, католици и мюсюлмани. През XIX век, областта се разтърсва от периодични бунтове.

Годината 1875 е белязана от лоша реколтата в Херцеговина, но данъците са потискащо високи както винаги.

---

[313] Monyponny and Buckles, Disraeli. II, p. 877.

[314] A. W. Ward and G. P. Gooch, The Cambridge History of British Foreign Policy. 4 vols., 1783-1919.Cambridgez University Press, 1923, III, 91.

[315] Seton Watsou, Britain in Europe p. 512.

[316] Monypenny and Buckles, Disraeli. II, p. 877.

През тази година императорът на Австрия посещава Далмация. Развълнувани от посещението му и разгневени от данъчното потисничество, през юли 1875 г. жители на малък град в Херцеговина[317] се вдигат на бунт.[318] Всички усилия на турците да го потушат се провалят.

Султанът се обръща към европейските сили, обявява финансов фалит и неспособността си да плаща дълговете към кредиторите си, и лихвите по тях. Силите се намесват в интерес на мира, но херцеговците продължават бунта. Те отказаха да сложат оръжие, докато не бъдат сигурни в прилагането на реформите. Въстанието обхваща и Босна.

През пролетта на 1876 г. на 2 май тлеещата жарава лумва и при българите, насърчени от успеха на херцеговските въстаници. За да потуши новият бунт, султанът използва недисциплинираното и полудиво мюсюлманско опълчение известно като башибозуци.[319] В планинската област около Филипопол (Пловдив), в областта където избухва въстанието, известна по-късно като Източна Румелия, стават много кланета и безчинствата. Хиляди хора загиват, много села са опустошени и унищожени. Особено ужасни жестокости са извършени в планинското градче Батак. Почти всички къщи са изгорени и цялото население от 5000 души е поголовно избито.[320]

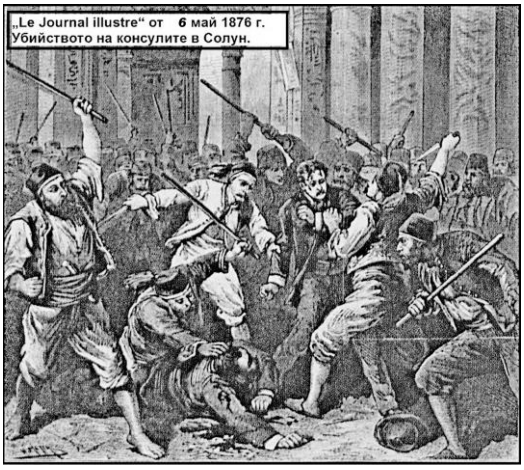

Четири дни след въстанието в България, на 6 май, тълпа фанатизирани турци убива френския (Жан Мулен) и германския консул (Хенри Абът) в Солун. Това събитие, съчетано с потушаването на българския бунт и извършените жестокости, показват на европейските сили, че Портата е загубила всякакъв контрол над събитията.

Така се стига до изготвянето на Берлинският меморандум за двумесечно примирие, при което воюващите (въстаниците и мюсюлманите) трябва да постигнат разбирателство и да се проведат по-нататъшни реформи, повечето от които бяха очертани в нотата на Андраши до Султана.

Меморандумът е представен на останалите европейски сили за одобрение на 13 май 1876 г. и отговорът им е незабавен. Италия и Франция се присъединяват, но Англия отказа.[321] Отказът на Англия показва на Портата, че тя е неин защитник.

Така Портата имайки негласната английска подкрепа, го отхвърля. Използвайки този повод, на 1 и 2 юли, Сърбия и Черна гора обявят война на Портата. Но след като бързо се справя с българите, Турция вече е свободна да притисне сърбите с по-голямата част от силите си. По това време няколко хиляди руски доброволци се стичат под сръбските знамена, а върховното командване е възложено на руския генерал Черняев. Но въпреки тази помощ, офанзивата на Сърбия скоро се проваля.[322]

---

[317] Невестино (б. пр.).

[318] Lord L. L. D. Acton, Cambridge Modern History. 14 vols. The Latest Age (New York: The Mecmillian Eomeany, 1910, XIII, 123.

[319] Ward and Gooch, British Foreign Policy. p. 95.

[320] Monypenny and Buckles, Disraeli. II, p. 913.

[321] Great Britain, British and Foreign State Papers. Vol. LXVII, (London: William Ridgway, 169 Piccadilly, 1885, p.1234. Letter from the Earl of Derby to Lord Odo Rsssell in reply to Berlin Memorandum, Hay 19, 1876.

[322] Letter from Odo Russell to the Earl of Derby, July 3, 1876.

През първата седмица на август турците превземат Княжевац и Зайчар и напредвайки стабилно, нанасят тежко поражение на сърбите на 1 септември 1876 г. в битката при Алексинац.[323] Съкрушен и изтощен, княз Милан моли за намеса на силиите.

На 1 ноември 1876 г. чрез ултиматум Русия осигури двумесечно примирие за Сърбия и Черна гора. По-късно то е удължено до 1 март 1877 г. Преди изтичането на примирието, на 28 февруари 1877 г. Сърбия сключва мир с Турция въз основа на статута преди войната[324], а Черна гора отказва имайки военни успехи. По време на примирието се водят мирни преговори с Портата, но без резултат, тъй като черногорци искат и териториални отстъпки.

След провала на Константинополската конференция, започнала на 21 декември 1876 г., е предложен Лондонският протокол. Той призова Портата да изброи реформите, които ще извърши. След това силите ще определят дали те са задоволителни, ще наблюдават напредъка им чрез своите дипломатически представители и ако бъдат разочаровани, ще обмислят общи мерки за прилагането им.[325]

Портата веднага отхвърля този план и Русия обявява война.[326] Отхвърлянето на Лондонския протокол според руските разбирания, е предизвикателство към единодушна Европа от страна на Портата.

В циркуляр от 19 април 1877 г. княз Горчаков съобщава на Европа, че царят е издал заповед армиите му да преминат границите на Турция. Русия ще се намеси сама в интерес на Европа и ще наложи на Турция условията на мира, които Европейският концерт не успя да постигне.

На 29 април 1877 г., пет дни след като Русия обявява война на Турция, военните действия започват. Преди това Русия осъзнава, че ключът към нейните действия на Балканите зависи от споразумение с Хабсбургската империя. Опитът по време на Кримската война показва, че австрийската армия може да застраши руските сухопътни комуникации и да направи опасно нейното участие в операциите в Румъния или на Дунава. Имайки предвид това, Александър II и Франц Йосиф се срещат в замъка Райхщад и сключват споразумение, което ще бъде водещ принцип при евентуалното разпадането на Турция. Според него България, Румелия и Албания се обособяват в автономни или независими държави, но при никакви условия не може да се създава голяма славянска държава. Сърбия и Черна гора ще получат обща граница в санджака Нови Пазар, Босна и Херцеговина ще бъде анексирани от Австрия, а Русия ще т си върне бесарабската територия, изгубена през 1856 г., с която тя ще се върне

[323] R. W. SetonWatson, "Russo-British Relations During the Eastern Crises."
The Slavonic and East Europian Review Vol IV No. 10. (London: Eyre and Spotteswoode, Ltd., l925, p.
[324] British State Papers. p. 810. Note by British Foreign Office.
[325] Hamsay, Foreign Policy. p. 390.
[326] Benedict Humphrey Sumner, Russia and the Balkans, 1870-1880. (Oxford: Clarendon Press, 1937), p..

отново на Дунава.[327] Това споразумение е подписано на 8 юли 1876 г. Условията му, по късно са препотвърдени от Будапещенската конвенция от 15 януари 1877 г.[328]

В замяна на австрийския неутралитет, Русия обещава да ограничи дейността си до източната половината от Балканския полуостров и признава интересите на Австро-Унгария в западната половина.[329]

По настояване на Русия договорът се пази в тайна, тъй като не е в съответствие с претенциите ѝ да бъде освободител на потиснатите славянски народи. Тяхното доверие в нейната искреност ще се разбие, ако разберат, че е прехвърлила славяните (в Босна и Херцеговина) от една власт на друга.[330]

На 2 април 1877 г. руската армия получава заповед да премине турската граница. Великият княз Николай се обръща към войските, за да поддържа техния боен дух, със следните думи: „Аз съм призван да изпълня волята на господаря и свещеното наследство на нашите бащи. Ние не вървим към завоевание, а за да защитим нашите поругани и поробени братя, за защита на Христовата вяра“.[331]

Трябваше ли тази война, да бъде кръстоносен поход? Войниците го възприемат така. От друга страна, царят казва на великия княз, че Константинопол е неговата цел.[332]

Така руснаците си поставят две цели за влизане във войната. Противно на очакванията, руските армии не успяват да си направят лесна „разходка“ през Балканите.

Румъния се присъедини към Русия на 3 юни и използва момента за да обяви своята независимост от Турция.[333]

Черна гора обявява война на 29 април. С тези съюзници се очаква сравнително лесно, за един-два месеца Русия, да достигне до Константинопол. Но когато Осман паша поема командването на турските сили, турската армия спира отстъплението си и при Плевен турците се задържат до 10 декември.

Едва след като е сломена турската съпротива и Плевен пада, Портата започва мирни преговори с Русия.[334]

По това време Англия се тревожи, че въпреки започналите преговори, руската армия настъпва към Константинопол. На 3 януари тя нарежда на флота си да премине през Дарданелите, но на 24 януари е получено съобщение от Константинопол, че е постигнато разбирателство между воюващите страни, и въпросът за Проливите трябва да

---

[327] Charles Jelavich, Tsarist Russia & Balkan Nationalism. (Berkley &Los Angles: University or California Press, l958, p. 4.

[328] Основните точки са: В случай на руско-турска война, Австро-Унгария ще запази добронамерен неутралитет. Австро-Унгария, в избран от нея момент, ще окупира Босна и Херцеговина (но не и санджака Нови Пазар) Сърбия, Черна гора и Нови Пазар ще бъдат третирани от двете сили като „неутрална зона“ В случай на пълно разпадане на Османската империя: Австро-Унгария и Русия ще работят, за да гарантират създаването на редица малки, суверенни държави на Балканския полуостров, но няма да позволят създаването на сплотен славянски блок, който може да застраши „европейското равновесие“ (Europäische Gleichgewicht). Константинопол и околностите ще станат „свободен град“ (Freie Stadt) Русия ще получи Южна Бесарабия. България, Албания и Румелия ще станат независими държави. Гърция ще получи Крит, Тесалия и част от Епир. (б. пр.).

[329] Също, пак там.

[330] Acton, Modern History. p. 389. Б. пр. Причините за секретността са съвсем други. Горчаков иска договорът да остане в тайна от Бисмарк, а Андраши – от граф Игнатиев. Естествено Горчаков не знае, че веднага след като се прибира в Петербург, лично Александър II пише писмо до вуйчо си Вилхелм I и подробно му разказва за преговорите. Липсата на официално уведомяване, както е редно между съюзници, засилва още повече неприязънта на Бисмарк към Горчаков.

[331] Gabriel Hanotsux, Contemnorar France. trans. B. Sparvel Bayly. (New York: G. P. Putnam's Sons: 1909), p. 291.

[332] Onou, The Memoirs of Count N. Igatyev. p. 115

[333] British Stats Pacers. Vol. LXVIII, Declaration of Roumanisn Independence June 3, 1877.

[334] Sumner, Russia and the Balkans. p. 391.

бъде решен на европейски конгрес, а не от руския император. Британският кабинет решава, че сега руснаците ще спрат, и отменя заповедта.[335] Все пак руската армия продължава да напредва. Руският поход на Балканите заплашва да прерасне в нов, поголям конфликт. В Англия се надигат силни военни настроения и подписването на примирието на 31 януари 1878 г. между воюващите страни, не премахва опасността от война.[336] Примирието признава окупацията от Русия на почти цяла Европейска Турция.

След падането на Плевен на 10 декември 1877 г. руските войски непрекъснато напредват, и докато делегатите от двете воюващи страни преговарят за основите на мира, руските войници влизат в Адрианопол.

Изглежда, че сега, след подписването на примирието, руското настъпление трябва да бъде спряно, но не става така.[337] Всички прояви показват руските намерения за окупация на Константинопол.[338] Английската флота отново получава заповед да достигне Константинопол, но е спряна за втори път, не от английска заповед, а от турската страна.[339]

Великият княз Николай обяви, че ако британският флот влезе в Дарданелите, той ще влезе в Константинопол. Султанът призова британското правителство да спре флота си. Когато корабите се появяват на входа на Дардснелите, те са спрени от губернатора на Галиполи, поради султанската заповед.[340]

В Лондон лорд Солсбъри пише на лорд Биконсфийлд, „ако още веднъж върнем флота в залива Бесика, нашата позиция ще стане напълно нелепа. Ще разочароваме приятелите си и ще загубим всякаква тежест в Европа.“ Той настоява да се изпрати незабавна заповед до флота да продължи напред, ако трябва и със сила. Така, флота получава четвърта заповед в рамките на три седмици. Трябва да се придвижи напред и ако бъде обстрелян, да „отвърне на огъня“.[341]

Навлизането на английския флот, предизвиква тревога в Петербург. Великият княз Николай получава заповед, ако английски кораби се появят в Босфора, войските му незабавно да влязат в столицата. Въпреки риска, на 18 февруари английските броненосци хвърлиха котва пред Златния рог. Граф Игнатиев пристига в руската армия малко след подписването на примирието. Той иска от великия княз да превземе Константинопол, както му е наредено. Великият княз му отговаря: „Заповедта дойде твърде късно. Нелидов се беше споразумял с турските пълномощници, а аз вече се бях съгласил и не можех да я променя. Освен това трябваше да дам почивка на войските и да дам време на артилерията да настигне частите“.[342]

По-късно, по допълнително споразумение с Турция, руският щаб се установява в Сан Стефано, предградие на Константинопол, в неутралната зона, установена от примирието. Британският флот доброволно се оттегля близо до Принцовите острови в Мраморно море и хвърля котва в залива на Бурса.[343]

---

[335] Monypenny and Buckles. Disraeli, VI, p. 230.
[336] Ward and Gooch, British Foreign Policy. p. 123.
[337] Monypenny and Buckles, Disraeli. VI, p. 241.
[338] Acton, Modern History. p. 123.
[339] Monypenny and Buckles, Disraeli. VI, p. 242. Lord Beaconsfield to Lady Bradford, February 7, 1878.
[340] Alexander Onou, "The Memoirs of Count M. Ignatyev." The Slavonic and East European Review. Vol. II, (London: 6 Great News Street, Eyre & Spotteswoode Etd., 1932-33), p. 115.
[341] Lady Gwendolyn Cecil, Life of Robert Marquis of Salisbury . 4 vols. 1868-1680 (London: Hodder & Stoughton Limited II 197-198. Lord Salisbury to Lord Beacsnsfield, February 10, 1878.
[342] Onou, The Memoirs of Count N. Ignatlev. p. 111-113.
[343] Cecil, Life of Salisbury. p. 199.

При тези условия „английският кит“ и „руската мечка“ се изправят един срещу друг в продължение на шест месеца. В тази ситуация е подписан Санстефанският договор на 3 март 1875 г.[344]

По време на тайните преговори, Русия не разчита на помощта на Европа. Напротив, тя се възмущава от намеса и принуждава силите към прибързано решение, като непрекъснато затяга кордона около турската столица.[345] На 7 март 1878 г. разпоредбите на договора са официално публикувани в Европа. Вълна от недоволство обхваща Европа. По думите на лорд Биконсфилд, с господството на Османската империя в Европа е свършено.[346]

Игнатиев, руският посланик в Константинопол, следва надеждите и стремежите на руското обществено мнение, особено на панслависките елементи, които залягат в условията на договора. Основно неговите разпоредби са:

1) Независимостта на Черна гора е препотвърдена, а Сърбия и Румъния също са признати за независими княжества.

2) Сърбия и Черна гора трябва да получат допълнителни територии.

3) Румъния трябва да върне долна Бесарабия на Русия и да получи в замяна Добруджа. В допълнение към Бесарабия, Русия придобива увеличение на територията си в Закавказието.

4) Създава се автономна България под властта на Турция, която обхваща поголямата част от Европейска Турция. Назначава се руска комисия, която да съветва и наблюдава българското правителството в продължение на две години, и руската окупационна армия остава за същия период.

5) Русия получава военно обезщетение, а Турция ще унищожи всички крепости по Дунава.

6) Проливите ще бъдат отворени за търговията на всички нации по време на мир и по време на война за търговски кораби на неутрални държави, пристигащи от и пътуващи към руските пристанища. [347]

За руснаците договорът от Сан Стефано е изпълнението на една мечта; за Англия това означава удар за жизнените интереси, за и Австро-Унгария това противоречи с Райхщадския договор.

За принц Бисмарк това означава заплаха от война и край на съюза на тримата императори, край на мира от който Германия се нуждае. Решението на проблема е Берлинският конгрес.

Още през 1853 г. силите в Европа разбират, че Османската империя се разпада. На 9 януари 1853 г. цар Николай I беше казал на сър Хамилтън Сиймор, „имаме един много болен човек и ще е голямо нещастие, ако той почине, особено преди всички ние да сме се разбрали“. [348] Въпросът, кой ще наследи болния човек на Европа, накара много от европейските държавници да преоценят външната си политика, за да видят какво може да се спечели от неговата смърт. Австрия, Русия и Англия откриват, че имат жизненоважни интереси на Балканите и в годините от Кримската война до кризата на Първата световна война през 1914 г., те насочват своята Балканска политика към тези цели.

Австрия има какво да спечели на Балканите и много да загуби от руското господство там. От 1866 г. Австрия е изключена от по-нататъшно участие в германските дела и през същия период се оказва неспособна да се впусне в отвъдморски авантюри в преследване на колониална експанзия. Така Балканският полуостров остава единстве-

[344] Sumner, Russia and the Balkans. Appendix VII, p. 627-636.
[345] Sesil, Life of Salisbury. p. 199.
[346] Monypenny and Buckle, Disraeli. VI, p. 248. Lord Beaconsfield to Queen'Victoria, February 16, 1878.
[347] Jelavich, Tsarist Russia. p. 5.
[348] Monypenny and Buckles, Disraeli. II, p. 1338.

ното поле, отворено за имперска експанзия.[349] Разбира се, мечтата за огромна империя, разпространила се в западната половина на Балканския полуостров до Солун винаги е била привлекателна във Виена.[350] По това време Австро-Унгария може да предложи значителни предимства на балканските нации. Тя е силна във военно отношение (доп. пр. твърде относително), и може да им предложи икономическите и културните предимства на западната цивилизация. Тя има нужда от Балканските земи, като естествени пазари и източници на суровини. Един нов „*Ausglaich*“ с балканските нации ще е голяма печалба за Виена.

Същевременно руското господство на Балканите е много по-пагубно за Австро-Унгария. Това означава реализация на славянския национализъм. Тъй като много славяни живеят в границите на Двойната монархия, това ще постави началото на нейната вътрешна нестабилност. Може дори да обхване унгарците и империята да се разпадне. Тази позиция обяснява защо Андраши, казва, след като научава условията на Санстефанския договор, „ние сме изиграни и излъгани“.[351] Това обяснява защо Австрия застава на страната на Англия в напрегнатите дни преди конгреса.

Въпреки че руската власт напредва към Ориента, Балканският въпрос остава в центъра на руската външна политика в продължение на 150 години.[352]

Кримската война става сериозна пречка за тази политика, но откакто отхвърля оковите на Парижкия договор чрез Френско-пруската война, тя отново заема старата си позиция. Основната й цел е контролът над Проливите и Константинопол, ключът към „задната врата“ на Русия. Всички Балкански интереси са подчинени на проблема за Проливите.

За да изпълни тази задача, Русия има много благоприятни условия. Първо, тя издига панславянският идеал за единство на славяните срещу нашествието на Запада. На тази основа тя може да получи голяма подкрепа от балканските народи, които са обусловени от религиозните и идеологически борби в продължение на векове срещу мюсюлманското управление. На тази основа тя иска да привлече Сърбия, България и Черна гора.

Второ, Русия иска да бъде център на гръцкото православно християнство. Православната църква се използва за привличане на Румъния и Гърция.[353]

Тези естествени предимства дават предимства на Русия пред другите й съперници. Под влиянието на граф Игнатиев руснаците се стремят към създаването на нова българска държава, която да служи като силен авантпост към Проливите и в същото време да бъде притегателна точка за другите славяни на Балканския полуостров.[354] С това разбиране е подписан Санстефанският договор, и Русия се почувства така, сякаш нейната вековна мечта е изпълнена.[355]

Англия е също толкова загрижена за събитията на Балканите, колкото Австро-Унгария и Русия. В началото на XIX век Великобритания е осъзнала колко важни са Близкият Изток и халифатът в Константинопол, защото тя установява властта си Индия и управлява голям брой мохамедански поданици.

---

[349] Jelavich, Tsarist Russia. p. 2.

[350] W. N. Medlicott, The Congress of Berlin and After. (London: Methuen & Co.' Ltd, 36q 1938. p. 127.

[351] Word and Gooch, Britiqh Foreign Pollcy. p. 127. Б. пр. Причината е съвсем друга и много потривиална. „Изиграни и излъгани“, тъй като анексията на Босна и Херцеговина не фигурира в Санстефанския договор.

[352] Jelavch, Tsarist Russia. p. 1.

[353] Пак там.

[354] Monypenny and Buckles, Disraeli. II, p. 880.

[355] Б. пр. Ако това е така, означава че Игнатиев изобщо не познава хищния сръбски шовинзъм, изцяло антибългарски настроен. По-скоро създава подходящ преден пост към Проливите, които не са покорени от Русия и остават за следващата бъдеща война.

По това време тя също вижда, че враг номер едно на Турция е Русия. Оттогава британската политика е насочена към осуетяване на руските действия срещу турците. Класическият пример за това е Палмерстън по време на Кримската война.

Парижкият мирен договор, с който приключва войната, подкрепя британския принцип за целостта на Турската империя. Консервативната партия идва на власт през 1874 г. Новият курс във външната политика, се проявява веднага. Колебливата политика на Гладстон е изместена от енергичната политика на Дизраели. „Малките англичани“ отстъпват пред „империалистите“. Почти веднага след като поема външната политика, консервативното правителство започва програма за колониална консолидация. Дизраели осъществява сензационната покупка на дела на фалиралия хедив от акциите на Суецкия канал. (1875) Кралица Виктория е коронясана за императрица на Индия на 1 януари 1877 г., за да внуши на индусите, идеята чу е техен личен суверен. И накрая, Трансваал и Оранжевата република в Южна Африка са анексирани.[356]

За Дизраели Източният въпрос е също толкова важен сега, колкото и в дните на Палмерстън.

Бисмарк заявява, че Суецкият канал за Англия е като гръбначния мозък, който се свързва с главния мозък.[357] Самата мисъл Русия да контролира Константинопол е сериозен удар за Британската империя. Тя не може да си позволи Средиземноморието да се превърне в руско езеро, което ще стане, ако Русия контролира Проливите. Въпросът тогава е как да защитим Турската империя.

Дизраели основава отношението си към Източния въпрос на Лондонската конференция от 1871 г. Тази конференция се провежда, след като Горчаков отхвърля клаузата за Черно море от Парижкия договор и провъзгласява, че царят ще запази своите „суверенни права“ в тези води.[358] Парижкият мирен договор е спазен с изключение на военноморските сили в Черно море. Въз основа на ревизията му, на Лондонската конференция, Дизраели заема позицията си по Източния въпрос.[359] Затова той поема своя курс, докато руските армии се приближават към Константинопол. Това също обяснява защо след обявяването на Санстефанския дговор той прави следните изявления в речта си пред Камарата на лордовете: „*Договорът от Сан Стефано напълно лишава Турция от присъствие в Европа; премахва господството на Османската империя в Европа; създава голяма държава България, чийто княз на практика ще бъде избран от Русия, а администрираното управление на този държава, ще бъде под контрола на Русия и руските гарнизони, ще останат там за две години... всички Европейските владения на османците, ще бъдат превзети и тяхната власт ще е заменена от тази на Русия. Същото ще стане с Турция в Азия. Батуми, пристанището на Черно море, което не е превзето от руснаците, трябва да остане за Турция. Черно море ще стане руско езеро, както Каспийско. Бесарабия, която е отнета от Русия, за да защити корабоплаването по река Дунав, отново се връща на Русия. Контролът над Проливите отново ще бъде под руско господство*“.[360]

В очите на Дизраели, Санстефанският договор трябва да бъде отменен и към тази цел той насочи енергията си на Берлинския конгрес. Така интересите на Австро-Унгария, Англия и Русия се сблъскват около Източния въпрос. С английския флот срещу руската армия пред Константинопол и с Австро-Унгария, която заплашва да моби-

[356] Пак там, стр. 879, 439, 456.

[357] Morits Busch, Bismrck Some Secret Pagess of his History. 2 vols. (New York: The MacmiIIian Company, 1898, II, 322.

[358] Coolidge, Origins of the Alliance. p. 19.

[359] Monypenny and Buckles, II, p 881 Disraeli...

[360] Monypenny and Buckles, Disraeli. II, p. 1130.

лизира армията си в помощ на Англия, заплахата за мира е много очевидна.[361] Именно пред тази ситуация е изправен Бисмарк през годините 1876-1878 и именно тази ситуация трябва да бъде разрешена от Берлинския конгрес.

Пътят към конгреса. Тъй като между годините 1875-1877, събитията на Балканите продължават да преминават от една криза в друга, възниква въпросът: „Какво е отношението на принц Бисмарк и каква роля изигра той в дипломатическите преговори, които по-късно се състояха?“

Неговите нагласи и действия могат да бъдат разделени на четири различни периода. От началото на Балканската криза до декември 1875 г. той не се интересува много от нея.

През декември 1875 г. той преминава към политика на действие. Страхът му от изолация го принуждава да започне преговори с Великобритания.

Третата фаза започва през април 1876 г. Позицията, заета от Железния канцлер по това време, е връщане към политиката на незаинтересованост и отстъпчивост.

Накрая, през 1878 г., когато руската армия е разположена на лагер до Константинопол и британският флот е закотвен в полезрението им, отношението на Александър II се променя към решаване на проблемите чрез международен конгрес.

Един внимателен поглед към детайлите около тези години ще покаже това. Докато почива в имението си във Варцин, Бисмарк научава новината за Балканското въстание. Отначало обръща малко внимание на ситуацията. Той е по-загрижен за вътрешната си война срещу национал-либералите и да закрепи успеха на своя Културкампф. Всъщност Бисмарк за кратко време приветства ситуацията. Това отношение е ясно разкрито в писмо до кайзер Вилхелм I, от 13 август 1875 г.: „*Турският въпрос едва ли може да придобие големи размери, ако трите императорски двора останат обединени... още повече, че за нас може да бъде само от полза, ако общественото внимание и политиката на другите сили за известно време се насочат другаде, отколкото върху френско-германския въпрос*“.[362]

Бисмарк не съжалява за бунта. Той мрази турците с истинско лютеранско презрение и вярва, че народите на Балканите един ден ще се освободят от своите турски господари.[363]

Той не смята, че ще се стигне до война между Австро-Унгария и Русия. Ако Русия стане агресивна, Великобритания ще се намеси, за да ѝ попречи, но действията ѝ няма да са успешни.[364] Затова в началото на Източната криза, той се държи настрана, доколкото е възможно. Главното му усилие, както казва Бюлов, статс-секретар във външно министерство, в писмо от 8 декември 1875 г. до Алвенслебен, шарж д'афер в Санкт Петербург, е съсредоточено в поддържането на съюза на трите императори, чиято основа е свободата на действие, и придържането към съвместните решения и действия на Русия и Австро-Унгария.

Бисмарк изрично обезсърчава всяко желание да се влияе в каквато и да е посока върху развитието на делата в Турция.[365] В меморандум от 9 ноември 1876 г. той казва: „*Ако император Александър II започне война срещу Турция, това няма да ни навреди, а ако му бъде позволено да действа без намеса, това е в полза на общия мир*“.[366]

---

[361] Всъщност няма реална заплаха, европейска война в този момент е невъзможна, Австро-Унгария няма намерение реално да воюва, а само шантажира, но американският автор няма как да е наясно с тези подробности в отношенията между Виена и Петербург. (б. пр.).

[362] Busch, Bismarck. p. 527. Letter from Bismarck to Emperor William I, Varzin, August 15, 1875.

[363] Taylor, Bismarck. p. 168.

[364] Ramsay, Foreign Policy. p. 391.

[365] Dugdale, Germn Documents. p. 20. von Bülow to Alvensleben, German Note No. 20.

[366] Memorandum by Prince Bismarck, November 9, 1876.

На 10 ноември той пише на Бюлов: „*Нашето отношение ще бъде подобно на проявеното от Русия към ситуацията от 1870 г. и освен това сме удовлетворени от мирните намерения на Русия спрямо Австрия. (Договорът от Райхщад) Отворен съм за обсъждане и с готовност ще предложа нашите услуги*.“[367]

Отново на 18 декември 1875 г. той казва на близкото си обкръжение: „Близкото ни бъдеще е безоблачно; единственият облак в небето, малката Херцеговина не можеше да смути спокойствието на Германия.“

Отношението на Бисмарк към Източния въпрос отново е демонстрирано през декември 1876 г., когато той казва, че „Германия не се интересува от Източния въпрос, който не струва и костите на един померански гренадир“.[368]

Бисмарк се опитва да възприеме отношение на приятелска необвързаност през ранния период на конфликта. В съзнанието му, Източният въпрос може да бъде полезен за Германия, при условие че не се допусне война, която да разруши съюза на тримата императори. Освен това той зорко следи, да не възникват никакви предпоставки, който биха довели до руско-австроунгарско-френско сближение насочено срещу Германия.

Всъщност Германия се надява да спечели в дългосрочен план от интересите на Русия и Австрия и взаимното им съперничество на Изток. Нещо повече, Русия ще бъде принудена да заеме силна отбранителна позиция на Изток и за собствените си брегове, което ще я принуди да се нуждае от германския съюз.

Съществува и голяма вероятност между Англия и Франция да бъде вкаран клин по египетския и средиземноморския въпрос, оставяйки Франция напълно изолирана в Европа. И накрая, тази ситуация може да помогне за развитието на отношенията между Русия и Австро-Унгария, което ще затрудни и двете да се присъединят към възникнал антигермански заговор, който може да привлече клерикалните и центристки елементи в Европа.

Следователно политиката, възприета от железния канцлер през първите дни на конфликта, е изчаквателна, той се отдръпва и оставя събитията да се развият.

Инициативата за преговори по балканския спор е поета не от Бисмарк, а от австроунгарския външен министър граф Дюла Андраши. След като е одобрена от членовете на съюза на тримата императори, нотата на Андраши е изпратена до силите в Европа за одобрение на 30 декември 1875 г.

Германското правителство с готовност се съгласява и обещава, че техните пратеници ще бъдат инструктиран да подкрепи австроунгарския план.[369] Тази нота налага на султана серия от реформи, основните от които са равенството на религиите, премахването на ангарията, ограничаването на данъците и използването им за провинцията, в която са събрани, поземлената реформа и създаването на Европейска комисия, която да следи за изпълнението. Андраши настоява за незабавни отстъпки и действие; в противен случай силите не биха могли да помаганат за умиротворяването на бунтовните области. Нотата е изпратена до Франция, Италия и Англия с молба за присъединяването им.[370]

Портата, както обикновено, изобилства от обещания. Въпреки това, бунтът се разпространява, Сърбия и Черна гора се намесват и нотата на Андраши остана пренебрегната.

По това време Бисмарк навлиза във втората фаза от действията си. За известно време той изоставя пасивното бездействие, заради свой собствен план. Той се опасява,

---

[367] Prince Bismarck to von Bülow, November 10, 1876.

[368] David Harris, A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878. (London: Humphrey fiilford, Uiford University Press, 1936, p. 171.

[369] Taylor, Bismarck. p. 167-168.

[370] Harris, A Diplomatic History. p. 171.

че Русия ще изостави съюзът на тримата императори и ще се сближи с французите. Тук той вижда появата на враждебна коалиция, която може да увлече и Австро-Унгария.[371] Основата на страха му, е доклад от германския посланик в Париж, фон Хохенлое. В него се посочва, че политиците в Париж са толкова насърчени от руското внимание, че президентът Тиер се изказал за съживяване на френското влияние в разрешаването на Източния въпрос под патронажа на царя.

Страховете му са допълнително засилени, когато на 31 декември, се състои твърде оборкващ го разговор с френския посланик Гонто-Бирон. Бисмарк е попитан дали е възможно, Германия да върне Елзас и Лотарингия на Франция, срещу голяма сума пари. Естествено канцлерът отхвърля това предложение като невъзможно. Той отговаря, че „самите причини, които накараха Германия да придобие тази територия, изискват тя да я запази".

Освен това отношенията с Австро-Унгария също се усложняват. Пристига доклад от Виена, че по молба на Горчаков, Андраши е готов да изготви европейска програма по Източния въпрос. Въпреки че Русия и Австро-Унгария работят чрез съюза на тримата императори, тяхното сътрудничество, както и отношението им към Франция, засилват подозренията на Бисмарк.[372]

Така Бисмарк се обръща към английския посланик лорд Одо Ръсел, с предложение към Лондон за споразумение, според което Германия ще предостави подкрепа на Англия в случай на допълнителни усложнения в Турция.[373]

На 1 февруари 1876 г. Бисмарк подновява предложението си за подкрепата на Германия за Великобритания по Източния въпрос. Британците обаче се забавят до 11 февруари, преди да отговорят. Лорд Дерби пише, че „Англия не може да влезе в отворен съюз. Съгласуваните действия с Германия не могат да бъдат приети, без по-ясна информация, за намеренията на принц Бисмарк, предвид неотдавнашните му действия". Така идеята за преговорите между Германия и Англия е прекратена.[374]

До 19 февруари 1876 г. ситуацията изглежда много по-добра за Бисмарк. През пролетта на 1876 г. княз Горчаков изразява желание да се проведе среща на съюза на тримата императори. Въпреки че договорът от Райхщад е подписан, Бисмарк се страхува от възможен руско-австроунгарски сблъсък.

Нотата на Андраши предизвика голяма загриженост в австрийските кръгове, тъй като предоставя доказателства, че граф Андраши има намерение да вземе активно участие в кризата. Затова царят предлага Горчаков, Бисмарк и Андрши да се възползват от предстоящото му посещение в Берлин и да се срещнат, за да обсъдят съвместни мерки за Балканите.

В началото на април Горчаков пише на Андраши, и го кани да се срещнат в Берлин: „*Негово Величество иска много да се срещне с него, за да изрази задоволството си от перфектното съгласие, което никога не е преставало да управлява подхода на двата кабинета в криза, която интересува и двете страни в разумни граници. Негово Величество смята, че е полезно да се обменят идеи в лични разговори по отношение на евентуални ситуации, които ще наложат да се предвидят действия за поддържане на общия мир*".[375]

---

[371] Seton Watson, England and Germany. p. 516.

[372] Harris, A Diplomatic History. p. 171-172, 182. Б. пр. Тук авторът греши, предложението на Бисмарк е изцяло провокативно. Той много добре знае, че на Англия никога не може да се разчита. След като получава очаквания отрицателен отговор, подчертава пред Ръсел, че държи много на отношенията си с Русия, проверени вече на дело.

[373] Monypenny and Buckles, Diaraeli. II, p. 892.

[374] Harris, A Diolomatic Histogl. p. 176, 288.

[375] Prince Gorchakov to Count Andrassy, April 4, 1876.

Андраши с готовност приема поканата. Той е нетърпелив да привлече помощта на „великия човек в Берлин“.[376] Андраши също уведомява Русия, че ще бъде в Берлин няколко дни по-рано, за да може да се постигне разбирателство с Бисмарк.[377]

През май 1876 г. се случва инцидент, който принуждава Бисмарк да действа. Фанатизирана мюсюлманска тълпа, убива френския и германския консул в Солун. Бисмарк охотно се съгласява за среща на съюза на тримата императори.

На 11 май 1876 г. Александър II и неговият антураж пристигат в Берлин и в продължение на 10 дни, се провеждат разговори придружени с официални приеми.[378] На тази обсъждания, Бисмарк открито заявява, че е безразличен към средствата, които двете страни ще приемат, постигайки разбирателство и той ще подкрепи всяка договореност, направена по отношение на Турция.[379]

Отношението на Бисмарк се вижда и в писмо, написано от граф Андраши до император Франц Йосиф: „Германският канцлер държи твърдо на необходимостта от съюз между трите сили в интерес на монархическия принцип. Германия не прави предложение, ще приеме всичко, за което двамата съюзници се споразумеят“.[380]

Германия по това време е загрижена само за насърчаване на австроунгаро-руското единство. Когато двете сили постигнат съгласие, Германия ще се съгласи с тях; Ако те не го направят, Германия няма да даде решаващия глас, т. е. да вземе страна. Това е позицията, подчертана от Бисмарк. Той обаче подкрепя Андраши на практика по всяка точка. Внимателният поглед върху дискусиите ще покажат доказателства за действията му.

Горчаков представя на срещата подготвена програма. Тя е изготвена от генерал Игнатиев[381] и подчертава следните точки:

1. Има само два начина за решаване на проблема с въстаниците. Първият е да се създаде от бунтовните провинции автономна княжество подчинено на княз Никола от Черна гора. Вторият е да се отстъпи на Черна гора планинската част от провинцията, съседна на княжеството, и да се предостави на останалата част широк имунитет...

2. Черна гора трябва да бъде призната за независима и да получи увеличаване на територията си или в Херцеговина, или по крайбрежието, заедно с някои области, които отдавна са били обект на съперничество между княжеството и Турция.

3. Сърбия трябва да получи крепостта Малък Зворник, който дълги години е бил източник на търкания между васала и суверена (т.е. Сърбия и Турция).

4. Ферманът от декември (Примирието, предвидено в нотата на Андраши) трябва постепенно да бъде удължен под надзора на силите в полза на християните.

Андраши веднага се противопоставя на основните точки на тази програма. Бисмарк застава на страната на Австро-Унгария, и Горчаков е принуден да се откаже от плана си. Това личи от телеграмата, изпратена от Андраши до император Франц Йосиф на 12 май: „*Вчера Горчаков предложи намесата на трета сила, която не назова, и навлизането на флота в пристанището на Клек. И двете предложения аз решително отхвърлих и бяха подкрепени от Бисмарк.*“

Същата вечер Андраши отново телеграфира на своя император: „Горчаков омекна като масло, и се съгласи по всички точки, незадоволителни за нас. Надявам се, че „съгласието“ ще излезе невредимо от тази среща.“ [382]

---

[376] Sumner, Russia and the Balkans. p. 161.

[377] Harris, A Diplomatic History. p. 289

[378] Sumner Russia and the Balkans. p. 162.

[379] Harris, Diplomatic History. p. 295, 168

[380] Count Andrassy to Emperor Francis Joseph, Berlin, May 12, 1875.

[381] Б. пр. Трудно мога да повярвам, че Горчаков ще използва програма изготвена от Игнатиев, предвид силната непоносимост между двамата!

[382] Count Andrassy to Emperor Francis Joseph, Berlin, May 12, 1875.

Така Горчаков е принуден да се откаже от руските планове пред лицето на австроунгарската опозиция, подкрепяна от Бисмарк. Плановете на Горчаков са отхвърлени и са заменени с документ, който с изключение на едно заключително изречение, е продиктуван от Андраши. Накрая трите министри обещаха пълното си единство по Източния въпрос.[383]

Изготвен е Берлинският меморандум, който съдържа искания за двумесечно примирие, в което воюващите трябва да се опитат да постигнат разбирателство и понататъшни реформи, повечето от които вече са очертани в нотата на Андраши.[384]

Меморандумът е предаден по телеграфа до останалите европейски сили за одобрение на 13 май 1876 г. незабавно, тъй като императорите ще напуснат Берлин на 15 май.[385] Италия и Франция го подкрепят, но Англия отказва.

Лорд Дерби отговоря на 19 май, като посочи няколко причини за отказа, три от които са най-важни: Англия може да действа само в съгласие с преговори между всички сили; разпоредбите за двумесечно примирие са несправедливи спрямо Турция, ако военните действия бъдат възобновени; и е невъзможно за Портата да извърши необходимите икономически реформи, тъй като това изисква твърде много разходи.[386]

На срещата в Берлин, княз Горчаков предлага да се свика голям европейски конгрес, и Германия като незаинтересованата сила да поеме инициативата за свикването му, като основните делегати, ще бъдат премиер-министрите на шестте европейски сили.[387]

Но Бисмарк подчертава своята незаинтересованост. Той отказа да поеме инициативата за конгрес, опасявайки се, че това ще разбие съюза на трите императори. В писмо до Бюлов, Бисмарк посочва причините за отказа: „*Смятам, че провеждането на такъв конгрес или конференция, е опасно за нашият съюз, за мира и за отношенията на Германия с нейните съюзници. Опасността идва от обстоятелството, че интересите на Австрия са много по-близки до тези на Англия, отколкото на Русия, и че конгресът рязко ще изостри тази разлика, при което Австрия ще избира между напълно противоположните интереси на Англия и Русия. ... .До днес съюзът на трите императори, беше гаранция за мира. Ако съюзът бъде отслабен и се разпадне, ще настъпи умишленото сближаване съответно на Англия с Австрия и на Русия с Франция, тъй като е невъзможно да се помирят интересите на Австрия, Русия и Великобритания по Източния въпрос, което може да доведе до война... Германия ще бъде принудена постоянно на конгреса, да действа като арбитър между двете враждебни групи, и това е най-неблагодарната задача, която можеше да ни сполети*“.[388]

Когато княз Горчаков призовава силите да работят заедно, защото това не е германски или руски, а европейски въпрос, Бисмарк му отговаря: „*Винаги съм намирал че думата „Европа“ се произнася от онези политици, които искат нещо от другите сили, но не смеят да застанат зад собствените си имена. Разбира се, като християни, ние трябва да съчувстваме към страдащото човечество навсякъде и особено към страдащите християни, намиращи се под чужда власт. Но тази симпатия не ме задължава да рискувам сигурността на Германия*“.[389]

Бисмарк не желае да рискува германската сигурност в този момент. Той поддържа пълна дистанция и на срещата на трите императори отхвърля предложението на Гор-

---

[383] Dugdale, German Documents. p. 22.

[384] Telegram from Count Andrassy to Emperor Francis Joseph, May 12, 1876. Sumner, Russia and the Balkans. P. 163.

[385] Monypenny and Buckles, Disraeli. VI, p. 2h.

[386] T. E. Kebbel, Select S aches of the Late Honorable Earl of Beaconsfield (London: Longmana, Green &.Co., 1882, VII, 150. Speech on the Bulgarian Atrocities.

[387] Dugdale, German Documents. p. 22.

[388] Prince Bismarck to von Bülow,August 14, 1876.

[389] Prince Bismarck to Büiow, August 14, 1876.

чаков да изпрати германски флот в Клек. Разсъжденията на Бисмарк се виждат в меморандум до кайзера от есента на 1876 г.: „*Що се отнася до участието на германския флот в някакъв вид демонстрация по море, вярвам, че Негово величество държи твърдо на намерението си да откаже всякаква активна военноморска демонстрация, която не е едновременно одобрена и подкрепена от всички сили. Военноморските сили, които сега са във водите на Леванта, не могат да направят ефективни демонстрации без Англия. И няма очевиден интерес, който да оправдае, мобилизирането на нашите морски сили в други части (т.е. далеч от германските териториални води)*“.[390]

През есента на 1876 г., след като турците почти потушават въстанието и побеждават полунезависимата славянска държава Сърбия, панславизмът в Русия вече не може да се сдържа. Царят е готов да воюва срещу Турция, но примерът с Кримската война го кара да се колебае. Русия не трябва да изпада отново в изолация, която я доведе до катастрофа, така че преди да започне агресивна политика на Балканите, трябва да се намерят съюзници, които да осигурят нейните флангове.

Към Германия се подхожда по два начина. Първо, цар Александър II иска от Вилхелм I да държи Австро-Унгария неутрална, вкл. чрез заплаха, както Русия направи за Прусия по време на френско-пруската война. В същото време Горчаков се свърза с Бисмарк чрез генерал фон Хердер, германски военен аташе в Русия, за да го попита, дали Германия ще остане неутрална, ако Русия влезе във война с Австро-Унгария.[391]

Тази ситуация става много деликатна за Бисмарк. Тук той вече вижда, потенциалното унищожение на съюза на тримата императори. От него се иска да подкрепи руските интереси на Балканите; интереси които са противоположни на Англия и по-важното, на Австро-Унгария. Подписването на „празен чек“ за Русия означава загуба на Австро-Унгария. Освен това Англия може много лесно да организира англо-австроунгарско-френска коалиция, оставяйки Германия изолирана на континента.

Тук старият проблем за „кошмара на коалициите“ отново застрашава Бисмарк. Той отговоря чрез германския посланик в Русия, фон Швайниц със следното изявление: „*Нашата първа грижа е да запазим приятелството между великите монархии, които ако встъпят в борбата една с друга, само ще подпомогнат успеха на революцията. Ако за наше съжаление между Австрия и Русия това се случи, тогава ние не можем да приемем, нашите приятели да губят или печелят битки един срещу друг, и единият от двамата да бъде толкова тежко ранен (има се предвид Австрия), че позицията му на независима велика сила, в Европа, би била застрашена... Германия няма да остане неутрална*“.[392]

Точно както на срещата от май 1876 г., Бисмарк отказва да подкрепи Русия. „С това двусмислено изявление и отказа на Бисмарк да се обвърже, като все още се придържа към своята резервираност, Русия прекратява преговорите с Германия и започва преговори с Австро-Унгария. Райхщадското споразумение е подписано през юли 1876 г., в което Горчаков и Андраши се споразумяват какво ще допуснат на Балканите, като единствената застраховка, която Русия може да получи срещу изолацията. Бисмарк остава доволен, че не е страна по това споразумение. Докато Русия и Австро-Унгапия са в съгласие, той използва момента да стои настрана.[393]

Това, което усложнява картината, е позицията на Англия. Дизраели се завръща на власт, решен да провежда активна външна политика. На първо място в плановете му е запазването на Османската империя, независимо от цената. Главното безпокойство на

[390] Memorandum of Prince Bismarck, October 4, 1876.
[391] Taylor, Bismarck. p. 155.
[392] Butler, Bismarck. p. 234.
[393]Taylor, Bismarck, p 168

Бисмарк идва от това, че интересите на Австрия на Балканите, са по-близо до тези на Англия, отколкото до Русия.

Ако Русия е неспокойна на Балканите и заплахата от война стане очевидна, Австро-Унгария ще се сближи с Англия. Политиката на Бисмарк към тази ситуация е очевидна от това изявление: „*Най-неприятната възможност от всички, е война между Австрия и Русия, особено ако Австрия я започне, това ще доведе до последствия, които са невъзможни при една война между Русия и Англия, които не могат да си нанесат смъртоносни удари. Затова няма нужда да предотвратяваме такава война, но руско-австрийската война представлява опасност за нас, и сме принудени да направим всичко възможно, за да я предотвратим*“.[394]

Имайки предвид тези фактори, Бисмарк навлиза в четвъртата фаза на преговорите преди конгреса. По отношение Англия, Бисмарк пише на лорд Солсбъри: „*Смятам че е грешка, при това умишлена, да се предполага, както очевидно се предполага в различни страни, че мъдростта на държавниците може да открие магическа рецепта за поддържането на мира, където мирът всъщност може да бъде осигурен само ако една или повече от заинтересованите сили направят отстъпки една на друга, като намалят исканията си или отхвърлят взаимните си подозрения... вярвам, че настоящото напрежение никога няма са се случили, ако Англия беше подкрепила Берлинския меморандум*“. [395]

По отношение на Турция принц Бисмарк за пореден път излага своите възгледи. Той каза на лорд Солсбъри: „*Цяла Турция, с нейните различните народи, които я населяват, не е толкова ценна политическа структура, за да оправдае, цивилизованите народи в Европа да се наранявят взаимно в голяма война заради нея*.“[396]

Целта на германската политика е да преодолее настоящата криза, без да нарушава съществуващите добри отношения с приятелите си. Основната цел е да се запази мирът между Русия и Турция и настоящите трудности да се решат чрез конференция. Освен това Бисмарк казва на Англия, че ако конференцията се провали, не всичко ще бъде загубено. Той препоръча на лорд Солсбъри да следва следния план: „*В случай, че конференцията се провали, втората стъпка остава преди това; вероятността за руско настъпление в Турция..., така че мирът в Европа не е задължително да бъде нарушен... Той препоръчва Англия да не бърза ненужно, ако Русия пресече Балкана... Англия може да предприеме действия, без да влиза във война с Русия, като завземе Египет или дори Константинопол. В този случай Русия ще окупира България, Австрия Босна, а Англия Константинопол. Не мисля, че турчинът може някога отново да се изправи на крака*“.[397]

Железният канцлер е готов да пожертва Турция за интересите на европейския мир. Това е очевидно от мемоарите му: „Това може да е само фантазия на моето въображение, но ако имах власт в ситуацията, щях да се опитам да запазя мира между европейските сили за сметка на Турция, която не може да остане непокътнати във всеки случай“.[398]

Както се опасява Бисмарк, Константинополската конференция се проваля и е разпусна на 20 януари 1877 г. без да постигне разрешение на въпроса. След това между великите сили (б. пр. по руска инициатива) е разпространен т.нар. Лондонски протокол. (Б. пр. Под натиска на Англия), той призовава за взаимно разоръжаване на руската и

[394] Dugdale, German Documents. p. 33. von Bülow to Count Münster, London, November 27, 1875.
[395] Memorandwn by Prince Bismarck, October 20, 1876.
[396] Пак там.
[397] Von Bülow, to Count Münster in London, November 27, 1876
[398] Sontag, Germany and England. p. 1149

турската армия.[399] Но тъй като не е приет от Портата, опасността от руско нахлуване в Турция остава.

Това не е изненада за Бисмарк. След конференция, граф Игнатиев е изпратен в Берлин, за да разбере какво е становището на Бисмарк. По този повод, Железният канцлер докладва на кайзер Вилхелм: „*Окончателното впечатление, получено от този дълъг и труден разговор (с генерал Игнатиев) е, че въпреки руските предпочитания за мирно решение, Русия ще удари и едва ли ще дочака предложеният проект*[400] *да бъде общоприет от силите*.“[401]

Бисмарк чувства, че трябва да предприеме нови действия, за да предотврати войната, в която неговите съюзници ще заемат различни позиции. За да направи това, той се стреми към британско-руски компромис. Това може да се постигне, като съветва Англия да окупира Египет, а Русия – да се заеме с Черно море. В тази ситуация и двамата съперници могат да поддържат постигнатият статут за дълъг период от време.[402]

След провала на Лондонския протокол и нахлуването на Русия в турска територия, възможната англо-руска война, започва да се очертава все повече и повече. Скоро руските войски влизат в Сан Стефано и английският флот е изпратен по-близо до района. Една искра можеше да запали бурето с барут.

За да се влошат нещата, когато договорът от Сан Стефано е обявен, Андраши извика на висок глас: „Излъгаха ни“.[403] Опасността Австрия да бъде въвлечена във войната от Англия разтревожва сериозно Железния канцлер. Той изпуска ситуацията от ръцете си.

Андраши прави втора стъпка. През януари 1878 г. той настоява да се проведе конференция от силите, страни по Парижкия договор от 1856 г. и Лондонския протокол от 1871 г. във Виена.[404] Целта на срещата ще е да се определят условията на мирния договор между Русия и Турция. Примирието от 31 януари 1878 г. не признава и не предвижда споразумението от Райхщад между Австро-Унгария и Русия, да бъде изпълнено, според което тя трябва да получи Босна и Херцеговина като награда за нейния неутралитет, ако Русия влезе във война срещу Турция. Андраши е „измамен и изигран“. Поради това Австро-Унгария, действаща в качеството си на една от страните, подписали Парижкия договор, отправя предложението си за конференция. Англия приема веднага още през февруари и се съгласява Виена да бъде място на срещата.[405]

Мосю Вадингтон от Франция отговоря, че ще подкрепи инициативата, само ако се разискват конкретните промени настъпили от руско-турската война.[406]

Русия не приема официално, но не отхвърля предложенията за конференция. Единствено тя не желае австрийската столица да бъде мястото на срещата. По-късно предлага Баден-Баден за място на конференцията, която да се проведе някъде през март.[407]

---

[399] Britich State Papers. Vol. LXVIII, p. 825. Declaration made by the Earl of Derby before the eignetore of the Protocol.

[400] Циркулярна нота на Горчаков до всички велики сили, след отхвърлянето на решенията на Константинополската конференция, за общ натиск срещу Портата, известна като Лондонски протокол, защото последно и с големи трудности е подписана в Лондон. (б. пр.).

[401] Degdale, German Documents. p. 42. Prince Bismarck to the Emperor William, Mart 4 1877.

[402] Memorandum by Prince Bismarck dictated at Kissingen.

[403] И с право, Русия не спазва нито една точка от Райхщадското споразумение. Руската глупост е фактора който най-много изостря ситуацията! (б. пр.).

[404] Britich State Papers. Vol. LIII, p. 795. The Earl of Derby to Count Beust, February 7, 1878.

[405] Dugdale, German Documents. p 61.

[406] Britich State Papers. Vol. LXIX, p. 79b. The Earl of Derby to Sir H. Elliot, February 4, 1878.

[407] The Earl of Derby to Sir H. Elliot, March 8, 1878.

Принц Бисмарк приема от името на германското правителство, но по-късно променя града където ще се проведе конференцията, следвайки предложението на Горчаков, и поканва делегатите на силите в Берлин. Предложението е обявено официално на 3 март 1878 г. В същият ден от руснаците официално е обявен и Санстефанският договор. Затова Бисмарк отлага конгреса, докато условията на руско-турския договор, станат общоизвестни за всички заинтересовани страни.[408]

Англия допълнително усложнява ситуацията, като заявява, че преди да се съгласи на конференция, всички въпроси разгледани в договора за мир между Русия и Турция, трябва да бъдат предмет на обсъждане, и че никаква промяна залегнала в този договор, не се смята за валидна, докато не получи одобрението на силите.[409]

На това княз Горчаков отговаря: „Всички сили вече знаят, че пълният текст на предварителния мирният договор с Портата ще бъде съобщен веднага щом като бъде ратифициран... ние нямаме какво да крием“.[410]

Бисмарк отново поема инициативата и предлага да се проведе предварителна среща за разрешаване на всички недоразумения. Всички предварителни въпроси ще бъдат подредени така, че министрите, които водят преговорите, ще бъдат максимално улеснени. Англия отказа да вземе участие в такава среща и тя отпадна.[411]

Докато вървят преговорите, ситуацията се изостря. На 13 февруари британските кораби под командването на адмирал Хорнби отплават в Мраморно море и хвърлят котва край Принцовите острови. Тази ситуация е осветена в депеша на Бисмарк до посланик Швайниц в Санкт Петербург: „Лорд Одо Ръсел привърженик на мира, беше убеден в събота, че войната е неизбежна и беше инструктиран да ме попита какво отношение ще заеме Германия към нея. В понеделник пристигнаха телеграми от Лондон и Виена с призив да организираме конференцията по-рано. Англия добавя, че една ранна среща обещава последния шанс за предотвратяване на войната... Княз Горчаков е напълно наясно за какво става въпрос и не се нуждае от нашия съвет; но те молят да му съобщете горните факти“.[412]

Англия и Русия отказват да участва в конгрес, докато не бъдат приети възгледите им. Основният спорен въпрос е, че Англия иска всички мирни условия да бъдат поставени пред конгреса и ще счита за обвързващи само онези членове, с които тя самата се е съгласила.[413] В същото време Русия обявява, че ще позволи дискусии и европейски санкции само по тези точки, които руският кабинет счита за отклонения от договорите от 1856 и 1871 г. Така военното напрежение продължава да расте.

На 19 февруари 1878 г. Бисмарк изнася пред Райхстага реч, в която излага своите възгледи и позиция на предложения конгрес. Тук той обявява, че ще бъде „Честният посредник, който съвестно си върши работата“.[414]

Бисмарк обявява идеята си като основа за конгреса и изпраща телеграми до всички сили. Основните му възгледи са: 1 Конгресът ще се събере, за да разгледа онези членове в договора от Сан Стефано, които засягат предишните европейски договори, или това са Парижкият от 1856 г. и Лондонският от 1871 г.

2. Следователно първото изискване за свикване на конгреса е съобщаването на тези условия от засегнатите сили, Русия и Турция.

---

[408] The Earl of Derby to Count Beust, March 9, 1878.
[409] Dugdale German Documents. p. 62. Prince Bismarck to von Bülow, January 30, 1878.
[410] Prince Bismarck to Bülow, February 6, 1678.
[411] Earl of Derby to Count Beust, March 9, 1878.
[412] Earl of Derby to Lord A. Loftus, March 14, 1878.
[413] Earl of Derby to Lord Odo Russell, March 15, 1878.
[414] Count Münster to von Bülow, March 9, 1878.

3. Преговорите могат да получат по-широк обхват, след като другите сили, се запознаят със Санстефанския договор, и имат възражения, протести и контрапредложения.

4. Желанието на френското правителство да няма въпроси за обсъждане, които не произтичат конкретно от условията на договора, ще бъде изпълнено.

5. Началото на конгреса, ще се обяви след като всички останали условия бъдат договорени.[415]

Дори след изготвянето на тази програма Англия и Русия все още отказват да се примирят помежду си. Княз Горчков заявява ясно, че няма да допусне членовете на договора, отнасящи се до отстъпването на Бесарабската част от Молдова, да бъдат обсъждани от конгреса.[416]

Лорд Солсбъри отговоря, като се придържа към твърдението, че с декларацията, приложена към протокол № 1, от конференцията, проведена в Лондон през 1871 г., великите сили признаха, че никоя от тях не може да се освободи от ангажимента си към договора, нито да промени разпоредбите от него, освен ако не постигне съгласието на останалите.[417]

Лорд Биконсфилд подкрепя това изявление, като заяви: „Надявам се, че ще бъде ясно разбрано, че ние няма да присъстваме на конгреса, ако Русия не се съгласи да постави всички условия и клаузи на обсъждане. Подготовката ни за война ще продължи с повече енергия от всякога“.[418]

Времето минава, без нито една страна да помръдне. Руският кабинет не можа да се съгласи с британските искания поради страха от реакцията на печата и общественото мнение.[419] Англия, от друга страна, не можеше да отстъпи, защото министрите ѝ бяха силно зависими от парламента.[420] Заплахата от война става по-реалистична. Лорд Дерби подаде оставка като външен министър. Той е заменен от лорд Солсбъри. Дизраели също обявява, че кралицата го е упълномощила да призове резервистите (запасняците).

Кайзер Вилхелм I отбелязва „изглежда зарът е хвърлен“. Явно всички планове за конгреса се провалят. Още веднъж Бисмарк прави опит да избегне войната. В началото на април 1878 г. той се опитва да обоснове претенциите си като „честен посредник“, като изпраща следното съобщение до Русия и Англия: „Нашият милостив господар, императорът, ръководен от убеждението, че нито Русия, нито Англия смятат войната за неизбежна необходимост, не се отчайва, че между двете страни приятелски настроени към Германия, може да се запази мира, ...поради близкото съседство на британския флот и руската армия пред Константинопол, всяко непредвидено събитие, лесно може да предизвика военен конфликт... затова ние предлагаме споразумение в следната форма: Британският флот да напусне Константинопол и Дарданелите, руските сили да се оттеглят от Босфора на разстояние, еквивалентно на времето, необходимо за връщането на британския флот на сегашното му място“.[421]

Двете сили веднага приемат посредничеството на принц Бисмарк и английският флот и руската армии изпълняват предложението.[422]

Следващата грижа на Бисмарк е да осигури конгреса. Ако силите се съгласят с това, тогава всички спорни въпроси ще бъдат обсъдени съвместно.

---

[415] Също тук.
[416] Също.
[417] British State Papers. Vol. LXIX, p. 806. Sir H. Elliot to the Earl of Derby, Vienna, March 23, 1878.
[418] Marquis of Salisbury to Her Majesties Embassies, April 1 1878.
[419] Count Münster in London to von Bülow, March 9, 1878.
[420] Count Münster to von Bülow, March 22, 27 1878.
[421] Count Münster to von Bülow, March 28, 1878.
[422] Count Münster to von Bülow, March 28, 1878.

Лорд Солсбъри обаче отговоря, че той няма да участва на конгрес, докато не бъде подписано споразумението по определени точки чрез преки преговори. Освен това той добави, че би предпочел да проведе преговорите с помощта на приятелското германско правителство.[423]

На това Бисмарк отговоря: „Едва ли бихме могли да постигнем това, което и двете страни желаят. Но трябва, те да се проведат действителните преговори помежду си. В противен случай ще има объркване или противопоставяне на предложенията.“[424]

Той уведомява Русия, че повече няма да посредничи и ако искат, нека преговарят директно чрез граф Шувалов, руския посланик в Лондон, Великобритания ще приеме. Така започват преговорите Солсбъри-Шувалов.

В писмо до кралицата лорд Солсбъри описва подхода на графа: „граф Шувалов смята, че най-добрият начин, да доведем преговорите до успешен край, е да му кажем кои са точките, за които най-много настояваме, а той ще се върне в Санкт Петербург, за да ги представи на обсъждане във външното министерство, където ще се сблъска и трябва да се пребори с нечие зловредно влияние“.[425]

След това лорд Солсбъри изготвя декларацията за отстъпките, разграничавайки тези, за които ще се бори, и тези, които ще подложи на договаряне. Граф Шувалов също представя списък и всичко, което остана за постигане на мирното споразумение, е да се изиграе дипломатическата партия шах, като се сравняват и разменят взаимните отстъпки.[426]

Споразумението между Солсбъри и Шувалов, е подписано на 1 юни 1878 г., и дава зелена светлина за Бисмарк да отправи покани за конгреса. Съответно, те са изпратени до силите, в които се посочва, че конгресът се свиква на 13 юли 1878 г. Силите се съгласяват, конгресът да приема своите решения *ad referendum*, така че всеки въпрос да може да бъде решен по това време. Така е подготвена сцената за международен конгрес. Реалната опасност от войната се превръща в далечна възможност.

Поведение на конгреса. Берлинският конгрес е свикан в четвъртък, 13 юни 1873 г. Той се провежда в Берлин в двореца на канцлера, или бившия двореца на фамилията Радзивил. За заседанията на конгреса е предвидена главната бална зала. Тук е поставена зелена маса, оформена като подкова. В средата е стола на президента; делегатите от Франция за разположени отляво, на Австрия отдясно. Делегатите от Англия са до тези на Австрия, а тези от Италия до Франция. По-надолу са руснаците разположени отдясно, срещу тях са делегатите на Турция отляво. Срещу Бисмарк е поставен протоколчикът Радовиц.[427]

Именно в тази зала държавниците на големите европейски сили ще се събират, за да решат съдбата на нации, милиони хора и бъдещата политика на Европа. Тук е определено да се проведе един от трите големи конгреса на XIX век.

Берлинският конгрес, който заседава от 13 юни до 13 юли, със сигурност е един от най-запомнящите се в историята на международните отношения, поради изтъкнатите личности, които участват, и значимостта на неговите резултати.[428]

Той бележи една от онези драматични паузи в световната история, когато държавниците се срещат очи в очи в конгресната зала, като представители на привидно непримирими политики.[429]

---

[423] Prince Bismarck to Count Münster, April 9, 1878.

[424] Също там.

[425] Cecil, Life of Salisbury. p. 243. Под зловредно влияние във външното министерство, граф Шувалов има предвид влиянието на княз Горчков и граф Игнатиев върху руската външна политика.

[426] Lord Salisbury to Queen Victoria, April 29, 1878.

[427] George W. Chrystal, The Memoirs of Prince Hohenlohe. (New York: The Macmillian Company, 1906), p. 213.

[428] Robert Balmain Mowat, The Concert of Europe. (London: Macmillian & Co., Ltd., 1930), p. 63.

Но този конгрес е свършил по-голямата част от работата си, преди да започне. Тайният протокол „Солсбъри-Шувалов“ от 30 май, който споменах по-рано, е пример за това. Също така на този конгрес, много от спорните въпроси се решават зад кулисите, а понякога и зад гърба на заинтересованите страни, докато други изобщо не се обсъждат. На заседанията, често се обсъждат въпроси, които вече са били уредени чрез тайни комбинации, и нищо не се остава на недоволните страни, освен да се съгласят с възможно най-доброто благоволение.[430]

Дизраели ясно обяснява тази ситуация с изявлението си, „всички въпроси се представят публично и след това се уреждат частно“.

Берлинският конгрес се различава от по-ранните европейски конгреси по още един факт. В Берлин не присъстват монарси. Министрите са тези, които приковават обществения поглед. Повечето първи държавници участници в конгреса, са делегирани с такива права, че решенията им стават задължителни.

Това беше конгрес на „Голяма Европа“. Петте сили, Германия, Русия, Англия, Франция и Италия се заемат сами да решават трудностите. На Гърция, Румъния, Сърбия, Черна гора и Персия дори не е позволено да имат представители на заседателната маса.[431]

Присъствието на тези по-малки нации се свежда само до изслушването на техни представители, по въпроси пряко касаещи ги.[432]

Въпреки че времето, което не е прекарано в залата на конгреса, е прекарано в социални ангажименти като официални приеми, балове и вечери, тук отсъства помпозността и церемониалността, присъщи на другите европейски конгреси. Може би най-точното сравнение за конгреса е, че той прилича на една малка яхта, която всяка внезапна буря може да преобърне, и да сложи край на усилията на европейската дипломация.[433]

Може би една от причините е напредналата възраст и лошото здраве на много много от пълномощниците.[434]

Решенията приемани на конгреса, са основен приоритет на вестниците в Европа. Всеки голям вестник поддържа репортери в Берлин. Най-известният кореспондент е г-н дьо Бловиц от парижкия „Таймс“. Принц Бисмарк задължава делегатите да пазят пълно мълчание и да не изнасят информация, по време на обсъжданията на конгреса.[435]

Въпреки това Бловиц получава редовна информация от първа ръка за хода на конгреса чрез „млад приятел“, чието име естествено отказва да назове. Той получава бележки за хода на заседанията всеки ден, по различни начини.[436]

Така Бловиц успява да публикува подробна информация за всичко което се случва в заседателната зала. Това кара принц Бисмарк на едно от заседанията да вдигне покривката, оглеждайки под масата и когато го питат какво прави, той отговоря шеговито: „Търся Бловиц“.[437]

Но с помощта на своя информатор, Бловиц успява да публикува окончателния текст на договора, 12 часа преди той да бъде обявен в Берлин.

---

[429] Percy Evans Levin, The German Road to the East. (New York: George H. Doran Company, 1917), p. 25.

[430] Lewin, The German Road. p. 128.

[431] R.W. Seton Watson, Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. (London: F. Cass, 1962), p. 464

[432] Hanotaux, Contemporary France. p. 356.

[433] Chrystal, The Memoirs of Prince Hohenlohe. p. 229.

[434] Авторът не е прав, единствените представители в напреднала възраст са княз Горчаков и Дизраели. (б. пр.).

[435] Blowits, Memoirs of de Blowits. p. 124.

[436] Пак там.

[437] Lewin, The German Road. p. 129.

Преди да се съгласи да проведе конгреса, Бисмарк иска от всяка сила да изпрати свои представители *ad referendum*.[438] Така висшите държавници на Европа се събират в Берлин.

Граф Андраши, барон Хаймерле и граф Кароли представляват Австро-Унгария. От тримата граф Андраши е най-старши делегат. Висок, с масивна глава[439] и буйни мустаци, той е идеалът за успял унгарски магнат. На официалните срещи той се появява с червен плащ. Въпреки това, той е нещо повече от симпатичен унгарец, опитен в международната политика и познаващ добре политическия живот в Лондон и Париж. Стъпвайки върху споразумението от Райхщад, той участва в конгреса с ясна цел – да отмени Договора от Сан Стефано.[440]

Вдингтон е главният френски делегат. Получил образованието си в Англия, той е класически учен, по-късно написал книга за древноръцката археология. Той впечатлява всички с честност и здрав разум. Въпреки това е описан като „доста невеж по отношение на външните работи, поради което предприема неочаквани стъпки“.[441] Основното безпокойство, пред което е изправен Вадингтон, е да не бъде повдиган на конгреса че африканският въпрос. Франция има интереси в Мароко и Тунис, затова не иска Африка да бъде подложена тук на обсъждане. Двамата други френски делегати са дипломатите дьо Сент Валие и Депре. Но и двамата са подчинени на Вадингтон.

Граф Корти е италианският представител. Той може най-добре да бъде описан като професионален дипломат и принадлежи към най-добрия тип европейски чиновник.[442] Негов колега е граф де Лоне, човек с повече обществени амбиции, отколкото способности. Корти има второстепенна роля в Конгреса поради скорошното приемане на Италия като велика сила и нейната променлива балканска политика.

Турция е представена от Саадулах бей, Мохамед Али паша и Каратеодори паша. От тримата последният изиграва значителна роля. Той е човек с висока култура и интелигентност, но му липсва авторитет и твърдост. Лорд Солсбъри го описва най-добре, като казва: „той беше бедно, слабо, уплашено същество, а когато не беше уплашен, не беше напълно надежден“.[443]

Бисмарк гледа на турците с презрение. Турция, чието съществуване и чиито територии са под въпрос, трябва да се третира като победена.[444] Турците, чувствайки че са изолирани от основните проблеми, протестират, но щом го направят, гневът на канцлера скоро се стоварва върху тях.[445]

Русия е представена от граф Шувалов и княз Горчаков. Между двамата съществува остро съперничество. Шувалов предизвиква „господаря“ на руската външна политика, а Горчаков негодува напразно. На конгреса Горчаков има много изказвания и взема участие в най-спорните въпроси. Мнозина обаче смятат (б. пр. напълно основателно), че носителят на руските пълномощия е граф Шувалов. [446]

Берлинският конгрес предоставя последна възможност за Горчаков да завърши дипломатическата си кариера в блясъка на слава. Това се вижда в негово изявление, преди конгреса, той „не желае да се сбогува с обществеността живот като угаснала

---

[438] С това Бисмарк иска министрите упълномощени от своите от своите правителства, да вземат всички необходими решения.

[439] Тук автора бърка, Андраши е бил дребен на ръст с мършава фигура, с буйна дълга коса, мустаци и брада. (б. пр.).

[440] Lewin, The German Road. p. 131

[441] Seton Watson, The Eastern Question. p. 444.

[442] Mowat, Concert of Europe. p. 66.

[443] Seton Watson, The Eastern Question. p. 444.

[444] Hanotaux, Contemporarz France. p. 348.

[445] Seton Watson, The Eastern Question. p. 444.

[446] Butler, Bismarck, p. 336.

свещ, а като слънце, чиито последни лъчи хвърлят ослепителен отблясък върху пейзажа.“[447] Берлинският конгрес му предоставя тази възможност.

Горчаков е вече на осемдесет години, болен и клатушкащ се. Лорд Солсбъри казва следното за него: „Княз Горчаков беше незначителен старец, пълен с лъскави фрази, но загубил ума си“.[448] И допълва следното: „Няма съмнение, че присъствието на Горчаков съществено усложняваше нещата и когато някой благоприятен пристъп на подагра го отстраняваше от заседанията, действахме много по-бързо.“[449]

Колкото и гениален да е бил в даден момент в живота си, това не се проявява на Конгреса.[450] Той дълго отсъства и пропуска много заседания на конгреса, поради някакво неразположение и болест.

Шувалов подчертава, че „той не е в състояние да посочи на картата дори приблизително различните страни на Балканския полуостров“.[451]

Въпреки неуспехите си, Горчаков отива на конгреса, с желание да се представя за спасител на Русия и евентуално да спечели повече, отколкото в двустранни преговори с Англия.[452] Той смята, че е възможно да посее взаимно подозрение, което да държи Австро-Унгария и Англия разделени, и така руснаците да изолират единия от двамата си съперници, като сключат твърда сделка с другия.[453]

Дизраели, лорд Солсбъри и лорд Одо Ръсел представляват Англия. Най-важната роля е на Бенджамин Дизраели, лорд Биконсфилд. Той също е толкова поразителна фигура, колкото Бисмарк и Горчаков. Той идва с престижа на държавник, успял да наложи своите интереси, като основа, върху която ще работи самият конгрес. Той дава да се разбере, че вместо да се съобрази с „източните интереси“ на Русия, Англия е последната инстанция, готова да се бие.[454]

Дизраели, подобно на Горчаков, не е в най-добро здраве. Той е около седемдесет годишен, ходи с бастун и има увреден слух. По време на конгреса го мъчи подаграта, и мъчителна кашлица. Освен това не говори френски – международният език на дипломацията по това време.

Първоначално Бисмарк е подозрителен към Дизраели, но след като се сблъска с него, и го опознава, променя мнението си: „*Der Alte Jude, das ist der Mann*“. (Стария евреин, е мъж, мъжкар.)[455]

Впечатлението което си създава за него е, че Дизраели има твърди позиции и прави всичко за да ги постигне. Бисмарк постепенно проявява нарастващо уважение към остроумието на Дизраели, неговата енергия, въпреки физическите му страдания и той ясно вижда, че здраво държи властта в ръцете си.[456]

За Дизраели, Бисмарк казва: „Той прекара няколко вечери с нас. Тъй като не беше добре, идваше, когато нямаше други гости. Така станах близък с него. Въпреки че е написал такива интересни романи, той е човек, с когото лесно може да се договориш. В рамките на четвърт час вече знаеш точно какво иска“.[457]

---

[447] Andrassy, Bismarck, Andrassy and their Successors. p. 17

[448] Mowat, Concert of Europg. p. 65.

[449] Cecil, Life of Salisbug. p. 279-281, Letter from Lord Salisbury to Mr. Gross, June 15, 1878.

[450] Никога не е бил гениален дипломат, а посредствен чиновник, при това много честолюбив и тщеславен, но иначе доста глупав. Игнатиев и Шувалов го превъзхождат многократно. (б. пр.).

[451] Hanotaux, Contemporarz France. P. 352.

[452] Seton Watson, The Eastern Question. p. 441.

[453] Medlicott, The Congress of Berlin. p. 6.

[454] Monopenny and Buckles, Disraeli. IV. 312.

[455] Monypenny and Buckles, Disraeli. IV, p. 311.

[456] Seton Watson, The Eastern Question. p 439.

[457] Ludwig, Bismarck. p. 519.

Решаващите изяви на Дизраели в конгреса са съсредоточени около Горчаков. Двамата развиват съперничество, подобно на шахматни партньори. Улегнали и благочестиви, всеки от тях защитава решително собствената си теза, но винаги с пълна лоялност към другия.[458] След края на заседанията е обичайна гледка да се види високият и сух Дизраели, как подава ръка на още по-възрастния Горчаков, слизаки заедно по стълбите.[459]

Домакинът на конгреса се опитва да се предпази от вземането на по-важните решения. Бисмарк, принц Хохенлое и принц фон Бюлов представляват Германия. Излишно е да казвам, че Бисмарк е главният германски представител. В действителност не „*Der Alte Jude*“ (Биконсфилд), а „*Der Alte Junker*“ (Бисмарк) е водещата фигура на конгреса.[460]

Берлинският конгрес издига значително престижа на германското правителство. На мирната конференция от 1856 г. в Париж, на Прусия любезно е било дадено оваканте-ното председателство.[461] Дипломатическият поздрав, тогава отправен от Наполеон III, сега е приет от Бисмарк. Позицията на Германия в Европа се променя.[462] Конгресът е сцена за лична изява на Бисмарк. Неговата огромна репутация и постижения ще го направят, при всякакви обстоятелства, изключителната личност, и позицията на президент му дава допълнителен престиж, който той използва максимално.[463] Той демонстрира пред първите държавници на Европа, своя грубоват но весел хумор, с който забавлява германските политици на своите бирени вечери.

По време на първите заседания, се появява с брада, и я обръсва към края на конгреса. Протоколът често бива игнориран, предпочита да прекарва част от времето в бюфета на конгреса, хапвайки обилно.[464]

Здравето на Бисмарк не е в най-добро състояние. Чувства се уморен и понякога води заседанията с нежелание. По този повод, Бисмарк казва: „*Рядко заспивах преди 6 ч. сутринта; често дори и в 8 ч., и се събуждах след час-два. Не приемах никого преди обяд. Можете да си представите в какво състояние на ума бях, като водех заседанията. Преди всяко заседание изпивах три-четири чаши силен портвайн, за да ме държи бодър, иначе нямаше да съм годен за нищо“.*[465]

В резултат на това той често е прибързан и доста взискателен към делегатите на конгреса.[466] На много от заседанията, той прекъсва споровете с думите: „*Господа, успокойте се, настоявам да се успокоите, иначе още утре отивам в Кисинген*.“[467] Извинението за нетърпението му на конгреса е, че той иска да избяга от берлинската жега и да отиде в курорта Кисинген.[468]

Но въпреки оплакванията му, често го виждат как обилно хапва в бюфета „със скариди в едната ръка и череши с другата“.[469]

Имае и друга причина за това бързане. Конгресът се събира точно след атентата срещу кайзера извършен от терориста Нобилинг.[470]

---

[458] Ward and Coech, British Foreign Policy. p. 139.

[459] Mowat, Concert of Europa. p. 65.

[460] Robertson, Bismarck. p. 340.

[461] Авторът не разбира, че това е умишлен ход на Наполеон III, да дискредитира тогава проруската по поведение Прусия, пред Русия. (б. пр.).

[462] Robertson, Bismarck. p. 340.

[463] Meclicott, The Congress of Berlin. p. 35.

[464] Taylor, Bismarck, p. 177.

[465] Ludwig, Bismarck. p. 519.

[466] Hnotaux, Contemporarz France. p. 347.

[467] Robertson, Bismarck. p. 347.

[468] Там също.

[469] Taylor, Bismarck. p. 177.

[470] Нобилинг неуспешно се опитва да убие кайзера, но го ранява сериозно.

Императорът Вилхелм все още е твърде зле, тежко ранен от атентатора, за да приветства делегатите. Затова Бисмарк избягва големите шумни събирания, изпращайки там подчинените си, и винаги ходи въоръжен с два револвера, дори когато върви през парковете на Берлин или в тихата околност.[471]

Железния канцлер става господар на конгреса и го ръководи с желязна ръка, и като крал Луи XIV във Франция, може да каже „*Le Congres, c 'est moi*“. (Конгресът, това съм аз).[472] Делегатите са наясно с това, както се разбира от техните изявления. Например граф Шувалов казва: „*Княз Бисмарк председателстваше конгреса с известна военна грубост, която не се харесваше на присъстващите, на представителите на всички сили я приеха добре*“.[473]

Лорд Солсбъри изразява същата гледна точка в писмо до лейди Солсбъри, от 23 юни 1878 г.: „*Бисмарк определено губи самообладание. Той никога не пропуска възможността да ни каже, че не го интересува дори една сламка за турския въпрос и възразява срещу разглеждането на всеки въпрос, който не е въпрос на война и мир*“.[474] Лорд Биконсфилд също описва президента на конгреса: „*Бисмарк се извисява нд всички. Той е висок 6 фута и 4 инча (т.е. над 2 м.), пропорционално едър, с приятен глас и с невероятно изискано произношение, което уникално и странно контрастира с ужасните неща, които казва*.“[475]

Княз Горчаков, повече от всеки друг, изразява недоволство от начина, по който Бисмарк ръководи конгреса. За човек, участник в конференцията от 1856 г., какъвто е Горчаков, действията на Бисмарк са непремливи. Той казва: „*Принц Бисмарк е много лош президент. Тъй като няма опит с конгресите, той ръководи заседанията, сякаш е в парламента*“.[476]

Турските делегати не изобщо не са третирани любезно от Бисмарк. Това е очевидно, когато Каратеодори паша заявява дълго след края на конгреса: „*Берлинският конгрес беше напълно доминиран от принц Бисмарк. Обстоятелствата дадоха на принца позиция, несравнима както в Германия, така и в Европа... Увереността и страхът, които той вдъхваше, бяха за всички*“.[477]

От друга страна, президентът си съставя отношение към делегатите, някои от които му са неприятни. Неговото презрение към Горчаков е ясно и очевидно през целия конгрес. Нито веднъж той не проявява учтивост към руския канцлер. Даже на едно заседание, го обижда, като давя думата на турски делегат да говори с предимство преди Горчаков.[478] Взаимоотношенията на канцлера с Русия става единствено чрез Шувалов.

Вече беше споменато, че Бисмарк гледа благосклонно на Дизраели. Другите английски делегати не се радват на това внимание. За лорд Одо Ръсел той каза: „Откривам скрит недостатък в Ръсел, защото никой англичанин не може да бъде толкова перфектен колкото изглежда, а той е човек, който говори всички езици невероятно добре“.

Лорд Солсбъри не е оценен високо от Бисмарк: „Бих искал да го поставя в ръцете на германски сержант, който да му прави тренировка поне половин час на ден, за да го науча да се държи по-добре.“[479]

---

[471] Meclicott, The Congress of Berlin. p. 37.

[472] Henotaux, Contemporarl France. p. 366.

[473] Hanotaux, Contemnorarl France. p. 347.

[474] Cecil, Life of Salisburv. p. 287. Lord Saliabury to Lady Salisbury, June 23 1878.

[475] Monypenny and Buckes, Disraeli. IV, p. 329. Lord Beaconsfield to Lady Bradford, Berlin, June 26, 1878.

[476] Lord Beaconsfield to Queen Victoria, London, June 23, 1878.

[477] Hanotaux, Contemporary France. p. 347.

[478] Lewin, The German Road. p. 141.

[479] Ludwig, Bismarck. p. 519.

За италианеца граф Корти, Бисмарк има благоприятно мнение: „Това е един много разумен и дребен човек; към него трябва да се отнасяме добре.“[480]

От всички делегати, присъстващи на конгреса, Бисмарк поставя най-ниско турците. Той ги гледа с пренебрежение и недоверие. В първия си разговор с тях на 18 юни направо им казва: „Много се заблуждавате, ако си въобразявате, че конгресът се е събрал заради вас. В интерес на Турция е да знаете, че султана може да го сполети нещо по-голямо от катастрофата от Сан Стефано, която го оставя като независим суверен, и условията на този договор ще бъдат променени в Берлин. Ако конгресът се провали, ще последва война.“

Въпреки това Бисмарк разбира как да пренебрегне всички излишни, смущаващи или губещи времето спорове. Всички членове на Конгреса се съгласяват, че сравнително бързата процедура и финалът се дължат на върховния авторитет и личността на принц Бисмарк.[481]

Макар не много здрав и неспокоен, железният канцлер влага огромна енергия в ръководството на конгреса. Той също има своите мотиви. Трябва да използва конгреса, за да предотврати избухването на война. По този повод заявява: „*Не се интересувам от съдбата на „хората от Долния Дунав“, ние не сме тук, за да мислим за щастието на българите, а за да осигурим мира в Европа*“.[482] Бисмарк е изключително предпазлив.[483] Той толкова решително подчертава безпристрастността на своята страна, че започва всяко заседание с думите: „*L' Allemagne, gui n'est lice par aucun interet direct dens lea affairs d' Orient*.“ (Германия нямае преки интереси в делата на Изтока.)[484]

За Бисмарк е от съществено значение конгресът да не се провали под неговото председателство. При откриването британците и руснаците са все още далеч един от друг и отношението на Дизраели много го тревожи. „Когато го попитаха дали шансовете за мир са добри, той разтревожено отговоря: „Шансовете в полза на мира са 66 към 34 или може би 70 към 30“.[485]

Той прибягва към системата от частни преговори между заинтересованите страна, като германската страна избягва да се ангажира с решаващите трудности.[486] Той ги оставя на британците, руснаците и австроунгарците, като се намесва само в краен случай, за да предотврати безизходицата.

Както бе споменато по-рано, Бисмарк се представя като защитник на Русия. Той ще застане на нейна страна по подробности и по точки, които нямат особено значение за конгреса, знаейки, че тя ще бъде числено превъзхождана от Австро-Унгария и Англия. Той също е решава, Германия да не се замесва в нито едно решение, за което може да бъде обвинена. Пример за това е срещата на 22 юни. Тук конгресът обсъжда границите на Източна Румелия. Великобритания предлага тя да бъде поставена под пряката политическа и военна власт на султана. Той трябва да има правото да разполага и поддържа войски по тези граници. Руснаците веднага изразяват резерви. Андраши застава на страната на британците и възникват условия за спор. Бисмарк, старателно помирителен спрямо Русия, предлага „Вадингтон от Франция да бъде натоварен, да намери формула, която да удовлетвори руските възражения. След два дни работа, той представи план на конгреса, който е гласуван и приет. Така Бисмарк внимателно избягва решение или дискусия, които могат да включват Германия.[487]

---

[480] Ludwig, Bismarck. p. 519.
[481] Chrystal, The Memoirs of Prince Hohenlohe. p. 208.
[482] Medlicott, The Congress of Berlin. p. 47.
[483] Geoffrey Dunlap, Memoirs of Prince von Bulow. (Boston: Little, Brown and Co., 1932), p. 450.
[484] Medlicott, The Congress of Berlin. p. 37.
[485] Chrystal, The Memoirs of Prince Hohenlohe. p. 214. Ludwig, Bismarck. p. 520.
[486] Medlicott, The Congress of Berlin. p. 37-38.
[487] Ludwig, Bismarck. p. 524.

Първото заседание на конгреса се състои в 14 часа в четвъртък, на 13 юни 1878 г. Когато членовете влизат в двореца Радзивил, те са придружени до бюфета, където са почерпени с портвайн и бисквити.[488]

Малко след това отиват в голямата бална зала, където ще се провеждат заседанията. След това принц Бисмарк произнася встъпителната реч: „Целта, за която беше събран конгресът, е да подложи работата на Сан Стефано, чрез свободна дискусия на правителствата, които подписаха договорите от 1856 и 1871 г.“[489]

Тогава граф Андраши става и предлага избирането на Бисмарк за президент. След това той прави предложения на секретаря и протоколчика. Всички са приети. След това принц фон Хохенлое представя избрания помощен персонал.[490]

Бисмарк след това продължава със заседанието. Както е решено на по-ранна среща, първо ще се обсъждат най-важните въпроси, стоящи пред конгреса.[491] Той казва, че ако договорът от Сан Стефано се обсъжда член по член, ще бъде изгубено много време и нищо няма да бъде постигнато. Затова първа точка от дневния ред е България. Той смята, че ако този най-важен въпрос бъде решен, останалите точки щяха да си дойдат на мястото. Членът за създаване на Голама България, член VI от Санстефанския договор, е поставен пред конгреса, но не се предприема обсъждане.[492] Обявена е четиридневна почивка, за да може всяка делегация да формулира своята позиция по Българския въпрос. След това, Биконсфилд остро подчертава, за необходимостта руската армия незабавно да напусне района около Константинопол, и това е последвано от незабавния отказ на Шувалов. Тогава заседанието се закрива, за да се приготвят делегатите за участие на официалният прием в 18,45 ч.[493]

Второто заседание е свикано в понеделник, 17 юни. Тогава е прочетен член VI от Санстефанският договор.[494]

На него англичаните предлагат две резолюции: (1) веригата на Балкана трябва да бъде новата граница на Турция. (2) в страната на юг от Балкана султанът трябва да упражнява реална политическа и военна власт.[495]

Русия веднага отхвърли и двете предложения. Тя предлага надлъжна линия, а не балканската линия, и турските войски да не бъдат допускани да навлизат в провинцията, която руснаците наричат Южна България.[496]

След този встъпителен дебат Бисмарк отлага конгреса до сряда. Това, което се случва по време на тази „почивка“, е типичният метод, на неговото ръководство. Ако възникне сериозен проблем, Бисмарк обявява почивка, и изпраща заинтересованите делегати, в частни разговори да излязат с постигнато общо решение.[497]

На 18 юни се провежда среща между граф Шувалов барон д'Убри, граф Андраши, барон Хаймерле и лордовете Солсбъри и Биконсфилд, за да се обсъди Българският въпрос. Тук Шувалов обявява, че приема балканската линия, но втората резолюция е толкова сериозна, че трябва да се обърне към императора. На 19 юни конгресът се събира отново, но не предприе никакви действия, тъй като Шувалов все още чака императора.

---

[488] Monypenny and Buckles, Disraeli. IV, p. 313.

[489] Пак там.

[490] British State Papers. Vol. LXIX, p. 866. Protocol Number l, June 13, 1878.

[491] Monypenny and Buckles, Disraeli. p. 315. Lord Beaconsfield to Queen Victoria, Berlin, June 12, 1878.

[492] Medlicott, The Congress of Berlin. p. 45.

[493] Chrystal, The Memoirs of Prince Hohenlohe. p. 214.

[494] British State Papers, p. 866. Protocol Number 2, June 17, 1878.

[495] Пак там.

[496] Monypenny and Buckles, Disraeli. IV, p. 322.

[497] Walter G. Wirthuein, Britain and the Balkan Crises. (New York: Columbia University Press, 1935) p. 390.

На 20 юни се провежда друга среща между министрите на Австро-Унгария, Англия и Русия. Биконсфилд заявява, че ако възгледите му не бъдат удовлетворени, той ще напусне конгреса.[498]

Това е решаващият момент на конгреса. Ако Русия не се предаде, Биконсфилд заплаши да се върне в Англия, където скоро ще да последва обявяване на война. Биконсфилд не блъфира.[499] Всъщност той дори вече е наредил на своя секретар, лорд Роутън, да телеграфира за специален влак, който да ги отведе от Берлин, ако руснаците не се предадат.[500] Много наблюдатели смятат, че войната е сигурна.

В петък, 21 юни, Биконсфилд е поканен на вечеря у Бисмарк. След вечерята Бисмарк го пита за намеренията по отношение на българската ситуация. Той му отговаря, че ултиматиумът към Русия не е блъф.[501]

Тогава Бисмарк не губи време, и стряска руските делегати: необходимо е да се действа бързо.[502] На сутринта на 22 юни Русия се предава на английските искания. Горчаков, който остава настрана от преговорите за България[503], заявява: „*Ние пожертвахме 100 000 войници[504] и 100 милиона рубли за една илюзия*.“[505]

Бисмарк казва на Биконсфилд: „*Правите подарък на султана от 4000 квадратни мили от най-богатата земя. В Европа отново ще има Турция*.“[506]

Това споразумение заляга в разпоредбите на Берлинския договор. България се разделя на две, с изключение на Македония, която не е включена в новото устройство. Северната част се обособява като автономно княжество, подчинено на Турция, ограничено от Дунав, Черно море (с излаз при Варна), Балкана и границите на Сърбия, неговият владетел да бъде свободно избран от населението и потвърден от Портата със съгласието на силите. На юг от Балкана се създава провинция Източна Румелия с административна политическата и военна автономия, но подчинена на политическата и военна власт на султана.[507] Когато Каратеодори паша плахо протестира, Бисмарк му казва да мълчи, защото след подписването на Санстефанския договор, Турция няма право да повдига възражения.[508]

Горчаков до този момент не е посещавал заседания поради лошо здраве.[509] Въпреки това, когато споразумението е обявено публично, той се явява пред конгреса със следното изявление: „*По време на последното заседание, от което отсъствах, моите колеги са признали от името на Русия, повече от предвиденото, което трябваше... разбирам лоялните чувства на моите колеги твърде добре, за да повдигна каквито и да е възражение срещу отстъпките, които те сметнаха за свой дълг да направят... Русия искаше да покаже на света, че с готовност разменя лавровия венец: победата,*

[498] Monypenny and Buckles, Disraeli. IV, p. 323.

[499] Тук автора много греши, Биконсфилд играе ва-банк и блъфира. Сама Англия никога няма да влезе във война с Русия, а в онази ситуация тя е сама, Австро-Унгария никога няма да се впусне в подобна авантюра, тъй като във Виена знаят че военно тяхната империя е много слаба и Бисмарк категорично няма да ги подкрепи. (б. пр.).

[500] A. N. Cumming, "The Secret History of the Treaty of Berlin. A Talk with the Late Lord Rowton." The 19th Century. Vol. LVIII. (New York: Leonard Scott Publication Co., July-December, 1905), 91.

[501] Medlicott, The Congres of Berlin. p. 61;.

[502] Seton Watson, The Eastern Question. p. 449.

[503] Съвсем умишлено (б. пр.).

[504] Цифрата е петкратно завишена. (б. пр.).

[505] Monopenny and Buckles, Disraeli. IV, p. 325.

[506] Пак там.

[507] Wars and Cooch, British Foreign Policy. p. 140.

[508] Seton Watson, The Eastern Question. p. 449.

[509] British State Papers. Vol. LXIX, p. 867. Protocol Number 4, June 22, 1878.

спечелена с цената на толкова много скъпоценна кръв, за маслинената клонка на мира“.[510]

Това е добър пример как Бисмарк използва влиянието си, за да предотврати войната, от която той толкова отчаяно се страхува. Убеден, че ултиматумът на Биконсфилд е реален и съзнаващ нежеланието на царя да води война, той съветва руските делегати за необходимостта от компромис. След като Българският въпрос е благополучно отстранен, Бисмарк смята, че темпото на конгреса трябва да се ускори. Той представя определена програма за бъдещата работа и предлага всички подробни обсъждания на границите, да се отнесат към специално създадената от помощния персонал на делегатите, граничната или делимитационна комисия.[511]

Следващият важен инцидент в конгреса е на 28 юни. Английският пълномощен представител, лорд Солсбъри, предлага „силите да поверят на Австро-Унгария мандат за окупацията на Босна и Херцеговина“.[512] Така започват действията за най-добрата придобивка от цялата война. Австро-Унгария, без никакви материални разходи или човешки жертви, придобива област с голямо стратегическо значение по пътя към Солун.[513] Желанието на Андраши на конгреса е да спечели тези две области. Интересен е методът, по който ги придобива.

Той заявява: „*За нашият престиж е полезно нашата окупация на Босна и Херцеговина да не бъде обикновен акт на завоевание или на споразумение с Русия, а резултат от мандат, произтичащ от доверието и консенсуса на мнението на Европа, поверен ни в интерес на цивилизацията и хуманността*“.[514]

За да осигури това, Андраши трябва да накара някой да препоръча даването на мандата.[515] Бисмарк предлага себе си, но Андраши му отказва. Той казва, че общественото мнение у дома, ще го обвини в неправомерно раболепие към победителя при Кьонингрец.[516] Предложението трябва да дойде от Лондон, и когато се обръща към англичаните, те с готовност се съгласяват. Лорд Солсбъри прави предложението на 28 юни. На заседанието Андраши започна процедурата, като заявява: „*Австро-Унгария прие повече от 15 000 босненски бежанци, които упорито отказват да се върнат у дома, докато страната им е под турско управление, тъй като турците нито са им дали закрила, нито са им дали средства за препитание... аз не изисквам Босна да бъде анексирана от Австро-Унгария. Само призовавам конгреса да вземе някакво решение*“.[517] На това лорд Солсбъри прави предложението за мандат. Той каза още: „Портата ще представи доказателство за най-голямата мъдрост, като се откаже от тази непосилна за нея задача, и я повери на сила, способна да я изпълни. Така тя ще предотврати всички страховити опасности които я сполетяха“.[518]

Бисмарк подкрепя предложението: „*Това не е само в интерес на Австро-Унгария, но и общ дълг ... Германия, която не е свързана с преки интереси по въпросите на Изтока, е на мнение, че само мощна държава, със средствата на нейно разположение, може да предотврати всякакви безредици, може да установи хармония и да осигури благополучието на населението*“.[519]

---

[510] Dunlap, Memoirs of Prince von Bülow. p. 445.
[511] Sumner, Russia and the Balkans. p. 529.
[512] Seton Watson, The hastcrn Question. p. 451.
[513] Lewin, The German Road. p. 143.
[514] Andrassy, Bismarck, Andrassy and Their Successors. p. 31
[515] Medlicott, The Congress of Berlin. p. 38.
[516] Seton Watson, The Eastern Question. p. 431.
[517] Dunlap, Memoirs of Prince von Bülow. p. 446.
[518] Hanotaux, Contemporary France. p. 362.
[519] Hanotaux, Contemporary France. p. 362.

Русия не протестира срещу решението, защото това е залегнало още в Райхщадското споразумение от 1876 г., в съответствие с австроунгаро-руската политика.

Турският делегат прави плах протест, но е смъмрен от лорд Биконсфилд, който му казва, че да протестираш е липса на мъдрост, и непознаване на истинските интереси, на политиката на турското правителство.[520]

Този мандат е включен в член 25 от Берлинския договор. Той предвижда Австрия да окупира и управлява Босна и Херцеговина, при запазен турския суверенитет. Санджакът на Нови Пазар не трябва да бъде разделен между Сърбия и Черна гора, а там да се разположат австроунгарски войски, в съответствие с желанието на Андраши, без да се накърнява турският суверенитет.[521]

След това второ голямо споразумение конгресът се насочва към Гръцкия въпрос.[522] На заседанието от 29 юни това е решено. Гърците основават претенциите си на твърдението, че целта, на силите, е да разделят Турската империя. Следователно, поради гръцкия неутралитет през последните три години, те имат легитимни и значими претенции. Франция и Италия предлагат да се коригира границата в интерес на Гърция.[523] Но тези предложения не са подкрепени от другите сили и Гърция трябва да се задоволи с обещаното разширяване на границите си в Тесалия и Епир. Тя е информирана, че „*държавите, както и отделните хора, които имат бъдеще, трябва да могат да чакат*“.[524]

През първите дни на юли претенциите на Сръбия, Черна гора и Румъния също са разгледани. И трите княжества са обявени за независими от Портата в съответствие със Санстефанския договор. В трите нови независими държави равенството на всички религии е постановено според френското искане. Това се подкрепя и от Бисмарк. Той посочва германската конституция и заяви, че германското обществено мнение изисква принципът за равенство на всички религиозни вероизповедания, които преобладават в Германия, да се прилага и във външната политика на Германия. С това споразумение новите независими държави също получават териториални придобивки. Сърбия получава Нишкия санджак, Черна гора – градовете Подгорица и Антивари.

Основната дискусия неутралните сили се концентрира около Румъния. Тя участва във войната на руска страна, но е недоволно за размера на получената награда, и протестира срещу руснаците. Румъния е принудена да отстъпи Бесарабия на Русия в замяна на област, известна като Добруджа, участък от земя от Силистра до Мангалия, на Черно море, и Змийските острови в делтата на Дунав.[525]

Румънските представители, Братиану и Когълничану, не са допуснати да участват в заседанията на конгреса. Те просто са изслушани от представителите на силите. Представят мемоар, за който се знае предварително, че е чиста загуба на усилия, тъй като делегатите вече са решили въпроса.[526] 104 Принц Бисмарк енергично подкрепя руското искане за Бесарабия и дори настоява преговорите по този въпрос да бъдат ускорени. Той се надява Дунавските княжества да се задоволят с признаването на тяхната независимост.[527]

---

[520] Monpenny and Buckles, Disraeli. IV, p. 333.

[521] Ward and Cooch. British Foreign Policy p. 140.

[522] British Stats Papers. Vol. LXIX, p. 87h. Protocol Number 9, June 29, 1878.

[523] Dunlap.Memoirs of Prince von Bülow. p. 447.

[524] Също там.

[525] Levin, The German Road. p.144.

[526] Hanotaux, Contemporary France. p. 367.

[527] Dunlap, Memoirs of Prince von Bülow. p.448. Бел. пр.: Тук автора пропуска важната подробност, че благодарение на Франция и Италия, България е допълнително ощетена, като и се отнема територия в Добруджа свръх предвиденото по Санстефанския договор. Циркът който изиграват румънските представители е доста успешен. (б. пр.).

Следващата и последна криза в конгреса е за пристанищния град Батуми и граничната линия в Азиатска Турция.[528]

Със Санстефанския договор Турция дава на Русия районите Ардахан, Карс и Батуми, (доп. пр. Ерзурум, Баязид, Алашкердската далона).[529] Със споразумението Солсбъри-Шувалов районът на Баязид, Ерзурум и Аалашкердската долината се връщат на Турция; Така важният търговски път към Индия при изворите на Ефрат остава в турски ръце.[530] В замяна Англия се съгласява „да не оспорва желанието на руския император да окупира пристанището Батуми“.[531]

На конгреса Англия се надява да постигне някои ограничения върху руската окупация на Батуми и благоприятна гранична линия, за Турция осигуряваща по-добра отбрана срещу Русия. Граф Шувалов защитава постигнато в споразумението му със Солсбъри и е склонен да се направи промяна. Въпросът обаче е взет от княз Горчаков който обявява, че ще се договори директно с лорд Биконсфилд.[532]

Двамата се срещат два пъти. Едната среща е на 6 юли, а другата на 9 юли. Тук се договорят Батуми да бъде свободно търговско пристанище но под руско управление.[533] Но на заседанието на конгреса възникна недоразумение относно предложената азиатска граница. Руският генерален щаб е подготвил карти на спорната зона. Едната показва най-желаните от Русия граници, другата – тази, на която биха се задоволили само в краен случай, т.е. на максималната отстъпка. Последната карта е занесена от Горчаков на срещата с Биконсфилд. На следващия ден на заседанието Бисмарк кани Биконсфилд и Горчаков да седнат един до друг на масата с различните карти пред тях. Картата на Горчаков съдържа само линията очертана в Сан Стефано, а картата на Биконсфилд съдържа границата на максималната отстъпка. Виждайки грешката си, Горчаков казва на висок глас, „това е предателство, те имат картата на нашия генерален щаб“. Това е краят на дискусията. Въпросът е оставен за обсъждане от Шувалов, Солсбъри и Хохенлое.[534] Решението е постигнато на 10 юли. Принц Хохенлое докладва: „След дълго търсене намерихме малко парче земя, което можем да отнемем от руснаците и по някои планински хребети, приехме линията на помирението.“[535]

Така приключва основната работа на конгреса и основните решения, които трябва да бъдат взети. Според плана на Бисмарк, когато всички големи въпроси бъдат решени и се сключи договора, останалите малки въпроси могат да бъдат решени от местни комисии, състоящи се от постоянните посланици и други експерти.[536]

С наближаването на края на конгреса новината за англо-турското споразумение, с което Великобритания получава Кипър, достигна до конгреса. Лорд Солсбъри уведоми предварително заинтересованите сили и работата на Бисмарк се увеличи трескаво, за да приключи по-бързо и да замине за Кисинген.[537]

На 13 юли договорът е готов за подпис от делегатите.[538] Церемонията започва в 14 часа, но договорът е подписан едва в 16 ч. Делегатите, помощниците и секретарите,

[528] British State Papers, p. 881. Protocol Number 16, July 9, 1878.
[529] Hanotaux, Contemporary France. p. 369.
[530] Пак там.
[531] Monypenny and Buckles, Disraeli. IV, p. 336.
[532] Cecil, Life of Salisburg. p. 293. Lord Salisbury to Mr. Cross, July 10, 1878.
[533] Monypenny and Buckles, Disraeli. IV, p. 338. Lord Beaconsfield to Queen Victoria, July 6, 1878.
[534] Seton Watson, The Eastern Question. p. 455.
[535] Chrystal, The Memoirs of Prince Hohenlohe. p. 231.
[536] Monypcnny'and Buckles, Disraeli. IV, p. 323.
[537] Cecil, Life of Salisbury. p. 295.
[538] British State Papers. p. 885. Protocol Number 20, July 13, 1878.

всички в униформи, прекарват времето в размяна на подписани снимки и обсъждане на хода на събитията от последните месеци.[539]

Заседанието започва с реч на Бисмарк и е прекъснато, когато Андраши изразява благодарността си към президента. След това се състои подписването и заключителната реч произнесена от Бисмарк: „О*тдавам почит на духа на помирение и взаимна добронамереност, който е осветил всички пълномощници. Конгресът ще заслужи признанието на Европа. Ако е било невъзможно да се изпълнят всички стремежи на общественото мнение, историята ще отдаде справедливост на нашите намерения и на нашата работа*“.[540]

Същата вечер се провежда и голям официален прием за участниците в конгреса. Тук престолонаследникът принц Фридрих III произнаса прощална реч: „*... Делото на мира, така силно желано от Европа, е короната от вашите усилия. Щастлив съм да отдам чест на мъдростта и духа на помирение, които доведоха до този щастлив резултат. Постигнатите споразумения ще бъдат нов залог за мир и всеобщо благополучие*“.[541]

На следващата сутрин делегатите напускат Берлин заминавайки за своите страни. Бисмарк тихо заминава за Кисинген. Лордовете Бикнсфилд и Солсбъри заминават за Англия, където могат да обявят своя „Мир с чест“.

Турците унили се връщат в родината си, както и италианците. Княз Горчаков, заминава за Русия, където е топло[542] приет от цар Александър II в Царское село.

Френските делегати заминават за Франция с надеждата за нейното колониално бъдеще, а Андраши заминава, със самочувствието, на един от победителите на конгреса.[543]

Берлинският договор е победа за англо-австроунгарската политика и сериозна загуба за Русия. Русия влиза на конгреса като страна-победител. Тя очаква печалбите от завоеванията да я доближат до нейната вековна мечта за излаз на Средиземно море. И последвалото разочарованието е естествено. Княз Горчаков в писмо до заместника си Гирс изразява това разочарование: „*Мирният договор ще бъде подписан утре, не завиждам на носителя (Шувалов) на този тъжен документ и съжалявам само, че трябваше да поставя подписа си върху такава сделка. Съмнявам се, че този договор ще има бъдеще. Освен това всичко зависи от политиката, която императорът ще приеме за бъдещето и дали, както през 1856 г., ще се върнем към политиката на оцеляване. От своя страна, признавам, че не очаквах такава страница в края на моя физически и политически живот, но това не е толкова важно. Всичко, за което се моля, е да посветя всичките си усилия в защитата, доколкото е възможно, на достойнството на императора и Русия*“.[544]

Берлинският договор е тежък удар за турците. Това е най-катастрофалният мир след Белградския договор с Австрия през 1718 г. Загубата на територии и което е по-важно, загубата на ключови отбранителни зони, бележат края на фактическото присъствие на Турция в Европа.[545]

Берлинският договор е приветстван от своите създатели като голямо постижение в полза на хуманността, но трябва да се подчертае особено дебело, че договорът не зас-

---

[539] Chrystal, The Memoirs of Prince Hohenlohe. p. 233.

[540] Ward and Gooch, British Foreign Policy. p. 142.

[541] Dunlap,Memoirs of Prince von Bülow. p. 456.

[542] Авторът греши, Горчаков е приет доста студено и това е последният ден на неговата дипломатическа кариера. Императорът го изпраща в „безсрочен отпуск“ до смъртта му. (б. пр.).

[543] Hanotaux, Contemporary France. p. 388.

[544] Jelavich, Tsarist Russia. p.14.

[545] Seton Watson, The Eastern Questigg. p. 463.

тъпва хуманни принципи, за да спаси потиснатите християни от турското управление. Това е само временно споразумение, основано на политическа целесъобразност.

Ако статуквото можеше да се запази на Балканите, разпоредбите, установени от договора, вероятно щяха да осигурят по-дълъг мирен период. Но Берлинският договор е системно и открито нарушаван и игнориран. Великите сили и малките държави една след друга го пренебрегват и избягват неудобните за тях условия.

След седем години България нарушава договора, противопоставя се на силите, и се обединява с Източна Румелия. Година по-късно Русия се отказа от статута на Батуми и пряко го присъединява. Гърция придобива много по-малко територия, отколкото иска на конгреса, и трябваше да чака четиридесет години за по-щедро възнаграждение. Портата не прави никакви усилия да реформира управлението на Крит, (б. пр. както на Македония и Армения) което предизвиква почти постоянни бунтове.

Англия и Франция с пренебрежение обръщат гръб на препотвърждаването на целостта на Османската империя и преминават към окупацията на нейните африкански територии, установявайки контрола над Египет и съответно на Тунис.

Накрая през 1908 г. Австро-Унгария преминава от окупация на Босна и Херцеговина към пълната анексия. И в крайна сметка, през 1912 г., балканските държави поемат в свои ръце преразпределението на Европейска Турция. [546]

Всъщност много малко от разпоредбите на договора остават в сила за дълъг период от време. Но за заинтересованите страни, изготвили мира, изглежда така, сякаш постигат целта си. За онези, които се страхуват от руската експанзия, договорът е оправдан. За другите, които гледат ревностно на Балканите като на плодородно поле за експанзия, договорът е отсрочка, предназначена да им позволи да станат наследници на „болния стар човек“.

Тези, които са за независимостта на балканските държави от техните турски господари, могат да отбележат 13 юли 1878 г. като датата, на която техните харти за еманципация бяха подписани и подпечатани.[547]

И накрая, за онези, които гледат на ситуацията на Балканите като прелюдия към война, договорът е „гълъбът на мира“.

Нечестният посредник. Бисмарк обявява, че ще играе ролята на „честен посредник“ когато ръководи Берлинския конгрес. Той просто ще бъде арбитър между Англия, Австро-Унгария и Русия. В крайна сметка Германия е единствената сила, която няма без амбиции или интереси на Изток.[548] Неговата роля е да служи на човечеството в този решаващ момент. Но това ли беше истинската му роля на конгреса?

Дали той действително е председателствал като незаинтересован президент и участвал ли е в целият кръг от преговорите преди конгреса, както се представя?

Това са въпросите, които не могат да бъдат зададени за Бисмарк през годините 1876-1878. Въпреки ролята си на незаинтересован посредник, който не очаква нищо от конгресът, Бисмарк смята, че трябва да участва, за да защити най-добре интересите на Германия, защото е твърдо убеден, че сигурността на Германия е застрашена.

Печалбите, които Русия постига на Балканите, и международната реакция на договора от Сан Стефано поставят Германия пред двоен удар. Първо, мирът в Европа е застрашен и второ, сигурността на Австро-Унгария също е застрашена. И двата принципа са ключови за Бисмарковата външна политика. За да се предпази от тази заплаха за сигурността на Германия, придобивките, които Русия получи чрез договора в Сан Стефано, трябва да бъдат намалени. Следователно в преговорите, предшестващи конг-

[546] Ward and Cooch, British Foreign Policy. p. 142.
[547] Sumner, Russia and the Balkans. Appendix X, p. 658-669.
[548] Ramsay, Foreign Policy. p. 391.

реса, и в действителната среща на силите, Бисмарк хитроумно и систематично работи в ущърб на Русия.

„Честният посредник“ работи за спасяването на мира в Европа и за осигуряването на интересите на Австро-Унгария за сметка на Русия, в полза на Германия. С други думи, „честният посредник“ взема малка комисионна за своята работа.[549]

Блайхродер, един от близките приятели на Бисмарк, обобщава най-добре ситуацията, когато чува, че Бисмарк „ще играе честен посредин“, поклаща замислено глава и вдъхновен от дългогодишния си банкерски опит казва, „няма такова нещо като честен посредник“.

Изучаващият европейската история може да си зададе въпроса, та нали Русия беше член на съюза на тримата императори? Не беше ли Германия благодарна на Русия за нейния неутралитет, по време на войната с Австрия през 1866 г. и с Франция през 1870 г.? Това не е изглежда като политика, която принц Бисмарк някога е подкрепил.

Договорът от Сан Стефано принуждава Бисмарк да преоцени позицията на Германия в Европа и да преразгледа германската външна политика, поради три основни фактора: страх от руското господство на Балканите, загуба на доверие в германо-руския съюз и приемане на Австро-Унгария като най-естествения съюзник.

Бисмарк не иска силна Русия на Балканите.[550] Той се страхува от надигащата се вълна на панслависткото движение. То може да завладее цяла Източна Европа и да наложи разделянето на Австро-Унгария. След това изолираната Германия ще бъде доведена до зависимо положение.[551] На всичкото отгоре тогава ще стане възможно сближаване на Франция и Русия. Позицията на Германия ще е позицията на второстепенна сила.[552] Следователно, въпреки че Русия е член на съюза и въпреки че нейната помощ през 1870 г. е решаваща, нейните интереси ще трябва да бъдат пожертвани за германската сигурност.

Както бе споменато по-горе, малко след изпращането на нотата Андраши, Бисмарк направи тайни предложения за Англия, обещавайки ѝ пълна подкрепа за нейната източна политика и нищо в замяна.[553]

Всъщност изглежда, че Бисмарк ще премине към политика, насочена към бързо разрешаване на кризите.[554] Тогава, след като става известно, че Великобритания ще поеме водеща роля в противопоставянето на Русия, Бисмарк се оттегля от политиката си на необвързаност. Това означава, че Русия ще бъде проверена, но някой друг, а не Германия, ще свърши работата.[555]

Загрижеността на Бисмарк относно стойността на съюза между Германия и Русия датира от август 1876 г. Горчаков принуждава Бисмарк да направи избор между подкрепата на Австро-Унгария или Русия, когато го пита, ако Русия влезе във война с Австро-Унгария, Германия ще остане ли неутрална.[556]

Бисмарк осъзнава, че ако Източната криза предизвика руско-австрийски конфликт, той не може да поддържа добри отношения и с двете тогава. Той трябва да избира едната или другата.[557]

---

[549] Ludwig, Bismarck. p. 515.

[550] Пак там.

[551] Joseph Vincent Fuller, Bismarck'e Diplomacy at its Zenith. (London: Oxford University Press, 1922), p. 7.

[552] Също там.

[553] Ramsay, Foreign Policy. p. 381.

[554] Harris, A Diplomatic History. p. 172.

[555] Ramsay, Foreign Policy. p. 383.

[556] Butler, Bismarck., p. 234.

[557] Ramsay, Foreign Policy. p. 379.

Той пише в мемоарите си: „*Ако останем неутрални, когато Русия и Австрия влязат в битка, победеният боец никога няма да ни прости. Ако Австрия бъде смазана, от това няма да спечелим. Разбира се, ще анексираме германските територии на Австрия, но какво ще правим със славяните и унгарците? Общественото мнение няма да ни позволи да се бием срещу Австрия; Русия ще бъде сериозна заплаха за нас, ако Австрия загине; ние можем да държим Русия под контрол само с помощта на Австрия*“.[558]

Изборът между двамата съюзници, е решение от голямо значение за Бисмарк. *Той се опитва да внуши на Горчаков, че иска Русия да върви в тесен съюз с Германия, като предлага, че в замяна на помощта на Германия към Русия по Източния въпрос, иска само Русия да гарантира на Германия владеенето на Елзас-Лотарингия*.[559] Това е най-добрата и ценна гаранция за Германия. Ако Русия беше дала съгласието си, да гарантира териториалните изменение след френско-пруската война, Германия ще бъде спокойна, от евентуалната и очаквана френска реваншистка война. Въпреки това, руснаците мълчат по това предложение. И Бисмарк смята това за мълчалив отказ.[560]

Най-напред Бисмарк иска да постигне разбирателство с руснаците и да ги подкрепи в активната им политика на Балканите. Затова Бисмарк поставя и своята цена. Германската подкрепа за Русия на Изток ще бъде предоставена само в замяна на подкрепа на германската политика срещу Франция. Това желание е очевидно, когато Бисмарк прави втори опит да осигури споразумение с Русия.

През втората половина на август 1876 г. той изпраща своя довереник Мантойфел в Русия с предложение за доверителен съюз между Русия и Германия, осигуряващ руската подкрепа за свободата на действие срещу Франция в замяна на германската подкрепа на Русия по Източния въпрос. Александър II отново отказва да приеме предложението.[561]

Пътят вече е свободен за Бисмарк. Ако Източният въпрос достигне заплашителни размери, неговият избор ще бъде за Австро-Унгария. Мълчанието на Русия към германските предложения го принуждава да смята Австро-Унгария за най-естествения съюзник.

Бисмарк твърди, че е отложил този избор, докато не е бил принуден да го направи от Русия, която заема заплашителна позиция след конгреса на Берлин (б. пр. заплашителното писмо на Александър II до своя вуйчо кайзера и посещението на Вилхелм I в Александрово).[562]

Но той вече подкрепя Австро-Унгария през май 1875 г., на срещата на тримата императори в Берлин, и през октомври 1876 г., когато информира Русия, че няма да позволи никоя от страните да претърпи решително поражение във война помежду им.[563] (Б. пр. очевидно авторът не знае че подобно предложение първо прави Андраши, седмица преди руския въпрос. Австрия получава същия отговор.)

Една мисъл постоянно се върти в съзнанието на Бисмарк през този период, когато взема решението си, и това е споменът за военната тревога от 1875 г.

Както беше споменато, железният канцлер не е толкова глупав, че да забрави за лошия обрат и още по-малко за унижението, което получава от Горчаков в собствената си столица.[564]

---

[558] Ramsay, Foreign Policy. p. 391.
[559] Coolidge, Oririns of the Alliance. p. 102.
[560] Също, стр. 102.
[561] Също, стр. 102, 100.
[562] Fuller, Bismarck's Dinicmacy, p. 6.
[563] Butler, Bismarck, p. 234, Harris, A Diplomatic History. p. 78.
[564] Ramsay, Foreign Policy. p. 379.

Отношението на Бисмарк към действията на Горчаков се разкрива от това твърдение: „*Когато той избра през 1875 г. по повод френската военна опасност, да се качи на раменете ми, за да се представи за миротворец на Европа, аз му казах, че ще продължа да ценя съюза с Русия, но с доверието между нас, вече е приключено*“.[565]

Със сигурност, военната тревога от 1875 г. оставя дълбока следа в съзнанието на Бисмарк.[566] Действията на Русия в този инцидент му изясняват още една подробност. В случай на френско-германска война Германия не може да разчита на моралната подкрепа или дори на неутралитета на Русия. Колкото и Александър II да е приятелски настроен към Германия, явно е против интересите на Русия, Франция отново да бъде победна и отслабена. Руският цар показва, че желае да запази съществуването на Франция като велика сила, колкото и това да е неудобно за Германия.[567]

По този въпрос Бисмарк каза: „*Обяснимо е, че за руската политика има граница, отвъд която значението на Франция в Европа не трябва да се намалява. Тази граница беше достигната, според мен, с мира във Франкфурт, факт който през 1870 и 1871 г. не беше толкова напълно осъзнат в Санкт Петербург, колкото пет години по-късно. Мисля, че едва ли по време на нашата война, руският кабинет ясно е предвидил, резултата когато тя приключи, и Русия ще има за съсед една силна и консолидирана Германия*“.[568]

От октомври 1876 г. Бисмарк осъзнава, че руският съюз, на който се обляга толкова силно от деня, в който за първи път поема властта е загубил голяма част от стойността си.[569] При това положение, бъдещето на Германия ще бъде най-добре осигурено чрез твърдо разбирателство с Австрия[570]. Така Бисмарк постепенно се отдръпва от подкрепата за Русия в преговорите преди конгреса или на самия конгрес.[571]

Още през октомври 1876 г. Бисмарк казва: „*цялата работа е опит да ни накарат да подпишем празен чек, който Русия ще попълни с пари в брой, за да ги използва срещу Австрия и Англия*.“ Въпреки че Бисмарк се отказва да подкрепя Русия, той не иска да влиза в открито неразбирателство с нея, и трябва много да внимава да не я тласне в обятията на французите. В действията си през 1877-78 г. не прави нищо с което да отблъсне руснаците, с изключение на дразненето и унижението на Горчаков, при случаен изблик на гняв.[572]

Така, когато между силите възниква важен за решаване въпрос, Бисмарк възприема отношение на засилен неутралитет, което е само маска за неговата подкрепа.[573] Русия, неспособна да се изправи срещу Австро-Унгария и Англия, е принудена да отстъпи на дипломатическата маса, защото договорът от Сан Стефано беше в конфликт с интересите на Австро-Унгария и Англия. На конгреса по отношение на Русия, Бисмарк казва: „*По време на работата на конгреса, Русия очакваше и изискваше в отделните дискусии по Източния въпрос, когато имаше разлика в становищата им с другите тълкувания, германските комисии по принцип да подкрепят Русия. По много въпроси обек-*

---

[565] Butler, Bismarck. p. 230.

[566] Ludwig, Bismarck. p. 510.

[567] Coolidge, Origins of the Alliance. p. 65. (Бел. пр. В случая водещ е не интереса на Русия а типичната руска глупост и неразбраните приоритети във външната политика!)

[568] Coolidge, Origins of the Alliance. p. 65.

[569] Sontag, Germagz and England. p. 152.

[570] Всъщност Бисмарк ясно разбира, че Австро-Унгария е много слаба във военно отношение и много нестабилна в политическо, защото национализмите раздират „парцалената империя“ както я наричат и все още нейното съществуване се дължи на обединяващата личност на император Франц Йосиф. Австро-Унгария се превръща в бреме за Германия, което най-добре ще проличи през ПСВ и прелюдията към нея, но след руското неразбирателство, той няма друг избор. (б. пр.).

[571] Rsnsay, Foreign Policl. p. 382.

[572] Ludwig, Bismarck. p. 513.

[573] Butler, Bismarck. p. 379.

тивните решения със сигурност са доста безразлични за нас; следователно, за нас беше единствено важно, да обясним честно условията и да не нарушаваме отношенията си с другите велики сили, чрез пристрастна подкрепа по въпроси, които не засягат германски интереси“.[574]

Обстоятелството поради което, Бисмарк развива тази политика, е слабостта на Русия, тя е твърде слаба, за да продължи войната. Конфликтът струва на Русия, 2 млна рубли на ден, а жертвите и загубите от болести нарастват с всеки ден. Още по-сериозно е възраждането на нихилизма и тероризма вътре в страната.

Тази слабост е очевидна, когато великият княз Николай Николаевич отказва да окупира Константинопол.[575]

Ако Русия откаже да преговаря за ревизията на Санстефанския договор, тя ще трябва да се изправи срещу обединените сили на Англия и Австрия.[576] Освен това турската армия все още не е напълно разгромена и Румъния, недоволна от исканията на руснаците за връщането на Бесарабия, може се включи в конфликта.[577]

Бисмарк разсъждава в тази насока, когато написва на Андраши[578]: „*Ако Австро-Унгария получи свобода на действие срещу Русия, което тя заслужава, ако не спази обещанието си (от Райхщад и Будапеща), и ако Австро-Унгария сключи споразумение с Англия, цар Александър трябва принудително да осъзнае, че делото на неговите храбри войници е било провалено от неумелото поведение на неговите държавници*“.[579]

Бисмарк дава допълнителни доказателства в своите „Спомени и размисли“. Той казва: „*Желанието на руското правителство да постигне мир с Турция чрез конгрес доказва, че руснаците не се чувстват достатъчно силни военно, за да допуснат въпроса за война с Англия и Австрия; след като веднъж са изпуснали възможността да окупират Константинопол*[580].

Единственото руско спасение тогава остава Бисмарк, да се обърне срещу Австро-Унгария и да подкрепи Русия[581].

Но Бисмарк няма намерение да прави това[582]. В преговорите преди конгреса той отказа да подкрепи руската политика по пет основни решения.

Първо, Бисмарк отказва да подкрепи програмата, представена от Горчаков на Берлинската среща, проведена от 11 до 20 май 1876 г. Той подкрепя Андраши до такава степен, че Русия е принудена да отстъпи. Отчасти страхът от руско-френско сближаване тогава ръководи Бисмарк. Горчаков подновява интереса си към Франция с още поголям плам, от този който бе показал по време на военната тревога от 1875 г. Той изразява надежда, че Франция трябва да върне значителната си роля в европейските дела и дори предлага на френски адмирал да бъде поверено командването на предложената от него международна ескадра.[583]

Този страх подтиква Бисмарк да подкрепи желанията на Андраши дори в тази ранна дата от развитието на Източния въпрос.

---

[574] Butler, Bismarck. p 379 .

[575] Onau, The Memoirs of Count N. Ignatzgv. p. lll.

[576] Тук авторът силно надценява ситуацията, нито Англия още по-малко Австро-Унгария има намерение да воюват, но имат намерение да шантажират и изнудват Русия. (б. пр.).

[577] Също авторът надценява възможностите на Румъния, абсурд е да си помислим че Румъния ще воюва срещу Русия, но можеше да разстрои тила на руската армия и комуникациите ѝ.

[578] Andrassy, Bismarck, Andressy and their Successors. p. 29.

[579] Бисмарк се позовава на Райхщадския договор и незачитането му от Русия.

[580] Andraasy; Bismarck, Andras and their Successors. p. 30. Prince
Bismarck to Count Indressy, January 30, 1878.

[581] Andrassy, Bismarck, Andrassy and their Successors. p. 29.

[582] Ramsay, Foreign Policy. p. 387.

[583] Harris, A Diplomatic History. p. 375.

Второ, през октомври 1876 г. се поставя въпросът за примирие между Турция и въстаниците. Русия предллага период от шест седмици, докато Турция, с подкрепата на останалите сили, предлага период от шест месеца. Бисмарк подкрепя по-дългото примирие, знаейки че Русия остава сама.

Трето, Германия отказа подкрепата към предложението на Русия, за изпращане на международен флот в Босфора, което беше споменато по-рано. Бисмарк отказва, с думите: „*Няма очевиден интерес, който да оправдава да мобилизираме нашите морски сили в други части (далеч от германските териториални води)*.“[584]

Бисмарк също отказва да подкрепи Русия във въпроса отправен към Германия относно това какво ще е нейното отношение, ако Австро-Унгария и Русия влязат във война.

Тук Бисмарк отказа да даде на руснаците какъвто и да е намек за подкрепа. Той отговоря: „*Не мога да допусна някой от моите приятели да бъде наранен от въоръжен конфликт*.“[585]

Петият германски отказ на руски предложения за подкрепа е през ноември 1876 г. Генерал фон Хердер, германски съветник в Санкт Петербург, казва на Бисмарк, че „*император Александър II изразява съмнение, дали Англия ще запази мълчание в случай на война (с Турция). Императорът вярва, че в този случай Ваше светлост ще упражни цялото си влияние, за да разубеди Англия да заеме враждебно отношение*“.[586]

Отговорът на Бисмарк е отхвърляне на руската надежда за германска помощ. Той казва: „*Няма нужда да обясняваме надълго и нашироко защо не можем да си представим възможността да водим война срещу Англия в името на Русия. Не би имало никаква практическа цел, дори ако окажем заплаха, тъй като сухопътната граница на Русия от наша страна е защитена от нашия неутралитет и ако беше допустимо Германия, чисто от симпатии към Русия, да обяви война на Англия, тя ще попадне в неизгодно положение на Русия, тъй като пристанищата на Мемел и Щетин ще са блокирани и безспорните превъзходни сухопътни сили на Русия няма да могат да бъдат подсилени от германската сухопътна сила*.“[587]

Във всяка от тези пет точки, с едно движение на пръста си, Бисмарк може да прехвърли германската подкрепа, така че Русия да възприеме по-агресивна политика. Но без германска подкрепа тя е принудена да приеме преговорите. Следователно в годините преди конгреса Бисмарк може да проявява безразличие, а на самия конгрес можее да се представя за честен посредник, знаейки, че Русия ще трябва да отстъпи пред англичаните и австроунгарците. Всичко което се случва през годините 1877-78 и на Берлинският конгрес е за Бисмарк като исторически роман. Започвайки да го чете, той вече знае как ще се развие историята.

Въпреки това принц Бисмарк се представя като защитник на руските интереси на конгреса.[588] Той смята, че това е начин Русия да се откаже от Санстефанския договор, без да загуби престижа си.[589]

След като конгресът приключва, той дори се престорва на много учуден, когато в Русия започна яростна атака в печата срещу него.[590]

---

[584] Dugdale, German Documents. p. 20. Memorandum of Prince Bismarck, October 4, 1876.
[585] Butler, Bismarck. p 234.
[586] Dugdale, German Documents. p. 34. Memorandum of Prince Bismarck, October 4, 1876.
[587] Също там.
[588] Seton Watson, The Eastern Question. p. 464.
[589] Taylor, Bismarck. p. 176.
[590] Seton Watson, The Eastern Question. p. 464.

Тук може да го определим като леко двуличен. Той можеше да спечели руското приятелство, като застане на тяхна страна относно спорни детайли, като същевременно знае, че Русия ще бъде принудена да отстъпи.

Уилям Нортън Медликот (W. N. Medlicott), в книгата си „Берлинският конгрес и след това“, описва случаите в които Бисмарк действително подкрепя Русия за сметка на Австро-Унгария и Англия на Берлинския конгрес. Някои от по-забележителните са:

1. Като президент той използва властта си, за да подчини турците в интерес на Русия.

2. С любезен език той налага вето на много искания на австроунгарците и британците.

3. На първото заседание той отказа да позволи на Великобритания да протестира срещу присъствието на руските войски в района на Константинопол.

4. На петото заседание той подкрепя аргументите на Шувалов срещу присъствието на мюсюлмански войски в България.

5. На шестото заседание той изрази раздразнението си от пазарлъка на Солсбъри за подробности около българските граници.

6. На деветото заседание се противопоставя на изслушването на румънците, които протестират срещу руските искания за Бесарабия.

7. В двата сериозни спора, включващи българската граница и Батуми, той лично се заема със задачата да посредничи, противопоставяйки се на британците и австроунгарците, намесвайки се по своя собствена инициатива с предложения в интерес на Русия и многократно ѝ дава подкрепата си, чрез своята изобретателност и авторитет.

8. Като президент той успява да ускори работата и да предотврати отклоненията от предварителните споразумения, като спасява руснаците от много неблагоприятни решения по детайлни въпроси, за които тяхната изолирана позиция ги прави уязвими.[591]

Бисмарк дори подкрепя Русия в малкото случаи, когато Русия и Австро-Унгария влизат в пряк конфликт. Вероятно защото австроунгарците са в по-добра позиция, и покъсно се възмущават от няколко дипломатически опровержения.[592] Тази гледна точка е разкрита в по-късното писмо на Елиът (посланик във Виена) до лорд Солсбъри през септември 1879 г.: „Андраши ми каза, че Солсбъри и всички други пълномощници могат да потвърдят, че резултатите от конгреса със сигурност не са в резултат от подкрепа на принц Бисмарк, а се дължат изцяло на съвместните усилия и резолюции на Англия и Австро-Унгария“.[593]

Типичен метод, при който Бисмарк оказва подкрепа на Русия, е предоставено от Бенедикт Хъмфри Съмнър в книгата му „Русия и Балканите 1870 – 1880 г.“.

Когато Горчаков предлага силите да разработят колективна гаранция за Берлинския договор, Бисмарк отхвърли идеята, но обявява, че не е против такъв член, който да определя правото на силите да контролират чрез своите представители в Турция, изпълнението на договора. Той продължава да подкрепя предпазливо руснаците и когато най-накрая се стигна до гласуване на модифицираната формула, той е единственият, който гласува за нея, знаейки че нейното отхвърляне е сигурно.

Даден е друг пример, който показва умното отношение на Бисмарк към Русия. На 17 юни е открито заседанието с въпроса за изслушването на представители от Гърция и Румъния пред конгреса.[594] Бисмарк предлага предложенията да бъдат обсъдени подробно, чрез лични срещи между дипломатите на Русия и Великобритания. Тогава Анд-

[591] Medlicott, The Congress of Berlin. p. 129.
[592] Също там.
[593] Lord Elliot to Lord Salisbury, September 4, 1879.
[594] Sumner, Russia and the Balkans. p. 553, Protocol Number 2, June 17, 1876.

раши се намесва, и иска присъствие на австроунгарците на срещата. Това е прието от Бисмарк. Така той избягва да го предложи лично, тъй като руснаците вече стават малцинство.[595]

Още една подробност добавя доказателства към поведението на Бисмарк. Той внимателно показва на Шувалов, че не може да подкрепи по-настойчиво руснаците срещу обединената опозиция на британците и австроунгарците, за да не провалят конгреса и те да не го напуснат.[596]

Публично Бисмарк дава вид, че е добронамерен към Русия[597]. С това поведение, той твърди, че е подкрепил руснаците. Той отбеляза след конгреса (шеговито), „поведението ми на конгреса беше такова, че си помислих, след като имам всички най-високи руски ордени, какъв трябваше да получа сега“.[598]

Фридрих фон Холщайн в своите мемоари дава ясна представа за тази картина. Той казва: „*Основното намерение на принц Бисмарк на конгреса беше да даде урок на руснаците, да им изясни, че техните планове не могат да бъдат изпълнени без неговото съгласие и че неговото съгласие зависи от поведението на руското правителство*.“[599]

Следователно поведението на Русия след 1875 г. не е достатъчно (б. пр. добронамерено към Германия), за да удовлетвори Бисмарк. В резултат на това той загубва доверие в съюза си с Русия и в годините преди конгреса отказва по-значима подкрепа, като играе ролята на неутрален наблюдател. Тогава на конгреса той подкрепя Русия по незначителни детайли, като в същото време знае, че по главните въпроси Русия ще бъде принудена да отстъпи. Бисмарк не е „честният посредник“, а влиза в конгреса, за да провежда ясна политика. Руските интереси трябва да бъдат пожертвани заради германската сигурност.

Последствията. Когато Бисмарк заминава за Кисинген на 14 юли 1878 г., той е доволен от резултата на конгреса. Той предполага, че е угодил на всички. През август пише на крал Лудвиг Баварски, че опасността от разрив между Австро-Унгария и Русия е предотвратена и че отношенията на Германия и с двете остават непроменени. Той постоянно поддържа мнението, че е направил услуга на чужда сила, каквато един външен министър рядко има шанс да направи.[600]

Според оценката му, дори Русия, страната която след Турция пострада най-много от Берлинския договор, е постигнала някои придобивки. България, макар и разединена, може да се надява скоро да постигне единство, а Русия може да се надява, че там ще се радва на популярност. Като остане в приятелски отношения с България, Русия може да бъде на едно поразително близко разстояние от Проливите. Същевременно се наблюдава драстично отслабване на Османската империя. Вече не може да се смята за заплаха.

Писмо, написано от Н. К. Гирс до Анри Жомини, старши съветник на министъра на външните работи, изтъква руското отношение по време на заседанията на конгреса: „Неклюдов е прав, като ви казва, че усилията на нашите пълномощници да постигнат добри резултати на конгреса, се оценява тук във висшите кръгове. Признава се невъзможността да се получи повече и при условие, че се постигна споразумение по въпроса за Батуми, те ще бъдат напълно удовлетворени. И наистина с основание..., имаме независимостта на трите княжества, създаването на България..., българите не са вече раи и

[595] Sumner, Russia and the Balkans. p. 519.
[596] Sumner, Russia and the Balkans. p. 519.
[597] Също там.
[598] Coolidge, Orieins of the Alliance. p. 129.
[599] Rich and Fischer, The Holstein Papers. p. 117.
[600] Seton Watson, The Eastern Question. p. 465.

толкова много други неща. Господи, нямаше ли да сметнем всеки за луд, който би мечтал за такъв резултат преди две години?“[601]

Когато конгресът приключва, руското отношение рязко се променя. Руските придобивки са обезценени от по-влиятелната част от руския печат и широката общественост. Панславистките групировки възприемат резултатите от конгреса, като пълно поражение. Иван С. Аксаков, един от най-влиятелните руски журналисти и публицисти, осъжда разпадането на Голяма България, което за нето означава загуба на руското господство над Константинопол и района на Проливите. Също толкова непростимо е изоставянето на провинция Босна и Херцеговина на католическа, немска Австро-Унгария.[602]

Панславистите търсят изкупителни жертви и ги откриват в двама, руският дипломат Шувалов, и принц Бисмарк. Шувалов понася основната тежест на руския провал на конгреса. Той е заклеймен като некомпетентен, оставил се да бъде измамен от Лондон и Виена.[603] Това отношение несъмнено се дължи на Горчаков, който успява да настрои царя срещу Шувалов. Горчаков е напуснал Берлин веднага след закриването на конгреса[604] и пристига пръв при царя. Шувалов, се беше запознал с една твърде лека дама, от чиито ръце беше трудно да се измъкне.[605] Докато се завръща Шувалов, мнението на монарха, вече е настроено срещу него. Разказът за първата среща на Шувалов с царя е даден от адютанта, барон фон Унгер Щунберг: „*Бях дежурен онзи ден, когато Пьотър Шувалов влезе в стаята на адютанта с високо вдигната глава, и добро самочувствие, за да бъде приет от Негово Величество. Десет минути по-късно аудиенцията свърши. Каква промяна беше станала с него. Ако сцената не беше толкова трагична... щях да сравня граф Шувалов с пудел, който е бил залят с кофа с вода. Беше пребледнял като платно. С треперещ глас, той ми прошепна: „Бях много подло оклеветен ...от Горчаков, този покварен и злонамерен старец*“.[606]

Шувалов се защитава храбро от обвиненията, че е измамен на Бисмарк, както твърди руското обществено мнение, особено след като вижда картината на Берлинския конгрес (на Антон фон Вернер). В тази картина Бисмарк е показан в центъра на картината, стискайки ръката на Шувалов. Генерал фон Винтерфелд коментира, че „Това нарисувано ръкостискане, счупи врата на Шувалов“.[607]

Шувалов подчертава, че Санстефанският договор не е съвсем отменен. Основните различия са свързани с големината и разделянето на България. И посочва, че Бисмарк е подкрепил руското мнение в три важни кризисни момента: българската граница, съдбата на София и отстъпването на Батуми.[608]

Въпреки това общественото мнение е толкова настроено против него, че той подава оставка, и политическата му кариера почти приключва.[609]

По времето на Берлинския конгрес, Русия има и вътрешни проблеми. Реформите на Александър II далеч не са успешни. Вместо да сложат край на вътрешните проблеми, реформите твърде често пораждат излъгани надежди и създават нови трудности.

---

[601] Jelavich, Tsarist Russia. p. 15. Giers to Jomini, St. Petersburg, June 23 / July 5, 1878.

[602] Пак там.

[603] Пак там.

[604] Явно несъответствие, точно обратното, Горчаков остава в Берлин за да посрещне там рождения си ден – кръглата 80-годишнина, на 16 юли. (б. пр.).

[605] Dunlap, Memoirs of Prince von Bülow. p. 457. Б. пр. Предвид факта, че по времето на конгреса в Берлин е и съпругата му графиня Елена Шувалова, трудно е да повярваме на тази история. Шувалов тръгва веднага за Петербург с помощния персонал, а Горчаков остава в Берлин още няколко дни.

[606] Seton Watson, The Eastern Question. p. 464. Sumner, Russia and the Balkans p. 500.

[607] Seton Watson, The Eastern Question. p. 464.

[608] Robertson, Bismarck. p. 342.

[609] Jelavich, Tsarist Russia. p. 17.

Войната е огромно напрежение за руската хазна, която е принудена да търси нови източници на доходи, за да посрещне нарастващите разходи на правителството. Разочарованието на руснаците, кара авантюристично настроените да търсят революционни и радикални решения за проблемите на държавата. Засилването на нелегалните движения и тероризма, допринася за нестабилността на държавата.[610]

Тогава икономическите стъпки, предприети от Германия срещу руския селскостопански износ, наливат още масло в огъня. В интерес на Русия е да насочи това недоволство към Берлинския договор и да намери изкупителна жертва извън страната. Тази роля е възложена на „железния канцлер“ на Германия Ото фон Бисмарк.

През 1879 г. срещу Германия започва пълномащабна вестникарска война. Руският вестник „Голос“ повежда атаката срещу Бисмарк. Великоруските националисти в съюз с панславистите обявява, че Бисмарк е основният подбудител на руско-турската война, за да облагодетелства Австро-Унгария и да ограби победата на Русия.

По време на августовските маневри цар Александър, казва на генерал фон Швайниц: „*Във всички спорни въпроси на конгреса, Германия навсякъде е взела страната на Австрия срещу Русия. Ако искате приятелството, което ни свързва от сто години да продължи, вие ще трябва да промените отношението си*“.[611] И го уведомява, че обмисля да пише на кайзер Вилхелм I за това. След което изпраща своето известно заплашително писмо до кайзера.[612]

Двете най-важни точки в това писмо са: „*Ако продължи вашият отказ, да сближите германските с руските интереси, мирът между нас не може да продължи“* и *„Канцлерът на Ваше Величество забрави обещанията си от 1870 г.*“ [613]

В това писмо цар Александър по-нататък заявява: „*Разбирам напълно, че желаете да поддържате добрите си отношения с Австрия, но не разбирам защо е в интерес на Германия да жертва тези на Русия. Недостойно е за един истински държавник да постави на везната личната неприязън, когато става въпрос за интересите на две големи държави, родени да живеят в добросъседство, и когато едната от тях направи на другата през 1870 г. такава услуга, за която според собствените ви думи, вие казахте, че никога няма да забравите. Сега ситуацията става твърде сериозна, за да скрия от вас страховете, които ме тормозят за последствията, които могат да бъдат катастрофални за нашите страни*“.[614]

Това писмо е придружено със значително струпване на руски войски на източната граница на Германия. Бисмарк си дава сметка на тяхната сила: „*Те (руснаците) правят огромни военни приготовления, като са увеличили силите си с около 400 000 души, колкото е мирновременния състав на германската армия. Те могат да развърнат 24 нови дивизии на бойното поле, тоест 12 армейски корпуса. И много кавалерия е разположена близо до западната им граница, която може да се изсипе върху нас след три дни*“.[615]

Бисмарк се преструва, че е ядосан от тези упреци, заявявайки, че се е замесил в Източния въпрос само от много специалното си отношение към царя.[616] Всъщност Бисмарк смята конгреса за средство за спасяването авторитета на руснаците. Те правят пред европейското мнение отстъпки, които ще изглеждат унизителни, ако бъдат напра-

---

[610] Robertson, Bismarck. p. 342.
[611] Seton Watson, The Eastern Question. p. 469.
[612] Butler, Bismarck. p. 240.
[613] Coolidge, Origins of the Alliance. Czar Alexander to Emperor William I, August, 1879.
[614] Busch, Bismarck. p. 222.
[615] Seton Watson, The Eastern Question. p. 467.
[616] Taylor, Bismarck. p. 176.

вени под преките британските и австроунгарските заплахи. Дори по време на конгреса, Бисмарк не е ли на страната на Русия по основните въпроси?[617]

Бисмарк хвърля част от вината за провала на Русия на липсата на ясна политика. Той казва, че „*не можем да отправяме искания от името на Русия, които тя самата не е поставила*“.[618] И също така твърди, че отговорният за тази погрешна руска политика е Горчаков.: „*С това си поведение Горчаков не провеждаше истинска руска политика. Той винаги е искал да изпъкне и да бъде възхвален от чуждестранния печат, и най-вече от парижките вестници*“.[619]

След това в мемоарите си Бисмарк обобщава опасността, която съпътства руската подкрепа: „*В Санкт Петербург очакваха от нас безусловно да се грижим за техните интереси и да подкрепим всичките им искания. Ние обаче не можахме да направим това, тъй като някои от тях бяха несправедливи и опасни*.“[620]

Като отмъщение Бисмарк инструктира Буш да отговори на руските обвинения със статия озаглавена „*Политиката на Горчаков*“, която е публикувана в № 11 на „*Die Grenzboten*“.[621] След това телеграфните жици между Санкт Петербург и Берлин не са скъсани, а нажежени до червено с взаимни обвинения.[622]

Обръщането на руското мнение срещу него и враждебното отношение на царя събуждат у Бисмарк всички стари страхове на Германия, изолирана и обкръжена от враждебна коалиция, и той признава, че е засегнат от „кошмара на коалициите“.[623] Този страх е изразен в неговите мемоари: „*По това време бях изключително разтревожен за Русия и се страхувах от съюз между нея и Австрия, към който французите биха се присъединили. След като руснаците ни написаха остро писмо, заплашващи ни в случай, че не ги подкрепяме по Източния въпрос, аз си помислих, че не могат да действат така, освен ако не виждат в лицето на Австрия потенциален съюзник. Те също вече се бяха опитали да сключат съюз с Париж чрез Обручев*“.[624]

Бисмарк отново започва да търси съюзници като застраховка срещу ръководената от Русия коалиция. Накратко, той нарежда на граф Мюнстер да се обърне към Англия, за да разбере какво ще е тяхното отношение, ако Германия стигне до война срещу Русия.[625] На тези германски предложения лорд Биконсфилд отговори: „*Ако Русия нападне Германия и Австрия, Германия може да разчита, че сме на нейна страна. Казах, предполагам, че услугата, която искате от нас, ще бъде да повлияем на Франция и Италия да спазват неутралитет ... Бях почти сигурен, че можем да попречим на всяко френско правителство да се присъедини към Русия*.“[626]

След като Бисмарк получи такъв отговор, въпросът е прекратен, както през 1876 г. Както беше посочено по-рано, Бисмарк стига до заключението, че Австро-Унгария ще бъде единственият неговият избор за съюзник. Нито Англия, нито Италия, нито Русия могат да предложат на Германия предимствата, които Австро-Унгария може. Това е избор, който Бисмарк трябвада направи.

---

[617] Dugdale, German Documents. p. 101.

[618] Busch, Bismarck. p. 214.

[619] Busch, Bismarck. p. 227.

[620] Busch, Bismarck. p. 216.

[621] Robertson, Bismarck. p. 342. Б. пр. „*Die Grenzboten*“ е германско списание за политика, литература, история и култура, издавано в периода 1841 – 1922 г. От 1856 г. до 1870 г. и от 1878 г. до 1890 г.у Мориц Буш е един от най-продуктивните му редактори.

[622] Mowat, The Concert of Europe. p. 68.

[623] Busch, Bismarck. p. 226.

[624] Busch, Bismarck. p. 222.

[625] Monypenny and Buckles, Disraeli. II, p. 1361. Lord Beaconsfield to Lord Salisbury, Hatfield, Wednesday, October 15, 1879.

[626] Пак там.

Русия може да осигури силна традиционна семейна политика и предимството на стабилността, но Австро-Унгария може да предложи народностната еднаквост и много други ценни точки.[627]

Бисмарк е наясно със сериозния аргумент за тясно разбирателство с Русия. В мемоарите си казва: „*По отношение на материалната сила, аз държах на съюз с Русия, който е с предимство. Освен това го смятах за по-безопасен, защото разчитах повече на традиционното династично приятелство, на общността на монархическите инстинкти и липсата на местни политически разделения, отколкото на пристъпите на общественото мнение сред унгарците, славяните и другото католическо население на Хабсбургската монархия*“.[628]

Въпреки това, когато всички факти са претеглени, Бисмарк избира Австро-Унгария като централна точка на своята политика. Действителното подписването на Двойния съюз между Германия и Австрия става през август 1879 г.[629] А официалната му дата е 9 октомври 1878 г.[630]

Въпреки това изборът на Бисмарк между Австро-Унгария и Русия е направен много преди това.[631] Следователно интересите на Двойната монархия са основната грижа на Бисмарк по време на Източната криза. Бисмарк я избира за свой основен съюзник поради редица причини, но начело на списъка е страхът от Франция и възможността Германия да се изправи пред враждебна коалиция. По тези точки Австро-Унгария е по-жизненоважна за интересите на Германия, отколкото Русия. Бисмарк заявява: „*Ако пожертвахме отношенията си с всички останали сили заради твърдостта на нашия съюз с Русия, ние трябва да се окажем с нашето изложено географско положение, в силна зависимост от Русия в случай на остра проява на опасните френски и австрийски желания за отмъщение*“.[632]

Отново Бисмарк показа, че тези две точки са в ума му, когато каза: *„... ако под влиянието на руските заплахи и несигурността на обвързването с Германия, Австрия най-накрая потърси „entente cordiale“ или с Франция, или с Русия, Германия изпада в голяма опасност от пълна изолация на континента. Ако обаче предположим, че Австрия постигне сърдечно споразумение с Франция и Англия, както през 1854 г., Германия, освен ако не е подготвена за изолация, ще бъде принудена да се обедини сама с Русия и както се опасявам, да следва погрешния и опасен курс на руската вътрешна и външна политика*“.[633]

Основният страх на Бисмарк е, че като се облегне на Русия, той може да се окаже срещу австроунгарско-английско-френски съюз, който ако не е слаб, може да създаде опасна ситуация.[634]

Когато прави този избор, недоверието на Бисмарк към Русия е много голям фактор, който повлиява на решението му. Той казва: „*Ако германската политика ограничи възможностите си до руския съюз и в съответствие с желанията на Русия, отхвърли всички други държави, Германия ще бъде в неравностойно положение по отношение на Русия, тъй като географското положение и автократичната конституция на Ру-*

---

[627] Harris, A Diplomatic History. p. 78.

[628] Butler, Bisarck. p. 258.

[629] Butler, Bisarck. p. 260.

[630] Fuller, Bianarck's Diplomacy. p. 7. Б. пр.: И причината за това е съпротивата на кайзер Вилхелм, който предпочита съюза с Русия пред този с Австрия. Всъщност Австро-Унгария изобщо не е надежден съюзник, но Германия няма друг избор.

[631] Пак там.

[632] Пак там.

[633] Butler, Bismarck. p. 249.

[634] Butler, Bismarck. p. 249.

сия и позволяват по-лесно да се откаже от съюза, отколкото за нас... и също руско-германският съюз зависи от настроението на управляващия император на Русия“.[635]

Друг фактор повлиял на избора на Бисмарк е общото между Германия и Австрия. По този въпрос той казва: „*Разумната част от 42 000 000 германци ще предпочетат да имат добро разбирателство както с Русия, така и с Австрия. Но ако човек е длъжен да избира между тях, всичко сочи към Австрия, заради националните и др. причини*“.[636]

Накрая Бисмарк не се поколебава да избере Австро-Унгария. Заедно двете страни могат да са силни във военно отношение[637]. По този въпрос Бисмарк казва: „*Русия е достатъчно силна сама и ние не можем да ѝ бъдем много полезни. Австрия е по-слабата от двете, но в същото време е ценен съюзник и ние можем да ѝ бъдем полезни. Тя може да подкрепи нашата мирна политика. Когато сме обединени, с нашите два милиона войници, рамо до рамо, те (руснаците) със своя нихилизъм несъмнено ще помислят два пъти, преди да нарушат мира*“.[638]

Предимствата, които предоставя съюзът с Австро-Унгария пред Русия, могат да бъдат обобщени по следния начин: с Австро-Унгария има повече общност на интереси, поне с унгарците, а австрийците и германците са един народ. До този момент Русия винаги е била приятелски настроена и все още може да бъде спечелена обратно, докато всяко прекъсване на отношенията с Австро-Унгария ще отвори отново раната от 1866 г., може би толкова непоправимо, че да я хвърли обратно в обятията на французите.

Германия ще бъде старшия партньор в австроунгаро-германски съюз, докато в руско-германския съюз руснаците ще държат камшика (ще са водещите), особено ако австроунгарците са от другата страна.

Тогава, що се отнася до статута на Европа, съюзът с Австро-Унгария отваря възможностите за съюз с Англия, което е изключено при съюз с Русия.

Бисмарк смята, че трябва да действа бързо, за да осигури австроунгаро-германски съюз, тъй като предстои промяна в австроунгарското министерство, от което Бисмарк се опасява, че може да доведе до сближение между Австро-Унгария и Русия с изключение на Германия.

Накрая през 1879 г. Австро-Унгария е избрана за по-стабилна от двете сили. Германската сигурност ще бъде най-добре защитена чрез съюз с Двойната монархия. След това германският канцлер започва преговори с граф Андраши. Двамата се срещат в курорта Гащайн на 27-28 август 1879 г., за да формулират договора.[639]

Но далеч не всички в Германия са за пълното скъсване с Русия в полза на Австро-Унгария. Принц Хохенлое изразява възгледите си, като заявява: „*Не вярвам на Австрия, нито смятам Русия за сериозно враждебна. И накрая, смятам, че един съюз с Австрия би довел до такъв между Русия и Франция.*“[640]

Кайзер Вилхелм I също е враждебен към австроунгаро-германския съюз. По времето, когато Бисмарк и Андраши са в Гащайн, кайзерът отива в Александрово, за да подчертае на своя племенник, руския цар, че позицията на Германия към Русия не се е променила.

Когато научава за срещата между Бисмарк и Андраши, кайзерът коментира: „*Германия и Австрия желаят да постигнат същата крайна сигурност, срещу непро-*

---

[635] Butler, Bismarck. p. 264.

[636] Andrassy, Bismarck, Andraesy and their Successors. p. 30.

[637] Историята го опровергава, Австро-Унгария се оказва много слаб и негоден съюзник по време на ПСВ. (б. пр.).

[638] Busch, Bismarck. p. 228.

[639] Butler, Bismarck. p. 260.

[640] Chrystal, The Memoirs of Prince hohenlohe, p. 253. Б. пр. Така и става на практика, пророчески думи.

вокирани атаки от чужди сили. Но поради специалното споменаване на Русия като враг, не мога да се съглася с настоящите предложения, след като отново протегнах приятелска ръка на император Александър, не мага да приема това споразумение, и да сключа съюз срещу него....Не мога да участвам в такъв акт на нелоялност“.[641]

Бисмарк дава доказателства за своя избор на Австро-Унгария пред Русия през 1876 г. и предчувства, че Русия няма да бъде най-естественият му съюзник, когато заявява: „*Отношението, възприето наскоро от император Александър към Негово величество (кайзера), за първи път ни освети, като светкавица, ситуацията, която многократно бях длъжен да видя през последните няколко години*“.[642]

За известно време изглежда, че предложеният договор ще пропадне. Канцлерът заплашва да подаде оставка, ако той не бъде приет, а императорът заплашва да абдикира.[643] Бисмарк успява да надделее, като отнася въпроса до германския кабинет: „*За да осигуря одобрението на императора за договора, който бях сключил с Андраши... Бях принуден да използвам кабинета (правителството), въпреки че този метод и процедура, са ми беше изключително неприятни. Успях да спечеля одобрението на моите колеги... Граф Щолберг беше изпратен в Баден-Баден, за да преговаря с императора. Императорът не беше убеден от политическите аргументи, но обеща да ратифицира договора само защото беше против министерските промени* (оставката си, с която заплашва кайзера)“.[644]

Граф Андраши определено е за договора. По думите на принц Хохенлое, „*Когато за първи път чу за това, той скочи направо до тавана от радост*.“[645]

Австрийският император Франц Йосиф също е развълнуван от новината за договора. Бисмарк отива във Виена, за да осигури одобрението на стария император за договора. Бисмарк казва засрещата: „*Когато пристигнах във Виена и поисках аудиенция, Франц Йосиф дойде направо от ловната си хижа, възприе всички мои идеи и беше готов да направи всичко, което предлагах, в интерес на мира*“.[646]

Основните разпоредби на договора, наречен Двойен съюз, са отбранителни по природа. Ако Германия или Австро-Унгария бъдат нападнати от Русия или от друга сила, подкрепяна от Русия, другата ще ѝ се притече на помощ. В случай на нападение от друга сила (като италианско нападение срещу Австрия или френско нападение срещу Германия), другата договаряща се сила ще остане поне неутрална“.[647]

Австро-германският съюз е средство срещу заплахата от германска изолация на европейския континент. Руските заплахи след Берлинския конгрес принуждават Бисмарк да вземе това решение да застане на страната на Австро-Унгария.

Този съюз, сключен на 28 август 1879 г. и официално подписан от двете договарящи се сили на 7 октомври 1879 г., остава крайъгълният камък на германската и австроунгарската политика до Първата световна война.[648]

Сега Русия се оказва сама и изолирана и от нейния опит в Кримската война, това се възприема като фатално състояние. Водещите членове на руското правителство инициират поредица от срещи, чрез които правят оглед на цялата дипломатическа сцена. Направеното заключение е, че заплахата от Великобритания засенчва всички други съображения. Великобритания е здраво окопана в Египет и Кипър, следователно, ако Ос-

[641] Busch, Bismarck. p. 483. Letter from Emperor William I to Bismarck, Baden Baden, October 5, 1879.
[642] Prince Bismarck to Count Andrassy, September 3, 1879.
[643] Chrystal, Memoirs of Prince Hohenlohe. p. 252.
[644] Butler, Bismarck. p. 271.
[645] Chrystal, Memoirs of Prince Hohenlohe. p. 252.
[646] Busch, Bismarck. p. 224.
[647] Mowat, The Concert of Europe. p. 72.
[648] Пак там.

манската империя скоро се разпадне, Великобритания е в отлична позиция да завземе всички стратегически зони на руския интерес.[649]

След Берлинския конгрес ръководството на руската политика е сменено. Горчаков, който поради възрастта си и недоброто здраве, вече не играе никаква роля в руската външна политика е отстранен. Посоката на външната политика сега се влияе най-много от Н. К. Гирс, военният министър Д. А. Милютин, и новият руски посланик в Берлин П. С. Сабуров. Задълженията като външен министър попадат в ръцете на Н. К. Гирс. Въпреки че официално приема титлата 1882 г., той действа като външен министър след 1878 г. Дипломат от кариерата, той е служил на дипломатически постове в Османската империя, Молдова, Влахия, Константинопол и Египет, а по-късно в Париж, Швейцария и Швеция. През 1875 г. той е върнат в Санкт Петербург като помощник-министъра на външните работи и като директор на Азиатския департамент. Той добре осъзнава, че една авантюристична политика е невъзможна за една военно слаба и икономически нестабилна страна. Сигурност в Европа и път към Проливите става крайъгълен камък на неговата политика[650]. Интересите на Русия са защитени най-добре чрез съюз с Германия. Един договор с Германия ще затвори основните пробиви в руската отбрана и ще позволи на държавата да се радва на дълъг мирен период, в който да поправи щетите от последната война и да се справи с належащите проблеми на вътрешната реформа.

Враждебна коалиция срещу Русия може да бъде предотвратена и подкрепата за Русия в политиката ѝ към Проливите може да бъде реализирана само чрез сближение с Германия.[651]

Затова на 5 февруари 1880 г. посланик Сабуров започва преговори с Бисмарк относно възможността за подновяване на съюза на тримата императори.[652]

За Бисмарк това е изпълнение на неговата политика. Веднага след сключването на Двойния съюз, той казва: „*Опасностите за нашия съюз с Австрия могат да бъдат сведени до минимум, като се запази възможно най-строго доверието ни с Австрия и в същото време се внимава пътят от Берлин за Санкт Петербург да не бъде затворен*.“[653]

Отново той дава доказателства, че това е целта на която се надяваше, когато казва: „*При решаването на въпроса за съюз с Русия и Австрия аз предпочетох последната и това не беше защото бях сляп за трудностите, които правеха избора труден. Вярвах, че се длъжни да развиваме добросъседските отношения с Русия не в по-малка степен, отколкото преди нашия отбранителен съюз с Австрия*.[654]

Бисмарк е готов веднага да сключи споразумението с Русия, но се натъква на неочакваната опозиция от австрийския барон фон Хаймерле. Той наследява граф Андраши на 8 октомври 1879 г., малко след сключването на Двойния съюз.[655] Хаймерле желае съюз с Англия, а не с Русия. Той се страхува, че споразумението с Русия ще доведе до враждебността на Великобритания и това ще бъде края на англо-австрийското сътрудничество на Балканите. Отначало той силно се съпротивлява на предложенията за възстановяване на съюза на тримата императори.

Бисмарк използва два аргумента, за да убеди Хаймерле. Единият е, че съюз с Русия предотвратява френско-руско споразумение срещу Германия или италианско-руско

---

[649] Jelavich, Tsarist Russia. p. 19.
[650] Jelavich, Tsarist Russia. p. 17.
[651] Jelavich, Tsarist Russia. p. 23.
[652] Dugdale German Documents. p. 108. Memorandum by Prince Bismarck February 6, 1880.
[653] Butler, Bismarck. p. 275.
[654] Пак там.
[655] Пак там, стр. 264.

срещу Двойната монархия. Вторият е, че Русия не може да промени статута на Балканите без съгласието на двете германски държави. Тези аргументи плюс замяната на правителството на Дизраели с това на австрофоба Гладстон принуждават Хаймерле да влезе в съюза.[656]

Най-накрая на 18 юни 1881 г. съюзът на тримата императори е възроден (доп. пр. вече с новият император Александър III), но се различава от стария съюз от 1872 г. Старият е създаден само за да засили разбирателството между монархическите правителства в интерес на политическия и социалния ред. Новият съюз отива много по-далеч и въплътява разпоредби от проруско-австрийски характер.

По въпроса за Проливите постигнатото споразумение е определено против Англия.[657] Трите империи се споразумяват, че в случай действия на Англия по Източния въпрос, по-далеч от това, което може да съвпадне с техните интереси, и по-специално, ако британският флот навлезе в Дарданелите, Германия, Австро-Унгария и Русия ще противодействат по дипломатически път, чрез обща декларация.[658]

Второ важно условие на този съюз е, че на Германия ще бъде гарантиран руски неутралитет в случай на френско-германска война. Австро-Унгария получава уверението, че в случай на подновяване на руско-турската война, Русия няма да прави промени в статута без да се консултира със съюзниците си.

Бяха направени и две големи промени в Берлинския договор. Австро-Унгария получи признаване на правото си да анексира Босна и Херцеговина, когато реши, че анексирането е подходящо. Русия получава съгласието на Австро-Унгария за съединението на две Българии, но само ако действието е станало по силата на обстоятелствата.[659]

След като споразумението е подписано от тримата императори, Бисмарк има възможността да укрепи допълнително своята система от съюзи и допълнително да гарантира мира.

На 31 януари 1882 г. италианският посланик, граф Лоне, се обръща към Бисмарк, че неговото правителство желае да се сближи с германо-австроунгарската политика и добавя, че кралят на Италия и неговите министри са напълно съгласни с това.[660] Бисмарк за пръв път казва на граф Лоне, че няма спорни въпроси между двете държави, но дори и до възникнат такива, техните граници са далеч една от друга и външните им политики също не се пресичат в нито една точка.

Но интересите на Австро-Унгария и Италия – на Балканите и в Адриатика, и в *terre irredente* (земя под аренда), са причина за чести контакти и сблъсъци, а Германия е длъжна да защити интереса на Австрия. Това споразумение е възможност да се облекчи опасният австро-италиански въпрос и да намали италианско-иредентистите стремежи към австрийските Трент (Тренто) и Триест.[661]

Бисмарк е наясно с последиците от една итало-австроунгарска война в същото време, когато Германия е във война с друга сила. „По-голямата част от силите на Австро-Унгария ще бъдат отнети от военния театър, в която те биха могли да помогнат на Германия“.

Както казва император Вилхелм I: „Когато се занимаваме с Италия, не трябва да пренебрегваме старите спомени и трябва да запазим нейното приятелство, тъй като 130

[656] Jelavich, Tsarist Russia. p. 23-24.

[657] Dugdale, German Documents. p. 107.

[658] Dugdale, German Documents. p. 107. Memorandum by Prince Hohenlohe, Interim Head of the Foreign Office, August 4, 1880.

[659] Jelavich, Tsarist Russia. p. 25.

[660] Dugdsle, German Docume s. p. 110. Memorandum by Prince Bismarck, January 31, 1882.

[661] Mowat, The Concert of Europe. p. 72.

000 допълнителни австрийци при Кьонинггрец можеха лесно да обърнат везната срещу нас.“[662]

Във Виена на 20 май 1882 г. Двойният съюз се превръща в Троен съюз. В преамбюла на Договора се посочва, че целта на акта е да се увеличат гаранциите за общ мир, да се укрепи монархическият принцип и по този начин да се осигури безпрепятственото поддържане на социалния и политически ред в съответните съюзни държави.[663]

С член I от договора договарящите се страни взаимно си обещават мир и приятелство и се ангажираха да не влизат в съюзи или ангажименти, насочени срещу която и да е от държавите. Може би най-важната част от договора беше, че ако Италия бъде нападната от Франция, Германия и Австро-Унгария са длъжни да ѝ помогнат с всичките си сили. Ако някоя от договарящите страни бъде нападната, всички договарящи страни трябва да помогнат с всичките си сили.[664]

В началото на 1882 г., Германия е защитена от три съюза, Двойния съюз, Съюзът на тримата императори и Тройния съюз. Тези ходове са примери за дипломация на Бисмарк. Те осигуряват спокойствие, системата изградена от железния канцлер гарантира мира, разбира се не от абстрактни хуманни подбуди, а защото Германия или Вторият Германски райх се нуждае от мир.

Бисмарк може да смята, (б. пр.: че в зенита на политическата му кариера), ситуацията в Европа е благоприятна за Германия. Основният инструмент, с който той се надява да изолира Франция, е Съюзът на тримата императори, и той преодоля бурята, която достигна кулминацията си на Берлинския конгрес провел се от 13 юни до 13 юли 1878 г.[665] Австро-Унгария, Русия и Германия отново се съгласяват да си сътрудничат по въпросите, засягащи техните интереси.

Освен това Германия печели допълнителна сигурност чрез формирането на Тройния съюз, който вкара Италия в системата от съюзи. В резултат на това за момента Германия вече няма да се тревожи, ако Австро-Унгария влезе в спор с Италия, или че Франция ще успее да създаде коалиция, враждебна на Германия. По това време Бисмарковата система от съюзи достига своя най-ярък възход. Германия е свързана чрез съюзи и споразумения, пряко или косвено с Австро-Унгария, Русия, Сърбия, Румъния, Испания, Италия и Англия.[666]

Разбира се, Бисмарк може да се радва на чувството си за сигурност, но той не е особен оптимист. Той осъзна сложността на съюзната система, която е създал, и проблемите, свързани с поддържането на статуквото.

Това се вижда от следното изявление, направено от Бисмарк в мемоарите му: „*В бъдеще ще се изисква не само военна мощ, но и правилен политически поглед, за да се управлява германския държавен кораб чрез настоящите коалиции, през трудностите и рисковите на които сме изложени вследствие на нашето географско положение и предишната ни история*“.[667]

---

[662] Dugdale, German Documents, p. 111: Note by the Emperor. Б. пр.: Кайзерът има предвид, че по време на Австро-пруската война от 1866 г., Италия обявява война Австрия и отнема част от австрийската армия. Въпреки че италианците са победени, след пруската победа, те са възнаградени с Венецианската област.

[663] Mowat, The Concert of Europe. p. 77.

[664] Пак там.

[665] Малка и незначителна подробност за Европа и Русия, но огромна за нас българите е, че тази буря удави завинаги възможността българския народ да се обедини в една държава в естествените си етнографски граници! (б. пр.).

[666] Leonard Willis Langor, The Franco-Russian Alliance 1890 -1894. (Cambridge: Harvard University Press, 1929), p. 5.

[667]Leonard Willis Langor, p. 6.

Според Бисмарк бъдещето на Германия може да почива само върху изграждането на силна военна сила и чрез международни съюзи, в които Германия ще играе доминиращата роля. Докато държавник от ранга на Бисмарк оглавява германската държава, тази система от съюзи може да се запази, но ако държавното кормило попадне в ръцете на некомпетентни и бездарни личности, Германия може да загуби системата от съюзи, трудно да я поддържа и да стане жертва на враждебна коалиция.[668]

ПРИЧИНИТЕ ЗА БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС ПРЕЗ 1878 г. И ПОСЛЕДСТВИЯТА ОТ НЕГО

автор: Кенет Алън Шафър, дисертация за научната степен магистър по история. Портландски държавен университет, 1989 г. (Орегон, САЩ)

Въведение. Историците са изразили различни мнения относно истинското значение на Берлинския конгрес. Срещата на силите в 1878 г. не се занимава с въпроси, толкова всеобхватни, колкото обсъжданите във Виена през 1814-1815 г. или в Париж през 1856 г. Но Берлинският конгрес оказво голямо въздействие. Тук се вземат не само решения за реорганизиране на Балканите, след годините на нестабилност и война, но поважното е че настъпва разцепление в отношенията между Германия и Русия, което в крайна сметка ще тласне двете сили към конфликта в „Голямата война“ през 1914 г.

За да се разберат позициите на великите сили и решенията, взети на конгреса, трябва да се познават национално-освободителните въстания, избухнали на Балканите през 1875 г., когато балканските народи се разбунтуват срещу потисническото управление на османските турци. Въпреки усилията на великите сили да успокоят насилието, ситуацията се влошава. След неуспешна война на Сърбия и Черна гора срещу Турция, руснаците решават сами да променят ситуацията, като започват война с турците през 1877-78 г. Под знамето на славянското единство, руснаците разбиват напълно турците и след това диктуват суровия си мир в Сан Стефано.

В Сан Стефано, Русия се опитват да реши едностранно „Източния въпрос“ чрез създаването на Балканите на славянска държава под нейното пряко покровителство.

Но за други европейски държавни, Санстефанският договор, нарушава баланса на силите в Европа. Това е особено тревожно за Великобритания и Австро-Унгария.

В продължение на няколко месеца Англия се подготвя за война срещу Русия. Именно в тази напрегната атмосфера се провежда Берлинският конгрес през 1878 г.

Авторът разглежда самия конгрес, който отменя неудобния Санстефански договор и създава нов баланс на силите на Балканите.

Под ръководството на германския канцлер Ото фон Бисмарк, конгресът изработва Берлинския договор, и така се избягва европейска война.

Този договор признава независимостта на няколко балкански държави, създава автономната и разделена на две България, предоставя на Австро-Унгария правото да окупира Босна и Херцеговина, урежда въпросите за Черно море, корабоплаването по река Дунав и отстъпва част от Армения на Русия. Така Европа остава в мир за повече от тридесет години.

---

[668] Тук вече ситуацията не зависи само от Германия, а и от другите участници. Преждевременната смърт на Александър II и идването на власт на не особено интелигентния германофоб Александър III, обезсилва Съюза на тримата императори, и Русия упоена от отровата на панславизма, се впуска в авантюристичното съглашение с реваншистка Франция което довежда до катастрофите от август 1914 и октомври 1917 г. (б. пр.).

Но вземането на тези решения предизвиква сериозни последици върху германо-руските отношения, и впоследствие руското обществено мнение вкл. и самия император, обвиняват Германия, че е позволила на Англия и Австро-Унгария да спечелят големи придобивки на конгреса, за сметка на Русия. И въпреки дългогодишното приятелство, цар Александър II заплашва Германия с война и отмъщение.

Тази внезапна криза укрепва нарастващите близки отношения между Германия и Австро-Унгария и през октомври 1879 г. двете германски сили подписват отбранителен съюз. Това ще се окаже първият съюз в бавното натрупване на напрежение, водещо до Първата световна война.

Така авторът доказва, че Берлинският конгрес с право трябва да се счита за основен вододел в европейската дипломатическа история. От една страна конгресът дава някакво решение на „Източния въпрос“, и от друга създава непримирим разкол в германо-руските отношения, като същевременно насърчи Германия и Австро-Унгария да сформират военен съюз. Тези последствия ще бъдат от решаващо значение за създаването на атмосферата, в която избухва Голяма война през август 1914 г.

Историците имат различни мнения за значението на Берлинския конгрес през 1878 г. Джордж Е. Бъкъл смята, че Берлинският конгрес и неговия договор са забележителност в дипломатическата история на XIX век; но за истинската стойност и важност на неговата работа има много различни оценки.[669]

Разбира се няма единомислие за значението на конгреса. За Уйлям Нортън Медилкот „в действителност за европейските сили, конгресът се превърна в упражнение в догадки и измислици.”[670]

Коментирайки последвалия Берлински договор, Дж. А. Мариот отбелязва, че „трайното значение на договора може да се открие... в новите държави, които се зараждат върху руините на тази [Османската] империя.”[671]

Въпреки това, Л. С. Ставрианос не е напълно съгласен, защото този договор пренебрегва етническите и национални съображения... За балканските народи Берлинският договор означава само осуетяване на националните им стремежи и е причината за бъдещите войни между тях.[672]

С толкова различни мнения относно конгреса от 1878 г. и решенията взети там, за историка това е увлекателна и интересна тема за изучаване.

За да признаем важността на конгреса, трябва да видим, че той се състои в решаващ период от европейската история, след наскоро настъпилите големи промени на континента. Например Берлинският конгрес е първата голяма международна среща след обединението на Германия. Това е наложително да се има предвид, тъй като поражението на Франция, прави обединена Германия най-могъщата държава в Западна и Централна Европа след 1871 г. Обстоятелството, че конгресът се провежда в Берлин, отразява новата сила на Германия, защото преди 1871 г. такива решаващи срещи се провеждат в градове като Париж, Лондон или Виена.

Някои много видни личности, които все още се възхищават бъдещите поколения и се изучават от историците, изиграват важни роли в Берлин подчертават важността на срещата.

---

[669] George Earle Buckle, Life Benjamin Disrael, 1876-1881, vol. 6 (New York: The MacMillan Company, 1920), p.310.

[670] W. N. Medlicott, IM Congress of Berlin and After. A Diplomatic History Eastern Settlement. 1878-1880, p. 134.

[671] J. A. R. Marriott, Eastern Question--A Study in European Diplomacy. 4th ed., (London: Oxford University Press, 1947), p. 345.

[672] L. S. Stavrianos, Balkans. 1815-1914 (New York: Holt, Rinehart, Winston, 1963), 70-71.

Най-важният сред тези фигури е изтъкнатият германски канцлер принц Ото фон Бисмарк. Тъй като Бисмарк действа като председател на конгреса и другите делегати приемат мнението на Бисмарк, че Османската империя, като победена страна във войната подлежи на териториални санкции, в името на европейският мир, може да твърдим, че Берлинският конгрес от 1878 г. представлява върхна точка на влиянието и респекта на Бисмарк в Европа.

На тази среща има и други известни личности, като британския министър-председател Бенджамин Дизраели и лорд Робърт Солсбъри, тогавашният британски външен министър и бъдещ министър-председател. Там е и външният министър на Австро-Унгария граф Дюла Андраши, човек, който изиграва решаваща роля на конгреса. Междувременно руският посланик в Лондон, граф Пьотър Шувалов, спечелва най-голямото уважение в очите на останалите делегати. При това Шувалов не е първи по старшинство представител на руската делегация.

Тези личности, както и други участници също, ще бъдат обсъдени в това историческо изследване.

Решенията, взети на срещата на силите от 1878 г., също са важни. Основната цел на конгреса е да се реши „Източният въпрос“, тоест да се определи кой ще контролира Югоизточна Европа, след като Османската империя загуби контрола над своите територии на Балканите.

Конгресът успява да създаде като цяло мирна ситуация в Югоизточна Европа, която продължава повече от тридесет години.[673]

Берлинският конгрес а представлява още един опит за решаване на големи континентални проблеми чрез „конферентната дипломация“.

Конферентната дипломация датира от началото на западната държавна система и Вестфалския конгрес (1642 – 1648), който слага край на Тридесетгодишната война. И този подход се използва многократно през XVIII и XIX век.[674]

Тези конференции са „мащабни многостранни дипломатически преговори, провеждани на международни срещи.“[675]

Но „конгресът“ е срещата на най-високото ниво, която съществува в дипломатическия свят, тъй като се събира само за да обсъди много специфична тема и включва най-високопоставените представители на всички европейски сили, и всички имат равни права на глас, докато протичат заседанията.[676]7 След Берлин ще има и други конференции, но никога с името „Конгрес“.

На конгреса Русия се опитва да се възползва от новата сила на Германия. Традиционно Русия и Прусия винаги са имали тесни приятелски връзки и след обединението на Германия, Русия се надява да използва силата на Германия, за да постигне някои от своите отдавнашни външни цели.

Когато конгресът се свиква в Берлин[677], руските дипломати очакват Германия да продължи да подкрепя Русия, както винаги го е правила преди. Но когато решенията,

---

[673] За което най-тежката цена плати българският народ, ограбен от своите съседи, оказали се много по-свирепи врагове от турците, които по стечение на обстоятелствата се оказаха наши съюзници в Голямата война (1914-1918 г.). (б. пр.).

[674] Jack S. Plano and Roy Olton, TM International Relations Dictionary (New York: Holt, Rinehart, and Winston, Inc., 1969), 212.

[675] Пак там.

[676] Този тип конгрес не трябва да се бърка със „системата на конгреса“, учредена от член VI от Четворния съюз между Великобритания, Австрия, Прусия и Русия, подписан в Париж през 1815 г. Първа Англия се оттегля от тази система и тя престава да съществува след 1825 г. A. W. Palmer, A Dictionary Qf Modern History, 1789-1945 (London: The Cresset Press, 1962), 68.

[677] Това става по изричните молби на Русия към Бисмарк, конгресът да е на приятелска територия. Затова Горчаков отхвърля първоначално предложената от Андраши, Виена. (б. пр.).

взети в Берлин, не задоволяват цар Александър II, руските държавници смятат, че са били изоставени от Германия. Най-лошото е, че царят обвинява Германия, че е оказала пълната си подкрепа на руския съперник на Балканите, Австро-Унгария.

Царят никога не прощава напълно на Германия за нейните действия през 1878 г. и след Берлинския конгрес руско-германските отношения никога повече не са същите. Така в търсене на първопричината за войната през 1914 г. между Германия, Австро-Унгария и Русия, трябва сериозно да се вземе предвид Берлинският конгрес от 1878 г., явяващ се повратната точка, в която отношенията между тези три държави забележимо започват да се влошават.

Както и преди 1878 г., тези три сили образуват Съюза на тримата императори (*Dreikaiserbund*), основан през 1873 г. (и подновен през 1881 г.) на приятелството, монархическата идеология и сътрудничеството. Въпреки че трите държави никога не са били формално съюзници, между тях има много дългогодишни връзки. Въпреки че без съмнение съществуват много различия между участниците в *Dreikaiserbund*, нито едно от тях не е толкова сериозно, че да не може да се разреши с преговори.

Но когато Русия разбира, правилно или не е друг въпрос, че Германия е тази, която блокира постигането на целите ѝ на конгреса през 1878 г., царят казва открито за първи път, че дори е готов да нападне западните си съседи като отмъщение.

След Берлинският конгрес започва охладняването в отношенията между Русия и Германия, и в същото време се задълбочават отношенията между Германия и Австро-Унгария. Двете държави подписват отбранителен военен съюз още през 1879 г., скоро след като царят обяви своята военния заплахя. Това сближение и приятелство между двете германски сили продължава до 1918 г.

Целта на това историческо разследване е да представи Берлинския конгрес от 1878 г. като особено значимо събитие в европейската дипломация, не само поради решенията, които той взема за решаването на „Източния въпрос“, но и като първопричина за по-късния руско-германски антагонизъм (който в крайна сметка избухна през 1914 г.) и за образуването на австроунгаро-германският съюз от 1879 г.

Но за да се изучи напълно Берлинският конгрес, трябва да се представи и разбере ситуацията в Европа, довела до конгреса. Това означава да се анализират решаващите промени на континента след 1871 г., и въстанията на Балканите, започнали през 1875 г. Трябва да се разгледа и последвалата руско-турска война от 1877-78 г., и реакцията от изхода ѝ, което налага свикването на конгреса. Едва тогава вече трябва да се разгледа протичането на самия конгрес и взетите решения. Накрая ще стигнем до последиците от конгреса, както и последвалите реакции, включително подписването на Двойния съюз. Авторът има за цел да информира читателя подробно за събитията, свързани с Берлинския конгрес от 1878 г., и за последиците, произтекли от него.

Положението в Европа преди 1875 г. За да се разбере напълно Берлинският конгрес, е необходимо да се разгледат позициите на силите, участвали в срещата. Това е особено важно, защото много от целите и политиките на великите сили вече са променни в годините преди Берлинсикя конгрес, поради значителните политически промени настъпили на европейския континент.

За период след Виенския конгрес от 1814-1815 г. по-голямата част от Европа остава относително непроменена, защото великите сили през 1815 г., се споразумяват да създадат баланс между държавите и да работят заедно, за да го поддържат колкото е възможно повече. В рамките на едно поколение това споразумение работи, тъй като е взаимно изгодно за всички.

Този дългогодишен ред е подложен на сериозно изпитание за първи път от Русия, която се опитва чрез Кримската война от 1853-1856 г. да се разширява за сметка на Османската империя. Но влезлите в по-тясно сътрудничество Великобритания и Франция

успяват да спрат стремежа на Русия да доминира на Балканите. Защото основната задача на Европейския концерт, създаден във Виена, е да спре всеки опит на отделна сила или коалиция да постигне водеща позиция на континента.

Парижкият договор от 1856 г., слага край на Кримската война, заздравява отново позицията на Османската империя в Европа в частност на Балканите, и значително отслабва способността на Русия да търси реванш.

В договора от 1856 г. на Русия е „забранено да поддържа военноморски сили в Черно море или да строи... крепости по бреговете му... и от Русия се изисква да отстъпи на княжество Молдова три района в Южна Бесарабия.“[678]

Договорът от Париж обаче не създава дълготрайния мир, който силите (победителки) искат да постигнат. По-скоро „Кримската война поставя Европа в анархична ситуация, в която повече сили са заинтересовани да преразгледат това, което е останало от баланса, отколкото са заинтересовани да го запазят.“[679]

Що се отнася до победената нация, след 1856 г. Русия „пренебрегва всичко в Европа в името на своите национални интереси. Или по-скоро в името на своята национална чест.“[680]

Това означава, че Русия ще направи всичко възможно, за да разруши унизителния Парижки договор. За да направи това, първо започва необходимите мащабни реформи в обществото и управлението, и възстановява армията си. Заета със себе си, Русия се изолира от европейските дела. Докато е в изолация, тя позволи да се извършат промени на европейската карта. Руското правителство не забрави, че техният дългогодишен монархически приятел Австрия не само че не им се притече на помощ в Кримската война, а напротив дори принуди царя да поиска мир, заставайки в съюз с враговете му. Помнейки това, Русия желае, Австрия да бъде наказана.

Първият знак за това с обединението на Италианския полуостров през 1860 г. от Савойското кралство превърнало се в Италия, което чрез война в съюз с Франция, отнема от Австрия долината на р. По.

Русия проявява пасивното си отмъщение за втори път, когато не се намесва в поражението нанесено от Прусия над Австрия през 1866 г.

Така решението на австрийците да отвънат с неблагодарност в Кримската война, им се връща сега. Австрия не е единствената сила, която провокира руското желание за реванш.

Цар Александър II също презира Франция за ролята ѝ в Кримската война и когато Прусия побеждава Франция по зашеметяващ начин през 1870-71 г., Русия запази пълен неутралитет. С победата на Прусия над Франция е завършено дългоочакваното обединение на Германия. Царят смята, че може да използва новата Германия като начин да постигне някои от своите външнополитически цели. Но не след дълго след обединението на Германия царят осъзнава, че новата Германия е по-могъща и заплашителна отколкото е очаквал. Това е особено тревожно за руския външен министър Александър Горчаков, който не вярва на Бисмарк.

Обединението на Германия в единна национална държава има дълбоко въздействие върху европейския баланс на силите, промяна, която ще продължи до 1918 г. и след това. Бързата военна победа на Германия над Франция доказва без съмнение, че господството на френската армия е приключило. С военната победа Германия (която сега

[678] Barbara Jelavich, Ottoman Empire, Great Powers and Straits Questions. 1870-1887 (Bloomington, Indiana: Indiana University Press), 20.

[679] Gordon A. Craig and Alexander L. George, Force and Statecraft-Diplomatic Problems: (New York: Oxford University Press, 1983), 36.

[680] A. J. P. Taylor, Stru le Em: Mastery i.n Europe. 1848-1918 (Oxford, England: Oxford Clarendon Press, 1954), 90-91.

включва и анексираните френски провинции Елзас-Лотарингия) става най-мощната държава в Европа на запад от Русия. Но с тези събития за Германия е принудена да поеме отговорността, и ролята на Франция като център на европейската дипломация, независимо дали го иска или не. Това се превръща в голямо бреме за новата държава, но за щастие германската политика се ръководеше от успешния канцлер, принц Ото фон Бисмарк, имащ качествата да стане водещия дипломат на континента. И все пак дори той скоро ще открие, че подобна позиция крие много потенциални проблеми.

След поражението на Франция от Прусия, император Наполеон III абдикира и е провъзгласена Третата република. Тази промяна се вписва идеално в дизайна на Бисмарк. Докато Германия държи двете френски провинции (Елзас-Лотарингия), той се страхува от френския реванистки националистически стремеж. Но в неговите очи такъв опит е много по-малко вероятен, при демократично избрано правителство, отколкото при евентуално амбициозна и националистическа монархия.

Така Бисмарк открито изразява желанието си Франция да избере не възстановяване [на монархията], а да остане република. Тази форма на управление, според мнението му е най-добре изчислена да увековечи френската изолация и слабост.[681]

Постоянните усилия да се държи Франция изолирана от останалата част на Европа станват основа и обсесия (натрапчива мисъл, кошмар) във външната политика на Железния канцлер.[682]

Въпреки това, изолацията на Франция след 1871 г. не е единствената му грижа. Реалната териториална загуба и символична загуба на престиж и статус, лишава Франция от много приятели и почитатели. „Това, което Франция беше загубила, не бяха само две провинции, а първенството в Европа, изгубените провинции бяха символ на изгубеното величие.“[683]

За да разреши проблема с изолацията си, Франция решава временно да приеме новото си положение и да не се включва в сериозни международни спорове. Така тя не може да пречи на трите северни сили да се занимават сами с Източния въпрос, но се надява, че членовете на „*Dreikaiserbund*“ ще се скарат помежду си поради противоречивите си интреси в Югоизточна Европа и съюзът на тримата императори ще се разпадне заради тези разногласия.

Австрия също по-рано има важна роля в европейската дипломация и в поддържането на хармонията в Европейския концерт.[684]

Но след поражението от Прусия, нейната доминираща позиция в Германския свят приключва с Пражкия договор през 1866 г.

Много австрийци, които са били активни в управлението от дълго време, таят надежда за отмъщение. Крахът на Германският съюз според Пражкия договор от 1866 г., в никакъв случай не е предрешен край. Политиката на Бойст (австрийски външен министър) за реванша на Австрия[685] в никакъв случай не е доказан провал.[686]

---

[681] W. R. Fryer and B. Litt, "The Republic and the Iron Chancellor: The Pattern of French-German Relations, 1841-1890," Royal Historical Transactions 29 (1979): 177.

[682] Бисмарк се съгласява със своя приятел граф Пьотър Шувалов (руски посланик в Лондон), че има постоянни кошмари за възможна враждебна коалиция срещу Германия. Otto Furst von Bismarck, Gedanken und Errinnerungen Zweiter Band (Stuttgart, J. G. Cottasche Buchlandlung, 1915), 269.

[683] Fryer and Litt, 171.

[684] Winfried Baumgart, Vom Europaischen Konzert zum Volkerbund (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 197 4), 4-5.: Австрийската вяра в поддържането на консервативния ред и балансът на силите доминира тяхната външна политика от Виенския конгрес 1815 г.

[685] През 1867 г. той полага усилия за създаване на антипруски съюз между Австро-Унгария и Франция и участва в Залцбургската среща между Франц Йосиф и Наполеон III. Въпреки това, след началото на френско-пруската война от 1870-1871 г. обявява неутралитета на Австро-Унгария, поради страха от руска намеса. (б. пр.)

Но всякакъв реален шанс за това изчезва с френското поражение през 1871 г. „Австрия сътрудничи с Франция и е враждебна към Германия до Седан, а след това, след Седан, тя стана враждебна към Франция и приятелска към Германия.“

За да покаже напълно, че новат политика спрямо Германия, започва да се прилага през 1871 г., Бойст, който очевидно не е човекът вдъхващ доверие в Берлин, е уволнен[687] и... заменен с граф Дюла Андраши който става министър на външните работи. Андраши няма желание да издига отново ролята на Австрия в германските дела. Поскоро като унгарец той е много по-загрижен за евентуална заплаха от източния съсед Русия. Освен това Андраши иска да блокира всеки опит за създаване на голяма славянска държава на юг от Австро-Унгария. Унгарците се чувстват заклещени сред голямото славянско мнозинство на Източна Европа и виждат единствената си надежда в съюза с Германия...

Следователно целта на Андраши е да отклони германците от руснаците и да ги привърже към Австро-Унгария.[688]

Андраши ясно казва, че „*Мисията на Австро-Унгария е да бъде опора срещу Русия и само докато изпълнява тази мисия, нейното съществуване е необходимост за Европа*.“[689]

Издигането на Андраши до поста на външен министър е друга голяма промяна в Австрия след поражението през 1866 г. Този голям неуспех, макар и да не свали правителството и монархията, като във Франция през 1870 г., налага трайна промяна в структурата на Хабсбургската монархия. Поражението насърчава различните националности на монархията да искат повече власт и права, особено унгарците, защото представляват най-голямото и най-организирано негерманско население в империята. Резултатът от тази тенденция е приемането на „аусглайха“ (компромиса) от 1867 г. Това означава, че Хабсбургската империя остава под един владетел, който управлява новосформираната двойна монархия като император на Австрия и крал на Унгария. Императорът запазва върховната си власт.... Единството на империята се поддържа в трите ключови области на външната политика, войната и финансите.... Във всички останали отношения двете части на империята са отделни.[690]

„Аусглайха“ бележи трайното поражение на германизаторите в империята, която отсега нататък трябва да бъде управлявана в много по-голяма степен от негермански елементи.[691] Това означава, че докато германците в Австрия искат да следват една политика, унгарците използват новите си правомощия, за да възразяват и да им пречат.

В тези ситуации обикновено унгарците налагат своите виждания, тъй като те винаги постигат мнозинство по въпросите на външната политика. Всъщност унгарският глас във външната политика доминира в управлението на империята до нейният край в 1918 г.

---

[686]F. R. Bridge, From Sadowa to Saraievo. Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866-1914 (London: Routledge and Kegan Paul, 1972), 44.

[687] Предвид реваншистката си профренска политика през 1870-71 г.

[688] F. R. Bridge, From Sadowa to Saraievo., 44

[689] Brian Healy and Arthur Stein, "The Balance of Power in International History-Theory and Reality," Journal of Conflict Resolution 17, no. 1(1973):41.

[690] William L. Langer, European Alliances and. Alirnments. 1871-1890. (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1956), 19-20.

[691] Norman Rich, The age of Nationalism and Reform, 1850-1890, 2ded., (New York: W.W. Norton and Company, 1970), 205.

Що се отнася до Русия, нейното съдействие за обединението на Германия има незабавни резултати. „Русия използва изхода на френско-пруската война, за да осигури отмяната на черноморските клаузи на Парижкия договор.“[692]

Така тя успява да унищожи част от този омразен мирен договор. Но това е само първата стъпка, и руснаците имат по-големи цели. „*Русия често променя политиката си... но нейната цел винаги е била постоянна и ясна – да придобие контрол над Проливите*.“[693]

Но докато вътрешните реформи бавно и трудно напредват, се наблюдава непрекъснато нарастване на революционните и радикални елементи в страната.

Всъщност политиката на руския император е насочена към издигането на престижа и мощта ан Русия и сплотяването на руския народ по-патриотичен и горд около короната на Романови. Така той иска да намали опасността от революция.

Великобритания също променя политиката си. След много грешки по време на Кримската война англичаните възприемат стратегията на „Блестящата изолация“, което означава, че няма да се месят в друга чужда война, освен ако интересите на империята им, не е застрашена.[694] Вместо това фокусират вниманието върху вътрешните и социалните реформи.

С една нова могъща Германия, действаща като посредник на континента, британската изолация е осигурена. Това отношение продължава и по време на конгреса от 1878 г.

И накрая, Османската империя се разглежда не поради нейната сила, а поради нейното непрекъснато разпадане. Проблемите с националностите, религията и корупцията в старата империя са огромни. Въпреки че официално е приета като велика сила с Парижкия договор от 1856 г., всички страни знаят, че султанът разчита основно на Великобритания и Австрия за подкрепа и защита.

Договорът от 1856 г. изисква султанът да предприеме много реформи, за да укрепи своя разклатен режим. Повечето от тези реформи никога не са приложени и вътрешното положение само се влошава още повече. Вероятният крах на Османската империя повдигна въпроса кой ще замени турците на Балканите. Това е сърцевината на „Вечния Източен въпрос“.

Т.нар. „Източен въпрос“... е единствената основна тема в дипломацията на великите сили през този период. Контролът върху османските владения и султанското правителство постоянно е обект на дискусии, преговори, противоречия и открита война между тях.[695]

Въпреки това, с нарастващите съобщения за турски жестокости и отказа от реформи, английските интереси за поддържане на Турската империя вече не са толкова жизненоважни, колкото някога. Причината е, че Британия придобива „контролния дял от акциите на Компанията на Суецкия канал чрез закупуване акциите на фалиралия хедив на Египет през ноември 1875 г.[696]

---

[692] Barbara Jelavich, A Century Qf Russian Foreign Policy. 1814-1914 (Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1964), 160-161. In the Black Sea Clauses, Russia was forbidden to maintain warships or arsenals on the sea. Also, the Straits were closed to all warships, but open to all merchant ships. For more, see Jelavich, 129-130.

[693] Baron S. A. Korff, Russia's Foreign Relations During The Last Half Century (New York: The MacMillan Company, 1922), 114.

[694] George Earle Buckle, Live of Benjamin Disraeli. 1876-1881, vol. 4, (New York: The MacMillan Company, 1920). По-късно, по време на Руско-турската война от 1877 г., Дизраели описва политиката на страната си като „политика на условен неутралитет, стига британските интереси да не бъдат атакувани или застрашени...“, 192.

[695] Jelavich, The Ottoman Empire..., 3.

[696] Langer, 73.

И тъй като каналът дава на Англия директен път към Индия, важността на запазването от султана на контрола върху Проливите и Константинопол не е толкова жизненоважна, колкото е била. Защо да разчита на отслабващата Османска империя, когато Англия контролира собствения си път към Индия?

Тази промяна в политиката към запазване на статута на Египет, вместо на Константинопол също отразява различията в мненията между британските политически партии по време на вътрешната и външната политика.

Интересите на либерализма доминират в английската политика по това време. Те наблягат на социалните реформи и равенството, а последното нещо което много хора във Великобритания искат е да бъдат свързвани с реакционните и изостанали османски турци.

Турците все повече откриват тази промяна в политиката и нагласите, тъй като „стойността на британската подкрепа зависи от готовността и желанието на тази сила да запази... ролята си на Изток“[697]

Дори Австро-Унгария губи интерес към поддържането на султанската империя.[698] Във Виена осъзнават, че само Балканите предлагат зона за експанзия след 1871 г. И ако славянските народи в Османската империя продължат да бъдат дестабилизиращ фактор, Двойната монархия не може да допусне такива сериозни вълнения по границите си. Така турците се оказват все по-изолирани, което прави „Източния въпрос“ още по-важен елемент в европейската политика.

Когато султанът няма почти никаква външна подкрепа, контролът му над Югоизточна Европа става още по-несигурен и слаб. Дори Австро-Унгария губи интерес да го поддържа.[699]

Основното вниманието на великите сили сега е насочено към надигащите се национализми на Балканите, които не могат да бъдат пренебрегнати. Особено след Кримската война, различните балакнски народи все повече настояват за своята независимост или поне за автономия в рамките на Османската държава. Такива са настроенията в Румъния, Сърбия и Черна гора.

След 1856 г. те получават широка автономия, но това не ги удовлетворява напълно. Сърбите, които са едно от най-многобройните славянски народи[700] на Балканите и продължават да мечтаят не само за независимост, но се виждат като водещи за създаването на велика обединена славянска държава.[701]

Но национализмът не е характерена само за тях. Въпреки всичките усилия на турските власти да спрат разпространението на национализма, другите балкански народи също имат такива планове. Малка гръцка държава създадена през 1830 г. също се стреми към разрастване и иска да обедини всички гърци в една държава.

Дори изолираните българи, както скоро ще видим, все повече прегръщат идеалите на национализма. Опасността за великите сили идва от обстоятелството, че всеки балкански народ има своя национална идея и свои цели. Но тези цели са противоречиви и не могат да бъдат напълно контролирани от никоя велика сила. Русия обаче смята, че може да ръководи повечето от балканските народи чрез идеите на панславизма. Но по-

---

[697] Jelavich, Ottoman Empire ... , 6-7.

[698] Langer, 70-71.

[699] „Позицията на Андраши през цялото време е, че Османската империя трябва да се поддържа възможно най-дълго... [но ако] Османската империя се разпадне... той ше приеме анексирането като необходима предпазна мярка.“

[700] Авторът греши, не сърбите а българите са най-многобройният народ на Балканите тогава, това казва и Илия Гарашанин и точно това притеснява сръбските шовинисти. Авторът не е наясно че сърбите са най-шовинистичния и агресивен народ на Балканите. (б. пр.).

[701] Именно, това е сръбската шовинистична мечта, Сърбия – Пиемонт на Балканите, като аналогия с обединението на Италия, започнало от Савоя или Пиемонт. (б. пр.).

вечето славянски народи отбягват приятелството на Русия, защото това приятелство или помощ означават повче руско господство, отколкото приятелство.[702]

Според друго мнение „през второто половината от XIX век вместо общо славянската идея, се ражда голямо разнообразие от регионални национализми“.[703]

Въпреки това, руските панслависти продължават да вярват в противното. Но силата, която е най-загрижена от възхода на славянските национализми, е Австро-Унгария. Във Виена и Будапуща винаги се опасяват, че едно голямо въстание или война за славянско единство, може да разбунтува и славяните в Двойната монархия и австроунгарските държавници винаги трябва да работят усилено, за да предотвратят тази възможност.

С познаване на ситуацията в Европа преди Берлинския конгрес, можем да разберем по-добре политичското поведение на различните дипломати, участвали в конгреса. Но преди да стигнем до него, е важно да проследим хода на предходните събития, или въстанията на Балканите, започнали през 1875 г., с последвалата руско-турска война от 1877-78 г.

Балканската криза от 1875-78 г. Когато през 1856 г. е подписан Парижкият договор, слагащ край на Кримската война, великите сили приемат, че са решили проблемите на владяната от Турция Югоизточна Европа, и налагат на султана да извърши необходимите реформи. Но въпреки всички обещания и фанфари, дадени за тези реформи през 1856 г., повечето от тях никога не са изпълнени.

Няколко години след 1856 г. ситуацията на Балканите изглежда доста спокойна, а в действителност тя прилича на буре с барут, готово да избухне. Накрая фиитлът е подпален през лятото на 1875 г., когато турските власти започват със сила да налагат прекомерни данъци, които християните отказват да плащат. В началото на юли избухва въстание в Херцеговина, а няколко седмици по-късно, Босна е също подпалена.“[704]

В допълнение, „реформите на султана засилват гнева сред мюсюлманите и турците срещу всякакъв вид чуждестранна намеса.“[705]

Така на Балканите две напълно противоположни групи упорито се изправят една срещу друга – мюдюлманското мнозинство което е срещу намесата на чуждите сили, и християните на Балканите, които искат реформи за подобряване на собственото си положение. Както споменава А. Супан, „въстанията и Източната криза имаха огромно значение за историята на всички балкански народи.“[706]

Първоначалната цел [на бунта] е подобряване на качеството на турското управление, а не независимост ... [но] независимо дали бунтовниците го желаят или не, тяхната кауза със сигурност ще бъде подета от външни заинтересовани сили.[707]

Намесата външните сили, е ключов елемент в хода на събитията, тъй като Русия и Австро-Унгария имат свои собствени цели и интереси на Балканите.

Балканската криза предоставя перфектна възможност за Русия, тъй като политиката на Александър II спрямо Османската империя след Кримската война, се променя

---

[702] Korff, 117.

[703] Peter F. Sugar, "The Southern Slav Image of Russia in the Nineteenth Century, Journal Qf Central European Affairs 21, № 1 (April 1961), 48.

[704] Mihailo D. Stojanovic, The Great Powers and the Balkans (Cambridge, England: Cambridge University Press, 1939), 15.

[705] G.D. Clayton, Britain und Eastern Question – Missolonghi at Gallipoli (Londong: University of London Press, Ltd., 1971), 122.

[706] Arnold Suppan, "Bosnischer Aufstand und Orientkrise, 1875-1878," Osterreichische Osthefte 18, no. 2 (1976): 189.

[707] Clayton, 130.

от принудителното ѝ разчленяване и подялба (каквато е полиитката на неговия баща Николай I), до пасвно наблюдение на нейния естествен разпад.[708]

За Двойната монархия, докладите на консулите за въстанието изобщо не се приемат като добра новина. Дългогодишна политика на Австрия и след това на Австро-Увгария, е била да поддържа статуквото на Османската империя, най-вече защото там обитават славянски народи.

За министъра на външните работи Андраши „*разделянето на Европейска Турция е толкова неприятно, както доминацията на Русия*.“[709]

Двойната монархия има много славянски поданници, и страхът, че славянското въстание в съседната Османска империя може да разпространи се през границата, е голям. Предвид мащаба на вълненията на Балканите, тази опасност изглежда съвсем реална.[710]

Ето защо „голямата цел на австроунгарския външен министър Андраши е всички прояви на солидарност между въстаниците и южните славяни в Двойната монархия да бъдат избягвани на всяка цена.“[711]

Пълният контраст между руската стратегия и австроунгарската политика е много ясен и това разминаване води до очевидна конкуренция и високо напрежение.

В ранния период на въстанията както турските власти, така и великите сили не позволяват бунта да се разпространи извън Османската империя или да предизвика общобалканска война, но безредиците, които засягат най-много Австро-Унгария, продължават. Босна и Херцеговина са разположени в непосредствено съседство с южната граница на Двойната монархия и много бежанци от въстаналите райони търсят спасение на австроунгарска територия, създавайки силно напрежение.

Защото не само много хора бягат в Двойната монархия, причинявайки трудности и недостиг на средства за тяхното изхранвяне и настаняване, но с тях идват и революционери. Следователно Австро-Унгария се превръща неохотно, в убежище за радикални авантюристи, революционна пропаганда и място за складиране на оръжие, което тайно се изпращат в бунтовните региони. Затова Андраши действа пръв, като на на 30 януари 1876 г., поставя пред султана известната „нота на Андраши.“ Тя съдържа искания за незабавно изпълнение на четири реформи:

а) установяване на пълна религиозна свобода и пълно равенство между християни и мюсюлмани,

б) премахване на ангарията,

в) изискване, приходите събрани в Босна и Херцеговина да се използват изцяло за местни цели в двете провинции,

г) подобряване положението на християнската земеделското население.[712]

Тези необходими подобрения, които Андраши иска, включват подобряване на на живота и материалното състояние на местното население и реформиране на селското стопанство – аграрна рефорва.

Въпреки че това предложение може да се разреши някои от проблемите на данъчното облагане, местното управление и религията, Андраши не предлага никакви решения за основния въпрос – националния. Но това не е изненадващо, тъй като Двойната монархия исторически дискриминира славяните в собствените си граници.

---

[708] Baumgart, 37.

[709] Taylor, 248.

[710] Тези страхове са абсолютно нереални, предвид хърватско-сръбския и босненско-сръбския антагонизъм, но за унгарците, чийто представител е Андраши, това е като страхова психоза. (б. пр.)

[711] George Hoover Rupp, A Wavering Friendship Russia and Austria, 1876-1878 (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1941), 84.

[712] Stephen Pierce Hayden Duggan, Eastern Question. A Study in Diplomacy (New York: AMS Press, 1970), Reprint 1902, 130-131.

Ако Андраши иска да бъдат направени големи промени, за да се успокоят славяните в Османската империя, тогава собственото славянско население на Австро-Унгария може да поиска подобни права. „Нотата на Андраши“ не предлага никакви ценни или реалистични решения, и получава много хладен отговор от самите въстаници, защото желанието за национално самоопределение се превръща в основен проблем за въстаналите, докато въпроса за данъците вече е второстепенен.

Освен това другите велики сили не приемат сериозно опита на Австро-Унгария да разреши самостоятелно въпроса с въстанието на Балканите. Така нотата на Андраши е обречена на провал както за силите, така и за очакванията на въстаниците. Тя е само първият от поредицата опити на силите да разрешат въпроса с въстанието по дипломатически път, и да не допуснат задълбочаване на проблема. Но едностранните действия на Андраши особено обезпокояват Русия, защото тя претендира за правото да играе основната роля във всяко политическо решение на Балканите.

Също австроунгарската нота нарушава принципите на съюза на тримата императори, да се действа в съгласие с другите северни сили по въпросите на Балканите. Съответно Андраши настоява за друг дипломатически ход, който довежда руския канцлер княз Александър Горчаков и император Александндър II в Берлин за среща. Тези преговори водят до съставянето на „Берлинския меморандум“ от 13 май 1876 г. „Този документ просто призовава турците да дадат примирие на бунтовниците и да започнат реформи в съответствие с нотата на Андраши“.[713]

По-важното обаче е, че Русия се съгласява с Австро-Унгария да присъедини част от Босна [в случай на предстояща война на Балканите] а тя да си върне Бесарабия...

Това е първият успех на Бисмарковата политика на разделяне на сферите на влияние между съюзниците му, който по-късно през 1878 г., ще даде на Австро-Унгария правото да окупира Босна и Херцеговина, а Русия си възвръща Бесарабия.[714]

Берлинският меморандум отбеляза и някои други важни точки. Постоянните вълнения на Балканите показват на австроунгарците, че разпадането на Османската империя е неизбежно и тъй като турците не могат да се справят с бунта, това е знак, че разпадането на империята може да дойде по-рано от очакваното или още по-лошо, да се превърне във внезапен колапс. За да се подготви за такъв случай, Андраши „не може да избегне политика, целяща придобиването на двете турски провинции [на Босна и Херцеговина].“[715]

Но Андраши изобщо не иска да си примири с този факт, тъй като придобиването на двете провинции само ще увеличи славяните в империята. Тъй като Андраши е унгарец, той не иска това да се случи, защото се застрашава политическата позиция, постигната от унгарците през 1867 г. чрез „аусхлайха“. В новата дуалистична система, създадена от аусглайха (компромиса), унгарците имат равен глас в политиката и управлението на Хабсбургската вече двойна монархия. Но в монархията има много славяни, които в един момент ще пожелаят еманципация, империята трябва да се превърне в тройна монархия, нещо което унгарците не искат да приемат.[716] Така че Андраши се противопоставя твърдо срещу включването на повече славяни в Двойната монархия, в която баланса между германци и унгарци вече ще бъде застрашен. Всъщност Андраши иска да защити специалния статус на унгарците най-накрая постигнат чрез „аусглайха“.

---

[713] Bridge, 76. Авторът не е прав. Инициативата за меморандума идва от Русия, особено след убийството на консулите в Солун (френския и германския), Германия няма как да остане безучастна. (б. пр.).

[714] Stojanovic, 62.

[715] Rupp, 35.

[716] Точно това е смятал да направи Франц Фердинанд (убит от сръбските терористи в Сараево през лятото на 28.06.1914 г.), ако беше станал император, и затова той е мразен както от унгарците, така и от великосръбските шовинисти в Сърбия. (б. пр.)

Но други кръгове във Виена искат анексирането на двете провинции по военни и икономически причини[717]. Най-убедителният аргумент за Андраши е страхът, че ако Австро-Унгария не получи тези областите, то могат да бъдат завзети от Сърбия, която да стане голяма славянска държава и руски сателит.

Така Андраши най-накрая стига до този извод и „включването на Босна и Херцеговина става определена цел, активно направляваща австроунгарската външна политика от 1875 г. до 1914 г.“[718]

Меморандумът представлява споразумение за „политиката следвана от Русия и Австрия в предходния XVIII век... и това е пряката подялба на Балканския полуостров на източна и западна сфера на влияние“.[719]45

Всъщност това е целта на Бисмарк, Англия трябва да бъде поставена пред свършен факт, и да приме това руско-австроунгарско поделяне на Европейска Турция, решение, която ги удовлетворява за момента и не им позволява да се обърнат една срещу друга.[720]

Следователно двете северни сили са приели плана на Бисмарк за разделяне, без да го осъзнават, но го правят само защото следват своите интереси.

Но когато Берлинският меморандум е представен в чужбина за одобрение, той получава много остър отговор от британците. Лондон отхвърля съвместните дипломатически действия на силите, като средство за разрешаване на Балканската криза. Англия си запазва пълна свобода на маневриране и е решена да докаже, че съюза на трите императори не може да разреши самостоятелно Източния въпрос. Отказът на Англия се основава не толкова на съдържанието на меморандума, а на начина, по който авторите му, го представят за одобрение в Лондон, тоест очаквайки положителен отговор без предварителна консултация.

Отговорът Лондон преследва друга стратегия. Министър-председателят Дизраели е решен да „възвърне на Англия ролята на арбитър, като разбие съюза на трите императори.“[721]

След обединението на Германия през 1871 г. и особено след създаването на съюза на трите императори през 1873 г. от Бисмарк, трите северни велики сили поемат инициативата за разрешаване на проблемите на Югоизточна Европа.

Но Дизраели знае, че руските и австроунгарските цели се сблъскват в този регион и ако проблемите продължат, съюзът ще се разпадне поради липса на съгласие.

По време на Берлинският конгрес, главната цел на Дизраели е да разбие съюза и както ще видим, успява да я осъществи. Стратегията на Дизраели е много подобна на тази, следвана от Франция, както обясних по-рано.

Вместо да приеме Берлинския меморандум, Дизраели предлага конференция на Великите сили, но нито Русия, нито Австро-Унгария са заинтересовани от такава сре-

---

[717] Т. нар. Военна партия около ексхерцог Албрехт, братовчед на императора, която иска да постигне това в съюз и единодействие с Русия, което пък унгарците не могат да приемат и поради силната си русофобия развила се след като Николай I разгромява унгарската националноосвободителна революция в 1849 г. Още тогава се наблюдават големите противоречия между германци и унгарци, по въпроса за отношението към Русия и към славяните изобщо, или това е сблъсъкт между германският (австрийски) прагматизъм и унгарския шовинизъм. (б. пр.).

[718] Пак там, стр. 35, 25.

[719] R. W. Seton Watson, "Russian Commitments in the Bosnian Question and an Early Project of Annexation," The Slavonic and European Review 8 (1929/1930): 580.

[720] Count Julius Andrassy, Bismarck. Andrassy and Their Successors (Boston: Houghton Miffiin Company, 1927), 25. Трябва да отбележим, че тази книга (Бисмарк. Андраши и техните наследници) е написана от сина на австроунгарския външен министър, Дюла Андраши (Младши).

[721] Clayton, 134-135, 127.

ща, тъй като чрез дипломация няма да извлекат максималните за всяка една от тях ползи.

Междувременно напрежението на Балканите продължава да нараства особено между малките държави Сърбия и Черна гора и Османската империя, тъй като те подкрепят въстаниците преследвайки свои цели – допълнителин териториални придобивки. Предстоящата Балканска война изглежда неизбежна.

На 10 юни 1876 г. е подписан съюзен договор и военна конвенция [между Сърбия и Черна гора], които предвиждат дипломатическо и военно сътрудничество с цел „освобождаване на балканските християни“, и особено на сърбите които са още под турска власт.[722] И накрая, въпреки опитите на Англия да спре Балканската война, военните действия избухват на 30 юни 1876 г.

И сърбите, и черногорците се надяват, че тази освободителна война ще се разпространи из Балканите и ще освободи всички славяни.[723]

Подобни интереси има и голяма част от обществеността в Русия. Тук „обявяването на война... е неразделна част от големия план на руските славянски комитети за общо балканско въстание и по същество е началото на неофициална война от Русия срещу Османската империя.“[724]

Славянските комитети, отлично разбират, че „*от Сърбия не се очаква да победи турците, а само да поддържа борбата в продължение на два месеца. В рамките на това време Русия ще бъде готова сама да влезе във войната*.“[725]

За повечето руснаци Сърбия представля най-добрата надежда за славянска победа, защото са най-голямата славянска група в Югоизточна Европа.[726]

Междувременно и Русия, и Австро-Унгария виждат в тази война възможност да спечелят нещо срещу нищо. Това е особено вярно за Русия, и ако ситуацията изглежда достатъчно обещаваща, царят възнамерява да се намеси във войната, за да постигне още по-големи печалби.[727]

Двойната монархия има различен възглед. Ако Балканските държави успеят във войната си със султана, те могат да увеличат териториите си и в един бъдещ момент, ще застрашат и самата Австро-Унгария, за да освободят и славяните там.[728]

Но в същото време войната предоставя възможност да се получи допълнително руско одобрение Австро-Унгаря да окупира провинциите на Босна и Херцеговина без никакви усилия. Имайки това предвид, Андраши и Горчаков, заедно с двамата императори Франц йосиф и Александър II, се срещат отново през юли 1876 г. и този път подписват Райхщадското споразумение.

В този договор „двамата императори се споразумяват за пълна ненамеса в сръбската война срещу Турция.“[729]

---

[722] Stojanovic, 84.

[723] Авторът неправилно интерпетира събитията, целта на Сърбия е да придобие населениият с българи, а не със сърби Нишки санджак, и евентуално към завземане на Нови Пазар, а на Черна гора да се разшири към Херцеговина. За никаква освободителна война и дума не може да става а нейната пропагандна окраска не отговаря изобщо на истинските цели. (б. пр.).

[724] Rupp, 124.

[725] Stojanovic, 85.

[726] Невярно твърдение, сърбите на се най-многоборйния славянски народ на Балканите, но са най-агресивните и най-шовинистично настроените. (б. пр.).

[727] Авторът не е наясно с позицята на Александър II. Той е твърдо против войната и по всякакъв начин се стреми да я избегне, а намесата се иска от панславистките кръгове, които по това време, все още не са управляващи. (б. пр.).

[728] Сърбия няма тогава все още такива идеи, освен това отношенията с хърватите не са съюзни а по-скоро враждебни, авторът досто повърхностно пренася великосръбските стремежи от 1914 г., към събиитята от 1876 г. (б. пр.).

[729] Rupp, 127.

Освен това, „въпреки че впоследствие има разногласия в договореностите за Босна и Херцеговина, на Русия ясно е одобрено да възстанови своятя граници от 1856 г.”[730] В случай на малко вероятната славянска победа, Сърбия и Черна гора трябваше да получат малки области в Босна и Херцеговина, докато останалите територии на провинциите трябваше да се присъединят към Хабсбургската монархия. Също така, „*България, Румелия и Албания „могат“ да станат автономни държави, а Константинопол – свободен град, докато Тесалия и Крит ще се дадат на Гърция*.”[731]

Този амбициозен план не се осъществява, тъй като балканските държави са напълно победени. Едва когато султанът заплашва с унищожение на Сърбия и Черна гора през октомври 1876 г., царят иска примирие от Турция и заплашва, че ако тя не сложи край на войната, Русия ще обяви война. Така „поражението на Сърбия застрашава положението на Турция и я принуждава да приеме посредничеството на силите“, които трябва да се срещнат в Константинопол през декември 1876 г.[732]

Сръбско-турската война от 1876 г. има и друг важен резултат, освен загубата. Основният ефект от поражението на Сърбия е, че панславистите и руското обществено мнение сега са съсредоточени изключително върху България; руснаците сега изоставят Сърбия и със сигурност Босна и Херцеговина на Виена.[733]

Панславистите максимално подкрепят сръбските усилия за постигане на целите им, но сърбите губят войната. Австро-Унгария може да се успокои, че те няма да увеличат територията си. Тогава българите се оказаха по-добрият избор за Русия, поради размера на населението си, а и географски са по-близо до Русия и по-далеч от евентуална австроунгарска намеса. Чрез България, Русия много по-лесно ще осъществи контрола си върху Проливите и над Черно море.

По време на сръбско-турската война, и докато турците се опитват да потушат въстанието в Босна и Херцеговина, избухва въстание в България. То е много по-малко, но турците го потушават с много брутална жестокост, и станва известно като „Българските ужаси“. „Точно колко хора са загинали по време на тези ужасни конфликти никога не е уточнено“, но определено броят на жертвите е голям, нанесени са много материални щети.[734]

Несигурните доклади за броя на жертвите се дължат и на противоречивите статии на журналистите, които често преувеличават, но „официална турска оценка определя жертвите на 3100 християни и 400 мюсюлмани. Американски наблюдател оценява убитите на 15 000, докато българските историци твърдят, че загубите са между 30 000 и 60 000.“[735]

Новината за жестокостите се разпространява като горски пожар из вестниците по света и особено в Англия, където социалните реформи са популярната тема на деня. „*Новините за българските жестокости, идват точно в момент, когато много хора в Англия вече са загубили всякаква симпатия към турците и тяхното правителство*.“[736]

Много хора от всички слоеве на британското общество започват да се съмняват в целесъобразността да се подкрепя режима на султана. Основният глас в противопоставянето на британската подкрепа за турците идва от Уилям Гладстон, бившият министър-председател и лидер на Либералната партия. Той многократно говори за зверствата

[730] Barbara Jelavich, "Russia and the Reacquisition of Southern Bessarabia," Sudostforschungen 28 (1969): 203. Това означава, че Русия получава съгласието на Австро-Унгария да си върне Южна Бесарабия и неуточнени земи в Турска Армения.

[731] Seton Watson, "Russian Commitments ... ," 581.

[732] Stojanovic, 89.

[733] Clayton, 136.

[734] Clayton, 85.

[735] Stavrinos, 63. Б. пр. Най-близо до истината са американските наблюдатели.

[736] Langer, 94.

в парламента почти веднага след като се разбира за тях. Той също пише много по темата, включително кратка книга, озаглавена „Българските ужаси и Източния въпрос“.

Настойчивите атаки на Гладстон имат дълбок ефект върху популярността и властта на Дизраели в Англия. Следователно Англия отива на Константинополската конференция в неудобно положение, тъй като другите сили, особено Русия, са наясно с недоволството, което се надигна в Британия заради българските жестокости. Съвсем естествено е руснаците да направят извода от това енергично антитурско движение, че английското правителство няма да е в състояние да се противопастави срещу руската политика в полза на южните славяни, така че Константинополската конференция на посланиците на Великите сили се събират през декември 1876 г., за да обсъдят разрешението на ситуацията настъпила след войната от 1876 г. и балканските въстания.

Въпреки че конференцията се сътои година и половина преди откриването на Берлинския конгрес, Бисмарк има същите опасения, каквито по-късно ще има за конгреса в Берлин. Той смята, че Константинополската конференция ще постави под въпрос съществуването на съюза на тримата императори, тъй като неизбежно ще задълбочи различията между Русия и Австро-Унгария. Германия ще бъде принудена да заеме страна, което не може да направи, без да нарани някой от своите съюзници. Дори силите да стигнат до споразумение, той се съмнява в успеха на техните действия в Константинопол.[737]

Всъщност срещата в Константинопол е сблъсък между британската политика и руските амбиции. Британските планове в Константинопол са същите като обичайната независимост и цялост на Турция, без специални търговски отстъпки, потвърждаване автономията за Сърбия и Черна гора и реформи в България.[738]

От друга страна, преди началото на конференцията, цар Александър II казва в обръщение към московското дворянство, че „*ако конференцията не успее да донесе мир и ако той не може да получи гаранциите които желае от Портата, е твърдо решен да предприеме независими действия*“.[739] Австро-Унгария също не приема резултатите от конференцията и там са на мнение, че ще има войната след неуспуха на срещата. Андраши се надява черз конференцията да предотврати балканското самоуправление, тъй като „в този случай пътят на експанзията на Австро-Унгария на изток ще бъде затворен“, особено към Босна и Херцеговина.[740]

Нито една от силите, присъстващи на срещата, няма силното желание конференцията да надделее; „*Англия е единствената пряко засегната сила, която е искрено загрижена конференцията да успее. Следователно представителя на Англия е този който може да убеди турците да се подчинят*.“[741]

Османската империя е с песимистичен поглед върху срещата. Тя току-що е нанесла пълното поражение на Сърбия и Черна гора, и Англия току-що е изпратила военни кораби до залива Бесика на входа на Проливите, за да покаже подкрепата си за турците срещу Русия. В такава позиция турците не чувстват реална нужда да се подчиняват на повече реформи, наложени от чуждите сили. Това става особено очевидно по време на срещите, когато на 21 декември 1876 г. делегатите на конференцията чуват оръдейна стрелба, и научават, че новият султан на име Абдул Хамид, е поел властта и току-що е

---

[737] Langer, 95.

[738] Stojanovic, 99.

[739] R. W. Seton Watson, Disraeli, Gladstone, and Eastern Question (New York: Barnes and Noble, Inc., 1962): 108.

[740] Buckle, 93. There was little doubt that the Tsar's "independent action" meant war.

[741] Б. пр.: Точно обратното, Дизраели независимо от искрените опити на Солсбъри да разреши съвместно с Русия Балканската криза, прави всичко възможно да провали конференцията, чрез посланика в Константинопол, Хенри Елиът. Русия в лицето на Игнатиев иска конференцията да успее, за да не се стигне до война!

дал на поданниците си либерална конституция, или поне либерална според турските разбирания. С такива реформи, въведени в новата конституция, „предложените реформи [на конференцията] са излишни [според мнението на турците].“[742]

Въпреки това конференцията продължиава и силите като цяло одобряват програмата на Солсбъри, която... създава трибутарни държави, подкрепя статуквото в Сърбия и Черна гора и... предлага в голяма административна автономия за Босна и България.[743] България е разделена на две провинции на север и юг по Стара планина.[744]

Въпреки че руснаците първоначално искат да създадат единна и голяма България, както се опитват през 1878 г., руският представител Игнатиев, знае, че няма да получи подкрепа за това предложение. Така той е съгласен със създаването на двете български автономни области. Създаването на автономнитте български области и резултат от турските жестокости при потушаване на българския бунт.

Важното е че още тук се появява идеята за разделяне на България, осъществена на Берлинския конгрес през 1878 г.

Но решенията на конференцията изобщо не се осъществяват на практика. Новият султан Абдул Хамид отказва да се подчини на руските и английските искания, подкрепени от останалите сили.

Така Русия вече има свободата, да води война без опасност от протест от която и да било сила.“[745] Турците отхвърлят исканията на Европа, и дори Англия не може да оправдае война за защита на султана. Всъщност царят иска да води война с Турция, но като представител на Европа, чийто искания Портата е отхвърлила.

Конференцията приключва на 20 януари 1877 г., и не след дълго руско-турските отношения се влошават още повече. Освен това „руското външно министерство се оказа все по-открито атакувано от реваншистките и панславистките среди, които желаят възобновяването на силовата политика.“[746]

Особено активни са панславистите, разочаровани от изхода на сръбско-турската война и Константинополската конференция. Те смятат, че Русия е унижена от турците на и сега е време най-накрая да бъде ударена.

Но за да избегне евентуална антируска коалиция (както в Кримската война) царят иска да си гарантира свободата на действие, като получи одобрението на другите сили и особено на Австро-Унгария. Представители на двете страни се срещат отново и подписват Будапещенската конвенция на 12 януари 1877 г. В нея Австро-Унгария обещава да „спазва добронамерен неутралитет... и ще предприеме дипломатически действия, за да предотврати намесата на други сили [Великобритания]“.[747] Чрез „Допълнителна конвенция“ подписана на 18 март 1877 г. във Виена „*Австро-Унгария се съгласява с руската анексия на Бесарабия, но на свой ред ѝ е гарантирано владението на Босна и Херцеговина.*“[748]

Така че за да получи неутралитета на Австро-Унгария, цената която плаща Русия, (доп. пр.: в очите на панславистите) е много висока. Защото „*тя [Австро-Унгария] не само на хартия поставя граница на руския напредък, но демонстрира, че една победо-*

[742] Lady Gwendolen Cecil, Live of Robert Marquis of Salisbury. 1868 – 1880, vol. II, (London: Hodder and Stoughton, 1921), 112.

[743] Buckle, 109-110.

[744] Авторът сериозно греши, българските провинции са разделени по вертикала на Западна и Източна зона. (б. пр.).

[745] Buckle, 108.

[746] Rupp, 265.

[747] Jelavich, A Century of Russian Foreign Policy ... , 172-173.

[748] Seton Watson, "Russian Commitments ... ," 583.

носна Русия не може... да пренебрегне претенциите и жизнените интереси на своя омразен дунавски съперник.“[749]

Може би от всички споразуменията, направени преди Берлинския конгрес, това е най-важното. Без германска намеса, Русия се съгласява на ограничена победа и този договор позволява на Двойната монархия да спечели значително от руските усилия. Точно срещу това ще негодуват руските държавници по-късно след Берлинския конгрес!

За да подсигури още повече позицията си, когато започва войната с Турция, царят (б. пр. от името на царя, княз Горчаков) изпраща циркулярна нота, обясняваща, че всички средства за постигне траен мир чрез общи действия с Великите сили, са изчерпани... и вече не е в интерес на Европа да позволява продължаването на това състояние на нещата.[750] 7

Русия смята, че Великобритания не може да помогне на турците поради общественото мнение в Англия, срещу султанския режим. След многото жестокости, извършени от турците, и отказва от провеждане на реални реформи, британската общественост няма да подкрепила война за запазването на такъв режим. Всъщност част от английската общественост подкрепя руснаците, защото смята, че турците заслужават наказание. Министър-председателят Дизраели си дава сметка за тези настроения. И така, след като Великобритания и Двойната монархия са неутрализирани, „Русия започва войната с Турция при благоприятни обстоятелства, ...никога в миналото, дипломатическото поле не е било толкова добре подготвено.”[751]

Руско-турската война от 1877-78 г. Царят прави последен опит да наложи реформи на Османската империя с предложения Лондонски протокол, който е подписан от другите европейски сили на 31 март 1877 г. По принцип това е същият план, приет на Константинополската конференция, с няколко вариации и с различни срокове за изпълнение на реформите.

Султанът отказва да го приеме и дългоочакваната руско-турска война скоро се превръща в реалност.[752]

Търпението на царя се изчерпва и сигурен, че турците няма да получат външна помощ, той обявява война на Османската империя на 24 април 1877 г. Руските войски се подготвят за нахлуване в Турция от две направление, през Румъния и през Кавказ. Кавказката армия трябва да навлезе възможно най-навътре в Армения и да окупира част от източното крайбрежие на Черно море, а Дунавската армия трябва да напредне възможно най-бързо на Балканите, с град Константинопол като крайна цел.

След известно забавяне поради лошото турско командаве, на Балканите първите руски офанзиви са много успешни. Румъния, която все още е автономно княжество на Османската империя, помога на руската кауза, като позволявя преминаването на руските войски.

Британското правителство е разделено относно поведението си и отношението към войната. Дизраели се въздържа от пряка намесата на страната на Турция, освен ако не бъдат застрашени най-важните интереси на Англия.[753] Той все още се съобразява с антитурските настроения в английското общество. Кралица Виктория е настроена срещу руското настъпление, тъй като стратегическото местоположение на Турция все още е важно за Англия. В навечерието на войната, кралицата призова обществото към патриотизъм... [и] абсолютната необходимост да се покаже смел и обединен фронт срещу

[749] Rupp, 294.
[750] Stojanovic, 155.
[751] Stojanovic, 150-151.
[752] Stojanovic, 142.
[753] Buckle, 192.

врага в страната, както и извън нея [Британската империя]... .. Не става дума за защита на Турция; това е въпросът за руското или британското надмощие в света![754]

Но след дълги обсъждания, британското правителство решава да поддържа политика на „бдителен и условен неутралитет“, определяйки британските интереси в Турция – Константинопол, Египет и Суецкия канал като забранени за руските амбиции.[755]

Междувременно Австро-Унгария очаква, Русия да изпълни коректно обещаното в Будапещенската конвенция.

Първоначалните руски успехи обезпокояват англичаните, които са подценили силата на руските войски. Скоро Лондон замисля коалиция с Австро-Унгария, като бъдат използвани австроунгарски сухопътни войски съвместно с британсикя флот в помощ на Турция. Дизраели иска подкрепата на австроунгарската армия, за да стане ясно на Русия, че ще срещне въоръжена съпротива на Австро-Унгария и Великобритания, ако окупира Константинопол, или откаже да приеме преразглеждането на своите условия които ще наложат на Турция.[756]79

Въпреки това, точно когато ситуацията изглежда загубена, турските сили дълго време се сепротивляват в обсадения Плевен и в средата на юли 1877 г. почти спират руското настъпление. Турците издържат на двете руски атаки там и извършват собствена контраатака през август, като успешно отблъскват третата руска атака. Така непосредствената опасност за Константинопол намалява и войната придобива несигурна продължителност и неясен край.

Англия естествено е много облагодетелствана от забавянето на руското настъпление и упоритата съпротива на турците. В руското обществено мнение надделяват славянофилските и панславистки насторения и очакванията от войната са големи. Те се проявяват особено активно в руския печат, славянофилите смятат тази война за свое собствено дело и вярват, че тя е предприета за осъществяване на славянската идея. Народното вълнение, стимулирано от печата, митинги и събрания, става всеобщо. Александър II е приветстван като цар на всички славяни, и Европа е яростно атакувана.[757]

Тази кампания тревожи Австро-Унгария, а Андраши се опасява, че подобни емоции могат да раздвижат и славяните в Двойната монархия.

Нова руска офанзива на Балканите започва през септември 1877 г., извършва се прегрупиране на войските. Протичат преговори за военен съюз с Румъния. Още началото на войната Румъния иска да участва, но царят отбягва всякакви предложения за такъв съюз, защото не иска никакви пречки за получаването на румънската територия Бесарабия. Но официални лица в Букурещ знаят за желанието на Русия относно Бесарабия, въпреки че руснаците все още не го изразяват открито.

Тази ситуация „поставя руските дипломати пред много трудна дилема. Те се нуждаят от румънското участие във войната срещу турците, и в същото време искат част от територията на Румъния.“[758]

Подписаната през април 1877 г., конвенция включва руското обещание „да запази и защити тогавашната териториална цялост на Румъния.”[759]

Но споразумението не изисква пряко румънско участие във войната. Но след неуспеха и сериозните загуби при при Плевен, Русия се нуждае от повече войски, предлага на княз Карол Румънски да командва военните операции. Карол приема този пост и

[754] Buckle, 133. Пълният текст на изявлението на кралицата е достъпен в този източник.

[755] Rupp, 371.

[756] Stojanovic, 219.

[757] Също, 154.

[758] Jelavich, "Southern Bessarabia ... ," 204.

[759] R. Rosetti, "Rumania's Share in the War of 1877," Slavonic and European Reyiew 8 (1929/1930): 550-551. Това споразумение позволява свободно преминаване на руски войски, необходимо за започване на войната.

изоставя „*предишното си искане за действие. Той също не използва възможността, предоставена от неловкото положение в което се намират руснаците, да постави открито въпроса за запазването на Бесарабия*.“[760]

С подкрепата от румънски войски, обръчът около Плевен се затяга още повече. Въпреки упорита отбрана, в края на ноември 1877 г. Плевен пада. Това предрешава изхода на войната. „Сега руската армия веднага се насочва към Адрианопол... вече няма турска армия, способна да се противопостави на руския поход.“[761]

До януари 1878 г. руските войски напредват практически без съпротива чак до Адрианопол. Това кара Великобритания да действа, и на 23 януари на флота е наредено да премине през Дарданелите и да влезе в Мраморно море.

В опит да успокои Лондон, Русия подписва примирие със султана в Адрианопол на 31 януари. Но това не удовлетворява Англия, и парламентът гласува 6 млна лири за военни приготовления в началото на февруари, и два месеца след това Дизраели има желание да обяви война на Русия. Но всичко много зависи от резултатите от руско-турските мирни преговори и от движението на руските войски към околностите на Константинопол.[762]

След навлизането на британския флот, руските войски достигат градчето Сан Стефано, на около 8 мили от Константинопол. Най-накрая, договорът от Сан Стефано е подписан между Русия и Османската империя на 3 март 1878 г., което означава официалния край на почти едногодишната война.

По същество най-важната характеристика на Санстефанския договор е създаването на нова голяма българска държава, по-голяма от тази на Константинополската конференция с излаз на Егейско море. Също получават териториални придобивки Черна гора и Сърбия, а Румъния трябва да отстъпи Южна Бесарабия на Русия и да получи като компенсация Добруджа. Трите автономни княжества Сърбия, Черна гора и Румъния получават пълна независимост. В Азия, градовета Карс, Батуми, Ардахан и Баязид стават руски. Отделно на Турция и наложено голямо парично обезщетение.[763]

Договорът всъщност удовлетворява славянофилите, които желаят да видят колкото се може повече славяни освободени и не допуска Австро-Унгария в Босна и Херцеговина.[764]

Автор на договора е руският посланик в Константинопол генерал граф Николай Игнатиев. Той е в Константинопол от 1861 г. преминал през много дипломатически длъжности. От самото начало той е пламенен панславист, който „вижда в славянофилското движение израз на националното самосъзнание и гледа на всички славяни извън Русия като на естествени съюзници, срещу нарастващата агресивност на тевтонците.“[765]

Преди 1878 г. царят не харесва панславистите и ги избягва от обкръжението си, защото те ще упражнят върху него допълнителен натиск да води изключително авантюристична външна политика в името на панславизма.

Но обстоятелството, че Игнатиев е избран да преговаря по този договор, дава надежди на панславистите, че царят все повече приема техните убеждения.

---

[760] Jelavich, "Southern Bessarabia ... ," 216.

[761] Rupp, 216.

[762] Clayton, 141-142.

[763] Обезщетението възлиза на около 1,4 млрда рубли, огромна сума предназначена да поправи тежкото финансово положение на Русия след войната.

[764] Stojanovic, 233.

[765] Leonid I. Strakhovsky, "General Count N. P. Ignatiev and the Pan-Slav Movement," Journal of Central European Affairs 17, № 3 (October 1957): 255.

Условията на Санстефанския договор отразяват изцяло категоричните панславистки убеждения на Игнатиев и затова договорът е наречен „*връхната точка на неговата дипломатическа кариера*.“[766]

Но докато руските панслависти ликуват след подписването на договора, реакцията в чужбина е бърза и сурова. Този договор дава на Русия очевидно господство на Балканите и по-силна позиция в Азия, и е в явно противоречие с другите европейски договори, по-специално с Парижкия договор и споразуменията от Райхщад и Будапеща.[767] Освен правните аспекти, мирният договор заплашва жизненоважните интереси на Англия и Австрия. Създаването на голяма България (проектирана да бъде руски сателит) с достъп до Егейско море означава появата на руска военноморска мощ в Средиземно море, което се възприема от Лондон, като заплаха за Проливите, Суец и пътя към Индия.[768]

Въпреки че Проливите към Черно море не осигуряват пряк път към Индия, източните брегове на Черно море са в непосредствена близост до Персийския залив и Индия по суша. Така че, ако руснаците контролират изцяло Черно море, тогава това ще отреже британците от използването на този възможен път към Индия. Освен това британците смятат, че договорът поставя Русия в толкова доминираща позиция над Турция, че действителната независимост на султана ще бъде практически несъществуваща, превръщайки го постоянно в обект на изнудване.

За Двойната монархия създадената голяма славянска държава, независимо, че е далеч от нейните граници, всъщност е нарушение на споразуменията с Русия, особено последното, подписано в Будапеща.[769] Така „*и Австро-Унгария, и Великобритания сега настояват за фундаментална ревизия на договора от Сан Стефано, а Великобритания заплашва с война, ако руснаците не се съгласят на европейска конференция*.“[770]

За да демонстрира войнствените си намерения, Дизраели оставя британският флот остана в Мраморно море, в обсега на обстрела на руските сили, които са в Сан Стефано. Англия възнамерява да остави флота там, докато постигне задоволително споразумение.

Така напрежението остава много високо, и всяка страна чака другата да направи ход. Именно тук германският канцлер Бисмарк поема инициативата за мирно споразумение между Англия и Русия. Бисмарк осъзнава, че трябва да предотврати общоевропейска война, опасявайки се, че Германия ще трябва да се намеси, което иска да предотврати. Докато двете сили са в остра конфронтация, Бисмарк се свърза с тях, за да се запознае с намеренията на всяка от тях, за да ги подтикне към компромис. За да обоснове тази своя позиция, в реч пред Райхстага на 19 февруари 1878 г., Бисмарк „обявява, че Германия се стреми да бъде само „честният посредник“, и се представя като неутрален посредник в Балканските въпроси.[771]

Но ситуацията все още е много напрегната, тъй като и Англия, и Австро-Унгария обсъждат военни приготовления и съюз.

Първото предложение за европейска конференция дава Андраши, но руснаците отказват предложението му тя да се проведе във Виена, тъй като среща, проведена в столицата на Хабсбургите, ще осигури на Австро-Унгария всички предимства при преговорите.

---

[766] Clayton, 144.

[767] Jelavich, The. Ottoman Empire ... , 111.

[768] Реално няма никаква заплаха за Англия, предвид липсата на руски флот и на руска колониална политика, но параноята на Дизраели е голяма. (б. пр.).

[769] Авторът пропуска най-важното, Санстефанският договор не дава на Австро-Унгария, Босна и Херцеговина. (б. пр.).

[770] Clayton, 144.

[771] Rupp, 458.

Накрая, в началото на март 1878 г. Горчаков предлага конгресът да се проведе в Берлин. Другите сили се съгласяват, но Германия и Англия приемат Берлин с известна неохота. Бисмарк не иска да бъде принуден да вземе по-активно участие в уреждането на мира, отколкото желае; Англия се страхува, че това може да доведе до по-тясно сътрудничество между трите северни сили.[772]

Накрая е прието конгреса да се ограничи до въпросите, разгледани в Договора от Сан Стефано и резултатите от Руско-турската война, „изключвайки от него Египет, Сирия, Далечния изток и други региони“[773]

Русия не желая целия договор да бъде ревизиран от конгреса и Горчаков вече иска да се дистанцира от собственото си предложение за среща.

Междувременно трите велики сили, Англия, Русия и Австро-Унгария, продължават да обменят предложения, докато военните приготовления продължават до края на май. Царят скоро разбира, че Русия е напълно изолирана и че не е в състояние да води война, тъй като нейните военни сили и финанси са изтощени.

Използвайки Бисмарк като посредник, Англия и Русия решават да договорят проблемите и да разрешат различията си преди предстоящия конгрес. Лорд Солсбъри представлява Англия в тези преговори. Той наскоро става външен министър след оставката на лорд Дерби, който губи доверието на Дизраели, поради миролюбивата си политика.

Така с двустранен протокол от 30 май азиатските завоевания на Русия са върнати на Турция, с изключение на Батуми и Карс. България е разделена на две части от билото на Стара планина. „В замяна Англия се съгласява с неохота, Русия да си върне Бесарабия и обещава да не оспорва другите клаузи на Санстефанския договор.“[774] Този протокол бързо е последван от споразумение между Великобритания и Турция. Тъй като Русия трябва да запази Батуми и Карс, Англия не се чувства напълно защитена от риска от ново руско нахлуване в Турция през Мала Азия или Персия. Турция и Англия подписват Кипърската конвенция от 4 юни 1878 г. В това споразумение, британското правителство обещава да защити със силата на оръжието азиатските владения на султана, определени от конгреса, срещу всяка ново руско нападение. За да изпълнят този ангажимент, англичаните получават управлението на остров Кипър, за което ще се плащат ежегоден наем на султана.[775]

Това е важна придобивка за Англия, тъй като с разширяването на колониалната империя в Африка и Азия след 1870 г. възниква необходимостта от придобиване на пристанище в Черно море, или в Източното Средиземноморие, което да осигури на Великобритания, база за флота, по-близо до Суец и проливите, освен Малта... за да се подсигурят вътрешните връзки между метрополията и колониите.[776]

Последното споразумение преди конгреса е сключено на 6 юни 1878 г., между „Англия и Австро-Унгария подписали предварително споразумение за границите на новата България и австроунгарската позиция в Босна... но общите позиции между Великобритания и Австро-Унгария са ограничени само до Балканите“.[777]

Така най-сетне въпросите преди конгреса бяха уточнени и много от проблемите бяха решени предварително чрез споразуменията между Русия, Великобритания, Австро-Унгария и Турция.

---

[772] Stojanovic, 235.

[773] Това е искането на Франция, прието от другите сили като условие за конгреса.

[774] Stojanovic, 255-256.

[775] Buckle, 298.

[776] Jelavich, Ottoman Empire ... , 113. Много историци разглеждат Кипърската конвенция като отделен въпрос от конгреса. По нея вж.: Dwight E. Lee, Great Britain and Cyprus Convention Policy of 1878. (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1934).

[777] Clayton, 145.

Поради тази причина Уилям Лангер посочва мнеието на някои историци, че „Берлинският конгрес в основата си е фарс, тъй като всички важни решения са взети предварително.“ Но Лангер не е съгласен с това мнение. Той заявява, че Бисмарк щеше да бъде много радостен, ако това беше истина... всичките споразумения, сключени преди това, са неясни и всички заинтересовани сили са решени да извлекат максимална полза за себе си от конгреса.[778]

Това е ключов елемент, който трябва да се има предвид при разглеждането на Берлинския конгрес. Въпреки всички предварителни споразумения, които Русия има с Англия и Австро-Унгария, тя иска да постигне повече от конгреса, и очаква Германия да ѝ помогне. Според руското мнение, Германия дължи услуга на Русия, която остава неутрална във войните за обединение на Германия. Сега е време да върне тези услуги.

За да не се стигне до излизане извън общия фокус на голямата конференция, трябва да ограничат дискусиите до определена област, защото в противен случай делегатите могат да се впуснат в толкова сложни преговори, че цялата среща да се провали. Такива срещи на високо ниво са демонстрации, където дипломатите искат да постигнат максималното, докато все още преследват евентуално споразумение. Така, на сцената в Берлин се събират най-изтъкнатите личности на Европа, за да проведат историческия Берлински конгрес.

Берлинският конгрес от 1878 г. Конгресът, свикан на 13 юни 1878 г., „*е едно от най-блестящите международни политически събрания на модерното време, достойно за сравнение с конгресите във Виена и Париж.*“[779]

Но за разлика от предишните конгреси, никога преди не е имало толкова държави, определяни като велики сили. Сега в Берлин присъстват високопоставени лица, представители на държави, които не са били представени на предшните срещи.

Британската делегация включва министър-председателя Бенджамин Дизраели, външния министър лорд Робърт Солсбъри и английския посланик в Берлин Одо Ръсел. Те са най-настроени да ревизират силно, създадената със Санстефанския договор България, и дори са готови за целта, да направят на Русия, някои малки отстъпки в Азия, за да постигнат целта си. Те са в най-добрата позиция от всички сили, тъй като имат възможност да поставят условията, и са най-подготвените за война.[780]

Русия им противопоставя своя канцлер и външен министър, ветеранът Александър Горчаков, очевидно отдавна минал разцвета си (б. пр. поради напредналата възраст – 80 години), да не говорим, че той и домакинът Бисмарк са в обтегнати отношения от няколко години. Поради това, руският посланик в Лондон граф Пьотър Шувалов реално застана начело на руската делегация. Третият руски представител е посланикът в Германия, граф Павел Убри, но той няма реална тежест и участие. Граф Игнатиев, създателят на Санстефанския договор, не приства в Берлин. Това показва, че дори руснаците осъзнават, че договорът „*е най-голямата глупост, която можаха да направят*“.[781] Въпреки това руснаците, особено Горчаков, все още се надяват, че „Голяма България“ ще може да бъде спасена по време на срещата.

Австроунгарската делегация, се състои от външния министър Андраши, австрийския посланик в Берлин граф Алоис Кароли и барон Хайнрих Хаймерле като съветник. Тяхната политика цели придобиване на турските провинции Босна и Херцеговина и те очакват Англия и Германия да подкрепят тяхната кауза.

---

[778] Langer, 153.

[779] Langer, 150.

[780] Тенденциозно, Англия изобщо не е готова за сухопътни операции срещу Русия. Дизраели разиграва един помпозен театър. (б.пр.).

[781] Medlicott, The Congress of Berlin ... , 40. Това изявление, Шувалов прави преди заседанията на конгреса.

Франция преглътва гордостта си, и изпраща в Берлин, външния си министър Вилям Вадингтон, посланика в Германия граф Сент Валие и Депре като съветник. Французите поемат много предпазлив курс в Берлин и се очертават като втори посредник след Германия.

Италия е представена от външния министър Луиджи Корти, опитен дипломат, и граф дьо Лоне, италианският посланик в Берлин. Италианците се надяват да покажат като новата велика сила, и да спечелят някаква награда в разпадащата се Османска империя, следвайки примера на Великобритания.

Турците изпращат своята скромна делегация, приемайки конгреса като унижение за тяхната страна. Основната им цел е да напуснат Берлин възможно с най-малко загуби, и естествено очакват помощ от Англия.

Малките балкански държави също изпращат свои представители, които идват като наблюдатели, могат да отправят призиви и предложения, но нямат реално право на глас.

При провеждането на конгреса „националният принцип не намери изобщо приложение и подкрепа от Великите сили.“[782]

Вместо това, първостепенно значение имат политическите и стратегическите съображения.

Германската делегация включва секретарят във външно министерство Бернхард фон Бюлов, посланика в Париж принц Хлодвиг Хохенлое, и канцлерът, същевременно и външен министър Бисмарк, който доминира на целия конгрес.

Познавайки неговия опит, представителите бързо го избират за президент на конгреса, въпреки че това създава ситуация, която канцлерът иска да избегне. Той знае, че и Русия, и Австро-Унгария очакват той да гласува на тяхна страна и не иска да бъде поставен пред тази дилема в присъствието на всички останали дипломати.

За да избегне това, той дори предлага френският външен министър Вадингтън да бъде избран за президент (председател) на конгреса.

По някакъв начин Бисмарк трябва да доведе конгреса до успешен край и в същото време да задоволи всички участници. Това е особено важно в случаят с Русия и Австро-Унгария, тъй като Бисмарк иска да запази съюза на тримата императори. Номинирайки Вадингтон, германският канцлер се опитва да постави Франция на отговорно място, особено ако някоя от целите на другите северни сили не успее да бъде реализирана.

Делегатите обаче не приемат това предложение и Бисмарк става президент на конгреса. Неговата роля става решаваща за успеха на срещата. Общо „участват двадесет представители..., по трима от всяка от поканените сили, с изключение на Италия, която изпраща двама“.[783]

Въпреки всички предварителни споразумения, основната цел на конгреса е да промени договора от Сан Стефано и „да осигури в интерес на европейския мир, възможно най-малки промени в статуквото на Османската империя“.[784]

Има много въпроси за разрешаване в договора както в Европа, така и в Мала Азия. Бисмарк поставя на първо място много напрегната ситуация в Европа. Той поема инициативата с изявлението, „нека се занимаваме с големите въпроси, които засягат Англия, защото Англия е напълно готова да влезе във война с Русия.“[785]

[782] Henry F. Munro, Berlin Congress (Washington D.C.: Government Printing Office, 1918), 30.
[783] Henry F. Munro, Berlin Congress…, 8.
[784] Medlicott, The Congress of Berlin ... , 133-134.
[785] Buckle, 315.

Никой не отрича това и на второто заседание на конгреса, делегатите пристъпват към решаване най-напред на най-належащия въпрос, създадената в Сан Стефано „Голяма България"[786]

„Голямата България" създава много проблеми, за Англия и Австро-Унгария. Новата българска брегова линия докосва както Черно, така и Егейско море, и тъй като на новата държава се гледа като на руски сателит, това се възприема като пряка руска заплаха за Проливите и руски директен достъп до Средиземно море, чрез бъдещите български пристанища. Докато британците контролират Проливите и Средиземно море, те не могат да позволят на руснаците този достъп, възприемайки го като зиректна заплаха за английските интереси. Ако руснаците създадат свои пристанища на българския излаз към Егейско море, те застрашават пътя на Англия към Индия, тъй като Русия ще може да блокира както Проливите, така и Суецкия канал.

Притесненията за военноморските сили не е единственият проблем на „Голяма България". Нейните нови граници включваха много народи освен българите.[787] Гърци, турци и други славянски народи[788] ще се озоват в новата държава, най-вече против волята си.

Западноевропейците придават особено значение на гърците поради тяхното културно и историческо значение и не искат те да бъдат включени в планираните граници.[789]

Проблемът с националността е от голяма загриженост за Австро-Унгария, тъй като в новата България тя вижда голямата славянска държава, от която се опасява. Андраши твърди, че „Голямата България" е нарушение на Будапещенската конвенция от 1877 г., с която Русия е обещала да не създава толкова голяма славянска държава.

Великобритания заявява, че тези нови граници ще застрашат целостта на Османската империя, превръщайки я в марионетна държава на Санкт Петербург. След като повечето други сили също се съгласяват с тези критики, Русия няма шансове да запази „Голяма България". Всъщност всички велики сили, следват примера на Англия по българския въпрос.[790]

Дори балканските представители на конгреса не подкрепят „Голяма България", тъй като предложената държава включва земи, които и другите балкански държави искат.[791]

Така дискусиите се насочват към преначертаване на българската граница по Стара планина, като султанът поддържа политически и военен контрол над южната провин-

[786] Cecil, 281. В началото на конгреса, Солсбъри пише в писмо, „ако този Български въпрос може да бъде уреден по задоволителен начин, всички други въпроси бързо ще намерят своя отговор, според важността."

[787] Това вече е тенденциозна лъжа, или грубо непознаване от автора на етнографските карти на Балканите от XIX в. В границите на Санстефанска България живеят изключително само българи, изключение са турците в Североизточна България, малко гърци на егейския излаз и малко албанци в областта Корча. Но митът за многото гърци, щедро подхранван от гръцката шовинистична пропаганда е умело използван като „аргумент" от англичаните. (б. пр.)

[788] Интересно кои са тези „други славянски народи" авторът е тенденциозен манипулатор или просто невеж в Балканските исторически и етнографски реалности. (б. пр.)

[789] Пагубното влияние на гръцкия шовинизъм и панелинските бъртвежи на западноевропейската интелигенция от XIX в. (б. пр.).

[790] С изключение на Германия, която приема Санстефанския договор без резерви, Франция и Италия са безразлични. (б. пр.).

[791] Естествено, авторът изобщо не е наясно с наглия шовинизъм на сърби, гърци и румънци, които още в 1867-68 г. принципно се договарят за евентулана, пълна подялба на българските земи, при разпадане на Турция. (б. пр.).

ция (Източна Румелия), система приета на Константинополската конференция.[792] Ситуацията обаче е променена, тъй като руснаците току-що са спечелили скъпа война и руската делегация първоначално отказва да разглежда създаването на малка държава. Те също не искаха турците да се върнат в Източна Румелия, и областта трябва да бъде обявена за автономна.

Така, когато Шувалов изпраща новите предложения на царя за разглеждане, британците заплашват да напуснат конгреса дори организират специален влак, който да тръгне на 21 юни. Тук се намесва Бисмарк, който вижда че конгресът може да се провали. Същата вечер, Бисмарк кани министър-председателя Дизраели и обсъждат както британските искания, така и възможните отстъпки.

По-късно, с френско посредничество, е решено, „че султанът може да има войскови гарнизони на границата между Източна Румелия и България, но не и да ги използва срещу населението.[793] Руската окупация на България трябваше да бъде ограничена до девет месеца“. [794]

Това споразумение спомага за решаването на няколко свързани проблема едновременно. Докато по-малката България трябва да получи независимост[795], султанът получава политически и военен контрол над Източна Румелия при четири основни условия, въпреки че тази провинция получава автономията.[796]

Руските войски трябва да помогнат за установяването на ново правителство в България, и в крайна сметка през април 1879 г. българското събрание избира за свой наследствен княз Александър Батенберг. Тъй като Берлинският договор изключва от трона членове на руското владетелско семейство, Александър Батенберг е германски принц, баща му е служил както в руската, така и в австриоунгарската армия и е свързан по линия на брака си с английското кралско семейство (доп. пр. и в същото време е племенник на руската императрица). Накратко, може да се разчита, че изборът му ще спечели всеобщо одобрение.[797]

Руснаците обаче скоро се разочаровани от принца български княз, тъй като преследва външна политика, различна от тази на царя, и не след дълго руските представители в България потърсват начини да го отстранят от длъжност.

Що се отнася до останалата част от Българския въпрос в Берлин, на турците е дадено разрешение да укрепят границата от южната страна на Стара планина за необходимата сигурност.[798] Но е договорено точното очертаване на границите да бъде оставено на техническа комисия, която трябва да следва стратегически и географски съображения.”[799]

По-късно, когато към края на конгреса, представителите приемат границите, предложени от комисията. Разделянето на България на две части и решението за нейното правителство, е победа за Англия, която получава „*енергичната и последователна*

[792] Непростимо е, че авторът не знае какви са решенията на Константинополската конференция. (б. пр.).

[793] Основната намеса е на Бисмарк, но авторът е неточен или неосведомен, Турция няма право да има гарнизони в Източна Румелия и по границата с България, а може да вкара войски, само по изричната молба на генерал-губернатора на провинцията, при това само редовна войска, която няма право да остава в градовете и селата, а да лагерува на открито. Присъствието на башибозуци е изключено. Ако имаше турски гарнизони в Източна Румелия, Съединението щеше да бъде неизпълнимо и невъзможно. (б.пр.).

[794] Langer, 155.

[795] България получава независимост едва в 1908 г., преди това е васално княжество. Авторът показва грубо незнание. (б. пр.).

[796] Medlicott, Conhress of Berlin ... , 56.

[797] Langer, 336.

[798] Както посочих тук автора не е наясно с решенията на конгреса и показва незнание. (б. пр.).

[799] Medlicott, Congress of Berlin ... , 56-57.

подкрепа на Андраши, като решаващият фактор в ситуацията“ Цена за тази подкрепа, е английската подкрепа за австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина.

Тези провинции са следващият въпрос за разглеждане от конгреса. От началото на Балканските въстания през 1875 г. Двойната монархия става все по-заинтересована от придобиването им. Андраши дълго време не желае да го направи, защото ще увеличи славяните в монархията, нещо което унгарците не искат. Но след решителното поражение на турците от Русия през 1878 г., вече няма надежда султанът да запази властта си в двете провинции. Това означаваше, че или Австро-Унгария ще получи Босна и Херцеговина, или ще бъдат разделени между Сърбия и Черна гора. Последното е още по-неприемливо за Андраши. Той все още търси начин да осигури регионите без директно анексиране. Преди конгреса Андраши се обръща към британците с идеята за установяване на военна окупация на Босна и Херцеговина и тъй като Двойната монархия подкрепи предложенията на Англия за България, това изглежда разумна сделка. Нещо повече, както султанът, така и царят могат да одобрят окупация на двете провинции, тъй като тя не е толкова категорична и окончателна, колкото пълната анексия.

Така на 28 юни Солсбъри предлага идеята за окупация, след като Андраши описва лошите условия в провинциите. Турция и Русия обаче се противопоставят на предложението. Турците се противопоставят на по-нататъшна загуба на територии, независимо по какъв начин. Самият Солсбъри „описва окупацията като „неофициална анексия“.[800]

Отказът на Турция продължава до 13 юли, когато Андраши е принуден да се съгласи, „че окупацията ще бъде само временна и изрично запазва юридическия суверенитет над провинциите за султанът... последните детайли са запазени за отделно австро-турско споразумение“. [801] Такова споразумение е постигнато едва през април 1879 г. Русия е заинтересована от териториалното разширение на съседна Черна гора.

Шувалов „подчертава голямото значение, което Русия придава на задоволителното разрешаване на този въпрос.“[802]

Това отношение всъщност показва тежкото положение, в което са поставени руснаците.

Договорът от Сан Стефано не само предизвиква обединена опозиция на Запада, но и повечето балкански народи негодуват срещу него. Докато през последните години Русия красноречиво говори за славянското единство, границите, начертани в Сан Стефано, задоволяват руснаците, но само събждат недоверие сред славяните.[803] Твърде много хора ще попаднат в държава с различна националност и малките славянски нации се страхуват от голямата и вероятно амбициозна България, която Русия иска да създаде.

След Санстефанския договор всички славянски народи, с изключение на България и Черна гора, гледат към Запада за покровителство. Руските делегати акцентират върху въпроса за Черна гора. За да спечели одобрението на Русия за австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина, на Черна гора са направени някои отстъпки. Въпреки това, дори по Черногорския въпрос трябва да се угоди на Двойната монархия. Черна гора получава признаване на нейната независимост и се отстъпва няколко мили бреговата

[800] Medlicott, Congress of Berlin... , 83.

[801] Bridge, 92-93.

[802] Medlicott, The Congress of Berlin ... , 43.

[803] Кои славяни!? Незнанието на автора е удивително. Единстнвените „славяни“ които негодуват са сръбските шовинисти, зашото им се отрязва пътя за експанзия в българското землище! И терминът Обединен Запад също е неадекватен. В случая това са Англия и по неволя Австро-Унгария, за останалите европейски сили, границите на Санстефанска България са безразлични. (б.пр.)

ивица, но не се позволява да има военни кораби... и съответно се лишава от по-голямата част територии, предоставени от Санстефанския договор.[804]

Освен това австроунгарците искат да имат армейски гарнизон в Санджака. „Санджакът е за Босна и Херцеговина това, което са Проливите за Черно море: врата на изток, която трябва да се държи отворена.“[805]

Санджакът е жизненоважен за комуникацията между Двойната монархия и двете окупирани провинции. Ако регионът попадне в някоя славянска държава (в случая Сърбия или Черна гора), това ще е неблагоприятното за Австро-Унгария. Затова Андраши включва този регион като зона на окупация.

Берлинският конгрес се занимава с въпроси, засягащи и други народи в Югоизточна Европа. Такъв е въпроса свързан с границите на Румъния и областта Бесарабия. Никой не се съмнява в приноса на Румъния за руската победа над турците, особено в боевете през ноември 1877 г. при Плевен, където допълнителните румънски части помагат на руснаците да сломят решителната съпротива на добре укрепаните турски сили.

Всъщност румънците обявяват своята независимост през май 1877 г. и това действие е посрещнато с голям ентусиазъм в страната, но не е призната от европейските сили.”[806]118

Тяхната независимост не е призната от никого, тъй като това е началото на руско-турската война и западните сили знаят, че Русия ще поиска Бесарабия като компенсация. Ако областта попадне под руски контрол, царят ще бъде доволен и Западът няма да бъде застрашен. Ако силите признаят независимостта на Румъния, тогава руснаците няма да получат Бесарабия, защото това вече е румънска територия.

Тогава, ако руснаците окупират Румъния, за да получат най-накрая Бесарабия, как великите сили ще помогнат на румънците, освен чрез война?[807]

Никоя сила не желае да влезе във война, за да защити Румъния. Накрая на самия конгрес румънските представители Братиану и Когълничану поставят своите искания. Въпреки че срещат съчувствие, никой не желае да ги подкрепи, заради проблемите около Бесарабия. Това решение показва, че делегатите на конгреса са приели плана на Бисмарк за разделяне на Османската империя между силите и да избегнат евентуална война.[808]

Националните принципе не се вписват в плана за разделяне на Бисмарк. Това е още един пример за наложената от Бисмарк силова политика на конкретния интерес, наречена „реална политика“ (*Realpolitik*), според която само конкретните интереси на великите сили заслужава внимание и разглеждане.

И така, докато руснаците най-накрая реализират дългогодишната мечта на Александър II, да си върнат Бесарабия, конгресът търси начини да успокои румънското разочарование. Следователно, като компенсация за загубата на Бесарабия, румънците получават признаване на своята независимост и областта Добруджа.

---

[804] Medlicott, The Congress of Berlin ... , 96-97.

[805] Bridge, 97. Гарнизонът е трябавало да включва цялата област, известна като Новопазарски санджак, важен проход, който е необходим за поддържане на армията, докато е в Босна и Херцеговина.

[806] Jelavich, "Russia and ... Southern Bessarabia ... ": 215.

[807] Напълно фантастичен извод. На запад никой не се интересува от Румъния, а Русия изобщо няма такива намерения. Най-лошото което можеше да се случи на Румъния е Русия да вкара войски и да окупира този малък регион, а Румъния да не получи териториална компенсация, което пък щеше да е добре за нас българите. (б. пр.).

[808] Но пък от лицемерно съчувствие Франция и Италия изнудиха на конгреса граф Шувалов да отстъпи от прокараната санстефанска граница и допълнително да възнагради румънския шовинизъм с чисто бългрски по население участъци на север от Силистра и Мангалия. (б. пр.).

Въпреки това, сравнението между двата региона не е равностойно, тъй като Бесарабия е област с плодородна почва, граничеща с река Дунав, докато Добруджа няма почти никаква стойност.[809]

Румънците трябва да приемат това, което им е предложено, но след този опит „недоверието [към Русия] става основата на външната политика на Румъния през следващите десетилетия.“[810]

Черна гора получава малки придобивки по адриатическото крайбрежие. Сърбия също придобива териториални продобивки, макар и много по-малко, отколкото е получила по Санстефанския договор[811].

Двете държави също получават пълна независимост и вече не са задължени да плащат данък на султана.

Междувременно Гърция придобива някои области в Македония, които не бяха предоставени на България.[812]

Следователно, докато малките балкански държави получават някои територии на Берлинския конгрес, но като цяло придобивките им са намалени в славнение със Санстефанския договор.[813] Балканските държави като цяло са доволни от отношението към тях в Берлин, а някои дори негодуват срещу руснаците заради Сан Стефано.[814]

Дипломатическият обрат създаде връзки между повечето от Балканските държави със Западните сили, поне на временна основа.

Русия придобива стратегическата провинция Бесарабия, и това повдига проблема за контрола върху устието на река Дунав. Това е сериозен проблем за Австро-Унгария, чиято търговия зависи от корабоплаването по реката. Излишно е да се споменава, че контролът над реката има и важни военни последици. Докато турците контролират устието на Дунав и докато Хабсбургите поддържат добри отношения с тях, Дунав се смята за безопасен. След като Русия вече контролира устието на реката, е необходима нова система, която да задоволи всички.

Дунавът е обявен за неутрален след пролома Железни врата до делтата на реката. Парижката договор от 1856 г., създава Европейска комисия, която да регулира корабоплаването на реката, в която сега влизат Австро-Унгария, Русия и Румъния. Двойната монархия получи правомощията да поеме отговорноста за поддържане на поролома Железни врата, поддържането на корабоплаването по реката и събиране на пътни такси от всички кораби пътуващи през този участък.

---

[809] Точно обратното, Бесарабия е пуста ненаселена заблатена територия, докато Добруджа предоставя на Румъния голям излаз на Черно море, Дунавската делта, няколко пристанища, градове по течението на Дунав и част от житницата на България. Очевидно авторът не е чел внимателно протоколите на конгреса, защото точно така сравянава размяната граф Шувалов. (б. пр.).

[810] Rosetti, 569.

[811] Първо, изобщо Сърбия не е получила много повече по Санстефансикя договор. Там се предвижда да вземе Нови Пазар, който обаче е ревниво пазен от Австро-Унгария заедно с българските Ниш, Прокопие (сърбомански градове) и Лесковац. Това е още една недомислица на Игнатиев, да предлага на сърбите територия за която претендира Андраши. Второ според сделката на Андарши със Сърбия, в замяна на Нови Пазар, тя получава два допълнителни чисто български окръга Пирот и Враня. Разширението на Сърбия на изток и според Санстефанския договор и според Берлинския е изцяло за българска сметка. (б. пр.).

[812] Отново учудващо незнание на автора. По това време и слава богу, Гърция няма достъп до Македония. На конгреса Гърция получава обещание за корекция на своята граница в Епир и Тесалия, което е осъществено по-късно. (б. пр.).

[813] Не съвсем, Румъния получава по-голяма компенсация в Берлин, отколкото в Сан Стефано, Сърбия също, придобива целия Нишки санджак. (б. пр.).

[814] Наглият шовинизъм на нашите съседи няма задоволяване, това е естествено! (б. пр.).

Европейска комисия става постоянен орган през 1883 г. „и това е една от придобивките които получава Двойната монархия на конгреса.“[815]

Британско-руска конфронтация се появи отново на конгреса относно контрола на Босфора и Дарданелите, проливите свързващи Черно и Средиземно море. От векове Русия иска да ги притежава, но винаги е срещала яростната съпротива на Великобритания. През 1878 г. Русия се е приближава максимално до Константинопол и с стратегическия босфорски пролив.

Но след като „Голямата България“ е изгубена на конгреса и Русия загубва възможността да контролира Пролива, руската делегация поисква Проливите да бъде отворене за всички военни кораби. Това обаче е опасно за самата Русия, защото британците могат да влязат и да заплашват руския черноморски флот и крайбрежните градове.

Британското господство над моретата е добре известно, а между 1856 и 1871 г. руснаците така и не успяват да построят флот в Черно море, така че руското военноморското присъствие там през 1878 г. все още не съществува.

Следователно за руснаците отварянето на Проливите за военните кораби на всички държани, поне осигурява руската позиция в краткосрочен план.

Така на 11 юли Шувалов се съгласява, че „закриването на Проливите е европейски принцип и че условията, посочени по този въпрос в договорите от 1841, 1856 и 1871 г., сега препотвърдени от Берлинския договор и са задължителни за всички сили“.[816]

С това решение, контролът върху Проливите запазва старото статукво и остава в ръцете на турците и без предимство към никоя сила.

Другата разлика между Русия и Великобритания се отнася за някои райони и градове в Мала Азия, които руската кавказка армия е завладяла през войната.

Това развитие на събитията, увеличаващи руската територия на юг от Кавказ, обзпокоява англичаните, защото Русия желае да има достъп до Персия и Персийския залив, за да получи пристанище за топло море. Това става особено важно за нея, след като не успява да придобие черноморските проливи.

Възможността руснаците да придобият персийско пристанище на Персийския залив сериозно ще заплаши позицията на Великобритания в Индия и заобикаля Османската империя.

Въпреки че това все още е само хипотетична възможност за бъдещето, когато Русия може да завземе някои ключови позиции по Черно море и в Северна Армения, англичаните го възприемат като сигурен признак за дългосрочни намерения.[817]

Като резултат от войната Русия иска да присъедини пристанището Батуми. Британските делегати обаче признават, че вече са получили почти всичко, което са искалаи, така че са готови да отстъпят по въпроса за Батуми, тъй като руското му придобиване не е предпоставка за война.“[818] Особено след като контрола над Проливите, вече е обезпечен в съответствие с английските интереси. Така се стига до компромис за Батуми. Русия си запази град Батуми, но поема ангажимент „да не бъде военно пристанище, а само търговско.“[819] Руснаците са доволни от тази придобивка, англичаните също, тъй като това не заплашва пътищата към Индия. И заедно с Батуми, Русия печели Карс и Ардаган в Армения.

---

[815] Jelavich, Ottoman Empire ... , 123.

[816] Langer, 158.

[817] Английската параноя във външната политика също е впечатляваща. Напразно Горчаков им обяснява че Средиземно море освен Босфор и Дарданели има о-в Малта и Гибралтар. Отделно че нито Русия, нито коя да е друга европейска сила, тогава не могат да построят флот който да бъде реална опасност за Англия. Единствена такава сила в бъдеще ще бъде САЩ. (б. пр.).

[818] Medlicott, Congress of Berlin ... , 105-106.

[819] Buckle, 338.

Като допълнителна застраховка, британците налагат на султана споразумение за придобиването на остров Кипър в Източното Средиземноморие, под предлог, че така английската защита за Турция ще бъде по-ефективна.

Конгресът не засяга въпроса за Тунис. След като британците са придобили контролните акции на Суецкия канал през 1875 г., се очаква Египет да стане част от Британската империя. Французите не са твърде доволни от тази перспектива, защото реално те финансират и изкопават Суецкия канал. И така, „Бисмарк ... очевидно е предложил на англичаните, да се съгласят французите в бъдеще да придобият Тунис ... Вадингтон се връща в Париж, с обещанието, че ще има Тунис в бъдеще.“[820]

Въпреки че в Берлин не е направено официално споразумение относно Тунис, Франция е убедена, че районът скоро ще бъде неин. А това пряко ощетява италианските амбиции да имат свои колонии и да придобият Тунис. И така Италия не спечелва нищо на конгреса.

Най-накрая, на 13 юли 1878 г., всички делегати в празнични униформи подписват договора в Берлин. В общи линии Берлинският конгрес постига целите си. В краткосрочен план е предотвратена война между Русия и Великобритания. Договор от Сан Стефано е ревизиран изцяло и е попречено на Русия да реши Източния въпрос в своя полза.

Разглеждайки решенията, взети в Берлин, особено за България, Хабсбургската окупация на Босна и Херцеговина, ограничените руски придобивки и тези на останалите балкански страни, както и английската окупация на Кипър, „конгресът в Берлин беше унизителен и катастрофарен [за Русия], но осигури предимства за Австро-Унгария и Англия.“ … „Руската дипломация нямаше какво да постигне, освен връщането на Южна Бесарабия и придобиването на ивица земя в Армения в замяна на една скъпа военна кампания.“[821]

Това се отразява и на студеният и сдържан прием от императора, който дипломатите получават у дома.

Посрещането в Лондон на Дизраели и Солсбъри

Два дни след подписването на договора „Британските пълномощници се връщат в Лондон, където ги очаква триумфален прием. Дизраели обявява че е постигнал „мир с чест“.[822]

Нещо повече, британците попречват на държавите от съюза на трите императори да разрешат Източния въпрос сами. След Парижкия договор от 1856 г. „Кримската коалиция“ е забравена и се саморазпадна, но на конгресът в Берлин тя почти се преражда (б. пр. в съкратен вариант).“[823]

А дълготрайното въздействие, което конгресът оказа върху съюза на трите императори, е точно това, на което се надява Дизраели.

След Берлинския меморандум от 1876 г. премиерът започна да търси начини да намали ефективността на съюза и ако е възможно, да всее рздор между партньорите.

По-късно Дизраели пише: „*След като постигнахме един напълно поносим за Портата договор, нашата голяма цел беше да разединим и да предотвратим за вина-*

[820] Langer, 160.
[821] Langer, 163.
[822] Cecil, 295-296.
[823] Taylor, 258.

ги, съюза на трите империи, и аз твърдя, че те никога повече, няма да постигнат общ дипломатически резултат".[824]

Но лесната дипломатическа победа през 1878 г. отслабва ефективността на британската политика в дългосрочен план; защото накара английската общественост да повярва, че Англия може да играят голяма външнополитическа роля без разходи или усилия ... или без да намерят съюзник.[825]

Разбира се, този дълготраен и далечен ефект върху английските нагласи, няма как да бъде предвиден в следващите няколко години. Така че за периода веднага след конгреса, постигнатото е несъмнено преценено за голям успех за Великобритания.

Австро-Унгария също излиза от конгреса в по-добро положение, тъй като придобива двете желани провинции, както и решаващата роля върху контрола на река Дунав, и пролома Железни врати. Но Андраши получава много критики у дома. Въпреки че договорът е ратифициран, кампанията в Австро-Унгария срещу Андраши в печата, Двора и в двата парламента предизвиква неговата оставка. Противопоставянето на външната му политика, е особено силно в Унгария, защото окупацията се възприема негативно, като увеличаване на нежелания от унгарците славянския елемент в империята.[826]

На всичкото отгоре окупацията на Босна-Херцеговина не преминава напълно безболевнено, въпреки постигнатото споразумение със султана през април 1879 г.

Австроунгарските войски срещат голяма съпротива и това предизвика охлаждяване на австроунагро-турските отношения. В допълнителните славяни, които сега попадат под контрола на Хабсбургите, и германците, и унгарците виждат само потенциалната заплаха за тяхното преобладаване в дуалистичната структура.[827]

В крайна сметка всички тези критики карат Андраши да подаде оставка като австрийски външен министър през август 1879 г.

За Бисмарк конгресът протича така, както е очаквал. Той работи усилено, за да не се се провали срещата, а други дипломати му дадоха дължимото, като участваха в заседанията делово и стегнато.[828] Неговият метод, да се предпреме орязване на Османската империя, с цел да се сложи край на анархията в някои нейни региони, е възприте като необходим за запазването на европейския мир.

Бисмарк твърдо вярва, че е направил всичко, което може, за да осигури и своите съюзници от съюза на тримата императори, което за него е най-важната цел която си поставя, председателствайки конгреса. Русия получи Бесарабия, и част от Армения и вес пак се създаде поне някаква България.

В същото време той е наясно, че Австро-Унгария му е необходима, за да предотврати развитието на опасна ситуация на Балканите.[829] По принцип е прав, но не разбира напълно истинските настроения в Русия. Вместо да оценят какво са получили, царят, Горчаков и панславистите виждат само това, което не са получили.

В руското обществено мнение се налага схващането, че въпреки победоносната им война в която дават много жертви, са изиграни за сметка на Англия и Двойната монархия. Търсейки причините за този резултат, Горчаков обвинява Бисмарк, твърдейки, че Бисмарк е подкрепял Австро-Унгария по всички важни въпроси.

---

[824] Buckle, 367. Дизраелри пише това в писмо от ноември 1880 г.

[825] Taylor, 250.

[826] Medlicott, 263.

[827] Bridge, 98.

[828] Cecil, 295.

[829] Бисмарк не се интересува от Балканите, а иска да предотврати създаването на каквато и да е антигерманска коалиция в Европа. (б. пр.).

Въпреки това, като разгледаме решенията, взети на Конгреса, се вижда, че Русия е получила максимално възможната. „Русия също преговаря предварително (б. пр. с Англия) за да избегне по вякакъв начин войната, а Бисмарк й предостави максималните ползи чрез своето дипломатическо умение и влияние.“[830]

Бисмарк цели разделяне на Турция но по равен начин, така че никоя от съюзните му държави да не е ощетена. Всъщност това е причината за промяна на нереалистичния Санстефански договор.

Ако Русия е възнамерявала да получи повече, отколкото в Берлин, тогава сигурно трябва да воюва с Великобритания и вероятно с Австрия Унгария (може би дори и срещу Италия).[831]

Никой, нито Бисмарк, не би могъл да получи повече за Русия, отколкото тя получи в Берлин. Ако Бисмарк беше настоял за повече, това щеше да покаже че е предубеден към Русия и в бъдеще ще изолира Германия задено с Русия. Това е последното нещо, което Бисмарк иска да направи.

Вместо това Бисмарк е силно убеден, че е получил максимално одстижимото за Русия, а ако поиска повече, ще бъде отхвърлено от другите делегати на конгреса. Но важният резултат е, че руското обществено мнение не може да разбере реалността. В Петербург са много недоволни от резултата в Берлин. И както ще видим, именно това отношение промени хода на историята.

Реакцията към Берлинския договор и създаването на Двойния съюз в 1879 г. Въпреки че руските управленчески среди знаят преди конгреса, че Санстефанският договор не може да бъде спасен и макар че са сключили допълнителни споразумения с Англия и Австро-Унгария, преди конгреса и са направили всички гранични компромиси, много руснаци, и особено заслепените от панславизма, вече вярват че Русия е унижена в Берлин, при това от приятел. Руснаците смятат, че „Бисмарк всячески подкрепя Австро-Унгария на Берлинския конгрес, отговаряйки на всичките й искания ... докато Русия е понесла тежки човешки и материални загуби във войната, Австро-Унгария получава всичко срещу мастило и хартия.“[832]

В действителност [руските] дипломати[833], за да се оправдаят стоварват вината върху Бисмарк, който е задължен на Русия, а направи толкова малко, за да й помогне ... [така че] царят е убеден, че конгрестъ всащност е нова европейска коалиция срещу Русия под ръководството на принц Бисмарк.[834]

Това отношение надхвърля ограничените руски правителствени кръгове. Покъсно кореспондентът на „Таймс“ в Париж пише статия през ноември 1878 г., озаглавена: „Кайзерът е забравил обещанието си от 1870 г.“[835]

Съдържанието на статията засяга неутралната роля на Русия през 1870-71 г. по време на френско-пруската война, която позволява на Прусия да завърши германското обединение. Русия се нуждае от нея, а Германия я изоставя. Приятелството и предаността към Германия, която не е подкрепила Русия по време на нужда, вече е подкопано и сега царят не може да гарантира мир между двете държави.

Междувременно вестниците в Петербург и Москва се отдават на антигерманска пропаганда и обвинения. Вестниците в Берлин се опасяват, че при реорганизацията и

---

[830] Medlicott, Congress of Berlin ... , 127-128.

[831] Напълно абсурдна мисъл! Война нямаше да има, политиката на Дизраели е открития и нагъл англосаксонски шантаж, и след като взема страха на руснаците, постига всичко което иска. А глупостта на руснаците е, че не изпълняват съюзните си задължения към Австро-Унгария и насила я тикват в обятията на Англия. Така сами се провалят. (б. пр.).

[832] Taylor, 255.

[833] Единствено такова поведение има Горчаков. (б. пр.).

[834] Langer, 172.

[835] Langer, 251.

предислокацията на руските военни части, след войната с Турция, сега се разполагат в Полша. Емоционалните оценки обхващат и Германия. Появяват се слухове за руско-френски съюз или руско-италиански съюз. Тази бързо развиваща се криза е от решаващо значение за последвалите действия на Бисмарк и решението му да предложи двустранен военен съюз на Австро-Унгария. Андраши пръв предлага такъв съюз още през 1872 г., но тогава трябва да се примири с много по-хлабавия съюз на трима императори. Бисмарк отказва предложението на Андраси през 1872 г., тъй като военен съюз, особено срещу Русия, тогава не е необходим за Германия. Времената обаче се променят и руската реакция на резултата от конгреса в Берлин наистина е много враждебна.

Но в австроунгарското общество, не е доволно от представянето му в Берлин, и го принуждава да подаде оставката си. Политиката която е провеждал Андраши, изглежда застрашени.

Имайки предвид тези фактори, Бисмарк иска да осигури по-близки отношения с Двойната монархия. Разговорите започват през септември 1879 г., преди оставката на австрийския външен министър да влезе в сила, и се постига бързо споразумение.

След две срещи договорът е подписан на 7 октомври 1879 г. Той е доста кратък и отразява бързото развитие на повишеното напрежение. Съдържа пет члена.[836]

Първо, ако една от двете империи бъде нападната от Русия, тогава другата е длъжна да съдейства с пълната си военна сила и сключването на мир ще бъде само с взаимно съгласие.

Второ, ако една от двете сили е нападната от друга сила, другата страна ще спазва неутралитет. Ако обаче тази сила бъде подкрепена от Русия, тогава ще се изисква от другата, да помогне с пълната си военна сила.

Договорът се подписва за петгодишен период. Една година преди изтичането на договара, двете страни ще обсъдят, дали той трябва да бъде подновен. Ако не се проведат официални разговори за подновяването му, тогава договорът ще бъде считан за продължен за още един тригодишен период.[837]

Договорът трябва да остане таен, освен ако не се реши взаимно да се обяви. Ако обаче Русия продължи заплашителното си поведение, тогава трябва да бъде предупредена, че нейното нападение срещу една от държавите, ще се счита за война с двете съюзни сили. И накрая, договорът трябва да бъде утвърден от двамата суверени (Вилхелм I и Франц Йосиф) и ще бъде ратифициран в рамките на 14 дни след тяхното одобрение.[838]

Този съюз има две прости цели, „първо, защита на статуквото, създадено от Берлинския конгрес, и второ, взаимно осигуряване срещу Русия.“[839]

Въпреки, че докато конкретното съдържание на договора е секретно, за съществуването му е разпространена достатъчно информация, така че Великите сили да знаят като цяло, за новия съюз между Германия и Австро-Унгария. Защото договорът няма действие на възпиращ фактор, ако другите велики сили, и особено Русия, не знаят нещо за него. Но остава неизвестен за широката общественост в двете германски империи по онова време, Австроунгарско-германският договор от октомври 1879 г. до избухването на световната война ще съставлява основата на Централните сили по всички въпроси на външната политика, особено що се отнася до отношенията им с Русия.[840]

---

[836] Това е написано според посмото на Александър II до кайзер Вилхелм.

[837] Archibald Cary Coolidge, The Origins of Triple Alliance (New York: Charles Scribner's and Sons, 1917), 154-155.

[838] Coolidge, 165-172.

[839] Korff, 95.

[840] Pribam, 6.

През 1879 г. дори Бисмарк не може да предвиди евентуалното му значение. Договорът получава два напълно различни приема в германското правителство. Бисмарк е много ентусиазиран. Той е посрещнат от аплодисменти у дома и в Двойната монархия, тъй като алиансът постигна тясно споразумение между германските националисти, консерваторите, южните германци и католиците. Бисмарк използва тази подкрепа като аргумент за съюза от 1879 г. [841]

Въпреки решимостта на Бисмарк да формира съюза, който ще бъде по-подробно анализиран по-нататък, той получава твърдата опозиция от кайзер Вилхелм I. Кайзерът отказва да подпише военен съюз срещу царя, негов приятел и племенник.

Вуйчото (Вилхелм I) племенника(Александър II)

Двамата императори се срещат на 3 септември 1879 г. в Александрово (в руска Полша), за да обсъдят напрежението и недоразуменията. Тази откровена среща, все още е свежа в съзнанието му, и Вилхелм I смята, че военен пакт срещу Русия е предателство, след септемврийската среща. Ако трябва да има някакво военно споразумение, то трябва да е тристранен съюз с Русия. Вилхелм дори заплаши да абдикира, вместо да се съгласи с такъв пакт. Бисмарк обаче беше също е толкова убеден, че съюзът е оправдан, и също заплаши да подаде оставка.

Тъй като канцлерът играе важна роля на Берлинския конгрес, Вилхелм I не може да си позволи сега той да го напусне и сложният Берлински договор да бъде оставен в ръцете на някой, който няма опит.[842]

Бисмарк е подкрепен от всички главните дипломатически и военни съветници на кайзера. Дори престолонаследникът приема гледната точка на канцлера.[843] Под такъв натиск Вилхелм най-накрая, неохотно, одобрява съюза.[844] Но под натиска на кайзера, договорът престава да бъде таен и той информира руския император за неговото съдържание.[845]

Реакцията на повечето сили към Двойния съюз е благосклонна. Британският външен министър лорд Солсбъри в реч в Манчестър през октомври 1879 г. нарича новината за пакта „добра и много радостна вест“. Това отразява антируското чувство, което съществува на запад след заплашителните руски действия, по време на войната с Турция, а по-късно и след Берлинския конгрес.[846]

---

[841] Bismarck, 282.

[842] Изключително глупава мисъл. Изобщо не става дума за Берлинския договор, към който Германия няма конкретно отношение и ползи, а за цялостното управление на Германия. Кайзерът не иска да заменя Бисмарк с някой друг, въпреки че това не и нищо повече от елементарен блъф и изнудване което прави Бисмарк. Естествено че няма да подаде оставка за такова нещо. Между двамата приятели и партньори в управлението това е играта на нерви, кой че надделее над другия. И се оказва че Бисмарк е похитрия играч. (б. пр.).

[843] Престолонаследникът Фридрих (умира твърде рано от рак) е известен русофоб и политически много ограничен, за разлика от сина си Вилхелм II, който става такъв едва под натиска на руската германофобия, развила се особено силно по времето на Александър III и Николай II. (б. пр.).

[844] Bismarck, 285-286.

[845] Coolidge, 170-172.

[846] Отново невярно твърдение. Антируски настроения има единствено в Англия и Австро-Унгария, а не в цяла Европа. Затова Солсбъри приветства прибързаните действия на Бисмарк по отношение на двустранния съюз, защото това е мечтата на Дизралеи да разруши Съюза на тримата императори. (б. пр.).

Това съответства на очакването на Бисмарк, че съюзът ще бъде топло приет, особено от Англия, която има много близки отношения както с Виена, така и с Берлин.[847]

Всъщност Австро-Унгария непрекъснато се опитва да убеди британците, че трябва да се присъединят към съюза. Според Хайнрих Хаймерле (австрийски външен министър след Андраши), „коалиция на централните сили с Англия ще поддържа мира, тъй като ще бъде толкова силна, че никоя друга групировка няма да се осмели да я оспори.“[848]

Но Бисмарк се опасява, че такива съюз е твърде заплашителен за Русия, така че „неговият съвет към Хаймерле е да не прави повече, отколкото да поддържа британското приятелство.“[849]

Не само повишеното напрежение заставя Бисмарк да създаде Двойния съюз. След конгреса Бисмарк знае, че е необходим някакъв пакт, за да се поддържа германската сигурност. Липсвайки каквито и да било естествени географски бариери срещу една вража инвазия към Германия, сериозно тревожи Бисмарк за сигурността на Германия.

В периода между Берлинския конгрес и решението за съюза, той прави много задълбочен анализ на възможностите си – дали да се съюзи с Русия или Австро-Унгария?[850]

Това са основните му възможностш за избор. Какви са предимствата и недостатъците на всеки от тях? Той добре осъзнава важността на своето решение, което ще определи бъдещата посоката на германската външна политика за много години напред. Бисмарк много сериозно обмисля създаването на военен съюз с Русия. Всъщност руският посланик в Лондон, граф Пьотър Шувалов, беше предложил такова споразумение точно преди Берлинския конгрес. Тогава Бисмарк отхвърля предложението и след конгреса канцлерът запазва същите мотиви да не се съюзява с Русия.[851]

От германска гледна точка през 1879 г. преценката на Бисмарк е отлична.[852] Канцлерът смята, че чрез съюз с по-голямата Русия, Германия автоматично ще получи второкласен статут спрямо естествено доминиращата и доста авантюристична сила. Освен това царят може да използва ситуацията в своя полза, изисквайки от Германия да се включи в скъпоструващи войни на Балканите, в Персия или в Далечния Изток, нито една от които не е в интерес на Германия. Освен това, предвид второстепенната роля на Германия като съюзник, царят може да разтрогне договора по всяко време, може би

---

[847] Невярно твърдение, Англия не порявява интерес към Австро-Унгария, тя просто използва Андраши като маша, за прокарване на своята политика, естествено като му подхвърлят Босна и Херцеговина, поради руската глупост. Бисмарк също никога не е считал Англия като възможен съюзник, точно обратното, той е винаги резервиран към Англия припомняйки нейната предателска роля спрямо Прусия по време на Седемгодишната война през XVIII в. (б. пр.).

[848] W. N. Medlicott, Bismarck, Gladstone, and Concert of Europe (London: The Athlone Press, 1956), 43-44.

[849] Medlicott, 63.

[850] Канцлерът представя през този преглед в своите мемоари; Bismarck, 276-282, 286-296.

[851] Bismarck, 260. Дори след конгреса Шувалов се застъпва от тесни връзки с Германия, тъй като за разлика от Горчаков, не обвинява Бисмарк за Берлинския договор. Но не успява да повлияе на Александър II. Доп. пр.: Причината че Бисмарк отхвърля предложението не е в недоверие към Русия, а в това, че Горчаков все още оглавява външната политика. Целта на Бисмарк е, граф Шувалов да стане външен министър. Но това не става, поради глупавата реакция на Александър II и едва тогава, Бисмарк става порезервиран към бъдещето на руско-германските отношения.

[852] Ако беше отлична, тогава защо до края на политическата си кариера Бисмарк не престава да ухажва Русия и съживява Съюза на тримата императори. Точното опредление е, че реакцията на Бисмарк е емоционална и прибързана. Като съюзник Австро-Унгария стои много по-ниско от Русия, тя е военно изключително слаба, разкъсвана от местните национализми и представянето ѝ в ПСВ го доказва. Ако Германия тогава имаше силен съюзник до себе си вместо разкапаната Хабсбургска монархия, чийто армии, германците трябва постоянно да спасяват от пораженията които търпят навсякъде и непрекъснато, Антантата можеше и да не спечели войната! (б. пр.).

дори по време на война. И тъй като отношенията на Русия със Запада не са били добри през 1878 г., особено с Англия и Австро-Унгария, Германия ще бъде в позицията да се изолира заедно с Русия, давайки на царя още повече власт и влияние над Германия.[853] Бисмарк също знаеше, че един германско-руски съюз неизбежно ще бъде насочен срещу Австро-Унгария и в резултат на това Двойната монархия ще бъде принудена да отиде при Франция за свой собствен съюз. Тази възможна връзка Париж-Виена или „католическата коалиция“, както я нарича Бисмарк, е най-лошият кошмар на канцлера. Това не е пресилена възможност. Франция и Австро-Унгария имат взаимни интереси, тъй като и двете може да искат да уредят сметки с Германия (съответно за войните от 1871 г. и 1866 г.). Бисмарк знае, че такъв съюз е сериозна заплаха и докато тази „католическа коалиция“ е възможна, Германия никога не можеше да се чувства в безопасност.[854]

Нещо повече, Бисмарк намира и руското вземане на политически решения за непредсказуемо, тъй като в него участват нарастващи по брой панслависти, водени от руския посланик в Константинопол генерал Николай Игнатиев.[855] Панславистите мечтаят да обединят всички славянски народи под руско ръководство, с по-нататъшната си цел да възстановят седалището на Източноправославната църква в Константинопол, откъдето тя беше принудена да избяга след като турците взеха властта.[856]

Панславистите изпитват недоверие към Германия и със сигурност искат да унищожат Двойната монархия и да освободят славяните от „игото“ на Виена. Всъщност, „*най-характерна черта на руското панславистко движение е да предизвиква много повече омраза към Германия, отколкото от любов към славяните*.“[857]

Недоверието на Бисмарк не е неоправдано, тъй като панславистите най-силно настояват за руско-турската война от 1877 г.[858] и са най-разстроени от Берлинския договор. Освен тези политически резерви, той намира нарастващото революционно движение в Русия като потенциално заплашително за Германия, което ще превърне Русия в

---

[853] Напълно невярно твърдение. Първо, Русия е икономически слаба страна, във военно отношение също е по-слаба и изостанала, което нагледно се демонстрира от руско-турската и руско-японската войни. Т.е. доминиращата роля ще е на Германия, която ще се възползва от руските природни ресурси, но така ще спомогне за стимулиране на руското промишлено развитие. Второ, това което е най-важното – Германия иска руски гаранции за Елзас и Лотарингия в замяна на германска подкрепа за руската политика на Изток. Именно това е препъни-камъка, Русия не иска да ги даде заради алогичния ход на външната си политика, започната от Горчаков и Александър II, човек с неясни позиции, своенравен, променлив и доста лекомислен. Т.е. Бисмарк не може да разчита на сигурни партньори и това ясно го обяснява в мемоарите си. Докато Австро-Унгария му е вързана, тя няма на кой да разчита, съюз с Англия е напълно нереален, а с Френската република – напълно безсмислен, Двойната монархия няма никакви позиции в Германския свят, тъй като вече има Обединена Германия! В краен случай Бисмарк е готов да жертва Австро-Унгария, но само при твърда руска лоялност, която така и не получава. И от всичко това се възползват ревашистка Франция и коварната Англия, която не може да допусне съществуването на силна държава на континента. Английската политика днес се провежда по подобен начин от САЩ.

[854] Bismarck, 286-287.

[855] Още преди Берлинския конгрес, неговата политическа кариера завършва. Александър II го отстранява от дипломатическа дейност. След това Игнатиев става един от водачите на панславистите, но е извън управлението на империята. (б. пр.).

[856] Тук авторът много нелепо греши, Константинополската патриаршия съществува и днес и никога не е бягала от Константинопол. (б. пр.).

[857] Korff, 97. Б. пр.: Изключително вярна мисъл. Много точно определение за руската панславистка шизофрения.

[858] Авторът обаче не знае, че Бисмарк е един от подстрекателите на Русия да започне тази война и щедро финансира панславистките кръгове около императрицата в Аничковия дворец!? Целта на Бисмарк е, вкарвайки Русия във война с Турция, да вдигне собствената си цена за постигане на по-тесен руско-германски съюз. Той предлага на Русия военен заем, вкл. и 50 или 100 000 германска армия в помощ на руската армия по време на неуспехите при Плевен, но всичко това е мълчаливо отказано от Горчаков. Вкл. предлага и дипломатическата си помощ за постигане на примирие, но всичко това е отхвърлено. (б. пр.).

нестабилен съюзник. За Бисмарк единствено руската монархия може да е съюзник в съюза на тримата императори. Само така „трите северни сили“ могат да работят заедно, за да поддържат консервативните принципи, като същевременно си сътрудничат, за да победят социалистическите и либералните каузи.

Така Двойният съюз в очите на Бисмарк, е предназначен да прерастне във възроден съюз на трите империи, който да е по-силен, и дори действителен военен съюз. Това мнение обаче не се споделя от Австро-Унгария. Андраши „не иска да има нищо общо със Русия. Целта не Бисмак е създаването на такъв монархически съюз насочена срещу Франция“.

Голяма част от обосновката на Бисмарк за Австро-Унгария е същата като тази, спрямо решението му срещу Русия, но в обратен вариант. След поражението на Франция през 1871 г. Двойната монархия става все по-прогерманска. Това се демонстрира с избора на унгареца граф Андраши за външен министър през 1871 г., заменил антипруски настроения Фердинанд Бойст.

Австроунгарските среди не са доволни от представянето на Андраши по време на Берлинския конгрес. Той е замене от новия външен министър, барон Хайнрих Хаймерле. Той е „предпазлив, неавантюристичен дипломат от кариерата... [и] е решен да продължи антируската политика на Андраши.”[859]

Бисмарк иска да насърчи този очевиден вот на доверие, като се съюзи с Двойната монархия. Така задържа Виена в прогерманския лагер и избягва възникването на „католическата коалиция“.[860] Смята, че Двойният съюз ще се хареса на германците от двете страни на границата. Приемът, който получава в двете страни, доказва това.

Но канцлерът не е сантиментален тип. Неговият избор на Австро-Унгария като съюзник се основава на *Realpolitik,* методът на неговата работа.[861]

При разглеждането на Австро-Унгария, поне от 1875 г., става ясно, че Германия не може да си позволи да я види напълно победена и лишена от позицията си на велика сила. Ако това се случи, Хабсбургската империя несъмнено ще бъде разрушена и дори ако Германия бъде подсилена чрез придобиването на германските провинции на империята[862], тя ще се окаже сама между могъщата Руска империя от една страна и отмъстителната Франция от друга.[863]

Ако беше подписан руско-германски съюз, тогава Двойната монархия почти сигурно щеше да бъде разделена в някакъв бъдещ момент, вероятно след много кървава война.[864] Бисмарк не се интересува от подобен сценарий. Той може да използва догово-

---

[859] Bridge, 106 - 108.

[860] Католическата коалиция е възможна до 1871 г., след това тя губи окончателно своя смисъл. Тук автора се оптива да обосновава твърдението си ретроспективно. Въпреки че страхът на Бисмарк от коалиции достига до параноя и психоза. (б. пр.).

[861] Bismarck, 274. „Въпросите за популярността в Германия и монархията за мен са от второстепенно значение и бяха само допълнителни основания за разглеждане на евентуалния резултат.“

[862] Именно това става основата на германския национализъм в Австро-Унгария, който се заражда през 80-те и 90-те години на XIX и началото на XX в. Хитлер е точно негов изразител. За австрийските немци, Хабсбургската монархия ги е превърнала в заложници на унгарците и славяните (основно чехите), затова те искат разпад на тази остаряла империя и обединение на германските райони (Австрия с Тирол, Судетите, част от Силезия) с останала Германия, или пълно обединение на германския народ, постигнато от Хитлер, за съжаление за кратко. (б. пр.).

[863] Langer, 175-176. Доп. пр. Ако Русия беше сигурен съюзник, „в огън и вода“ както иска Бисмарк, това е пътят към германо-руското доминиране над цяла Европа. Русия и Германия са си взаимно необходими, като два полюса на един магнит. За съжаление в Петерберг не проумяха тази проста истина, която щеше да спести много страдания на руския и на германския народи през кървавия XX в. и САЩ никога нямаше да излязът извън статута си на регионална сила в Америка.

[864] Наивно твърдение – война с кого, нито унгарците, още по-малко славяните, румънците или австрогерманските националисти щяха да воюват за трона на Хабсбургите!? (б. пр.).

ра, за да ограничи амбициите на Хабсбургите. Руските проекти на Балканите са добре известни, но Двойната монархия има свои. За Бисмарк този успех във външната политика „зависи от способността му да насочва така Източния въпрос, че да избегне сблъсъка между руските и австро-унгарските интереси в Ориента.“[865]

За да предотврати такъв конфликт, Бисмарк подчертава отбранителния характер на съюза и че Германия ще се притече на помощ на Австро-Унгария, но няма да жертва собствените си интереси. По този начин съюзът не е празен чек, позволяващ намесата на Хабсбургите на Балканите, а по-скоро е проектиран от Бисмарк, за да запази сигурността на Двойната монархия и статута ѝ на велика сила. Защото за разлика от германо-руския съюз, съюзът Берлин-Виена поставя Германия като безспорна доминираща страна, позиция, която Бисмарк харесва и възнамерява да запази.

Той вижда и други приложения на съюза, като го смята за „стъпка към нов съюз на тримата императори“ и преди това да стане официално, изолацията на Русия ще принуди царя да разчита на Германия като свой посредник с други сили.[866]

Изолацията на Русия ще принуди Петербург да стигне до по-реалистична оценка на Берлинския договор и да го върне обратно в лагера на Германия. „*Нейният (на Русия) избор на съюзници остава ограничен. Републиканска Франция е неприемлива*...[867] *Англия, както преди, не може да се разглежда. Остават двата германски Двора*.“[868]

И както Бисмарк предполага, че Русия отново ще потърси приятелство с Берлин. За Двойната монархия подписването на Двойния съюз е голям успех, постигането на цел, предложена за първи път в началото на 1870-те. Съюзът им дава силна позиция и повишава престижа им в чужбина, който е спаднал след поражението през 1866 г.

Очевидно обвързването им с Германския райх се посреща с голям ентусиазъм и това доказва на не-германците в монархията, че Виена най-накрая е изоставила всички мечти да се намесва отново в германската политика.

Има обаче някои различия в тълкуването на договора между Берлин и Виена. Австроунгарските среди смятат, че съюзът им дава сила в техните стремежи на Балканите, вместо да им действа като ограничение. Освен това, очевидната проавстроунгарска гледна точка в Берлин предполага, че това ще бъде постоянна връзка, правейки всякакви по-нататъшни тесни връзки между Русия и Германия невъзможни. Докато Бисмарк вижда договора само като първа стъпка към по-тясен нов съюз на тримата императори, Андраши вижда Двойния съюз като „*надгробния камък на съюза на тримата императори*“.[869]

Това обяснява нежеланието на Австрия да поднови съюза до 1881 г., тъй като Австро-Унгария „вижда малко предимства за себе си в споразумението“.[870] Андраши наистина получава голяма отстъпка в съюза, преди да се съгласи с него.

Първоначално Бисмарк иска Двойният съюз да бъде насочен както срещу Русия, така и срещу Франция. Но „Андраши е изключително внимателен по време на прегово-

---

[865] Bismarck, 278. Тази заплаха изглежда по-сериозна за Бисмарк, отколкото за Хабсбургите, защото още през 1876 г. Русия иска от Германия да остане неутрална в случай на руско-австроунгарски конфликт; Bismarck, 242.

[866] Andrassy, Bismarck, Andrassy ... , 18.

[867] Точно това не предвиди Бисмарк! (б. пр.).

[868] Bridge, 107.

[869] Jelavich, A Century of Russian Foreign Policy ... , 186.

[870] На този етап Александър II не обмисля съюз с Франция поради големите идеологически различия. Това отношение ще преобладава в Санкт Петербург до 1894 г., което се променя при различни обстоятелства (възхода на панславизма) и неговия наследник Александър III, поради необходимостта от заеми, предоставени от Франция.

рите, за да избегне всичко, което може да хвърли сянка върху отношенията му с Лондон и Париж“ а съгласието за военен съюз срещу Франция ще да направи точно това.[871]

Двойната монархия няма никакви спорове с Париж и не вижда нужда да създава такива. Това отношение безпокои кайзер Вилхелм I. Той не разбира защо Германия трябвада помага на Австро-Унгария в случай на руско нападение, но Австро-Унгария не трябва да помага на Германия в случай на нападение от Франция. Андраши обаче не е съгласен и ако трябва да има съюз, той „трябва да бъде ясно насочен срещу Русия“.[872] Бисмарк най-накрая се съгласява, но с очевидно разочарование.

Договорът наситина заставя царя да разбере колко изолиран е всъщност. Необходимостта от сериозен опит за помирение с Германия е осъзната от руското правителство, преди да получи категорично доказателство за австроунгарско-германското сближаване,... и това предоставя основната причина за новата фаза в руската дипломация.[873] Царят е наясно, че историческият съюз на трите северни двора и традиционната руско-пруска връзка гарантират безопасността на руската западна граница,... и докато тези споразумения се спазват... Русия е в безопасност от заплахата от пряко нахлуване на враждебна коалиция.[874]

Сега руснаците разбрат, че тяхната реакция срещу Берлинския договор и Бисмарк е нереалистична и че е безсмислено да се опитват да променят Берлинския договор.

Допълнителна гаранция за германско приятелство идва с договора за презастраховка от 1887 г., който предвижда Германия и Русия да поддържат приятелски и мирни отношения.

И все пак договорът от 1879 г. оставя траен белег върху отношенията между Берлин и Санкт Петербург, тъй като е „доказателство, че той [Бисмарк] е дал предпочитанията си на Австро-Унгария; че руснаците трябва да приемат постоянни антируски пристрастия в нейната политика, докато остава в сила.”[875]

Ако Бисмарк е искал да покаже, че не е проавстроунгарски настроен на Берлинския конгрес, тогава Двойният съюз изглежда противоречие. Подновяването на договора само засилва руските подозрения относно отношението на Германия. Очевидно първоначалното подписване на Двойния съюз не е грешка, тъй като връща руснаците обратно в обкръжението на Германия. Изглежда логично обновеният съюз на тримата императори през 1881 г. да анулирала Двойния съюз. Как могат силите на Двойния съюз да поддържат тесни отношения с Русия, ако имат военен съюз, насочен единствено срещу Русия? Малко приятелства, независимо от тяхната история или близки връзки, могат да функционират в такъв нестабилен и напрегнат статус.

Русия или трябва да бъде включена във военното споразумение от 1881 г., или изобщо не трябваше да има съюз. Бисмарк трябва да каже на Виена или приемате тристранно военно споразумение с Русия, или няма да има съюз. Германия има тази сила и Австро-Унгария щеше да бъде принудена да направи компромис. Така няма да има привилегии. Или и двамата братьора щяха да бъдат включени в съюза, или нито един.

Но Бисмарк се страхува да опита този подход от страх, че Виена ще се съюзи с Франция. Затова Бисмарк се опитва да балансира отношенията си с Виена, като същевременно поддържа обтегнато приятелство с Русия. Това няма да удовлетвори Петербург за в бъдеще.

В други отношения Двойният съюз представлява първия съвременен постоянен съюз между две велики сили, така и най-дълго съществувалия военен пакт преди Пър-

[871] Bridge, 107.
[872] Jelavich, A Century of Russian Foreign Policy ... , 187.
[873] Bridge, 107.
[874] Bridge, 106.
[875] Medlicott, Bismarck. Gladstone, ... , 43-44.

вата световна война. Разбира се, повечето от тези факти не са били реализирани през 1879 г., но „октомврийският договор скоро е последван от по-нататъшно развитие на съюзната система на Бисмарк, което разбива мечтата на Уилям Гладстон за обединена Европа.“[876]

Това унищожаване на Европейския концерт, създаден по време на Виенския конгрес от 1815 г., показа че теория за поддържане на европейския мир на Бисмарк и философията на международния живот си остава фундаментално войнствена и песимистична и той не може да открие друга надеждна основа за оцеляването на Германия, освен създаването и маневрирането с превъзхождаща сила.[877]

Накратко, Двойният съюз е първият знак, че мирът в Европа зависи от заплахата за война, а не на взаимно и равноправно сътрудничество за мир, както е предвидено в Европейският концерт.[878] Тази философия, теоретично е същата която доминира в Европа след Втората световна война, в усилията за поддържане на мира на континента с коалициите на НАТО и Варшавския договор и заплахата от „гарантирано взаимно унищожение“.

Няма как Бисмарк да предположи още през 1879 г., че Двойният съюз в крайна сметка ще се превърне в традиционна част от европейската дипломация през последните десетилеитя на XIX в. и началото на XX в, до 1918 г. Този договор който ясно определя отношенията между Германия и Австро-Унгария, става най-надеждният във външните работи особено за Берлин.

Основен въпрос, който все още не е разрешен тук, е въпросът дали съюзите непременно предизвикват контрасъюзи. Не може да се каже, че винаги е така, но Двойният съюз е уникален, тъй като е първият пакт между две велики сили, подписан по време на мир. Може да се каже, че Двойният съюз поставя началото на модела отбранителни съюзи, предназначени да допълнят нечия военна мощ, да възпират агресията и да помогнат при отбраната в случай, че възпирането се провали.

През XIX в., военната готовност и предварителното планиране, са абсолютно жизненоважни за успешното водене на война.[879]

Бързите победи на Прусия над Австрия през 1866 г. и над Франция през 1871 г. показват, че вече не може да се чака войната да започне, преди да се спечели съюзник. Войната може вече да е решена, преди да бъде намерен съюзник.

Предимството в нападателното въоръжение прави подготовката жизненоважна част от отбраната и стратегията на времето. С нападателното въоръжение, Двойният съюз, въпреки отбранителната си функция, всъщност представлява нападателна заплаха за Русия. Това ни води до въпроса, как Русия възприема съюза? Особено, ако договорът е таен, откъде Русия да знае, че има само отбранителен характер? Това, което може да се смята за отбранителна война за Германия или за Двойната монархия, може да не се възприема като такава за Русия или за която и да е друга сила (както през 1914 г.).

Двойният съюз въпреки че не е нападателен, всъщност създава още по-големи проблеми. Приключването на договора засилва подозренията на Русия, че на Берлинския конгрес, Германия е дала пълната си подкрепа за Австро-Унгария и сега с договора от 1879 г. Бисмарк възнамерява да продължи тази политика. Така изглежда, че докато

---

[876] Medlicott,…, 11.

[877] Jack S. Levy, "Alliance Formation and War Behavior, and Analysis of the Great Powers, 1495-1975," Journal of Conflict Resolution 25, no. 4 (1981): 606.

[878] Авторът забравя, че тази система се разрушава още през 20-те и 30-те години на XIX в., с ръста на национилзмите в Европа, оказва се че поддържането на консервативното статукво е невъзможно и най-големият поддръжник на тази система, руският император Николай I, става пръвата нейна голяма жертва. Тя е невъзможна и поради винаги опортюнистичната политика на Англия която не признава никакви трайни споразумения, щом не са в неин конкретен интерес. (б. пр.).

[879] Също, 582.

съществува Двойният съюз, руско-германските (и със сигурност не австроунгаро-руските) отношения никога повече не могат да бъдат наистина добри.

Съюзът на трите императори или договорът за презастраховка не са достатъчни – германците са направили своя избор (като запазиха Двойния съюз), който доказва че Берлин не вярва на руснаците. Това развитие изглежда странно, тъй като Бисмарк винаги е смятал, че има възможност да избира между Русия и Двойната монархия и е една от целите му при създаването на съюза на трите императори.

Въпреки това, подписвайки съюза с Виена, самият Бисмарк унищожи тази свобода на избора, с която разполага в съюза на трите императори, като застава на страната на Австро-Унгария през 1879 г.

Въпреки че съюзите като цяло не създават неизбежно съперничещи си групировки, Двойният съюз от октомври 1879 г. „генерира контрасъюзи, които генерират допълнително недоверие и напрежение, водещо до надпревара във въоръжаването и понататъшна поляризация на структурата на съюза."

Въпреки най-добрите усилията на Германия да възстанови тесните връзки с Русия, последната никога не се чувства напълно сигурна. В крайна сметка тя е принудена да потърси друг съюзник, с който да се защити от несигурността на ключовата си западна граница. Въпреки че и много други неща трябваше да се случат между 1879 и 1894 г., за да накарат Романови да се обърнат към Френската република, Русия най-накрая извършво тази стъпка през 1894 г. И точно това, Бисмарк иска да избегне. Така е подготвена сцената за европейския конфликт през 1914 г.

Заключение. Въпреки че Двойният съюз от октомври 1879 г. между Германия и Австро-Унгария е ранен фактор за началото на Първата световна война, той има важна роля в корените на войната. Берлинският конгрес от 1878 г. показва, че докато съществува силна Германия, отношенията на Берлин с Русия ще бъдат много по-различни и по-трудни, отколкото преди обединението. Въпреки това близките отношения не са невъзможни. От руска гледна точка, канцлерът Бисмарк поема и подкрепя австроунгарската (и английската) кауза на конгреса. Цар Александър II реагира прекалено остро, и подтиква решението на Бисмарк, да подпише Двойния съюз, който създава първото очевидно разделение в отношенията между трите северни сили. Царят действа прибързано в отговор на Берлинския договор, но и Бисмарк прави същото през октомври 1879 г. В бъсеще договорът е редовно подновяван, и отношенията между трите империи непрекъснато се отдалечават.

След като в крайна сметка става ясно, че Германия ще остане проавстроунгарска, руснаците нямат друг избор освен да отидат в Париж през 1894 г., особено след като германската военна и икономическа мощ нарастваа неимоверно през 1890 г.

Такъв френско-руски съюз нямаше да е необходим без съществуването на Двойния съюз. Бисмарк прави особено сериозна грешка с Двойния съюз, като договорът винаги се подновява без добавянето на Русия. Ако това не се беше случило, тогава ходът на историята щеше да е съвсем различен.

„Голямата война" от 1914-1918 г. можеше да бъде избегната, или поне да се води с различни системи на съюзи. Но въпросът е дали Двойният съюз щеше да се появи без Берлинския конгрес?

Вероятно, но не още през 1879 г. Това може да се каже, като се вземат предвид отношенията между трите северни сили между 1871 г. (обединението на Германия) и 1878 г. Въпреки че има някои значителни разлики между трите, всъщност между Русия и Австро-Унгария, отношенията никога не са били толкова обтегнати, че да се стигне до война.

Слуховете за възможна война е едно, но действителната подготовка за война е нещо съвсем друго. Берлинският конгрес обаче предизвиква за пръв път Русия да пре-

мине отвъд обсъждането на война и всъщност започва сериозна подготовка за военни действия.[880] Берлинският конгрес се явява ключовият фактор, довел до евентуалния разрив между Германия и Русия заради мястото на Австро-Унгария в Балканската политика. Защото Австро-Унгария е причината за проблемите между Берлин и Санкт Петербург.

Ако не бяха амбициите на Двойната монархия, нямаше да има сериозни противоречия между Германия и Русия, поне нито едно достатъчно тежко, за да застраши отношенията им.

Преди конгреса Бисмарк успява да запази двамата си съюзника сравнително доволни от положението на Балканите. С наближаването на конгреса през 1878 г. Бисмарк осъзнава, че Хабсбургската монархия представлява по-стабилен съюзник[881], но все пак участва в конгреса с намерението да направи каквото може за Русия.

Тъй като германският канцлер се убеждава от конгреса, че Русия никога не може да бъде напълно удовлетворена, и след като царят заплашва с война, Бисмарк стига до убеждението, че няма друг избор, освен да осигури сигурността на Германия, чрез военен съюз с Двойната монархия.

Това решение ще доминира в германските външни отношения до 1918 г. Всъщност враждебните действия между трите държави, не избухват до 1914 г., но основната точка на техния произход започва с Берлинския конгрес през 1878 г. и завършват с проблемите през 1914 г.

Ако историците търсят първопричината за „Голямата война“, тогава Берлинският конгрес от 1878 г. трябва да се счита за една от най-важните съставки в окончателните решения през август 1914 г. Този факт, повече от всеки друг, е причината, поради която Берлинският конгрес от 1878 г. трябва да се изучава внимателно като истински вододел в европейската дипломатическа история.

Литература:

Andrassy, Count Julius. Bismarck. Andrassy, and Their Successors. Boston: Houghton Mifflin Company, 1927.

Whose Sin Is the. World War? New York: New Era Publishing House, 1915.

Baumgart, Winfried. Ertraege Der Forschung Vom Europasichen Konzert zum Volkerbund. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974.

Bismarck, Otto Furst von. Gedanken und Erinnerungen. Zweiter Band.Stuttgart: J. G. Cottasche, 1898.

Bridge, F. R. From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866-1914. London: Routledge and Kegan Paul, 1972.

Buckle, George Earle. Life of Benjamin Disraeli. 1876-1881. Vol. 6. New York: The MacMillan Company, 1920.

Cecil, Lady Gwendolen. Life of Robert Marquis of Salisbury. 1868-1880. Vol.2. London: Hodder and Stoughton, 1926.

Clayton, G. D. Britain and Eastern Question. Missolonghi to Gallipoli. London: University of London Press, Ltd., 1971.

Coolidge, Archibald Cary. TM Origins of Triple Alliance. New York: Charles Scribner's and Sons, Inc., 1917.

Craig, Gordon A. and Alexander George. Force and Statecraft Diplomatic Problems of our Time. New York: Oxford University Press, 1920.

[880] Нищо подобно, прехвърлянето на войски в Полша е само демонстрация, Русия която се уплашва от слабата в сухопътно отношение Англия, не може и да си помисли още тогава за война с Германия. Този извод на автора е напълно погрешен. (б. пр.).

[881] Тук основният виновник е Русия която не изпълнява поетите задължение спрямо Австро-Унгария и така сама се поставя в остра конфронтация с Виена, което развързва ръцете на Дизраели. Русия се изявава като непостоянен и най-лошото, нелоялен и нечестен съюзник. Допълнително отежняващо обстоятелство са профренските циркови изпълнение на Горчаков, превърнали се в официален курс при Александър III. (б. пр.).

Duggan, Stephen Pierce Hayden. Eastern Question. A Study in Diplomacy. Vol. 24, no. 3. New York: AMS Press, 1970, reprint 1902.

Hamerow, Theodore S. Otto von Bismarck. A Historical Assessment. 2d ed. Lexington, Massachi1setts: D.C. Heath and Company, 1962; reprint 1972.

Hillgruber, Andreas. Deutsche Grossmacht und Weltpolitik im 19 und 20 Jahrhundert. Diisseldorf: Droste Verlag, 1977.

Descheiterte Grossmacht-Eine Skizze des Deutschen Reiches. 1871-1945. Diisseldorf: Droste Verlag, 1982.

Jelavich, Barbara. A Century of Russian Foreign Policy. 1814-1914. Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1964.

Ottoman Empire. Great Powers. and Straits Question. 1870-1887. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1973.

Korff, Baron S. A. Russia's Foreilm Relations Durin Last Half Century. New York: The MacMillan Company, 1920.

Kos, Franz-Josef. Politik Osterreich-Ungarns wahrend ill Orientkrise. 1874/5-1879. Cologne: Bohlau Verlag, 1984.

Langer, William L. European Alliances and Aliments. 1871-1890. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1956.

Latimer, Elizabeth Wormeley. Russia and Turkey in Nineteenth Century. Chicago: A. C. McClurg and Co., 1894.

Marriott, J. A. R. Eastern Question. The Study in European Diplomacy. 4th ed., London: Oxford University Press, 1947.

Medlicott, W. N. Bismarck. Gladstone, and Concert of Europe. London: The Athlone Press, 1956.

The Cone;ress of Berlin and After. A Diplomatic History of New-Eastern Settlement, 1878-1880. 2d ed. Hamden, Connecticut: Archon Books, 1963.

Munro, Henry F. The Berlin Cone;ress. Washington, D. C.: Government Printing Office, 1918.

Palmer, A. W. b Dictionary of Modem Histozy. 1789-1945. London: The Cresset Press, 1962.

Plano, Jack C., and Olton, Roy. International Relations Dictionary. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1969.

Polchinger, Heinrich von. Al.s..o. Sprach Bismarck 1870-1888. Zweiter Band. Wien: Verlagsbuchhandlung. Carl Konegen, 1911.

Pribam, Dr. Alfred Franzis. TM Secret Treaties of Austria-Hungary. 1879 - 1914. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1920.

Rich, Norman. Of Nationalism and Reform. 1850-1890. 2d ed. New York: W.W. Norton and Company, 1977.

Rupp, George Hoover. A Waverini Friendship Russia and Austria, l850-1890. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1941.

Seaman, L. C. B. From Vienna To Versailles. New York: Harper Row Publishers, 1963.

Seton Watson, R. W. Disraeli. Gladstone, and Eastern Question. New York: Barnes and Noble, Inc., 1962.

Simon, Edward. Emperor William and his Reign. Vol. II. London: Remington and Co., Publishers, 1886.

Sontag, Raymond James. European Diplomatic History. 1871-1932. New York: Appleton-Century Crofts, Inc., 1961.

Stavrianos, L. S. Balkans. 1815-1914. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1963.

Stojanovic, Mihailo D. The. Great Powers and the Balkans. Cambridge, England: Cambridge University Press, 1939; reprint 1968.

Taylor, A. J. P. The Struigle for Mastery in Europe, 1848-1918. Oxford, England: Oxford Clarendon Press, 1954.

Temperley, Harold and Lillian M. Pensam. ed. A. Century of Diplomatic Blue. Books. 1814-1914. "The Eastern Question Papers of The Disraeli Administration, 1874-1880." New York: Barnes and Noble, Inc., 1938; 251-257.

Статии:

Fryer, W.R. and B. Litt, "The Republic and the Iron Chancellor. The Pattern of French-German Relations, 1841-1890." Royal Historical Transactions 29 (1979): 169-185.

Gall, Lothar. "Die Europaischen Miichte und der Balkan im 19 Jahrhundert." Historische Zeitschrift 228 (1979) 3: 551-571.

Jelavich, Barbara. "Great Britain and the Russian Acqusition of Batum, 1876-1886." Slavonic and East European Review 48 (1970) 110: 44-66. "Russia and the Reacquisition of Southern Bessarabia, 1875-1878." Sudostforschun en 28 (1969) 199-237.

Kissinger, Henry A. "A White Revolutionary: Reflections on Bismarck." Daedalus 97 (1968): 888-924.

Levy, Jack S. "Alliance Formation and War Behavior: An Analysis of the Great Powers, 1495-1975." Journal of Conflict Resolution 25 (1981) 4: 581-613.

Pflanze, Otto. "Toward A Psychoanalytic Interpretation of Bismarck." American Historical Review 77 (February-June 1972) 1: 419-444.

Rossetti, R. "Roumania's Share in the War of 1877." Slavonic and East European Review 8 (1929/1930): 548-570.

Seton Watson, R. W. "Russian Commitments in the Bosnian Question and an Early Project of Annexation." .Tiw Slavonic Qild E.a..s.t European Review 8 (1929/1930): 578-588.

Stein, Arthur and Brian Healy. "The Balance of Power in International History. Theory and Reality." Journal of Conflict Resolution 17 (1973) 1: 33-61.

Strakhovsky, Leonid I. "General Count N. P. Ignatiev and the Pan-Slav Movement." Journal of Central European Affairs 17 (October 1957) 3: 223-235.

Sugar, Peter F. "The Southern Slav Image of Russia in the Nineteenth Century." Journal of Central European Affairs 21 (April 1961) 1: 45-52.

Suppan, Arnold. "Bosnischer Aufstand und Orientkrise, 1875-1878." Osterreichische Osthefte 18 (1976) 2: 189-191.

ДИЗРАЕЛИ И ИЗТОЧНИЯТ ВЪПРОС – ЗАЩИТА НА БРИТАНСКИТЕ ИНТЕРЕСИ

автор Каролайн А. Рийд, Университет Хардинг, 2016 г. (Арканзас, САЩ)

Източният въпрос засяга Европа в продължение на 500 години, но достига до кризисни точки няколко пъти през XIX век. Влошеното вътрешно положение на Турция, пълзящото настъпление на Русия към Балканите и Средна Азия и създаването на съюз между Русия, Германия и Австро-Унгария, са основните фактори в развитието му след 1870 г. И трита фактора заплашват интересите на Великобритания за осигуряване на комуникациите с Индия и поддържане на баланса на силите между големите европейски държави. Следователно, по отношение на Източния въпрос, министър-председателят Бенджамин Дизраели следва курс, който държи Русия далеч от Индия и възстановява британската мощ спрямо останалата част от европейския континент.

Разбирането на събитията след 1870 г. изисква познаване на Източния въпрос. Според историка Дж. А. Р. Мариот, има шест основни фактора, включени в Източния въпрос.[882] Основният фактор е влошеното вътрешно положене на Османската империя и отношението на големите европейски сили.

Вторият основен фяктар са границите и етническият състав на балканските държави Сърбия и България, разположени в обсега на Османската империя. Част от Османската империя се намира в Европа, което означава, че подчинените християнски народи там са потискани от османските мюсюлмани.[883]

Третият фактор е контролът над Черно море, Дарданелите и Константинопол, и често предизвиква конфликти между руснаците, австроунгарците и османците. Османците продължават да контролират Константинопол, което е от полза за Великобритания, защото османската територия осигурява буфер между Русия и Индия.

Русия и Австро-Унгария представляват друг проблем за силите, тъй като и двете страни искат достъп до открито морето. Руснаците и австроунгарците също имат религиозни и етнически връзки с различни балкански държави.[884]

---

[882] J. A. R. Marriott, The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy, 3rd ed. (Oxford: Clarendon Press, 1924), 2-3.

[883] Robert Blake, Disraeli (NY: St. Martin's Press, 1967), 576.

[884] Marriott, 3.

Руското правителство трябва да се съобразява с развитието на панславизма и симпатиите на своите поданници към православните християни.[885]

Мариот казва, че шестият фактор е „отношението на европейските сили като цяло и на Англия в частност към всички или някои от факторите, изброени по-горе“.[886]

Към края на XIX век общият вид на европейския континент започва да се променя. Френско-пруската война оставя Франция слаба, докато Германия бързо укрепва, след като най-накрая се обединява през 1871 г.

В началото на 1870 г. лидерите на Русия, Германия и Австро-Унгария правят поредица от срещи помежду си, за да потвърдят своите сходни външнополитически позиции и колективна необходимост да следват една и съща политика. Този неофициален съюз, наречен *Dreikaiserbund* („Съюз на трима императори“), представлява връщане към съюзните системи в Европа.[887] Той концентрира властта на континента в тези три страни, оставяйки Франция, Италия и Великобритания без съюзници, които да им противодействат.

От британска страна, Дизраели се завръща на власт като министър-председател през 1874 г. с намерението да утвърди отново господството на Великобритания на европейската сцена. Дизраели обвини Уилям Гладстон и неговото либерално правителство в бездействие и изолационизъм поради „неуспеха на Гладстон да посредничи във френско-пруската война, или да предотврати руското денонсиране на клаузите за Черно море“.[888]

Един от биографите на Дизраели, Георг Брандес, стигна толкова далеч, в твърдението си, че тези предполагаеми грешки „направиха Англия обект на присмех за всяка европейска държава“.[889]

Дизраели смята външната политика за „най-важната и завладяваща задача на държавника“, и решава да следва по-агресивен, проимперски курс.[890] По думите на самия Дизраели, „нашето задължение в този критичен момент е да поддържаме Английската империя“.[891]

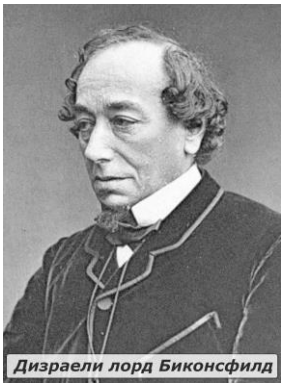
Дизраели лорд Биконсфилд

Великобритания също трябва да има предвид събитията в Средна Азия. Всяка заплаха за Индия не може да бъде пренебрегната, защото тя е центърът на Британската империя. Докато повечето страни се страхуват от инвазия на родна земя, Великобритания се тревожи от инвазия в Индия. За британските държавници от 1870 г. Русия е най-голямата заплаха поради разширяването на територията си, увеличаващото се население и започналото икономическо развитие.

Експанзията на Русия в Афганистан заплаши северозападната граница на Индия. От 1800 г. Русия непрекъснато напредва и увеличава територията си в Далечния Изток и Средна Азия. Китай и „разединените, полуварварски държави“ в Средна Азия, не оказват сериозна съпротива, и руснаците доста лесно се разширят на юг до Афганистан.

Нито Русия, нито Великобритания контролират Афганистан официално, но този планински регион разделя руските сили от Индия.[892] Въпреки това, Великобритания се

---

[885] Blake, 576.

[886] Marriott, 3.

[887] Barbara Jelavich, A Century of Russian Foreign Policy 1814-1914 (Philadelphia, PA: J. B. Lippincott Company, 1964), 159.

[888] Blake, 571.

[889] Georg Brandes, Lord Beaconsfield: A Study (NY: Thomas Y. Crowell Company, 1966), 222.

[890] Blake, 570.

[891] Benjamin Disraeli, “The Maintenance of Empire, 1872.”

[892] Sneh Mahajan, British Foreign Policy 1874-1914: The Role of India (London: Routledge, 2002), 1-2.

страхува повече от руското влияние, отколкото от действителното военно нападение. Британците се страхуват, че ще бъде много лесно за Русия да подбуди към въстание колониалните местни индийските войски.[893]

Всъщност до 1870 г. руските генерали, намиращи се в Средна Азия, започват да се сближават с емира на Афганистан. Британците последват примера и така емирът се почувства притиснат между двете страни.[894]

Либералното правителство на Гладстон обаче отказва да обещае военна помощ на емира в случай на руско нападение атака и когато Дизраели идва на власт, емирът вече клони повече към руснаците.[895]

В действителност Русия няма способността да финансира развитието в своите външни покрайнини като Афганистан. Следователно събитията в Афганистан нямат особено значение за Русия, но имат значение за Великобритания.[896]

Руското правителство дава многократни обещания да не напредва по-далеч или да заплашва Индия.[897] Въпреки това руските генерали в Средна Азия често извършват малки териториални експанзии, без да са одобрени от правителството, което подкопава официалните обещания. Липсата на очевиден контрол от страна на Санкт Петербург над своите генерали, изнервя Великобритания и Дизраели.[898] Руската заплаха в Средна Азия, съчетана с вековното безпокойство от стремежа на Русия към Константинопол, безпокойство, станало по-осезаемо от Балканската криза, влияе на Дизраели, търсещ начин да се справи с предстоящите кризи на Източния въпрос.

В началото на 1875 г. става ясно, че Източният въпрос предизвиква нова криза, когато в Босна избухват няколко бунта, бързо се разпространяват към Херцеговина и активизират Сърбия.

Въстанието избухва заради различни причини, основната от които е вътрешната слабост и грубото лошо управление от страна на местните османски власти. Османците са в нестабилно икономическо състояние, което се влошава от големите заеми и големите разходи. Освен това в 1873-1874 г. има суша и глад в Мала Азия и финансова паника в Константинопол.[899]

Тези събития само влошават съществуващите условия за селяните християни в европейските провинции на Османската империя. Християните плащат тежки данъци на собствениците на земя, на данъчните прекупвачи и често са изнудвани за повече пари.[900] И тъй като няма възможност, да постигнат справедливост, те избират бунта.[901]

Това въстание дава на Дизраели първата възможност да преследва по-активната външна политика, за да запази силата и значението на Великобритания в Европа. Следователно, с развитието на Балканската криза, Дизраели търси отговор, който е единствено удобен на Великобритания, а не такъв, който зависи от другите европейски сили.[902]

---

[893] Bernard Porter, The Lion's Share: A Short History of British Imperialism 1850-1995, 3rd ed. (London: Pearson Education, 1996), 84-85.

[894] Jelavich, 161. Peter Hopkirk, The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia (NY: Kodansha International, 1994), 359.

[895] Willliam Flavelle Monypenny and George Earle Buckle, The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield, vol. 2 (NY: The Macmillan Company, 1929), 748-749.

[896] Jelavich, 171.

[897] R. W. Seton Watson, Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics (London: Frank Cass and Co. Ltd., 1962) 4-6.

[898] Jelavich, 170-171.

[899] Leften Stavros Stavrianos, The Balkans Since 1453 (NY: Rinehart, 1958), 390.

[900] Stavrianos, 397.

[901] Seton Watson, 17.

[902] Blake, 580.

Първата официална реакция на европейските сили в Балканската криза е нотата на Андраши. Граф Андраши, външният министър на Австро-Унгария, княз Горчаков, канцлерът на Русия и принц Бисмарк канцлерът на Германия формулират програма от реформи за османците в опит да успокоят бунтовните Балкани.

Този комитет от външни министри изпраща известната нота на Андраши на 30 декември 1875 г. до големите европейски сили. Реформите призовават за „премахване на данъчното прекупвачество, аграрни подобрения, гаранция, че провинциалните приходи ще се изразходват за нуждите на провинцията“, религиозна свобода за християните и създаване на съвместна мюсюлманска и християнска комисия, която да наблюдава прилагането на всички реформи.[903]

Съюзът на тримата императори се надява, че нотата на Андраши ще доведе до истински реформи в Османската империя. Османците обикновено не прилагат реформите, които европейските сили им налагат, но методът, изложен в нотата на Андраши, има потенциал за извършване на истинска реформа. Към трите съюзни държави бързо се присъединяват неутралните Италия и Франция и подписват нотата.[904] Великобритания, в лицето на Дизраели, се колебае. Той иска курсът на Великобритания да се определя само от британските интереси. Дизраели е подразнен, че е пренебрегнат при обсъждането на условията, от съюза на тримата императори.[905]

Сега или трябва просто да следва другите сили, или да не прави нищо. Дизраели неохотно приема условията, но това няма значение, защото нотата на Андраши се проваля.

Въпреки че европейските сили и турците я приемат, бунтовниците не са съгласни, тъй като не виждат начина по който реформите ще бъдат действително постигнати, освен ако европейските сили не демонстрират реална сила зад тях.[906]

Междувременно Дизраели предприема няколко политически хода, които засилват властта на Великобритания над Индия и показват на останалата Европа, че Индия е изцяло територия на Великобритания. Един от биографите на Дизраели, Клайв Бигам, нарича и двете действия „лични удари“ на Дизраели.[907] Това са две събития, с които е най-известен в цялата си политическа кариера.

Сделката за Суецкия канал

Първият ход е закупуването акциите на Суецкия канал. Въпреки че далеч не представлява най-големият дял от общата търговия на Великобритания, Суецкият канал е изключително важен в търговско и стратегическо отношение за империята. Цели 4/5 или 80% от търговията през самия канал е британска. Суецкият канал съкращава маршрута от Великобритания до Индия с няколко седмици и близо 6000 морски мили. За Великобритания това е важно, ако има индийски бунтове или Русия застраши интересите в Индия или Далечния изток. Поради това Дизраели се насочва към участие в компанията експлоатираща канала, преди да стане министър-председател. Компанията обаче е френска собстве-

[903] Stavrianos, 400.

[904] “Count Andrassy’s Note,” John Bull 2,876 (January 22, 1876), 56.

[905] Marvin Swartz, The Politics of British Foreign Policy in the Era of Disraeli and Gladstone (NY: St. Martin’s Press, 1985), 55.

[906] Stavrianos, 400.

[907] Hon. Clive Bigham, The Prime Ministers of Britain 1721-1921 (London: John Murray, 1922), 294.

ност. Той се опитва да изкупи акциите от собственика Фердинанд дьо Лесепс, веднага след като става министър-председател, за да контролира компанията, но нищо не се получава. Лесепс не желаеше да продава, въпреки че компанията работи на загуба.[908] Дизраели продължава да търси начин да включи Великобритания в компанията. Каналът е твърде важен за британската търговия и защита на Индия, за да няма солиден и защитим финансов интерес в него. През 1875 г. несигурното финансово положение на Египет докарва правителството му до фалит.[909] Хедивът на Египет, Исмаил паша, харчи все повече пари, за да плаща дълга си от 3 – 4 млна лири, който дължи през 1875 г. На практика единствената възможност, която му остава за да събере парите, е да продаде своите 144 000 акции от компанията на канала. Хедивът започва тайни преговори с две различни френски компании в опит да продаде акциите си. Хенри Опенхайм, финансист, който е силно заинтересован от Египет, знае за преговорите. След това той каза на Фредерик Грийнууд, редактор на „*Pall Mall Gazette*“, и Грийнууд уведомява държавния секретар по външните работи лорд Дерби за развитието на нещата.[910] Дизраели трябва да действа бързо поради несигурното финансово положение на Египет, както и интереса, проявен от френски компании към закупуването на дела. Египетското правителство и хедивът не са склонни на такава сделка.[911] Френските компании се опитват да съберат парите навреме, но не успяват, а френското правителство отказва да се намеси дори след като Лесепс го поисква.[912]

Хедивът в крайна сметка решава, че няма смисъл да продава на френска компания, защото това е по-малко изгодно за него.[913] Той информира британското правителство, че е готов да продаде акциите. Дизраели разбира, че трябва да действа бързо, докато хедивът не е променил решението си. Парламентът не заседава по време на преговорите, така че Дизраели сам трябва да осигури парите чрез заем. Той (б. пр. като евреин) е приятел на фамилията Ротшилд, богато британско (б. пр. еврейско) семейство, което се занимава с банково дело и поисква от банката им заем от 4 млна паунда. Те веднага се съгласяват и сделката е обезпечена.[914]

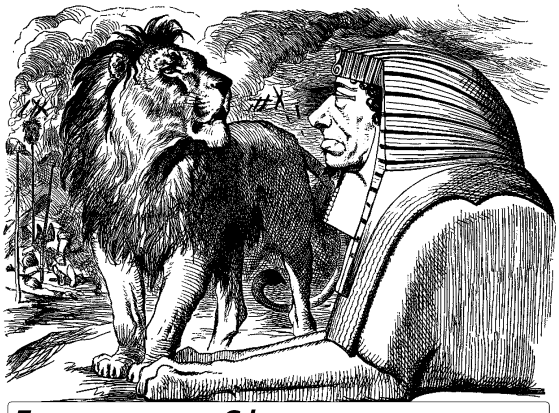

Дизраели като Сфинкс, след сделката

На 24 ноември 1875 г. кралицата пише в дневника си, че покупката дава на Великобритания „пълна сигурност за Индия и ни поставя в много сигурна позиция“.[915]

„Таймс“ твърди, че сега Великобритания най-накрая има собственост в Египет. Това е донякъде преувеличено, но подчертаво важността на покупката, защото тя дава на Великобритания нещо осезаемо в Египет.[916] Много европейски държави признават покупката като майсторски удар за британската външна политика. Всъщност почти

[908] Blake, 581.
[909] Porter, 90-91.
[910] Monypenny and Buckle, 779.
[911] Seton Watson, 26-27.
[912] Blake, 582.
[913] Seton Watson, 26-27.
[914] Blake, 583.
[915] Queen Victoria to Mr. Theodoe Martin, Windsor Castle, Nov. 26, 1875," The Letters of Queen Victoria, Second Series: A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal between the Years 1862 and 1878, vol. 2, ed. George Earle Buckle (London: John Murray, 1926), 428.
[916] Porter, 90-91.

всяка европейска страна с изключение на Русия поздравява британското правителство за покупката.[917]

В дебат относно закупуването на акциите в парламента лорд Джордж Хамилтън казва: „Покупката показа на света, че ако в миналото бяхме пренебрегнали предимствата на канала, ние напълно оправдахме грешката си и с тази разумна инвестиция... създаваме успешна комбинация, която ще допринесе много за осигуряването на свободен и непрекъснат воден път между нашата страна и Индия“.[918]

Въпреки че Дизраели няма как да знае по това време сделката която ръководи, тя довежда до нарастващото влияние на Великобритания в Египет през следващото десетилетие.[919] За момента големите сили признават, че Суец е допълнителна сигурност за британските интереси в Индия, както и самият Суецки канал.

През 1876 г. Дизраели прави втория политически ход, който дава на Великобритания по-голяма власт над Индия. В началото на същата година кралица Виктория започва да оказва натиск върху Дизраели да внесе законопроект за създаване на титлата „Императрица на Индия“, фраза, която вече се използва разговорно. Моментът е неудобен за Дизраели, но неговата кралица му оказва огромен натиск.[920]

"Нови корони за стари" - Дизраели като ориенталски търговец поднася новата корона на Виктория, с надпис "Индия".

Въпреки че не желае да използва политическия си капитал, за да прокара законопроекта, присъждането на титлата е в съгласие с възгледите на Дизраели и той вярва, че така изразява британската имперската идея, която пленява въображението му. Събитието съвпада с неотдавнашното пътуване на Уелския принц[921] до Индия.[922]

Във връзка с нарастващите страхове от руско настъпление в Средна Азия, кралица Виктория е почувствителна към обстоятелството, че цар Александър II е император, а тя не е. Монарсите на Германия и Австро-Унгария също имат императорски титли.[923] Освен това дъщерята на кралицата скоро трябва да приеме императорска титла и кралицата, разбираемо, не иска дъщеря ѝ да я изпревари.[924] Следователно въвеждането на титлата императрица за нея е опит за повторно утвърждаване на британската сила и авторитет.[925]

Кралицата признава, че титлата императрица отразява статута, който тя има над Индия след индийския бунт, и изпраща депеша до европейските сили и Русия, че Индия е покорена. [926]

Има няколко възражения срещу законопроекта и в двете камари. Едно е, че титлата ще се отнася само за Индия.[927] Изказан е аргумент титлата да обхване всички коло-

[917] Monypenny and Buckle, 791.

[918] Hansard Parliamentary Debates. “Resolution. Adjourned Debate,” HC Debate, 21 February 1876, v. 227: col. 636.

[919] Byron Farwell, Queen Victoria’s Little Wars (NY: W. W. Norton and Company, 1972), 253.

[920] E. J. Feuchtwanger, Disraeli (London: Oxford University Press, 2000), 177.

[921] Престолонаследника. (б. пр.).

[922] Feuchtwanger, 177.

[923] Blake, 562.

[924] Feuchtwanger, 177.

[925] Blake, 562.

[926] Elizabeth Longford, Queen Victoria: Born to Succeed (NY: Harper & Row, 1965), 404.

[927] Monypenny and Buckle, 806.

нии, като принцовете станат принцове на Австралия и Канада. Но тази идея е бързо изоставена, тъй като има голяма разлика в отношенията между Великобритания и Индия, с другите нейни колонии. Титлата императрица е невероятно полезна за присъствието на Великобритания в Индия.

Много британски поданици също се притесняват от изоставянето на древната кралска титла в полза на императорска титла. Изглежда неанглийска в много отношения. Други монарси имат имперски титли, но английските монарси никога не са носили императорска титла.[928]

Кралицата разсейва всички тези страхове в писмо до Дизраели на 18 март, в което казва, че няма „и най-малкото намерение да даде титлата Императорско височество на което и да е от децата си или да направи каквато и да е промяна в титлата на монарха на Великобритания."[929]

Дизраели многократно обяснява тези намерения пред парламента. Кралицата ще остане кралица преди всичко и ще бъде императрица само на Индия.[930] Законът за кралските титли най-накрая е приет в края на годината, давайки на кралицата титлата императрица на Индия.[931] След това има тържества из цяла Индия в продължение на цели две седмици, и официално прокламация на 1 януари 1877 г. Преди обявяването на прокламацията, лорд Литън, вицекралят в Индия, награждава индийските раджи с почести, увеличава възнагражденията им и заплатите в техните армия, раздава храна и дрехи на бедните и дава амнистия на затворниците.

Дизраели се надява, че титлата на императрицата ще впечатли индийския народ и ще противодейства на руското влияние. В писмо до лейди Брадфорд от 28 декември 1876 г. Дизраели казва за празненствата по случай титлата на императрицата, „без съмнение ще консолидират нашата империя там".[932]

Докато Дизраели се фокусира върху законопроекта за кралските титли, християните в Босна и Херцеговина продължават да се бунтуват срещу османското правителство.

В края на май 1876 г. се случват едновременно две събития. Балканската криза се влошава през май, и съюзът на тримата императори прави опит с друга програма за реформи, продължение на нотата на Андраши.

Принц Бисмарк, княз Горчаков и граф Андраши се събират отново, за да обсъдят условията за двумесечно примирие между въстаниците, и подкрепящите ги Сърбия и Черна гора.[933] Берлинският меморандум, както е наричен този докумен, основно разширява нотата на Андраши. Християните могат да запазят оръжията си първоначално, докато консулите от различните европейски сили наблюдават връщането на бежанците и прилагането на реформите в Европейска Турция.

Те обаче осъзнават, че продължаващите балкански проблеми могат до създдат напрежение в техния съюз.[934]

Въпреки че Бисмарк, Андраши и Горчаков изготвят действителния документ, те се консултират с британския, френския и италианския посланик в Германия, преди да го завършат. Всички посланици, включително британският лорд Одо Ръсел, се съгласяват с условията и очакват техните правителства да реагират благоприятно на меморандума.[935] Дизраели обаче напълно го отхвърля. Той не харесва предложените в него ре-

[928] Feuchtwanger, 178.
[929] "From Queen Victoria, Windsor Castle, March 11, 1876," Monypenny and Buckle, 809.
[930] Monypenny and Buckle, 811.
[931] Seton Watson, 6-7.
[932] "To Lady Bradford, Hughenden Manor, December 28," Monypenny and Buckle, 826.
[933] Seton Watson, 33.
[934] Stavrianos, 400.
[935] Seton-Watson, 34.

форми и най-вече, че е създаден от съюза на трите императори, без участието на Великобритания.[936] В този момент той смята, че отхвърлянето на меморандума от Великобритания е правилната стъпка в имперския курс, който предприема. Великобритания вече не изглежда изолирана, защото взема собствени решения, вместо да ги приема като всички други сили, Великобритания също не иска е да се намесва в натиска върху Турция.

Според неговите цели, отхвърлянето на меморандума, създава безпокойство и показва слабостта на съюза на трите императори.[937] В този момент, той не успява да отслаби съюза, но това прави впечатление на другите сили. Биографът на Дизраели, Едгар Фойхтвангер, нарича отхвърлянето на меморандума „най-известната инициатива“ на Дизраели през тази година.[938]

Непосредствените събития оправдават отхвърлянето на Берлинския меморандум. На 30 май 1876 г., същия ден, когато съюзът на трите императори обявяват своя меморандум, в Константинопол се извършва дворцов преврат. Мурад V заменя Абдул Азис като султан на Османската империя. Скоро след това, през юни, османският министър на външните работи и военният министър са убити от един от пазачите в залата на съвета.[939]

Карикатура на в-к "Пънч": Неутралитет при затруднения. Дизраели: "Българските ужаси, не ги откривам в официалните доклади" !

Става ясно, че Берлинския меморандум е обявен напразно. Новият султан се нуждае от време за да създаде свое правителство, преди да бъдат наложени някакви реформи. Той обещава реформи, които ще подобрят положението на християните в Европейска Турция. Вместо това отхвърлянето на меморандума от Великобритания само насърчава османците да не започват каквито и да било реформи. Посланието, което турците получават е, че интересът на Великобритания да запази Османската империя е на първо място, пред всяко друго желание турците да се реформират.[940]

Сърбия обявява война на османците в началото на лятото на 1876 г. Първоначално това събитие не предизвиква дебати между силите. Декларацията е по същество официално изявление на съществуващите обстоятелства. По-късно през лятото обаче започнаха да се появяват сведения, че турците са извършили жестокости срещу християните в България, като палежи, масови убийства, изнасилвания и мъчения. Скоро Великобритания се развълнува заради „българските ужаси“. Дизраели не вярва[941] на историите на ужасите, особено на първоначалните доклади.[942] В началото е трудно да се каже какво се случва с християните в Европейска Турция.

Уилям Ричард Холмс, британският консул в Сараево, продължава да настоява, че положнието не е толкова ужасно, колкото изглежда. Той настоява, че християните не се борят за автономия, а за справедливо турско управление.[943]

Въпреки това много кореспонденти на вестници, и други европейци намиращи се в България по това време, твърдят обратното и потвърждават, че християните са преследвани и искат автономия.

---

[936] Feuchtwanger, 182.
[937] Seton-Watson, 38-39.
[938] Feuchtwanger, 182.
[939] Seton Watson, 35-37.
[940] Blake, 588-589.
[941] Или се прави че не вярва, защото не му оттърва, тъй като бъркат политиката му. (б. пр.).
[942] Blake, 592.
[943] Seton Watson, 29-31.

Дизраели прави някои неприятни коментари, като отхвърля турските жестокости определяйки ги като слухови и „бърборене по кафенетата“.[944]

Гладстон дори излиза с речи срещу Дизраели по този въпрос и защитава каузата на българските християни.[945] Дизраели упорито отказа да „отговори на всяването на страх“ от либералите. Той не е протурски настроен или против автономията, но не вижда ползата от „емоционална враждебност към турците“.[946] Той се интересува повече от съдбата на Балканите, влиянието върху Турция и отношенията между Русия и Великобритания, отколкото какво означава това за съдбата на християните.[947]

До есента на 1876 г. османците разбиват сръбската армия след няколко сражения. Но истинската война е на път да започне, защото конфликтът не засяга само Сърбия и Османската империя, а почти всички големи европейски сили. Следователно всички те имат мнение относно примирието.

От руска страна войната между сърбите и османците вдъхновява възраждащият се руския панславизъм и симпатиите към православните християни на Балканите.[948] Панславизмът е широко понятие, което обхваща хора с много различни възгледи, от Московското славянско благотворително общество до Славянската етнографска изложба. Но всички панславяни се стремят да наложат руското ръководство над своите „славянски братя“ на Балканите. Те искат балканските провинции да бъдат освободени от османците и да преминат под господството на Русия.[949]

Цар Александър II не одобрява въстанието или панславизма, но голяма част от руските консули в балканските провинции, всъщност са панслависти, и представят погрешно целите на Русия.[950]

Биографът на Дизраели, Робърт Блейк, пише, че генерал Игнатиев, руският посланик в Константинопол, „откровено има за цел свалянето на турската власт на Балканите и руското завладяване на Проливите“.[951]

Панславизмът заплашва други европейски сили като Австро-Унгария и Великобритания. Дизраели е склонен да вижда само радикалната панслависшка страна, което замъглява представата му за руските проекти.[952] Съответно, се чувства застрашен от показния панславизъм на руското правителство.

Отвън е разумно да се предположи, че Русия ще бъде благосклонна към сръбската кауза. Панслависткото влияние изглежда огромно и в много отношения е така. Панславизмът често оказва своето влияние върху царя, когато е заобиколен от панслависти в двореца си в Ливадия. Когато е заобиколен от по-трезвомислещи министри в Санкт Петербург, той е по-умерен.[953]

Дизраели продължава традиционната политика за поддържане целостта на Османската империя. Натискът на Русия срещу Турция застрашава интересите на Великобритания в Индия по заобиколен начин. Великобритания трябва да има незастрашени комуникации с Индия. Най-добрият вариант за това е новопридобития Суецки канал.

[944] Blake, 593
[945] Feuchtwanger, 183.
[946] Feuchtwanger, 181-182.
[947] Blake, 580.
[948] Seton Watson, 19.
[949] Jelavich, 174.
[950] Seton-Watson, 19-20.
[951] Blake, 610.
[952] Seton-Watson, 20.
[953] Blake, 609.

Руското придвижване на османска територия заплашва британския достъп до двата маршрута.[954]

„Българските жестокости“ и възраждането на панславизма засилват напрежението между Русия и османците. Това изнервя Дизраели, защото войната между двете страни изглежда неизбежна.[955] Той иска да се увери, че Русия е наясно ако британските интереси бъдат засегнати, Великобритания ще се намеси. И все още смята, че поддържането целостта на Османската империя и британското покровителство срещу Русия за най-важния начин за защита на Индия.[956]

Между есента на 1876 г. и пролетта на 1877 г. са разгледани много варианти за примирие, преговори и ултиматуми между османците и големите европейски сили. В основата на всички преговори са противоположните панславистки интереси в Русия и целостта на Турция от британска страна.

По същество турците отхвърлят всичко, което предлагат силите. Русия и Великобритания обаче непрекъснато правят предложения, тъй като условията които поставят османците са напълно неприемливи. Те искаха сръбският княз да се поклони на султана и да се увеличи данъка който плаща княжеството на Портата.[957]

Русия не се съгласява на такива условия, с непирятни последици за сръбските християни. Великобритания не може да се съгласи с османските условия, защото Русия няма да ги приеме и ако Русия не е доволна, ще обяви война на османците. Разбира се, сърбите също не приемат условията на османците.

През септември 1876 г. британският външен министър лорд Дерби предлага запазване на статуквото на босненските и черногорските територии и призовава за автономия на Босна, Херцеговина и България, като преходът към автономията, ще бъде наблюдаван от европейските сили.[958] Всички сили приемат предложенията на лорд Дерби, с изключение на османците. Те контираха предложението, като предлагат дълго примирие с обща програма за реформи на Балканите, която никоя силите не вярва, че ще бъде изпълнена.

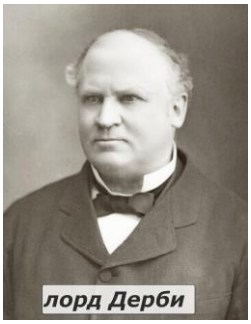

Въпреки това, повечето държави, включително Великобритания, се съгласяват с Турция, но Русия и Германия се колебаят.[959] Великобритания може да се преструва, че вярва на османските реформите, но руското правителство не може да пренебрегне протеста на руската общественост в защита на християните.

Тогава лорд Дерби предлага силите да се съберат на конференция в Константинопол. Всички са съгласни и Константинополската конференция започна на 12 декември 1876 г. Лорд Солсбъри е представител на Великобритания, изпратен е от Дизраели, тъй като и двамата имат сходни възгледи.

За разлика от лорд Дерби, лорд Солсбъри има подозрения към руснаците и никога не се доверява на техните мирни уверения. Той обаче се различава от Дизраели, съчув-

[954] Porter, 85-86. Б. пр.: В параноята на Дизраели да, но реалността е съвсем друга, Русия няма флот, военно не е толкова силна, икономически е сериозно изостанала, няма колониални амбиции и с нищо не застрашава комуникациите с Индия.

[955] Blake, 608.

[956] Lord Kinross, The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire (NY: Morrow Quill Paperbacks, 1977), 519.

[957] Seton Watson, 95-96.

[958] George Carlslake Thompson, Public Opinion and Lord Beaconsfield, 1875-1880 (London: Macmillan and Co., 1886), 60-61.

[959] Thompson, 70.

ства на балканските християни, и искрено иска да им помогне с постигането на реална автономия.[960]

Лорд Солсбъри съчетава противоположните страни в поведенията на лорд Дерби и Дизраели.

Конференцията трябва да реши три основни неща: мирните условия между османците и сърбите, автономия на Босна и България и организацията на международното наблюдение за изпълнение на решенята.[961] Целта е да се уредят балканските териториални въпроси и проблемите на османската реформа, без да има скрити ползи за някоя от европейските сили.[962] Конференцията обаче е обречена на провал от самото начало. Веднага след като започва, османците обявяват нов велик везир и нова конституция, която обещава нови реформи и по-добра система. В действителност турците просто протакат, с цел да провалят конференцията, защото не искат тя да се състои. Както обикновено, османците заблуждават европейските дипломати, че намеренията им за реформи са искрени.

Делегатите обаче не могат да направят много, защото османската конституция обещава всички реформи, предложени от конференцията. Конференцията приключва през януари 1877 г., почти веднага след като започва.[963]

Османците и сърбите най-накрая сключват мир, но само въз основа на статуквото, а не на териториални промени или обещани реформи.[964]

Русия обявява война на Османската империя през април 1877 г. Всички големи европейски сили очакват Русия да спечели и в крайна сметка да окупира Константинопол. Очевидно напрежението и тревогата застрашават Дизраели да си даде оставката, а кралицата дори да абдикира.[965] Колкото повече Русия се приближава до Константинопол, толкова по-нервни стават британците. Дизраели се страхува, че руснаците ще стигнат до Константинопол по-бързо, отколкото британският флот може да бъде изпратен през Дарданелите, и предлага окупирането на Галиполи. Кабинетът отхвърля предложението му и вместо това се спира на изпращане на нота до Русия, предупреждаваща ги да не се приближават до Константинопол, Проливите, Суецкия канал или Египет.[966]

Османците оказват сериозна съпротина и спират руснаците при български град, Плевна (Плевен) през юли 1877 г., и ги задържат по-дълго, отколкото се очаква. Това забавяне за руското настъпление, дава на Дизраели повече време за да обсъди с кабинета си план за действие, в случай че Русия окупира Константинопол.

Въпреки че британците многократно заплашват Русия с намеса, ако руснаците напреднат много, Дизраели не е уверен, че те няма да влазат в Константинопол.

През октомври 1877 г. кабинетът на Дизраели се събира, за да изготви плана в случай, че Русия наистина напредне и излезе на Босфора.[967]

Той има и готови военни планове, изготвени доста преди избехването на руско-турската война, но те са екстравагантни и неосъществими, като напр. окупацията на Галиполи, което в крайна сметка показва недоверието му към Русия.

Сега Дизраели успява да убеди кабинета да се стигне до война с Русия, ако руснаците действително окупират Константинопол и Проливите.[968]

---

[960] Feuchtwanger, 186-187.
[961] Seton Watson, 122.
[962] Blake, 611.
[963] Seton Watson, 122.
[964] Thompson, 517-518.
[965] Feuchtwanger, 188.
[966] Stavrianos, 406-407.
[967] Feuchtwanger, 187-188.
[968] Stavrianos, 407.

Руснаците най-накрая превземат Плевен през декември 1877 г. и продължават настъплението си. През януари 1878 г. британският кабинет решава да изпрати флота през Дарданелите и иска от парламента 6 млна лири, за обезпечаването на евентуалната война с Русия.[969]

На 23 януари британският флот отплава за Константинопол.[970] Авторът на труда „Голямата игра“ Питър Хопкърк пише следното: „*...през февруари 1878 г. руските армии стояха пред портите на Константинопол, тяхната вековна мечта изглеждаше на път да се осъществи, но видяха британския средиземноморски флот закотвен в Дарданелите. Това беше грубо предупреждение към руснаците да не продължават повече. Сега войната изглеждаше сигурна*“.[971]

Индийският отряд в Малта, стряска Александър II, който държи припадналия Горчаков. Английска пропагандна карикатура.

Като допълнително предупреждение Дизраели нареждо британските индийски войски да бъдат преместени към о-в Малта.[972] Великобритания се опитва да демонстрира решителност пред руснаците, че ще защитава интересите си в Средиземно море със сила.[973] Но не се стигна дотам, и няма враждебни сблъсъци между Русия и Великобритания.[974] Руската армия спира пред Константинопол. Заплахата от война с Англия е достатъчна причина за цар Александър II да спре настъплението си. Вместо да продължи към Константинопол, той сключва примирие с Турция, наречено Санстефански договор.[975] Договорът обявява независимостта на Черна гора, Сърбия и Румъния и създава България като автономно княжество. Очертани са териториални придобивки за балканските държави, и Русия получава придобивки в Мала Азия.[976]

Новата България трябва да бъде русифицирана, въпреки че османците все още номинално ще я контролират. Договорът изисква руски надзор върху всеки аспект от работата на българското правителство. Това е напълно неприемливо особено за Великобритания и османците. Великобритания се страхува, че руските придобивки в Мала Азия, ще им позволи лесен достъп до Средиземно море, е ще застраши британския достъп до Индия.[977] Договорът дава на Русия значителна власт над османците.[978] Дизраели изразявя мнението си за Санстефанския договор в реч пред Камарата на лордовете: „*Ние протестираме срещу това споразумение, което на практика а поставя Турция под господството на Русия и Русия при тази ситуация със своите ресурси, иска от европейските сили да поставят Портата под нейното управление*“.[979]

---

[969] Blake, 612-613.

[970] Stavrianos, 408.

[971] Hopkirk, 380.

[972] Б. пр. 7000 сипаи изобщо не са сериозен контингент за война с Русия, а очевиден блъф и шантаж, който обаче успява, заради руската глупост и многото допуснати грешки, най-важната от която е че не завземат Константинопол и Босфора, за да поставят Дизраели пред свършен факт.

[973] Feuchtwanger, 189.

[974] Feuchtwanger, 190.

[975] Hopkirk, 380.

[976] “Preliminary Treaty of Peace Between Russia and Turkey: Signed at San Stefano,” February 19 / March 3, 1878.

[977] Hopkirk, 381.

[978] Kinross, 524.

[979] Hansard Parliamentary Debates. “Message from the Queen-Army Reserve Forces,” HL Debate, 08 April 1878, v. 239: col. 771.

Дипломацията на европейските сили се раздвижва и предлага да се свика конгрес, за ревизиране на Санстефанския договор. Надеждата е, че един конгрес може да разреши проблемите и напрежението, без Русия и Великобритания да воюват.

Първоначално Русия не е склонна да се съгласи на конгрес, но в крайна сметка отстъпва. Преди конгресът да се събере, Великобритания сключва две тайни споразумения.

Първото е с Русия. Лорд Солсбъри, който става британски държавен секретар (министър) на външните работи, и граф Шувалов, руския посланик в Лондон, се договорят за споразумение.[980] В него са очертани отстъпките и резервите, които двете страни биха изразили на бъдещия конгрес и постигат решение на повечето от тях. Основните точки включват разделянето на България на две части с две различни правителства. Великобритания настоява за драстична промяна на границите, определени в Сан Стефано, с конкретната цел да не позволи на Русия да има достъп до Егейско море.[981] Но отстъпва по въпроса за Мала Азия и приема поголямата част от руските придобивки там. Или това са градовете именно Карс и Батуми.[982] Цар Александър уверява британците, че няма да разширяват територията си повече. Великобритания не му вярва много, но се примирява със ситуацията. Споразумението е подписано на 30 май 1878 г.

лорд Солсбъри

Второто споразумение, което Великобритания сключва преди конгреса, е Кипърската конвенция с османците. Документът е много кратък. То се отнася до заплахата от Русия, ако тя спечели Батуми, Ардахан или Карс в азиатската част на Османската империя и Великобритания обещава да защитава Турция срещу всяко руско настъпление в тези територии. „За да може Англия да направи необходимото за изпълнение на ангажимента си“, султанът се съгласява да ѝ даде остров Кипър.[983]

Биографът Джордж Бъкъл смята, че Дизраели е избрал Кипър като място, не без основателна причина. Островът е идеално разположен в Средиземно море, за да защитава както Персийския залив, така и Суец. Ангажиментът за спиране на руската агресия в азиатската част на Османската империя е стъпка за Великобритания, напълно в съответствие с политиката му, откакто става министър-председател. Обещанието за британска намеса, сдържа Русия и снижава до минимум заплахата за Индия от още една посока. Почти като случайно стечение на обстоятелствата, британският контрол над Кипър означаваше свобода за местните християните там, както и по-добра позиция за налагане на реформи за християните в цялата Османска империя.[984]

Учените не са съгласни относно ефекта, на тайните предварителни споразумения върху ефективността на конгреса. Според един източник споразуменията налагат на Великобритания определени отстъпки, които ограничават дейността на Дизраели и лорд Солсбъри на конгреса.[985]

Авторите Монипени и Бъкъл твърдят, че е било необходимо предварително да се постигне споразумение, за да няма неразрешим конфликт на конгреса с последващо катастрофални резултати.[986]

---

[980] Blake, 644.

[981] Seton Watson, 418-419.

[982] Feuchtwanger, 192.

[983] The Cyprus Convention," BYU Harold Lee Library – History of Cyprus.

[984] Monypenny and Buckle, 1171-1172.

[985] "Congress of Berlin and Its Consequences," North American Review 127, no. 265 (Nov. – Dec., 1878), 393.

[986] Monypenny and Buckle, 1174.

За момента предварителното спроазумение с Русия е правилният ход. Предоставяйки обещания за отстъпки, двете страни се срещат с всички други големи европейски сили, на Берлинския конгрес.

Берлинският конгрес се открива на 13 юни 1878 г. и продължава точно един месец, за да „реши съдбата и бъдещето на Източна Европа“.[987] На Берлинския конгрес присъстват по трима дипломати от Германия, Австро-Унгария, Франция, Великобритания, Русия, Турция и двама от Италия.[988]

От всички делегати на Берлинския конгрес Дизраели предизвика най-голямо вълнение и интерес сред берлинчаните и печата. Той заинтересува берлинчани, защото идва като глава на правителството за да участва в обсъжданията.

„Таймс“ съобщава на 13 юни: „*Лорд Биконсфийлд е центърът на внимание. Неговите лични качества, предишната му кариера и личните му успехи предизвикаха еднакво интереса на обществеността*“.[989]

Официалната цел на конгреса е „да подложи договора от Сан Стефано на свободно обсъждане от силите подписали договорите от 1865 и 1871 г.“[990]

Като президент на конгреса, Бисмарк има правомощията да реши реда на обсъждане. Той признава, че най-острата точка на спора, засягаща повечето сили, е разделянето на България. Всъщност основната разлика между Санстефанския и Берлинския договор е обхватът на България. Предварителното споразумение между Русия и Великобритания приема разделянето на България на две части, но двете страни не са се спораземяли предвид желанието на Великобритания османците да имат военен контрол над южната половина. Берлинският конгрес обсъжда този конкретен въпрос, тъй като руснаците не желаят да отстъпят. Накрая Дизраели обявява предложението на Великобритания за статута на южната провинция за ултиматум. Той заплаши, че ще напусне конгреса и дори кара секретаря си Монтагю Кори да организира пътуването с влак от Берлин към някое пристанище и обратно до Лондон още на следващия ден.[991] Бисмарк научава за плановете на Дизраели да напусне и го убеждава да остане. Зад кулисите, Бисмарк убеждава руснаците да приемат британските искания. На следващия ден Дизраели е приятно изненадан от съгласието на Русия.[992]

По българския въпрос остават дребни подробности, но те са решени доста бързо.[993] В крайна сметка България е разделена на три части. Първата е същинска България, която ще да бъде автономно княжество. Всички сили, включително Великобритания приемат, че тази част ще бъде под влиянието от Русия. Втората част става Източна Румелия, която трябва да се управлява от християнски генерал-губернатор и е полуавтономна. Третият и последен дял включва македонските земи, върнати без изменение на Турция.[994] Дизраели пише на лейди Честърфийлд по българския въпрос, че Великобритания „*спечели голяма победа тук, важността на която сега едва ли ще бъде разбрана в Англия...*“[995] Дизраели печели голямата битка на Берлинския конгрес.

---

[987] “The Congress,” John Bull 3,001 (June 15, 1878), 381.

[988] Henry F. Munro, Berlin Congress Proceedings (Washington D.C.: Government Printing Office, 1918), 7-8.

[989] The Times, June 13, 1878.

[990] Seton Watson, 446.

[991] Това е добре премерен театрален блъф, който обаче успявя, като стряска и Бисмарк вкл., и граф Шувалов. Дизраели е умел артист, и майстор на шантажа. (б. пр.).

[992] Seton Watson, 448-449.

[993] Stavrianos, 411.

[994] Jelavich, 184.

[995] To Lady Chesterfield, Berlin, June 28, 1878,” Benjamin Disraeli, The Letters of Disraeli to Lady Chesterfield and Lady Bradford 1876-1881, vol. 2, ed. Marquis of Zetland (NY: D. Appleton and Company, 1929), 229.

Следващият важен въпрос засяга Австро-Унгария. Австроунгарците претендират за Босна и Херцеговина, която да бъде поставена под тяхната окупация. Британците подкрепят предложението на граф Андраши, защото той подкрепя Великобритания по Българския въпрос. Всъщност никой не се противопоставя на тази точка, дори Русия се съгласява неохотно, без възражения.

Другите основни въпроси включват разногласията относно азиатската граница на Русия. Основният проблем е неразбирателството между Дизраели и Горчаков за трасето на самата граница. След като се намесват и другите дипломати, двамата успяват да постигнат компромис за окончателната границата. Последният въпрос е принадлежността на Батуми.

Дизраели се противопоставя категорично на руските претенции към този град. Тогава стават известни подробности за Кипърската конвенция точно в момента, в който се обсъжда Батуми.[996] Това поставя британците в неловко положение и в крайна сметка, Дизраели и Солсбъри отстъпват. Те успяват само да осигурят на Батуми статута на свободно пристанище, вместо пълнопо присъединяване към Русия.

Това е временно решение, и 8 години по-късно градът става част от Русия и се превръща в укрепена руска база. Русия се аргументира, че формулировката „свободно пристанище“ е неясна.

Великобритания засилва сигурността на своите колонии, като получава Кипър. След като конгресът научава всички подробности, повечето дипломати поздравяват Дизраели и лорд Солсбъри за този „смел удар“.

Берлинският договор е подписан на 13 юли 1878 г. Във Великобритание общественото мнение го приема като голям успех за Дизраели.

Германската принцеса Виктория пише на майка си кралица Виктория в деня на подписването, че престижът на Великобритания на континента най-накрая е възстановен.

Руснаците са ощетени и поставени на мястото им.[997] Дизраели и лорд Солсбъри се завръщат в Лондон посрещнати от ентусиазирана публика.

Дизраели подчинява Източния въпрос, на конкретните британски интереси. Въпреки че Бисмарк председателства конгреса и ръководи дискусиите, целият конгрес е доминиран от британските интереси. Дизраели напомня на другите сили, че Великобритания все още има силната, ако не и най-силната дума в континенталните и световните дела.

Руските заплахи за натиск към Индия за момента са достатъчно овладени. Проблемите в Афганистан продължават да се разпалват, но Дизраели спира натиска на Русия, като обезсилва договора от Сан Стефано. Въпреки че Русия печели известни териториални придобивки, Берлинският договор гарантира, че тя няма да заплашва османците или Великобритания.

Накрая Берлинският конгрес успява да разбие съюза на тримата императори. Русия, Австро-Унгария и Германия не постигат достатъчно съгласие помежду си и след конгреса, вече не са в състояние да водят съвместната политика. Те основават съюза си върху проблемите на Балканите и сега, когато проблемът е „решен“, вече няма основа за съюз.

Повече от 500 години Европа се занимава с Източния въпрос. Въпросът става особено обезпокоителен през XIX век, причинявайки няколко кризи.

Като министър-председател през 70-те гоодини, на XIX век, Бенджамин Дизраели се справя с голяма криза, изострена от влошаването на вътрешното положене на Ос-

[996] Задкулисен ход на Бисмарк за да помогне на руснаците. Той е занел за конвенцията, лично от Дизраели. (б. пр.).

[997] Твърде пристрастно мнение на автора от САЩ. (б. пр.).

манската империя, териториалния напредък на Русия на Балканите и в Средлна Азия, както и със съюза между Русия, Австро-Унгария и Германия. Дизраели успешно провежда политика, която възстановява силата и престижа на Великобритания на европейския континент.

АВСТРОУНГАРСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ ПО ВРЕМЕ НА ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА 1877-1878 г.

автор Милчо Лалков, публикувано в Südosteuropa – Studien. Band 44. 110 Jahre Wiedererrichtung des bulgarischen Staates 1878-1988. Herausgegeben von Klaus-Detlev Grothusen Südosteuropa-Gesellschaft München 1990.

На прага на Първата световна война Теодор фон Сосновски, един от историците, най-близки до Хабсбургския двор, в последните редове на своя голям труд „Балканската политика на Австро-Унгария от 1866 г.“, с историческата си интуиция в анализирането на международните отношения, предугажда предстоящата война и се опитва да направи равносметка: „*Прегледът на балканската политика на Хабсбургската империя не представлява особено приятна гледка, защото пътят от времето на принц Ойген (Самвойски) до наши дни постепенно запада, поради три основни фактора: 1. постоянното колебание между желание и способности; 2. верига от пропуснати възможности; 3. конгломерат от полумерки, полууспехи и пълни провали. Именно това в обобщение е историята на балканската ни политика*.“[998]

Оценката е емоционално повлияна, но в основата си е вярна. Всички авторитетни историци, които са изследвали тази често обсъждана тема, споделят това мнение или се доближават до него. Развоят на събитията потвърждава тази оценка почти четири години по-късно с разпадането на Дунавската монархия.

По време на руско-турската война от 1877-78 г. обаче балканската политика на Австро-Унгария и най-вече отношението на Виена към Българския въпрос се отклоняват от принципно обоснованите характеристики на Сосновски.

Но изключението все пак потвърждава правилото. „Балхаус“[999] започва с половинчати мерки по време на Източната криза, продължава с половинчат успех, само за да постигне пълен успех с Берлинския договор през лятото на 1878 г.

Успешното приключване на балканската политика на Австро-Унгария по време на Източната криза има дълга и проблематична история. Вече е възможно ясно да се проследи основната нейна тенденция от формирането на Двойната монархия през 1867 г. до Берлинския конгрес. Това е тенденцията на постоянна активност, както чрез средствата на миролюбивия конструктивизъм, така и чрез военни заплахи. В основата са различни стратегически и тактически изисквания.

Дунавската монархия губи възможности за влияние в източната и западната част на Европа, след като е победена във войната срещу Прусия през 1866 г., обединила бързо превърналата се във велика сила Германия и Русия, която също толкова бързо се възстановява от поражението си в Кримската война от 1853-1856 г.

На юг и югозапад младото Италианско кралство се превръща в солидна преграда за бившата си метрополия. При тази неблагоприятна обстановка и липсата на военностратегически потенциал за отвъдморска експанзия, Дунавската монархия е принудена да измести фокуса на външната си политика на югоизток, към Балканите.

---

[998] Sosnosky,T. v.: Die Balkanpolitik Östcrrcich-Ungarns seit 1866. Bd. II. Stuttgart, Berlin 1914, S. 392-393.

[999] Адресът на австроунгарското външно минестарство във Виена. (б. пр.).

Тук може да разчита на географски предимства, както и на традиционно близки политически, икономически и културни връзки.

Регионалните пречки изразяващи се в западащата Османска империя и младите, но слаби национални държави на полуострова, които обаче са в непрекъснати конфликти за териториално разширение, са лесно преодолими, чрез политическо и икономическо влияние.

Дюла Андраши

Най-опасният противник сред другите велики сили, които имат традиционни или новопоявили се интереси на Балканите, е Русия. Тя има исторически стари и трайни интереси в Югоизточна Европа, основани както на географското положение, етническо и религиозно родство с южните славяни, така и на своя традиционен стремеж към топло море – несбъдната мечта на руския царизъм.

При такова стечение на обстоятелствата Дунавската монархия няма друга стратегическа алтернатива освен да води активна балканска политика. Това е единственият начин тя да оцелее като велика сила и да запази авторитета си на международната арена.

От встъпването си в длъжност външен министър през 1871 г., граф Андраши очертава стратегията на австроунгарската външна политика на Балканите в две основни линии. Първата се отнася до последователната борба за териториално разширение, икономическо развитие и културно влияние в съседната западна част на Балканите, като същевременно укрепва собствените си позиции в останалите балкански области.

Втората е насочен към ограничаване на руското влияние на полуострова. Всеки опит за създаване на голяма славянска държава или конфедерация от държави под патронажа на Петербург трябва да бъде предотвратен, тъй като това ще възпрепятства проникването на Монархията, с военната си сила като изразител на руските интереси.

Очевидно е, че Виена поставя ударението върху австроунгаро-руския антагонизъм в сложната система от противоречия между великите сили на Балканите.

Същото може да се каже и за позицията на руската дипломация спрямо Югоизточна Европа. Австроунгаро-руският конфликт в никакъв случай не е толкова безобиден като в предишния век, като сравним стремежа на Хабсбургите към Егейско море и Солун с този на руските царете към Босфора и Дарданелите.

Русия има предимството на по-големия човешки ресурс и по-силния военен потенциал, както и възможността да изостри южнославянския въпрос, който застрашава Дунавската монархия, чрез доктрината на панславизма.[1000]

Това води до логичната амбиция на Андраши да противодейства на руската балканска експанзия с Османска империя, която първоначално е поддържана в европейските си владения където традиционно се сблъсква с интересите на Русия в Югоизточна Европа.

Подчертавам „засега“, защото Андраши има достатъчно политически реализъм, за да осъзнае, че дните на Османската империя са преброени и да подготви тайни планове за участието на Дунавската монархия в нейното разделяне. Запазването на Османската империя, макар и само за известен период от време, изключва образуването на голяма южнославянска държава на Балканите, което Виена счита за нежелателно.

Това означава премахването на заплашително препятствие пред австроунгарското влияние на полуострова, и опасността от интеграция за националните борби на южните славяни и в австроунгарските граници като основен стремеж на руската балканска политика.

[1000] Ignat'ev, N.: Zapiski. 1875-1878 (Notizen. 1875-1878). Sofia 1986, S. 58-59.

В хода на започналата през 1875 г. Източна криза до перипетите на нейната последна фаза – руско-турската война от 1877-78 г., австроунгарската дипломация последователно защитава и двете стратегически линии в своята активна балканска политика.

От август 1875 г. до май 1876 г., т.е. по време на първата фаза на кризата, която започва с въстанието в Босна и Херцеговина, фокусът на „Балхаус“ е основно върху двете бунтовнически провинции. Тук, в западната част на полуострова, в непосредствена близост до империята, военната партия на ерцхерцог Албрехт, подкрепяна от Франц Йозеф, иска да създаде „вътрешна колония“ на Австро-Унгария, така че Монархията да спечели „здрава опора“ на полуостров, разбира се за сметка на Османската империя.[1001]

Оттам нататък, през целия ход на кризата, австроунгарската дипломация винаги свързва различните варианти за решение на Българския въпрос със своите интереси в Босна и Херцеговина. Точно това има предвид Андраши, когато призовава за подходящо място за Дуалистичната монархия в „предните ложи” на Балканския театър и се позовава на „жизненоважните балкански интереси” на Австро-Унгария.

През пролетта на 1876 г., когато с Априлското въстание възниква и Българският въпрос, основният фокус на кризата се измества от Босна и Херцеговина към България, австроунгарската дипломация има принципно негативно отношение към национално-освободителните усилия на народите на юг от Дунава.[1002]

Тук Двойната монархия няма непосредствени териториални интереси, почти няма католици и няма изгледи за преодоляване на традиционното руско влияние.

Бисмарк, Горчаков и Андраши изобразени като пушки с надпис "Приятелски съюз" 08.09.1872 г.

Особено заплашителна за Виена е възможността за разрешаване на Българския национален въпрос чрез създаването на нова голяма южнославянска държава. Тази позиция е възприета и от Виенската дипломация по време на Константинополската посланическа конференция в края на 1876 – началото на 1877 г., на която великите сили търсят мирен път за разрешаване на кризата, в съответствие с предишните си споразумения.

След 1871 г. европейските велики сили не искат до рискуват нова война. Така че трябва да се запази статуквото на Балканите, което означава запазване на Османската империя и установяване на разумно споразумение между Русия и Австро-Унгария.

И двете империи трябва да обуздаят амбициите си за надмощие в Ориента, оставяйки ги за в бъдеще.

Резултатът от тези съображения е срещата на трима императори в Берлин през 1872 г. (цар Александър II, император Вилхелм I и император Франц Йосиф), преговорите между Александър II и Франц Йосиф в Шьонбрун през 1873 г. и в Райхщад в Бохемия (Чехия) през 1876 г.

В действителност Андраши гледа на съюза на трима императори като на съмнителен опит за обединяване на противоречиви позиции; Трябва само да си спомним неговото мнение, изразено по време на френско-германската война: „*Задачата на Австро-Унгария все още е да бъде опора срещу Русия и само докато изпълнява тази задача, в нейното съществуване има европейска необходимост.*“

[1001] Ekmečič, M.: Ustanak u Bosni. 1875-1878 (Der Aufstand in Bosnien. 1875-1878). Sarajevo 1973, S. 120-137.

[1002] Charmatz, R.: Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahrhundert. Bd. II. Von der Revolution bis zur Annexion. 1848-1908. Leipzig. Berlin 1914, S. 80-82.

Но поради натиска на Бисмарк, който иска да осигури добрата воля на Русия в случай на нов френско-германски конфликт, сега „Балхаус“ трябва да направи отстъпки спрямо Петербург.

Думата на германския канцлер има голяма тежест във Виена, защото Австро-Унгария разчита на подкрепата на Германия при решаването на Източния въпрос. И накрая, съюзът на трите императори дава гаранции на Двойната монархия, че Русия няма да търси решение на Балканите, без да се съобрази с интересите на Австро-Унгария.[1003]

В подготовката и хода на войната между Русия и Османската империя, обявена от Александър II през пролетта на 1877 г., Петербург фактически координира повечето си действия с Виена. Окупацията на Босна и Херцеговина от неутрална Австро-Унгария се разглежда във Виена като приемлива цена за военните победи на Русия и нейната силна позиция в освободената, но разделена и слаба България. Това е залегнало и в двете австроунгаро-руски конвенции от януари и март 1877 г. Те гарантират австроунгарския неутралитет в предстоящата война и развързва ръцете на Русия. Но представляват дипломатическа победа за Виена над руската дипломация, която се намира в трудна ситуация. Райхщадското споразумение гарантира този успех, като гарантира неутралитета на Дунавската монархия при военно решение на Източната криза в замяна на анексирането на по-голямата част от Босна и Херцеговина.

Двете страни също се договарят „да не оказват подкрепа за създаването на голяма славянска държава“.[1004]

В руския запис на договора това означава независимост на двете български държави – Северна и Южна България (Източна Румелия), в австро-унгарския вариант автономен статут, без споменаване на Македония.[1005]

С двете конвенции Виена възприема руското виждане за независимия статут на двете български държави. Тази отстъпка обаче е компенсирана с пълната анексия на Босна и Херцеговина с уговорката, че анексията не трябва да се разглежда като „акт на солидарност с превземането на България от руските войски“.

Виена е категорично против постоянно руско военно присъствие в България. Стратегически погледнато, тези споразумения дават гаранции на австроунгарската дипломация срещу образуването на голяма славянска държава в Югоизточна Европа и срещу по-нататъшната руска експанзия в източната част на полуострова, а също така позволява проникване в западната част на Балканите чрез анексията на Босна и Херцеговина.[1006] Следователно в началото на войната Андраши няма логична причина да приеме настойчивите предложения на британския си колега Дерби за съвместни военни действия срещу Русия, ако руските войски настъпят на юг от Балканите.[1007]

Австроунгарският външен министър разбира чувствителността на англичаните към евентуална руска окупация на Константинопол, което накърнява сериозно интересите на Великобритания в Близкия Изток. Но от друга страна, Андраши няма доверие в

[1003] Hantsch, H.: Die Geschichte Österreichs. Bd. II. Graz, Wien, Köln, 1962. S. 420.

[1004] Sbornik dogovorov Rossii s drugimi gosudarstvami. 1856-1917 (Sammlung von Verträgen Rußlands mit anderen Staaten. 1856-1917). Moskau 1952, S. 149-150.

[1005] Но в конвенциите са споменава само Румелия, „България и Румелия в естествени граници“. Според традиционните представи тогава Румелия обхваща Македония и Тракия. Понятието Източна Румелия е въведено едва от лорд Солсбъри, той уточнява „източна“ за да я отдели от Западна Румелия – т.е. Македония. (б. пр.).

[1006] Stojanovič, M. D.: The Great Powers and the Balkans 1875-1878. Cambridge 1968, S. 30-52.

[1007] Österreichisch-Ungarisches Rotbuch. Actenstücke aus den Corrcspondenzen des k. u. k. gemeinsamen Ministeriums des Äußeren über orientalische Angelegenheiten. I. Teil. (16. Mai 1873-31. Mai 1877). Wien 1878, S. 204-372.

английската дипломация, която очевидно иска да остави Австро-Унгария да понесе тежестта на евентуален военен сблъсък с руските сухопътни сили.

Подобна роля не отговаря нито на военните сили на Дунавската монархия, нито е на моралния вкус на Франц Йосиф. Скрупулите на държавниците от старата школа не им позволява да пренебрегнат Райхщадското споразумение и австроунгаро-руските конвенции.

Във Виена също се страхуват от съпротивата на Берлин срещу австроунгаро-английското стратегическо споразумение, тъй като Бисмарк продължава да се застъпва за стабилността на съюза на трите императори.[1008]

Но австроунгарската дипломация отчита антируската насоченост на балканската политика на Англия и все пак си оставя пътя към Лондон отворен.

В диалога между Виена и Лондон, Андраши извежда партньорството си с Дерби (според А. Пантев), до нивото на „морално споразумение“, без обаче да поема обвързващи военни задължения към Англия.

В центъра на това споразумение е договорката между Виена и Лондон за незабавно изтегляне на руската армия от България след края на войната, т.е. отказът от по-продължителна окупация като предпоставка за трайно влияние на Русия върху независима България.

Тази сложна ситуация, характеризираща се с неофициално разбирателство с Лондон и официално споразумение с Петербург, съществува за Виена до началото на януари 1878 г. Андраши е склонен да спре руската инвазия в Южна България чрез съвместни австроунгаро-английски военни действия. Неговата агресивност обаче е обуздана от императора и военната партия, които трезво оценят военната мощ на Русия и подчертават възможното и очаквано противопоставяне на Германия.

Следователно „Балхаус“ се задоволява с категоричното искане Петербург да направи условията на бъдещия мир предмет на конференция на великите сили, а не на двустранни руско-турски преговори.

Франц Йосиф кърпи своята империя съшита от различни разнородни кръпки

Когато Русия все пак тръгва по пътя на двустранно решение във връзка с примирието в Адрианопол (31 януари 1878 г.), Виена прави крачка от „моралното споразумение“ с Лондон към съвместни австрийско-английски военни действия срещу Русия. Оттогава до началото на Берлинския конгрес през лятото на 1878 г. източниците и историографията показват нарастващо австроунгаро-английско сближаване и отчуждение между Виена и Петербург.

Австроунгарската дипломация настоява за стриктно спазване на Райхщадското споразумение и двете последващи конвенции (от Будапеща и Виена – 1877 г.).

Руското правителство, от друга страна се стреми да използва победата си във войната, за да разреши окончателно българския въпрос и да постигне руското надмощие на полуострова. Има много австриоунгарски планове за бъдещето на България през тези месеци, но по същество Виена отхвърли създаването на обединена – макар и само автономна България, която се очаква да бъде окончателно узурпирана от Русия. Когато руската дипломация налага такова решение на българския въпрос на Османската империя с предварителния мир от Сан Стефано на 3 март 1878 г., плюс пълния суверенитет на Румъния, Сърбия и Черна гора. Така автоматично възниква рязък контраст

[1008] Tapić, V.-L.: Die Völker unter dem Doppeladler. Graz, Wien. Köln 1975, S. 326.

австроунгарските балкански интереси, „политически удар“, „дипломатическо поражение“, „застрашаване на позициите на Монархията на Балканите“ – така единодушно се изразяват водещите политически кръгове във Виена за Сан Стефано. Смята се също, че сега България е „на практика руски протекторат, охраняващ пътя между Сърбия и Солун“.

Андраши вече няма причина да отхвърля английското предложение за създаване на антируска коалиция между Лондон, Виена и Константинопол. Виенският кабинет отново започва да се готви за война с Русия и се опитва да нагнети недоволството от договора в Белград, Атина и Букурещ.

На 6 юни 1878 г. е сключена конвенция между Виена и Лондон за сътрудничество и взаимна подкрепа при преговорите в Берлин. Англия се ангажира да настоява за австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина. България трябва да се ограничи като автономно княжество с границите между Дунав, Морава, Стара планина и Черно море. Останалите части трябва да останат под военно-политическата власт на султана, а руското военно присъствие в българските територии да продължи не повече от шест месеца. Така Андраши идва в Берлин с две ясни цели, сигурен в английската подкрепа.

Първият е преразглеждането на предварителния мир от Сан Стефано, което принуждава Русия да коригира резултатите от своята победоносна война в съответствие с Райхщадското споразумение и австроунгаро-руските конвенции от началото на 1877 г.

Втората цел е да се проектира системата на международните отношения на Балканите по такъв начин, че тя да отговаря възможно най-близо на интересите на Австро-Унгария. [1009]

В допълнение към усилията си да присъедини Босна и Херцеговина, да се закрепи здраво на адриатическото крайбрежие и да установи благоприятна от гледна точка на Виена, граница между Сърбия и Черна гора, австроунгарската дипломация енергично подкрепя териториалната и политическата линия на външното министерство, насочена към максимално ограничаване на бъдещата българска държава.

Компромисът, предложен от Бисмарк, е Балканите да бъдат разделени на зони на влияние – австроунгарска зона на запад и руска зона на изток.[1010] Чрез Обединена България, германският канцлер иска да укрепи съюза на тримата императори и да предотврати австроунгаро-руски конфликт, не е приета от Андраши.[1011]

За Виена голяма и силна България в границите на Сан Стефано означава не само надвисналия призрак на голямата, хомогенна славянска държава в сърцето на Югоизточните Балкани, но и стълб на руското влияние на полуострова и пречка пред австроунгарското проникване.

Когато Берлинският конгрес приключва в средата на юли 1878 г., Дунавската монархия успява да се поздрави с „дипломатическа победа“.[1012] Изправена пред опасността от пълна изолация и нова война, Русия трябва да отстъпи. Австроунгарската дипломация успява да реализира най-важните си планове по време на Източната криза от 1875-78 г. Виена получи окупационен мандат над Босна и Херцеговина, със санджака Нови Пазар, на чиято територия получи „правото на гарнизони, както и военни и тър-

[1009] Christov, Ch.: Osvoboždenicto na Bàlgarija i pohtikata na zapadnite dāržavi 1876-1878 (Die Befreiung Bulgariens und die Politik der Westmächte 1876-1878). Sofia 1968. S. 199;Todorowa, Z.: Über die Politik Österreich-Ungarns gegenüber Bulgarien (1878 bis 1912), in: Österreich-Ungarn in der Wcltpolitik. 1900 bis 1918. Berlin 1965, S. 205.

[1010] Koscv, K.: Bismark, IztoĆnijat väpros i bälgarskoto osvoboždenie 1856-1878 (Bismarck, die Orientalische Frage und die bulgarische Befreiung 1856-1878). Sofia 1978, S. 439-440.

[1011] Bismarck, O. v.: Gedanken und Erinnerungen. Vollständige Ausgabe. Stuttgart, Berlin 1928. S. 500-515.

[1012] Wertheimer, E. v.: Graf Andrássy, sein Leben und seine Zeit. Bd. III. Letzte Lebensjahre. Charakteristik Andrássys. Stuttgart 1913, S. 141.

говски пътища“[1013], и вбива важен стратегически клин както между Сърбия и Черна гора, както и постига османците да продължават да владеят балканските области към Солун.[1014]

След като България е разпокъсана от Берлинския договор, Двойната монархия вижда призрака на голямата, компактна южнославянска държава, която спъва нейните аспирации на Балканите, като напълно обезвредена.

Андраши и вторият пълномощен представител на Австро-Унгария, барон Х. Хаймерле вземат активно участие на конгреса в създаването на двете части на България – Княжество България и провинция Източна Румелия (Южна България). Австро-унгарската дипломация участва и в изготвянето на клаузите на Берлинския договор, според който останалите български територии Пирот, Враня, Северна Добруджа и Македония отиват към Сърбия и Румъния, както и териториите на Беломорието и около Одрин към Османската империя.[1015]

Както казва Андраши тогава: „*Отворих Ориента политически и материално за Двойната монархия*“. Вече никой не може да промени реда на Балканския полуостров без съгласието на Виена, а икономическото влияние на Австро-Унгария също изглежда сигурно. Предотвратено е обединението на България, общата граница между Сърбия и Черна гора и е осигурено продължаването на съществуването на Османската империя. За Андраши най-важната задача е „*да се предотврати образуването на по-големи славянски държави там, където турското владичество рухва*“.[1016]

ГРАФ АНДРАШИ И ПОЗИЦИЯТА НА АВСТРО-УНГАРИЯ ОТНОСНО ИЗТОЧНАТА КРИЗА (1875-1879). ИСТОРИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД

автор Габор Деметер (Унгария), сборник „Генерал М. Д. Скобелев и его время (к 170-летию со дня рождения).“ Рязань, 2014., и в Gabor Demeter „Diplomatic Struggle for Supremacy over the Balkan Peninsula (1878–1914). Collected studies“. Sofia 2017.

Това изследване е посветено на външната политика на граф Дюла Андраши, министър на външните работи на Австро-Унгария по време на Източната криза, и австро-унгарската интерпретация на събитията, базирана на унгарски източници и съвременна литература.

Проблемът за политиката на Андраши по време на Източната криза е изследван в унгарската историография преди Първата световна война от Балани и Вертхаймер, както и от други участници в събитията.[1017] Те обаче не могат да останат безпристрастни,

[1013] Stefanova. S.: Mejdunarodni aktove i dogovori 1648-1918 (Internationale Akten und Verträge 1648-1918). Sofia 1958, S. 161.

[1014] Beer, A.: Die orientalische Politik Österreichs seit 1774. Prag, Leipzig 1883, S. 616.

[1015] Novotny A.: Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongresses 1878. Bd. I. Österreich die Türke! und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses. Graz, Köln 1957, S. 88-89

[1016] Tapić, S. 327.

[1017] Kállay, B.: Emlékek. Budapest, 1898; Sosnosky, Th. von: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. 1–2. Stuttgart-Berlin, 1913–1914; Halász, I.: Bismarck és Andrássy. Budapest, 1913; Falk, M.: Kor- és jellemrajzok. Budapest, 1903. Hegedüs, L.: Két Andrássy és két Tisza. Budapest, 1941; Balanyi, Gy.: A Balkán-probléma fejlődése (a Párisi kongresszustól a világháború kitöréséig, 1856–1914). Budapest, 1920; Balanyi, Gy.: Gr. Andrássy Gyula szerepe a Monarchia történetében. Budapest, 1924; Wertheimer, E.: Andrássy Gróf élete és kora. Budapest, I–II. 1934.

поради отрицателното си отношение към Русия, и надценяват ролята на граф Андраши. Балани обвинява Англия в провала на консервативните реформи, започнати от него през 1875-1876 г.[1018] Също упреква Горчаков за задълбочаващите се разногласия между бунтовниците и Османската империя.[1019]

Русия е обвинена в насърчаване на славянските народи към съпротива, отхвърляне на умерените реформи и е представена като коварен нарушител на постигнатите споразумения.

Тези автори са принудени да признаят, че Австро-Унгария не е заинтересована от реалното прилагане на реформите. Мнозина (от Метерних до Бисмарк и Дизраели) смятат, че реформите в Турция могат да създадат прецеденти за славянското население в Австро-Унгария.[1020]

Техните едностранчиви възгледи и заключения са преразгледани през 60-те и 70-те години от Дьосеги (*Diószegi*) и Палотас (*Palotás*)[1021], но политическата ситуация в онова време[1022] изисква чисто негативно тълкуване на австроунгарската политика като реакционен опит да се намеси в естествения процес на национално „пробуждане“ на народите и формирането на национални държави. Подобни оценки все още преобладават в трудовете на историците от България и съседните страни.[1023]

В унгарската историография Дьосеги (*Diószegi*) ревизира възгледите си по въпроса през 90-те години на XX в. В труда си „Бисмарк и Андраши“[1024], който е най-обективното и подробно изследване на тази тема в Унгария, той не засяга въпросите, свързани с проблемите на славянските народи на Балканския полуостров, и затова дава редица противоречиви оценки, особено, които се отнасят до западната историография.[1025]

Предишните трудове на този автор се отличават с придържане към диалектическия и историческия материализъм, и съдържат едностранчива гледна точка, лишени от историографски контекст.

След публикуването на последната му работа, няма нови обобщаващи изследвания. Това създаде впечатлението, че разглеждането на проблема е завършено.

Но тълкуването на политиката на Андраши единствено въз основа на вътрешните проблеми на Унгария е ограничено. Това ни принуждава да се обърнем към съвременните преценки на Източния въпрос, което допринася за по-задълбочено разбиране на отношенията между Австро-Унгария и Русия по Източния въпрос.

В унгарската историография съществува консенсус в разбирането, че основната цел на политиката на Австро-Унгария на Балканите е да се предотврати създаването на

[1018] Balanyi, Gy.: A Balkán-probléma fejlődése… p. 95.

[1019] Balanyi, Gy.: A Balkán-probléma fejlődése… p. 81.

[1020] Taylor, A.J.P.: Struggle for Mastery in Europe. (по унгарският превод: Будапеща, 2000). стр. 291.

[1021] Diószegi, I.: Ausztria-Magyarország és Bulgária a San Stefanó-i béke után (1878–1879). Budapest, 1961; Palotás, E.: Az Osztrák-Magyar Monarchia Balkán politikája a Berlini Kongresszus után (1878–1881). Budapest, 1982.

[1022] Социалистическото класово-партийно тълкуване на историческите събития. (б. пр.).

[1023] Ученикът на Дьосеги, Петър Каменов използва същите аргументи и същия стил на критика през 90-те години на XX век като Дьосеги преди 30 години. Виж Каменов, П. Граф Андраши и Балканите, 1867–1890. София, 2001 г.

[1024] Diószegi, I.: Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében. Budapest, 1998.

[1025] Schmidt, R.F.: Die gescheierte Allianz. Österreich-Ungarn, England und das Deutsche Reich in der Ära Andrássy (1867 bis 1878/79). Frankfurt am Main, 1992; Schmidt, R.F.: Graf Julius Andrássy. Vom Revolutionär bis Aussenminister.Göttingen-Zürich, 1995; Rupp, G.H.: A Wavering Friendship. Russia and Austria 1876–1878. Cambridge (Mass.). 1941; Rupp, G.H.: The Reichstadt Agreement. American Historical Review, 30. 1925.

голяма славянска държава, което само по себе си представлява заплаха за съществуването на дуалистична монархия.

Австро-Унгария възниква като конгломерат от територии с различни етнически характеристики. В нейните граници през целия XIX век се развива тенденцията за зараждане на национални държави, което оказва сериозен натиск върху дуализма на държавата. Отначало този процес е активен по западните ѝ граници, а до 1871 г., след обединението на Италия и Германия, Австро-Унгария губи водещата си позиция в Централна Европа.

Следователно сигурността на източните ѝ граници става по-важна задача, тъй като възниква ситуация на възможно териториално разширение. Но скоро възникват нови проблеми, породени от отслабването на Османската империя.

Славянските народи в Османската империя успяват да създадат свои собствени държавни образувания (б. пр. Сърбия и Черна гора), а австроунгарските държавници осъзнават, че могат да запазят влиянието си върху регионите само като забавят процеса на обединение на славяните. В противен случай развитието на събитията ще следва италианския или германския сценарий, според който отслабването на австрийското влияние става едновременно с обединяването на малките и слаби италиански и германски региони.

Следователно една отслабена Турция, която не се разпада на национални държави, е от полза за Австро-Унгария. Всички си спомнят известното предсказание на Фридрих фон Хенц от 1815 г., че Австрийската империя няма да преживее разпадането на Османската империя, защото вече няма да е необходима като противотежест.[1026]

В лицето на Руската империя, Австро-Унгария, има опасен съсед, чието съществуване събужда национални чувства не само сред славянските народи от Османската империя, но и сред техните събратя в Австро-Унгария, съставляващи почти половината от населението на държавата. Русия застрашава не само политическото и икономическото проникване на Австро-Унгария на Балканите, но дуалистичната структура на монархията и дори самото ѝ съществуване.[1027]

Тези обстоятелства са ключови за да разберем целите на външната политика на Австро-Унгария след 1871 г. Това се признава от политиците от онова време, и тази гледна точка се споделя и от съвременните изследователи.[1028]

Предотвратяването на образуването на голяма славянска държава се съдържа в условията на Райхщадското споразумение от 1876 г. и в Будапещенската конвенция от 1877 г. Тези страхове на Австро-Унгария са близо до практическа реализация във връзка със създаването на автономното българско княжество от Санстефанския мирен договор, което не само може да попречи на австроунгарската експанзия на юг, но може да повлияе върху нарастването на претенциите на славянското население в дуалистична монархия.

За Русия подкрепата за славянските народи на Балканския полуостров е само част от имперската и династична външна политика, допълнена от готовността, заедно с Австро-Унгария, да се противодейства на революционната заплаха.

Но опитът показва, че при определени условия постигането на имперски цели е възможно и чрез подкрепа на национални движения. За Андраши основната цел през

[1026] Taylor, A.J.P.: Struggle for Mastery in Europe. (Hungarian edition). p. 288.

[1027] Подобно на изявлението на Хенц, може да се предположи, че Австро-Унгария не би оцеляла след разпадането на царска Русия, тъй като Австрия е била полезна за други сили само като противотежест на Русия.

[1028] Diószegi, I. Ausztria-Magyarország és Bulgária. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961. p. 5.

70-те години на XIX в. е противодействието както на руските външнополитически планове, така и на националните претенции на славянските народи.[1029]

Това става очевидно през 1870 г., когато граф Андраши въвлича Сърбия в антируски съюз, обещавайки ѝ Босна и Херцеговина. В писмо до своя довереник Бенямин фон Калай, изпратено до Белград, той ясно очертава позицията си по този въпрос: „*Ако всички са убедени, че турските права не се зачитат от Русия, тогава нито Австро-Унгария, нито другите сили ще се намесват или възпрепятстват естественото развитие на събитията на Балканите*“.[1030]

Това намерение се разкрива в съгласието му да сключи съюза на тримата императори през 1873 г., който смекчава руско-австрийските противоречия по Източния въпрос, запазва статуквото и лишава от подкрепа претенциите на южните славяни.[1031]

Политиката на Андраши по време на Източната криза след 1870 г. цели да предотврати сътрудничеството между Русия и славянските балкански народи. Чрез някои отстъпки той цели да спечели бунтовните босненци, като предотврати разрастването на руското влияние. Но след провала на дипломатическата му нота от 31 декември 1875 г. той трябва да включи Русия в преговорите, за да ѝ попречи да поддържа самостоятелно претенциите на славяните.

Това е целта на Будапещенската конвенция, която не позволява образуването на единна славянска държава.

Когато поражението на Сърбия и българските „погроми“ правят руската намеса неизбежна, граф Андраши успява да прокара австроунгарските териториални претенции, като бъдат потвърдени в писмен договор, признат от Германия (доп. пр. и от Русия). Но тази последователно развивана политика претърпява крах на 3 март 1878 г. в резултат на подписването на Санстефанския мирен договор.

Това изследване обяснява и аргументира детайлите на външната политика, водена от Австро-Унгария (понякога мотивирана единствено от страховете на граф Андраши) в периода 1872-1877 г. преди започването на войната от Русия. Предлага се и анализ на различни интерпретации на основните събития, като споразуменията от Будапеща и Райхщад, показва се как Андраши намира изход от ситуацията заплашваща Австро-Унгария поради руското господство на Балканския полуостров, решение което спомогна за забавяне разпада на Хабсбургската империя с 30 години.

Личното мнение на един държавник и официалната държавна политика са две различни неща, които не винаги съвпадат. Въпреки че Андраши става министър на външните работи през 1871 г., това не означава, че неговите мнения не са оспорвани от други влиятелни групи в правителствените среди (начело с принц Албрехт или генералите Молинари и Родич). Той трябва постоянно да се адаптира към бързо променящите се външни и вътрешни политически условия, което може да се оцени както като гъвкавост, така и като нерешителност. За това недоброжелателите му го наричат „аматьор“, който без ясни позиции гони краткосрочни политически изгоди.

Преди Андраши да дойде на власт в „ерата“ на Метерних, външната политика на Австрия на Балканския полуостров се основава на ненамеса и съобразяване със статуквото.

Андраши първоначално дори отхвърля преобладаващата идея, че Австро-Унгария трябва да запълни властовия вакуум в случай на разпадане на Османската империя. До 1871 г. той се стреми да получи подкрепата на малките балкански държави в случай на руско-австроунгарска война, като ги кани да участват в окупацията на османска Босна. Но скоро изоставя тази идея и започва да клони към идеята за руско-австроунгарско

[1029] Diószegi, I. Ausztria-Magyarország és Bulgária p. 7.
[1030] Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 1733. Andrássy to Kállay, 24. 10. 1870
[1031] Diószegi, I. Ausztria-Magyarország és Bulgária p. 8.

сътрудничество на Балканите. Срещата между Горчаков и Андраши през 1872 г. в Берлин е посветена на идеята за взаимна ненамеса в делата на полуострова.[1032]

Русия подкрепя нотата на Андраши от 16 октомври 1875 г., в която той обещава реформи за Босна. Но това споразумение не оказа влияние върху Сърбия, Черна гора и босненските бунтовници. Сръбските управляващи кръгове се страхуват, че отказът им да подкрепят бунтовниците, може да доведе до увеличаването престижа на черногорската династия Негоши, заемайки страната на бунтовниците, след време, тя дори може да вземе властта в Сърбия.

И двете групи сред въстаническото ръководство са готови да присъединят бунтовните територии към Сърбия (Любратич) и Черна гора (Павлович).[1033]

„*За Австро-Унгария съществуването на Османска Турция е необходимо, тъй като тя не само привлича вниманието на малките държави (отвличайки я от Австрия), но в същото време пречи на техните националистически стремежи... Ако нямаше Османска Турция, тогава ще станем цел за много държави. Ако Босна се обедини със Сърбия или Черна гора или се създаде нова държава, тогава за нас играта ще свърши и ще станем следващата нежизнеспособна държава в Европа*“, пише Андраши, осъзнавайки тази заплаха непосредствено преди началото на въстанието в Херцеговина (29 януари 1875 г.).

Това обаче все още не означава искане за австроунгарската окупация на Босна. Бисмарк, който е нетърпелив да ескалира източния конфликт, осигурява на Андраши силна подкрепа.[1034] Той се надява, че Андраши ще представлява унгарските интереси противно на ревизионизма на австрийските католици, които могат да бъдат по-опасни за Германия. Бисмарк е против реформите в Османска Турция. Той е убеден, че всяка отстъпка на славяните на Балканите ще допринесе за увеличаване на тяхната активност в Унгария, както и за влошаване на положението на Андраши и унгарците и като следствие, ще доведе до разпространение на реваншистките настроения в Австро-Унгария.

Бисмарк решава да посредничи между Англия и Австрия и да подкрепи Андраши въпреки натиска от губернатора на Далмация, генерал Родич, който (доп. пр. като хърватин) се застъпва за окупацията на Босна.[1035]

През 1875 г. Франц Йосиф прави посещение в Далмация, където австрийските военни среди го представят като защитник на западните славяни.[1036] Това става причина за умишленото инсцениране на бунта в Херцеговина, което скоро води до ескалация на конфликта.

Техните опоненти от партията на Калман Тиса и Андраши пускат слух, че горепосочените военни среди (б. пр. Военната партия на ерхерцог Албрехт) се занимават с контрабанда на оръжие в Херцеговина.[1037]

Първоначално през януари 1876 г., Бисмарк съветва Австро-Унгария да успокои бунтовните провинции, Русия да си върне Бесарабия, докато Англия може да спечели Египет. През април 1876 г. Бисмарк осъзнава, че всички споменати сили толкова се недоверяват една на друга, че едностранна австроунгапска намеса ще бъде посрещната враждебно от Русия. Аналогично едностранната руска намеса ще повдигне вълна от недоволство в Австро-Унгария, а всякакви съвместни мерки ще бъдат възприети нега-

[1032] Diószegi, I.: Bismarck és Andrássy. p. 202, 204.

[1033] Balanyi Gy.: A Balkán-probléma fejlődése… p. 79.

[1034] Rupp, G. H.: A Wavering Friendship… p. 39.; Taylor, A.J.P.: The Struggle for Mastery in Europe (унгарско издание) стр. 288.

[1035] Taylor, A.J.P.: The Struggle for Mastery in Europe (унгарски издание),стр. 290.

[1036] Diószegi, I.: Bismarck és Andrássy. p. 207.

[1037] Szilágyi Dezső beszédei.. 1906. c. 137–138.

тивно от Англия, която не желае съвместни австроунгаро-руски споразумения на Балканите.

До 1878 г., когато Русия е близо до установяване на контрол над черноморските проливи, Англия и Австро-Унгария не стигат до съгласувано решение как да се противопоставят на Русия на Балканския полуостров.

Тази ситуация довежда до желанието на германската дипломация да укрепи съюза на тримата императори. По време на среща в Берлин на 10 май 1876 г. Андраши и Бисмарк не подкрепят идеята на Горчаков за предоставяне, автономия на въстаналата Босна. Преди това Андраши е готов да остъпи Босна на своя съюзник Сърбия, за да предотврати сътрудничеството ѝ с Русия.

Но избухването на Източната криза го принуждава да промени плановете си, тъй като всяка промяна в статуквото ще отслаби позициите на Австро-Унгария на Балканите. Всяко разширяване на руската сфера на влияние, според Будапеща, трябваше да бъде балансирано с промени в първоначалните планове за Босна.[1038] От този момент нататък Андраши вече не се противопоставя на анексията на този регион, считайки предоставянето му на автономия, подобна на българската, за неприемлива мярка.

„*Следващата стъпка на Източния въпрос ще бъде сътрудничеството на Сърбия и България срещу Османската империя на основата на нерешения босненски въпрос*“[1039]. Това предсказание на Андраши се сбъдва в бъдещето под формата на „македонския въпрос“.[1040]

Берлинският меморандум включва двумесечно примирие за воюващите страни и необходимостта от вътрешна реформа на империята.

През 1875 г. външната политика на Дизраели е много противоречива. Самият той се стреми да увеличи британското политическо и икономическо влияние върху Османската империя. Солсбъри възлага надеждите си на англо-руското споразумение, за да разрушава съюза на тримата императори, и не приема никакви инициативи, идващи от тези сили. Лорд Дерби не вярва на тези сили и е привърженик на „гордата изолация“ на Великобритания.

Андраши бързо разбира, че британското колебание и вътрешните политически промени в Османската империя правят всички усилия напразни. Русия и Австро-Унгария отново трябва да започнат преговори за разрешаване на Балканския въпрос. Това води до тайното Райхщадско споразумение. Според него в случай на турска победа (срещу Сърбия и Черна гора) основният принцип е запазването на статуквото. В случай на победа на малките държави, и двете страни се съгласяват на анексирането на въстаналите региони. За съжаление двете версии на споразумението, публикувани в първия том на съветския „Червен архив“ (1922 г.) и австроунгарските документи, се различават в съотношението на мащаба на заетите площи.

Руската версия споменава само част от Босна и Херцеговина, докато австроунгарският документ споменава цялата област. Тези събития изобщо не означават, че политиката на Андраши е била агресивна и от първите си стъпки е насочена към придобиване на Босна и след това на Македония.

Твърдейки това, П. Каменов се позовава на трудовете на Фалк (*Falk*) и Хегедюс (*Hegedűs*), които не са историци, а политици и публицисти и тяхното творчество има ретроспективен характер. Това желание да се представи Андраши като решителен и последователен антируски политик, който винаги е знаел какво да прави, е преувеличено. Каменов напасва събитията към концепцията, като избира изходната база. Събития-

[1038] Taylor, A.J.P.: The Struggle for Mastery in Europe (унгарско издание) стр. 289.

[1039] HHStA Wien, Polit. Arch. VIII. England, Fasc. 170. 21.04. 1878.

[1040] По-точно е да се каже, на Балканския съюз през 1912 г. По Македонският въпрос, Сърбия и България са непримирими врагове. (б. пр.)

та от април 1876 г. принуждават унгарския политик да се откаже от плановете за автономия на славянските провинции на Портата. Позовавайки се на биографията на Андраши, Каменов твърди, че той е изоставил надеждата да запази териториалната цялост на Османската империя, но това е реакция на настоящата ситуация, а не целенасочена политика.

Плановете за реформи, предложени от Андраши, не могат да се считат за неефективни от самото начало, тъй като Мюрцщегското споразумение от 1903 г., с изключение на създаването на международен контролен комитет, не се различава от тях.

През май 1876 г., след среща в Берлин, Андраши все още отрича реалността на анексията на Босна.[1041] Когато Калай напомня, че придобиването на Македония е невъзможно, тъй като сърбите искат обезщетение за това, Андраши отговаря, че за Австро-Унгария най-важното нещо не са териториалните придобивки, а противодействието на разширяването на руското влияние на Балканите. Ако това се окаже невъзможно, тогава е необходимо да се получи компенсация за увеличаването на руската сфера на влияние на Балканите.[1042]

Страхът от засилващата се роля на Австро-Унгария в региона принуждава правителството на Ристич в Сърбия да засили политиката си, което предизвиква симпатии сред (б. пр. панславистки настроени) общественици в Русия като Р. А. Фадеев, М. Н. Катков и Н. Я. Данилевски. В руските правителствени кръгове това засилва конфронтацията между консервативно настроените П. А. Шувалов, А. М. Горчаков и радикалът (б. пр. панславист) Н. П. Игнатиев.

Бързите военни успехи на Турция в Сърбия не са изненада за европейските сили. Горчаков отново предлага въвеждането на автономия в Босна, което предизвиква възраженията на Андраши. В крайна сметка и двете страни се съгласяват да останат неутрални и да прекратят военните действия за няколко седмици, когато Абдул Хамид, който отказа да направи каквито и да било отстъпки, става новият владетел на Турция със скритата подкрепа на британците.

Руско-австраунгарските действия са неефективни. Това подтиква мисията на княз Ф. Н. Сумароков-Елстон на 27 септември 1876 г. и предложението за съвместни военни действия в България и Босна. Андраши казва, че Русия трябва да действа сама, а Австро-Унгария ще остане неутрална, цената на което, ще бъде нейната окупация на Босна. Това споразумение е в полза на Австро-Унгария, тъй като дава възможност не само за анексиране на Босна без военни действия, но и за успокояване на унгарската общественост, която се противопоставя на всяко сътрудничество с Русия.

Споразумението не позволява присъединяването на окупирани по време на войната територии към Русия, което ограничава нейните възможни военни успехи. Лайош Гьози, ръководител на отдела на Министерството на външните работи, дори предполага, че Андраши е в състояние да защити интересите на Австро-Унгария, чиято позиция не зависи от това дали Русия ще изпълни обещанието си по отношение на България или не.

Съвременникът на Андраши, Ед. Вертхаймер смята, че той е чакал изхода от нещата, без да иска да се намесва твърде много в тази много неясна ситуация. Ерентал (бъдещият външен министър) смята, че Андраши е направил грешка в опита си да постигне споразумение с Русия. В наскоро публикувана си работа Р. Шмид (R. Schmidt, 1992) изразява мнението, че така Андраши е успял да парализира Русия.

И. Дьосеги, анализирайки споразумението, стигна до извода, че това е съвсем обикновена сделка без никакви трикове. Той отбеляза, че съвместните действия противоречат на интересите на Монархията, тъй като в този случай, дори ако Австро-

[1041] Szilágyi Dezső beszédei. Bp. 1906. p. 138–139.
[1042] Каменов, П. Граф Андраши и Балканы. С. 109, 114.

Унгария получи Босна, Русия може да окупира Румъния (заедно с придобиването на България), която граничи с Австро-Унгария. Войната на Австро-Унгария с Турция е невъзможна поради настроенията на унгарската общественост. Войната срещу Русия на страната на Турция също противоречи на истинските планове на Андраши, защото той възприема Османската империя като политически труп и се страхува, че намесата на малкита държави, може да принуди Австро-Унгария да води война на два фронта, за което не е готова.

Според Хувър Рап, Андраши се надява, че Русия няма да успее да постигне безспорна победа и няма да може да води война срещу Австро-Унгария през следващите десетилетия. Но австрийските източници не потвърждават това предположение, напротив, те съобщават, че австроунгарците се страхуват войната да не се превърне в революционна борба на славяните, дипломатическите условия и Райхщадското споразумение ще се обезсили при такова развитие на събитията, ако връх вземат панславистките настроения сред руската общественост и обкръжението на Игнатиев. Това означава безполезност на войната с Русия.

Това кара Андраши да подпише Будапещенската конвенция с Русия през януари 1877 г. Бисмарк отговаря отрицателно на запитване от Виена за позицията на Германия, която получава руска подкрепа през 1866 и 1870 г., в случай на руско-австроунгарска война. Той се опасява, че войната, завършила с безспорната победа на Русия, ще унищожи Австро-Унгария. Австрийските (доп. пр.: по-скоро немскоезичните – Судетите, австрийска Силезия, Австрия, Тирол, Каринтия) територии ще станат част от неговата империя, но Унгария сама няма да попречи на Русия да навлезе в Проливите.[1043]

Бисмарк не желае да участва във война на Балканите, които не влизат в германските интереси. Така съюзът на тримата императори в крайна сметка не успява да изработи единна позиция, която да е в интерес и на Великобритания.[1044]

Конференцията в Константинопол, започнала през декември 1876 г., протича при сътрудничеството между Солсбъри и Игнатиев.[1045] Нейният резултат е признаването на необходимостта от създаване на две български автономни държави с центрове в Търново и София, статуквото на Сърбия, незначителни териториални отстъпки за Черна гора и автономия на Босна.

Андраши правилно пише, че за пръв път от декември 1875 г., европейските държави показват единодушие по отношение на Източния въпрос. Но той е скептичен относно желанието на турците да подпишат решенията на конференцията и се оказа прав. Позовавайки се на новоприетата конституция, османското правителство отказа да направи това.[1046]

[1043] Авторът не е точен. Бисмарк не казва това в спомените си. Той не само че няма нищо против, а насърчава Русия към Константинопол и Проливите, за да повиши собствената си цена, защото това означава сблъсък с Англия. Неговата тревога е да не му се наложи да избира между двамата си съюзника, защото и Русия, няколко дни по-късно задава същия въпрос, искайки покрепа ако се наложи да воюва с Австро-Унгария. Другото което го притеснява е хаосът който ще настъпи при разпад на Дунавската монархия и последвалата борба на чехи, унгарци, хървати, сърби и пр. за подялба на Хабсбургското наследство.(б. пр.).

[1044] Това е невъзможно, позицията на Великобритания с Дизраели като премиер е силно антируска, няма как да стане. По-скоро при сплотени действия на Съюза на тримана императори, Англия трябваше да бъде изолирана и оставена пред свършен факт, лишена от възможността да състави нова „Кримска“ коалиция. (б. пр.).

[1045] Diószegi, I.: Bismarck és Andrássy. p. 223, 231, 242.

[1046] Защото са подстрекавани от Дизраели чрез оръдието му, посланик Елиът, който демонстративно не подписва решенията на конференцията. Така турците знаят, че Англия ги подкрепя и придобиват смелост. (б. пр.).

Заключителният протокол, подписан на 31 март 1877 г. (б. пр. в Лондон под натиска на Дизраели), предвиждащ демобилизацията на руската и османската войска, се отхвърля и от двете страни.

Австро-Унгария все повече се съмнява в целесъобразността на съвместни действия срещу Русия с Великобритания без чиято активна подкрепа, се отказа от действия в Сърбия и Румъния успоредно с руската офанзива. Тя е изумена от поведението на Англия поради факта, че Шувалов е информиран за англо-австроунгарските преговори от лейди Дерби, съпругата на британския външен министър.[1047] Така австроунгаро-английските планове за противодействие на Русия се оказват неосъществими.

Струва си да се разгледат концепциите на двете основни австроунгаро-руски споразумения и плановете на Русия преди началото на войната.

Според възгледите на Ристо Поплазаров плановете на Русия за Велика България са само фикция, трик на руската дипломация, която е наясно, че европейските сили няма да се съгласят с образуването на такава държава, но иска да събуди проруските настроения сред българите.

Според Димитър Благоев осъществяването на плановете за създаване на Велика България става основна цел на българския политически елит през следващите 70 години.[1048]

Горчаков се отнася негативно към усилията на посланик Игнатиев в Константинопол, чиито действия създават проблеми на официален Петербург. Посланикът в Лондон, Шувалов също оценява плановете на панславистите като нереалистични и противоречащи на споразуменията, сключени в Будапеща и Райхщад.

Освен това текстът на Райхщадското споразумение, сключено през юли 1876 г., има две версии. Версиите на руския и австроунгарския превод се различават по най-съществените въпроси.

Според руския вариант на Райхщадското споразумение, ако балканските държави постигнат окончателна победа във войната срещу Турция, Сърбия придобива Босна и Косово, докато Черна гора получава пристанище на адриатическото крайбрежие и Херцеговина. България и Румелия стават независими княжества в техните исторически граници, докато Гърция ще придобие Тесалия и Епир.

Според австрийската версия, Босна, Румелия и Албания трябвало да станат независими държави, Тесалия и Крит трябва да принадлежат на Гърция, а Константинопол трябва да стане неутрален град.[1049]

„Територията на България“ в австрийското разбиране, за разлика от руската интерпретация, съответства на Дунавския вилает на Турция, разположен на север от Стара планина, и не включва едновременно Македония (Западна Румелия) и Източна Румелия. Член VII, от Будапещенската конвенция, сключена през януари 1877 г., говори за окупацията на Босна от Австрия и България от Русия. Но член III на този таен анекс гласи, че в случай на разпадане на Османската империя не трябва да се допуска образуването на голяма славянска държава, а в същото време Румелия, България и Албания могат да станат независими.

Петър Стоянов тълкува Райхщадското споразумение от 1876 г. като подялба на сферите на влияние между две европейски сили[1050]: Сърбия, Македония и Солун са в

[1047] С която (доста красива жена) граф Шувалов има любовна връзка, и научава какво става в кухнята на британското правителство, рядък пример за съчетаване на удоволствието със служебните задължения. (б. пр.).

[1048] Благоев не е изобщо меродавен източник за цитиране, предвид погрешните му идеологически предразсъдъци. Не става дума за никаква велика държава или гонене на средновековни митове като Душановото царство и Византийската империя, а за обединение на българския народ в естествените му и реални за времето си етнически граници. (б. пр.).

[1049] Poplazarov, R.: A San Stefano-i fikció. In: Létünk (8), 1978/3. p. 157.

сферата на влияние на Австро-Унгария, а България и Тракия са в сферата на влияние на Русия.

Горчаков в тайната част на договора признава, че Русия ще се въздържа от провеждане на военни действия в Македония, което е направено по време на войната с Турция. Тези споразумения до голяма степен съвпадат със споразуменията на Йосиф II и Екатерина II през 1772 г. Желанието на Австрия за експанзия в Македония отново е отразено в плановете на Бек през 1897 г., но също така и през 1895 г. и 1886 г. в плановете на Хохенлое и Каличе (посланик в Константинопол).[1051]

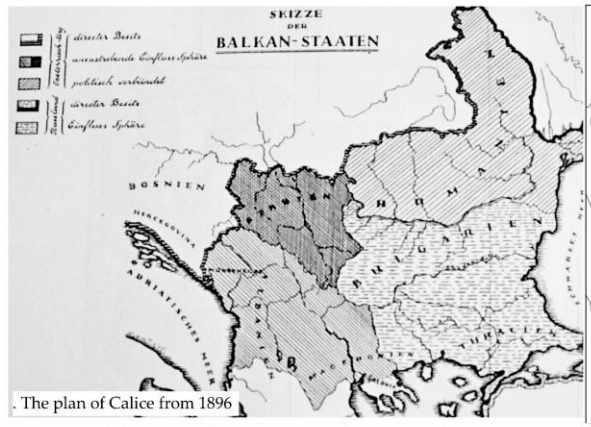

. The plan of Calice from 1896

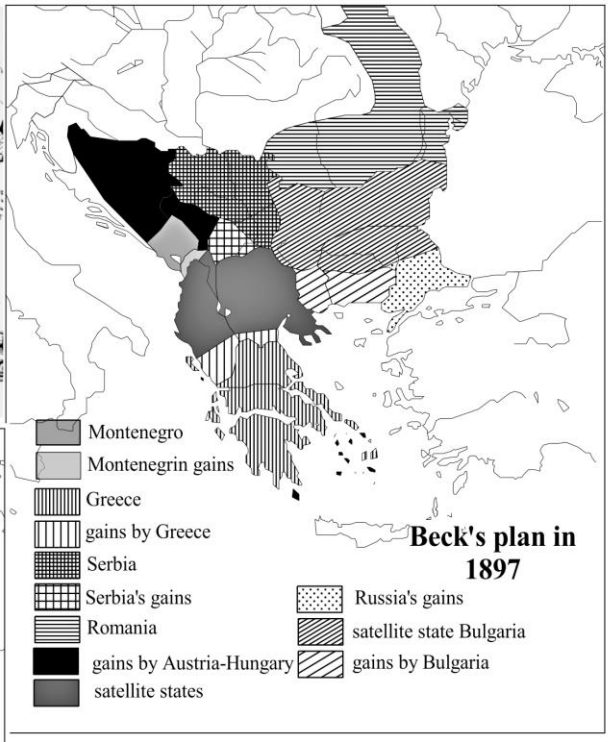

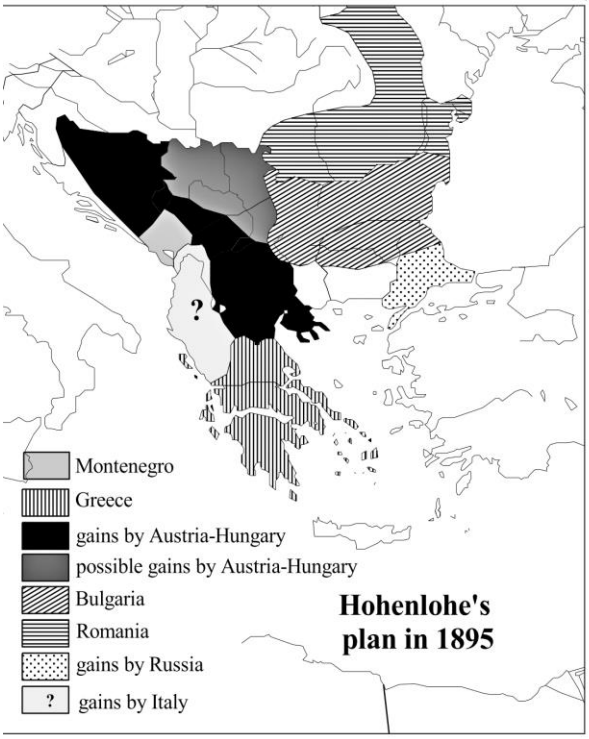

Австроунгарски планове за подялба на Балканите с Русия от 1895-97 г., съотв. на Каличе, Бек, Хохенлое.

[1050] Stojanov, Petar: Macedónia helye az osztrák-magyar, orosz és szerb kormány – a Balkán érdekszférákra való felosztásával és meghódításával kapcsolatos – terveiben 1876–1878 között. In: Létünk (8), 1978/3. p. 161.

[1051] Виж картите по-долу. Според Каличе, Австроунгария трябва да получи цяла Македония, Косово, Северна и Средна Албания, а България разглеждана като част от Русия или силно зависима от нея – цяла Европейска Турция от Струма на изток с Проливите. Според Хохенлое, Австро-Унгария трябва да получи Санджака, Косово и цяла Македония с Халкидики. Русия – Одринска Тракия с Проливите. Според Бек, Австро-Унгария получава Санджака, а от Северна, Средна Албаиня и Македония се формира васална австроунгарска област. България получава от Струма до Марица с излаз на Егейско море, а Русия – Одринска Тракия с Проливите.

От руска позиция, тези споразумения не позволяват австроунгаро-британско сътрудничество. В същото време Австро-Унгария не обещава да подкрепи Русия в случай на британска намеса. Последното е изключително трудно, ако Русия стигне до Проливите. И с промяната на зоните на влияние руската позиция може да се окаже на ръба на колапса, особено с подобряването на позицията на Австро-Унгария. Следователно е очевидно, че политиката, насочена към формирането на Голяма България, има шансове за реализация, като се започне от факта, че договорите не съдържат санкции срещу Русия, ако тя се опита да проникне в зоната на австроунгарското влияние.

В този случай Австро-Унгария ще си сътрудничи с Англия, но интересите им съвпадат само частично. Руската външна политика все още имаше шанс да постигне взаимно споразумение с Англия и да остави Австро-Унгария на мира.

Противопоставяйки се на руската дипломация, Андраши се стреми да получи подкрепа от Лондон и Берлин, въпреки факта, че техните интереси съвпадат само в една точка: да попречат на една държава да получи еднолично господство на Балканите.

Ситуацията на Балканите се усложнява от претенциите на малки държави, които противоречат на интересите на великите сили. Сърбия подписва споразумение с Гърция през 1868 г., според което те предявяват претенции към Македония на север от линията Охрид – Горна Джумая (днешен Благоевград). Милослав Протич от името на Сърбия предявява претенции към Солун, Катарджиу разширява границите ѝ до Видин на изток и река Дрина на запад. Планът за „Велика Сърбия" включва дори Лом-паланка (гр. Лом), София и разширяване на територията надолу по река Струма чак до брега на Беломорието. Сърбия се опитва да осъществят плановете си през 1876 г., като обявява война на Турция, а Гърция – в самия край на руско-турската война. На пръв поглед това не противоречи на условията на Райхщадското споразумение. Освен това Сърбия в този момент поддържа приятелски отношения с Австро-Унгария.

Но увеличаването на нейната територия тревожи Андраши, който се опасява от образуването на голяма славянска държава. Русия също игнорира големите претенции на Сърбия. Сърбия и Гърция на свой ред не са доволни от плановете на Андраши за предоставяне на автономия на Македония и плановете на Игнатиев за създаване на „Голяма България".

Положението на Австро-Унгария на Балканите се влошава след подписването на Санстефанския договор. Преди това тя се стреми да предотврати съюза на Русия и южните славяни; сега е необходимо да се наруши вече сключеното споразумение. За това е необходима нова тактика.[1052]

В писмото си от 14 април 1878 г. до посланика в Лондон Фердинанд фон Бойст Андраши отбелязва, че трябва да се постигнат две цели:

1) възможно най-скоро да се премахне руската окупация на България;

2) разпокъсване на Голяма България.

Едно руско военно присъствие в България – независимо дали е за кратък или дълъг период – може да направи влиянието на Русия в региона стабилно и да създаде България като руски васал. В този случай, продължава Андраши, Румъния ще бъде загубена за нас, тъй като руските войски вече са влезли в Румъния и Русия ще направи всичко, за да осигури пътя си към България.

Австро-Унгария не може да допусне създаването на проруски държави по границите си, които не само да блокират проникването ѝ на полуострова, но да я поставят в пълно обкръжение.[1053] Печелейки симпатиите на българския народ, Русия няма да изтегли войските си след две години дори по решение на международен договор.

[1052] Diószegi, I. Ausztria-Magyarország és Bulgária p. 9.

[1053] Както става в периода преди ПСВ.

Следователно в жизнените интереси на Австро-Унгария и Англия (благодарение на близостта на българската държава до Проливите) е да се постигне възможно най-скорошно изтегляне на руските войски след сключването на мира, твърди Андраши, опитвайки се да убеди британците да сътрудничат.[1054]

Изглежда, че най-после интересите на Австро-Унгария и Великобритания, поне отчасти, съвпадат. Втората цел – разпокъсването на Велика България, е в интерес както на гърците и турците, така и на румънците (доп. пр. и сърбите) и би създала „баланс на силите“ на полуострова.

Андраши в доклада си предлага Англия да „осакати новороденатa” България, за да осигури на Константинопол надежден и дълбок тил. Но как могат да бъдат реализирани тези цели? Това е важен въпрос, тъй като резултатите от мисията на граф Игнатиев във Виена през март 1878 г. показват, че руското предложение е неприемливо за Андраши.[1055]

Единствената сила, която изглеждаше загрижена за руското настъпление, е Англия. Затова Андраши решава да спечели благоволението на Лондон. Впоследствие всички външни министри на Австро-Унгария се стремят да привлекат Англия за сътрудничество на Балканите, но всички тези опити са неуспешни.

В писмото си Андраши очертава три пътя за постигане на целите си: 1) война; 2) международен конгрес; 3) изменение на някои разпоредби на Санстефанския договор, което ще го направи безполезен.

Конгресът е най-подходящият инструмент за защита на интересите на Австро-Унгария и унищожаване на резултатите от сътрудничеството между Русия и южните славяни; такъв конгрес е също в интерес на Англия, но не и на Русия. Освен това един неуспешен конгрес не изключва войната като решение, но обявяването на война изключва възможността за конгрес.

Андраши също трябва да се справи с неразбирането на политиката си в Австро-Унгария. Не само левите (Партията на независимостта) и десните опозиционни партии, но дори привържениците на дуалистичната система, представена от Либералната партия, водена от Калман Тиса, не разбрат стъпките на министъра на външните работи.[1056] Граф Алберт Апони, член на опозицията, дори се опитва да убеди британците да променят политиката си.

Много унгарци искат по-агресивна политика спрямо Русия като отмъщение за 1849 г. Те също се страхуват, че анексирането на Босна ще засили славянския елемент в монархията. Дори австрийските партии критикуват дейността на Андраши. Придворната (военна) партия иска териториално разширение, за да възстанови уважението към държавата; военните кръгове настояват за необходимостта от анексиране на Босна, за да се осигури защитата на „беззащитната“ Далмация. Тази партия, която до 1870 г. се фокусира изключително върху Прусия като основна заплаха, бързо става антируска.

Съвременното унгарско обществено мнение и историография смятат Будапещенската конвенция като доказателство за проруските настроения на Андраши, който всъщност е русофоб.

Българският автор И. Панайотов през 1960 г. определя това като проява на австро-унгарския империализъм.[1057]

[1054] HHStA, Wien. Min. des Aeussern. Polit. Archiv VIII. England Fasc. 170. (MOL, microfilm, W 38.).

[1055] Wertheimer, Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. III. Bp. 1913. pp. 111–113.

[1056] Diószegi, I. Ausztria-Magyarország és Bulgária. p. 13.

[1057] Панайотов, И.: Към дипломатическата история на Цариградската конференция (Декември 1876 – Януари 1877 г.). Известия на Института на Блгарска история 6. София, 1956. pp. 47–113.

Дьозеги твърди, че възможността за окупиране на Босна възниква само защото не може да се сключи друга сделка с руснаците и само това може да предотврати нарастването на руското влияние на Балканите.[1058]

Икономическите интереси също оказват влияние върху позицията на съвременниците. Аристокрацията и буржоазията се страхуват, че след разпадането на Османската империя индустрията на Австро-Унгария ще загуби пазарите поради конкуренцията на руските стоки. Конституционната партия смята, че царският деспотизъм е твърде опасен за демокрацията и либерализма. Заслужава да се отбележи, че Русия, за да осигури влиянието си в България, въвежда там либерална конституция.

През 1877 г. най-популярната политика в Австро-Унгария е войната срещу Русия. Но защо Андраши се стреми да насочи събитията по мирен път? Един от аргументите вече беше даден по-горе – войната изключи възможността за други решения.

Самият Андраши не винаги е бил против войната срещу Русия. Осъден задочно на смърт за дейността си през 1848 г., в писанията си през емигрантския период той разчита на конфронтацията между Русия и Австрия.

През 1870 г. само бързият крах на Франция спасява Австро-Унгария от война срещу Русия. Първата стъпка на Андраши като външен министър е опит за сключване на военен съюз с Великобритания срещу Русия. Но Англия, преследвайки политика на „блестяща изолация“, отказа сделката. Германия също не иска да влиза в конфликт с Русия. Това кара Андраши да приеме идеята за съюза на тримата императори през 1873 г.

През 1878 г. той със сигурност е убеден, че Англия все още не е готова да воюва с Русия и радикализмът на Дизраели може да бъде заменен от политиката на Гладстон срещу турското владичество на Балканите. Разбира се, Англия е разтревожена от готовността на Австро-Унгария да сключи сделка с Русия. В този смисъл споразумението от Будапеща допринася за една от основните цели на Андраши: постигане на сътрудничество с Англия.

След като получава информация за австроунгарско-руските преговори, Дизраели незабавно се обръща към Австро-Унгария и Русия, опитвайки се да постигне отделно споразумение с всяка от държавите и така да наруши постигнатото споразумение.

Андраши отговаря на британските предложения в нота от 20 май 1878 г. със седем точки, включително: забраната на руски протекторат върху която и да е част от Балканския полуостров; изтегляне на руските войски от десния бряг на р. Дунав; забрана за създаване на голяма славянска държава, руска окупация на Константинопол и затваряне на Проливите.

Целта на Андраши е да осигури интересите на Австро-Унгария без използването на оръжие, без да се превръща в инструмент на британската политика на Балканите.

Проницателният Солсбъри едновременно преговаря с Шувалов, поставяйки капан за Австро-Унгария: отделно руско-британско споразумение може да удовлетвори британските искания, без да изпълнява австроунгарските искания. Руската страна приема почти всички английски искания, с изключение на границите на България, така че Англия иска да използва Австро-Унгария като „таран” по този въпрос.[1059]

На английски въпрос дали Австро-Унгария възнамерява да разпокъса България, Андраши отговаря с въпроса „Готова ли е Англия да даде причина за обявяване на война?“

Андраши се надява на съвместна австроунгарско-британско-турска война срещу Русия, опитвайки се да избегне провеждането на военни операции сам. Но скоро британците и руснаците сключват сделка: Англия се съгласява да разшири руските грани-

[1058] Diószegi, I. Ausztria-Magyarország és Bulgária. p. 18.
[1059] HHStA, Wien VIII. England. Fasc. 170. 23.04. 1878. Andrássy to Beust.

ци в Кавказ, в замяна Русия се въздържа от създаването на Голяма България. Но за Англия основният проблем е, че руските войски вече са де факто в България и не могат да напуснат региона без натиск, чиято организация изисква австроунгарска подкрепа. Санстефанският договор, нарушава руско-британските споразумения и в крайна сметка Русия трябва да плати висока цена за инициативата, проявена от Игнатиев.

Тя трябва да се съгласи с изтеглянето на войските от България в рамките на 9 месеца след ревизията на Санстефанския договор в Берлин, докато продължителността на окупацията на Босна от Австро-Унгария е неограничена. Ако руската дипломация беше по-снизходителна към австроунгарската гледна точка, те щяха да запазят България, както Австро-Унгария задържа Босна. Това щеше да позволи на Русия да придобие стабилна база за бъдещи политически действия.

А сделката с Австро-Унгария стеснява полето за политически маневри на малките държави. В това отношение дипломатическите усилия на Андраши удължават съществуването на дуалистичната власт за повече от 35 години, тъй като забавят обединението на южните славяни[1060] и ограничиха руското влияние на полуострова. Австро-Унгария можеше да разчита на подкрепата на Германия, въпреки че тя е незаинтересована.

Германската външна политика също претърпява значителни промени между 1876-1877 г. В Кисингенския меморандум от 1877 г. Бисмарк отбелязва, че Германия действа като посредник между Австро-Унгария и Русия не за да ги помири, а за да увеличи различията им. Както и в по-ранната си концепция (Варцинския меморандум от 1876 г.), той смята за целесъобразно отделянето на европейската част от Османската империя. Ако Англия получи Египет, Русия – Черно море и Проливите, те ще постигнат статукво, което би ги хвърлило в съперничество, правещо невъзможно тяхното сътрудничество срещу Германия.

Бисмарк иска да използва Източния въпрос, за да отклони вниманието от Германия и Централна Европа, а дейността му на Берлинския конгрес е насочена към бързо сключване на споразумение, за което той защитава австроунгарските и британските интереси.[1061]

По време на Берлинския конгрес Андраши, както и в случая с Босна, се противопоставя на автономията на Източна Румелия. Той смята, че предоставянето на такава автономия по подобие на Ливан или Крит е просто забавяне на обединението на България и следователно само прелюдия към раждането на по-голяма славянска държава.[1062] Друг основен елемент от неговата програма е формирането на Източна Румелия да стане под егидата не на Русия, а на международна комисия. Той се стреми да даде на територията организационна харта възможно най-бързо, независимо от това колко либерална ще бъде тя, ще служи на интересите на Османска Турция или ще отговаря на местното население.

Причината за бързината е, че Андраши иска бързо изтегляне на руските войски. В това отношение дори възниква конфликт между Андраши и австрийския делегат в Източна Румелия и Б. Калай, бивш посланик в Белград.

Последният смята, че „конституцията“ трябва да задоволи местните жители и английския съюзник, вярвайки, че това е единственият начин да се предотврати нарастването на руското влияние. Британската страна също търси по-либерален вариант, надявайки се да предотврати както османски злоупотреби, така и обединителни тенденции в

[1060] Обединение на южни славяни няма и никога не е имало, има възход на сръбския шовинизъм, който умело се маскира под маската на югославизма. (б. пр.).

[1061] Riga Cs. A balkániállamokés a Berlini Kongresszus a bismarckipolitikában. In: Bodnár E. – Demeter G. (eds.): Államésnemzet a XIX–XX. században. Debrecen, 2006. pp. 21–37. pp. 24–25.

[1062] HHStA, Wien VIII. England. Fasc. 170. 29.04. 1878. Andrássy to Beust.

България. Но Андраши смята, че сътрудничеството с Англия е ограничено по време, само в париода докато съществува руското влияние на Балканския полуостров.

Андраши се стреми да възстанови правата на султана върху територията на Източна Румелия. Но желанието му да възстанови властта на Османската империя в Източна Румелия и бързо да ограничи руското присъствие си противоречат. Ако Андраши иска бързо да постигне резултати, той трябва да направи отстъпки пред Русия, която се опитва да подчертае българския характер на областта в уставните документи и е против укрепването на османската власт. Това означава, че възможностите на Андраши са много ограничени.[1063]

СБЛИЖАВАНЕТО МЕЖДУ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И АВСТРО-УНГАРИЯ ПРЕДИ БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС ПРЕЗ 1878 г. ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИ АНАЛИЗ.

автор Берталан Бордас, университет в Печ, Унгария, 2020 г.

Bertalan Bordás, University of Pecs, 2020.
The Rapprochement of Britain and Austria-Hungary – For eign Policy Analysis and the levels of decision-making before the Congress of Berlin 1878

Резюме. Дипломатическата история на Великобритания и Австро-Унгария са били предмет на изследване от много историци в миналото и настоящето. Трудовете по дипломатическа история подчертават основно важните събитията, довели до Голямата война (1914-18 г.), и накратко споменават алтернативните съюзи по това време. Такива са краткотрайните близки отношения между Британската империя и Австроунгарската монархия през 1877–1878 г.

Освен класическите източници на дипломатическата история, изследването се стреми да анализира всяко ниво въздействащо на външната политика – бюрокрация (дипломати, чиновници), лобистки групи и обществените настроения, за да се разбере причината за сближаването.

В заключение, целта на статията е да разкрие един пренебрегван фактор от международните отношения и да се изясни как външната политика е стигнала до възможността за британско-австроунгарския съюз.

Войната на Балканите и противоположните интереси на великите сили. Сред събитията, които определят хода на историята преди Голямата война, кризата след френско-пруската война от 1870-71 г., отново предоставя възможност на петте велики сили[1064] да променят статуквото на Европа.

Голямата Източна криза, включва европейската дипломатическа криза, руско-турската война[1065] и няколко дипломатически прояви, продължава до Берлинския конгрес през 1878 г.

През 1875 г. избухва въстание в Херцеговина срещу въвеждането на нови данъци и срещу своеволията на мюсюлманските бейове, което подпалва Балканите, а армията на някога могъщата Османска империя, не може да го потуши. С ескалирането на нап-

[1063] Diószegi, I. Ausztria-Magyarország és Bulgária. pp. 43–46.

[1064] Традиционният „Европейски концерт“ – Великобритания, Франция, Германия, Австро-Унгария и Русия.

[1065] M. Hakan YAVUZ and Peter SLUGLETT: War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin. University of Utah Press, Salt Lake City, 2011.

режението и трудностите за османската държава, ръководителите на руската външна политика виждат предстоящата възможност да сринат своя вековен съперник, и да отменят унизителния Парижки договор от 1856 г. Този мирен договор бележи по-ранните неуспешни опити за руско външнополитическо решение, постигане на руска хегемония, което води до Кримската война от 1853–56 г.

Дипломатите на император Александър II – княз А. М. Горчаков и особено Н. П. Игнатиев работят неуморно за разрушаването на предишната система.

Руснаците се стремят да създадат голяма славянска държава на Балканите още през 1876 г., когато подкрепят войната на Сърбия срещу Турция и хиляди доброволци са изпратени от Славянския благодетелен комитет да воюват в помощ на сърбите.[1066] Въпреки всички усилия на руското влияние, неопитните сръбски войски отстъпват пред числено превъзхождащите турски сили.

С кланетата на християнски поданици на Портата, поради избухналото въстание и в България, заплахата от руска намеса, вече надвисва на хоризонта.

Страхувайки се от руската експанзия и славянското обединение, великите европейски сили бързо реагират в името на своите интереси, прикрито или явно да застанат на страната на османците, Русия, или и на двете.

Политиците ръководещи тогава Британската империя[1067] – Бенджамин Дизраели (лорд Биконсфилд) и лорд Солсбъри, са най-заинтересовани от спирането на Русия, за да защитят своите търговски пътища и позиции в голямата игра за Азия, дори ако заемането на страната на турците предизвика обществено безпокойство.[1068]

По подобен начин политическото ръководство на Австро-Унгария[1069] вижда заплаха в основаването на славянска проруска държава близо до нейните южни граници, тъй като това заплашва вътрешния мир на славянските поданици на Двойната монархия. Император Франц Йосиф, граф Дюла Андраши – министърът на външните работи, и други бюрократично-военни кръгове се колебаят да обвържат страната с антиосманска или с антируска политика, тъй като последиците от първата рискуват да предизвикат обществено недоволство, а втората застрашава съществуването на съюза на трите императори.[1070]

Нотата на Андраши от 1875 г. обещава административни реформи и гаранции от трите сили (б. пр. съюза на трите императори), подписали Берлинския меморандум. Въпреки това по-нататъшната ескалация на въстанията и посланическата конференция в Константинопол през следващата година, довеждат до руско-турската война (1877–1878).

След сравнително кратък период на военни дийствия и решително поражение на османските сили при Плевен, турците капитулират на 31 януари 1878 г.

За известно време Русия и Австро-Унгария продължават да си сътрудничат в Райхщад (1876 г.) и според Будапещенската конвенция (1877), за разделянето на Балканския полуостров на западна и източна сфера на интереси. С договора от Сан Стефа-

---

[1066] HELLER, Mihail – NYEKRICS, Alexandr: Az Orosz Birodalom története. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 536–537.

[1067] По традиция в историческата литература понятията Англия, Британия или Великобритания са напълно заменяеми синоними.

[1068] Либералната опозиция и нейният лидер Уилям Е. Гладстон провеждат успешна кампания с брошурата си „Българските ужаси и Източният въпрос" през 1876 г. и в Мидлотианската кампания от 1879 г.

[1069] Аналогично понятията Австрия, Австро-Унгария, Двойната монархия, Дунавската монархия, или просто Монархията се използват като заменяеми синоними.

[1070] Споменатият съюз е създаден от германския канцлер Ото фон Бисмарк, за да обезсърчи всеки реваншистки опит на Франция. Ако съюзът се разпадне, дава възможност на Франция да привлече един от членовете му, както и става в по-далечното бъдеще.

но, Русия се доближи до реализирането на тези сфери. Въпреки че разчита на съюзниците – Бисмарк и кайзер Вилхелм I, пълната руска победа насърчава Двойната монархия да търси съюз и да действа в общ интерес с друга велика сила, за да спре своя източен съюзник.

Очевидният вариант е Великобритания – морски съюзник и дългогодишен благодетел на османците, мисъл която външният министър на Австро-Унгария има предвид от години.

Историография и външнополитически анализ. Възможността за военен съюз е „на масата", но поради много фактори е немислимо да се установят нещо повече от сърдечни отношения, т.е. сближаване.

Освен класическите източници за дипломатическата история, трябва да се включи в анализа всекои фактор влияещ върху външната политика – бюрокрация, лобистки групи и обществените настроения, влиянието на печата – за да се разбере причината за сближаването.

Историографията, обхващаща договореностите и дипломатическите отношения на великите сили е обширна. Що се отнася до подхода на авторите занимаващи се с история на дипломацията, трябва да споменем по-ранните автори – без да се стремим да дадем изчерпателен списък – като Вертхаймер[1071], Сетън-Уотсън[1072], Бъкъл и Монипени[1073], Лий[1074], Гулд[1075] и някои унгарци като Хегедюс[1076] и Ангиал[1077].

Техните трудове, с малки изключения са предимно биографични, съдържат националистически или други пристрастия, а разказите им са частично изградени върху спомените и архивните източници за личността, която е във фокуса им.[1078]

Автори около средата на века като Харис[1079], Медликот[1080], Руп[1081] и от втората половина на века като Бридж[1082], Милман[1083], Дьосеги[1084], най-вече Шмид[1085] и дори

[1071] WERTHEIMER, Eduard: Graf Julius Andrássy, sein Leben und seine Zeit, nach ungedruckten Quellen. Vol. I–III. Hungarian Academy of Sciences, Budapest, (1910– 1913).

[1072] SETON-WATSON, R. W.: Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics. Macmillan and Co. Ltd., London, 1935.

[1073] MONYPENNY, W. F. – BUCKLE, George: The Life of Benjamin Disraeli. Earl Beaconsfield. Vol. I–VI. The Macmillan Company, New York, 1920.

[1074] LEE, Dwight: The Anglo–Austrian Understanding of 1877 I. Slavonic and East European Review, 1931/10, 189–200. LEE, Dwight: The Anglo–Austrian Understanding of 1877 II. Slavonic and East European Review, 1931/10. 449–465.

[1075] GOULD, William A.: The Anglo–Austrian Agreement of 1878. English Historical Review 1926/1. 108–112.

[1076] HEGEDÜS Lóránt: Lord Beaconsfield politikai ügynökének jelentései. Gróf Andrássy Gyula és Tisza Kálmán politikájáról a keleti válság idejében. Századok 1937/added volume. 576–616. Ibid. Két Andrássy és két Tisza. Athenaeum, Budapest, 1938.

[1077] ANGYAL Dávid: Andrássy Gyula (1823–1890). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941.

[1078] E. H. Carr claims in his book, What is History? (Mi a történelem? Osiris Kiadó, Budapest, (1961) 1993.)

[1079] HARRIS, David: A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875–1878. The First Year, Stanford, 1936.

[1080] MEDLICOTT, William Norton: The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement. 1878–1880. F. Cass., London, 1963.

[1081] RUPP, George Hoover: A Wavering Friendship. Russia and Austria 1876–1878. Porcupine Press, Philadelphia, (1941) 1978.

[1082] BRIDGE, Francis Roy: Österreich-Ungarn unter den Grossmachten., Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH. (Ed.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Die Habsburgermonarchie im System der International Beziehungen. Vol. IV., Wien, 1989.

[1083] MILLMAN, Richard: Britain and the Eastern Question. 1875–1878. Oxford, 1979.

съвременници като Кович[1086] предоставят по-политически преглед от гледна точка, на държавните и международните отношения, избирайки съответната страна. Тези трудове слабо засягат другите обстоятелства, освен дипломатическите прояви на външната политика. Ан П. Сааб твърди в своята рецензия за книгата на Шмид: „*Шмид намеква, че антитурската агитация във Великобритания ... е била по-важна, отколкото се е смятало досега. Тази агитация и хилядите демонстрации и петиции, неспоменати от Шмид, осъществяват голям натиск на опозицията върху Дизраели и кабинета му. Без това Дизраели можеше да приеме предложенията на Андраши…*“.[1087]

Освен това Сааб предполага, че Шмид в някои части е схематизирал и теоретизирал, което трудно може да бъде критикувано, тъй като историците от миналото и настоящето често спекулират поради липса на източници или наративни причини. Следователно историците анализират външната политика, съобразно информацията на своите източници, и така си обясняват формирането на външната политика.[1088]

В своите контакти и решения, държавниците са под влияние на управленческите среди в техните страни, общественото мнение и демократичните ограничения в техните действия.

Комплексното изследване на всичко това, може да се нарече „методологичен анализ на външната политика“ (FPA). Прилагането на FPA като социална наука, „клон“ на науката за международните отношения (IR), всъщност представлява историческата социология в анализа на международните отношения, политическите абстракции и социалните науки в миналото. Според по-новите изследвания на историците и теоретиците занимаващи се с (IR), тя се „тества в лабораторията на историята“, при което получаваните резултати, облекчават конфликта между дисциплините. [1089]

„Историческият обрат“ хвърли светлина върху историята на международните отношения (IR) (напр.: аисторицизъм, ретроспективност, хронофетишизъм и т.н.), и историческата наука се обогатявя, „запазвайки“ връзката си със социалните науки.

Както каза Иън С. Лустик в изследването си върху историографията и пристрастията към подбора: „*(...) Историците също така ще намерят, в социалните научни обработки на историографията, нови видове въпроси, с които да изследват миналото и да развиват нови сюжетни линии, без да чувстват, че за да направят това по концептуално отговорен начин, те трябва формално и систематично да възприемат всяка конкретна теория рамка*“.[1090]

Следователно изучаването на методологичен анализ на външната политика (FPA) може да ни докаже тези нови набори от въпроси, отклоняващи се или допълващи кла-

---

[1084] DIÓSZEGI István: Bismarck und Andrassy. Ungarn in der deutschen Machtpolitik in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Teleki Laszlo Stiftung, Budapest, Wien und München, (1998) 1999., Ibid.: A magyar külpolitika útjai. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

[1085] SCHMIDT, Rainer F.: Die gescheiterte Allianz: Österreich-Ungarn, England und das Deutsche Reich in der Ära Andrassy (1867 bis 1878/79). Peter Lang, Frankfurt am Main, 1992.

[1086] KOVIĆ, Milos: Disraeli and the Eastern Question. Oxford University Press, Oxford, 2011. Kovic's book is an excellent synthesis on Disraeli's foreign policy influences and biographical history.

[1087] SAAB, Ann P.: „Rainer F. Schmidt: Die gescheiterte Allianz: Österreich-Ungarn, England und das Deutsche Reich in der Ära Andrassy (1867 bis 1878/79). Peter Lang, Frankfurt am Main, 1992. Central European History, 25 (04). 466–468.

[1088] TRACHTENBERG, Marc: The Craft of International History. A Guide to Method. Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2006. 15–27.

[1089] HOBDEN, S., HOBSON, J. (Ed.): Historical Sociology of International Relations. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. LAWSON, George: The eternal divide? History and International Relations. European Journal of International Relations, 2010. 18. 2. 203–226.

[1090] LUSTICK, Ian S.: History, Historiography, and Political Science: Multiple Historical Records and the Problem of Bias. American Political Science Review, 1996/3. Vol. 90. Online, URL: (https://www.jstor.org/stable/2082612). 616.

сическия строг разказ за причината и следствието, който произтича от изследване на източника и събитието.

Преди работата на Кенет Уолц, „Теорията на международната политика“[1091], историците Ренувен и Дюросел[1092] заявяват в своите книги, че основната им цел е била да разберат движещите сили на историята на международните отношения.

В труда на Ренувен читателят се запознава с геополитиката, миграцията, икономиката, финансите, националността и идеологията. Дюросел подчертава фактори като държавник и неговите психобиографични характеристики, национален интерес, сигурност и дори вземане на решения. Тези фактори са предмет на изследване от по-прецизната и модерна теория на FPA.

Като поддисциплина, тя е фрагментирана и показва прилики и общи черти с различни школи на теорията за международните отношения (IR). Неореалистичните и неокласическите подходи подчертават важността на връзката между международната система и държавите[1093], но те прилагат „разопаковането“ на концепцията за държавата и нивата на теоритичин анализ, което води до настоящата ни рамка на исторически анализ. Тази статия се фокусира върху различни нива на анализ.[1094] Те се състоят от следните микро- и макрофактори:

1. държавен глава и държавници, отговарящи за външните работи,
2. бюрокрация – държавници от апарата на външното ведомство,
3. кабинет, ратификация, групи на лобистки интереси,
4. медии (печат) и обществено мнение – вътрешни работи.

Добавяйки незначителни промени, тези категории се основават на изводите на Петер Наги (Péter Nagy)[1095] и Петер Мартон (Péter Marton)[1096] относно категориите за анализ по отношение на книгата на Марижке Брюнинг (Marijke Breuning) за анализа на външнака политика (FPA).[1097]

В заключение, целта на статията е да разкрие един пренебрегван аспект от международните отношения и да разбере как се е формулирала външната политика, осигурявайки възможността за британско-австроунгарски съюз.

Очертанията на британската външна политика. Според литературата за британската външна политика от 70-те години на XIX век, вътрешните работи стават все по-неотделими от външните, тъй като много транснационални, културни и икономически фактори формират процеса на вземане на решения.[1098]

Либералната и имперско-капиталистическата идея се възприемат от политиците представители на целия политически спектър. Това е обща черта за либералът У. Е. Гладстон, консерваторът премиер Бенджамин Дизраели, както и други влиятелни хора от националния елит.[1099]

Другият важен фактор за политическата изява на тези държавници е външната политика на Палмерстън, приложила на практика либерално-имперската идея.

[1091] WALTZ, Kenneth: Theory of International Politics. Waveland Press. Long Grove, IL, 1979.

[1092] RENOUVIN, Pierre, DUROSELL, Jean-Baptiste.: Introduction to the History of International Relations. Pall Mall Press, Oxford, 1968.

[1093] KISS J. Laszlo refers to Waltz and Singer in his work of Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében. Budapest. 2009. 203–207.

[1094] Jared MANASEK: Empire Displaced: Ottoman–Habsburg Forced Migration and the Near Eastern Crisis, 1875–1878. Columbia University, 2013.

[1095] NAGY Péter: Ki kormányozza a külpolitikát? Külügyi Szemle 2007. 204–279.

[1096] MARTON Péter: A külpolitika elemzése. AJTK, Budapest, 2013.

[1097] Breuning. Foreign Policy Analysis. Palgrave Macmillan, New York, 2007. 1–22.

[1098] PUTNAM, Robert D.: Diplomacy and domestic politics: the logic of two-level games. International Organization, 1988 42/3. 427–460.

[1099] SWARTZ, Marvin: The Politics of British Foreign Policy in theera of Disraeli and Gladstone. Palgrave Macmillan, London, 1985. 1–5.

Най-забележителният принцип, станал ориентир за бъдещите политици, е връзката между империята и нейните поданици. Например в случая с аферата „Дон Пасифико“[1100] демонстрацията на власт за престиж се среща с националистическа вътрешна подкрепа, и с интересите на другите велики сили, което оформя съотношението на силите в Кримската война.

Политиците използват като аргументи за действие, икономическите интереси и обществените настроения. Така всички геополитически въпроси, свързани с икономическите интереси, като „Голямата игра“ за Азия и Индия или Източния въпрос на Турция и Балканите, изглеждат жизненоважни за политиците.[1101]

Като основен източник на суверенитет трябва да спомена външнополитическото влияние на държавния глава, или в британския случай – кралица Виктория. Като притежател на изключителни прерогативи, законният източник на изпълнителни правомощия все още е в ръцете на владетеля – макар и ограничен от парламента и конституцията. Така Виктория има голям интерес да определя външната политика.

Този интерес се развива през първото десетилетие от нейното управление, в епохата на кабинетите на Пийл и Мелбърн, продължава в епохата на Палмерстън и има голямо възраждане при Бенджамин Дизраели по време на Източна криза.[1102]

Нейното „косвено“ влияние се проявява най-вече в отношенията ѝ с министрите; назначенията, позициите в кабинета и оставките, се извършват според волята на кралицата. Нейното участие във външните работи се осъществява с посредничеството на Бенджамин Дизраели, граф Биконсфилд. „Главният преговарящ“ – както Пътнам нарича лицето, отговарящо за външната политика, обикновено това е външният министър, но в нашия случай, през годините 1877–1878 г., Дизраели поставя под своя контрол и тази роля.

Като млад политик той формулира политическата си гледна точка по въпросите на Балканите и Близкия изток и се оплаква в своите трудове за провала на външната политика на Джордж Канинг, която е оставила Русия да се изявява на континента.

В ранната си политическа кариера, неговите романи и есета подпомагат политическия му възход. Истории като „Вивиан Грей“, „Контарини Флеминг“ и „Духът на Вигизма“ му донесят признание и силни почитатели сред колегите му тори, противниците му виги и групата на торите „Пийлити“[1103].

Следвайки стъпките, целящи разширяване на избирателното право на мъжете, и „Тамуъртския Манифест“[1104], той смята за необходимо, да се свърже управляващата класа (поземлената аристокрация) с работническата класа. Следователно социалноконсерватизмът се появява заедно с неговите идеи за външната политика в следващите му произведения, „Конингсби“, „Сибил и Танкред“.[1105]

[1100] Дон Пасифико е евреин, британски гражданин живеещ в Атина. През 1847 г. става случайна жертва на антиеврейски погром при който е разграбена къщата му. След това подава преувеличени искове за нанесените му щети, което пък настройва гръцкото обществено мнение антисемитски и така стига да сериозен британо-гръцки дипломатически скандал. (б. пр.).

[1101] SWARTZ, (1985): 10–23.

[1102] WILLIAMS, Glyn – RAMSDEN, John: Ruling Britannia. A political history of Britain 1688–1988. Longman Publisher, London, New York, 1990. 257–262.

[1103] Последователи на политика и държавник Робърт Пийл, един от основателите на Консервативната партия, премиер.министър от декември 1834 до април 1835 и повторно от юни 1841 до 29 юни 1846. Преди това на два пъти е министър на вътрешните работи (1822 – 27 и 1828 – 30). (б. пр.).

[1104] Политически манифест, издаден от Робърт Пийл през 1834 г., важен документ в историята на съвременната Консервативна партия във Великобритания, залагащ нейните основни принципи. Той става отправна точка за трансформацията на партията на торите в съвременната консервативна партия. (б. пр.).

[1105] Дизраели поставя расовите права на англичанина над правата на човека. Величието на Англия е въпрос на господството на една по-висша раса: „Упадъкът на една раса е неизбежен... освен ако... избегне смесването на кръвта“, твърди той (както и по-късно Хитлер). Дизраели се опитва да спечели ра-

Палмерстън и либералите доказват на младия Дизраели, важността на континенталната външна политика и нейната легитимност във вътрешната политика, въпреки че Дизраели и Дерби тогава критикуват политиката на Великобритания, от пейките на опозицията в парламента.[1106]

Дизраели също се изправя пред политически трудности, тъй като съперникът му, Гладстон, успешно разширява британското влияние и се справя с промените настъпили след обединението на Италия и Германия. След 1876 г. ставайки министър-председател за втори път[1107], вече над 70-годишният Дизраели отново е начело на външната политика. След като спечелва титлата „императрица на Индия“ за кралицата и съответно пълната подкрепа на Виктория, той прави позицията си изключително силна, дори в сравнение с колегите си министри, членове на кабинета.

Най-забележителното събитие в сегашното му премиерство, е раздялата с външния министър и стар политически приятел, който е доста предпазлив във външните работи.[1108] Дерби-син е доста пасивен и нерешителен: повлиян от идеите на баща си[1109], той държи Дизраели далеч от външната политика. Това отношение е използвано и подсилено от руския посланик (граф Шувалов), който не само убеждава държавния секретар на Форин офис, в мирните намерения на страната си, но развива близки отношения със семейство Дерби чрез умела дипломация, използвайси слонността към алкохола на лорд Дерби и в същото време влиза в интимна връзка с неговата съпруга.[1110]

„Българските жестокости“ на Гладстон, изразяват вътрешната опозиция в страната, и поставят в центъра на вниманието двойнствената игра на правителството на Дизраели, в отношението му с османските съюзници. Противоречията разделят както общественото мнение, така и политическите партии.

Дизраели е недоволен от своя кабинет и неговите членове до края на 1877 г. и имайки предвид собствените си планове, в крайна сметка управлява външната политика задкулисно, като обещава на лорд Солсбъри поста външен министър.

Лорд Солсбъри е противоположност на Дерби; той впечатлява със своята интелигентност, приема популярността Дизраели и се страхува да заема позиция, противоречаща на министър-председателя.[1111]

Другите служители във Форин офис, споделят аристократичните възгледи на Дерби. Тяхното поведение зависи много от докладите които получават от дипломатите (посланиците, консулите) зад граница, но много често, ситуацията често зависи от възгледите и характеристиките на самите дипломати.

ботниците за своята „национална кауза“, чрез осъществяване на политическите им искания за подобряването условията на труд, здравеопзване и осигуряването на поносими жилищни условия. Чрез политиката на империализма и расовата йерархия той възнамерява да преодолее социалната дистанция между класите в Англия, между „богати и бедни... между привилегированите и народа, между двете нации (класи), в обществото“. Възгледите му се доближават изключително до много по-късния националсоциализъм (б. пр.).

[1106] EGEDY Gergely: Disraeli és a konzervatív gondolkodás kialakulása. IN: Tibor FRANK (Ed.): Angliától Nagy Britanniáig: Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 152–159; KOVIĆ (2011): 3–46.

[1107] Първото му примиерство е в периода февруари – декември 1868 г. (б. пр.).

[1108] KOVIĆ (2011): 83.

[1109] Лорд Дерби–старши, е британски политик и държавен деец, три пъти министър-председател през 1852 г., от 1858 до 1859 г. и от 1866 до 1868 г. Той оглавява най-дълго Консервативната партия на Великобритания (от 1848 до 1868). (б. пр.).

[1110] След като научават, че лейди Дерби е издала държавни тайни и секретни документи на Шувалов, премиерът и кралицата стават все по-нетърпеливи да получат оставката на Дерби. SWARTZ (1985): 48.

[1111] SWARTZ (1985): 35. 43–47. KOVIĆ (2011): 84; ELDRIDGE, C. in England's Mission. The Imperial Idea in the Age of Gladstone and Disraeli 1868–1880. Macmillan Press, London, 1973. 172–175.

Във всяка столица са назначени посланици и други дипломатически агенти, а в големите градове – консули. Андрю Бюканън е посланик в австроунгарската столица Виена, работата му е подпомагана от Кори и лорд Литън – секретарите на Дизраели и Дерби. Бюканън събира информация чрез колегите си консули в Рагуза, Белград, Букурещ, или от други военни или тайни агенти. Най-известният му агент е Едмънд Монсън, изпратен в Пеща през 1873 г., за да проучи обстановката в Унгария, а по-късно поддържа неофициални преговори с Андраши през 1877/1878 г.

Информацията, предоставена от посланиците, често трябва да бъде повторно проверявана или от Форин офис, или от дипломати, служещи в Константинопол (Хенри Елиът и по-късно Остин Х. Леърд), Санкт Петербург (лорд Август Лофтъс) или дори Берлин (лорд Одо Ръсел).

Потокът от информация се осъществява чрез официални доклади, но в повечето случаи личната кореспонденция надхвърля официалните канали и дава по-добра представа за определени въпроси.

Доказателствата показват, че Бюканън, Ръсел и Леърд (и други) изразяват личното си мнение пред своите началници. Някои от тях дори изрично посочват предпочитанията си към личната кореспонденция.[1112]

Дизраели обаче не уважава много дипломатите и тяхното мнение, особено в годините на повтаряща се медийна агитация. Той вижда Бюканън като безнадеждно посредствен, Лофтъс като силно повлиян от Горчаков, Елиът като човек, който накърнява британските интереси, а Солсбъри (през 1876 г.) е „по-руснак от самия Игнатиев“.[1113]

Въпреки пренебрежението на Дизраели към „официалните“ източници на информация, по-голямата част от международната комуникация се осъществяваше чрез тези посолства и следователно те са жизненоважни за външната политика.

Други държавници на вътрешно ниво (напр. партийни членове, опозиция и други групи) също определят позицията на Дизраели, напр. Леърд описва ситуацията така: „кабинетът и печата удържат премиера“.[1114]

През годините 1875–1877 когато се отваря Източния въпрос, Солсбъри и Карнарвън[1115] подкрепят руското, т.е. християнско решение, изискващо край на османското присъствие в Европа. Според Солсбъри трудността на външната политика е типична за британската система. „В други държави […] външната политика се управлява от един човек, или най-много от двама–трима. Великобритания се управлява от кабинет състоящ се 12 до 16 души (...).“[1116]

И Дерби, и Дизраели са много проницателни по отношение на възгледите, които разделят мненията за вземането на решения в кабинета.

Според записа в дневника на Дерби от 21 октомври 1877 г., шестте „партии“ в кабинетите са: „партията на войната на всяка цена“: Харди, Дж. Манърс, Хикс Бийч. „партията, която обявява война, ако Русия стигне до Константинопол“: Крос, Смит и Кернс, „партията, която е съгласна с ограничена (руска) окупацията“: Солсбъри, „християнската партия“: лорд Карнарвън, „партията на мира на всяка цена“: лорд Дерби, и накрая „партията, която иска помирение и изпълняването на международни ангажи-

[1112] British Library, Layard Papers, Add MS 39130, 4 th of April 1878. Layard to Salisbury.

[1113] SWARTZ (1985): 33; SHANNON, Richard: The Age of Disraeli, 1868–1881: the Rise of Tory Democracy. Longman Publishing, London, New York, 1992. 279–282.

[1114] Add MS 39130, 2 January 1878. Layard to Lytton.

[1115] Министър на колониите. (б. пр.).

[1116] SWARTZ (1985): 87.

менти“: кралицата и „той“ [Дизраели].“[1117] В крайна сметка различията водят до големи промени.[1118]

Разделеният кабинет, сравнително слабата опозиция с временното оттегляне на Гладстон и лесното мнозинство в парламента, дават повече възможности за маневриране на правителството, но Източният въпрос разцепва цялата партийна политика.[1119]

Точно както правителството на консерваторите имат своите разногласия, либералите се опитват да маневрират и по двата начина. Партията е разделена на лагерите на „привържениците на мира“, агитиращите „Гладстонови“ радикали и по-практичните и комерсиални виги, под ръководството на Хартингтън.

Групите по интереси повлияват на разцеплението тъй като Ротшилд, Г. Дж. Гошен и други представители на деловите среди, търговските камари и общински съвети са принудени да заемат позиция, адекватна на техните интереси.[1120]

Промяната на тона преобладава и в поведението на печата. „Дейли телеграф“ и „Таймс“ сменят мениджърите си, а някои други – като „Дейли нюз“ продължават отразяването на турските жестокости.

Изразът „шовинисти“ се появява за да обозначи онези, които подкрепят Биконсфилд в неговите туркофилски възгледи, или просто онези които подкрепят твърдите мерки във външната политика.

Възходът на шовинизма е много очевиден в резултат на поляризацията на обществеността и консерваторите, канализиращи антируските настроения на работническата класа под знамето на подкрепата за националните интереси.[1121]

Войнствените вестници, подкрепяни от Консервативната партия чрез Монтегю Кори[1122], със сигурност надъхват и подхранват гнева сред русофобски настроените, когато стотици се събират в Хайдпарк, за да протестират.

По-особен вестник е „Дейли телеграф“, който промени позицията си и се превръща във вестник на „торите мохамедани“, но се ползва с доверие от широка аудитория, тъй като разделя моралистичното и политическото представяне на вътрешния дебат.

Вестниците или подкрепят антивоенните аргументи като „Манчестър гуардиън“, или преследват сензацията и намесата на обществеността в „международните работи”, като гореспоменатия „Дейли нюз“ и „Палмал газете“, „Спектатор“ и „Глоуб“. Някои от които дори предизвикват полемики във висшата политика с „изтекли документи“.[1123]

Според Шварц, въпреки че съвременниците го виждат като либерален рупор – един от най-надеждните вестници е „Таймс“. Настроенията на обществото са толкова променливи, че вестникът следва гъвкава линия, поради което по-скоро приглася, отколкото да влияе на общественото мнение.[1124]

[1117] VINCENT, John (Ed.): The Diaries of Edward Henry Stanley, 15 th Earl of Derby (1826–1893). Between September 1869 and March 1878. Offices of the Royal Historical Society, University College London, London, 1994. 446.

[1118] През 1878 г. Солсбъри заменя Дерби, Харди отива в Камарата на лордовете, а Ф. А. Стенли (братът на Дерби) става военен министър, а Хикс Бийч става министър на колониите след оставката на Карнарвън. SWARTZ (1985): 85.

[1119] KOVIĆ (2011): 84.

[1120] Edgar FEUCHTWANGER: 'Jew Feelings' and Realpolitik: Disraeli and the Making of Foreign and Imperial Policy'., Todd M. EDELMAN, Tony KUSHNER: Disraeli's Jewishness.Vallentine Mitchell, London, 2002.

[1121] THOMPSON, G. C.: Public Opinion and Lord Beaconsfield 1875–1880. Vol. I. London, 1886. 52–59.

[1122] Секретар на Дизраели в периода 1874–1880 г.

[1123] THOMPSON (1886): Vol I. 432–440.

[1124] Въпреки че неговият менаджър, Дж. Макдоналд признава, че симпатизира на руснаците, собственикът, Джон Уолтър и редакторът Дж. Делани се стремят към безпристрастност. THOMPSON (1886): Vol. I. 77., SWARTZ (1985): 75–76.

Очертанията на външната политика на Австро-Унгария. Анализът на външната политика подчертава важността на конституционното уреждане при вземането на външнополитически решения.

Противно на конституционната монархия на Великобритания и нейния кабинет като главно институция начело с премиера и министерствата, вземането на решения в Австроунгарската монархия е съсредоточено около и личността на външния министър или канцлера и неговото обкръжение. Подобно на британския монарх, австрийският император е единственият притежател на прерогативите, но вземането на външнополитически решения не е „възложено“ официално на нито един държавник до 70-те години на XIX в. Институцията, служеща за тази цел, е канцлерът, отговорен както за вътрешна политика, така и за международните отношения.

Вместо държавата или народа, източникът на суверенитет е императорът, а задачата на канцлера/външен министър е да се занимава с делата на самата Хабсбургска династия.[1125] Но малко след Компромиса от 1867 г. реформата на граф Фридрих Фердинанд Бойст, съперник и предшественик на граф Андраши, поставя началото на развитието на Министерството на външните работи.

Официалното създаване на външно министерство е крачка към модерното развитие за Хабсбургската империя, но реформата има и някои ограничения. Външният министър, не може да има и пост министър-председател на цялата империя, а все още е отговорен само пред самия император. [1126]

Следователно ролята на австроунгарският „главен преговарящ“ заема привидно по-неограничена позиция от британския си колега, но също така трябва да обмисли дали политиката му в крайна сметка не противоречи на волята на императора, „Компромиса“, вътрешната политика или онези групи, които подкрепят новото конституционно споразумение.

Императорът има последната дума и право на вето по всички въпроси, но той има особена слабост към граф Андраши и неговия ментор Ференц Деак, бащата на реформата и ръководител на унгарския политически елит. Тази връзка често се оказва критична. Императорът също трябва внимателно да обмисля политиката си, тъй като оставката на Андраши ще предизвика хаос в политически несигурното време, когато Хабсбургите жадуват за международен успех след унижението на Солферино (1859) и Кьониггрец (1866).

Въпреки че Франц Йосиф е станал по-предпазлив от уроците на миналото, неговите военни кръгове са нетърпеливи за реванш, търсейки имперски съюзници за своите планове. Ерцхерцог Албрехт и съветниците му (доп. пр. известни като военната партия), са решени да сформират съюз с Русия или Франция, срещу Германската империя. Тази партия не се интересува много от националността и националните движения. Те приемат инициативата на хърватската лоялистка партия да компенсират италианските териториални загуби с допълнителни славянски територии на Балканите.[1127]

Средите около Албрехт се противопоставят на австрийските либерали, които желаят да водят прогерманска политика.

[1125] Канцлерите ръководят външните работи още в средата на XVIII век, но само Кауниц и Метерних получават титлата персонално, а техните приемници служат без титла. MACARTNEY, Carlile. A.: The Habsburg Empire 1790–1918. Weidenfeld and Nicholson, London, 1969. 15.

[1126] Imre: Andrássy Gyula a „birodalmi miniszterelnök”? IN: RESS Imre – SZABÓ Dániel (Ed.): A Lajtán innen és túl. Budapest, 2007. 264–271; SOMOGYI Éva: Magyarok a bécsi hivatalnok világban. A bécsi külügyminisztérium Magyar tisztviselői 1867–1914. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet. Budapest, 2017. 40., SOMOGYI (2017): 35–41.

[1127] Целта на хърватите е Босна и Херцеговина да бъдат пряко присъединени към Хърватия и тя да се еманципира от Унгария. (б. пр.).

Унгарският елемент в империята и унгарските политици искат друга външна политика определяща се от други фактори: националната решимост, горчивия исторически опит от поражението на унгарската революция (1849 г.) от Русия, стремежа за свободна нация, и страх от възхода на славянските нации в долината на Долния Дунав.[1128]

Личният опит, чертите от характера и собствените убеждения, определят политиката на граф Андраши. Като висш аристократ и революционен посланик в Константинопол, той бързо осъзнава сблъсъка на интересите на Русия и Великобритания. През годините на своята парижка емиграция той публикува своя статия в „Еклестик ревю“ (*Ecclectic Review*) за позицията на Австрия в международните отношения и нейната необходимост да сключи исторически съюз с възстановената Унгария, за да спре Русия на изток.

През 1861 г. той се завръща в Унгария и постига своите политически планове, ставайки министър-председател на Унгария след „Компромиса“ (1867–1871).[1129] Поради неспособността на Бойст да се справи с кризата на Хохенварт в Цислейтания[1130], благоволението на императора към Андраши, и го издига от премиерския пост до по-високия пост на външен министър на империята.

Основната политика на Андраши е напълно противоположна на реваншистите: той иска да насочи вниманието на империята на изтока и срещу Русия, да сключи мир с Германия[1131], да спечели подкрепата на Великобритания и преди всичко, да изравни интересите на унгарската политическа нация с тази на великите сили. Всичко това е отразен в томовете на Едуард Вертхаймер, личният биограф и приятел на семейство Андраши.

Габор Деметер казва в скорошното си изследване[1132], че портретът на граф Андраши е много подсилен от неговите бивши колеги и близки публицисти (като М. Фалк, Л. Дочи, Б. Калай, М. Кони) и други историци.

Историческата представа за Андраши остава неоспорим до края на XX век и оказва силно влияние върху англосаксонската историография като трудовете на Сетън-Уотсън и др.[1133], които тълкуват политиката му като гениалния „капан“ с който да хване Русия на Балканите. Деметер осъзнава значението на „натиска“ и местното мнение относно вземането на решения, без категоричното разделение с методите на FPA, но подчертава наличието на неяснота на съществуващата историография.[1134]

[1128] TAYLOR, A. J. P.: The Struggle for Mastery in Europe. 1848–1918. Clarendon Press, Oxford, 1963. 231–233; MENYHÁRT Lajos: A három császár szövetsége és a magyar politikai közvélemény a keleti válság idején 1875–1878. Acta Univ. Debrecensis. Series Historica 5. 44–45. MACARTNEY (1969): 586–590.

[1129] HEGEDÜS (1938): 38, ANGYAL (1941): 12–21, KOZÁRI Monika: Andrássy Gyula. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 29–64, 208–212.

[1130] Кризата на Хохенварт през 1871 г., е свързана с опита на граф Хохенварт, примиер-министър на Цислейтания (т.е. земите изъвн историческа Унгария) да извърши реформа която да разшири правата на провинциите, и да федерализира империята, т.е. да разшири „компромиса“ от 1867 г., като включи в него и славянските народности. Естествено среща съпротивата на австрийските и унгарските партии. Покъсно привърженик на тази политика е Франц-Фердинанд, но убийството му в Сараево, осуетява нейното прилагане. (б. пр.).

[1131] Вертхаймер обяснява германското влияние с нарастващия страх на Андраши от заплахите на Бисмарк да подкрепи румънците, в случай че маджарският елит и министър-председателят решат да подкрепят франкофилските военни кръгове. WERTHEIMER (1913): Vol. I. 563–585.

[1132] Предходната статия в този сборник. (б. пр.). DEMETER Gábor: Count Andrássy and the Attitude of Austria-Hungary during the Great Eastern Crisis (1875–78). A Historiographical Overview. IN: DEMETER Gábor (Ed.): Diplomatic Struggle for Supremacy over the Balkan Peninsula. IHS, Sofia, 2017. 13–39.

[1133] SETON-WATSON (1935): 199–200, HEGEDÜS (1938): 150–153, 157–158. RUPP (1978). SCHMIDT (1992). WERTHEIMER (1913). MACARTNEY (1969). TAYLOR (1963) and DIÓSZEGI (1984): 25–27.

[1134] DEMETER (2017): 18–19, 20-31.

Концепцията за разделяне и управление на Балканите, но против Русия е оспорена от онези исторически свидетелства, които противоречат на по-далечната политика, наблягат върху „сдържане и компенсация“ или политика на статуквото.

Андраши гледа на Османската империя като на гаранция за сдържането на националностите на Балканите, с други думи, на онези елементи, които заплашват териториалната и конституционната цялост на империята, или по-скоро на Унгарското кралство.

Паралелно с руското настъпление (от 1876 г.) и срещите на съюза на тримата императори, политиката на Андраши става по-избистрена. Той постепенно променя своята позиция отхвърлящя окупацията на Босна, в съответствие с международните тенденции, военните кръгове и сценариите на загубите и ползите от една руско-турска война. Неговата променяща се и тайна политика зависи от гореспоменатите фактори и често се променя, предоставяйки възможност за погрешно тълкуване от по-късните историци, британските политици и местната опозиция.

Реформаторските инициативи на Бойст са завършени от Андраши през 1877 г. Противно на предишната практика, посланиците и чиновниците вече получават официална заплата и не зависят от милостта на своите домакини или собственото си богатство.

Меритокрацията[1135] печели известна почва и представителите на по-бедните, граждански слоеве могат да постъпят на служба, но дипломатическият корпус все още се състои главно от представители на аристокрацията.[1136]

Посланиците, чиновниците и консулите служат под стриктното ръководство на своите началници и външния министър. Държавният секретар става най-доверения заместник на министъра и ръководи кабинета, докато министърът отсъства. Такъв видна позиция заема барон Леополд Хофман, личният секретар на Бойст, а след това постът е „удвоен“ от унгарския колега барон Орчи, приятел на Андраши.[1137]

Посланиците и консулите имат по-малко влияние в делата, от британските си колеги на теория, но на практика голяма част от политическите преговори зависят от тях и връзката, която имат с Андраши. Като посланик в Лондон, Бойст не разполага с информация за тайните преговори на Андраши с руснаците, и следователно не се позва с доверието на външния министър.[1138]

Друг забележителен пример за влиянието на дипломатите върху политиката, са отклоненията от официалните инструкции, които прави посланика в Константинопол Ференц Зичи, което застрашава продължаващите преговори.[1139]

Други служители с по-ниски официални рангове имат голямо значение в някои случаи, като Монжела, секретар на посолството в Лондон, който води неофициалните преговори с Кори.[1140]

Тайните политически ходове на Андраши предизвикват противоречия и противоположни настроения сред обществеността и унгарската опозиция, но предизвикват помалко влияние в Цислайтания, която все още е заета с въпроса за реформата на Райхсрата.

Други съвременници, особено представители на унгарската общественост, която иска отмъщение за 1849 г., определят отношенията на външния министър с руснаците като нещо аристократично, но недостатъчно русофобско. Опозицията, включително

[1135] Меритокрацията е система на „равните възможности“, при коятослужителите се доказват чрез своите способности и талант, а не чрез богатство, потекло, по-голяма и привилегированост, социално положение или политическа власт. Т.е. издигане според способностите. (б. пр.).

[1136] SOMOGYI (2017): 80, 105, 185–186, 55–66..

[1137] WERTHEIMER (1913): Vol. I. 695–706; SOMOGYI (2017): 80–83.

[1138] DIÓSZEGI (1999): 234. KOVIĆ (2011): 167–168.

[1139] KOVIĆ (2011): 226.

[1140] SCHMIDT (1992): 263–268.

граф Алберт Апони, който иска военен съюз с Англия, е нетърпелива в своята агитация.[1141] Създадени са комитети от стотиците туркофилски настроени студенти, които протестират по улиците на Пеща и към които се присъединяват други. Агитацията се води от големите унгарски вестници. Статиите в „Пещер Лойд“, „Хон“ и „Пещи Напло“ се позовават на виенските вестници „Нойе Фрай Пресе“ (финансиран от Берлин) и „Фредман Блат“.[1142]

Статиите варират в критика или подкрепа на австроунгарската политика, но има общо объркване, произтичащо от секретността, въпреки че порицанието и възхвалата са често срещани.[1143]

Калман Тиса, министър-председател на Унгария иска да успокои обществеността и да защити автономната йерархия на външната политика. Въпреки че се разбира добре с Андраши, бързо губи политическа почва поради общественото вълнение.

Външният министър и императорът могат изцяло да игнорират вътрешното мнение в случаите на агитация, но изразяването на общественото мнение, може бързо да предизвика демократичната еманципация и обявяването на Унгария за суверенна държава. Курсът провеждан от граф Апони и унгарската опозиция застрашава установения едва преди десетилетие дуализъм в управлението. Андраши се стреми да гарантира дуализма и се консултира със сподвижника си Тиса по външните въпроси[1144], но, точно както Мидлотианската кампания спечелва изборите за либералите във Великобритания[1145], Източният въпрос се оказва труден за контролиране от правителството на Тиса, на изборите през 1878 г.[1146] В цислейтанските части на империята това води до пълен крах на либералното правителство и завръщане на консерваторите.[1147]

Началото на сближаването, неуспехите от 1877 г. Сближаването е предшествано от опити за осъществяване на контакти през 1872, 1874 и 1876 г. Двустранните преговори значително се активизират, когато обстоятелствата на руската намеса, руско-турската война и договорите, т.е. международните събития заплашват политиката на граф Андраши, „на ненамеса или запазване на статуквото“.

На 30 април британският кабинет решава да остане неутрален, но започва донакти с Двойнта монархия. В предложението си британците се интересуват, дали Монархията желае да защити Константинопол в съвместни действия.

Срещите между Дерби при Бойст стават по-чести, но и Дерби, и Андраши не се доверяват един на друг, най-вече защото Андраши не смята по-ранните британски предложения за достатъчно сериозни. Дерби изразява съмнението си относно желанието на Австро-Унгария да влезе във война заради интересите на Великобритания в Мала Азия и Дизраели е недоволен от работата на Дерби.[1148]

[1141] DEMETER (2017): 30–32.

[1142] Бюканън съобщава за финансирането на австроунгарски вестници, пишещи за балканските въпроси още през 1872 г. FO 7. Foreign Office and predecessor: Political and Other Departments: General Correspondence before 1906, Austro-Hungarian Empire (formerly Holy Roman Empire) /798. nr. 103, 110, 156; FO 7/799. nr. 235.

[1143] MENYHÁRT (1966): 48–52; SÁNDOR Tamás: Tömegmegmozdulások Budapesten a dualizmus első évtizedeiben 1873–1903. Doctoral Dissertation, Eötvös Loránd University, 2010. 81–95.

[1144] HEGEDÜS (1938): 123, 163–164.

[1145] Мидлотианската кампания от 1878–80 г. е поредица от външнополитически речи, изнесени от Уилям Гладстон, лидер на Либералната партия на Великобритания. Често се цитира като първата модерна политическа кампания. Тя поставя началото на завръщането на Гладстон като политик. Носи името си от избирателния район Мидлотиан в Шотландия, където Гладстон (който е от шотландски произход) успешно се кандидатира на изборите през 1880 г. (б. пр.).

[1146] KOZÁRI Monika: Tisza Kálmán és a Balkán-kérdés 1878-ban. Műhely, 1996/4. 19. 51–52.

[1147] CSORBA László: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált időszaka. IN: GERGELY András (Ed.): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2019. 372.

[1148] WERTHEIMER (1913): Vol. III. 33–38. DIÓSZEGI (1980): 7–9, 13–14. KOVIĆ (2011): 208–209.

Британските предложения са изпратени на 16 май, но Андраши отговаря обстойно едва на 1 юни. Той излага политиката на Австро-Унгария в седем точки, които ограничават завоеванието на руснаците на Балканския полуостров и подчертава важността на защитата на Константинопол в съответствие с интересите на останалите велики сили.[1149] Британският кабинет изразява голямо задоволство от обединяването на интересите си с тези на Австро-Унгария, но става все по-притеснен, защото руснаците дават гаранции само за Мала Азия и никакви гаранции за османската столица.

През следващите дни, на руската армия пресича Дунава и Дизраели инструктира Дерби да продължи преговорите с австроунгарците, въпреки че той му съобщава предупреждението на Шувалов за съществуващите споразумения между Русия и Австро-Унгария. Отхвърляйки посредничеството на външния си министър, Дизраели лично преговаря с Бойст и написва ново предложение до Австро-Унгария.[1150]

Той иска да знае дали австроунгарците са готови да влязат във войната на Балканите, в случай че руснаците окупират Константинопол.

Отношението на Андраши обаче предизвика само допълнителна несигурност. В депешата си от 12 юни той дава уверения само в случай на постоянна руска окупация на Константинопол, но дори отхвърля вероятността за временна такава. Той подчертава географското значение, че ако британският кабинет се откаже от плановете си, Великобритания може да се оттегли като морска сила, докато Австро-Унгария ще бъде оставена в трудна ситуация на война с Русия.[1151]

Друга причина външният министър да е неясен в предложението си е предупреждението на императора и ерцхерцог Албрехт, който подчертава важността на съществуващите споразумения (б. пр. т.е. с Русия). Андраши дори обещава на императора, че при никакви обстоятелства няма да предложи официален съюз на Англия.[1152] Отворените преговори могат само да сплашат руснаците да изпълнят своята част от сделката и да успокоят обществеността в Австро-Унгария.

Във вътрешната политика на Унгария студентските протести срещу правителството на Тиса, които започват през октомври 1876 г., достигат своя връх през следващия януари. Вестниците (напр. „Хон“, „Еленьор“) съобщават за военните действия от бойните полета и дипломатическите събития, като се позовават на статиите в „Дейли телеграф“ и други западни вестници.[1153]

От британска страна, антивоенно настроените членове на кабинета са загрижени за прибързаните, войнствени усилия на Дизраели и неговия съюз с кралицата, срещу вземането на решенията от кабинета.[1154]

По-късно, при новината за настъплението на руснаците от 30 юни, те подкрепят идеята на Дизраели да подсили и премести флота в залива Бесика. Преместването на флота служи за множество цели: изпращане на предупреждение до Русия, положително послание за облекчаване на австроунгарските съмнения и спечелване на подкрепата на войствено настроената общественост.

При следващия си опит британците споменават на австроунгарците, съобщението на Шувалов от 8 юни относно създаването на голяма славянска държава.

Освен това министър-председателят изпраща своя агент, Хенри Бътлър-Джонстоун, за да преговаря директно от негово име. Андраши все още е незаинтересован да отговори на 12-ти, тъй като научава от разговора на Бюканън и Орчи, че британ-

[1149] WERTHEIMER (1913): Vol. III. 49; DWIGHT (1931): 449.
[1150] DIÓSZEGI (1980): 10–16. KOVIĆ (2011): 210–215.
[1151] DWIGHT (1931): 449–453.
[1152] TAYLOR (1963): 245. RUPP (1978): 399–404, 405. KOVIĆ (2011): 213.
[1153] Hon, 1–2, 11, 13 June 1877, XV., nr. 136–165.
[1154] DIÓSZEGI (1999): 255–256. KOVIĆ (2011): 213.

ският кабинет искае да използва съюза само, като средство за натиск, за гласуване на военен кредит в Камарата на общините.[1155]

Следователно изтичането на информация от Бюканън незабавно нарушава инициативата на Дизраели и дава извинение на Андраши да запази позицията си. Дизраели е объркан от австроутгарската политика, но все още е нетърпелив да успокои ядосаната кралица и местната публика.

В депешите от 14 и 21 юни Дерби намира новите, но доста неясни предложения по въпроса за България за задоволителни, но условията се оказват неприемливи, тъй като нито Дерби, нито Дизраели могат да разберат мнението на Андраши по въпроса за окупацията; при какви условия той вижда руското влизане като постоянно или временно. Дизраели предприема по-нататъшни стъпки, за да превърне окупацията в *casus belli*, но кабинетът изпада в смут.[1156] Британската политика е забавена от съпротивата, създадена от изказванията на либералните политици в Камарата на общините и новата агитация на Гладстон във вестниците.[1157] Следващият австроунгарски отговор от 24 юни е повторението на седемте точки и призива за съвместни, но „независими“ действия.[1158]

Атаката на Плевен и неуспеха на руснаците на 31 юни, бързо прекратяват безпокойството на британския кабинет от необходимостта на англо-австроунгарския съюз. Следователно преговорите за взаимното разбирателство, завършват с неясните общи положения, за евентуална помощ в бъдеще, в случай, че руснаците влязат в Константинопол и някаква бъдещо съвместно начинание.

Преговорите се възобновяват но за кратко на 15 август, когато Австро-Унгария планира ограничена мобилизция, за да осигури границите си срещу продължаващите вълнения в Босна и Херцеговина, а Дизраели иска от Андраши да нападне съседните княжества Сърбия и Румъния, за да попречи на комуникациите на руски войски.

Дизраели получава от Ротшилд информация за споразумението от Райхщад, и директно от Шувалов на 10 октомври, следователно предложението му служи само като експеримент, за да се провери дали съществува партньорство между двете сили.

След тестване на австроунгаро-руските връзки, английският премиер е решен да подготви втора кампания и да се опита да посредничи между Русия и Турция, но Бойст предупреждава Дизраели, че Австро-Унгария се противопоставя на посредничеството.

Британските държавници са още по-объркани, когато Зичи, въпреки че не е получил такива инструкции, насърчава Турция да изпрати нереалистични условия на Русия.[1159]

Опитът за посредничество от страна на австроунгарския посланик в Константинопол, проваля усилията за австроунгаро-английското сближение, тъй като допълнително създава недоверие към Австро-Унгария и проваля замислените британски усилия, играейки в полза на Русия.

През ноември руснаците се прегрупират с румънците около Плевен, смазват османската съпротива, оставяйки пътя отворен към Константинопол. Кавказзката руска армиия настъпва по линията между Черно море и Карс в Армения.

На 9 декември Александър II пише писмо до Франц Йосиф, в което посочва предложените руско-турски мирни условия, включително създаването на Велика България.[1160]

[1155] DWIGHT (1931): 456–457.

[1156] VINCENT (1994): 413–427. KOVIĆ (2011): 214–215.

[1157] VINCENT (1994): 418, HANSARD, Thomas Curson: Parliamentary Debates. Vol. 234–235, Hansard's Parliamentary Debates, London, 1877. THOMPSON (1886): Vol. II. 191–208, 243.

[1158] DWIGHT (1931): 463–464.

[1159] KOVIĆ (2011): 218–222, 223–226.

[1160] WERTHEIMER (1913): Vol. III. 69–71. DIÓSZEGI (1999): 272–273.

Падането на Плевен сближава още веднъж Англия и Австро-Унгария, тъй като писмото на царя, нарушава конвенцията от Будапеща и Райхщадското споразумение, а Дизраели е готов да се освободи от миротворците в кабинета (Карнарвън, Дерби), и посредством кралицата, принуждава оставката на Дерби.

Кабинетът и обществеността също са разтревожени от посещението на кралицата в Хюендън (личното имение на Дизраели) привилегия, с която се ползва любимият ѝ премиер, както и от призива към парламента, което означава, че руската заплаха е непосредствена.[1161]

В очите на обществеността, турската съпротива в Плевен превръща мюсюлманските палачи и главорези в герои, а британската общественост промена отношението си, от привърженик на мира във войнствено настроена, тъй като либералните вестници променят тона успоредно с възхода на „Дейли телеграф“, „Таймс“ и „Спектатор“.[1162]

Карта-карикатура (1878) Русия в образа на Александър II сразява Турция. В краката на султана се чете "Български ужаси" и има черепи и човешки трупове.

Окупацията на Константинопол поставя най-големият въпрос в британската вътрешна политика, следователно Дизраели започва да печели подкрепата на обществеността.

На 17 декември единството на кабинета е постигнато с помощта на Солсбъри, а на 19-ти е изпратено ново предложение на Андраши от Дерби за присъединяване към антируски меморандум. Той отказва, тъй като е под влиянието на с Бисмарк, а Франц Йосиф все още чака отговор на писмото си до царя, в което възразява срещу условията на мира.[1163]

На 14–15 януари 1878 г. във Виена се провежда военна конференция, където Андраши се изправя срещу военните среди и онези, които аплодират руския триумф при Плевен. След конференцията Франц Йосиф инструктира Андраши да договори британски заеми за война. Външният министър дори заплашва руснаците, че Австро-Унгария може да осигури интересите си, и с „други средства“.

През следващите дни британският кабинет обмисля да подкрепи чрез съвместни военни маневри австроунгарския флот в Средиземно море[1164] и преговаря по въпроса за австроунгарския кредит. Дизраели заявява на Бойст, че британците са готови, ако Андраши иска да направи „голямото сближение“.[1165]

Изненадващо приятелските преговори са налице, тъй като Дарби е болен между 12-15 януари и Дизраели няма търпение да замени неохотния си министър, като покъсно разкрива надеждите си да предизвика австроунгарската мобилизация.[1166]

[1161] KOVIĆ (2011): 230–235.

[1162] THOMPSON (1886): Vol. II. 243–247.

[1163] Един изключително важен момент, който руската нелогична и объркана политика и личната безотговорност на Александър II пропиляват. Франц Йосиф е бил до последно за разбирателство с Русия. (б. пр.).

[1164] CAB 41/10. Photographic Copies of Cabinet Letters in the Royal Archives. 15 January 1878.

[1165] WERTHEIMER (1913): Vol. III. 74–75. DIÓSZEGI (1999): 273–280.

[1166] VINCENT (1994): 482–489.

Автократичните действия на Дизраели привличат вниманието на „Дейли нюз“.[1167] Австроунгарските инициативи от януари също следват нарастващото напрежение сред австроунгарската общественост. Монсън[1168] съобщава, че опозицията и обществеността са по-толерантни към правителството на Тиса, но стават все по-войнствени след речта на кралица Виктория, заедно с вестниците „Хон“, „Еленьор“ и „Пещер Лойд“. [1169] Тайните преговори между Кори и Бойст отново водят само до възражението на кабинета и на Дерби.

Загатвайки за разделението в кабинета и обстоятелството, че в речта на кралицата от 17 януари не се споменава нища за съвместни действия, на 21-ви Андраши отхвърля предложението за кредит и военен съюз. Той използва обстоятелството, че британският парламент не е гласувал въпроса за кредита и следователно не вижда гаранции зад британското предложение.[1170]

За да избегне по-нататъшно фиаско, Дизраели предприема показни мерки, за да увери Андраши в сериозността на британските намерения. Той иска да изпрати флота в Мрамарно море, точно както предлата унгарецът, и инструктира новия посланик във Виена, Хенри Елиът да информира австроунгарците за британският кредитен вот.

Английската страна е готова, но се нуждае от Андраши, за да позволи на правителството да поиска от парламента, кредит от 6 млна лири (който избягват да нирочат военен кредит). И двете усилия обаче завършват с фиаско.

Тревожните съобщения на Леърд от Константинопол закъсняват, флота, е спрян по средата на курса си, изчаквайки деня на гласуването. В крайна сметка тези колебливи стъпки обезсърчават Андраши да заеме провоенна позиция.[1171]

Британският кабинет е на мнение, че германците и руснаците са замъглили преценката на австроунгарския държавник.[1172] На 28 януари Андраши предлага идеята за нова международна конференция и неговата политиката сега е „война или конференция“.[1173]

Освен кралицата и обществеността, британците все още искат съюзник и не са готови да действат едностранно. По същия начин обществеността е войнствена, както и Андраши, но той се надява на решение от Бисмарк, и на конференция по отношение на руския предварителен мир за Турция. Той съобщава същото на Бойст и Елиът: необходимостта от конференция по въпроса за Проливите и „предварително да се стигне до поверително споразумение“, съобарзно неговите седем точки.[1174]

Страхът от Сан Стефано. След като подробностите от телеграмата на Леърд и предварителните мирни условия стават публично известни от „Морнинг ардвертизър“, „Таймс“ и „Морнинг пост“, първата седмица на февруари донася във Великобритания перспективата за война. Шовинистични, антируски настроени тълпи се събрат около парламента, шовинистите се обединяват в подкрепа на Дизраели и неговата политика.

В парламента Ф. Стенли, братът на Дерби, опонира на критиките на либералите и подчертава необходимостта от военни кредити. Сега Дизраели разполага с всички нива на вътрешната политика, които да подкрепят политиката му, и Андраши изглежда е готов за съвместно предложение. Подобно на британския премиер, той вижда струпва-

[1167] THOMPSON (1886): Vol. III. 299.

[1168] Баронет Едмънт Монсън е британски консул в Будапеща през 1871 г., а през 1877-78 г. е втори секратар в британското посолство във Виена. (б. пр.).

[1169] HEGEDÜS (1937): 588–589.

[1170] WERTHEIMER (1913): Vol. III. 81–83.

[1171] MILLMAN (1979): 371–373. DIÓSZEGI (1999): 287–289.

[1172] CAB 41/10. 27, 30 January 1878.

[1173] FO 7/921. 28 January–1 February 1878, Derby to Elliot (drafts) nr. 61, 65, 67, 82

[1174] FO 881/3477. 2 February 1878.

нето на руски войски в околностите на Константинопол като непосредствена заплаха и нарушение на всички бивши австроунгаро-руски конвенции.[1175]

В страха си да не тласне Австро-Унгария в ръцете на Великобритания, Горчаков е готов да приеме предложението на Андраши и Дизраели за подлагане на частите от договора на конференция, за голямо удоволствие на унгарското обществено мнение, но отхвърли идеята за провеждането ѝ във Виена.[1176]

Напрежението между Русия и Великобритания нараства и на 13 февруари: британският флот е изпратен към Константинопол и Принцовите острови, но в страха си да не провокират руснаците да окупират столицата, Леърд и адмирал Хорнби преместват флота към малоазиатския бряг. Руснаците действат колебливо и замат само селището Сан Стефано, тъй като императорът, министрите и военните се опасяват да не провокират съвместните действия на Великите сили.

Тайните преговори с Австро-Унгария продължават чрез Кори, и Дизраели обещава прибързано на кралицата 300 000 австроунгарска армия за войната.[1177] Андраши, се сблъсква с яростта на цислейтанското обществено мнение и военните среди, които му попречват да иска британски кредит за мобилизация. Ерцхерцог Албрехт, генерал Бек, лидерите на военния кръг, „антибисмаркистът“ Бехтолсхайм и славянофилски настроените генерали се съгласяват с идеята да заделят 3 млн. гулдена и изготвяне на планове за спешни случаи.

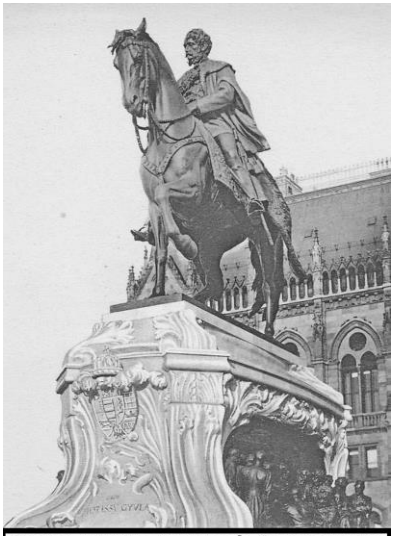
Паметникът на граф Андраши в Будапеща

Кръговете се оказват непреклонни във волята си да не водят война срещу Русия и допълнително убеждават Франц Йосиф, че Австро-Унгария ще остане изолирана в случай на война и проблемът е във враждебността на Андраши. Позицията на външния министър е много слаба, тъй като „Нойе Фрайе Пресе“ се обръща срещу него заедно с цислайтанските клерикали-консерватори, германски либерали и славяните от всички политически спектри, които се присъединяват към унгарската опозиция, в своята критика. Андраши трябва да оттегли молбата си британският кредит на 19 февруари, но иска финансова помощ отново на 21 февруари, обърквайки британския кабинет.[1178]

Перспективата за военен съюз между двете велики сили постепенно се изпарява в резултат на тези напрегнати февруарски дни.

Противно на събитията от 1877 г., когато разделението на британския кабинет възпрепятства сближаването, Дизраели сега има властта на „диктатор шовинист“, но британците все още не са склонни да действат без съюза на Австро-Унгария. Австроунгарското вземане на решения под натиска на предстоящата война, претърпя подобна промяна като британското: в този момент то е разделено от военните кръгове (като лобистка група) и общественото мнение.

Договорът от Сан Стефано е подписан на 3 март и нарушава интересите както на Великобритания, така и на Австро-Унгария, тъй като дава легитимност на руската окупация на Мала Азия и създаването на Голяма България. До март и двете страни, които се противопоставят на руската експанзия, трябва да потърсят други начини за сът-

[1175] MILLMAN (1979): 378–379. KOVIĆ(2011): 238–241.
[1176] Hon, 1 February, 1878. XVI. 30–53.
[1177] KOVIĆ (2011): 244–246.
[1178] RUPP (1978): 370–381.

рудничество. Конференцията бързо се превръща в обект на желание за всички участници и техните „главни преговарящи“ на международната сцена.

В този сценарий Бисмарк иска да действа като „честния посредник“, за да предотврати войната между съюзниците си в съюза на тримата императори и да осигури коалицията.

Между 5 и 10 март австроунгаро-британските преговори се насочват към предложената конференция в Берлин, където ще бъде преразгледан договора от Сан Стефано. Позицията на Андраши се превръща в пожелателно разбирателство с Великобритания в случай на конференция или конгрес, както той изразява своята политика пред Бойст и Елиът.[1179] Дизраели и кабинетът сега са любопитни до каква степен Андраши е готов да сътрудничи. Новините от гласуването от австрийските делегации (парламента) за първата половина на кредита се оказват обещаващи.[1180]

Необходими са допълнителни партньори за натиск, тъй като османците са под влиянието на Русия. Британците работят върху идеята си за италиано-гръцко-френски съюз (Средиземноморска лига)[1181] и са готови да водят война – или поне да блъфират за нея, за да укрепят позицията си и да принудят Русия да подчини всички точки на договора на ревизия. Тази политика се проявява в руския циркуляр 14-15 март за „условно приемане на конгреса“.[1182]

Общественото мнение драматично се обръща срещу руснаците. Британските вестници от всички страни все още са разтревожени, спирайки се на въпроса защо руснаците не са склонни да подчинят договора и поставяха под съмнение мъдростта на мирната политика на Дерби.[1183]

Между 19-25 март британците се опитват да заплашат Русия, но без много успех. Войната сякаш наближава, но и двете сили търсеха алтернативи.

В Австро-Унгария политиката на Андраши и военните кръгове, зависи от въпрос кой ще получи подкрепата на Франц Йосиф и стига до сблъсък. Руснаците изпращат Игнатиев на мисия във Виена, за да разбере дали има съмнения за съюз между Великобритания и Австро-Унгария. Игнатиев се опитва да спечели симпатиите на австрийските военни кръгове и се среща с тях предварително, като не крие желанието си за отстраняването на Андраши и замяната му с по-благоприятен външен министър. Неговите интриги обаче отблъскват ерцхерцога и императора.[1184]

Андраши опонира на Игнатиев, с нарушаването на уверенията, дадени в споразумението от Будапеща. Игнатиев се позовава на по-ранната позиция на Австро-Унгария, тъй като те не е възразили срещу създаването на България в предишните преговори. Андраши предлага Австро-Унгария да получи Западните Балканите и да ограничи границите на новата държава, като изяснява, че окупацията е *casus belli*.[1185]

Въпреки новите условия, независимо дали са замислени от Андраши като неосъществими или не, Игнатиев не постига компромис и напуска града с австроунгарските предложения.[1186]

От 27–30 март Андраши измисля нов подход към Англия и предлага присъединяването на Западните Балкани с Албания и ограничаване на южните граници на България. Субсидираните вестници публикуват откъс от статия на Фремдън Блат, призова-

[1179] FO 424.Foreign Office: Confidential Print Turkey/68. various telegrams from Elliot to Derby: on the 5 th (nr. 182., received on the 10 th), 7 th nr. 175 on8 th , nr 56 and nr. 178 on 9 March 1878.

[1180] FO 424/68. 10–11 March 1878, Elliot to Derby nr. 62, 187.

[1181] KOVIĆ (2011): 251–254.

[1182] FO 881.Foreign Office: Confidential Print (Numerical Series) /3526.

[1183] THOMPSON (1886): Vol. III. 398–406.

[1184] RUPP (1978): 479–482.

[1185] FO 7/930. 1 April 1878, Elliot to Derby nr. 272; Kovic 2011. 254–255.

[1186] RUPP (1978): 486–495.

ваща за съвместни действия, изпратен от посланик Елиът.[1187] На 1 април Елиът докладва за провала на мисията на Игнатиев, а с това и за подновеното сближаване с Андраши.[1188]

Въпреки че британците са нетърпеливи най-накрая да получат дълго желаните предложения на Австро-Унгария, Дизраели бързо осъзнава възможността най-накрая да притисне руснаците в ъгъла с тази нова изолация. Очертаващата се цел на споразумението е да накара руснаците да се съгласят на цялостно преразглеждане на Санстефанския договор. Премиерът иска да повика резервистите, което провокира Дерби да подаде оставка и Солсбъри го заменя. Така военнолюбците сплотяват кабинета.

Последната заплаха за Русия е неизбежна, затова циркулярът на Солсбъри е изпратен до великите сили. В циркуляра британците изразяват готовността си да се бият с Русия по всички граници.[1189]

Андраши изразява задоволството си от циркуляра, тъй като е солидна основа за по-нататъшни преговори и Солсбъри предлага новото разделение на Балканите, като подкрепя австроунгарската анексия на Босна. Политиката на статуквото е отхвърлена за британците, но дори и за Андраши, който не е склонен и планира сътрудничество само на конгреса.

Освен че търси ограничаване на руската окупация, той иска да следва и политиката на военните среди. На 3 април Леърд информира Форни офис от Портата, че Австро-Унгария е насочила поглед към Босна. Британците добре знаят, че това нежелание по отношение на Босна идва от туркофилските, и най-вече антиславянски настроения на унгарското население. Виенският двор изпраща високопоставен служител в Будапеща, за да преговаря с Тиса и да „усмири унгарците“.[1190]

Дизраели изразява в писмо до кралицата, че Андраши е „хлъзгав като змиорка”.[1191] Той се плъзга между Русия и Англия, но виенският кабинет, по-вероятно ще сключи споразумение с Русия, след изтеглянето на британския флот.

Руснаците отново изглеждаха готови да преразгледат договора и през първите седмици на април става трудно да се свържат британските азиатски интереси с австроунгарските желания към брегoвете на Черна гора и други територии, които са от второстепенно значение за Великобритания, но пречка за споразумение с Русия. Андраши осъзнава безсмислието на сделката си твърде късно.[1192]

От 13 до 21 април той се опитва да осигури споразумението с Великобритания, като намира общи интереси и променя своите седем точки. Той има за цел да ограничи окупацията на руските войски и границите на Южна България и в крайна сметка, се съгласява с план за разделянето на новата държава и подчиняването на южната част на османската администрация, за осигуряване защита на Константинопол.[1193]

[1187] FO 424/68. 27–30 March 1878, Tages Presse, Neue Freie Presse: FO 7/930. 4 April 1878, Elliot to Salisbury nr 285.

[1188] FO 7/929. 27 March 1878, Elliot to Derby nr 254, FO 7/930. 1 April 1878, Elliot to Derby nr. 270.

[1189] KOVIĆ (2011): 256–259.

[1190] FO 244/315. 4 April 1878, Major Gonne to Elliot nr 33.

[1191] FO 244. Foreign Office: Embassy and Consulates, Germany (formerly Prussia): General Correspondence /315. 2 April 1878, Elliot to Derby nr 276. Various other telegrams in FO7/930. 1–5 April 1878., FO 244/315. 4 April 1878, Major Gonne to Elliot nr 33.

[1192] KOVIĆ (2011): 264.

[1193] FO 7/923. 13 April 1878, Salisbury to Elliot nr 252, 253, FO 244/315. 17 April 1878, Elliot to Salisbury nr 314.

Той се опитва да разбере каква е линията на британската политика и повтаря предложението си на 21 април, но му е казано, че британската общественост не може да бъде убедена да започне война за бреговете на Черна гора.[1194]

Слуховете за босненската анексия се появяват във вестниците и Андраши е принуден да потвърди, че Зичи е започнал отделни преговори, за да принуди Портата да отстъпи Босна – точно както Великобритания „предлага помощта си“ за отстъпването на Кипър.

Независимо дали действието на Зичи е според инструктициите или не от своя началник, това отново отчуждава Великобритания от Австро-Унгария и в писмото си от 29 април Андраши се надява само на съвместно споразумение преди конгреса.[1195]

Австро-Унгария сключва подобно споразумение с Германия в средата на април, но когато Андраши трябва да обясни позицията на Монархията на 28-и на военна конференция, той посочва Русия и Великобритания като нежелани съюзници в случай на война. Недоверието се задълбочава още повече, когато Солсбъри се насочва към руското решение, докато Андраши научава за англо-руските преговори през май и продължава да настоява за Босна пред Портата. [1196]

Солсбъри изразява съмненията си в общността на британските и австроунгарските интереси и изпраща дълъг аргумент за това как Великобритания трябва да преразгледа целия договор, със или без австроунгарското възражение по определени точки. [1197]

След отхвърлянето на предложенията, Солсбъри и Елиът изясняват, че само съюзниците на Великобритания могат да получават заеми за война, предупреждавайки, че все още не съществува споразумение между великите сили.[1198]

Повече проблеми и отчуждение се появяват и в резултат на действията на Монсън, който насърчава унгарската опозиция и Апони да изготвят меморандум за промяна на отношенията (дори на Компромиса) с Австрия и да воюват с Русия в съюз с Англия. Това поставя Андраши в неудобно положение и отслабва правителството на Тиса.[1199]

Събитията от май – медийното изтичане, произволът на Зичи и опозицията почти провалят сближаването. Последва дипломатическата игра.

Договорът от 6 юни. Германският съюзник (Бисмарк) намекна на Андраши, за сключеното англо-руско споразумение, така че Великобритания вече може да играе и с двете сили, но Бисмарк иска да предотврати войната и да убеди руснаците в добросъвестността на Австро-Унгария.[1200]

На 20–24 май Андраши предлага ново споразумение на Великобритания с обещанието Австро-Унгария да се застъпва за британските интереси на конгреса, ако в замяна Великобритания подкрепя австроунгарските исакния за Босна и Черна гора. В замяна Бойст иска писмено споразумение, но тъй като руснаците са готови да подпишат споразумението, Солсбъри не е склонен да ги дразни с въпроса за Черна гора.[1201]

На 28 и 30 май е сключено англо-руското споразумение за разделянето на България, но оставя много нерешени въпроси на конгреса, включително въпроса за Босна и Черна гора.

[1194] GOULD (1926): 110.

[1195] FO 881/3594. 29 April 1878, Andrássy to Beust.

[1196] DIÓSZEGI (1999): 302–304. FO 78. Foreign Office and predecessor: Political and Other Departments: General Correspondence before 1906, Ottoman Empire /2788. 15 May 1878, Layard to Salisbury nr 321.

[1197] FO 120/548. 4 May 1878, Salisburyto Elliot. nr. 293.

[1198] FO 120/548. 6 May 1878, Salisburyto Elliot nr. 304.

[1199] FO 7/931. 4 May 1878. Elliot to Salisbury nr 350, 354. 10 May 1878. nr. 372.

[1200] DIÓSZEGI (1999): 302–306.

[1201] FO 7/924. 20 May 1878, Salisbury'sdraftsnr. 340, 22 May nr. 344, 24 May nr.347.

Осъзнавайки, че австроунгарците все още могат да му бъдат полезни на конгреса, Дизраели и Солсбъри продължават преговорите с помощта на Бисмарк.[1202]

Предлагайки нови условия на 27 май, Солсбъри предлага на австроунгарците само Босна, но не и Херцеговина. Андраши се опита да иска повече и Солсбъри дори се съгласява да изтласка руснаците от Добруджа (б. пр. вероятно авторът е имал предвид Бесарабия), но англичаните изпращат неясни условия, в които няма ясна визия или споразумения за западната сфера на Балканите.[1203]

И накрая, са постигнати общите условия за южната граница и срока на окупацията от руските войски в България и анексирането на Босна. Споразумението също предполага, че тези условия ще бъдат наложени и на руснаците.[1204]

В последните дни преди конгреса, на 31 май – 1 юни британският вестник „Глоуб“ прекъсва преговорите, като публикува части от току-що сключеното англо-руско споразумение.[1205]

Андраши открито изразява страховете си относно споразумението и представя своите политически линии пред обществеността. Редакторите на „Хон“ са доволни от антируската му политика.[1206]

Солсбъри и Елиът се страхуват, че ценната подкрепа на Австро-Унгария на конгреса ще бъде загубена в резултат на изтичането на информация във вестниците, и предлагат нов меморандум за военен съюз и съвместна политика. Андраши използва момента и да иска отново Херцеговина и черногорския бряг през следващите дни, но Солсбъри и Елиът не могат да се съгласят и намекват за британската общественост.[1207]

Страните най-накрая сключват сделката на 6 юни и се съгласяват с разделянето на България и ограничаването на руската окупация, докато британците обещават да помогнат за отстъпването на Босна.[1208]

Следователно Дизраели сключва своя дълго желан съюз, но по-скоро помогна Андраши с този последен жест преди конгреса. Той описва споразуменията си пред Лайънъл Ротшилд така: „Направих сделката си с Австрия и Турция сега е в джоба ми.“[1209]

Заключение. Ролята на различните външнополитически фактори в сближаването. Преговорите се оказват важни и за двете сили на Берлинския конгрес. След първото заседание „главните преговарящи“ (Дизраели, Солсбъри и Андраши) се срещат лично и на следващия ден се уговарят как да се подкрепят взаимно за всяко допълнително искане към Русия.[1210]

Във възникналия в самото начало конфликт между Русия и Великобритания по въпроса за България, Андраши подкрепя Великобритания[1211], след това в конфликта между Турция и Австро-Унгария по въпроса за Босна, Солсбъри се застъпва за австроунгарската кауза.[1212]

[1202] FO 7/924. 27 May 1878, Salisbury (drafts) nr. 349.

[1203] GOULD (1926): 110–112.

[1204] FO 7/924. 3 June 1878, Salisbury to Elliot (drafts) nr 370; FO 120/548. various drafts from Salisbury on 31 May 1878.

[1205] KOVIĆ (2011): 266.

[1206] Hon, 1 June 1878. XVI. 30–53.

[1207] FO120/548. Salisburyto Elliot 1 June 359, 5 June 1878, nr 372.

[1208] FO 93/11/45B. Secret Agreement. Berlin Congress, FO 120/548. 6 June 1878, Salisbury to Elliot nr 160.

[1209] KOVIĆ (2011): 266.

[1210] MEDLICOTT (1963): 39–40.

[1211] Той иска да види „британски знамена” и „турски войски” в Южна България. FO 78/2899. 18–22 June 1878.

[1212] MEDLICOTT (1963): 49–52.

Непосредствено след Берлинският конгрес настъпва сътресения на австроунгарската политика, промени в унгарските политически партии, но Тиса остава на власт срещу опозиция, която силно се противопостави на босненската окупация.

В Цислейтания политическата криза води до краха на австрийските либерали. Във Великобритания популярността на Гладстон нараства и до 1880 г. той се завръща, печелейки изборите с Мидлотианската кампанията, след което подчертава пълната погрешност на балканската империалистическата политика на Дизраели.

В дългосрочен план плодовете на сближаването на международно ниво водят до колапс на вътрешната политика. Вземането на решения от държавниците и техните „главни преговарящи“ (Дизраели, Дерби / Солсбъри, Андраши) са подкрепяни и повлияни от държавните глави (Виктория, Франц Йосиф) и лицата, които ги обслужват в дипломацията (Бюканън, Бойст, Монсън, Леърд, Орчи, Зичи), а в някои случаи дори поемат главните роли (на Дизраели и Дерби).

Лобитата и „групите по интереси“ (напр. австрийските военни кръгове и британските министри) и каналите за информация от различни агенти също оказват влияние върху хода на външната политика между Австро-Унгария и Великобритания.

Анализът на всички тези фактори на външната политика не само помогат да се реконструира по-точно този епизод от международната история, но обясняват причинно-следствената връзка и взаимодействието между участниците.

Методът помага за потвърждаване на историографските изводи. Предлогженото изследване демонстрира, че вместо да следва стриктна политика на „капана“, Андраши често реагира гъвкаво на действията на различните фактори (политика на статуквото, желанията на императора, руската намеса и т.н.), като същевременно държи британците на „на една ръка радстояние“ и използва възможността да сътрудничи с тях срещу Русия на конгреса.

От една страна, общественото мнение е силно повлияно и по-малко агитирано в сравнение с днешната ни концепция, но има определена роля при формирането на политическите ходове като „приемливи“ или „допустими“.

Тогавашните вестници имат ключова роля в оказването на влияние както върху политиците, така и върху избирателите, по-изразено в британската политика, поради нейното конституционно устройство и по-високата политическа публичност.

Следователно прилагането на метода на сравнителен анализ на международните отношения, може да осигури социално-научен прочит на историографията.

Използването на рамката за анализ на външната политика, представлява ценен инструмент за освобождаване на историческите събития от ретроспективност и за премахването на предпоставеността в тълкуването на хода на събитията.

Съвременните историци, виждат в събиитята от последните десетилетията на XIX век основата на конфликта и причините за избухването на Първата световна война.[1213] Предложеният метода на камплексен анализ, ясно разкрива това, чрез изследването на действащите лица от различните йерархични нива.

Подчертавайки разликата във версиите на представяне на съвременната международна история, се постига повече прозрение за алтернативите на международните отношения. Тъй като Брюнинг и Трахтенберг вече обърнаха внимание на този метод, алтернативите и противоположни факти могат да помогнат за разбирането и оценката на различни външнополитически фактори в стремежа към по-точно историческо изследване.[1214]

[1213] ANDRÁSSY Gyula: A világháború problémái. Szépmíves Kiadó, Budapest, 2018.
[1214] BREUNING (2007): 20.

КРИЗАТА В ЕВРОПЕЙСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ СЛЕД БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС ОТ 1878 г.

автор Нина Маркович Казе, 2019 г. в сборника „Reform, Revolution and Crisis in Europe. Landmarks in History, Memory and Thought “, New York, 2019 г.

Берлинският конгрес от 1878 г. е запомнен като един от трите големи европейски мирни конгреса на XIX век, оставил последствия, далеч отвъд своето време. Другите два конгреса са Виенският конгрес (1814–1815) след Наполеоновите войни и Парижкият конгрес (1856), който слага край на Кримската война.

Класическите изследвания на конгреса провел се в столицата на Германия от 13 юни до 13 юли 1878 г., оновно се фокусират върху социално-политическите въпроси в Югоизточна Европа и Близкия Изток, докато целта на тази статия е да проследи неговата глобална перспектива и международните геополитически последици. В такава светлина трябва да се разглежда и неговата 140-годишнина, отбелязана през 2018 г.

В допълнение, конгресът има и своите вътрешни изяви за всеки един участник, потвърждавайки тезата на Робърт Пътнам, че дипломатическото договаряне е „игра на две нива“, в която всяка страна търси удволетворяване на своя национален интерес, но и претърпява в някаква степен приспособяване „*vis-à-vis*“ между най-важните интереси на преговарящите страни (Putnam 1988).

Основната цел на конгреса е да преразгледа Санстефанския договор от март 1878 г. между Русия и Османската империя, който дава на българския народ голяма автономна териториална единица (княжество), и значително съкращава турското влияние на Балканите.

Промяната в статуквото на Балканите, предизвиква отрицателната реакция на две велики сили Великобритания и Австро-Унгария, които призовават за свикване на дипломатическа мирна конференция, която да отмени част от руските придобивки от Руско-турската война от 1877–78 г.

Канцлерът на на Германия, Ото фон Бисмарк, е домакин на конгреса, който събира седемте велики сили: Австро-Унгария, Франция, Германия, Великобритания, Италия, Русия и Османската империя. На конгреса идват и представители на на по-малките политически и етнически общности от Югоизточна Европа, търсещи признание (гърци, сърби, черногорци, румънци, но не и българи, които са съзнателно изключени), за да наблюдават обсъждането на европейския ред след руско-турски конфликт.

Войната значително отслабва както Руската, така и Османската империя, на увеличава опасенията в Западна Европа от нарастващото влияние на Русия в бившите окупирани от нея земи на Османската империя.[1215]

Статията е в три части. В първата се обсъжда значението на конгреса в историческия контекст на т.нар. епоха на неоимпериализма. Втората се фокусира върху ключовите участници (седемте велики сили) и основните проблеми. Също разглежда представителите на балканските държави и народи, търсещи признание и борещи се за независимост намиращи се на конгеса със статут на наблюдатели.

По-късно именно от Балканите, се задейства верига от събития, довели до избухването на Първата световна война през 1914 г. и краха на няколко империи.

Въпросът с непоканването на български представители на конгреса е крайно необичаен, като се има предвид симпатиите в цяла Европа към българския народ след ши-

[1215] 140 години по-късно подобни опасения отекват на Балканите отновао заради нарастващото руско влияние там, за сметка на Европейския съюз. (Erlanger 2018). Доп. пр. поради нарастващото разочарование от Запада свързано с пълната деградация и разложение на т.нар. „Западна цивилизация“.

роко разгласената бруталност на османските клането срещу българското цивилно население през 1876 г.

Българите на свой ред, след конгреса, стават ревизионисти борещи се срещу неговите решения (Heraclides and Dialla 2015, 148).

Третата част обсъжда Берлинския договор и глобалните последици от конгреса, включително и влиянието му върху бъдещите отношенията между великите сили, разширяването на британското имперско влияние и формирането на нови национални държави, подкрепени от идеите за революция, свобода, и държавност на Балканите.

Конгресът осигурявя спасителен пояс за западащите османци, и предлага възможност на други велики сили да се справят с вътрешните си проблеми в една епоха на относителен но кратък мир, подкопан от по-нататъшната нестабилност на Изтока.

Значението на конгреса в епохата на неоимпериализма. Конгресът принадлежи към исторически период, известен като неоимпериализъм (Hobson 1938, 19). Тази епоха представлява нова вълна от стратегическа конкуренция между великите сили за колониални владения в Африка и Близкия изток.

Австро-Унгария, която е заплашена от нарастващите националистически настроения сред многобройните си славянски етнически групи, се опитва да неутрализира заплахата, като разшири своята власт на Балканите, първо чрез тайни споразумения с другите велики сили, а след това със сила, чрез взетите решения на конгреса. Този ход предизвика още по-голяма съпротива сред местните етнически групи попаднали под ново чуждо управление, след стотици години османско управление, вместо да получат автономия и самоуправление.

На самия конгрес Великобритания и Франция[1216] се стремят да запазят оставащото влияние на Османската империя в периферията на Европа като противовес на руския експанзионизъм. Британската дипломация реализира по-енергично основните си стратегически цели; придобивката на Кипър и защитата на морския път към Египет.

Ролята на Германия е да покаже лидерство и умение за воденето на международния форум, на който е домакин.

За Италия, Източна криза предшестваща конгреса, представлява маргинален интерес, но поканата е въпрос на международен престиж, тъй като нейното правителство вижда конгреса като среща на великите сили, сред които Италия търси своето „законно“ място (Filesi 1985, 2).

Франция приема британската позиция за Кипър едва след като получава свобода на действие за колониалната си политиката в Северна Африка, насочена към османското владение Тунис.

Френската трета република е създадена само три години преди конгреса (през 1875 г.), страната е претърпяла унизително военно поражение във френско-пруската война през 1870-71 г. и е преживяла голям вътрешен катаклизъм с Парижката комуна.

Тя събира сили, чрез консолидиране и разширяване на своята колониална империя.

Така че националните интереси на великите сили представени от техните държавници са основният ръководен принцип на конгреса, а не мирът, който великите сили уж искат да запазят помежду си, за конкретния момент, когато са ангажирани в отвъдморската си колониална експанзия, предлагаща неизмерими стратегически и икономически ползи.

Конгресът в крайна сметка не успява да запази мира, поради голямото разделение в Европа, предизвикано от съперничеството и различията в мирогледите между великите сили, основно загрижени за собствените си геополитически интереси.

[1216] Авторката греши, Франция не се интересува от целостта на Турция, дори замисля откъсването на Тунис. На конгреса нейната роля е неутрална. (б. пр.).

Конгресът засили революционните движения за промяната на Балканите, особено сред недоволните българи, които губят най-много от него, но също и сред македонците[1217] (б. пр.: **македонските българи**) и албанците, които не получават никакви облегчения. Конгресът създава Берлинския договор, чието значение и последици все още се изучават (Schott 2011; Yavuz and Sluglett 2011; Barry 2012; Brooks 2012; Gencer 2014; Wasti 2016).

Това споразумение е компромис, основан на най-малкия общ знаменател на интереси сред великите сили в Европа (да предотвратят война от европейски мащаб поне временно), като същевременно показват неспособността си да разрешат дългогодишните причини за конфликта, който стимулира нови процеси на промяна.

Въпреки че е епоха на неоимпериализма, това е време на ново самосъзнание (политическо, икономическо и културно), свързано също с изграждането на нациите в Югоизточна Европа. Берлинският конгрес като важен момент в европейската история, поражда нови и революционни политически идеи, за освобождение от потисническата османска власт, принадлежаща към епохата на ислямския колониализъм в Европа.

Различни етнически общности на Балканите, както християнски, така и нехристиянски, възприемат и изразяват западноевропейските идеи за свобода, автономия и самоопределение, зародили се в периода на Романтизма и Просвещението в края на XVIII век.

Поради силно селективния характер на решенията на конгреса, не всички желания са изпълнени в еднаква степен за по-малките нации, което води до по-нататъшна революционна борба за онези, които са недоволни от резултата.

Конгресът е демонстрация на това, как вътрешните политически интереси се превръщат във външнополитически действия на великите сили. Например тайният договор между Великобритания и Турция, наречен Кипърска конвенция (подписан на 4 юни 1878 г., преди официалното начало на конгреса), ефективно предоставя контрола над Кипър на Лондон, в замяна на британските дипломатически уверения за подкрепа на турските интереси на конгреса (Varnava 2005, 168).

Великите сили на конгреса и неговите наблюдатели. Освен наблюдателите от Югоизточна Европа, на конгреса присъства като наблюдател иранския дипломат реформаторът Мирза Малкам Хан. Впоследствие той става посланик във Великобритания (Hairi 1977, 37–38). Персийският представител се интересуват от персийската граница на Османската империя, което е една от точките в дневния ред на Конгреса[1218] (Holland 1885, 224).

Не е ясно дали някакви представители от САЩ са присъствали в кулисите на конгреса, тъй като новият посланик на САЩ в Германия, Баярд Тейлър, поема поста си едва месец преди началото му. Възможно е САЩ да са имали известен интерес към случващото се в Ориента след Руско-турската война и опитите на британците да поддържат „болния човек на Европа“ (османците) на конгреса и в европейската политика.

Наблюдателите не могат да присъстват на заседанията и нямат право на мнение, затова лобират задкулстно (б. пр. чрез лични срещи и сделки с пълномощниците, за прокарване на своя интерес).

Въпреки че българският народ е целенасочено изключен от конгреса, териториалният обхват на новата му държава (предоставен със Санстефанския договор) е сред ключовите точки в дневния ред на конгреса.

[1217] Тогава няма такъв народ, има само **македонски българи**. (б.пр.).

[1218] Стаза дума за един граничен град Хотур населен с кюрди, предаден от Турция на Иран по руско желание. (б. пр.).

Българският народ протестира срещу решенията на конгреса, малко след неговия край, предизвиквайки регионална криза, в отговор на неспособността на великите сили да проведат, нетърпеливо очакваните реформи (Tonjoroff 1908, 835).

Ситуацията в България пряко подкопава успеха на дипломатическите усилия на седемте велики сили за запазване на мира в региона, въпреки че общоевропейската война, поне за момента е предотвратена.

Страните наблюдатели на конгреса имат възможност да изпратят писмени предложения до пълномощниците. Гръцкият представител е външния министър Теодорос Делияанис, черногорският – премиера Божо Петрович Негош, сръбският представител е министъра на външните работи Йован Ристич, с помощнек посланика във Виена, Коста Чукич. Румънците са представени от министър-председателя Йон К. Братину, и външния министър Михаил Когълничау.

Сръбският външен министър Ристич отбелязва, че повечето наблюдатели, „избягват да дразнят австрийците поради мощната им позиция в конгреса“ (MacKenzie 2004, 324). Представителите на балканските държави, искат международно признаване на своя суверенитет, и лобират за териториално разширение[1219], като Румъния, Гърция, Черна гора и Сърбия.

Албанците също се опитват да ангажират лобистки интереси в европейските столици на великите сили в месеците преди конгреса (Ivetic 2015, 37–38).

Еврейската общност също се стреми да подобри положението на евреите в Югоизточна Европа, с присъствие на наблюдатели на конгреса.

Във връзка с началото на конгреса, три дни по-рано в Призрен е основана Първата албанска лига, и нейни представители заминават за Берлин, търсейки защита от великите сили на населените с албанци земи на Балканите.

Председателат на конгреса Бисмарк, обявава това за неприемливо, тъй като според него, албанска националност не съществува, но по-късно оттегли твърдението си, да не се вписва в протокола. Това пък засилва албанската съпротива след конгреса[1220] (Udovicki 2000, 28–29).

Следователно неспособността или нежеланието на великите сили на конгреса да разрешат проблемите на зараждащия се български и албански национализъм и техните призиви за повече автономия и държавност, костват мира на бъдещите поколения.

Липсата на доверие между великите сили. Европейският концерт или Виенската система на общоевропейския ред, създадена след Виенския конгрес от 1815 г., завършва с Кримската война от 1853–1856 г.

Европейският концерт в 1815 г. включва Великобритания, Австрия, Прусия, Русия и Франция с възстановената монархия на Бурбоните (до 1848 г.).

Великобритания и Франция (б. пр. с пасивната подкрепа на Австрия) застават на страната на османците срещу Русия по време на Кримската война и сравнително скорошният исторически спомен от нея, засенчи дипломатическото договаряне на Берлинския конгрес, по време на което липсва доверие между бившите врагове като преговарящи партньори в мирно време. Независимо от взаимните подозрения, на конгреса настъпва двустранно или многостранно сближаване на интересите, чрез териториални компромиси и подписване на секретни отбранителни договори.

Трите десетилетия преди конгреса, са изпълнени с поредица от войни между великите сили, и в тази епоха, важни исторически събития, си проправят път на съвременната карта на Европа.

Скорошната историческа памет за тези конфликти със сигурност създава атмосфера на изключителна предпазливост, подозрение и недоверие между делегатите в Бер-

[1219] За българска сметка (б. пр.).

[1220] Във връзка със спора за Антивари и Улцин с Черна гора. (б. пр.).

лин, като страната-домакин (Германия) трябва да се ориентира сред конкуриращите се интереси на, за да доведе конгреса до успешен край.

В 50-те год. на XIX век, Кримската война (1854-56 г.) се води между Русия и Османската империя, като Великобритания, Франция и кралство Сардиния подкрепят османските сили срещу руснаците. Отраженията от този конфликт често се изтъкват по време на Берлинския конгрес, създавайки недоверие между Русия и другите сили (б. пр. единствено с Великобиртания и Австро-Унгария).

В 1859 г. избухва Втората италианска война за независимост, между кралство Сардиния и Френската империя на Наполеон III, срещу Австрийската империя. През 1866 г. Австрия и Прусия са във война, която води до изключването на победената Австрия от конфедерацията на северногерманските държави. Пралелно с този конфликт се води Третата италианска война за независимост, по време на която Австрия губи стратегически важния пристанищен град Венеция с обалстта, който е под австрийска администрация с края на Венецианската република през 1797 г. (Sondhaus 1994, 3).

Италия и Австро-Унгария със сигурност не могат да се споразумеят по повечето въпроси на конгреса, когато става въпрос за ситуацията на Балканския полуостров, където и двете сили активно се състезават за стратегическо господство (Toth 1941, 90).

През 1870–71 г. Франция и Прусия са във война, която Франция губи, отстъпвайки Елзас и Лотарингия на Прусия и загубва стратегическата си влияние в Централна Европа. Ото фон Бисмарк, ръководи създаването на обединена Германия и става първият неин канцлер[1221].

След като става домакин на конгреса, Бисмарк се стреми да поддържа популярността на вътрешните решения на своето правителство преди федералните избори в Германия на 30 юли 1878 г. Следователно конгресът има както вътрешни последици за великите сили, така и международно значение.

Загубите на Русия на конгреса допринесят за спада на популярността на руския император в страната, тъй като цар Александър II е убит[1222] три години след това (през 1881 г.). Това е годината, в която Германия подписва таен договор с Австро-Унгария и Русия, при новия цар Александър III (т.нар. Втори съюз на тримата императори), който не функционира добре поради различията между първите Австро-Унгария и Русия по Източния въпрос.

Източният въпрос и Голямата източна криза. Конгресът е предшестван от две големи кризи в Източна Европа: Източната криза от 1875–1878 г. и руско-турската война от 1877-78 г. Терминът „Източен въпрос“ се свързва с отслабването на османската власт над Балканите, поради западане на самата Османска империя. Източният въпрос продължава да доминира в отношенията на великите сили през по-голямата част от XIX век до избухването на Първата световна война (Mitzen 2013, 145–146). Тази въпрос разделя и великите сили, особено Австро-Унгария и Русия, които имат различни визии за постосманска Европа.

Австро-Унгария иска да разшири своя териториален контрол върху бившите османски владения на Балканите, докато Русия търси по-голямо политическо и стратегическо влияние там, след османския упадък.

Голямата Източна криза започва през 1875 г., първо като селско въстание във владяната от османците Босна и Херцеговина, което се разпространява още повече и избухна в голяма регионална криза. Повече от 250 000 християни бежанци търсят спасение от османските погроми в Хабсбургската империя. Бунтът се разпространява на

[1221] Канцлерът в Германия съчетава поста министър-председател и министър на външните работи. (б. пр.).

[1222] Причината за убийството на царя от терористите на „Народна воля“ няма нищо общо с конгреса, а с неуспешните му вътрешни реформи и незавършената поземлена реформа. (б. пр.).

Балканите, включително в България, а Черна гора, и Сърбия решават да се възползват от него (MacGahan 1876a; Manasek 2013).

Погромите в България са особено жестоки, документирани по това време от американският журналист Джанюариъс Макгахан: „*От всички жестоки, брутални, свирепи неща, които турците са правили някога, клането в Батак е сред най-жестоките!... Това село беше на изолирано, отдалечено място, трудно достъпно и те никога не са предполагали, че европейците ще се заинтересуват и цинично ни казаха: „Тези гяури дори не заслужават погребение, нека кучетата ги ядат* ". (Макгахан 1876b)

Над 60 български селища са опожарени (Heraclides and Dialla 2015, 150). Книгата „Българските ужаси" написана въз основа на докладите от България, от британския водач на Либералната партия, (тогава в опозиция) Уилям Ю. Гладстон, получава голямо внимание не само във Великобритания, но и в Европа. Изтъкнати общественици, писатели, учени, политици като Виктор Юго, Оскар Уайлд, Чарлз Дарвин и Джузепе Гарибалди, осъждат турските жестокости.

Британското обществено мнение целенасочено се дезинформира от премиера Дизраели и неговото протеже в Константинопол, посланик Хенри Елиът, който умишлено занижава мащаба на османските престъпления в контролираните от бунтовниците територии (Heraclides and Dialla 2015, 151).

Но когато доклад за 15 000 души избито българско мирно население все пак достига до Лондон, британското обществено мнение се насочва срещу правителството на Бенджамин Дизраели, открито подкрепящо Османската империя срещу Русия. Кралица Виктория иска от правителството „при никакви обстоятелства да не се позволи на Русия да окупира Константинопол" (Бари 2012).

Германия под ръководството на Бисмарк не заема официално позиция по Източния въпрос преди войната, въпреки че Бисмарк тайно подкрепя избухването на руско-турска война (Stone 2012, 375–376).

През 1876 г. Бисмарк казва, че войната на Балканите не си струва костите и на един померански гренадир. (Jäckh 1913, 148–149).

Последният дипломатически опит за предотвратяването ѝ се проваля, след преврата в Турция, когато е свален султан Абдул Азиз (б. пр. и после убит), който не успява да въведе предвидените реформи в Османската империя, с което завършват реформаторските тенденции в епохата на Танзимата. Новият османски султан (племенникът на Абдул Азиз), Абдул Хамид II, е представител на консервативните панислямистки среди, отхвърля реформаторските усилия на своя предшественик и премахва цялата вътрешна опозиция.

Отхвърлянето от Турция на международното усилие за спасяване на мира, води до война. Австро-Унгария и Русия подписват таен договор през юли 1876 г., известен като Райхщадското споразумение, в който се посочва, че в случай на руско-турски конфликт, първата ще анексира Босна и Херцеговина, втората Бесарабия, балканските княжества ще получават независимост, а *България и Румелия автономия в естествените им граници*. Това споразумение „*формира отправната точка за последващата австроунгарскаа окупация на Босна и Херцеговина*" (Rupp 1925, 503).

Руско-турската война. Война от 1877-78 г. се води от християнска Русия и мюсюлманската Османска империя. Религията със сигурност играе роля в по-широкия руско-османски конфликт за териториално, културно и стратегическо влияние, от края на XVII век (Davison 1976, 464). Това е третата и последна война между Русия и Ос-

манската империя през XIX век, но е най-важната. Предишни конфликти включват война през 1828–1829 г. и Кримската война от 1853–1856 г.[1223]

В руския манифест за обявяване на война, прочетен в Кишинев на 12 април 1877 г., царят призовава за защита на християнството срещу исляма, с историческо напомняне за „справедлива“ християнска война срещу турците (Лавров 2018).

Само три години по-рано османците признават интереса на Русия към съдбата на християнското население на Балканите, като обещават да облегчат положението му, но не изпълняват обещанието си (Достоевски 2009, 563).

През 1877 г. Русия е най-голямата държава в Европа по това време по територия и население (между 85 и 90 млна души), управлявана от Александър II, който е повлиян от панславистката идеология. Това е движение, възникнало през първата половина на XIX век в Централна Европа, и Прага е център на първия панславянски конгрес през 1848 г., който призовава за единство между славянските народи от Централна, Източна и Южна Европа.

Съюзникът на Русия от Балканите, *полуавтономното княжество Сърбия, се присъединявя към Русия, за да помогне на своите християнски братя бунтовници в Босна и Херцеговина и България, които искат да се освободят от османското управление*.[1224]

Християнските народи от Балканите виждат в тази война единствен изход от подчинението им на султанската власт. По време на войната Турция е управлявана от новия султан, 36-годишният Абдул Хамид II, който е известен с насилията си срещу християнското население. Ще управлява до 1909 г., когато е свален с преврат и заменен от брат си (Мурат V).

Войната се води на два фронта, съотв. на Балканите и на юг от Кавказ в източната част на Мала Азия.

За Османската империя, която губи 2/5 от територията си и 1/5 от населението си в тази война, мирният договор от Сан Стефано е голямо стратегическо, военно и политическо поражение.

Съхраняването на турското влияние в Европа може да бъде гарантирано само от намесата на Великобритания на конгреса.

Портата (централното османско правителство) изпраща на конгреса делегация водена от християнин грък[1225] (Александър Каратеодори паша) и германеца приел ислама (Мохамед Али паша), но турската делегацията е изцяло пренебрегвана от Бисмарк (Wasti 2016, 940).

Основни делегации на конгреса. Руската и османската делегации на конгреса не поддържат преки контакти. Самите заседания се провеждат закрито, като не се съобщава нищо на журналистите. Минават дни преди важните новини от Берлин да достигнат до европейските столици. Също ръководителите на делегациите по време на преговорите поддържат телеграфна връзка със своите монарси (б. пр. само Франция е република), при обсъждането на важни за страната им въпроси, като се консултират за мнението им. Вътрешната политика също има важна роля във вземането на решенията от съотв. делегати на конгреса, и това има незабавни последици в столиците на съотв. велики сили. Нагласите на общественото мнение във всяка страна, има голямо значение за съотв. делегати, които се съобразяват с него.

[1223] Авторката пропуска особено важната война за нейната родина Сърбия, руско-турската война от 1806-12 г. която на практика извоюва автономията на Белгардския пашалък превърнал се в Сръбско княжество. (б. пр.)

[1224] Авторката е сръбкиня живееща в Австралия, съответно това изречение е куриозно по своята тенденциозност, **Сърбия влиза във войната единствено с целта да окупира и присъедини населената с българи Моравска област или турския Нишки санджак**. Тогава Босна и Херцеговина не са на дневен ред в сръбската шовинистична политика, защото там са интересите на Австро-Унгария! (б.пр.).

[1225] По-точно гъркоман от български произход (б. пр.).

Обществените нагласи засягат и страната домакин Германия, която е пред избори, които трябва да се проведат две седмици след приключването на конгреса. Следователно за повечето делегации на конгреса е от ключово значение той да успее и да доведе до общоприет международен договор.

Домакинът, канцлерът Ото фон Бисмарк, иска на всяка цена да запази европейският мир, като задоволи ключовите геополитически интереси на всички велики сили (Rochau 2012). Той трябва да действа като неутрален и безпристрастен посредник между тях на конгреса, като изисква от пълномощниците да пазят тайна, относно текущите обсъждани въпроси на заседанията.

Според Бисмарк за да бъдат удовлетворени интересите на великите сили и да бъдат премахнати трайно напреженията между тях, и ако единственият начин за това е получаването на териториални придобивки за сметка на умиращата Османска империя, то това трябва да се направи, без да се щади нейната цялост. Планът му е достатъчно прост: Русия трябва да контролира България, Австро-Унгария – Босна и Херцеговина; Англия да получи Египет[1226], а за Франция и Италия трябва да се намерят придобивки в Средиземноморието. (Langer 1925, 59–60)

Основната цел на Бисмарк е да гарантира, че експанзионистичните интереси на Франция на европейския континент ще бъдат държани под контрол (Waller 1974). Потискането на френския реваншизъм спрямо Елзас и Лотарингия (присъединени с френско-пруската война през 1871 г.), според Бисмарк изисква активно да насърчава френския интерес към превземането на Тунис, като същевременно се надява да постигне споразумения с непосредствените съседи на французите.

На 19 февруари 1878 г., в речта си пред германския парламент, Бисмарк описва ролята си в конгреса като на „честен посредник“ (Bismarck 1878).

Френската делегация. Френските избори през ноември 1877 г. са спечелени от републиканците, които формират кабинет с министър-председател Жул Дюфор. Неговата цел е Франция да участва равностойно с другите велики сили в конгреса, с по-конкретна насока за разширяване на френските колониални интереси в Северна Африка. Това е особено чувствителен период във френската вътрешна политика, която година преди конгреса преминава през конституционна криза, известна като кризата от 16 май. Дюфор е защитник на парламентарната над президентската система във Франция, въпрос по който неговият предшественик монархист губи авторитет.

Франция не се интересува от ситуацията на Балканите, а интересите и са насочени към османските владения в Близкия Изток (б. пр. Сирия) и Северна Африка (Тунис). Бисмарк трябва да ги вземе под внимание много по-сериозно, отколкото преди Източната криза и руско-турската война.

Френската делегация на конгреса е водена от външния министър Вилям Вадингтон, който смята Франция за средиземноморска сила, а Великобритания за азиатска сила (Schott 2011). Помощниците му са граф дьо Сент Валие, френски посланик в Германия и дипломата, Депре.

Тайното Кипърско споразумение между Великобритания и Османската империя, сключено преди конгреса, е разкрито от Лондон на Париж, пет дни преди началото му, и се оказва голяма изненада за французите. Великобритания насърчава Франция да се насичи към Тунис, позиция, възприета и от канцлера Бисмарк.

Френското правителство инструктира своите делегати, да заемат строго неутрална позиция на конгреса. Но насочването на френските колониални интерси към Северна Африка като основна геополитическата възможност, означаваше, че френско-руското

[1226] Тази идея е изказна много преди конгреса, но е в пряко противоречие с политиката на Дизраели – максимално да ощети Русия и да съхрани Турция. Придобиването на Египет все още не е на дневен ред за Англия. (б. пр.).

взаимодействие на интереси трябва да замразено, тъй като Франция се нуждае от подобри отношения както с Великобритания, така и с Германия. Русия е изненадана от позицията на Франция срямо руските интерси на конгреса, и след него френско-руските отношения започват да охладняват (Schott 2011).

Руската делегация е ръководена от последния канцлер на Русия, 80-годишният княз Александър Горчаков, който е сред най-дълго управлявалите външни министри на Русия. Но вторият пълномощник, руският посланик в Лондон, граф Пьотър Андреевич Шувалов, всъщност води почти всички тежките преговори на конгреса, включително и правенето на непопулярните за руското обществено мнение, отстъпки на Австро-Унгария и Великобритания (Weeks 1979). Руският посланик в Германия барон Павел Убри е третият пълномощник но не взема значимо и активно участие.

Между Горчаков и Бисмарк има сериозно лично съперничество, което затруднява позицията на Русия на конгреса. Личността и характерът на Горчаков по време на конгреса се сблъскват не само с Бисмарк, но и с Шувалов. След конгреса Горчаков казва, че Берлинският договор е „най-големият провал в кариерата му“ (Encyclopaedia Britannica 2018).

Шувалов изпълнява изричното желание на царя, конгресът да завърши с международно споразумение, въпреки всички обструкции, които създава Горчаков (Weeks 1979, D1064). Липсата на единство в руската делегация на конгреса, прави позицията ѝ, по-трудна и непредсказуема (MacKenzie 2004, 325). Русия със сигурност знае преди Берлинския конгрес, че ще трябва да се откаже от част от придобивките на договора от Сан Стефано, ако иска да запази европейския мир и да избегне нова „Кримска“ война. Въпреки това загубата на Голяма България е огромен дипломатически удар, както и дипломатическата подкрепа, оказана на османците от британската делегация.

Преди конгреса, популярността на цар Александър II в руското обществено мнение започва да пада, особено след руско-турската война, която има тежки икономически последици за руския народ.

Плановете за създаване на панславянски съюз под патронажа на Русия са провалени, поради направените на конгреса отстъпки. Царят се колебае много и няма ясна позиция, по различните възникнали въпроси в хода на самите пазарлъци на конгреса, за което е уведомяван по телеграфа от руската делеагция, което допълнително затруднява позицията на Русия.

Въпреки че Русия и до днес смята Берлинския конгрес за огромно дипломатическо фиаско, граф Шувалов пише в спомените си, че Русия получава почти всичко, което иска, освен по въпроса за България. Вътрешно разочарование относно неспособността на Русия да запази придобивките на Санстефанския договор, предизвика допълнителен смут в руската вътрешна политика, и вероятно допринася за убийството на царя в годините след конгреса (Weeks 1979).

Британската делегация. Пръв британски пълномощник е министър-председателят Бенджамин Дизраели (граф Биконсфилд). Преди конгреса сключва Кипърската конвенция с Османската империя. Негови помощници са външният министър Солсбъри и посланика в Берлин, лорд Одо Ръсел. Лорд Робърт Солсбъри е една от най-активните личности в конгреса. Кипърската конвенция обещава британска дипломатическа подкрепа на османците на конгреса по отношение на намаляване на техните териториални загуби в Мала Азия, в замяна на британския контрол над Кипър.

Освен тайната сделка, с османците, Солсбъри сключва споразумение с Австро-Унгария в седмицата преди конгреса, обещавайки да защити интересите на Виена за окупацията на Босна и Херцеговина. Следователно Австро-Унгария може да бъде спокойна както от тайното си споразумение с Великобритания, така и от предвоенното

споразумение с Русия (Райхщадското споразумение от юли 1876 г.), че нейното териториално разширение в бившата османска провинция е гарантирано.

Следователно британците носят основната отговорност за включването на член 25 от Берлинския договор, който постановява, че „Босна и Херцеговина трябва да бъдат окупирани и администрирани от Австро-Унгария“ (Schmitt 1937,1).

Според архивите на британския парламент, Великобритания заплашва руската армия с флота си в Мраморно море, докато тя наближава Константинопол, за да наложи примирие между Русия и Османската империя (House of Commons Hansard 1878a). Британските глобални интереси са в основата на дипломатическите усилия на нейната делегация на конгреса, или това е защитата на морските пътища през Суецкия канал (където Великобритания преди това е купила основният дял в Суецката компания) и контрола над Кипър.

За да осигурят сделките, сключени с Австро-Унгария и Османската империя, британските пълномощници прибягват до шантаж срещу Русия, включително ултиматум за война, ако руснаците искат не се съгласят с британските искания. Британците искат да държат под контрол териториалните амбиции на Русия на Изток, използвайки дипломацията на шантажа. Дизраели смята Конгреса за абсолютен геополитически триумф на Великобритания (Hansard House of Commons 1878b).

Австро-унгарската делегация. Император Франц Йосиф I изпраща своята делегация с първи пълномощен представител, външния министър граф Дюла Андраши. Източната криза и изходът от Руско-турската война са голяма грижа за Австро-Унгария, която вижда в османския упадък на Балканите възможност да се възползва от наследството на „болния човек на Европа“ (Brooks 2012, 58). Андраши е придружен от Алойс Кароли, посланик в Германия, и заместник-министър Хайнрих К. фон Хаймерле. Основна цел на австро-унгарската делегация е да осигури официален достъп до превземането на Босна и Херцеговина, което е договорено между нейния владетел и руския цар преди руско-турската война в Райхщадското споразумение, което договаря разделяне на Югоизточна Европа на сфери на влияние, за сметка на Османската империя, ако тя бъде победена във война с Русия, а Австро-Унгария остава неутрална.[1227]

Заедно с Великобритания, Андраши призовава необходимостта от европейски форум, за да се ревизира Санстефанския договор, създаващ голяма българска държава и придобивки в турсакта част на Армеиня. Въпреки, че Русия се изтегля он Проливите, и няма контрол върху Константинопол, близостта на българската граница, тревожи британците. За британците е неприемливо Русия да може да контролира Босфора и Дарданелите, които са под контрола на Османската империя.

Бернадот Шмит отбеляза, че австроунгарският външен министър Андраши приема думата „окупация“, а не „анексиране“ на Босна и Херцеговина в член 25 от Берлинския договор поради възможното противопоставяне на австрийските и унгарските интереси за „включването на на повече от 1,5 милиона славяни в Хабсбургската империя” (Schmitt 1937, 1, бележка под линия 2).[1228] Шмит подчертава, че Австро-Унгария никога не е считала тази окупация за временна, а за постоянна, като започва военната окупация веднага след конгреса.

[1227] Авторката не е точна. Именно нежеланието на Русия да изпълни Райхщадското споразумение и Будапащанската конфенция, стават основната причина изобщо да се свика европейски конгрес, по изричното настояване на Виена и с подкрепата на Англия. Ако Русия не беше водила толкова глупава политика спрямо Австро-Унгария, конгрес нямаше да има. (б. пр.).

[1228] Не това е причината, а съпротивата на Турция, която отказва да подпише Берлинския договор, ако изрично не е подчертано че окупацията е временна и се запазва номинално суверинитета на султана върху провинциите. Андраши е изнуден и изигран от Каратеодори паша. (б. пр.).

След Берлинския договор австоунгарското обществено мнение е критично към външния министър, обвинявайки го за твърде амбициозен в териториалните придобивки. Берлинският договор предоставя на Австро-Унгария абсолютното право на военна окупация на Босна и Херцеговина (Schmitt 1930). Освен това Андраши иска да предотврати възможността за политически съюз между Сърбия и Черна гора. Затова настоява за включването на разпоредбата в член 25, че територията на санджака Нови пазар (гранична зона с мюсюлманско мнозинство между Сърбия, Черна гора и Босна и Херцеговина) ще има военен гарнизон на Австро-Унгария, но санджака остава под суверинитета на султана (Schmitt 1937, 3).

Австро-Унгария не пресътпва към пряката окупация на санджака, но си запазва правото да се намеси и да го окупира, в случай че османската власт там е застрашена от Черна гора или Сърбия.

Италианската делегация. Италия идва на Берлинския конгрес с очаквания, които остават неизпълнени (Banti 1997, 253). Италианската делегация е представена от външния министър граф Луиджи Корти, с помощник посланика в Берлин граф Де Лоне.

Преди това граф Корти е бил посланик на Италия в Константинопол. Той смята, че анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария ще позволи териториалното разширение на Италия в посока към Тренто и Триест[1229] (Ivetic 2015, 52). Министър-председател на Италия по това време е Бенедето Кайроли, който съставя правителството си само три месеца преди началото на конгреса. Неговата външна политика е отворена към чуждите сили, особено Франция. Противниците на Кайроли критикуват френския дипломатически успех на конгреса, поради политическата подкрепа на французите от Германия и Великобритания за разширяване на техните колониални интереси в Северна Африка (Тунис).[1230]

Същата година, през януари 1878 г., е коронясан новият италиански крал, Умберто I. Кралят е по-предпазлив от министър-председателя Кайроли по отношение на френските амбиции за Северна Африка и насърчава военното укрепване на Италия, както и колониалните интереси на Италия в Африка.

Четири години след конгреса Италия влиза в Тройния съюз с Германия и Австро-Унгария; ход, предшестван от официалното окупиране на Тунис от Франция през 1881 г. Този съюз бележи края на добрите италианско-френски отношения и е следствие от решенията, взети на конгреса.[1231] Конгресът в крайна сметка увеличи напрежението между великите сили, предизвика пренареждане на геополитическата обстановка и насърчава създаването на тайни, отбранителни договори, които засилват противоречията между великите сили, но създават временна стабилност за членовете на Тройния съюз в следващите десетилетия (доп. пр. до началото на Първата световна война).

Берлинският договор и глобалните последици от конгреса. Берлинският договор от 1878 г. съдържа 64 члена. Той променя значително Санстефанския договор. Това не е мирен договор, а политическо споразумение между великите сили, които колективно се ангажираха да „регулират решението на Източния въпрос“ (Holland 1885, 221).

[1229] Невярна теза. И дума не може да става за италиански претенции върху исконни австрийски земи. На конгреса Италия се надява на част от Албания, но и тук се сблъсква с интересите на Двойната монархия, която в по-далечна преспектива се нуждае от Албания, за да излезе от „Адриатическия Босфор“ (изхода на затвореното Адриатическо море). (б. пр.).

[1230] Авторката не е точна. На конгреса въпросите за Северна Африка изобщо не са обсъждани, дори това е изричното желание на Франция, преди да даде съгласието си за участие. Договорките с Великобритания и Германия са неофициални мнения, казани в частни разговори между дипломатите. (б. пр.).

[1231] Авторката не е точна, това е следствие от политиката на Бисмарк, да настрои Италия срещу Франция. Шеговито той казва, „че му е необходимо само един италиански барабанчик да се качи на Алпите“ намеквайки за изключитлено слабата във военно отношение Италия, но все пак той я използва в политиката си на мрежата от антифренски съюзи. (б. пр.).

Договорът предвижда ревизии на предишните договори, сключени от великите сили след Кримската война, а именно Парижкия договор от 1856 г. и Лондонския договор от 1871 г. Следователно Берлинският договор е опит за уреждане на делата между велики сили след последния конфликт, и не цели само да намали териториалните и стратегическите придобивки на Русия от тази война.

Берлинският договор, според Холанд (1885 г.), е международна конвенция, която се стреми да регулира междудържавните отношения и да определи принципите на поведение между великите сили за следващите десетилетия в Югоизточна Европа, Черноморския регион и Близкия Изток (Holland 1885, 226).

Правомощията за по-добро регулиране на корабоплаването на река Дунав в долното ѝ течение, което пресича Сърбия, Румъния и България[1232], са дадени на т.нар. Дунавска комисия, която е съставена от няколко държави; след Берлинския договор, в нея се включва сръбски, румънски и руски делегат, съгласно членове 52–57 (Holland 1885, 231). Признаването на независимостта на Румъния и Сърбия, и излаза на Русия до Дунавската делта, което Берлинският договор потвърждава, също възлага отговорности на европейско ниво на тези държави.

Той ги включва в различни качества в регулирането на въпроси, засягащи техните територии на наднационално (европейско) ниво, което е забележителна стъпка напред в сравнение със ситуацията преди Конгреса. Това е едно важно последствие, произтичащо от Берлинския договор, което обикновено се пренебрегва, когато се обсъждат неговите последици за новопризнатите държави от Югоизточна Европа.

Три години след Берлинския конгрес Румъния официално става кралство. Германският принц Карол Хохенцолерн-Зигмаринген идва на румънския трон през 1866 г. но носи титлата княз (или още господар – *domnitor*, на Съединените княжества Влахия и Молдова). Избирането на чужд принц се смята от румънското общество като сигурна гаранция са единство на обединена Румъния, срещу османската заплаха. Румъния остава монархия под управлението на династията Хохенцолерн-Зигмаринген до края на Втората световна война, когато младият крал Михай трябва да абдикира под натиска на комунистическата партия.

Историята на монархическа Румъния от Берлинския договор до комунистическото управление е пряка последица от Берлинския договор, който я прави международно призната през 1878 г.

За българите, без представителство на конгреса, Берлинският договор е запомнен като нечестна сделка на великите сили, в ущърб на амбицията на българския народ да получи признание на своите територии. Берлинският договор обаче позволи на северната част от българската територия да стане автономно княжество (но все още васално на султана) и да приеме първата си конституция (през април 1879 г.). Тя е изготвена в Русия и съдържа обещанието за всеобщо избирателно право и свобода на събранията, сдруженията и печата (Longley 2014, 240).

По-големият достъп на Русия до бившите османски територии и увеличаването на нейната власт в България е ключова причина за Великобритания и друга велика сила (Австро-Унгария) да отхвърлят претенциите за пълен суверенитет на българите. Датата на Санстефанския договор (3 март) и днес се чества като национален празник на България, демонстрирайки историческата приемственост на събитията, разиграли се през 1878 г.

Заключение. Берлинският конгрес от 1878 г. е събитие оказало дълбоко влияние върху политическата и териториална организация на народите в Югоизточна Европа, както и между великите сили на своето време. Приетият Берлински договор пряко доп-

[1232] Тъй като България е васална на султана, тя няма право на представител в Дунавската комисия. (б. пр.).

ринася за разширяването на европейския имперски обхват и колониалните интереси на западноевропейските страни в Северна Африка и Средиземноморието.

За повечето от по-малките балкански нации, конгреса означава международно признание на тяхната независимост и държавност. Въпреки това, за балканските народи без представители, присъстващи на конгреса, включително албанци, *македонци*[1233], българи и босненци, Берлинският договор допълнително усложнява статута им в рамките на западащата Османска империя.

Смята се, че конгресът най-добре служи на интересите на великите сили; обаче подозрението им един към друг и липсата на доверие, след конгреса стават още по-големи. Домакинът на конгреса, германският канцлер Бисмарк, успява да накара седемте велики сили[1234] да се съгласят на международно споразумение, но собственото му предпочитание към тайната дипломация и скритите съюзи, допринася за нестабилността на междудържавните отношения след конгреса. Още през 1879 г. тъй създава тайния отбранителен съюз с Австро-Унгария.

Международните геополитически последици от това общоевропейско събиране са широкообхватни и учените все още оценяват различно тяхното въздействие, както се вижда от нарастващия брой публикациите по тази тема през последните осем години (например Schott 2011; Yavuz and Sluglett 2011; Barry 2012; Brooks 2012; Gencer 2014; Wasti 2016).

140-ата годишнина от Берлинския конгрес през 2018 г. и стогодишнината от края на Първата световна война същата година, предоставят още една възможност за преоценка на съперничеството между великите сили в годините преди Великата война, което се ускорява след Берлинския конгрес (въпреки, че на този етап от европейската политика, опасността от европейска война е била много малко вероятна).

Придобиването на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария според Берлинския конгрес със сигурност допринася за революционните настроения сред босненското население, което се стреми, подобно на съседите си, към самоопределение, а не към друга чужда власт.

Българите също участват в реваншистки войни през десетилетията след конгреса, тъй като Османската империя се проваля в опитите си да въведе реформи и да се модернизира, поради консервативните си панислямски нагласи. Двете Балкански войни през 1912–1913 г., предшестващи Първата световна война, е зловещ знак, че следващата Източна криза може да бъде дори по-голяма от предходната, която причини руско-турската война, принила и самия конгрес в 1878 г.

Различните нации отбелязват и помнят Берлинския конгрес по много различни начини. За руснаците и българите, той се помни като дипломатически провал, въпреки териториалните придобивки за двете нации.

Българите са обидени, подобно на народите на Босна и Херцеговина, Албания и „Македония“ (б. пр. там също живеят българи), че нямат свои делегати на конгреса, въпреки че конгреса решава съдбата на собствените им земи.

[1233] *Изрично е да подчертавам, че такива няма и тогава изобщо не са съществували, тогава в Македония живеят българи с ясно българско съзнание. Но трябва да се подчертае, че появата на сегашната изкуствена държава БЮРМ / Северна Македония с население говорещо на развален сърбизиран български и с дълбока шизофренна криза в собствената си народностна идентичност, е също пряк продукт в по-дългосрочен аспект на същия този Берлински конгрес, като самият процес на отчуждаване от българския корен е катализиран от изобретателния сръбско-югославски шовинизъм след 1944 г.! (б. пр.).*

[1234] Великите сили са 6, реално 5. Турция не е смятана за велика сила, а на конгреса съвсем изпада в немилост. Италия също е напълно комична „велика сила“. (б. пр.).

За британците, французите, италианците и германците се възприема като успешна проява на европейската дипломация, осигурила мир между великите сили в продължение на няколко десетилетия.

За османците конгресът осигурява спасителен пояс, да продължат последните си десетилетия от окупацията на Югоизточна Европа, въпреки че правят значителни отстъпки на западноевропейските сили, за да спечелят дипломатическата им подкрепа.

По-малките държави Черна гора, Румъния и Сърбия, воювали заедно с руснаците в руско-турската война, получават международно призната автономия и териториални придобивки.[1235] Те постепенно се включват в колективни европейски органи, както е илюстрирано от примера с Дунавската комисия.

Това представляваше стъпка към общоевропейски институции, която учените, изучаващи Берлинския конгрес, досега не успяха да разпознаят. Въпреки че не е имало единна европейска идентичност по времето на конгреса, идеите за свобода и самоопределение чрез революционна промяна, започвайки с Просвещението, оказват силно влияние върху бъдещите поколения. Тъй като Европа и особено ЕС, преминава през нови политически кризи днес, и нови политически сътресения между непосредствените съседи в Източна и Югоизточна Европа, ЕС трябва да се поучи от неадекватността на подхода на великите сили за разрешаване на кризата продена от договара в Сан Стефано от 1878 г.

Средствата и методите за провеждане на секретната дипломацията, липсата на прозрачност, възходът на десните идеологии, нарастващият милитаризъм и острата риторика, които са демонстрирани от великите сили по време на Берлинския конгрес, днес се наблюдават в неспособността на Европа да разреши продължаващия украински конфликт, бежанската криза и Косовския въпрос.

Многото уроци от конгреса трябва да бъдат проучени по-задълбочено, за да разберем този важен компонент от политическата история и социалното развитие на Европа и може би дори да намерим някои отговори относно това как бихме могли да преодолеем тези предизвикателства след 140 години.[1236]

Литература:

Anderson, Matthew Smith 1966. The Eastern Question, 1774–1923: A Study in International Relations . London: Macmillan.

Asmuss, Burkhard. 2011. “Der Berliner Kongress 1878.” German Historical Museum , 8 June. Accessed 1 October 2018. www.dhm.de/lemo/kapitel/kaiser reich/aussenpolitik/berliner-kongress-1878.html .

Banti, Alberto Mario. 1997. Storia contemporanea . Roma: Donzelli Editore. Barry, Quintin. 2012. War in the East: A Military History of the Russo-Turkish War 1877–78 . Havertown: Helion & Company.

Bismarck, Otto von. 1878. Deutscher Reichstag, Stenographischer Bericht vom 19.2.1878, S. 98ff.

Brooks, Julian. 2012. “Understanding Intervention: Imperial Thought and Establishing Order in Ottoman Macedonia.” In The Balkans and Caucasus: Parallel Processes on the Opposite Sides of the Black Sea ,

[1235] Излишно е да подчертавам, че тази придобивки на Сърбия и Румъния са изцяло за българска сметка и увеличават още повече, съществуващия и преди руско-турската война, българо-сръбски и българо-румънски антагонизъм. Конгресът го разпалва още повече. (б. пр.).

[1236] Заключенията на авторката идоолигически повлияна от западния глобализъм, са неадекватни и неприемливи. ЕС е напълно изкуствена васална структура, която съвсем доскоро, до втория мандант на президента Тръмп, обслужваше интересите на САЩ. Западната цивилизация е в процес на пълен упадък и деградация. Начинът по който Западът реши съвр. въпроси за Босна и Херцеговина и Косово е неадекватен, копиращ похватите на Берлинския конгрес със създаването на нежизнеспособни псевдодържавни териториални структури. Сегашното поведение на Запада спрямо руско-украинската война е изцяло неадекватно и опасно, игра с огъня която може да ескалира много бързо до Трета световна война, която ще доведе до окончателният физически край на Западна Европа. (б. пр.).

edited by Ivan Biliarsky, Ovidiu Cristea, and Anca Oroveanu, 57–71. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Davison, Roderic H. 1976. "'Russian Skill and Turkish Imbecility': The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered." Slavic Review , 35(3): 463–483.

Dostoevsky, Fyodor. 2009. A Writer's Diary . Evanston: Northwestern University Press. Encyclopaedia Britannica. 2018. "Aleksandr Mikhaylovich, Prince Gorchakov." Accessed 1 October 2018. www.britannica.com/biography/Aleksandr-Mikhaylovich-Prince-Gorchakov.

Erlanger, Steven. 2018. "In a New Cold War With Russia, Balkans Become a Testing Ground." The New York Times , 10 April. Accessed 1 October 2018.www.nytimes.com/2018/04/10/world/europe/european-union-balkans.html .

Filesi, Teobaldo. 1985. "La partecipazione dell'Italia alla conferenza di Berlino." Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente , 40(1): 1–40.

Gencer, Mustafa. 2014. "The Congress of Berlin (1878) in Context of the Ottoman-German Relations." The Pursuit of History, 12: 293–313.

Gladstone, William Ewart. 1876. The Bulgarian Horrors and the Question of the East. London: John Murray.

Hairi, Abdul-Hadi. 1977. Shiism and Constitutionalism in Iran . Leiden: Brill Publishing.

Heraclides, Alexis and Dialla, Ada. 2015. Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent . Manchester: Manchester University Press.

Historia. 2018. "A Short History of the Romanian Monarchy." Accessed 1 October 2018. www.historia.ro/sectiune/general/articol/a-short-history-of-the-romanian-monarchy .

Hobson, J. A. 1938. Imperialism: A Study , 3rd edn. London: George Allen & Unwin Ltd.

Holland, Thomas Erskine. 1885. The European Concert in the Eastern Question: A Collection of Treaties and Other Public Acts . Oxford: Clarendon Press. Accessed 1 October 2018. https://archive.org/details/europeanconcerti00holluoft/page/220

House of Commons Hansard. 1878a. "The Eastern Question, the Congress, Observations." HC Deb, 14 March. 238: 1336–70. Accessed 1 October 2018. http://hansard.millbanksystems.com/commons/1878/mar/14/the-eastern-question-the-congress-1#S3V0238P0_18780314_HOC_66 .1878b. "Eastern Affairs—Resolution." HC Deb 1 August. 242 cc871–977. Accessed 1 October 2018 http://hansard.millbanksystems.com/commons/1878/aug/01/eastern-affairs-resolution#S3V0242P0_18780801_HOC_69 .

Ivetic, Jovana. 2015. "La missione diplomatica di Dimitrije Matic a Roma nel 1878." In Serbian-Italian Relations: History and Modern Times: Collection of Works , edited by Srđan Rudić and Biagini Antonello, 37–52. Pozega: IP Epoha.

Jäckh, Ernst. 1913. Deutschland im Orient nach dem Balkankrieg. Munich: Mörike.

Langer, William L. 1925. "The European Powers and the French Occupation of Tunis, 1878–1881, I." The American Historical Review , 31(1): 55–78., 1950. European Alliances and Alignments: 1871–1890 . New York: Alfred & Knopf.

Lavrov, Sergey. 2018. "Foreign Minister Sergey Lavrov's Remarks at the Opening of the Exhibition to Mark the 140th Anniversary of the Russo-Turkish War of 1877–1878." The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2 March. Accessed 10 March 2018. www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3104056 .

Longley, David. 2014. Longman Companion to Imperial Russia, 1689–1917. New York: Routledge.

MacGahan, Januarius A. 1876a. Turkish Atrocities in Bulgaria, Letters of the Special Commissioner of the 'Daily News '. London: Bradbury Agnew and Co. . 1876b. "The Turkish Atrocities in Bulgaria: Horrible Scenes at Batak."

The Daily News , 22 August, 5–6.

MacKenzie, David. 2004. "Jovan Ristic at the Berlin Congress 1878." Serbian Studies , 18(2): 321–339.

Manasek, Jared. 2013. Empire Displaced: Ottoman-Habsburg Forced Migration and the Near Eastern Crisis, 1875–1878 . Unpublished dissertation, Columbia University. ProQuest Dissertations Publishing (3600530).

Millman, Richard. 1979. Britain and the Eastern Question, 1875–1878 . Oxford: Oxford University Press.

Mitzen, Jennifer. 2013. Power in Concert: The Nineteenth-Century Origins of Global Governance . Chicago: University of Chicago Press.

Primary Source Microfilm. 2009. Microform Collection: Russo-Turkish War, 1877–1878 . Yale University Library. Accessed 1 October 2018. www.library.yale.edu/slavic/microform/russoturkishwar.html

Putnam, Robert D. 1988. "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-level Games." International Organization , 42(3): 427–460.

Rochau, Ludwig von. 2012 (originally published in 1853). Grundsätze der Real-politik angewendet auf die staatlichen Zustände Deutschlands . Stuttgart: Nabu Press.

Rupp, George Hoover. 1925. “The Reichstadt Agreement.” The American Historical Review , 30(3): 503–510.

Schmitt, Bernadotte E. 1930. “The Bosnian Annexation Crisis (I).” The Slavonic and East European Review , 9(26): 312–334. 1937. The Annexation of Bosnia, 1908–09 . Cambridge: The University Press.

Schott, Carl. 2011. Mission to St. Petersburg . Bloomington : Xlibris Corporation. Sondhaus, Lawrence. 1994. Naval Policy of Austria-Hungary, 1867–1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism . West Lafayette: Purdue University Press.

Stone, James. 2012. “The Reus Mission to Constantinople, 1877–78.” The International History Review, 34(12): 371–395.

Tonjoroff, Svetozar. 1908. “Bulgaria and the Treaty of Berlin.” The North American Review , 188(637): 833–841.

Toth, Ladislao. 1941. “Il congresso di Berlino.” Corvina , 4(2): 89–99.

Udovicki, Jasminka. 2000. “The Bonds and the Fault Lines.” In Burn this House Down: The Making and Unmaking of Yugoslavia , edited by Jasminka Udovicki and James Ridgeway, 11–42. Durham: Duke University Press.

Varnava, Andrekos. 2005. “Punch and the British occupation of Cyprus.” Byzantine and Modern Greek Studies , 29(2): 167–186.

Waller, Bruce. 1974. Bismarck at the Crossroads: The Reorientation of German Foreign Policy After the Congress of Berlin 1878–1880 . London: The Athlone Press.

Wasti, Syed Tanvir. 2016. “Three Ottoman Pashas at the Congress of Berlin, 1878.” Journal of Middle Eastern Studies , 52: 938–952.

Weeks, Richard G. Jr. 1979. “Peter Shuvalov and the Congress of Berlin: A Reinterpretation.” The Journal of Modern History , 51(S1): D1055–D1070.

Yavuz, M. Hakan and Sluglett, Peter (eds.). 2011. War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin . Salt Lake City: The University of Utah Press.

БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС ОТ 1878 г. СИГУРНОСТ И СЪТРУДНИЧЕСТВО В ЕВРОПА ПРЕДИ 100 ГОДИНИ.

автор Имануел Гайс[1237], 14 октомври 1978 г. ФРГ. Публикувано в Melville, Ralph; Schröder, Hans-Jürgen (Hrsg.). Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Großmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhundert. Wiesbaden 1982, S. 31-49.

Въведение. В днешно време, важните исторически процеси или събития често стават известни на по-широка публика само при отбелязването на важни годишнини, 100-годишнина от Берлинския конгрес, предлага добра възможност да се привлече вниманието към събитието, чието историческо значение е обратно пропорционално на това, което е известно за него днес.

Освен от специалистите (историци, дипломати) за Берлинския конгрес се знае твърде малко, не повече от думите на Бисмарк за „честния посредник“ и за незаинтересоваността на Германия по това време към балканските въпроси. Друга по-известна реплика на Бисмарк от неговата реч в Райхстага на 5 януари 1876 г. е, че той, „няма да предложи никакво активно участие на Германия (в голяма война, която може да възникне в резултат на Източната криза от 1875 г.), тъй като интересът на Германия към целия спор, не струва и костите на един померански гренадир.“

Освен това на обществеността е известната, изключително впечатляваща и поучителна картина на Антон фон Вернер, която стилизирано представя подписването на договора, приет от конгреса в Берлин.

[1237] Германски историк (09.02.1931 – 20.02.2012)

Трябва да спомена и стандартно клише от германските учебници за блестящия връх във външната властова изява на Бисмарк и младата Германска империя, в чиято столица заседава конгреса“.

И с това горе-долу се изчерпват всичките конкретни знания, сред по-широката публика, дори и интересуващи се от история, образовани хора.

Причината е лесна за разбиране: въпросите, които са договорени и решени на Берлинския конгрес, засягат буквално далечните „народи подчинени на Турция“, с фокус върху Балканите, но също и в Мала Азия (Армения, Батуми), въпроси които не засягат Германия дори и косвено.

Източният въпрос е толкова сложен и объркващ, че само специалисти могат да го разебрат. Но трудовете им остават ограничени в тесен кръг – между специалисти.[1238]

Допълнителната психологическа пречка е по-скорошна: разглеждането на Берлинския конгрес се счита за предмет на историята на дипломацията, която подобно на политическата и дори военната история, е предпочитана пред стопанската (икономическата) и социалната история, а теоретизиращият подход в историята днес се обявява за старомоден.

Една толкова сложна тема като Берлинския конгрес не може да бъде адекватно представена без постоянно позоваване на икономическите и социалните исторически фактори и тяхното интегриране и анализиране в историческия процес.

При по-внимателно проучване както на източниците, така и поне на част от по-старата, „дипломатическо-историческа“ литература се вижда разнообразието от икономически и социално-исторически фактори, които трябва да бъдат взети под внимание, когато се занимаваме с темата.

Методологическата привлекателност се крие в смесването на вътрешни и външни фактори, на икономически, социални, национални и дипломатически исторически фактори, на национални европейски, и неевропейски аспекти, всички от които се събират в Берлинския конгрес.

Вземането им под внимание обещава още по-голям изследователски успех, тъй като ще доведе до ново обогатяване, на нашите (не само в Германия) предимно национално определени исторически знания и възгледи. [1239]

Цялостният преглед на Берлинския конгрес на този етап може да има само задачата да представи историческите изисквания, историята, резултатите и ефектите от Берлинския конгрес в обобщен и общо разбираем начин.

Между Виенския конгрес – 1815 г. и Версай – 1919 г. Като историческото значение Берлинския конгрес се явява връзка между големите мирни конгреси от един почти стогодишен период: Виенския конгрес (1814/15) и Версайския конгрес (1919). Берлинският конгрес е точно по средата между тези два по-известни конгреса.

По отношение на съдържанието, Берлинският конгрес е може би най-важното събитие от международните отношения в а Европа между 1815 и 1914 г., както революцията от 1848/49 г. е основното събитие за вътрешното развитие на Европа през същия период.

По-внимателен поглед разкрива, че много съществени фактори в историческото развитие на XIX век между Виенския конгрес и Първата световна война се сливат чрез революцията от 1848/49 г. в Берлинския конгрес, или водят оттам до Първата световна война. Тези фактори са:

[1238] W. N. Medlicott, The Congress of Berlin and After. A Diplomatie History of the Near Eastern Settlement 1878-1880, London 196312, vor allem Kap. III: „The Congress“, S. 36-136.

[1239] Imanuel Geiss (Hrsg.), Der Berliner Kongreß 1878. Die offiziellen Protokolle (Erscheinen für 1978 vorgesehen.)

1. Социални и политически последици от индустриалната революция и Френската революция;

2. Упадъкът на Османската империя и възхода на (предимно южнославянските) национални движения на Балканите;

3. Съперничество между великите сили;

4. Национализмът и началото на империализма, и двата са тясно свързани с разпадането на Османската империя (Балканите, Армения, Египет, Кипър, Тунис).

Изобилието от фактори, които трябва да бъдат взети под внимание и обяснени, изисква широкообхватен (времеви и пространствен) анализ, за да се класифицират многобройните детайли в по-голям контекст, за да станат правилно разбираеми.

Така Берлинският конгрес от 1878 г. се превръща в урок за преодоляване на традиционното и модерно разграничение между социален и икономически исторически анализ, от една страна, и представянето на дипломатическа и политическа история, от друга. И двата подхода не трябва да се изключват взаимно, а да се допълват и проникват взаимно.

Предишното преобладаващо абсолютизиране на традиционния метод, с едностранен подбор на източници, примери и аспекти считани за важни, води до едностранно преувеличение, като резултат от доминиращата роля на политико-дипломатическо-историческа и мемоарната историография.[1240]

Историческата рамка обхваща съперничеството между великите сили, Източният въпрос, националните движения на Балканите, са три основни исторически фактора, тясно свързани и пресичащи се помежду си, но трябва да бъдат свързани по нов начин.

Последствията от Берлинският конгрес, продължава да се усещат до Първата световна война, като отново действат същите фактори: съперничество между великите сили, Източният въпрос, въстанията и националните движения на Балканите.

Източният въпрос и националните движения на Балканите са допълващи се двойници. И двете явления са сравнително скорошни.

Източният въпрос започва с мирния договор между Русия и Турция от Кючук-Кайнарджа (1774 г.).[1241] Националните движения на Балканите имат първата си видима изява и начало със Сръбското въстание (1804 г.).[1242]

От друга страна, съперничеството между великите сили е исторически много силен и много по-стар фактор и може да бъде датиран от конфликтите по време на Реформацията и Контрареформацията в началото на ранния модерен период през XVI век.

а) Съперничеството на великите сили е между хегемонията на една сила и баланса на силите. Срещу повтарящите се опити за създаване на хегемония в Европа – старата Германска империя, Испания на Хабсбургите, Франция, Русия – многократно се събират контра-сили от Развитото средновековие, които противодействат на всички тенденции към хегемония и в крайна сметка са преборени успешно[1243], а упадъкът на бившите

[1240] Hans-Ulrieh Wehler, Vorüberlegungen zu einer modernen deutschen Gesellschaftsgeschichte, in: Dirk Steg-mann/Bernd-Jürgen Wendt/Peter-Christian Witt (Hrsg.), Industrielle Gesellschaft und politisches System. Beiträge zur politischen Sozialgeschichte. Festschrift für Fritz Fischer, Bonn 1978, S. 4, dazu Anm. 3.

[1241] M. S. Anderson, The Eastern Question 1774 or 1923. A Study in International Relations, London 19724; eine vorzügliche Zusammenfassung und hi-' storische Einordnung jetzt auch bei Winfried Baumgart, Vom Europäischen Konzert zum Völkerbund. Friedensschlüsse und Friedenssicherung von Wien bis Versailles, Darmstadt 1974, S. 19-55.

[1242] Dimitrije Djordjevic, Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914, Beograd 1965;

[1243] Ludwig Dehio, Gleichgewicht oder Hegemonie, Krefeld 1948, als einführender Überblick; weiterführend jetzt Heinz Duchhardt, Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, Europäisches Konzert. Friedenskongresse und Friedensschlüsse vom Zeitalter Ludwigs XIV. bis zum Wiener Kongreß, Darmstadt 1976; ferner W. Baumgart, Vom Europäischen Konzert zum Völkerbund (Anm. 5).

хегемони създава властови вакууми, в които си пробиват път, издигащи се други велики сили.

По подобен начин упадъкът на Османската империя след Кючук-Кайнарджанския мир (1774) оставя вакуум във властта на Балканите, в които Австрия влиза за първи път след 1683 г., а по-късно и Русия след Петър Велики.

Русия разработва три основни линии на експанзия: 1. през Украйна на запад, 2. през Кавказ и Закавказието (Грузия, Армения) на изток, 3. към Константинопол и Проливите на юг.

Почти по същото време крахът на Велика Полша, води до нейното триетапно и тройно разделяне (1772, 1793, 1795), и едновременно улеснява експанзията на Русия на запад, тази на Австрия на север (Галиция) и на Прусия на изток (Позен, Западна Прусия).

Напрежението в отношенията между трите консервативни източни сили, породени от съучастието в подялба на Полша, идеологическа солидарност срещу революцията и демокрацията, и властово-политическо съперничество, си явява едно от основните исторически и политически рамкови условия на Берлинския конгрес.

б) Балансът на силите и европейските конгреси. От началото на XIX век хроничното съперничество между великите сили в Европа придобива ново измерение чрез Източния въпрос, т.е. какво трябва да стане с Османската империя в нейния упадък.

Вътрешните сили (южнославянските национални движения) и външните сили (великите сили) се опитват да запълнят очертаващия се властови вакуум на Балканите.

С Кючук-Кайнарджания мир (1774 г.) и Яшкия (1792 г.) Русия прокарва границата си на Балканите, с един вид морален протекторат над балканските християни в Османската империя и поставя крак на вратата към Балканите за по-нататъшно разширяване.

След Вестфалския мир в края на тридесетгодишната война (1648 г.)[1244] и Утрехтския мир в края на войната за испанското наследство (1713 г.), постепенно се развиват опити за разрешаване на конфликтите, произтичащи от съперничеството между великите сили чрез създаване на „концерт“, т.е. да се укроти съперничеството или поне да се регулират отношенията между големите европейски сили.[1245]

Резултатът е концепцията за баланса на силите на континента, която за първи път е ясно формулирана от Англия при Уилям III, според който Англия, основавайки се на собствения си властово-политически интерес, в необезпокояваната си отвъдморска експанзия, организира и ръководи опозицията на съответната континентална велика сила, която покаже претенции за хегемония.

„Концертът“ на големите европейски сили намира видим израз във веригата от големи европейски конгреси – обикновено в края на големите войни, за териториалното и политическо преустройство на Европа.

Едновременното издигане на Прусия до (най-малката) велика сила, след участието ѝ в разделянето и на Полша и включването на Русия като европейска велика сила през XVIII век дава начало на Пентархията на петте европейски велики сили. Оттогава Англия, Франция, Австрия, Русия, Прусия, участват на големите европейски конгреси. За първи път на Виенския конгрессе появява Свещения съюз. След Кримската война (1853/56) кръгът от велики сили се разширява с включването на Османската империя, на Парижкия конгрес (1856 г.) и на новооснованата Италия през 1859/61 г. След това Германската империя появила се в 1871 г., заменя Прусия. Променениият баланс на силите след всички големи конфликти, се възстановява на конгресите.

Повечето конгреси комбинират регулирането на външнополитическите въпроси (определяне на граници, властово-политически статут на териториите) с дефинирането

[1244] Fritz Dickmann, Der Westfälische Friede, Münster 1974.
[1245] W. Baumgart, Vom Europäischen Konzert, a. a. O, S. 7-18.

и санкционирането чрез международното право, на вътрешни въпроси в особено спорни области, които за бъдещи отправни точки или център на бъдещи големи конфликти.

Парижкият конгрес от 1856 г. напр. се занимават и с вътрешните последици на Балканите, произтичащи от упадъка на Османската империя след Кючюк-Кайнарджанкия.

Всъщност Берлинският конгрес е наследник на Парижкия конгрес, чиито разпоредби той частично променя и адаптира към настъпилото оттогава развитие.

В крайна сметка големите европейски конгреси действат като политическа консолидация от специален вид, тъй като дават възможност да признаят промените, настъпили по-назад в рамките на международното право: Напр. независимостта на Швейцария и Холандия от Хабсбургската империя (1648), постоянен неутралитет на Швейцария (1815).

Подобно на своите велики предшественици, Берлинският конгрес съчетава реорганизацията на териториалния ред в част от Европа (Балканите) след голям военен конфликт с промяната на международноправния статут на съществуващите и/или нови държави, действайки като международен законодател и поддържайки баланса на силите в Европа.

Определянето на новите граници е основната задача на Берлинския конгрес и отнема по-голямата част от времето му. По-малко противоречиво е признаването на нов международноправен статут на съществуващите и новите държавни образувания – независимост за Сърбия, Черна гора, Румъния, автономия за България.

Квазизаконодателните намеси се извършват както в младите балкански държави (а именно чрез налагане на гражданско равенство на всички техни граждани) като условие за признаване на независимостта, така и в Османската империя (чрез установяване и потвърждаване на правното равенство, особено в полза на останалите под властта на Турция, християнски поданици.[1246]

Непосредствената предистория на голямата Източна криза от 1875/78 г. и нейните последици върху великите сили. Предисторията на Берлинския конгрес е предизвикана от голямата Източна криза, която започва с въстанията в Херцеговина и след това в Босна през юли и август 1875 г.[1247]

Няколко месеца по-рано друга военна криза постави великите сили до ръба на голяма война.[1248] В Германия се създава военна тревога целяща превантивна война срещу Франция, която се беше възстановила изненадващо бързо от поражението си в 1870/71 г. Но тогава особено Русия и Англия отговорят с предупреждение към Германия, че няма да допуснат ново поражение на Франция.

Последвалите въстанията в Херцеговина и Босна срещу османското владичество сега заплашват от изток да вкарат великите сили в общ конфликт помежду им.

Кримската война (1853/56) вече ясно демонстрира взривоопастния характер на балканските проблеми в пресечната точка между упадъка на Османската империя, националносвободителните движения на Балканите и съперничеството между великите сили.

[1246] Grundlegend jetzt W. Baumgart, Der Friede von Paris 1856. Studien zum Verhältnis von Kriegführung, Politik und Friedensbewahrung, München 1972.

[1247] Milorad Ekmei, Der Aufstand in Bosnien 1875— 1878, 2, Graz 1974 (deutscher Auszug aus ders., Ustanak u Bosni 1875-1878, Sarajevo 1973); dazu jetzt allgemein die Referate eines internationalen Symposiums in Sarajevo 1975 über die Aufstandsbewegung in Bosnien und der Herzegovina 1875 und ihre Auswirkungen auf die große Orientkrise, 3 Bde., Sarajevo 1977.

[1248] Andreas Hillgruber, Die „Krieg-in-Sicht" -Krise 1875. Wegscheide der Politik der europäischen Großmächte in der späten Bismarckzeit, in: Studien Zur europäischen Geschichte. Gedenkschrift Martin Göhring, hrsg. von E. Schulin, Wiesbaden 1968, S. 239-253, kürzer auch in ders., Bismarcks Außenpolitik, Freiburg 1972, S. 139-146.

Но Кримската война остава сравнително ограничена благодарение на съперничеството между Прусия и Австрия, които се неутрализират взаимно, което води до активен неутралитет на Австрия.

Обединението на Италия, „компормиса“ (аусглайха) и реорганизацията на Австрия в Австро-Унгария, и създаването на новия Германската райх (империя), сега променят политическата ситуация в Европа. Повторното основаване на Германската империя[1249] променя дълбоко предишня баланс на силите на континента. Традиционният властови вакуум в центъра на Европа отново е запълнен от обединена Германия, и според целия предишен исторически опит с подобни процеси, означава, че се очаква новата велика сила да се разшири.

Руско-британската намеса срещу Германия по време на военната тревога, вече сочи последиците, които двете странични сили биха извлекли от появата на германската велика сила, ако германската експанзия стане реалност.

От друга страна, Бисмарк се страхува, че Германия ще бъде въвлечена в обща война между великите сили заради Балканите, което може да застраши съществуването на новосъздадената Германска империя. Затова по време на Източната криза Германия провежда предпазлива политика, основана на реалистично самоограничение, за да консолидира по-добре политически придобивки които е получил, в своята политиката, която така трайно промени европейското равновесие.[1250]

Но в своите „Спомени и размисли“ Бисмарк прокарва мотива, че Германия поддържа състоянието на незаинтерисована неутрална страна, която да очаква спокойно войната между великите сили.[1251] Въпреки това, по-нататъшният ход на Източната криза[1252] е по-вероятно да потвърди реалистичния песимизъм на Бисмарк: докато Турция, от една страна, успява до голяма степен да потуши въстаническите движения в Босна и Херцеговина с военни средства, за да ги смаже и изтласка обратно към граничните райони на двете бунтовни провинции, вълненията през 1876 г. се разпростират и в България. А Сърбия и Черна гора обявяват война на Османската империя (1876 г.).

Въпреки че Сърбия е бързо победена, Русия принуждава Турция да сключи примирие със Сърбия чрез ултиматум и настоява за европейска конференция за уреждане на балканските въпроси. Настояването на Русия води до Константинополската конференция от декември 1876 г. – януари 1877 г., в която великите сили предлагат програма за реформи на Османската империя, въз основа на предложенията на Австро-Унгария. Под силен вътрешен[1253] натиск Портата отказва, и Константинополската конференция се проваля.

[1249] Връзката която прави авторът между Първият германски райх (Източнофранкското кралство, Отоновата империя от X – XI в.) и Вторият райх – новата Германска империя или Обединена Германия, е доста изкуствена. Между тях липсва всякаква приемственост. (б. пр.).

[1250] Imanuel Geiss, Die deutsche Reichspolitik gegenüber der Aufstandsbewegung in der Herzegovina und in Bosnien 1875— 1878, ursprünglich als Referat auf dem internationalen Symposium in Sarajevo 1975 (vgl. oben Anm. 12, dort Bd. I, S. 231-248), jetzt auch in ders., Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Ersten Weltkriegs, München 1978, S. 76-107.

[1251] Пак там, стр. 89-91. Бисмарк казва на 10 септември 1875 г .: „Ако наистина трябва да гори огън, ще трябва да наблюдаваме възможно най-дълго отдалече и да стоплим ръцете си на огъня.“ Всъщност Берлинският конгрес е триумф на неговото държавно изкуство, когато става дума за „поддържане на ориенталската язва отворена и по този начин осуетява единството на другите големи сили и осигурява собствения си мир“.

[1252] William L. Langer, European Alliances and Aliqnments 1871-1890, New York 1964, Kap. 5: „The Russian-Turkish War and the Congress of Berlin“, S. 121-170A; 4W. Baumgart, Vom Europäischen Konzert, S. 19-55; ausführlicher David Harris, A Diplomatie History of the Balkan Crisis of 1875-1878. The First Year, Stanfort 1969, S. 1-131.

[1253] Но основният натиск е външен – конференцията е порвалена от Дизраели чрез посланик Елият. (б. пр.).

Това е повод за Русия да влезе във война, Сърбия също обявява отново война на Турция, Румъния позволява на руската армия да премине през нейната територия за да влезе в България. След първоначални неуспехи руските армии на Балканския полуостров и в Армения сломяват съпротивата на турците, така че през януари 1878 г. руснаците застават пред Константинопол и диктуват Санстефанския мир.

Сан Стефано предвижда голямо засилване на руското влияние на Балканите, ш нарушава на договорите на предишните конгреси, особено Парижкия договор. Англия и Австро-Унгария се намесват, за да предотвратят руското господство на Балканите и Проливите. Те отговорят на Сан Стефано с косвената заплаха за война срещу Русия, Англия изпраща флота си *и силен експедиционен корпус*[1254] към Босфора през февруари 1878 г. Англия и Австро-Унгария налагат чрез възраженията си като алтернатива на война между европейските велики сили, конгрес за уреждане на споровете. Тъй като самата Австро-Унгария е един от потенциалните военни противници на Русия, Виена е изключена като място за конгрес, да не говорим за Лондон. Константинопол и Петербург не са подходящи по съответни причини. Берлин изглеждаше подходящо място, столица на великата сила, която няма свои непосредствени интереси на Балканите, но има достатъчно мощ и е достатъчно далече от Балканите, за да бъде Германия смятана за достатъчно безпристрастна и влиятелна от всички, които участват в насърчаване на мирно решение.

Интересите на великите сили през 1875/78 г. Така основната линия на конфликт между великите сили, довела до Берлинския конгрес, се определя от силовото политическо съперничество между Англия и Русия.

В резултат на Кримската война експанзията на Русия е временно отклонена към Далечния Изток и Средна Азия, което означава, че Русия, пряко или косвено, отново се сблъсква с интересите на Британската империя, особено в Средна Азия, тъй като, Лондон вижда руска заплаха за Индия.

С повторното раздвижване на Източния въпрос поради въстанията и локалните войни на Балканския полуостров срещу Турция през 1875/76 г., руската експанзия отново се насочва към Балканите. В допълнение към традиционния идеологически мотив на Русия – солидарност с предимно православните християни на Балканите под османско владичество, към панславизма в Русия е добавен нов идеологически мотив: солидарност с южните славяни, които са свързани по племе и език и които имат право на политическа свобода поне като автономни държави, но под политическото ръководство на по-мощната Русия.

С военния си колапс Османската империя изглежда е оставена на милостта на Русия. От друга страна, войната е изключително скъпа за Русия. Освен това руските комуникации с армия пред Константинопол са слаби и лесно могат да се прекъснат, напр. от британски десантен корпус, подобно като в Кримската война.

Същевременно първа предреволюционна терористична вълна в Русия също поставя основите на вътрешните конфликти, които довеждат до революция само 40 години по-късно, след напрежението на две по-сериозни и неуспешни войни (срещу Япония през 1904/05 г. и срещу Централните сили в Първия свят война).

С оглед на евентуалната очаквана съпротива от две велики сили (Англия, Австро-Унгария), Русия не успява да използва в най-голяма степен превъзходството си над Османската империя.

На Берлинския конгрес Русия се опитва да отстоява максимално своите печалби от Сан Стефано срещу другите големи европейски сили и да го потвърди съгласно

[1254] Авторът или демонстрира незнание, или умишлено манипулира. Няколко кораба в Мраморно море и 7000 сипаи в Малта изобщо не са силен експидиционен корпус. (б. пр.)

международното право, без да води до голяма война, чието бреме допълнително ще изостри вътрешно напрежение.

Англия иска да предотврати руската експанзия в Индия, за да осигури стратегически управлението си в тази колония – териториалният и икономически център на нейната световна империя.

Този азиатски компонент не представлява интерес тук, тъй като за Берлинския конгрес той е маргинален. По географски причини осигуряването на морския път до Индия за Англия – от египетската експедиция на Бонапарт (1798 г.) като прелюдия към по-късното завладяване на Индия, е централен проблем на британската политика за балансиране в Европа, първо насочена срещу Франция, след това срещу Русия.

Англия иска да избегне навлизането на Русия в Средиземно море от Черно море. Тъй като в същото време има идеологически симпатии към националния бунт на християнските балкански народи, в Англия възниква дилемата за по-либерална политика, която след първоначално колебание (подкрепяйки Гърция, с Франция и Русия срещу Турция през 1827 г.), се променя в консервативна насока, да настоява само за вътрешни реформи в полза на балканските християни в Турция, и застава срещу Русия.

Англия изпраща своя флот с *десантен корпус*[1255] в Босфора в началото на 1878 г. като противотежест на руските войски пред Константинопол и принуждава Русия да се съгласи на конгреса в Берлин със своята косвена заплаха от война, но на конгреса прокарва предложения, насочени срещу Турция, за окупацията на Босна и Херцеговина, и за териториални отстъпки в полза на Гърция, и като цяло за реформи в полза на оставащите християни в Османската империя.

За разлика от това, силово-политическите амбиции на другите големи сили по време на Източната криза от 1875/78 г. като Франция и Италия са от второстепенен характер: Франция изобщо няма интереси на Балканите и е ограничена от предишното си поражение срещу Германия (1870/71), нейната политическа изолация и нейните вътрешни кризи в началото на Третата република, изобщо не е способна на големи дипломатически действия.

Италия проявява интереси към адриатическото крайбрежие, веднага след националното си обединение, се насочва към Албания, която по това време е османско владение. Но Италия все още не е в състояние да преследва активно и силово балканските си интереси и може само да поддържа отворени бъдещите линии на експанзия, които ще осъществи през XX век, в епохата на фашизма през Втората световна война, както към Албания, така и на Балканския полуостров.

Германия все още няма интерси на Балканите през 1875/78 г., тъй като младата германска индустрия, започнала своето развитие едва в XIX век, все още е ориентирана към собствения си вътрешен пазар, току-що създаден с основаването на империята.

Австро-Унгария все още изглежда силна и Бисмарк няма интерес да търси придобивки за сметка на Австро-Унгария.

През 1875/78 г. първоначалната ситуация на Германия се характеризира със субективна и обективна липса на интерес към Балканите, модифицирана от интереса да не се позволи на Русия[1256] да запълни задаващия се вакуум във властта на Балканския полуостров.[1257]

Това, което е повърхностно видимо и видимо само за съвременниците през 1878 г., е голямата липса на преки интереси на Германия на Балканите, така че Бисмарк

[1255] На английските кораби, няма десантен корпус, авторът не е прав изобщо. (б. пр.).

[1256] Учудващо невярно твърдение което противоречи на цялостната политика на Бисмарк да насочи Русия към Балканите, но да постигне помирението ѝ с Австро-Унгария. (б. пр.)

[1257] Arnold Suppan, Außen-und militärpolitische Strategie Osterreich-Ungarns vor Beginn des bosnischen Aufstandes, in: Symposium Sarajevo (s. Anm. 12) 1975, I, S. 159-175.

действително се стреми или да претендира за ролята на арбитър на Берлинския конгрес, изразено в добре известния израз на „честен посредник“.

След Мария Терезия, Австро-Унгария вече не провежда експанзивна балканска политика срещу Османската империя.[1258] Тя се е възползва от продължаващата слабост на Османската империя чрез анексирането на Буковина (1775), но след пробива на националните движение на Балканите – Сръбското въстание (1804) и Гръцката война за независимост (1821) – тя вече не се намесва срещу Портата.

След загубата на господството си в Италия (1859/61) и Германия (1866) и свързаната с това вътрешна криза, намерила своя временен завършек в компромиса с обявяването на двойната монархия Австро-Унгария (1867), тя развива нов интерес, който значително промени традиционната политика на относителна пасивност на Балканите. Въпреки че Австро-Унгария подкрепя Османската империя срещу експанзията на Русия по време на Източната криза, проявява нова тенденция на ограничена експанзия възникнала поради официалното желание за присъединяване на турските провинции Босна и Херцеговина[1259], последно представена от Андраши на държавна конференция от 29 януари 1875 г.[1260]

Австро-Унгария има нарастващ интерес към железопътното строителство на Балканския полуостров и към корабоплаването по Дунав като търговски пътища за развиващата се индустрия на Австро-Унгария, чийто център е Бохемия (Чехия).

Андраши и подкрепящите го среди се ръководят от желанието да компенсират териториалните и политически загуби на Австрия в Италия (1859/61) и Германия (1866 г.) и от стратегически съображения за краткосрочен и дългосрочен характер: дългото крайбрежие на Далмация, което от Виенския конгрес принадлежи на Австрия, изисква по-дълбок хинтерланд за военна защита; Австро-Унгария иска да попречи на Босна и Херцеговина да стане част от голяма южнославянска държава чрез присъединяване към Сърбия и / или Черна гора, което рано или късно ще привлече и останалите южни славяни в Дунавската монархия, така че нейният колапс ще се превърне само във въпрос на време и варианти. Следователно Андраши има трудна позиция на Берлинския конгрес: от една страна, той иска да направи непряката си заплаха за война срещу Русия правдоподобна заради Сан Стефано, без всъщност да може да води война. Въпреки значителната съпротива в собствената си страна, особено в Унгария, той иска да превърне Босна и Херцеговина в териториална придобивка за Дунавската монархия.

Османската империя все още формално се смята за велика сила и дори е включена в концерта на европейските велики сили след Парижкия конгрес (1856 г.), но на Берлинския конгрес тя е само обект на действие от останалите европейски велики сили, които се разпореждат с нейните територии.

Портата е заинтересована да загуби възможно най-малко територии след Руско-турската война от 1877/78 г. За тази цел тя се опитва да продължи традиционната си

[1258] B. Bareilles zu Caratheodory Pacha: Le Rapport Secret sur le Congres de Berlin adresse ä la S. Porte, Paris 1919, S. 32-38.

[1259] W. N. Medlicott, The Con-gress of Berlin, S. 39— 44; Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz, 2 Bde., hrsg. von Hajo Holborn, Berlin 1925, II, S. 21 f,, 24-31; Comte Charles de Moüy, Souvenirs et Causeries dun diplomate, Paris 1909, S. 100-109; Fürst Chlodwig Hohenlohe-Schillingsfürst, Denkwürdigkeiten, 2 Bde., hrsg. von Alexander Hohenlohe und Friedrich Curtius, Berlin 1907, I, S. 232, 236.

[1260] Hohenlohe, Denkwürdigkeiten, a. a. O., S. 246: „Diese Ungeduld des Reichskanzlers, die wegen seines Gesundheitszustandes ihre Berechtigung hat, befördert die Arbeit, wird aber später ihre Nachteile fühlbar machen, weil manches nur oberflächlich erledigt sein wird. Mir wäre langsameres Arbeiten lieber." (Eintragung vom 5. 7. 1878); Moüy, Souvenirs, S. 102, 120; Graf Peter Schuwalow, Der Berliner Kongreß, in: Berliner Monatshefte, 16/1938, S. 603-632, hier: S. 621 f.

стратегия от Кючук-Кайнарджанския мир, да противопоставя великите сили помежду им, особено Англия/Австро-Унгария срещу Русия, за да предотврати намесата в Османската империя.

Това поражда недоверие, особено в Русия, но също и в Германия и Англия, че Портата само дава обещания за вътрешни реформи за правно и политическо равенство за християните, без да ги изпълни.

Всъщност исканията на великите сили за равенство на християните в Османската империя противоречат на основния принцип на ислямско-османската идея за империята и властта, и исканията за вътрешни структурни реформи се губят в плетеницата на социално-обществената структура, която е несъвместима и невъзможна за реформиране.

Берлинският конгрес, резултати и исторически последствия. Предварителният мир в Сан Стефано предизвиква силната опозиция сред великите сили, по-точно Англия и Австро-Унгария, срещу планираното създаване на Голяма България, която трябва да се простира до Егейско море, и до портите на Адрианопол и Константинопол. Формално България ще остане под османски суверенитет като автономна държава, но реално ще бъде острието на руската експанзия на Балканите.

Австро-Унгария също се чувства излъгана от обещанията на Русия дадени в Райхщад през 1876 г., тъй като според Санстефанския договор, Босна и Херцеговина, формално ще има вътрешна автономия, но трябва да остане под османски сюзеренитет.

Англия подчерта готовността си за война с военни приготовления, аналогични на тези в Кримската война: изпращане на своя флот до Босфора като военна противотежест на руската армия край Константинопол, извикване на резерви, *оборудване на експедиционния корпус от 70 000 души и преместване на индийските войски до Малта,*[1261] която за първи път трябва да се намеси в европейски конфликт. Първоначално Русия отхвърли всякакви критики към Сан Стефано и отказа да отговори на предложението на Австро-Унгария за разрешаване на спора на европейска конференция. Едва под натиска на британските военни приготовления, вътрешните брожения във връзка с първите терористични атаки на нихилистите, и стратегически откритата позиция на руската армия извън Константинопол, Русия подхваща идеята на Андраши за конференция в средата на април 1878 г. и постепенно започна да отстъпва. На руския посланик в Лондон граф Пьотър Шувалов е наредено да сключи споразумение с Англия, което проправи пътя за фундаментално споразумение по основния спорен въпрос: Русия се съгласи да ограничи обхвата на България и да раздели България на две държави. Освен това Русия поставя под въпрос всички членове на предварителния мир в Сан Стефано, като предоставя на конгреса „свободно обсъждане“ на всички положения от Сан Стефано.

Едва след това, на 3 юни 1878 г., след втория опит за убийство на кайзер Вилхелм I в Берлин, са изпратени поканите до великите сили за участие в конгреса.

Англия осигури стартовата си позиция на Берлинския конгрес чрез две допълнителни двустранни споразумения: Тайната конвенция с Турция от 4 юни 1878 г. даваща правото да окупира Кипър, ако Русия получи Батуми на брега на Черно море. В замяна Англия гарантира на Османската империя продължаващото ѝ съществуване и дипломатическа помощ на Берлинския конгрес.

Два дни по-късно, на 6 юни, Англия се договаря с Австро-Унгария за основната цел на Берлинския конгрес: ограничаването и разпокъсването на България.

Самият Берлинският конгрес заседава от 13 юни до 13 юли 1878 г. в 20 пленарни заседяния, провеждащи се в наскоро оборудвания дворец на райхсканцлера на „Вил-

[1261] Тук наблюдаваме крещяща неистина. Не 70 000 а едва 7000 сипаи са докарани на о-в Малта, Англия не е в състояние да воюва сама срещу Русия, тъй като не разполага със значителни сухотпътни сили. Учудващо незнание на автора, което обърква изводите му. (б. пр.).

хелмщрасе“. Седемте велики сили изпращат 20 делегати – Германия, Австро-Унгария, Русия, Англия, Франция, Турция по трима, Италия двама.

Германия като домакин получава председателството на конгреса в лицето на канцлера Бисмарк. Предмет на обсъждане е предварителният мир от Сан Стефано, чиито разпоредби трябваше да бъдат приведени в хармония с интересите на другите сили в Европа.

Прилага се вземането на решенията не чрез гласуване мнозинство-малцинство, а при постигане на пълно съгласие. Редът на разглежданите теми следва тяхната сложност и сериозност: България, Босна и Херцеговина, Бесарабия, Батуми и Босфора. В този ред проблемите са решени чрез Берлинския договор, резултат от Берлинския конгрес. Има и по-малко спорни въпроси като регулирането на корабоплаването по Дунав и независимостта на Черна гора, Сърбия и Румъния.

Бисмарк винаги ускорява темпото на преговорите, за което някои делегати го критикуват по време на конгреса и в по-късните им мемоари. Още в началото на конгреса възниква криза поради конфликта за България (особено между Англия и Русия), който се изостря до опасност да се разтури конгреса, и да засили опасността от война. Бисмарк спасява положението, като оказва влияние върху главните руски и английски делегати – канцлера Горчаков[1262] и министър-председателя лорд Биконсфилд (Дизраели), в частни дискусии извън пленума. След решаването на Българския въпрос в пленарните заседания многократно възникват критични ситуации, които се преодоляват чрез специални двустранни или многостранни преговори.

Резултатите от Берлинския конгрес могат формално да се определят като разликата между Санстефанския и Берлинския договор: териториално намаляване и разделяне на България, окупация на Босна и Херцеговина, териториално разширение и независимост на Сърбия и Черна гора, независимост за Румъния при едновременни териториални промени (Бесарабия, Добруджа, устието на р. Дунав); в този контекст, окупация на Кипър от Англия; изместване на границите в Азия в полза на Турция и Персия.

Сборът от многобройните регулации, които често са сложни в детайли, не може лесно да бъде приведен към общ знаменател, просто защото трябва да се прави разлика между краткосрочни и дългосрочни резултати и ефекти.

По отношение на поддържането на мира, Берлинският конгрес успява да предотврати голяма война между великите сили по балканските въпроси в продължение на 36 години. Така че той е постигнал повече от краткосрочната си цел.

Но в дългосрочен план, проблемите не са разрешени, а само се отлагат за сметка на западащата Турция и надигащото се южнославянско национално движение. Със сигурност проблемите, възникнали през вековете на османското владичество, не могат да бъдат решени веднага, защото са твърде сложни.

В един момент действително възниква предположението, че бързината, с която Бисмарк води Берлинския конгрес, критикуван от Хохенлое и други, и настоява за бързо прилагане на неговите разпоредби, само влошава по-нататъшното развитие.

Той се противопоставя на всички турски предложения, игнорира всички протести на населението в Босна и Херцеговина и решиава Авднро-Унгария да окупира двете провинции – от които произлизат вълненията и Източната криза, в стила на старата кабинетна политика, без да се вземе предвид това, което вече е прилагано и отново и отново изисква национално право на самоопределение.

След като турците са приели неизбежността на окупацията, те се застъпват поне за внимателна психологическа и политическа подготовка на цялата операция.[1263] Въз

[1262] Не Горчаков, а Шувалов, Бисмарк изпитва силна неприязън към Голчаков и не контактува с него, а със Шувалов, с който са близки лични приятели. (б. пр.).

[1263] Caratheodory Pacha, Rapport Secret, a. a. O., S. 156-161.

основа на предишния опит с турската тактиката на забавяне, в Австро-Унгария и Германия има недоверие. Предупрежденията са разбираеми, но прозвучават като ново бавене. Всъщност турците искат да предотвратят прибързано решаване на един сложен въпрос, който както веднага, така и по-късно се оказа силно взривоопасен.

Вместо това, в бързината си незабавно да осигурят единствената си голяма териториална придобивка от Берлинския конгрес, австроунгарците налагат окупацията срещу бунтовното население, по-голямата част от което не желае да смени турската власт с австроунгарска. Има ожесточена съпротива, така че австроунгарците в крайна сметка трябваше да мобилизират 200 000 души[1264], за да окупацират двете провинции.[1265]

Кулминацията на военните действия е превземането на Сараево, столицата на Босна, след няколкодневни кървави улични боеве. След външно умиротворяване има още едно въстание през 1882 г. Това създава традиция на съпротива, която сега е насочена срещу Австро-Унгария, новата окупационна сила.

Едно поколение по-късно, тероризмът и политическото убийство става новата форма на съпротивата.

Проблемът с новото придобиване за Австро-Унгария се вижда от коментар в „*Süddeutsche Zeitung*“ (Южногермански вестник): „Не може да се каже със сигурност, дали официално Портата ще устои на австрийското нашествие със силата на оръжието. Но е сигурно, че всички босненски мохамедани са въоръжени и едва ли ще хвърлят оръжията си, когато австрийските войски се приближат. Не трябва да се забравя, че в Босна има 60 000 мюсюлмани и 40 000 християни и че половината от християните не са римокатолици, а гръкоправославни, така че Австрия може да разчита, на прием само от малка част на населението. Ако мюсюлманите в Босна сега предприемат да действат като обединена национална милиция и веднага щом австрийските войски пресекат границата, да дадат на босненските християни избор между смъртта и присъединяването към въоръжена съпротива, тогава окупацията на Босна ще се провали или ще бъде наложена с много кръв и много хиляди австрийски войници могат да загинат в тази война.

Но когато окупацията бъде завършена, Австрия ще има нова провинция, в която ще има повече развалини, отколкото градове, повече пустеещи земи, отколкото селски ниви и която ще натовари австрийската държавна хазна в продължение на десетилетия. Въпреки това, всяка война, която Австрия трябва да води на която и да е граница, тя ще трябва да използва значителен брой войски, за да осигури своите южни граници. Сърбия, българите[1266] и Черна гора непрекъснато ще изисква независимостта на Босна и влизането ѝ в южнославянската конфедерация, така че Австрия ще трябва сериозно да

[1264] Точната цифра е 153 000 души или 5 армейски корпуса. (б. пр.)

[1265] Почти с толкова армия Русия участва на Балканите в руско-турската война 1877-78 г. (б. пр.)

[1266] Доста наивна представа за ролята на българите, историята показа точно обратното – те стават съюзници на Австро-Унгария срещу общия враг – Сърбия. Разбира се тогава българите се възприемат от Европа като аморфна славянска маса, сляпо подчинена на Русия и панславизма. (б. пр.).

се съобразява с тези държави... Страхуваме се, че босненският плод изглеждаше сладък само докато висеше на дърво; Още щом го отхапете, ще разберете колко е кисел всъщност. Граф Андраши също ще трябва да научи, че забраненият плод не винаги е сладък и че тези, които разширяват границите си, не винаги укрепват империята си“.[1267]

По-късно с убийство в Сараево и разпадането на Двойната монархия в края на Първата световна война през октомври 1918 г., потвърждава прогнозата на „Süddeutsche Zeitung“ от 28 юни 1878 г., „*че някой, който разширява границите си, не винаги укрепване империята си*“. Всъщност с окупацията и по-късно анексирането на Босна и Херцеговина самата Австро-Унгария инкорпорира критичната маса от допълнителен конфликтен материал, от който самата тя загина, чрез атентата в Сараево и последвалата Първа световна война.[1268]

Бисмарк и Андраши вдигат наздравица за щастливото бъдеще. Карикатура от "Ди Бомбе" от 21.09.1879 г. по повод сключването на Двойния съюз между Германия и Австро-Унгария.

В краткосрочен план Берлинският конгрес е неуспех за Русия и се възприема като разочарование, но този неуспех може да се разглежда само в относителна степен, и то само в сравнение с предишния мир от Сан Стефано, на фона на традиционната експанзионна политика на Русия, се оказва преселинео и се поддържа само няколко години до самоволното обединение на България и Източна Румелия (1885 г.).

В средносрочен план обаче, България първоначално се изплъзва от руското влияние, както се вижда по-късно, особено от участието на България в Първата световна война на страната на Централните сили.

В дългосрочен план обаче, Русия в една дълбоко променена вътрешнополитическа, и глобална ситуация, в комбинация от социално-революционни и национални фактори, комунизъм и панславизъм, придобива господство над големи части от Балканския полуостров след Втората световна война, (доп. пр. вкл. и над България).

В краткосрочен план най-прекият и известен ефект от Берлинския конгрес е сформирането на Двойния съюз между Германия и Австро-Унгария (1879 г.).

Година по-рано, през юни 1877 г., в известната си записка от Кисинген, Бисмарк се позовава на силово-политическата констелация на европейския континент, която му се струва най-благоприятна за неговата континентална политика: необвързаност с нито една от великите сили.[1269]

Една година след Берлинския конгрес Бисмарк се оказва принуден да приложи тактиката, която вярва, че може да избегне и на Берлинския конгрес, да изостави политиката на балансиране.

Според настъпилата ситуация, единственият вариант в който тряба да избира е между Австро-Унгария и Русия. В меморандуми, които и днес са впечатляващи примери за комбинация от историко-политически анализ и прогноза, Бисмарк обяснява причините си за двойния съюз с Австро-Унгария на колебливия император Вилхелм I, кой-

[1267] Schultheß, Europäischer Geschichts-kalender, 19 Jg., 1878, Nördlingen 1879, S. 108 f., dort leider ohne genaue Nennung jener „süddeutschen Zeitung".

[1268] Vladimir Dedijer, The Road to Sarajevo, New York., London 1966, vor allem S. 27-87, 175-234.

[1269] Große Politik (GP) Nr. 294, vom 16. 6. 1877.

то иска да запази пруско-руския съюз и традиционното съперничество между Хохенцолерни и Хабсбурги. В светлината на продължаващото историческо развитие в продължение на почти век, аргументите на Бисмарк не само помагат да се разбере по-добре политическата констелация от 1879 г. и политическите последици, извлечени от нея зат Германската империя, но също така и историческото развитие след това.

Без съюз, Германия ще се противопоставя постоянно на руската експанзия на континента, ще бъде изолирана, особено ако Русия сключи съюз с Франция и Австро-Унгария, търсеща реванш. Русия е по-малко предпочитана за съюзник, тъй като руската революция вече се крие зад фасадата на автокрацията.

Бисмарк смяташе, че „в тези, както и във всички въпроси на голямата политика“ човек не може да „предостави или изисква математически доказателства“ и предпазливо сочи, че човек може „само да прецени бъдещето и решенията на другите с повече или по-малко правилно инстинктивно предчувствие“.

Всъщност още през 1879 г. Бисмарк правилно очертава основните линии на развитие на Русия към революция, след пораженията във войната срещу Япония и в Първата световна война, включително в диалектиката между вътрешните и външни комплексни фактори.

Бисмарк подчертава историческите прилики с Австро-Унгария: „Имаме повече моменти на прилика с държавата Австрия, отколкото с Русия. Немското племенно родство и езика, историческото минало, интересът на унгарците към нас допринасят за това един австрийски съюз да стане по-популярен в Германия и може би и по-траен.“ В крайна сметка Бисмарк смята Австрия за по-консервативна, по-миролюбива и следователно по-зависима от отбранителен съюз и по-стабилна вътрешно.[1270]

Само в тази последна точка Бисмарк греши, както знаем по-късно Австро-Унгария просъществува само до 1918 г. и загина заедно с падането на династията.

С Двойния съюз от 1879 г., към който Италия се присъединява през 1882 г., за да формира Тройния съюз, самата Германия слага край на състоянието на липсата на съюзи между великите сили в Европа, което съществува след Кримската война и Френско-германската война.

В средносрочен план изходът от изолацията е ясен за Франция: чрез съюза с Русия през 1892/94 г., и двете споразумения на Англия с Франция (1904 г.) и Русия (1907 г.) по-късно се образува Тройното съглашение.

Берлинският конгрес косвено довежда, чрез Двойния / Тройния съюз и Тройното съглашение, до констелацията, при която великите сили влязоха в Първата световна война през 1914 г.

За развитието на Германия, Берлинският конгрес с неговите последици от Двойния съюз трябва да се разглежда във времеви паралел и материално близо до консервативния обрат, който е описан със социалистическия закон от 1878 г. и преходът към протекционистка политика през 1878/79 г. Бисмарк изрично прилага австроугарския вариант с аргумента, че Дунавската монархия е по-консервативен и стабилен партньор в сравнение с Русия. Съюзът с Австро-Унгария също представлява ангажимент срещу принципа на надигащите се национални движения, особено на Балканите, които от XX век насам са насочени предимно срещу Австро-Унгария, като Германия в преамбюла на договора за Тройния съюз е върховенството на консервативното начало и монархията срещу демокрацията и революцията.

Вътрешно това съответства на едновременния обрат срещу социалдемократите и националлиберали през 1878/79 г. в полза на споразумение с консерватори и предимно консервативния католически център. Споменатите тук вътрешни и външнополитически

[1270] GP 458, S. 42.

събития са тясно свързани помежду си във времето. Тяхната фактическа връзка помага за по-добро историческо разбиране на Берлинския конгрес, неговата историческа рамка и последици.

Източният въпрос. Османската империя и южнославянските движения на Балканите. За по-нататъшното развитие на Източния въпрос и възхода на южнославянските национални движения, Берлинският конгрес представлява много важна повратна точка в много отношения:

За Османската империя Берлинският конгресът отново осигурява удължаването на нейното съществуване до Първата световна война. Но той не успява да разреши основният въпрос, свързан с реформирането на управлението ѝ, конструктивно и чрез политически средства, или модернизиране и трансформиране на традиционно имперска властова структура, основана на завоевание и господство, в нова политическа структура, която да предложи на първоначално покорените народи възможност за свободно развитие. Закостенялата имперска идеология на Османската империя не дава шанс за това. Османската система на управление, не е в състояние да премине чрез логичната стъпка към федерализация и демократизация, без да се самоунищожи.

Дори Младотурската революция от 1908 г. с първоначалния си либерален и конституционен патос не можа да разреши основните проблеми на Османската империя. Става точно обратното, обявената конституцията в 1876 г., е отменена през 1878 г., а по-късно обявяването от младотурците на избори за османски имперски парламент в Европейска Турция и в частност за Босна и Херцеговина дават претекста на Австро-Унгария за окончателната анексиия на двете провинции през 1908 г., което пък дава тласък на южнославянския национализъм[1271] с последвалата Босненска криза.

За повечето балкански страни, Берлинският конгрес означава още по-дълбока повратна точка, независимо дали го приемат и оценяват в националната си история предимно положително (Сърбия, Черна гора) или отрицателно (Румъния, България).

Независимостта на Черна гора и Сърбия дава на двете южнославянски държави по-голяма свобода на действие в преследването на националните им интереси, първоначално, до Първата балканска война, срещу Османската империя.

Първоначално Сърбия се подчинява на Австро-Унгария, така че почти заема позицията на сателитна държава. След падането на династията Обреновичи през 1903 г., и митническата война от 1906/11 г., поради отказа на Австро-Унгария да предостави на Сърбия голям договор за въоръжаване със заводите Шкода, отношенията между двете държави охладняват напълно.

Сърбия иска да стане „Пиемонт“ на южнославянското движение, за да си осигури подкрепата на националдемократическите и националреволюционните движения, сред южните славяни в самата Австро-Унгария: от Словения през Хърватия и Далмация до Босна и Херцеговина.[1272]

Румъния наистина получава своята независимост – и нейното обединение от 1859/61 г. впоследствие е признато и легитимирано съгласно международното право от Берлинския конгрес. Но изпитва болезнено[1273] отстъпването на Бесарабия на Русия, докато Южна Добруджа[1274], като компенсация, само създава нови зони на търкания с

[1271] Дава тласък единствено на сръбския шовинизъм (б. пр.)

[1272] Казано по-просто, Сърбия става сателит на Русия, като по-дългосрочната ѝ стратегия е да използва Русия за постигнето на шовинистичните си планове, първо срещу Бълагрия в 1913 г., след това срещу Австро-Унгария в 1914-18 г. (б. пр.)

[1273] Това е просто театрален трик, румънският шовинизъм иска както да запази Бесарабия, така и да получи в българската Добруджа, възможно колкото се може повече територия. (б. пр.)

[1274] Авторът неправилно използва названието Южна Добруджа, очевидно от незнание, става дума за Северна Добруджа (б. пр.)

България. За Румъния националният исторически резултат от Берлинския конгрес е доста смесен.

Берлинският конгрес предизвиква явно негативно отношение в българското национално съзнание за великобългарските[1275] стремежи. Териториалното разделение на Княжество България и Източна Румелия означава крачка назад, което обаче само няколко години по-късно, през 1885 г., е преодоляно, чрез обединението им в една държава. Провъзгласяването на независимостта на България като царство след Младотурската революция през 1908 г. е само логично следствие.

Негодуванието от териториалните загуби, особено в Македония, Тракия и Добруджа, се оказва по-сериозно и продължава да се отразява и до днес.

Чувството на България, че е международно ощетена, продължи с Българо-сръбската война от 1885 г. през Първата Балканска война (1912/13 г.) и във Втората Балканска война, когато България иска да завладее желаната Македония, но среща едновременната враждебност на Сърбия, Гърция, Румъния и Турция.

България, сега е защитена от Австро-Унгария, но е отслабена, и се присъедини към Централните сили срещу Сърбия в Първата световна война през 1915 г. като дори приема съюза с „омразната“ Османска империя.

Връщайки Македония на Турция, Берлинският конгрес за пореден път отлага големия балкански конфликт за този регион, без да осъзнава в каква пропаст насочва Европа по този въпрос. По-късно Македония се оказва основният източник на конфликти, защото тук се пресичат териториалните претенции на три държави.

По принцип конфликтът днес (б. пр. т.е. времето когато е писана статията – 1978 г.). продължава да тлее латентно зад фасадата на комунистическата държавност, между Югославия, която притежава по-голямата част от Македония от 1918 г. насам, и България, която все още претендира, поне емоционално, за Македония.

Следователно не е възможно да се направи ясната историческа равносметка за значението на Берлинския конгрес за балканските държави и южнославянското национално движение. Условията на Балканите са твърде сложни и има твърде много припокриващи се политически интереси. Но Берлинският конгрес е исторически кръстопът за всички участници, включително и за Балканите, без който по-нататъшното развитие до наши дни, не може да бъде разбрано.

Проблемът с о-в Кипър продължава и до днес. Решението за него е взето официално след Берлинския конгрес, в двустранна конвенция между Англия и Османската империя, първоначално е пазена в тайна и официално отречена, е сключена непосредствено преди конгреса.

Всъщност това става временното решение на Кипърския въпрос, постигнато през 1878 г., също принадлежи към проблемите създадени от Берлинския конгрес и неговите исторически последици.[1276]

Дори преди официалното анексиране в началото на Първата световна война през 1914 г., Великобритания слага край на управлението на турското малцинство, което контролира острова, от османското завоевание през 1571 г.[1277]

Икономическото развитие на Кипър след 1878 г., дава предимно на гръцкото мнозинство. Обръщането на властовите отношения, започнало през 1878 г., продължава и след обявяването на независимостта на Кипър през 1959 г. Тогава през 60-те години на

[1275] Няма нищо великобългарско, а просто стремеж за национално обединение в границите на българската нация, очертна с Българската екзархия, респ. на Санстефанския договор. (б. пр.)

[1276] Но непряко, тъй като въпросът за Кипър не се разглежда на самия Конгрес, а е следствие от дипломацията на шантажа, провеждана от Дизраели. (б. пр.)

[1277] Franz Georg Maier, Cypern. Insel am Kreuzweg der Geschichte, Urban Bücher 81, Stuttgart 1964, S. 128 ff.

миналия век гърците на острова пренебрегват официално предоставените равни права на турското малцинство и в крайна сметка провокират военната намеса на Турция и фактическото разделяне на самия Кипър (1974 г.).[1278]

Въпросът за Тунис и Египет е само косвено свързан с конгреса, но поставя начало на „Бързането за Африка."

Само косвено, и след британската окупация на Кипър, Берлинският конгрес има непряк краткосрочен, и далекосрочен ефект, който надхвърли проблемите на европейската политика в тесен смисъл.

Италия изобразена като джудже в Тройния съюз, поради своята военна слабост и неравностойност като велика сила.

Франция вижда в английската окупация на Кипър, пренебрежение към по-широките си интереси в колониалната политика и поисква в кулоарите на Берлинския конгрес компенсация, които постига само три години по-късно с установяването на своя протекторат над Тунис. Превръщането на Тунис във френското колониално владение, противоречи на колониалните планове на Италия, стремяща се към същата територия в която вече има италиански заселници. Така френско-италианските отношения бързо се охлаждат и „сърдитата" Италия, влиза в Двойния съюз, превръщайки го в Троен (1882 г.).

В същото време британската окупация на Кипър представлява още една стъпка към окупацията на Египет, след като през 1875 г., Англия закупува основният египетски дял от акциите на Компанията на Суецкия канал от задлъжнелия хедив Исмаил.

Окупацията на Египет, подосигурява най-краткия морски път до Индия през Суецкия канал, в след установяването на Франция в Тунис, започва колониалното разделение на Северна Африка, или на бившите османски васални територии там. Влиянието на Англия в Египет в сравнение с другите велики сили, е силно и в продължение на десетилетия.

В този ход на събитията Германия успява да спечели колониите си в Африка и Нова Гвинея (1884/85 г.).[1279] Колониалното разделение на Африка е санкционирано от международното право на Берлинската африканска конференция от 1884/85 г., която Бисмарк също председателства като президент.

Англия се освобождава от международната си изолация, след като завладява Египет и сключва с Франция с *Entente Cordiale* (1904), или „Сърдечното съглашение", което формално е споразумение за колониална политика с признаването от страна на Франция на британската позиция в Египет, а Англия обещава на Франция, че ще осигури политическо прикритие за нейната започваща експанзия в Мароко.

Сърдечното съглашение или както е известна Антантата е една от съществените исторически предпоставки за Първата световна война, която напълно разрушава реда създаден от Берлинския конгрес.

Арменският и еврейският въпрос са твърде периферно засегнати на Берлинският конгрес, но това са два въпроса, довели по-късно до кървави конфликти, чийто далечни последици достигат до настоящето.

Берлинският договор съдържа отделен член за Армения, за уреждане на граничните въпроси и осигуряване на правния статут на арменците в Османската империя.

[1278] Военната намеса е причинена от намерението на Гърция да присъедини целия остров, но е победена от Турция в гръко-турския конфликт. (б. пр.)

[1279] Hans-Ulrich Wehler, Bismarck und der Imperialismus, Köln 1974.

Висшите сановници на арменската църква, които присъстват в Берлин като представители на политически неорганизирания народ, са разочаровани от резултатите от конгреса и както историята за съжаление ще покаже, с право: по-голямата част от Армения остава под властта на Турция.

Берлинският договор само предвижда реформи за арменците и защитата им от набезите на черкезите и кюрдите. Но тези разпоредби са толкова неясни и необвързващи, че нямат никакъв ефект.

От глобална политическа гледна точка, оставянето на големи части от Армения в Османската империя се смята тогава като бариера против руската експанзия, но в крайна сметка се оказва съществена предпоставка за геноцидът върху големи части от арменския народ извършват от 1896 г. до 1915.

Кланетата от 1896 г. са извършени във време когато Германия се опитва в рамките на своята „световна политика“, да заеме мястото на покровител и съюзник на Османската империя, който е формално сключен едва в началото на Първата световна война. Затова германското обществено мнение не реагира толкова остро, но дори и тогава либералът Фридрих Науман казва за арменските кланета, че е в интерес на световната политика да не бъдат премълчавани, особено в годините на Първата световна война, защото премълчаването създава морална тежест върху Германската империя като съюзник на Турция. Дори днес съществуването на арменци и арменският геноцид в съвременна Турция просто се отрича.

Днес арменците в Съветска Армения (б. пр. вече независима държава) се радва на политическа автономия и културна независимост, но се чувства носталгията по планината Арарат, която е свещена за арменците, днес е на турска територия.

Еврейският въпрос възниква в кулоарите на Берлинския конгрес в двойствената форма, която винаги е приемал от края на XIX век. Статут на евреите в съществуващи или нововъзникващи национални държави, и евентуалното бъдещо формиране на отделна еврейска национална държава.

Във връзка с предоставянето на независимост на Сърбия, а по-късно и на Румъния, има два кратки, но информативни дебата за антисемитизма в заседанията на самия конгрес: Горчаков защитава запазването на съответните разпоредби във връзка с (дискриминационните) закони срещу евреите в Русия, Сърбия и Румъния. За разлика от тях представителите на Франция и Англия, но също и на Германия, се обявяват за предоставяне на независимост на двете страни, само при условие на пълно изравняване на правата на евреите в Сърбия и Румъния. Тук действа силното лоби, което еврейските организации са изпратили в Берлин.[1280]

В лицето на Блайхрьодер, еврейският банкер на Бисмарк, те също имат ангажиран представител, който има пряко влияние върху Бисмарк и другите представители на Бисмарк.[1281] Формално еврейските представители постигат успех, защото равенството на евреите е прието навсякъде като условие за признаването на независимостта на новите държави. Но в Румъния след Берлинския конгрес става ясно, че правителството отказва да приложи тази разпоредба. Въпреки че Бисмарк се застъпва за правата на евреите на Берлинския конгрес, той не критикува румънската обструкционистка политика по съюзнически причини, след като Румъния се присъединява към Тройния съюз през 1883 г., макар и тайно.

[1280] N. M. Gelber, The Intervention of German Jews at the Berlin Congress 1878, in: Year Book Leo Baeck Institute, V (1960), S. 221-248.

[1281] Fritz Stern, Gold und Eisen. Bismarck und sein Bankier Bleichröder, Frankfurt, Berlin 1978, S. 461-465

Дебата за евреите се състои на 28 юни 1878 г. по време на 8-то заседание на конгреса (запомнено с впроса за Босна и Херцеговина) и е отразен в протоколите от конгреса.

Но в периферията на конгреса се случва събитие, останало почти незабелязано по онова време, което ни насочва право към все още горящата актуалност на конфликта в Близкия изток: на 15 юни е изпратена петиция от евреи до конгреса с искане за създаване на еврейска (израелска) държава в Палестина.[1282] Разбира се, нищо не произлиза от това, тъй като въпросът не е допуснат за разглеждане и петицията остава без отговор.

Но процесът е достатъчно поучителен: три години преди избухването на яростен антисемитизъм в Русия след убийството на цар Александър II, следователно години преди появата на официалния организиран ционизъм сред евреите, съзейки по думите на Горчаков на конгреса, антисемитизмът е силен на Изток (Русия 1881) и после се появява на Запад (Франция: Процесът срещу Драйфус 1894).

Така, тази неуспешна частна инициатива на конгреса, изглежда като съобщение за по-късни усложнения и конфликти: планираното национално еврейско държавно формиране във властовия вакуум на разпадащата се Османска империя.

Прибягването до религиозно преувеличени исторически традиции за древното еврейско царство в Палестина, създава освободи нарастващ потенциал за конфликт след Първата световна война, който напрежение, което избухва след десетилетия в непрекъснато ескалиращи конфликти.

Джеймс Балфур, човекът, чието име е свързано с важни етапи от по-нататъшното развитие на основаването на държавата Израел, е племенник, секретар и по-късно наследник на британския външен министър Солсбъри, участва на Берлинския конгрес. По-късно с Декларацията на Балфур от 1917 г., започва курса през (1920 г.) за създаване в Палестина след Първата световна война на еврейска държава, което реално става с основаването на държавата Израел през 1948 г.[1283]

Изводи. Следователно по-прецизното познаване на Берлинския конгрес, неговите исторически предпоставки, рамкови условия, преки и косвени ефекти може да помогне за по-доброто разбиране на хода на новата история.

Като основен кръстопът в историята на новото време, той е пример за това колко взаимосвързани могат да бъдат привидно отделни фактори – вътрешна и външна политика, национална и международна, икономическа и дипломатическа история, от Виенския конгрес до антисемитизмът, Кипърския въпрос и началото на Близкоизточния конфликт.

Освен това Берлинският конгрес показва как исторически фактори, които изглеждат далечни и несвързани, са полезни за разбирането на съвременните проблеми – руският „народнически“ тероризъм през и след 1877/78 г. като един от аргументите на Бисмарк след Берлинския конгрес за двойния съюз с Австро-Унгария, но също така като прелюдия към руската революция, разиграла се 40 години по-късно.

Уличните боеве в Сараево през 1878 г. като кулминация на австро-унгарската военна кампания за налагане на окупацията на Босна и Херцеговина, решена от Берлинския конгрес, и в същото време като историческа предпоставка за убийството в Сараево, което е повода за Първата световна война, след което Австро-Унгария се разпадна.

По-добро разбиране на сегашното латентното напрежение между България и Югославия относно Македония; конфликтите и емоциите около Армения, Кипър и Израел/Палестина.

[1282] A. Novotny, Quellen, Nr. 70.

[1283] L. Stein, The Balfour Declaration, London 1964: Egmont Zechlin, Die deutsche Politik und die Juden im 1. Weltkrieg, Göttingen 1969.

Изобилието от фактори действали на Берлинския конгрес, които трябва да бъдат отбелязани и взети предвид сложността на техните много различни взаимоотношения помежду си, обясняват разбирането на вникването, механизмите и взаимовръзките в големите конфликти (Първата световна война, конфликтът в Близкия изток, и т.н.) през следващите десетилетия.

Така изучаването на това събитие, допринася за рационалното разбиране на политиката и съвременната история, дори ако вземем за нейна отправна точка Берлинския конгрес, състоял се преди век и формално принадлежи към историята на дипломацията.

ИЗТОЧНИЯТ ВЪПРОС В ПОЛИТИКАТА НА КНЯЗ А. М. ГОРЧАКОВ

автор Константин Косев, сп. „Исторически преглед“, кн. 5-6, 2004 г.

През 1853 г. руското царско правителство твърде самонадеяно предприема поредната военна кампания срещу Османската империя. Този път обаче в защита на султанска Турция се обявяват традиционните западни съперници на Русия в Ориента – Англия, Франция и Австрия. Така започва и цели три години продължава една от най-ожесточените войни в историята на Източния въпрос, известна под името Кримска война. Благодарение на своето финансово-икономическо и материално-техническо превъзходство, формиралата се коалиция на западните държави получава явно надмощие в хода на бойните действия и в края на краищата принуждава Русия да капитулира. На Парижката мирна конференция през 1856 г. страните-победителки налагат на царското правителство крайно тежки и дори унизителни условия за мир. На 30 март с.г. е подписан Парижкият мирен договор, който предвижда Русия да отстъпи Бесарабия на Молдовското княжество, да се забрани преминаването на военни кораби през Черноморските проливи, като се отнема правото на Русия да разполага с военен флот в Черно море и да строи арсенали и укрепления по Черноморската граница.

Парижкият мирен договор е тежък удар срещу Русия. Той я лишава от влияние върху Дунавските княжества, от покровителство над православните поданици на султана, от владенията ѝ в Южна Бесарабия. Но разбира се, най-болезнено Русия понася отстраняването ѝ като военна сила в Черно море и ликвидацията на нейните военноморски укрепления по бреговата линия.

Кримската война слага край на руската хегемония по Източния въпрос, сериозно изменя съотношението на силите в Европа в полза на западните държави и подронва руското влияние на международната арена. Новата политическа кристализация на континента, т. нар. „Кримска коалиция“ получава явно надмощие.

Към края на Кримската война в Петербург става смяна на престола. Цар Николай I скоропостижно издъхнал, покрусен от пълния крах на неговите амбициозни планове. За нов цар на Русия е провъзгласен Александър II. Новият самодържец получава извънредно тежко наследство – вътрешна разруха и международна изолация.

Войната ярко разкрива всички наболели недъзи на феодално-крепостния строй в Русия: икономическа и техническа изостаналост, пълно финансово разстройство, старомодна армия и корумпиран държавно-управленски апарат.

В цялата страна се надига стихията на народното недоволство, бързо зреят кълновете на революционното брожение. Всичко това принуждава Александър II и неговият нов правителствен екип да набележат цялостна реформена програма за вътрешно обновление на страната с оглед укрепването на самодържавно-помешчическата власт в

Русия. Замислената широка реформена програма предопределя външната политика на новото правителство. Всъщност, през цялото си царуване Александър II е обременен от „кошмара на кримската катастрофа“.

Ето защо неговият външнополитически курс се отличава с изключителна умереност и сдържаност. Главната цел, която си поставя царското правителство през следващите години във външната политика е да превъзмогне ограничителните клаузи на Парижкия мирен договор, да преодолее международната изолация на Русия, като възстанови нейната предишна репутация на първостепенна велика сила в Европа. Тази сравнително скромна цел неизбежно се отразява и върху руската политика по Източния въпрос.

Общо взето през разглеждания период в руската външнополитическа ориентация доминират схващанията на умереното либерално течение. Главен изразител и осъществител на тази политическа линия е княз А. М. Горчаков, който оглавява руското правителство през целия разглеждан период.

Привържениците на умереното либерално течение начело с Горчаков, изразявайки интересите на деловите финансови и търговско-промишлени кръгове, целят в своята политика да се запази мира с оглед създаването на благоприятни условия за нормална стопанска дейност. Естествено това дава отражение върху външнополитическата дейност на правителството.

Още веднага след като застава начело на правителството през 1856 г. Горчаков заявява: „*Сега Русия трябва изцяло да се заеме със себе си. Що се отнася до европейските въпроси, ние само ще гледаме и ще изчакваме... Външната политика за нас сега има второстепенно значение, тъй като цялото наше внимание е насочено към вътрешните проблеми, свързани с вътрешните реформи*.“[1284]

Същото Горчаков неколкократно изтъква в докладите си до царя, формулирайки програмната линия на своето правителство в областта на външната политика. В един от тези доклади например, той изтъква, че интересите на Русия поставят на дневен ред две основни задачи: „*Да се отстрани всичко онова, което би могло да попречи на нашата дейност, свързана с вътрешните реформи и преобразования. Това е главната задача. И второ: Доколкото зависи от нас и доколкото не бихме попречили на нашата главна задача, да не допускаме нарушаване на политическото равновесие в Европа, което би било в ущърб на нас*.“[1285]

Общо взето и през този период, следвайки своята традиционна насоченост, руското правителство продължава да отдава голямо значение на Източния въпрос и проявява голяма заинтересованост да запази, укрепи и разшири своите позиции, политическо влияние и престиж на Балканския полуостров. В Петербург държат на всяка цена Русия да запази предишната си репутация като покровител и защитник на подвластните народи. В тяхно лице руското правителство вижда свои съюзници, които биха могли да служат за опорни точки на руското влияние в този район. С оглед на тези съображения руската дипломация полага системни грижи за увеличение на консулската мрежа в Турция, а правителството изисква от своите дипломатически представители да изпращат редовна и подробна информация за тамошното състояние на нещата. Както се отбелязва в една циркулярна инструкция, целта на информацията е: „*...да даде възможност на нашето императорско правителство да разпространи в тези краища, където живеят наши едноверци, своето благотворно влияние и да облекчава борбата им против мюсюлманския фанатизъм и против домогванията на римо-католическата пропаганд*а“.

По същите съображения руското правителство започва да отделя специално вни-

[1284] К. Косев, Бисмарк, Източният въпрос и българското освобождение 1856-1878 г. С., 1978, с. 80.
[1285] Пак там.

мание на обществените организации като канали за усилване на руското влияние в балканските провинции на Турция. Със съгласието и поощрението на правителството се създава Московският славянофилски благотворителен комитет през 1858 г. от привърженици на панславистката идея, който си поставя за цел да снабдява с книги славянските училища и библиотеки в Османската империя, да прави дарения на църкви, манастири и читалища, да обучава безплатно младежи в руски учебни заведения и пр.

Царското правителство се надявало, че Славянският комитет ще се превърне в удобно оръдие за провеждане на неговата политика на Балканите и с оглед на това разрешава този комитет да се ползва от услугите и да действа чрез Азиатския департамент при Министерството на външните работи. Тези надежди отчасти се оправдават. Под контрола на Славянския комитет и респективно на Азиатския департамент се оказват такива български емигрантски организации подобно на Одеското българско настоятелство, Добродетелната дружина и др.

Същевременно руското правителство цели чрез активни дипломатически действия по конкретни поводи да подпомага освободителните стремежи на балканските народи под турска власт, да оказва съдействие за тяхното всестранно развитие и за облекчаване на положението им.

По този повод в един от докладите на Горчаков до царя се казва: „*Нашата задача е да ускорим развитието на християнското население в Турция. Участието на това население в политическия живот ни обещава естествени съюзници и ни гарантира най-добро равновесие. От такива именно подбуди руската дипломация винаги застава на страната на балканските народи и подкрепя активно борбата им срещу Високата Порта*“.[1286]

Оказвайки винаги максимално съдействие на балканските народи против Турция обаче, руското правителство стриктно се придържа към един основен тактически принцип – да се дозират националноосвободителните и революционните действия на местните народи по такъв начин, че да не се допусне пряко руско военно участие в конфликта.

Имайки предвид икономическата, финансовата и военната слабост на Русия, отсъствието на военен флот в Черно море, вътрешните преобразования в страната и опасността от нов конфликт със западните сили, Горчаков не искаа да допусне директно руско-турско военно стълкновение. Не желаейки да воюва, руското правителство се опасява същевременно, че възникването на опасни кризисни ситуации на Балканите могат да увлекат Русия във водовъртежа на събитията, против желанията и интересите й по това време. Затова Горчаков се стреми именно чрез активни дипломатически действия в подкрепа на националните движения да упражнява винаги непосредствен контрол върху тях, насочвайки ги в определени рамки.

Така той се надява от една страна, да запази руската репутация на техен покровител, защитник и съюзник, а от друга, да не допусне опасни революционни сътресения, които биха наложили така нежеланата руска военна намеса.

Горчаков изтъква „*Русия, няма никакво намерение да предизвиква бунтове в Турция. Този нов курс в руската политика спрямо Турция е твърде трудно да се осъществява, защото е в разрез с нашата вековна, традиционна политика. Нашето кръвно родство и обща религия със славяните в Турция ни задължават да ги подкрепяме. Затова, ние въпреки всичко, и в бъдеще ще им помагаме, но само за облекчаване на тяхното положение, за реформи и автономия в рамките на Турция*.“[1287]

В цялостната външнополитическа концепция на възглавяваното от Горчаков ми-

[1286] С. А. Никитин, Очерки по истории южных славян и русско-болгарских связей в 50-70 годах XIX в. М., 1970, с. 158., К. Косев. Цит. съч., с. 81.

[1287] Auswertige Politik Preusens (APP) Aktenstuke, Bd. 8, 1866-1867. Oldenburg, 1934, s. 691.

нистерство, Източният въпрос остава на по-заден план. Основното внимание на руските управници по това време се насочва към Средна Азия. Подобна ориентация изисква интересите на руската търговско-промишлена буржоазия, която възнамерява да си осигури там пазари за своята продукция и да използва местните природни ресурси като суровинна база. При това Средна Азия е сравнително по-лесен и достъпен обект за политическо и икономическо проникване в сравнение с Балканския полуостров и Близкия Изток.

В правителствените среди, най-ревностният застъпник на идеята за насочване на руското влияние към Средна Азия вместо на Балканите, е военният министър Д. А. Милютин. Той настойчиво изтъква, че е недопустимо за Русия да рискува с военни усложнения в района на Близкия Изток, предупреждавайки руското правителство да се пази от необмислени и рисковани стъпки по Източния въпрос[1288].

В един отчетен доклад до царя през 1866 г., Горчаков формулира задачите на руската политика по Източния въпрос: „*По пътя на комбинациите в нашата обща политика да постигнем изменение в системата от съюзи и равновесието на европейските сили, които са насочени срещу нас според договора от 1856 г.*“[1289]

На практика това ще рече: да се разруши Кримската коалиция на западните държави, да се преодолее политическата изолация на Русия и в крайна сметка да се анулират ограничителните клаузи на Парижкия мирен договор от 1856 г. Изобщо програмата на Горчаков се ограничава до това - да възвърне някогашния престиж на Русия като велика сила, без да се предявяват териториални претенции за разширение на юг.

Становището на Горчаков от средата на 60-те години не е продиктувано от някакви тактически съображения, а е плод на трайно убеждение. То се запазва и през 70-те години на XIX в., т. е. след като Русия се освобождава от ограниченията на Парижкия договор и възвръща напълно своя международен престиж.

В една инструкция до граф Н. П. Игнатиев, руски посланик в Константинопол, Горчаков изтъква: „*Всеки възможен взрив на Източния въпрос ще е в ущърб на нашите насъщни интереси. Напротив, нашата задача е да поддържаме статуквото в Изтока. Нарушаването на статуквото сега може да бъде само в наша вреда, защото ние не сме в състояние понастоящем да извлечем всички изгоди, които ни се полагат по право*.“[1290]

По-обстойно Горчаков излага своите съображения относно стратегическите задачи на руската външна политика по Източния въпрос в отчетния доклад на правителството до царя в края на 1873 г.: „*В своята политика на Балканите Русия трябва да се придържа стриктно към запазване на статуквото. Всяко преждевременно насилствено вмешателство в работите на Османската империя може да доведе до големи усложнения. И обратно, в нашата политика на въздържание и ненамеса, ние можем да се надяваме на разбирателство от страна на нашия най-голям конкурент на Балканите – Австро-Унгария. Австро-Унгария, която има дълга обща граница с Турция, проявява оправдана заинтересованост от състоянието на нещата в южната си съседка. Тя основателно се безпокои от революционните брожения в Турция. Евентуалното разпадане на Османската империя чрез нашето активно съдействие неизбежно ще доведе до разрив на нашите отношения с Виена. Опасявайки се от подобна нежелателна развръзка, Виенското правителство понастоящем е кръвно заинтересовано от запазването на статуквото в Турция. Уверенията на граф Андраши в това отно-*

[1288] Дневник Д. А. Милютина. Т. 1. М., 1947, с. 35.

[1289] Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. Канцелярия. Отчет МИД о 1866 г., л. 88-89.

[1290] Л. И. Нарочницкая, Россия и войны Прусии в 60-х годах XIX в. за объединение Германии „Сверху“. М., 1960, с. 81.

шение са безспорно искрени. Точно от това обстоятелство ние трябва да се възползваме. Налага се да уверим виенските държавни ръководители, че ние също най-искрено се стремим към мир в Изтока, че желаем запазването на статуквото. Само на тази база ние ще можем съвсем спокойно да изчакваме естествения развой на събитията. Съвместно и съгласувано с Австро-Унгария ние трябва да действаме не за промяна на статуквото, а само за неговото подобряване, т.е. заедно с Австро-Унгария ние ще оказваме подкрепа на местните народи в тяхното развитие и за подобряване на положението им в рамките на Турция. Резултатите от това обаче ще бъдат от полза само за нас. Именно по този начин ние бихме могли да разчитаме, че нашите интереси и престиж сред балканските християни ще се запазят. Чрез нашето и австроунгарското покровителство тези народи ще получат добра възможност за национален и политически просперитет, ще разгърнат по-пълно своите потенциални ресурси и възможности, ще нарастват резистентните им способности. По такъв начин ние ще останем верни на нашата историческа мисия, на нашето призвание да бъдем покровители на християните в Турция, а същевременно ще избегнем всякакви поводи за конфликт с Австро-Унгария. От това ние ще спечелим повече от Австро-Унгария, защото ще имаме съществени предимства пред нея. Предимството ни е в нашата родствена, расова и религиозна близост с балканските народи. Именно тази близост ще служи като имунитет срещу чуждото австро-унгарско влияние, а напротив - руското влияние ще нараства. Следователно времето ще работи в наша полза и ние можем да гледаме с увереност в бъдещето.“[1291]

Още по-обстойно Горчаков излага схващанията си за външнополитическата стратегия на Русия по Източния въпрос в една докладна записка до царя по повод резултатите от Берлинския конгрес. Изяснявайки принципните насоки на своята политика по този въпрос през 60-те и 70-те години, Горчаков изтъква следните интересни съображения: „*Какви интереси може да има Русия на Балканите? Нито един трезвомислещ човек не може да мисли за завоюване на Османската империя. Подобно разширение ще донесе не усилване, а отслабване на Русия. Центърът на тежестта ще се премести от север на юг, от руски, в неруски области. Така господстващата руска народност ще загуби своята хегемония. Русия ще се превърне в нещо подобно на Римска империя, която разширявайки безмерно пределите си, пропада от вътрешно разсхлабване. Ако Русия иска да си остане Русия, тя не може да иде на Средиземно море. Също така нежелателно е и създаването на подвластни държави на Балканите. Васалните отношения са винаги несигурни. Те възбуждат у подчинените народи негодувание, у съседните съперничество, а от господаря изискват постоянно напрежение на силите, чието изразходване не съответства на получените изгоди. Тези отношения може би са уместни в Азия, но не и в Европа. Тук васалните отношения трябва да се заменят със свободно влияние чрез търговски и политически договори. Към това именно може и трябва да се стреми Русия в отношенията си с турските християни. Балканите са законна сфера на руското влияние. Тук са Проливите – ключът към Черно море и Средиземно море. За Русия не е безразлично у кого е ключът. Русия винаги се е стремяла на юг и е била принудена да се бори с Турция. Тя естествено е търсила опора в турските християни, за да отслаби врага и да създаде малки държави, които малко или много да бъдат под нейно влияние. Не филантропическите цели, които служат само като предлог за вмешателство, не идейното призвание, за което историята нищо не дава, а преките и законни политически интереси са карали руските царе да следват тази политика.*

А сега вече съвсем не е нужно Русия да се стреми към разрушаване на Турската империя. Изгонването на турците от Европа ще е не край, а начало на Източния въп-

[1291] С. Горяинов. Босфорь и Дарданелы. СПб., 1907, с. 282.

рос. Веднага ще възникнат безчислени затруднения от недоразвитите враждуващи помежду се народи, а към тяхната вражда ще се добави съперничеството между великите държави, желаещи да осигурят влиянието си в този район. И тъй като интересите на Русия съвсем не се заключават, господството на Турция на Балканите да бъде заменено с това на европейските държави, то за нея е по-изгодно запазването на Турция дотогава, докогато по силата на естественото вътрешно развитие на подвластните народи изнемощялото тяло на Османската империя ще се строполи и ще отстъпи място на по-свеж елемент. Следователно, сегашната политика на Русия по Източния въпрос трябва да бъде насочена не към ускореното му решаване, а напротив, към спокойно изчакване на естествената развръзка на нещата."[1292]

Изобщо в своята политика по отношение на Османската империя и Източния въпрос през 60-те и 70-те години Петербургското правителство, възглавявано от княз Горчаков[1293], се придържа неотстъпно към следните няколко основни, принципни положения:

1. Да изчаква развоя на събитията, полагайки усилия за предотвратяването на остри катаклизми;

2. При възникването на конфликтни ситуации в Османската империя, Русия да действа винаги съвместно със силите гарантки на Парижкия мирен договор от 1856 г. или чрез т. нар. Европейски концерт, както се изразява Горчаков;

3. Руската политика по Източния въпрос да се осъществява в европейски план, като се лавира между силите, с оглед да се печелят съюзници, но едновременно с това Русия да запазва винаги свобода на действията си;

4. В случай на революционни брожения в Турция, Русия да се придържа към запазване на статуквото и да действа за мирното уреждане на конфликтите изключително по дипломатически път;

5. В случай че се наложи промяна на статуквото на Балканите по насилствен начин, т. е. чрез военна сила, Русия да действа на всяка цена само съвместно с останалите велики сили от „европейския концерт" или със съюзните държави от Съюза на тримата императори.

С други думи това означава, че в отношението и действията си по Източния въпрос руското правителство трябва да изхожда от глобалните външнополитически интереси на Русия, като държи сметка и за другите чувствителни, възлови проблеми в международните отношения, които имат жизнено важно, стратегическо значение за страната. През разглеждания период такъв проблем е т.нар. Германски въпрос – обединението на Германия и нейното утвърждаване като нова велика сила в Европа.

Така отношението и действията на руското правителство по Източния въпрос неизбежно се пречупват през призмата на Германския въпрос и до голяма степен зависят от него.

През 60-те години на XIX в., Прусия предприема активни действия за обединение на многобройните германски държави и херцогства под върховенството на Хохенцолернската династия. Главен стратег и изпълнител на тази амбициозна програма е известният държавник Ото фон Бисмарк. Пътят към осъществяването на германското единство минава през перипетиите на остри военни стълкновения последователно с Дания (1864 г.), Австрия (1866 г.) и Франция (1870-1871 г.).

В хода на тази мащабна военно-политическа офанзива Бисмарк прилага многохо-

[1292] С. Д. Сказкин. Дипломатия А. М. Горчакова в последные годы его канцлерства. В: Сб. Международные отношения. Политика и дипломатия XVI-XX века. М., 1964, с. 418.

[1293] Авторът допуска грешка, канцлерът на Русия не отлавява правителството. Правителството се назначава от императора и той го оглавява, тъй като Русия е автократична монархия, а не конституционна. Канцлерът стои начело единствено на външното министерство. (б. пр.).

дови комбинации с различни държави, които имат за цел да осигурят успеха на съответната поредна военна кампания. В пъстрото разнообразие на неговите дипломатически маневри се открояват и някои неизменни, постоянно действащи политически максими – това са отношенията му към Русия и респективно към Източния въпрос.

Източният въпрос съставлява важен компонент в цялостната външно- политическа стратегия на Бисмарк. А от своя страна неговата концепция по Източния въпрос е изградена изцяло върху доктрината за политическата компенсация. Основните принципни положения в схващанията му по Източния въпрос се свеждат до следните два тезиса:

1. Прусия, респективно Германия няма преки делови интереси в Османската империя. Това обстоятелство й дава редица преимущества от политическо естество спрямо другите заинтересовани държави. Източният въпрос може и трябва да служи единствено като средство за политически компенсации при регулиране отношенията на Прусия / Германия с другите велики сили. Така Източният въпрос ще може най-рационално да се използва за делото на Герман-ското обединение и утвърждаването на Германия като велика сила на континента;

2. Русия е най-важният външнополитически фактор с голямо значение в стратегията на Бисмарк по пътя към достижението на голямата цел. Необходимостта от руското благосклонно отношение спрямо германския проблем и необходимостта от руското съдействие обуславят заинтересоваността на Бисмарк към Източния въпрос.

Основните принципни положения в концентрацията на Бисмарк по Източния въпрос недвусмислено показват, че според него Прусия / Германия в никаква степен не е заинтересована от запазване целостта на Османската империя и статуквото на Балканите. Напротив, в плановете му султанската държава се явява подходящата изкупителна жертва на пруско-германската хегемонистична политика в Европа.

В „болния човек“ край Босфора Бисмарк открива онази ценна „ориенталска валута“, която има най-голяма стойност за Петербург. С нея той се надява да плаща и спечели благоволението и съдействието на Русия за обединението на Германия и нейното утвърждаване като велика сила в Европа.

Особено полезен е Източният въпрос за Бисмарк в кампанията срещу Франция през 1870-71 г. Чрез Източния въпрос, поощрявайки всячески руските домогвания за ревизия на Парижкия договор от 1856 г., Бисмарк привлича Русия на своя страна срещу Франция и това обезпечава крайния успех на Прусия.

През 1871 г. Бисмарк достига кулминацията в осъществяването на своя стратегически замисъл. Руско-пруският съюз се превръща в реалност. Този съюз служи на Прусия срещу Франция, а на Русия – за избавлението й от сковаващите клаузи на Парижкия договор. Така Източният въпрос напълно оправдава до този момент надеждите на Бисмарк, помагайки му ефикасно за достиженията на заветната цел – обединението на Германия[1294].

Плодоносните резултати от руско-германското сътрудничество до 1871 г. чрез Източния въпрос дават основания на Бисмарк да се надява, че и занапред ще може да разчита на Русия, използвайки я като тилна опора и заслон, охраняващ Германия от враждебни коалиции в процеса на нейната консолидация като велика сила на континента.

А сега да видим каква е политиката на Горчаков по отношение на Германския въпрос. Принципите му се съдържат в програмните насоки на неговата външна политика, начертани в споменатия доклад до царя още през 1856 г. Както виждаме, в този доклад Горчаков определя като главна задача на руската външна политика „*да не допуска-*

[1294] К. Косев, Цит. съч., гл. II.

ме нарушаване на политическото равновесие в Европа, което ще е в ущърб на нас“. Що се отнася до Германия, тези думи означават, че Русия желае да запази статуквото на разпокъсаност и дуализма на Австрия и Прусия в тяхното постоянно съперничество за хегемония в Германския свят. Изразявайки становището на своя шеф по този въпрос, руският посланик в Париж Будберг откровено заявява пред пруския си колега фон дер Голтц, че що се отнася до германските княжества, „*Русия ще се придържа твърдо към решенията на Лондонския договор от 1852 г., който регламентира статуквото на федерализма в Германия. Русия, не ще допусне Кил да стане германско пристанище, а Балтийско море – германско езеро*“[1295].

Когато Прусия започва през 60-те години войните за обединение на Германия, Горчаков проявява голяма доза резервираност и следи с тревога пруските успехи. Той многократно се изказва, че обединението на Германия около Прусия не е желателно за Русия, защото отслабва руските позиции в Балтийско море и ще предизвика опасно, неблагоприятно изменение в съотношението на силите на континента.

Двамата канцлери - съперници: Бисмарк и Горчаков

Това съвсем ясно изразено принципно негативно отношение на руския канцлер към делото на германското обединение и засилването на Прусия се пречупва обаче през призмата на други руски външнополитически интереси, свързани с Източния въпрос и полския проблем. Във връзка с тези проблеми, отрицателното отношение на Горчаков спрямо Прусия и обединението на Германия е подложено на компромиси и колебания.

Както се спомена, една от основните външнополитически задачи на руското правителство, които формулира Горчаков е: *„... по пътя на комбинациите... да постигнем изменение в системата от съюзи и равновесие на европейските сили, които са насочени срещу нас според договора от 1856 г.*“ Следователно, в цялостната външнополитическа доктрина на руския канцлер се явява едно съществено противоречие. От една страна той иска „запазване на статуквото и европейското равновесие на силите“, когато се касае до Германския въпрос, а в същото време се стреми към „изменение в системата от съюзи и равновесието на европейските сили“ що се отнася до Източния въпрос за разрушаване на антируската Кримска коалиция и за превъзмогване ограниченията на Парижкия договор.

Виждайки това противоречие на своята външнополитическа стратегия, Горчаков се старае да го преодолее като поддържа постоянна дистанция между двата проблема – Германския от една страна, и Източния – от друга. Или с други думи той се надява да достигне руските минимални цели по Източния въпрос без участието и помощта на Прусия, което ще предпази Русия от ангажименти по отношение на Берлин. Така руското правителство иска твърдо и последователно да осъществява политиката си за поддържане на федерализма в Германия.

Тази трудна външнополитическа цел, Горчаков се надява да осъществи чрез Франция. Ориентирайки се към Франция, Горчаков изхожда най-вече от следните две съображения:

1. Франция, както и Русия в еднаква степен е заинтересована от запазването на статуквото в Германия и

2. Умерените руски искания по Източния въпрос след Кримската война и новият курс на руската външна политика за запазване статуквото в Османската империя ще

[1295] Л. И. Нарочницкая. Цит. съч., с. 40.

смекчи руско-френските противоречия на Балканите и ще даде възможност за сътрудничество с довчерашния съперник.

Ръководейки се от горните съображения и с оглед на руските външнополитически цели и интереси в Европа, през цялото време на своето управление Горчаков постоянно проявява явни предпочитания към Франция и упорито се стреми да осъществи добри отношения на сътрудничество с нея.

Още веднага след края на Кримската война, Горчаков започва серия от сондажни преговори с Наполеон III във връзка с Източния въпрос, които продължават и през 60-те години. Чрез тези преговори Горчаков иска да спечели подкрепата на френското правителство за реализация на умерените руски искания по Източния въпрос, предлагайки съответни компенсации.

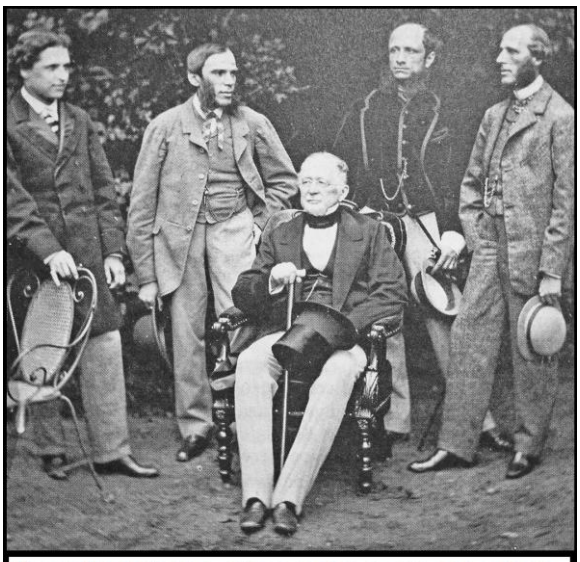

Княз Горчаков, сред своите сътрудници, крайният в ляво държащ се за стола е неговият син Михаил Горчаков

Почти във всички свои указания и инструкции до руския посланик в Париж през това време, Горчаков изразява становището на руското правителство по следния начин: Русия е готова да поддържа изцяло френската политика по всички жизненоважни за Франция международни въпроси, ако тя се отзове благосклонно към руските искания за отмяна на Парижкия мир.

Горчаков пише: „*Договорът от 1856 г. ни спъва преди всичко в два пункта: 1. По отношение на възвръщането на Бесарабия към Русия и 2. По отношение ограниче- ването на нашите военноморски сили в Черно море, което накърнява нашите абсолютно суверенни права.*“ Ето защо „*Ние ще се отнасяме благосклонно само към държави, които търсят съгласие с нас при условие, че ще ни окажват поддръжка в делото за отмяната на тези два члена... Държавата, която ще ни поддържа в това направление, може да бъде уверена в най-активните наши симпатии*.“[13]

Франция обаче се отнася твърде резервирано към Горчаковите намерения за сътрудничество. Спекулирайки с принудителното доброжелателно отношение на руския кабинет към Франция, Наполеон III се старае да из- влече максимални изгоди с оглед на френските интереси, без да даде нищо в замяна. Той не се противопоставя открито и категорично на руските предложения, създавайки впечатление в Петербург за отзивчивост и добронамере- ност, поддържайки постоянни надежди за съдействие. В същото време Наполеон III провежда политика, която фактически с нищо не подкрепя руската дипломация в желаното от нея направление. По този повод, в едно от пос- ланията до руския посланик в Париж, Горчаков с горчивина отбелязва: „Всеки път, когато френското правителство се нуждае с хитрост да спечели нашето благоразположение към замислите на своята европейска политика, то заслепява очите ни с миражи за съгласие с нас по Източния въпрос, за да злоупотреби с нашето добро желание и да ни компрометира пред Англия и Турция.“

Отсъствието на отзивчивост в Париж към руското желание за сближение и сътрудничество в духа на руските интереси по Източния въпрос, принуждава Горчаков да тръгне по пътя на компромисите по неговата позиция спрямо германския проблем.

Върху него оказват натиск влиятелни среди начело с царя, които започват да залага на Прусия. По този повод Горчаков пише до руския посланик в Берлин през 1866 г.:

„*Колкото повече изучавам политическите обстоятелства в Европа, толкова повече се убеждавам, че сериозно и тясно сближение с Прусия е най-добрата комбинация, ако не и единствената*.“ [1296]

Преценявайки собствената си политика по-късно Горчаков пише: „*Съюзът между Русия и Прусия е плод на вековните перманентни политически грешки на Франция. Именно тези грешки на Франция създадоха силната Германска империя на Вилхелм I... Русия винаги е поддържала федерализма (раздробеността) в Германия върху основата на равновесието между Прусия и Австрия и независимостта на малките държави. Само такава организация, осигуряваща на Германия сили за отбрана, но недостатъчни за нападение, може да бъде изцяло в интерес на Русия, на мира и европейското равновесие. Ето защо в 1850 г. Николай I въпреки тесните връзки и династическото родство на двата двора, решително се противопоставя на пруския крал да стане германски император.*[1297] *Наполеон III обаче направи няколко грешки, с които подкопа тази система, издържала изпитанията на вековете. Той ни застави да се примирим с новите обстоятелства, противни на нашата традиционна политика... Постоянната враждебност на Франция срещу нас ни застави да преразгледаме нашата традиционна политика и да си зададем въпроса: Полезна ли е за нас германската разпокъсаност? Тя не ни помага нито в 1812 г., нито в 1853-1856 г., нито в 1863 г. Германия бе слаба и не ни прикриваше от агресивните действия на Запада. Пътят срещу нас винаги беше открит ... В 1866 г. Русия отново направи опит да запази федеративното устройство в Германия съгласно договорите от 1815 г. Англия и Франция обаче се противопоставиха. Така възникна Германската империя. Това стана защото след 1866 г. Франция тръгна към сближение с Австрия, което за нас беше най-опасната развръзка. Сближението между Франция и Австрия означаваше, че ако Прусия не устои пред съединените усилия на тези две държави, ние да се изправим пред една друга Германия, начело този път с Австрия в съюз с католическата и полскофилска Франция, т.е. политическа комбинация, която е най-неблагоприятна за нашата безопасност и нашите интереси. Тези съображения определиха нашата позиция през Френско-пруската война от 1870 г., която допринесе за политическите и военните успехи на Прусия. Ние бяхме принудени да понесем последствията на една грешка, не наша, и да извлечем от нея максимални изгоди*.“[1298]

И така, както виждаме, че Горчаков е бил принудено от обстоятелствата през 60-те години да отстъпи от своята стратегическа формула за поддържане на федерализма в Германия. След като Франция не оправдава очакванията за подкрепа по Източния въпрос, въпреки всички резерви и колебания, в края на краищата Горчаков се принуждава да тръгне с неохота по пътя на компромисите спрямо хегемонистичните стремежи на Прусия, очаквайки в нейно лице съюзник за преодоляване ограниченията на Парижкия договор. Подпомагайки военната кампания на Прусия и примирявайки се с германското обединение, Русия наистина успява да осъществи своите минимални цели в Източния въпрос. С активната поддръжка на Прусия, руското правителство денонсира ограничителните клаузи на Парижкия договор, разрушава Кримската антируска коалиция и превъзмогва своята външнополитическа изолация.

След Френско-пруската война от 1871 г. нататък, реализирало вече тогавашните си политически цели по Източния въпрос, Горчаков иска да коригира колкото е възможно допуснатите принудителни грешки във връзка с германското обединение под

[1296] Пак там, с. 141, 152, 154.

[1297] Има се предвид срещата в Олмюц и сбълсъкат между Австрия и Прусия, кой да бъде начело на Германският съюз. Николай I подкрепя Австрия. Тя пък му се отблагодари подобаващо, и за 1849 г. когато Русия спаси трона на Хабсбургите от унгарската революция и после за Олмюц, като по време на Кримската война, застава на страната на руските врагове.

[1298] С. Д. Сказкин. Цит. съч., 425-427.

върховенството на Прусия. Придържайки се към формулата за запазване на статуквото в Османската империя и на Балканите и преценявайки, че Русия не се нуждае повече от германското съдействие в тази насока, Горчаков насочва основното си внимание към проблемите в Европа за запазване на т. нар. равновесие на силите. Веднъж допуснала създаването на Германската империя, Русия трябва да действа за ограничаване прекомерното й засилване. С оглед на тази задача руският канцлер отново залага надежди на Франция, заставайки на нейна страна в новия френско-германски конфликт през 70-те години. Зад парадния външен блясък на руско-германското сближение и приятелство, руското правителство активно подпомага Франция, предпазвайки я от нов разгром. Отговаряйки на едно послание на френския министър-председател Тиер през 1872 г. Горчаков пише: „*На Европа сега е нужна една силна и мъдра Франция. Тя трябва да е силна, за да запази равновесието на силите, а мъдра, за да възвърне доверието на силите към нея. Само така Франция ще заеме подобаващото й място между великите сили на континента*.“[1299]

В годишния отчет за 1873 г. до царя, Горчаков отбелязва: „*Френско-германският конфликт е много опасен. Ние няма да се месим в него, но трябва да упражним въздържащо въздействие в Берлин в полза на Франция*“. А по друг повод Горчаков пише: „*Бисмарк се старае да ни привлече за враждебната си политика срещу Франция, но ние няма да позволим да ни отдалечат от нашите цели*.“ В един секретен доклад на френския посланик в Петербург до своето правителство от 1874 г. се казва: „*Поведението на Бисмарк срещу нас не се харесва тук и остро го осъждат... Горчаков заяви, че няма да допусне нова война на Германия срещу Франция*.“[1300]

Ако съпоставим принципните насоки, цели и намерения във външнополитическата стратегия на Бисмарк, от една страна, и на Горчаков, от друга, веднага забелязваме едно дълбоко противоречие между тях, което достига до пълната им противоположност. В концепцията на Бисмарк, Русия е онзи най-важен и първостепенен политически фактор, необходим за обединението на Германия и нейното консолидиране като велика сила на континента. Възлагайки подобни надежди на Русия, Бисмарк същевременно обезателно предполага нейния плътен ангажимент в Източния въпрос, което ще му разкрие богата възможности и перспективи за политически компенсации.

Външнополитическата концепция на Горчаков обаче е точно в обратната посока. Изхождайки от принципа за запазване на политического равновесие на силите в Европа, той се обявява против германското обединение и против прекомерното засилване на Германия. Същевременно, и във връзка с това, Горчаков свежда до минимум руските искания по Източния въпрос, възприемайки курс на пасивно изчакване хода на събитията, придържайки се към тезата не за промяна, а само за подобряване на статуквото в Османската империя. Горчаков смята, че Русия трябва да действа по Източния въпрос изключително в кръга на дипломатическите възможности и само заедно с всички заинтересовани държави от т.нар. Европейски концерт на силите. Съвсем очевидно е, че Горчаковата умереност и предпазливост по Източния въпрос през разглеждания период е функционално свързана и пряко зависима от Германския въпрос.

Налице е, както виждаме, едно явно разминаване в целите на двете външнополитически концепции. Единственото съвпадения между тях е по въпроса за анулиране ограниченията, произтичащи от Парижкия мирен договор. Само в този пункт схващанията на Бисмарк и Горчаков се доближават, макар и от различни, дори диаметрално противоположни гледища. И двамата държавници умело и най-рационално се възползват от това сходство. На тази основа се осъществява руско-пруското взаимодействие и сътрудничество до 1871 г.

[1299] Ю. В. Борисов, Русско-французские отношения после Франкфуртского мира. М., 1951, с. 110.
[1300] Пак там, с. 167.

В лицето на канцлера Горчаков и неговите външнополитически схващания Бисмарк среща сериозно препятствие за осъществяването на своята политика. Противоречията между Германия и Русия през този период следователно се свеждат до конфликта между Бисмарк и Горчаков. Този конфликт почива на дълбока принципна основа. На Бисмарк му е нужна Русия, но такава Русия, която ще бъде благоразположена към Прусия и Германия, а едновременно с това – винаги погълната от грижите си в Източния въпрос.

Още твърде рано Бисмарк разбира, че в лицето на Горчаков ще срещне сериозни затруднения в реализацията на своите планове. Пребивавайки в Петербург през 1859-1862 г. като пруски посланик в Русия, той има възможност надълго и нашироко да разговаря с Горчаков по редица политически въпроси. Очевидно още тогава Бисмарк е забелязал, че руският министър застъпва коренно противоположно мнение.

По този повод в спомените си Бисмарк отбелязва, че в своите разговори и дискусии с Горчаков в Петербург по онова време, той е констатирал ясно скептичното му отношение към идеята за обединение на Германия около Прусия.

Според Горчаков създаването на силна Прусия е нецелесъобразно с оглед на руските интереси. „*Неговото, т. е. на Горчаков, недоброжелателно отношение към нас бе толкова силно, че не можеше да види дори истинските интереси на Русия. Той не искаше от нас никакви услуги и съдействие*.“[1301]

Когато през 1862 г. става министър-председател на Прусия и се заема с осъществяването на своите планове, Бисмарк се стреми да поддържа добри отношения с руския си колега, надявайки се чрез всевъзможни политически услуги, оказвани на Русия, да предизвика промяна в неговата политическа стратегия.

Бисмарк забелязва някои съществени моменти в доктрината на Горчаков, които му дават основания да се надява, че ще успее да намери общ език с него. Така например от беседите си с Горчаков по-рано той се убеждана, че руският външен министър отдава голямо значение на две неща:

1. Русия да се избави от ограниченията на Парижкия мир и

2. Да стабилизира руската власт в Полша.

Това, както правилно схваща Бисмарк, са най-чувствителните и болезнени точки в доктрината на Горчаков.

Напипал веднъж неговата ахилесова пета, пруският министър-председател съсредоточава в тази насока цялото си дипломатическо усърдие, успявайки наистина, да отклони Горчаков от неговия външнополитически курс през 60-те години. Така той успява в значителна степен да коригира и пренасочи руската външнополитическа ориентация, вместо към желаното от Горчаков сближение с Франция, да потърси сътрудничеството на Прусия. На тази основа именно през 60-те години забелязваме известно смекчаване на конфликта между Горчаков и Бисмарк. У пруския канцлер проблясва надеждата, че ще успее да преобрази Горчаковата външнополитическа стратегия изцяло в своя полза.

Затишието в антагонизма между Бисмарк и Горчаков обаче приключва през 1871 г. След като Русия се освобождава от ограниченията на Парижкия договор и след като разгромена Франция не застрашава повече руските интереси в Полша, за Горчаков не съществуват никакви пречки да отстоява твърдо своя външнополитически курс в съгласие с политическата си стратегия, начертана още през 1856 г. Пруското съдействие вече не му е необходимо. Избягвайки всякакви ангажименти към Берлин, Горчаков започва да действа в духа на старите си стратегически предначертания, като провежда политика, целяща запазване на политическото равновесие на силите в Европа. На практика това означава да бъде ограничавана нарастващата германска политическа мощ чрез

[1301] О. Бисмарк, Мысли и воспоминания. Т. 2. М., 1940, с. 99.

оказване съдействие на Франция.

Бисмарк следователно изпуска от ръцете си през 70-те години онези най-важни политически козове и повече не е в състояние така ефикасно да упражнява желаното въздействие върху политическите решения и действия на Горчаков.

Още веднага след Франкфуртския мир през 1871 г. отношенията между Бисмарк и Горчаков започват бързо да се изострят. Руският канцлер се превръща в непреодолима бариера за Бисмарковите агресивни намерения спрямо Франция, а също и на усилията му да спечели руското съюзничество. Конфликтът между тях достига върхната си точка през май 1875 г., когато Горчаков попречва на Германия да нападне Франция.[1302]

В своята кампания против Горчаков, Бисмарк търси опорни точки в руските управляващи среди. Той се насочва преди всичко към император Александър II. Обработката на царя в духа на Бисмарковите идеи за руско-пруски съюз започва още в годините когато Бисмарк е посланик в Петербург. В мемоарите си Бисмарк съобщава, че водил дълги откровени разговори с Александър II по време на техните многобройни съвместни ловни разходки. В тези преговори той чертае една оптимистична и съблазнителна перспектива за руско-пруското сближение и сътрудничество, което ще разкрие пред Русия богати възможности да се избави от Кримската коалиция и Парижкия диктат – съкровената мечта на царя по онова време.

Бисмарк пише за това „*По времето на Кримската война, аз оказах влияние... в благоприятен за Русия смисъл. Това ми спечели симпатиите на Александър II и неговото доверие към мен особено се задълбочи, когато бях посланик в Петербург. Това доверие нарасна впоследствие благодарение на роднинските връзки на царя с пруския крал Вилхелм I, а също в резултат на подкрепата, която му оказахме срещу полското въстание през 1863 г.*“[1303]

Както в документите, така и в литературата съществуват многобройни указания за благосклонното отношение на Александър II към Прусия, към нейните усилия за обединение на Германия, към идеята за руско-германско сближение и сътрудничество. Тези свои лични политически настроения и предпочитания обаче царят не успява да наложи във външнополитическата стратегия на руското правителство. Колкото и да е странно, въпреки своите политически предпочитания, Александър II почти изцяло предоставя ръководството и ориентацията на руската външна политика в ръцете на княз Горчаков, ползващ се с репутацията на най-голям дипломат за времето си. Само от време на време царят успявал да наложи своето мнение в решаването на някои външнополитически проблеми.

Изобщо, в лицето на цар Александър II, Бисмарк намира един приятел на Прусия и Германия, един потенциален съюзник за политическите си планове и намерения. Същевременно обаче той си дава ясна сметка за неблагоприятното влияние, което упражнявал върху него канцлерът Горчаков. И кактоотбелязва в мемоарите си: „*Доверието и симпатиите на Александър II към нас, е системно подкопавано от Горчаков и неговите идейни привърженици*.“[1304]

Ето защо Бисмарк така упорито се старае да дискредитира Горчаков и неговата външна политика пред царя.

Политическият конфликт между Бисмарк и Горчаков е пряко свързан с Източния въпрос. В стремежа си да привлече Русия на своя страна във френско-германския конфликт, Бисмарк многократно предлага на руското правителство пълно съдействие по Източния въпрос. Съгласно своите схващания обаче, избягвайки ангажимент към Германия, Горчаков остава хладен към съблазнителните германски оферти за подкрепа.

[1302] Военната тревога и идеята на Бисмарк за превантивна война с Франция.
[1303] Пак там, с. 52.
[1304] Пак там, с. 52.

Той неизменно отговаря: Русия няма никакви претенции към Османската империя. Така Горчаков фактически лишава Бисмарк от възможността да употреби Източния въпрос като средство за политическа компенсация.

Временною относително затишие на революционните националноосво- бодителни движения в Османската империя през първата половина на 70-те години предизвиква съответно заглъхване на Източния въпрос. През това време вниманието на европейската дипломация е приковано към брегoвете на Рейн. Френско-германският конфликт е главният център на напрежението в международните отношения. Това обстоятелство дава големи предимства на руския канцлер Горчаков и обратно – създава големи грижи и неприятности на Бисмарк.

От арбитражната му роля във френско-германския конфликт Горчаков извлича добри политически дивиденти. Напрежението на френско-германската граница смекчава значително противоречията между силите – традиционни съперници в Източния въпрос. Дори нещо повече. Започва да се очертава тенденция на сближение и единодействие между Русия, Англия и Австро-Унгария на антигерманска основа.

Силно разтревожен от това стечение на обстоятелствата Бисмарк решава да противодейства пак чрез Източния въпрос, но този път го използва като средство за политически натиск върху руското правителство с оглед дискредитирането на Горчаковия външнополитическия курс в очите на царя и пред руската общественост.

Тази идея възниква у Бисмарк след получената по агентурен път поверителна информация от Петербург, чрез мисията на Радовиц относно плановете и намеренията на Русия по Източния въпрос. А получената информация накратко гласи: „*В настоящия момент тук всички са единодушни, че Русия няма готовност, възможности и интерес за настъпателни действия на Балканите. Ако обаче бъдат застрашени по някакъв начин нейните позиции в този регион, спечелени с толкова много войни и жертви, тя ще бъде принудена да ги защитава на всяка цена, дори и със силата на оръжието*“. Тази информация дава надежда на Бисмарк да преобърне нещата в своя полза. У него се утвърждава убеждението, че Германия може да се отърве от досадното руско опекунство във френско-германския конфликт, ако Русия затъне по някакъв начин достатъчно плътно в тресавището на „Ориенталското блато“. Това според него е възможно само при условие, че на Балканите избухне отново достатъчно мощна бунтовна експлозия, например – чрез едно въстание в Босна и Херцеговина, започнало сякаш по поръчка през юни 1875 г.

Въстанието възпламенява поредната криза в Източния въпрос, който незабавно се превръща в централен проблем на международните отношения. Очакваният ефект в Берлин е постигнат – вниманието на великите сили се пренасочва буквално мигновено от брегoвете на Рейн към Балканите.

Великите сили реагират по различни начини. В Берлин въстанието се посреща с едва сдържано задоволство; в Париж и Лондон предизвиква сериозно безпокойство; във Виена – стаени надежди, а в Петербург – голяма тревога.

Руската дипломация незабавно предприема спешни действия за бързо мирно решение на конфликта. Целта на Горчаков е да се предотврати на всяка цена евентуален военен сблъсък с Османската империя. В съответствие с принципното становище по Източния въпрос Горчаков се старае и се надява да потуши час по-скоро пламналия пожар на Балканите с помощта на съюзните държави от съюза на тримата императори (Германия и Австро-Унгария). Руските дипломатически инициативи обаче се провалят. За провала им се грижи главно германската дипломация, чиято цел е задълбочаване на кризата с оглед непременно да се предизвика Руско-турска война.

През пролетта на 1876 г. бунтовните пламъци на Балканите се разрастват още повече, обхващайки и българските земи. Руската дипломация прави опит да предотврати

подготвяното въстание, но не успява. Априлското въстание в България и жестокото му потушаване получава силен международен отзвук, а Източната криза на Балканите навлиза в остра фаза.

Положението на Балканите още повече се усложнява от започналата в края на юни 1876 г. сръбско-турска война. Сърбия започва войната против волята на царското правителство, но с твърдата увереност, че Русия непременно ще я подкрепи. Увереността на сърбите се дължи на разгърналата се мощна кампания от руските славянофили в подкрепа на балканските православни християни.

Царят и правителството са подложени на силен обществен натиск за активни настъпателни действия по Източния въпрос. Особено много се засилва натискът в края на октомври 1876 г. във връзка с катастрофалното поражение на Сърбия.

За да я спаси царят произнася в Москва ултимативна войнствена реч срещу Високата Порта и нарежда частична мобилизация на руската армия. Това спира временно турското настъпление и спасява Сърбия от пълен разгром. Ала въпросът за съдбата на Сърбия остава открит. Руското правителство се ограничава само с войнствени заплахи, но продължава да полага отчаяни усилия за мирно уреждане на конфликта. По нейна инициатива в края на 1876 г. се организира и се провежда Константинополската посланическа конференция с участието на всички заинтересовани европейски сили от т. нар. „Европейски концерт“.

Надеждите на руското правителство, че този път ще успее да постигне така желаното дипломатическо решение на конфликта се дължат на изразеното компромисно становище от Лондон.

Руската дипломация проявява максимална отстъпчивост. В резултат на взаимни отстъпки маркиз Р. Солсбъри и граф Н. П. Игнатиев постигат съгласие по всички основни въпроси на предварителните преговори. Към постигнатото от тях споразумение се присъединяват и останалите участници на конференцията. Въпреки това обаче мирното решение е блокирано.

Чрез своя втори делегат на конференцията, посланикът в Константинопол, Х. Елиът, английската дипломация дезавуира официалния си представител и подписаното от него предварително споразумение. Английското правителство преценява отстъпките на руската дипломация като израз на слабост. Убедена, че Русия няма намерения да воюва, Англия се отказва от поетите ангажименти и отново твърдо застава на позицията си за запазване на статуквото в Османската империя. По нейно задкулисно внушение Високата порта демонстративно отхвърля решенията на конференцията.

За този обрат на нещата допринася и германската дипломация, която обаче изхожда от коренно противоположни съображения. Докато англичаните провалят конференцията с оглед запазване на статуквото, Бисмарк, напротив вижда в нейния провал, чудесна възможност за разрушаване на статуквото и то непременно чрез една руско-турска война, която той смята за неизбежна.

Дръзкото предизвикателство на Високата порта, отхвърляйки решенията на великите сили, е насочено главно срещу Русия. Въпреки това и този път руското правителство не се решава да прибегне до оръжието, а продължава да обмисля други дипломатически инициативи, надявайки се все още на мирно решение.

В началото на 1877 г. граф Н. П. Игнатиев обикаля столиците на европейските велики сили с нов проект за колективна нота до Високата Порта. В този документ се предявяват толкова скромни искания за реформи към Османската империя, че дори Дизраели лорд Биконсфилд го окачествява като символичен акт, с който Русия иска очевидно само да си осигури „златен мост“ за отстъпление с достойнство.

Формално мисията на Игнатиев завършва успешно. На 31 март с. г. в Лондон е подписан т. нар. Лондонски протокол, към който се присъединяват и останалите страни

– участници в Константинополската конференция. И този път обаче Високата Порта безцеремонно отхвърля исканията на силите след като получава ясни сигнали от Лондон и Берлин, че великите сили нямат единодушно становище.

При това положение усилията на руското правителство за мирно дипломатическо решение на Източната криза изчерпват напълно всички възможности.

В Петербург си дават ясна сметка, че проявеното безсилие на Европа спрямо Османската империя засяга главно руските интереси. При евентуално примирение или пасивно безразличие към съдбата на балканските православни славянски народи в този критичен за тях момент, Русия рискува да разруши утвърдената си репутация като техен надежден съюзник и покровител, което практически означава да подрони фатално придобитите си дотогава позиции и влияние на Балканите.

Следваната от Горчаков принципна външнополитическа стратегия по Източния въпрос се изправя пред сериозни изпитания и предизвикателства. Ако в момента не си струва да се рискува с война в името на ненужни териториални и други придобивки, то защитата на завоюваните с много усилия позиции е наложителна дори с рискована война. От гледна точка на руските интереси в този случай евентуалната война срещу Османската империя добива за царското правителство отбранителен смисъл.

Изправено пред сложната дилема мир или война, царското правителство изживява мъчителни колебания. На 12 февруари 1877 г., с участието на цар Александър II, руското държавно ръководство, след драматично заседание, най-после окончателно решава съдбовния въпрос. Като основен аргумент в полза на военната алтернатива е докладната записка до царя на военния министър Д. Милютин, озаглавена „Нашето политическо положение понастоящем“. В този документ се прави задълбочен анализ на политическата обосновка и се обосновава становището, че се налага Русия да воюва. „*Вътрешното икономическо преустройство на Русия се намира на такава фаза, че всяко външно усложнение може да доведе до твърде продължително разстройство на държавния организъм... Войната при подобни обстоятелства ще бъде голямо бедствие за нас... ще доведе държавата до пълно изтощение..., а заедно с това може да увреди нашия престиж като велика сила... Както нашето вътрешно положение, така и външните обстоятелства еднакво ни показват, че ние не само не можем да искаме война, но напротив, трябва да се стремим да я избегнем*.“[1305]

По-нататък обаче в записката на Милютин се изтъква, че с оглед на създалата се международна обстановка и интересите на Русия войната срещу Турция е неизбежна и по-нататъшното въздържание от руска страна крие опасност от още по-големи усложнения: „....Изходът от Константинополската конференция ясно показа, че общото въздействие на Европа върху Турция е невъзможно. Със своята пасивност европейските сили са готови да принесат в жертва съдбата на Балканските християни... Но ние не бива да не виждаме опасността за нас от подобно положение. Фактическото безсилие на колективните европейски действия може само да окуражи Турция към най- безразсъдна политика... и да превърне тази слаба държава в страшно оръдие против нас. Сега, когато Европа се наслаждава на мир, само ние сме принудени да живеем в постоянна тревога, непрекъснато да търпим оскърбления по адрес на нашето достойнство *и да понасяме увреждане на нашите материални интереси. А това може да продължи дотогава, докато изчезне и последната следа от нашето влияние на Балканския полуостров. Ето защо, ако Европа може да търпи това положение и даже да извлича полза от своето бездействие, то за нас подобно бездействие ще се окаже гибелно... Другите държави могат да се колебаят, но ние не можем. Ние сме ангажирани пред Русия, пред християните в Турция и пред цяла Европа с думите на нашия император. Ние извършихме мобилизация на нашата армия, която пред очите на цял свят е вдигнала*

[1305] М. Газенкампф. Мой дневник 1877-878 г. СПб., 1908, Приложение № 4.

меч за защита на нашата чест... И ако сега ние разпуснем нашата армия без почтен и напълно удовлетворителен мир, това би означавало...да подроним доверието към нея и у нас, и пред външния свят. Подобна демобилизация без никакъв резултат би означавала втора Кримска война, което би имало за нас най-сериозни последици... И историята, и станалите напоследък събития безусловно подсказват, че ние сме призвани да играем главна роля в решението на Източния въпрос. И ние скъпо ще заплатим ако се откажем да изпълним нашето призвание... На нас ни е нужен мир, но не мир на всяка цена, а почетен мир, дори ако трябва да го постигнем чрез война. Ако допуснем да искаме мир на всяка цена и ако дадем на нашите противници и най-малък повод да ни подозират в слабост, то тогава след няколко месеца ние непременно ще се окажем въвлечени във война, но вече при съвършено други, неизмеримо по-тежки обстоятелства.“

В заключение Милютин изтъква, че ако войната срещу Турция е нежелателна и рискована с оглед лошото вътрешно финансово-икономическо положение на Русия, то тя е абсолютно наложителна, за да се защитят съществуващите руски позиции на Балканите. Според него, войната против Турция придобива отбранителен смисъл за Русия и повече не търпи никакво отлагане[1306].

Взетото на 12 февруари 1877 г. решение от царското правителство за война практически означава принудително компромисно отклонение от стриктно следваната дотогава Горчакова външнополитическа стратегия. Става дума именно за принудително компромисно отклонение, а не за промяна на стратегията.

Напротив, стратегическата ориентация на Горчаков се запазва. При създалата се ситуация се променят само тактическите средства за нейното осъществяване. Това личи от по-нататъшните ходове на руското държавно ръководство, които се ограничават в рамките на колебливи опити за импровизация с илюзорната надежда, че войната ще има символичен характер, т.е. ще бъде само една военна демонстрация. Горчаков вярва, че щом Русия обяви война като мандатьор на Европа за изпълнение решенията на Константинополската посланическа конференция, Високата Порта ще отстъпи. Според него няма да се наложи истинска война, а само една военна демонстрация.

Така може да си обясним странното поведение на руското правителство след окончателното решение за война от 12 февруари. Решението се пази в тайна почти цял месец. Чак на 24 април царят обявява в Кишинев манифеста за войната, а военните действия започват в края на юни след около три месеца. Така Русия се лишава от елементарното изискване за изненада на противника с оглед на успешни настъпателни действия. Нещо повече, на противника се дава време и възможност да се подготви по-добре за отбрана. Прави впечатление, че от април до юни руското главно командване променя три пъти крайната цел на плановете си за военната операция.

Най-напред целта е овладяването на Константинопол, след това – война до Балкана, а после отново се възприема първоначалният вариант.

Това колебание се дължи на възникналите разногласия между Горчаковата дипломация и военните. Горчаков настоява за малка война с характер на военна демонстрация, а военните от Генералния щаб – за истинска война според правилата на всички изисквания за успех. В този пункт дипломатите и военните в руското държавно ръководство се разминават. Горчаковата дипломация действа за осигуряването на малка война до Балкана с умерен мир, а военните действат за война до край.

През януари 1877 г. е подписана т. нар. Будапещенска тайна конвенция, която трябва да гарантира неутралитета на Австро-Унгария. По-късно, през март с.г. тя е допълнена с някои уточнения, съгласно които Австро-Унгария ще получи Босна и Херцеговина, а Русия – Южна Бесарабия. На Балканите, според конвенцията, не се допуска

[1306] Пак там.

създаването на голяма славянска държава. Така Русия си осигурява възможността да воюва, но резултатите от евентуалната ѝ победа предварително се ограничават до минимум.

В същия дух са и ангажиментите към Англия. Горчаков нарежда през месец май на руския посланик в Лондон граф Шувалов да успокои английското правителство с дискретното уверение, че войната ще има символичен характер до Балкана с оглед Високата Порта да приеме решенията на Константинополската конференция.

Военната офанзива на Балканите започва в края на м. юни със сравнително малочислена армия от около 200 000 души. Руското главно командване също е заблудено за съпротивителните възможности на противника, очаквайки бързи успехи.

Много скоро става ясно, че Русия затъва в трудна и продължителна война с низ от крайно драматични и рисковани сражения при Стара Загора, Шипка и Плевен. В хода на бойните действия рухват всякакви илюзии за малка и символична война. Руската дипломация замлъква в тревожно очакване на развръзката. А развръзката се оказва сравнително благоприятна.

С неимоверни усилия съпротивата на противника е сломена и руската армия победоносно се устремява към Константинопол. Русия печели войната и когато оръдията замлъкват дипломатите отново имат думата във финалната фаза на мирните преговори. Горчаковата дипломация обаче води преговорите от позициите на своята глобална външнополитическа стратегия, като се съобразява с резултатите от войната.

Когато Н. П. Игнатиев съгласува проекта за мирен договор и очертаните в него граници на Балканите, царят го одобрява, но изразява съмнения, че този проект може да бъде осъществен. Той споделя пред Игнатиев, че Русия е обвързана с предварителни тайни ангажименти към Австро-Унгария и Англия, поради което очаква възражения от тях.[1307] Въпреки това царят утвърждава проекта на Игнатиев за мирен договор. Горчаков също утвърждава проекта без колебания и уговорки.

Ала по-късно, точно преди подписването на договора в Сан Стефано, той нарежда с тайна шифрограма на Игнатиев, че договорът трябва да има характер на „обикновен прелиминарен протокол.“

Като отменя по този начин международната правна валидност на Санстефански договор, Горчаков фактически постига целта, която си поставя при мотивацията на решението за война. Чрез хилядите жертви в трудната и рискована, но все пак победоносна война, увенчана с шумно огласения Санстефанския договор, Русия дава предостатъчно категорични доказателства на българите за добрата си воля като надежден съюзник. Естествено това ще се приеме с възторг и искрена благодарност към Освободителката, което пък съответно означава, че Русия ще запази и дори още повече ще укрепи своето влияние в България. Българите обаче няма да знаят, просто няма как да научат, че Санстефанският договор е временен и подлежи на неизбежна ревизия. Това е строго поверително, грижливо прикрито зад кулисите на дипломацията. Разбира се ревизията ще стане по-късно известна, но неприятните последици за българите ще се възприемат от тях като резултат от противодействието на руските западни съперници в Източния въпрос. Според прозорливите предвиждания на Горчаков, недоволството от ревизията ще се насочи срещу руските опоненти - Англия и Австро-Унгария, което пък още повече ще затвърди добрата репутация и влиянието на Русия в България.

В този смисъл Санстефанският договор придобива важно значение, но главно като тактически ход. Затова, от една страна, Горчаков го одобрява безусловно, а от друга, не вижда трайно решение на Източната криза чрез него.

[1307] Това става преди Игнатиев да замине за Одрин и да започне преговорите с турците. Знаейки вече за сключените споразумения, той е трябвала да се съгласи с тях, но умишлено ги пренебрегва. (б. р.).

Главните му усилия са насочени към постигането на компромисен мир със силите – съперници в съответствие с тайните уговорки още преди войната. Това, според него, е много по-изгодно, с оглед глобалните интереси на Русия в общоевропейски план. А тези интереси, както изтъква Горчаков, налагат да не се допусне нарушаване в баланса на европейското равновесие между великите сили, застрашено от прекомерното нарастване на германската мощ.

В духа на следваната глобална външнополитическа стратегия, Русия тръгва съвсем съзнателно по пътя на компромисите за ревизия на Санстефанския договор. Отстъплението се прави така, че да се защитят в максимална степен руските позиции на Балканите. Това става чрез по-нататъшно укрепване репутацията на Русия като надежден съюзник и покровител на местните народи.

В започналите преговори със западните си съперници Русия има две възможности: едната е да постигне споразумение с Австро-Унгария, а другата – с Англия. Евентуалното споразумение с Австро-Унгария открива възможност за една сравнително по-голяма България до р. Вардар на югозапад с излаз на Бяло море на юг. За сметка на това обаче не се допуска териториално разширение на Сърбия към Косово и на Черна гора към Адриатическото крайбрежие. Споразумението с Англия предлага възможности в обратния смисъл. Английското правителство не възразява срещу териториално разширение на Сърбия и Черна гора, но категорично настоява България да се раздели на няколко части, а Българското княжество да се ограничи в територията на север от Стара планина.

След драматични преговори отначало с Виена, а след това с Лондон, в Петербург възприемат втория вариант – за споразумение с Англия. Той се преценява за по-изгоден защото осигурява възможност на Русия да запази влиянието си както в източната, така и в западната половина на Балканския полуостров. Подписаното в този смисъл тайно англо-руско споразумение на 30 май 1878 г. в Лондон фактически окончателно ревиира Санстефанския договор и предрешава постановленията на Берлинския конгрес.

С оглед глобалните руски интереси в Европа, княз Горчаков оценява решенията на Берлинския конгрес като успех на своята политика. Освен че си възвръща Южна Бесарабия, Русия успява да защити в максимална степен своите позиции на Балканите. Затова не случайно през следващите години Русия поддържа Берлинския договор и стриктно го спазва до Първата световна война.

ПОЛИТИКАТА НА ГЕРМАНИЯ ПО ИЗТОЧНИЯ ВЪПРОС ПРЕЗ 60-ТЕ И 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В. И ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ

автор Константин Косев, „Bulgarische Sprache, Literatur und Geschichte Südosteuropa – Studien“, Band 27 Hieronymus Verlag Neuried 1980.

Сред страните, взели активно участие в развитието на събитията около Източния въпрос през 60-те и 70-те години на XIX век, е Прусия (Германия). Както е известно, политическото ръководство на Прусия (Германия) през този период е съсредоточено в ръцете на забележителния германски държавник Ото фон Бисмарк. Неговите идеи доминират почти изцяло в правителствената политика и определят външнополитическия курс на Прусия (Германия), включително по отношение на Източния въпрос.

Отношенията и действията на дипломацията на Бисмарк към Източния въпрос са изцяло подчинени на политиката за обединение на Германия и нейното утвърждаване

като голяма европейска сила. Концепцията на Бисмарк за Източния въпрос се развива през 50-те и 60-те години на XX век под влияние на различни политически идеи в отношенията между пруско-германското общество и Османската империя. В този контекст най-голямо значение има т. нар. рационалистично течение и по-точно неговата проруско-ориентирана концепция.

Източният въпрос представлява важна част от цялата външнополитическа стратегия на Бисмарк, а неговата концепция се основава изцяло на доктрината за политическа компенсация. Основните факти във възгледите на Бисмарк по Източния въпрос се свеждат до следните три тези:

1. Прусия или Германия нямат преки интереси в Османската империя. Това обстоятелство й дава редица предимства от политическо естество пред другите заинтересовани от нея държави. Източният въпрос може и трябва да служи само като средство за политическа компенсация при регулиране на отношенията на Прусия / Германия с другите велики сили. Източният въпрос може да се използва по най-рационалния начин за каузата на германското единство и за утвърждаването на Германия като велика европейска сила.

2. Русия е най-важният външнополитически фактор с непреходно значение в стратегията на Бисмарк по пътя към постигането на голямата му цел. Необходимостта от доброжелателно отношение на Русия към Германския въпрос, нуждата от руска подкрепа определят загрижеността на Бисмарк за Източния въпрос. Връзката с Русия е свързана с връзката с Източния въпрос от функционална, и пропорционална зависимост.

Като средство за политическа компенсация, Източният въпрос става все по-ценен за Русия, от всички народи, но в действителност, в резултат на принципното противодействие, което Бисмарк среща от руска страна в лицето на княз Горчаков и неговата външна политическа стратегия, Източният въпрос придобива за него различно значение и решителност – превръща се в инструмент за политически натиск и влияние върху Петербург по отношение на германските интереси и цели.

3. За да може Източният въпрос да служи успешно и ефективно на целите на германската политика като средство за политическа компенсация и като инструмент за политически натиск, е абсолютно необходимо постоянното поддържане на максимално напрежение в него. Според Бисмарк Източният въпрос трябва да действа като постоянна невралгична точка в международните отношения. Само тогава той ще може да се използва за германската кауза.

Тези фундаментални тези в концепцията на германския канцлер за Източния въпрос ясно показват, че според него Прусия / Германия по никакъв начин не е заинтересована от запазването на целостта на Османската империя и статуквото на Балканския полуостров. Напротив, в плановете на Бисмарк султанската държава се явява като изкупление за пруско-германската хегемонистична политика в Европа. В същото време Бисмарк вижда в националноосвободителните движения на Балканския полуостров странен политически съюзник, който може да бъде полезен за Прусия / Германия. Ето защо той проявява жив интерес към проблемите на местните освободителни движения, изказва се благосклонно към тях и дори е готов да им помогне в моменти, когато са му нужни за голямата дипломатическа игра.

По време на Кримската война (1853-1856) и малко след това, до 1862 г., Прусия участва като една от великите сили в дипломатическите преговори и комбинации между великите сили по Източния въпрос, но поради слабия си интерес към конфликта а също и поради военнополитическата си слабост по това време проявява относителна сдържаност. Пруското правителство провежда плаха политика под формата на неутралитет, като си проправя път между западните държави и Русия.

В действителност обаче Прусия застава на страната на западния блок и действа като придатък на Англия и Австрия, защитавайки техните интереси по Източния въпрос.[1308]

И тези интереси представляват целостта на Османската империя срещу Русия и националноосвободителните стремежи на балканските народи. През този период Бисмарк остро критикува берлинското правителство за неговата безцветна политика по отношение на Източния въпрос и категорично призовава за преориентиране на пруската външна политика към сътрудничество с Русия.

След като Бисмарк става министър-председател през 1862 г., той енергично се заема с осъществяването на своята външнополитическа програма, в която първостепенна роля играе Източният въпрос. Оттук нататък пруската политика по Източния въпрос ще бъде изключително динамична и целенасочена, с оглед на германските интереси за обединение и консолидация на Германия.

По време на войната с Австрия през 1866 г. и непосредствено след това до 1868 г. Балканският полуостров привлича значително внимание от пруския министър-председател. Той проявява жив интерес към възобновените националноосвободителни движения на балканските народи и ги използва като своеобразен резерв за пруската политика. Такъв е характерът на неговата активна намеса в освободителното движение на Унгария и в събитията в Сърбия, Румъния, въстанието в Крит и националноосвободителното движение на българския народ в периода 1866-1868 г.

Чрез мобилизиране на политическата енергия на Балканските народи, Бисмарк цели създаването на единен фронт срещу Австрия, за да минимизира нейните позиции във фланга и тила.

Бисмарк се облагодетелства особено много от Източния въпрос по време на кампанията срещу Франция през 1870/71 г. Подкрепяйки по всякакъв начин усилията на Русия да ревизира Парижкото споразумение от 1856 г., Бисмарк успява да я привлече на своя страна във войната срещу Франция и така осигурява окончателния успех на Прусия. През 1871 г. Бисмарк достига кулминацията в реализацията на своя стратегически план. Руско-пруският съюз става факт. Този съюз служи на Прусия срещу Франция и на Русия за нейното спасение от ограничаващите и унизителни членове на Парижкия договор. Източният въпрос напълно оправдава дотогавашните надежди на Бисмарк, като му помага да постигне така жадуваната цел – обединението на Германия.

Плодотворните резултати от руско-германското сътрудничество по Източния въпрос до 1871 г. дадават на Бисмарк надежда, че той може да продължи да разчита на Русия в бъдеще и да я използва като опора, като вид защитна стена, която ще защити Германия от вражеските коалиции по време на нейното утвърждаване като европейска велика сила.

Но в усилията си да осигури руска подкрепа чрез Източния въпрос през 70-те години на XX век, Бисмарк среща значителни трудности от руския външен министър и канцлер княз Горчаков. Ръководителят на руската външна политика вижда в обединението на Германия и нейното прекомерно укрепване, сериозна опасност, която застрашава съществуващия баланс на силите в Европа. Според него това противоречи на интересите на Русия. Ето защо Горчаков се отнася изключително предпазливо към щед-

[1308] Авторът греши. Прусия е изнудена преди войната да сключи отбранителен съюз с Австрия срещу Русия. За това спомага и разочарованието от Русия настъпило в Прусия след срещата в Олмюц. Но в хода на смата война, в Берлин надделяват проруските симпатии. Прусия използва обстоятелството че договора с Австрия е отбранителен и след като Австрия не е нападната, а е на страната на агресорите, Прусия едностранно се отказва от него. Това стряска австрийците и те се отказват от пряко участие във войната. Отделно Прусия отказва да пропусне през територията си френските войски, които Наполеон III е искал да изпрати към руска Полша. Така Прусия пасивно помага на Русия. (б. пр.).

рите предложения и обещания за подкрепа на Бисмарк по Източния въпрос. Той се опасява, че приемането на предлаганите услуги неизбежно ще доведе до намеса на Русия в политическите усилия на Германия срещу Франция.

За да избегне такова задължение, руският канцлер променя тактиката си по важния за него Източен въпрос, като налага по-голяма сдържаност и умереност в действията си. Разбира се, тази нова тактика се налага и от редица други причини, но Германският въпрос е една от най-важните сред тях.

Подобно на Бисмарк, Горчаков също разглежда Източния въпрос в тясна връзка с Германския въпрос, но в обратния смисъл. Докато Бисмарк изисква подкрепата на Русия за решаване на Германския въпрос, надявайки се да получи по-голям ангажимент от страна на Русия по Източния въпрос, Горчаков действа обратното – той иска да освободи Русия от всякакъв ангажимент към Германия и Бисмарк, чрез умерена и резервирана политика по Източния въпрос, за да получи по-голяма свобода на вземане на решения и действие в Европа.

Поради това, през първата половина на 70-те години на XIX в., руското правителство продължава да оказва активна подкрепа на поробените народи от Османската империя, но не с оглед тотална промяна, а просто за подобряване на статуквото. Руското правителство се страхува от ожесточени конфронтации и сблъсъци по Източния въпрос и се стреми да избегне пряк двустранен военен конфликт с Турция, използвайки всички възможни средства. По това време действията на Русия по Източния въпрос се ограничават до дипломацията в съгласие и сътрудничество с другите заинтересовани големи държави от т. нар. „Европейски концерт“.

Само в тази ситуация Горчаков може да води активна политика за ограничаване на прекомерно нарастващата мощ на Германия в Европа, в съответствие с неговото виждане за глобалните външнополитически интереси на Русия.

Относителната безизходица по Източния въпрос през първата половина на 70-те години всъщност му дават възможността да окаже възпиращо въздействие върху Бисмарк. Намесата на Русия във френско-германския конфликт от 1873 до 1875 г. има тази цел. Проди руската намеса (б.р. на император Александър II и Горчаков) е предотвратена нова война между Германия и Франция. Френско-германският конфликт се превръща в един от най-критичните международни проблеми по това време.

Напрежението по границата на двете страни води до временен застой в противоречията между традиционните съперници по Източния въпрос. Има дори известни признаци на сближаване между Русия, Англия и Австро-Унгария, на антигерманска основа и в защита на Франция. Коалицията, от която Бисмарк толкова се страхува, се превръща в практическа реалност, макар и само в дипломатическата сфера.

Най-голяма заслуга за тази политическа ситуация в периода 1873-1875 г. има княз Горчаков, който рационално използва плодовете на своята умерена политика по Източния въпрос и относителното оттегляне на руските интереси от Османската империя.

Осъзнавайки своевременно антигерманските цели във външнополитическия курс на княз Горчаков, Бисмарк решава да противодейства чрез Източния въпрос. Дипломацията на Бисмарк няколко пъти се опитва да активизира руската политика към Балканите, доколкото е възможно, и върши това напълно съзнателно и целенасочено.

От началото на 1875 г. Бисмарк съсредоточава усилията си изключително върху повторното разпалване на Източния въпрос, придобил нов смисъл и различно значение за германския канцлер през тези години. Той го вижда не само като удобно средство за политическа компенсация спрямо Русия, но и като ефективен инструмент за оказване на натиск върху външнополитическия курс на Горчаков с цел компрометирането му пред руския император, което в крайна сметка трябва да доведи до промяна във външната политика на Русия, в една по-благоприятна за Германия посока.

Германската дипломация полага много усилия, за да предизвика политическа криза в Османската империя. Разбира се в рамките на възможностите си, тя ускорява тласъка на въстанието в Босна и Херцеговина през лятото на 1875 г. и след това продължава активното си участие в задълбочаването и разпространението на Източната криза.

Най-голям успех в това отношение Бисмарк постига през пролетта на 1877 г., когато руското правителство е принудено от обстоятелствата да обяви война на Турция. Може да се каже, че Руско-турската война от 1877-78 г. е в значителна степен инспирирана от дипломацията на Бисмарк. Тази война и особено изходът от нея изострят до краен предел конфликта между противниците в Източния въпрос. Според своите обективни резултати германската политика оказва известно благотворно влияние върху разрешаването на българското освободително движение.

Доколкото дипломацията на Бисмарк работи срещу запазването на целостта на Османската империя и в подкрепя Русия в борбата й срещу Турция, тя се превръща в благоприятен външен фактор за българската революция.

Непрекъснатите усилия на Бисмарк да разпалва и оплита Източния въпрос, за да предизвика руска военна намеса, всъщност са в съответствие с целите на българското освободително движение. И обратно – доколкото българската революция обективно подкрепя тактическите планове на Германия във връзка с Източния въпрос, Бисмарк проявява и известна доза добронамереност към българите и тяхната освободителна борба. Неслучайно вестта за Априлското въстание буди задоволство в Берлин, а жестокото му потушаване кара „железния канцлер" да се присъедини към възмутената социална нагласа в Европа в полза на българите.

В резултат на това той тласка руското правителство да обяви война на Турция; По време на войната Русия получи известна подкрепа в духа на максималния си план за радикално решаване на Източния въпрос. Германското правителство приветства успехите на руската армия във войната. На 13 декември 1877 г. руският посланик в Берлин, Убри пише следното по повод превземането на Плевен: „Тук превземането на Плевен направи силно впечатление. Получавам поздравления от всички. Радовиц ме посети, за да ми предаде поздрави от името на Бисмарк. На приема вчера Бюлов публично ме приветства от името на императора. Нашият блестящ успех е приет тук със задоволство".[1309]

След победата при Плевен, когато руската армия започна своето цялостно настъпление, руският император Александър II изпраща на германския император Вилхелм I предварителните условия на Русия за бъдещ мир с Турция. Това са така наречените „основи на мира", които съдържат основните положения, на примирието в Адрианопол (Одрин) и мирния договор от Сан Стефано. След като Бисмарк се запознава с „основите за мира", които са формулирани в 13 точки, той пише на Бюлов на 20 декември, че според него руските условия са добра основа за преговори. Той инструктира държавния секретар незабавно да отговори на руското правителство, че могат да разчитат на безусловната подкрепа на Германия по отношение на „основите на мира". На 3 февруари 1878 г., след сключването на Одрнското примирие, Убри докладва отново: „*Бюлов ме поздрави за сключването на Одрнското примирие. Той ми говори дълго за това колко големи са резултатите от войната за нас.*

Убри цитира думите на Бюлов: „*Ние сме много доволни от брилянтните резултати, които постигнахте. Това е голямо събитие, което осигурява нормална атмос-*

[1309] Също при неуспехите при Плевен, Бисмарк дори предлага германска пряка военна намеса във войната, като изпрати между 50 и 100 000 корпус в помощ на руската армия, но Горчаков отказва. Въпросната случка се споменава от граф Шувалов в спомените му, и от Н. К. Гирс, който я разказва на ген. Милютин, няколко години след войната. Така че приказките за костите на един померански гренадир не трябва да се възприемат буквално. (б. р.).

фера в Европа. Примирието в Одрин сложи край на необичайната ситуация, в която Турция не беше в състояние да управлява своите християнски поданици. Бюлов изрази мнение, че забележителните резултати от тази война вероятно ще изплашат някои правителства, но те ще трябва да се примирят с фактите. Посещението на германския държавен секретар и разговорът с него ми направи много положително впечатление. Няма съмнение, че той е бил упълномощен да направи това от канцлера Бисмарк".

Няколко дни по-късно, в известната си реч пред Райхстага на 19 февруари 1878 г., Бисмарк публично изразява позицията на германското правителство спрямо Одринското примирие. В речта си казва, че Одринското е добра прелюдия към преговорите за предстоящото подписване на мирния договор между Русия и Турция. Отговаряйки на въпросите на опозицията, германският канцлер заявява: „*Сключеното примирие дава на руската армия благоприятна възможност да контролира цялата територия от Дунав до Мраморно море. Смятам, че най-добрата гаранция за ненарушимостта на сключеното примирие ще бъде, че руската армия ще има солидна база след превземането на дунавските крепости... Според мен това е най-важното. И сега искаме да видим дали сключеното примирие застрашава в някаква степен нашите германски интереси.* ***Говорим основно за създаването на българската държава. Мирното споразумение предвижда в нейните граници да влизат онези територии, в които българското население е мнозинство. Тези граници се различават малко от тези, определени от Константинополското конференция. Разликите в тези очертанията на границите са толкова незначителни, че според мен не си струва заради тях да се нарушава европейският мир.***"

В по-нататъшното си обяснение Бисмарк основава своя аргумент на картата на Киперт, която според германския канцлер е една от най-надеждните и показва детайлно и обстойно етническите граници на българската нация в Мизия, Тракия и Македония.

Така Бисмарк стига до извода, че границите на България според Одирнското примирие почти не се различават от тези, които Константинополската конференция очертава със съгласието на всички големи европейски държави. „От всичко, което казах досега", обяснява в заключение Бисмарк, „*аз съм дълбоко убеден, че примирието между Русия и Турция по никакъв начин не нарушава интересите на Германия. Ето защо не виждам причина за нашето недоволство от резултатите от току-що приключилата война. Не виждам причина Германия да разваля отношенията си с приятелските съседни страни*".

Платформата на Одринското примирие, така енергично защитавана от Бисмарк в речта му от 19 февруари 1878 г., е практически почти изцяло в съответствие с мирният договор от Сан Стефано, който е подписан само няколко дни по-късно, на 3 март 1878 г. В съответствие с възприетата позиция по този въпрос германското правителство веднага изрази пълното си одобрение. В доклада си от 4 март Убри пише: „*Днес говорих с Бюлов. Уведомих го за предварителния Санстефански договор. Той вече знаеше за това и ме поздрави от името на германското правителство за големите резултати, които белязаха нова ера в руската и общоевропейската история. Бюлов ясно подчертава големите военни възможности на руската армия и невероятните трудности, които тя трябваше да преодолее по време на легендарния зимен поход през планината Байкан. Единствената ни грешка, каза той, беше, че не превзехме подстъпите към Константинопол, за да овладеем града. Това сега би ни улеснило преговорите...*"

В доклада си от 10 март 1878 г. Убри добавя: „Вестието за подписването на Санстефанския мир е вече известно. Получавам поздравления от всички. Само моите колеги, посланиците на другите големи сили, не ме поздравяват, с изключение на представителя на Италия, Лоне."

Германското правителство изразява своето одобрение на Санстефанския мир не само по дипломатически път, но и публично. На Радовиц е възложено да публикува специална редакционна статия в правителствения орган „*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*“, в която се казва следното: „*Ако анализираме резолюциите на Санстефанския мирен договор с по-голямо внимание, ние неизбежно стигаме до заключение, че няма абсолютно никаква причина ние като неутрална страна да бъдем недоволни. Разбира се, Санстефанският мир служи за значително разширяване на руското влияние на Балканския полуостров и Турция практически вече не е европейска държава; Но ние не губим нищо от това. Можем само да се радваме, че нашата приятелска съседка Русия постигна такава голяма победа*.“

Но, както е известно, за разлика от Германия, другите западни държави, всъщност само Англия и Австро-Унгария се противопоставят на Одринското примирие и по-късния на Санстефански договор и реагират много остро.

Лондон и Виена започват да се сближават в общ фронт на антируска основа и предприемат упорита кампания за ревизия на договора от Сан Стефано.

През 1878 г., веднага след подписването на Одринското примирие, граф Андраши предлага свикването на международна конференция с участието на страните-гаранти на Парижкия мир от 1856 г., за да се обсъдят резултатите от Руско-турската война и завоеванията на Русия – и това на практика означава предотвратяване на създаването на единна българска държава. Изключително интересна е реакцията на Бисмарк на тази инициатива на Виенския кабинет. Германският канцлер се отнесе доста предпазливо към предложението на Андраши. Изразявайки възгледите на райхсканцлера, неговият син, легационният съветник Херберт Бисмарк, пише следното по този въпрос в поверително писмо до Бюлов: „*Той (Бисмарк) е много загрижен за предложението на граф Андраши за международна конференция. Той смята, че предложението на Андраши е неоснователно и непрактично. Баща ми се опасява, че такава конференция ще доведе до много усложнения за самия Андраши*“. Два дни по-късно, когато Бисмарк научава, че руското правителство се е съгласило да вземе участие в конференцията, той споделя следните мисли с Бюлов: „*Разбира се, че не можем да се противопоставим европейската конференция, която Андраши толкова страстно призовава, особено след като Русия също се съгласява с нея. Но трябва да сме наясно с целта на тази конференция. Ако Австрия я изисква, за да търси мост към сближаване с Англия, аз съм твърдо против този ход. Изглежда, че възраженията на Андраши са главно срещу размера на България и периода на руската окупация...*[1310] *Подобни мотиви за конференцията от нашите виенски приятели правят смущаващо впечатление и наистина ми лазят по нервите*“.

По-късно, след подписването на Санстефанския договор, когато между Австро-Унгария и Русия възникват остри противоречия и спорове, Бисмарк се намесва няколко пъти в дипломатическите преговори, опитвайки се да насърчи по-голямо съгласие и от двете страни. В съответствие със стратегическия план на германската дипломация по Източния въпрос, Бисмарк иска, от една страна на всяка цена да избегне възможна конфронтация между Виена и Петербург, а от друга, да гарантира, че техните спорове ще са възможно най-продължителни.

[1310] Основната причина е нежеланието на Русия да предостави официално в клаузите на Санстефанския договор, австроунгарските права над Босна и Херцеговина, според предварителните споразумения от Райхщад и Будапеща. Това е изключителна и фундаментална грешка на панслависта Игнатиев, но и на Александър II, който тогаво попада под влияние на неадекватните панславистки настроения на генералитета във главната квартира и лично на самия Игнатиев. Също е недопустимо и поведението на Горчаков, който премълчава, за да не влиза в конфликт с тези настроения. (б.р.).

Това целят съветите, които той дава на своите партньори в съюза на тримата императори. Интересни са аргументите, които германският канцлер излага на едната и на другата страна.

Пред Виенския кабинет той твърди, че за Австро-Унгария е напълно без значение дали България ще бъде голяма или малка и че в своите граници, според Санстефанския договор, България не представлява заплаха за Хабсбургската монархия. За австрийците Босна и Херцеговина са много по-важни и в това отношение Бисмарк обещава на Виенския двор пълната си подкрепа.

В същото време той съветва руското правителство да даде на Австро-Унгария известни отстъпки по отношение на България, като се съгласи с предложението на Андраши да отдели от България автономна територия на запад от река Вардар до планините на Албания под името Македония. Обосновавайки предложението си, Бисмарк подчертава, че областите на запад от линията Орфано – Враня не винаги са били част от България и че българското население не навсякъде в тях е мнозинство.

Освен това германският канцлер добавя, че това представлява голяма жертва от страна на Русия, но че цената на този компромис ще бъде достатъчна, за да подкупи Австро-Унгария и да я отдели от Англия, като по този начин доведе до нежеланото сближаване между Виена и избягване на Лондон на антируска основа.[1311] Вдъхновението на Бисмарк има известно влияние върху Виена и Петербург. Андраши изоставя първоначалните си максималистични искания за разделяне на България и заема по-умерена позиция. Той изразява съгласието си българската държава да остане неразделна и с излаз на Беломорието, но упорито настоява на територията западно от Вардар да се създаде автономна област под името Македония.

От своя страна руското правителство също декларира готовността си да направи отстъпки по този въпрос и приема новото предложение на Австро-Унгария. Единственото искане на руското правителство, формулирано от княз Горчаков, беше следното: „Откъснатите от България територии... трябва да бъдат учредени като автономно княжество, което да има същите права и привилегии като Източна България. Негово Величество руският цар няма да позволи възстановяването на османския режим дори под прикритието на административна автономия, тъй като по своята същност той не може да осигури достатъчни гаранции“.[1312]

От казаното става ясно, че по отношение на българския въпрос е съществувала реална възможност за компромисно решение между Русия и Австро-Унгария. Преговорите между Виена и Петербург обаче завършват неуспешно.

По въпроса за териториалните анексии на Сърбия и особено на Черна гора двете страни показаха абсолютна непримиримост.

След провал на преговорите с Виена руското правителство се преориентира към преговори с Англия. Въпреки надеждите на Бисмарк за руско-австроунгарско споразумение, в крайна сметка е постигнато споразумение между Русия и Англия, което е подписано тайно на 30 май 1878 г. и изцяло ревизира Санстефанския мирен договор. Лондонското споразумение от 30 май 1878 г. ефективно служи като основа за преговорите на Берлинския конгрес през юни и юли същата година.

[1311] Изключително вярно и далновидно. За българите това е оптималният вариант, тъй като автономната Македония ще се превърне във втора България, подобно на Източна Румелия. (б. р.).

[1312] Основната причина поради която не се постига споразумение с Андраши е в непостоянството на Александър II, който извънднеж отказва да признае правата на Виена над Босна и Херцеговина и забравя какво е обещавал, и интригата на Горчаков, който изпраща за преговори във Виена, най-неподходящият човек – Игнатиев. (б. р.).

На Берлинския конгрес германската дипломация стриктно се придържа към определена тактическа формула: Германия подкрепя Русия по българския въпрос, Австро-Унгария по въпроса за Босна и Херцеговина и Англия по въпроса за Кипър.[1313]

Въпреки че повечето от въпросите вече са предварително обсъдени и до известна степен решени, на Берлинския конгрес се разразява ожесточена дипломатическа битка между представителите на Русия, от една страна, и Англия и Австро-Унгария, от друга.

Съществена „заслуга" за високото напрежение, съпровождащо непрекъснато заседанията на съдбоносния Берлински конгрес, има неговият председател Бисмарк, който умишлено и целенасочено разпалва политическите страсти между съперниците в дебатите по т. нар. второстепенни въпроси. По този начин, рационално използвайки ролята си на „честен посредник" в решаването на Източния въпрос, той сее семената на раздора между Лондон, Виена и Петербург в продължение на много години, което според него премахва възможността за създавне на коалиция срещу Германия в бъдеще. Или казано по друг начин, Бисмарк практически служи преди всичко на германската кауза.

Берлинският конгрес се превръща в истински триумф за германската дипломация. Чрез него Бисмарк постига водещата роля, към която се стреми в европейската политика, което от своя страна означава консолидиране на Германия като основна сила на континента. Така той постига основната си стратегическа цел с помощта на Източния въпрос.

Решенията на Берлинския конгрес са добре известни. Като цяло може да се класифицират като несправедливи. А що се отнася до българския народ, решенията му са направо жестоки. България беше разделена на три части, изкуствено и необосновано, единствено в полза на интересите на великите сили. Берлинският конгрес се превръща във възлова точка, в която се събират сложните и противоречиви интереси на великите европейски държави. Конгресът е доминиран от голямата политика, а Източният въпрос – основната тема на дневния ред, се оказа само повод, малка част от общия комплекс от световни проблеми. Всяка от държавите разработва сложни политически комбинации, насочени към решаване на глобални стратегически задачи с оглед на съответните интереси. Всъщност официалните заседания на конгреса се превръщат в емоционални зрелища за прикриване на истинските цели и намерения, а надеждите на народите, чиято съдба се обсъжда, остават несбъднати.

Конгресът в Берлин през 1878 г. е истинска подигравка със стремежите и надеждите на балканските народи, поверили съдбата си на напълно безразлични към тях хора. И още нещо: високото европейско събрание се превръща в място на печалбарска търговия, разменната стока за голямата политика, в която големите европейски държави нямат нищо друго освен собствените си интереси.

Почти всички въпроси, които трябва да бъдат обсъдени и решени на този конгрес, вече са решени предварително чрез тайни двустранни споразумения или на четири очи зад кулисите. Когато турските представители в Берлин с изненада откриват, че всичко вече е решено без тяхното мнение и се опитват да протестират, Бисмарк им отговоря рязко с безцеремонно: „*Ако си мислите, че конгресът се е събрал заради Турция, тогава грешите дълбоко. Договорът от Сан Стефано щеше да остане непроменен, ако не беше разгледал някои от въпросите, които интересуват Европа*".

[1313] Кипърският въпрос не се разглежда на конгреса, дори и Бисмарк научава за конвенцията, неофициално в личен разговор от Биконсфилд. (б. р.).

САНСТЕФАНСКИЯТ МИРЕН ДОГОВОР: ЗАД КУЛИСИТЕ НА ДИПЛОМАЦИЯТА

автор Константин Косев, Сп. „Историческо бъдеще" – 1997/2, стр. 21-28

Към края на Руско-турската война (1877-1878), когато става съвсем ясно, че Османската империя е изправена пред пълен разгром, Високата порта е принудена да започне преговори с руското главно командване за сключване на примирие.

Генерал Н. П. Игнатиев получава нареждане от Петербург да подготви проект за мирен договор и в хода на преговорите да застави турската страна да приеме безусловно руските условия.

При изработването на проекта ген. Игнатиев естествено изхожда от решенията на Цариградската[1314] посланическа конференция през декември 1876 г. Въпросните решения според него са единствено възможната меродавна правна основа за условията на предстоящия мирен договор, защото те предполагат принципното съгласие и на останалите заинтересовани Велики сили — участници в конференцията. Що се отнася например до границите на предвидената българска автономна област, решенията на Цариградската конференция почти съвпадат с границите на учредената от султана още през 1870 г. Българска екзархия.

Това практически означава, че Великите сили не оспорват обхвата на българската етническа територия в Мизия, Тракия, Македония и Добруджа, но я разделят на части по вертикала — Източна и Западна, за да предотвратят създаването на голяма славянска държава на Балканския полуостров, което било недопустимо с оглед на техните интереси. Категоричното изискване на Англия и Австро-Унгария за разделянето на българската държава обаче, според Игнатиев, важи само в случай, че нещата се уредят по мирен начин. Ала след провала на мирното решение в Цариград по вина на Високата порта и след трудната, но победоносна война той смята, че поради дадените жертви Русия има достатъчно основания да се възползва от правото си на победител, за да предяви допълнителни претенции в кръга на признатите от Великите сили реалности, свързани с българската етническа територия.

Ето защо подписаният от него на 3 март 1878 г. мирен договор в Сан Стефано предвижда създаването на единна и неделима българска държава, чиито граници в общи линии съвпадат с територията на двете български области, фиксирани в решенията на Цариградската конференция. От гледна точка на елементарната логика, справедливостта и зачитането на националните принципи всичко това изглежда съвсем естествено и приемливо. Ала от гледна точка на голямата политика и интересите на Великите сили то се оказва практически неосъществимо.

Впрочем в Санстефанския договор се забелязват и някои други немаловажни различия относно българските граници в сравнение с решенията на Цариградската посланическа конференция. Договорът предвижда т. нар. Западни покрайнини (Пиротско[1315] и Нишко) да се дадат на Сърбия; Северна Добруджа — на Румъния като компенсация за Бесарабия, която се връща в Руската империя. В замяна на това България получава излаз на Бяло море, нещо, което не фигурира в решенията на Цариградската конференция. Въпреки тези частични отклонения от националните принципи, Санстефанският договор се приема със задоволство от българите. Мечтата им за своя

[1314] Известна като Константинополска конференция. (б. пр.).

[1315] Авторът греши, Пирот и Враня са за България, но Сърбия получава сърбоманските градове Ниш и Прокоп (Прокупле), където сръбската пропаганда отдавна има силно превъзходство и българския по съзнание, екзархийски град Лесковац. (б. пр.).

национална държава, обединяваща всички българи, сякаш е на път да се сбъдне. Но уви — Санстефанският договор се оказва акт без международна юридическа стойност. Валидността му е поставена под съмнение още при неговото подписване от самото руско правителство, което го дефинира като преиминарен, сиреч временен. От това автоматически следва, че договорът е фиктивен, а обсъждането и подписването на истинския договор тепърва предстои.

Съгласно утвърдилата се международна практика още от времето на Свещения съюз през 1815 г., а и преди това всички териториални промени на европейските граници, засягащи по-малките страни, задължително подлежат на съгласуване между т.нар. Велики сили и добиват международна правна валидност едва след тяхната колективна санкция. Такъв е случаят например с Одринския мирен договор от 14 септември 1829 г. след Руско-турската война от 1828-1829 г. Той е обсъден и препотвърден от Англия, Русия, Франция и Турция на 3 февруари 1830 г. в Лондон, почти без изменения. Този договор регламентира създаването на Гръцкото кралство и на Сръбското княжество, ала както гърците, така и сърбите са недоволни от него, защото извън границите на държавите им остават значителни територии, в които гърците, респ. сърбите, съставляват неоспоримо мнозинство. Извън гръцката държава остават например Епир, Тесалия, островите Кипър, Крит, Хиос, Самос и много други. Извън Сръбското княжество пък се оказват редица сръбски етнически територии в Босна, Херцеговина и Новопазарска (Косовска) област[1316], а в центъра на столицата си Белград сърбите са принудени да търпят присъствието на турски военен гарнизон като гаранция за васалната им зависимост от султана.

Ясно е, че Одринският мирен договор, санкциониран от Лондонската конференция, няма нищо общо със справедливостта и националните принципи. Чисто и просто така са повелявали интересите на Великите сили. Дори модните увлечения на тогавашната европейска общественост към културата на Древна Елада и свързаните с това симпатии към гръцката освободителна кауза не са помогнали много за едно евентуално по-благосклонно отношение. Затова не е толкова чудно, че както гърците, така и сърбите са твърде въздържани към Одринския мирен договор, въпреки че благодарение на него се създават техните национални държави.

По разбираеми причини те не са удовлетворени от неговите постановления, поради което не смятат датата на подписването му на 14 септември, за ден на своето освобождение.

Българите, напротив, имат достатъчно основания за задоволство от Санстефанския мирен договор, защото той удовлетворява до голяма степен българските претенции за национална държава в почти оптималния обхват на тяхното етническо землище. Ала задоволството им е твърде мимолетно. Безпрецедентното дотогава щастливо решение на българския въпрос в Сан Стефано се оказва само една илюзия. Тя обаче не може да се обясни само със злощастно стеклите се обективни обстоятелства. В случая илюзията на българите изглежда по-скоро резултат от преднамерени и целенасочени действия с оглед на очакван и желан политически ефект в името на някакви намерения. В този смисъл буди недоумение например загадъчната противоречивост в поведението на руската дипломация при подписването на Санстефанския мирен договор. Доста странно е наистина защо царското правителство така шумно афишира триумфалните условия на Санстефанския договор, с което предизвиква яростни протести в Австро-Унгария и Англия, а в същото време тихомълком дава дискретни уверения във Виена и

[1316] Тук преобладават албанците, а не сърбите, а населението на Южно и Източно Косово (Гора, Призрен, Ораховац, Сирнич, Щрпце, Гиляне, Прищина, Янево), е българско по произход. В Босна и Херцеговина живеят босненци и хървати които изобщо не се смятат за сърби, Босненските сърби обитават най-източните и най-западните части на областта. (б. пр.).

Лондон, че е готово да преговаря за преразглеждането на този прелиминарен договор в съответствие с предишните тайни уговорки и споразумения.

Отговорът на въпросната загадка се съдържа в причините и обстоятелствата, довели до избухването на Руско-турската война от 1877-1878 г.

От времето на цар Иван IV Грозни до 1877 г. Русия води срещу Османската империя 12 войни, които са подчинени на една и съща експанзивна стратегия за овладяване на Черноморските проливи и техния хинтерланд — Балканския полуостров. Според руските владетели пътят за утвърждаване на Руската империя като велика сила минава през Босфора и Дарданелите, изходните двери към Леванта и световните простори. Кримската война от 1853-1856 г. обаче слага край на тази външнополитическа ориентация.

„Нашата“, 13-а по ред руско-турска война е необичайна. Тя съществено се различава от предишните войни и не е мотивирана от някогашната агресивна политическа стратегия. В този случай Русия не е подготвена и не желае война, поради което полага големи усилия да я избегне, търсейки мирно решение на балканския конфликт. В същото време обаче заинтересовани мощни политически фактори тласкат царското правителство към война. Тези фактори, между които и българската национална революция чрез Априлското въстание, намират слабото място в миролюбивата позиция на царя и го принуждават да отстъпи в полза на военната алтернатива.

Къде е уязвима позицията на царското правителство? В продължение на няколко века руските управници целенасочено изграждат репутацията на Русия като покровител, защитник и съюзник на балканските християни и славяни в Османската империя.

Колкото повече расте вярата им в освободителната мисия на Русия, толкова повече се утвърждава нейното влияние на Балканите. След провала на мирното решение на Цариградската конференция Русия се оказва пред реалната заплаха да понесе тежък удар.

В случай на евентуално примирение или пасивно безразличие към съдбата на балканските народи в този критичен за тях момент, тя рискува да подрони фатално позициите си на Балканите, завоювани с цената на толкова много войни. Много интересни в това отношение са съображенията на военния министър Д. Милютин, изложени в специална докладна записка до царя, в която подробно се преценяват всички плюсове и минуси на дилемата мир или война. В нея между другото се казва: „*Изходът от Цариградската конференция ясно показва, че общото въздействие на Европа върху Турция е немислимо. Пасивното европейско съгласие е готово да принесе съдбата на балканските християни в жертва... Но не бива да скриваме от себе си важността и опасността за нас от подобна развръзка на нещата. Фактическото безсилие на колективните европейски действия може само да окуражи Турция... и да превърне тази слаба държава в страшно оръдие против нас. Сега, когато Европа се наслаждава на мир, само ние сме принудени да живеем в постоянна тревога, непрекъснато да търпим оскърбления по адрес на нашето достойнство и да понасяхме увреждане на нашите материални интереси дотогава, докато изчезне и последната следа от нашето влияние на Балканския полуостров.*“[1317]

В заключение Милютин изтъква, че ако войната срещу Турция е нежелателна и рискована предвид тежкото финансово-икономическо положение на Русия в момента, то тя е абсолютно наложителна, за да се защитят отдавна спечелените позиции на Балканите. Ето защо, според него, една война против Турция би имала отбранителен смисъл за Русия и тя не търпи повече никакво отлагане.

[1317] Газенкампф, М. Мой дневник 1877-1878. С-Пб., 1908, Приложение № 4.

Изтъкнатите от военния министър съображения стават предмет на бурни и драматични дебати в коронния съвет при царя на 12 април 1877. Мотивите на Милютин са главният аргумент за историческото решение на Александър II, след хамлетовски терзания, да обяви ли най-сетне война на Турция. Защитата на руските балкански позиции се преценява като задача с първостепенно значение. А в дадения случай това практически означава да се защити на всяка цена репутацията на Русия като надежден съюзник на балканските народи, дори и с цената на рискована война. Ето това е ахилесовата пета в мирната позиция на царското правителство, която позволява на факторите, действащи в посока на военната алтернатива, да добият надмощие. Измежду факторите и екстремните обстоятелства, заставили царя по неволя да се пренасочи към военното решение, е и нашето национално-освободително движение. Затова едва ли ще бъде толкова пресилено, ако кажем, че в този смисъл българският народ е извоювал своята освободителна война.[1318]

Корелативната връзка между репутацията на Русия като покровител и съюзник на балканските християни и славяни, от една страна, и защитата на нейните позиции в този регион, от друга, е извън всякакво съмнение. Това предопределя смисъла и предназначението на Санстефанския мирен договор, а същевременно и неговата печална участ на обреченост.

Когато Н. П. Игнатиев съгласува с царя проекта за мирен договор с Турция и очертаните граници на Балканите, царят го одобрява, но същевременно изразява съмнения, дали този договор ще бъде осъществен. Във връзка с това той разкрива пред Игнатиев, че Русия е обвързана с предварителни тайни ангажименти към Австро-Унгария и Англия относно бъдещите граници на Балканите, поради което очаква възражения от тяхна страна.[1319] Въпреки това царят утвърждава проекта за мирен договор.

Много по-интересна е реакцията на княз А. М. Горчаков, шефа на руската дипломация. Той утвърждава проекта за мирен договор без уговорки и колебания. Ала малко по-късно, точно преди подписването му в Сан Стефано, с тайна шифрограма нарежда на Игнатиев договорът да има характер на „обикновен прелиминарен протокол". Очевидно руският канцлер продължава стриктно да се придържа към следваната официална външнополитическа стратегия. Като отменя правната валидност на Санстефанския договор, царското правителство фактически постига целта, която си поставя с войната. Чрез десетките хиляди жертви в трудната и рискована, но все пак победоносна освободителна война, увенчана с публично огласения триумфален Санстефански мир, Русия дава предостатъчно категорични доказателства на българите за добрата си воля като благонадежден съюзник.[1320] Естествено българите приемат всичко това с възторг и дълбока, искрена благодарност към Освободителката, което пък съответно означава, че Русия запазва и още повече укрепва своето влияние в България.

Българите обаче не могат да знаят, просто няма как да знаят, че Санстефанският договор е временен и подлежи на неизбежна ревизия. Това е строго поверително, зорко скрито зад кулисите на дипломацията. Разбира се, много скоро ревизията на договора ще стане публично известна, но печалните последици за българите ще изглеждат, а и ще се възприемат от тях като резултат от противодействието на западните съперници на Русия в Източния въпрос. Тогава недоволството от ревизията на договора в Сан

[1318] Изцяло пресилено и невярно твърдение, но напълно в духа на наложените догми в мисленето на „академичните" историци, които трябва да се спазват от тях (б. пр.).

[1319] Императорът съобщава това на Игнатиев още през януари 1878 г., преди заминаването му в Одрин, за да започне мирните преговори с турците, т.е. Игнатиев е имал достатъчно време да съобрази условията на договора с Райхщадското споразумение и Будапащенската конвенция, но той не го прави, защото е свикнал да води „своя политика". (б. пр.).

[1320] Не съюзник а покровител, който в бъдеще трябва да се следва и слуша безпрекословно. (б. пр.).

Стефано ще се насочи, според Горчаков, срещу руските опоненти Австро-Унгария и Англия, което практически ще издигне още повече авторитета на Русия.[1321] Във връзка с Горчаковия тактически замисъл барон А. Г. Жомини споделя пред Н. К. Гирс: „*Въпреки ограниченията на Санстефанския мир, правим една голяма крачка за освобождението на християните в Изтока и цялата наша заслуга за това ще бъде несъмнено оценена и призната от тях.*"[1322]

Изобщо няма никакво съмнение, че за царското правителство Санстефанският договор има смисъл и значение единствено като тактически ход. Затова Горчаков го одобрява, от една страна, но от друга, не вижда трайно решение на Източната криза чрез него. Неслучайно той насочва главните си усилия към постигането на компромисен мир със силите съперници в съответствие с тайните предварителни уговорки. Това според него е далеч по-изгодно с оглед глобалните интереси на Русия в общоевропейски план. Защото, съгласно тези глобални руски интереси, най-важното е да не се допусне нарушаване на европейското равновесие на силите, застрашено от прекомерното засилване на германската мощ. Когато по-късно, след Берлинския конгрес, запитали Горчаков дали съжалява за Будапещенската тайна конвенция с Австро-Унгария, която попречила на Русия да се възползва от победата си във войната срещу Турция, той отговорил: „*Винаги съм смятал и продължавам да смятам, че за нас е по-изгодно едно споразумение и компромис с Виена по Източния въпрос, отколкото да предадем Франция вързана на Бисмарк. Ето кое наложи Будапещенската конвенция.*"[1323]

Признанията на шефа на царското правителство[1324] показват колко неподозирани са истинските мотиви, които предопределят ходовете на руската дипломация при решаването на Източния въпрос и респ. на българската съдба. Оказва се, че царското правителство съвсем съзнателно тръгва по пътя на компромисите за ревизия на Санстефанския договор. С оглед глобалните руски интереси решенията на Берлинския конгрес се преценяват в Петербург като по-изгодни. Такова е официалното становище.[1325]

Но има и други. Славянофилските политически групировки например и част от военните смятат отстъплението в Берлин за позорно дипломатическо поражение. Те остро критикуват правителството и създават силни обществени настроения против дипломатите. Мнението на въпросните опозиционни групировки по това време обаче не е меродавно и не влияе върху правителствените решения.

Естествено българите са най-засегнати от ревизията на Санстефанския договор в Берлин. Новината идва за тях като гръм от ясно небе и причинява болезнен шок в цялата страна. Още нестихналият възторг от току-що постигнатото освобождение мигновено прераства във всеобща покруса и спонтанно масово недоволство. Ала както находчиво предвижда княз Горчаков, острието на това недоволство се насочва срещу опонентите на Русия в Берлин, от което тя наистина печели очакваните дивиденти. Нейни-

---

[1321] Сказкин, С. Д. Дипломатия А. М. Горчакова в последние годом его канцлерства. В: Международные отношения. Политика и дипломатия XVI-XX века. Сб. статей к 80-летию акад. И. М. Майското. М., 1964, 418-419.

[1322] Je1avich, Ch. and B. Je1avich. Russia in the East 1876-1880. In: Studien zur Geschichte Osteuropa. Bd. IV. Leiden, 1959, S. 147.

[1323] Косев, К. Бисмарк, Източният въпрос и българското освобождение 1856-1878 г. София, 1978, с. 406.

[1324] Неправилен израз, Горчаков е само външен министър, а не „шеф на правителство". В Руската империя, „шефът" е императора, поради автократичният (самодържавен) принцип на управление! Куриозно е че историк от такъв ранг като К. Косев прави такива елементарни грешки, очевидо по инерция. (б. пр.).

[1325] Явно противоречие с действителната картина, решенията на конгреса се посрещат с голямо разоачрование както от императора, така и от управляващите среди, генералитета и обществеността! Опитите на автора да търси логика в алогичната и хаотична политика на Горчаков и Александър II са обречени на успех. (б. пр.).

ят авторитет сред българите нараства още повече. Русофилството пуща дълбоки и жилави корени в българската земя и въпреки превратностите на историческите обстоятелства се запазва десетилетия наред чак до наши дни.

Още по-голям ефект постига руската политика от ревизията на Санстефанския мир спрямо Сърбия и Черна гора. Ефектът се дължи на предпочетения вариант за отстъпление. В започналите преговори със западните си съперници царското правителство има две възможности: да се споразумее с Австро-Унгария или с Англия.

Евентуалното споразумение с Австро-Унгария открива възможности за една неделима и по-голяма България до река Вардар на югозапад и с излаз на Бяло море на юг. За сметка на това обаче австро-унгарските контрапре-тенции в никакъв случай не допускат териториално разширение за Сърбия и Черна гора. Споразумението с Англия предлага възможности точно в обратния смисъл. Английското правителство не възразява срещу териториалното разширение на Сърбия и Черна гора, но за сметка на това настоява България да се раздели на няколко части, а българското княжество да се ограничи само в територията на север от Стара планина.

След продължителни и драматични преговори първо във Виена, а след това в Лондон царското правителство възприема втория вариант, за споразумение с Англия.

То преценява, че този вариант е по-изгоден, защото дава възможност на Русия да запази позициите си не само в източната, а и в западната половина на Балканския полуостров. Подписаното в този смисъл тайно англо-руско споразумение на 30 май 1878 г. в Лондон фактически окончателно унищожава Санстефанския договор и предрешава постановленията на Берлинския конгрес.

С оглед глобалните руски интереси царското правителство оценява решенията на Берлинския конгрес като успех на своята политика. Освен че си възвръща Бесарабия, Русия успява да защити в максимална степен позициите си на Балканския полуостров. В този смисъл царското правителство има достатъчно основания за задоволство от Берлинския договор и неслучайно през следващите години стриктно се придържа към него.

От гледна точка на българските интереси обаче настъпилата развръзка е много болезнена и несправедлива. Но това едва ли е толкова изненадващо в условията на господстващите тогава добре познати вълчи нрави на международната арена. Както винаги в подобни случаи, и този път изобщо не става дума за справедливост и хуманност, а още по-малко за спазването на национални принципи. Тук става дума само и единствено за тънки сметки и висши съображения в името на явни или някакви неподозирани, добре прикрити интереси на Великите сили в Голямата политика.

Всъщност незадоволителното решение на българския въпрос в заключителната фаза на Източната криза не е чак толкова неочаквано. То е до голяма степен предопределено и дори закономерно при тогавашните условия. Историческият опит в подобни случаи е твърде еднозначен. Едва ли ще се намери случай, малък народ да се е домогнал до своя независима национална държава в оптималните си етнически граници. В това отношение България не прави изключение. Различията са само в степента на понесените щети.

Неблагоприятното решение на българския въпрос е генетически заложено като потенциален риск още когато се възприема силовият подход за осъществяването на нашата националноосвободителна революция.

В мрачните години на стагнация и отчайваща безнадеждност през 60-те години на XIX век пред българската освободителна кауза се очертават две възможности за изход: едната е т. нар. конформистка алтернатива. Според този вариант целта е чрез легални средства и реформи постепенно да се разширява българската политическа автономия в рамките на Османската империя. Предимствата на този вариант са, че се избягват рис-

ковани въоръжени сблъсъци и масови кръвопролития, а същевременно до голяма степен се гарантира целостта на българската етническа територия. Недостатъкът му обаче е, че денят на освобождението се губи в далечината на необозримото бъдеще.[1326]

Другият вариант, напротив, предвижда безкомпромисни въоръжени действия. Неговата цел е чрез всенародна въоръжена акция да се взриви и активизира Източният въпрос на международната арена, за да се постигне създаването на евентуални възможности за политическо решение на българското освобождение. Този радикален вариант на националната революция е свързан със самопожертвователни действия и предполага неизбежни масови кръвопролития, но за сметка на това разкрива реални възможности за ускоряване деня на освобождението. Може би тъкмо това негово съблазнително преимущество му осигурява подчертано надмощие в хода на националноосвободителното движение. Ала този вариант има един много съществен недостатък. С него трудно може да се гарантира целостта на българската етническа територия. Защото постановката за политическо решение на въпроса със сила по презумпция предполага намесата и решаващата роля на великите държави. А това съответно означава, че съдбата на България зависи единствено от тяхната добра воля, сиреч от техните интереси. Или образно казано, силното и ефикасно лекарство за въздействие върху хода на историческия процес се оказва в случая с твърде неприятен, противопоказен страничен ефект. Подобно на природните явления историческият процес е също детерминиран от обективни обстоятелства, които не са подвластни на субективни предпочитания. Ето защо всякакви упреци към историята и нейните осъществители са нелепи и безсмислени. Като обективна даденост станалите в миналото събития подлежат единствено на по-добро опознаване, което би позволило да се възприемат, обяснят и осмислят адекватно, за да се извлече повече мъдрост и евентуална поука за днешния и утрешния ден.[1327]

БИСМАРК НАСЪРЧИ РУСИЯ ДА ОСВОБОДИ БЪЛГАРИЯ

автор Константин Косев, 2016 г. (текст на видеоинтервю, BusinessGlobal / 03 March 2016)

Княз Ото фон Бисмарк подкрепя Русия по време на Руско-турската освободителна война и на Берлинския конгрес, които доведоха до възстановяването на Третата Българска държава през 1878 г.

Отношението и политиката на Бисмарк по Източния въпрос са изцяло подчинени на усилията му за обединение на Германия и нейната консолидация като велика сила в Европа. Източният въпрос съставлява важен компонент в неговата цялостна външнополитическа стратегия. Княз Бисмарк изхожда от това, че Германия няма директни делови интереси в Османската империя, което й предоставя предимство пред останалите велики сили. Той също така разбира, че Източният въпрос има значение главно за Русия, а от нейното благосклонно съдействие зависи успехът на германската политика за обединение. Така Бисмарк стига до убеждението, че ще може да спечели Русия като надежден съюзник, ако подкрепя и насърчава нейните традиционни интереси във връзка с Източния въпрос. Възприетата от Бисмарк принципна позиция означава, че за разлика от другите велики сили-съперници на Русия, Германия не е заинтересована от запазване целостта на Османската империя и статуквото на Балканите. Напротив, в пла-

[1326] Имнно това е бил единствено правилният подход, особено на Балканите с хищни шовинистични съседи като сърби, гърци и румънци! (б. пр.).

[1327] Нещо което народите и техните държавници, упорито отказват да правят. (б. пр.).

новете на Железния канцлер империята на султаните е нежизнеспособна държава, която може да бъде изкупителна жертва в името на германските интереси. В съответствие с тази външнополитическа стратегия, Бисмарк проявява благосклонност и към националноосвободителните движения на Балканите като ги смята също за съюзници на германската кауза. Военните победи на Прусия срещу Австрия през 1866 г. и срещу Франция през 1870-1871 г. с подкрепата на Русия осигуряват успеха на германското обединение. Появата на обединена Германия в Централна Европа автоматически разрушава антируската коалиция от времето на Кримската война (1853-1856 г.) и коренно променя съотношението на силите на международната арена. Благодарение на германските военни победи Русия се освобождава от ограниченията на Парижкия мирен договор през 1856 г. и получава възможност да възобнови своята активна политика спрямо Османската империя.

Появата на обединената германска държава в непосредствена близост до руската западна граница обаче, предизвиква смущение в Петербург. Руският канцлер княз А. Горчаков се опасява, че тя представлява потенциална заплаха за Русия, поради което във френско-германския конфликт през 1871-1875 г. застава на страната на Франция и отказва да подкрепи исканите от Бисмарк, гаранции за присъединените към Германия Елзас и Лотарингия. Бисмарк е силно раздразнен от поведението на Горчаков и предприема ожесточена атака срещу него, за да го злепостави пред царя и руската общественост като зложелател на руско-германското приятелство и сътрудничество. В това отношение Бисмарк отново разчита на Източния въпрос. Сякаш по поръчка точно през лятото на 1875 година избухва въстанието в Босна и Херцеговина, което поставя началото на нова криза в Източния въпрос. Вниманието на великите сили мигновено се пренасочва от френско-германската граница към Балканите. Бисмарковата дипломация полага всички усилия да предотврати опитите на руското правителство за мирно дипломатическо решение на Балканския конфликт.

Целта е на всяка цена да се стигне до руско-турска война, защото само по този начин, според Бисмарк, Германия ще може да се избави от досадното опекунство на княз Горчаков като арбитър във френско-германските спорове. В това отношение особено много му помага Априлското въстание през 1876 г. в България. Не случайно Бисмарк го възприема като „дар от небесата“, а неговото потушаване му дава възможност да присъедини своя глас към възмутената европейската общественост в защита на българите. Особено показателна е неговата публична реч пред Райхстага на 5 декември 1876 г., която завършва с думите: „*След извършените злодеяния от черкезите в България за Османската империя повече няма място в Европа*“.

Бисмарк предприема масирана агитация в Петербург за незабавна война срещу султана, обещавайки на Русия всестранно съдействие, включително и финансово. Княз Горчаков обаче коментира с ирония обещанията му, наричайки го „великият изкусител в пустинята“. Царският манифест за обявяване война на Османската империя предизвиква голямо задоволство и успокоение в Берлин. Официалната декларация на германското правителство по този повод гласи: „*Кайзерът безусловно вярва в победата на руското оръжие, която ще подобри положението на християните в Турция*“.

Пред руския посланик в Берлин, Павел Убри, Бисмарк заявява: „*Германия изобщо не е заинтересована от запазването на Османската империя. Така че вие може да действате така, както намерите за добре... Във всички случаи Германия ще остане лоялен съюзник на Русия. Вие може да разчитате на нас. Аз ще бъда Вашият секундант във войната*“.

Прави впечатление, че благосклонните изказвания на Бисмарк за подкрепа на Русия, които преди войната са звучали в Петербург като подстрекателство, сега там ги възприемат със задоволство. Дори княз Горчаков предявява към германския канцлер

конкретното искане, Германия да поеме защитата на руските поданици в Османската империя в хода на войната. Бисмарк незабавно откликва на молбата му.

Германия оказва на Русия съдействие също с участието на много офицери, лекари и журналисти като доброволци в руската армия, с доставката на оръжия и военни материали, както и с информация от разузнавателен характер за дислокацията на турската армия. На фона на германската благосклонна позиция другите западни държави реагират враждебно срещу обявената война. Влиятелни кръгове в Англия, Австро-Унгария, Франция и Италия остро реагират срещу царския манифест, организират шумна антируска кампания в печата и открито застават на страната на султана. Тяхното враждебно отношение предизвиква големи опасения в Петербург, където отново се съживяват кошмарните спомени за антируската Кримска коалиция.

Единствената надежда на царското правителство за противодействие срещу надвисналата опасност е княз Бисмарк, който охотно откликва на руските молби за съдействие. В специална среща с Одо Ръсел, английският посланик в Берлин, той категорично го предупредил, че Германия няма да допусне в никой случай враждебно въоръжено вмешателство в тила на руската армия. А що се отнася до Австро-Унгария, Бисмарк самодоволно успокоява руския посланик Убри със следните думи: „*Времената сега са други. Вие имате срещу себе си една непретенциозна Австрия, а като ваш съюзник вместо слаба Прусия стои една велика Германия, която е в състояние да предотврати всякакви враждебни коалиции срещу приятелска Русия*“.

В хода на бойните действия през войната Германия се проявява като лоялен партньор. В Берлин със задоволство реагират на руските бойни успехи, особено във връзка с победата при Плевен. А Бисмарк подкрепя безрезервно руските условия на Одринското примирие.

В своята реч пред Райхстага на 19 февруари 1878 година той прави аргументирана защита на руския проект за мирен договор и във връзка с това очертава с учудваща компетентност етническите граници на проектираното ново българско княжество, което според него трябва да обхваща преобладаващата територия от Мизия, Тракия, Добруджа и Македония. В съответствие с тази негова постановка германското правителство безусловно одобрява подписания на 3 март 1878 година мирен договор в Сан Стефано.

Победата на Русия обаче предизвиква силно раздразнение във Виена и Лондон. Австро-Унгария и Англия решително възразяват срещу Санстефанския договор, смятайки го за грубо нарушение на предварително поетите от руската дипломация ангажименти за колективната му санкция от всички заинтересовани велики сили. Те открито заплашват Русия с военна намеса. Руската дипломация е принудена за компромиси и моли Бисмарк за съдействие като неутрален арбитър в започналите преговори.

Поставен в деликатната ситуация на „честен посредник“ германският канцлер предпочита руско-австроунгарско споразумение, за да запази добрите си отношенията и с двете съюзни държави. Той активно участва в преговорите между Петербург и Виена, като съветва и двете страни за компромиси. Под влияние на неговите внушения граф Андраши се съгласява за известни компромиси относно границите на Княжество България, като допуска то да остане неделимо до река Вардар на запад и с излаз до Бяло море на юг. Той обаче категорично отказва всякакви териториални придобивки за Черна гора и Сърбия. Руската дипломация възразява срещу неговите контрапретенции поради опасенията, че Русия ще загуби позициите си в западната половина на Балканите. Преговорите се провалят, а руската дипломация се насочва към преговори с Лондон.

Английският кабинет проявява изненадващо по-голяма благосклонност към руските претенции, но по отношение на България становището на Лондон е крайно неблагоприятно. Английското правителство настоява за разчленяването на българската етни-

ческа територия на няколко части, от които само в Северна България се допуска създаването на автономно княжество между река Дунав и Стара планина. След известни колебания царското правителство преценява английските условия за по-изгодни. На 30 май 1878 година, само две седмици преди откриването на Берлинския конгрес, в Лондон е подписано тайно англо-руско споразумение, което практически предрешава ревизията на Санстефанския договор.

Бисмарк е изненадан и силно раздразнен от англо-руското споразумение. Той съзира в него поредната антигерманска изява на княз Горчаков и го тълкува като опит за сближение на Лондон и Петербург зад гърба му, което ще обезсмисли неговата посредническа функция. Това го амбицира за решително противодействие. И той успява. Германският канцлер превръща Берлинския конгрес в арена на ожесточени сблъсъци между представителите на Англия и Русия, а председателят на конгреса става много необходим и за двете спорещи страни.

В хода на бурните конгресни дебати княз Бисмарк подкрепя демонстративно всички руски искания по българския въпрос. Благодарение на неговата енергична намеса руската делегация успява да наложи своето становище по редица важни въпроси относно конституирането на българската държава. Особено важна е намесата на княз Бисмарк например за присъединяването на Варна и Софийската област към Княжество България, за процедурата по избор на български княз, за времетраенето на руската окупация и други подобни въпроси. По-късно в мемоарите си граф Шувалов отбелязва: „*На конгреса аз успях да постигна санкционирането на всички по-съществени неща, които се съдържаха в дадените ми инструкции. Това обаче стана възможно само благодарение на подкрепата от Бисмарк*“.

ЗАД КУЛИСИТЕ НА БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС И РОДИЛНИТЕ МЪКИ НА ТРЕТАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

автор Константин Косев, София, 2008 (издателство „проф. Марин Дринов“)

Руско-турската освободителна война приключва на 3 март (н.ст.) 1878 г. с подписването на Санстефанския прелиминарен мирен договор. В съответствие с очакванията на българския народ този договор предвижда териториалният обхват на българската държава да бъде почти както на Българската екзархия, учредена със султанския ферман през 1870 г. Тези очаквания са съвсем разбираеми, като се знае, че почти същите териториални граници на българската етническа общност са препотвърдени официално от Цариградската посланическа конференция на великите сили през декември 1876 г. Затова вестта за подписания мирен договор в Сан Стефано се посреща с неописуем възторг навред по българската земя. Султанският деспотизъм най-после приключва. България е свободна. Но българска държава все още няма. В страната се установява временно руско окупационно управление, оглавявано от назначената гражданска администрация начело най-напред с руския имперски комисар княз В. Черкаски, който е заменен след смъртта му от княз А. Дондуков-Корсаков. Въпросът за българската държава остава неясен. Още в първите дни след Освобождението радостта на българите е смутена от странната думичка „прелиминарен“, която е прикачена към току-що подписания Санстефански договор. Скоро става ясно, че това значи предварителен, сиреч временен. От което следва, че договорът няма международна правно-юридическа валидност. А за да има такава валидност, се налага да бъде препотвърден и санкциониран от

международен форум, т.е. от поредната конференция или конгрес на заинтересованите т.нар. велики сили в съответствие с установената традиционна дипломатическа практика дотогава. Свикването на очаквания международен форум обаче се забавя подозрително дълго време. Едва в началото на юни става известно, че в Берлин ще се състои международен конгрес с участието на великите сили за официално разглеждане и санкциониране на Санстефанския мирен договор. Естествено, всички в България се надяват и твърдо вярват, че договорът от Сан Стефано ще бъде препотвърден без съществени изменения, особено що се отнася до териториалните граници на българската държава.

Берлинският конгрес се открива на 13 юни 1878 г. под председателството на германския канцлер княз Ото фон Бисмарк. На него участват представители от Русия, Англия, Франция, Австро-Унгария, Германия, Италия и Турция. Конгресните заседания продължават цял месец, съпроводени от остри спорове главно между представителите на Англия, Австро-Унгария и Русия. На 13 юли конгресът приключва с официалното подписване на Берлинския договор. Неговите постановления спрямо българите обаче се оказват изненадващо крайно неблагоприятни. Границите на Санстефанска България са тотално ревизирани. Новосъздаденото Княжество България далеч не обхваща цялата българска етническа територия. От него съвсем произволно е откъсната цяла Южна България с Тракия, Македония и Западните покрайнини (б.р. по-точно е да се каже Моравско). Буди недоумение как така територии, признати официално малко преди това както от султана, така и от същите велики сили за безспорно български, са откъснати от новосъздадената българска държава.

Очевидно при разискването на тези съдбовно значими за Балканските народи въпроси великите сили изобщо не са имали за цел тяхното прагматично и рационално решаване с оглед на обективните реалности, националния принцип и моралните изисквания за елементарна справедливост. Не случайно почти всичко, което е свързано с преговорите и решенията на великите сили в навечерието и по време на конгреса в Берлин, е потънало от много десетилетия насам в някаква загадъчна тайнственост. Затова си струва да надникнем зад кулисите на Берлинския конгрес, за да видим по-ясно как се е стигнало до злополучния Берлински договор, който превърна Балканския полуостров в най-размирната зона на Европа.

* * *

Русия е твърде много изтощена от продължителната война срещу Турция и не може със сила да отстоява Санстефанския мир, рискувайки нова война срещу Англия и Австро-Унгария. За руското правителство има само един изход: по пътя на дипломатическите преговори да запази колкото е възможно повече от Санстефанския договор. Това може да стане единствено чрез активното съдействие на Германия. Ето защо в драматичните дни на преговорите след войната Петербург отправя взор към Берлин с надежда за подкрепа.

От друга страна, както Англия, така и Австро-Унгария не могат да се помирят със Санстефанския договор. Англия вижда в него посегателство срещу решенията на европейския ареопаг от 1856 и 1871 г., а Австро-Унгария не може да прости на Русия неспазването на Райхщадското споразумение и Будапещенската конвенция.

Както Англия, така и Австро-Унгария смятат, че Санстефанският договор застрашава сериозно техните интереси, поради което обединяват усилията си за съвместна борба против Русия. Но нито Англия, нито Австро-Унгария въпреки своята непримиримост не постигат единство помежду си за война. Австро-Унгария не се решава да воюва, опасявайки се, че по силата на своето географско положение ще понесе върху себе си главната тежест. Освен това Бисмарк съвсем недвусмислено дава на Виена да разбере, че Германия е против подобни войнствени планове.

Англия пък без съюзник на континента съгласно традиционната си политика също не иска сама да носи бремето на войната срещу Русия. По такъв начин както Англия, така и Австро-Унгария насочват усилията си към дипломатическо решаване на конфликта в своя полза, а за да постигнат това, те си служат с шантаж, действайки от позицията на силата, като се възползват от неблагоприятното военно положение, в което се намира Русия след изтощителната война с Турция. Лондон и Виена се стремят с всички сили да отхвърлят Санстефанския договор и да сведат до минимум постигнатите от Русия резултати от войната. Но за да осъществят тази цел, те също в една или друга степен се нуждаят от подкрепата на Германия. Особено необходима е германската подкрепа за Австро-Унгария. Следователно и двете страни в конфликта се стараят да си осигурят германското съдействие.

По такъв начин Бисмарк неусетно се превръща във важен фактор при финалната развръзка на Източния въпрос. Неговата дума добива решаващо значение за по-нататъшния ход на събитията. Германският канцлер се обявява за т.нар. честен посредник в името на европейския мир. Но функцията „честен посредник“ съвсем не означава неутрален арбитър между двете спорещи страни. На практика „честният посредник“ действа в угода на третата заинтересована страна – Германия, която тихомълком, зад прикритието на своята неутрална позиция, е на път да постигне най-големи изгоди от Източния въпрос. Благодарение на своето посредничество Бисмарк фактически се домогва до ръководна роля в европейската политика, обстоятелство, което само по себе си означава засилване позициите на Германия като първостепенна велика сила на континента.

При създалата се конкретна международна политическа обстановка в края на Руско-турската война Бисмарковата тактика е подчинена на следните основни изисквания:

1. Споровете между силите, претенденти за султанското наследство, да продължат колкото може по-дълго, но така, че конфликтите между тях да се локализират в сферата на дипломацията, без да прераства в открито военно стълкновение;

2. Да се дискредитира политиката на княз Ал. Горчаков, като се предизвика замяната му в руското държавно ръководство с друго, по-благосклонно към Германия лице;

3. Да не се допусне изграждането на единен фронт между Англия и Австро-Унгария. Прекаленото сближение на тези две страни, дори на антируска основа, е нежелателно за Германия.

Политическата мотивировка на горните изисквания е съвсем очевидна. Докато една война между Русия и Англия за Бисмарк е „по-малко нежелателна“, то войната между Петербург и Виена ще изправи Германия пред крайно трудната дилема да вземе нечия страна. Бисмарк обаче на всяка цена иска да избегне подобна развръзка. Евентуалната германска подкрепа на Русия срещу Австро-Унгария, според него означа- ва Андраши веднага да бъде отстранен от правителството и във Виена да дойдат на власт антигерманските политически групировки начело с Ф. Бек, Г. Бехтолсхайм, Ф. Бойст и др. От своя дългогодишен опит Бисмарк е убеден, че с оглед на германските интереси добрите отношения с Русия ще имат малка стойност, докато в Петербург доминира политическата доктрина на княз Горчаков. А без приятелска Австро- Унгария начело с Дюла Андраши, на Бисмарк трудно ще се удаде да противодейства успешно срещу антигерманската насоченост на Горчаковата политика. И обратно, в случай че застане на страната на Австро-Унгария, Германия рискува да развали отношенията си с Русия и да се лиши от една своя изпитана политическа опора, която неведнъж е доказала своите преимущества на практика.

Въпреки благоразположението на Виенския кабинет към Германия, поради ограничените възможности на своя военнополитически потенциал Австро-Унгария не е в състояние да запълни тази празнина, т.е. да охранява германския тил така ефикасно, както Русия. Ориентацията към двустранен съюз с Австро-Унгария има и друг много

съществен недостатък. В този случай Бисмарк рискува да загуби не само една солидна опора, но едновременно с това и да „спечели“ в лицето на Русия още един опасен и силен съсед и противник, този път на изток. Подобна алтернатива е в пълно противоречие с неговата външнополитическа стратегия, поради което е още по-нежелателна.

Съществува и трета възможност: Германия да запази пълен пасивен неутралитет между Виена и Петербург. Подобна тактика обаче също крие опасности. В този случай Бисмарк рискува да развали отношенията си едновременно и с двете съюзни държави. Защото както Русия, така и Австро-Унгария биха искали и очаквали немската подкрепа и при положение, че не я получат, неизбежно биха се настроили враждебно към Берлин.

Следователно за Бисмарк остава само една възможност: чрез тактиката на активен неутралитет да лавира между двете сили, оказвайки съдействие и на двете, а същевременно да контролира техните действия така, че те да не прераснат във военна конфронтация. При това положение както в Петербург, така и във Виена ще се нуждаят и ще търсят постоянно съдействието на Германия, а последната чрез демонстративна, но умерена подкрепа и на двете страни ще прояви добрата си воля към тях, ще подхранва техните надежди, ще ги държи под своя зависимост и контрол.

Фактически точно такъв е смисълът на поетия от Бисмарк ангажимент като „честен посредник“. Ролята на „честен посредник“ е в пълно съзвучие със старите предложения на германския канцлер за подялба на султанските владения в Европа между държавите, съперници в Източния въпрос. Тези предложения отново излизат на преден план. Бисмарк съветва Виена и Петербург да си поделят Балканския полуостров. На Русия той щедро предлага източната му половина, а на Австро-Унгария западната. Това означава едновременно мирно решение на конфликта, но и безкрайни спорове между съперниците, точно в духа на неговата политическа стратегия.

Що се отнася до другото изискване, свързано с компрометирането на Горчаков като ръководител на руската външна политика, сметката на Бисмарк е съвсем проста. Горчаков е известен като противник на Руско-турската война, а когато тя става неизбежна, той застъпва тезата за т.нар. малка война. Като ръководител на руската дипломация Горчаков действа в това направление. Руското правителство взема мерки за политическото осигуряване на малка война срещу Турция, която трябва да завърши с един умерен мир. Но както знаем, в хода на войната в Петербург надделяват други политически сили и въпреки несъгласието на Горчаков, Русия започва голяма война, завършила със Санстефанския договор. Този резултат обаче не е предварително гарантиран от руската дипломация, поради което Русия е принудена да направи редица отстъпки на своите съперници в духа на по-раншните споразумения с тях и така се лишава от плодовете на трудно извоюваната победа.

Бисмарк се надява, че в Русия непременно ще възникне недоволство от неизбежното дипломатическо поражение в преговорите около ревизията на Санстефанския мирен договор, а острието на това недоволство ще се насочи към този, който не е осигурил своевременно успеха на руското оръжие, т.е. цялата отговорност ще падне върху Горчаков. По такъв начин той разчита, че ще успее най-после да си разчисти сметките със своя политически противник в Петербург.

Още в началото на войната в руското държавно ръководство възникват сериозни разногласия, за нейните цели и задачи. Те продължават и дори още повече се задълбочават в хода на самата война. Но докато траят военните действия, привържениците на тезата за малка война, т.нар. „политици дипломати“, стават мълчаливи наблюдатели на събитията, загубвайки почти всякакво влияние върху политическите решения и действия на правителството. Думата имат военните, от конто главно зависи решаването на всички въпроси, свързани с войната срещу Турция.

По този повод Ал. Жомини, който изцяло споделя мнението на канцлера Горчаков, отбелязва: „Цялата политика в момента (по време на войната, б.а., К.К) се прави от царя, княз Николай (Николаевич, брат на императора), Милютин, Непокойчицки[1328] и Хамбургер[1329]. Ние нямаме никакво участие... Начинът, по който ни третират в Главната квартира, парализира всяка наша инициатива... Всичко се решава на място от военните заедно с Игнатиев, Нелидов[1330] и Хамбургер... Това е една пълна анархия. При тези обстоятелства не ни остава нищо друго, освен да стоим със скръстени ръце. Това неизбежно ще доведе до края, до един тъжен край... Нашите военни искат мир директно с Портата, мир, диктуван от нас. Те не искат да чуват гласа на Европа. Но никой в Европа няма да се съгласи с такъв мир... Огънят на войната може да се разшири в европейски мащаб, а ние нямаме пари, за да понесем това бреме.“

Когато обаче войната приключва и оръдията замлъкват, на дневен ред изниква въпросът за мирен договор с Турция. В започналите мирни преговори т.нар. „политици дипломати“ отново постепенно излизат на преден план. Въпреки, че се съобразяват с успешните резултати, постигнати през войната, те продължават да действат в духа на старите си схващания за умерен мир в съгласие с Европа и подписаните по-рано споразумения.

Инструкцията на Горчаков до Игнатиев във връзка с мирните преговори гласи, че договорът, който предстои да бъде подписан в Сан Стефано, трябва да има характер на „обикновен прелиминарен протокол“. По същия повод германският посланик в Цариград Х. Ройс съобщава на Бисмарк, че новоназначеният тук руски дипломатически представител княз Лобанов му прочита писмо до Горчаков, в което се казва: „Санстефанският мир ни създаде много затруднения. Сега ние трябва да отстъпваме и без жертви едва ли ще намерим изход от положението.“

В писмо до Николай Гирс, Александър Жомини[1331] отбелязва: „Горчаков настоява да сключим мир, съобразен със силите (б.р. големите европейски държави). Мисля, че той има право... Ние очевидно трябва да избираме: или нова „Кримска коалиция“, или конгрес. Аз не виждам в името на какво трябва да рискуваме... Ако успеем на конгреса да получим Молдовска Бесарабия, според мен ще имаме основания да сме доволни въпреки корекцията на Санстефанския мир. Лошото е само, че военните и журна- листите не си дават сметка за нашето критично политическо положение и безотговорно настройват общественото мнение против дипломатите“.

Още по-рязко реагира срещу Санстефанския мир граф Пьотър Шувалов. Пред Андраши той споделя: „Санстефанският мир е едно нещастие за нас, а не за Австрия. Това е най-голямото недоразумение, което ние можахме да направим. В края на крашцата сега ние ще бъдем принудени да отстъпим пред очите на цяла Европа.“

Действията на руската дипломация начело с Горчаков в хода на преговорите между великите сили след войната за сключване на компромисен мирен договор, съобразен с предпишите споразумения и контрапретенциите на страните съперници, предизвикват остри протеста от страна на редица руски влиятелни държавници от групировката на военната партия и на някои дипломата начело с Игнатиев. Особено по- казателна е реакцията на Игнатиев. Последният по частен път своевременно научава за сключената

[1328] Артур Адамович Непокойчицки (1813 – 1881) е руски генерал от инфантерията, по време на войната 1877-78 г. е началник-щаб на действащата армия. (б.р.)

[1329] Става дума за Андрей Фьодорович Гамбургер (1821 – 1899), руски дипломат, бил е посланик в Швейцария (1879-96), действителен таен съветник. Сътрудник е на княз Горчаков във външно министерство. По време на войната 1877-78 г. е в Главната квартира при императора. (б.р.)

[1330] Александър Нелидов (1835 – 1910) е руски дипломат, помощник на Игнатиев, с който водят преговорите в Сан Стефано и сключват договора. (б.р.)

[1331] Близък сътрудник и скретар на княз Горчаков, после заместник-министър на външните работи при Н. К. Гирс. (б.р.)

тайна конвенция с Австро-Унгария от януари-март 1877 г., но не е официално уведомен за нея. По този повод Игнатиев бележи: „*Интересното е, че съдържанието на конвенцията, сключена през януари 1877 г. между граф Андраши и Е. Новиков, бе държано в тайна от мене в Министерството на външните работа по молба на Андраши. Горчаков призна това пред мен в присъствието на царя... Текстът на този нещастен договор ми бе показан по заповед на императора едва на 12 януари 1878 г. Тогава получих и копие от картата на Балканския полуостров, съставена от генерал Н. Обручев въз основа на австро-руското споразумение... Между мен и Горчаков ще съществува винаги пропаст... Докато аз водех в Цариград политика за освобождение на всички славяни от турско иго, в Петербург охотно раздаваха славянски земи на Австрия... Горчаков ми нареди със специална инструкция да придам на Санстефанския мир прелиминарен характер, защото Австрия възразявала срещу него и имала намерение да свика общоевропейска конференция за окончателно уреждане на въпроса... Това робско раболепие пред Европа ще струва скъпо на Русия*.“[1332]

Още по-рязък в обвиненията към Горчаков и действията на руската дипломация в хода на преговорите през януари-май 1878 г. е генерал Д. Анучин: „*Ние сами със собствените си ръце унищожаваме плодовете на нашата победа и се оставяме във властта на Европа. Просто е удивително до каква степен са загубили ума си в Петербург, щом са способни да сключат такива унищожителни споразумения*“.

В същия дух се произнася и А. Н. Карцов[1333]: „*Тези, конто подготвяха Санстефанския мир, изобщо не знаеха за Будапещенската конвенция.*[1334] *Проектът за мирен договор, изработен от Игнатиев в Пордим, е изпратен на Горчаков за одобрение... Той именно трябваше да коригира Пордимския проект съгласно сключената от него Будапещенска конвенция, на която беше инициатор. Но Горчаков се уплаши да не си навлече омразата на общественото мнение с отстъпката на Босна и Херцеговина и подялбата на България. Липсваше му гражданска доблест да поеме отговорността за действията си. Той направо изпрати Пордимския проект във Виена. Тогава избухна бурята и ни обвиниха във вероломство... А по-късно, когато Санстефанският договор предизвика скандал, Горчаков побърза да заяви, че нямал нищо общо с това дело, което било изобретение само на Игнатиев*.“

Може да се изброят много примери за обвинения срещу действията на руската официална дипломация и лично по адрес на Горчаков. Остри упреци срещу канцлера отправят Д. Милютин, Н. Гирс, П. Валуев[1335], А. Нелидов, членове на императорското семейство начело с царицата и престолонаследника, а най-непримирими са лидерите на славянофилската групировка. Много горчиви упреци и лични обиди трябва да преглътне Горчаков от своите опоненти, обзети от политически страсти и от патриотичен ентусиазъм. Всички тези обвинения обаче, плод на развихрени политически страсти или лична неприязън, са неоснователни.

[1332] Но още по-скъпо ще струват, безумните му панславистки фантазии, Игнатиев е кадърен, но изключително вреден дипломат, защото се опитва да провежда собствена политика, несъобразена с европейските реалности! (б.р.)

[1333] Дипломатически представител в Сърбия по време на Източната криза, неговите записки са използвани от племенника му Юрий Карцов, който ги публикува в малката и много интресна книжка „Зад кулисите на дипломацията“, 1908 г. Преведох я на бълг.език и е включена в том 1 на сборника ми за Берлинския конгрес. (б.р.)

[1334] Това не е вярно, Игнатиев е знаел за споразуменията в Австро-Унгария, лично му съобщени от императора и Горчаков, преди да замине за преговорите по Одринското примирие, но на своя глава отказва да се съобрази с тях и така косвено нанесе непоправим удар върху бъдещето на България! (б.р.)

[1335] Пьотър Валуев, бил е министър на вътрешните работи (1861-68) и министър на държавното имещество (1872-79). (б.р.)

В качеството си на канцлер и министър на външните работи Горчаков най-добре от всички познава съотношението на силите на международната арена и опасността, която застрашава Русия. Освен това той си дава съвсем реална сметка за вътрешната военнополитическа слабост на страната и за невъзможността да се отстояват завоеванията, постигнати във войната.

Едва ли е възможно дори да допуснем, че руският канцлер ще има нещо против Санстефанския договор, ако е достатъчно убеден, че Русия има необходимите сили и възможности да го отстоява докрай.

Известно е, че изходно начало на цялата му политика по Източния въпрос е съблюдаването на националния принцип за подпомагане исканията на християнските народи в Османската империя към автономия или независимост. В този смисъл дори Горчаков смята Санстефанския мир, въпреки неговата временност, за една полезна тактическа стъпка, която отговаря на руската стратегия по Източния въпрос. Защото смисълът на този договор, макар и кратковременен, се заключава в това, че Русия още веднъж ще демонстрира добрата си воля пред Балканските народи и специално пред българския, като защитник на техните интереси.[1336] По този начин Русия запазва своята репутация на техен покровител и съюзник. Унищожаването на Санстефанския договор под натиска на западните съперници, според Горчаков ще накърни тяхното влияние на Балканите и още повече ще издигне престижа на Русия.[1337] Тази презумпция на Горчаков е възприета и от Жомини, който по този повод пише до Гирс: „*Въпреки ограничението на Санстефанския мир ние правим една голяма крачка за освобождението на християните в Изтока и цялата наша заслуга за това несъмнено ще бъде оценена и призната от тях.*“

Така според Горчаков, Санстефанският договор има значение и смисъл, но само като тактически ход. Затова той не възразява срещу него изобщо, но не вижда и решението на въпроса чрез него. Затова Горчаков продължава предишните си усилия за постигане на компромисен мир, съобразен с по-ранните споразумения с държавите съперници. Действайки в това направление, той фактически неотклонно се придържа към стратегията на руската външна политика по Източния въпрос, начертана от него още в първите години на дейността му. Този политически курс според неговото дълбоко принципно убеждение е най-добре съобразен с интересите на Русия в общоевропейски мащаб. А главното в руските интереси е да не се допусне нарушение в европейското равновесие на силите чрез прекомерното засилване на Германия.[1338] Когато по-късно след Берлинския конгрес запитват Горчаков дали съжалява за Будапещенската конвенция с Австро-Унгария, която не дала възможност на Русия да се възползва от победата си във войната срещу Турция, Горчаков отговаря: „*Винаги съм смятал и продължавам да смятам, че за нас е по-добре едно споразумение и компромис с Виена по Източния въпрос, отколкото да предадем Франция вързана за Бисмарк. Ето кое наложи Будапещенската конвенция*“.

Очевидно Бисмарк разбира какви са дълбоките замисли на Горчаков в политиката му по Източния въпрос. Антигерманската насоченост на тази политика е вън от всякакво съмнение за него. Ето защо „железният канцлер“ полага всички усилия да разобличи Горчаков и неговата политика пред руското държавно ръководство. Особено благоприятна възможност за това се създава в края на руско-турската война, когато в Русия започват дебатите около сключването на мирен договор с Турция. Бисмарк своевременно

[1336] Една лицемерна руска измама, целяща създаването на комплекса за „вечната благодарност“, изключително вреден за самочувствието ни като нация! (б.р.)

[1337] Което пък ражда още по-вредното българско русофилство! (б.р.)

[1338] Което е най-голямата му грешка от цялата му погрешна външнополитическа доктрина, фатална за Русия, но резултатите ще се видят едва през август 1914 г. и ноември 1917 г. (б.р.)

забелязва несъгласуваността и разнопосочността в действията на руското правителство около сключването на мирния договор и незабавно решава да се възползва от това обстоятелство. В хода на преговорите германската дипломация постъпва така, че ръководителят на руската външна политика да се злепостави колкото може повече пред своите опоненти в Петербург, пред царя и цялата руска общественост като главен и единствен виновник за дипломатическия неуспех, свързан с ревизията на Санстефанския мир. Това е едно от най-важните съображения, поради което Бисмарк така шумно и бързо изразява своето безрезервно одобрение на Санстефанския договор, но същевременно отказва да съдейства пред другите сили за отстояването му.[1339] По този начин той се надява, че най-после ще успее да предизвика отстраняването на Горчаков от руското правителство.

А сега да видим как Бисмарк осъществява на практика своите тактически изисквания в хода на събитията от декември 1877 до края на май 1878 г.

Още на 9 декември 1877 г. цар Александър II изпраща на Вилхелм I, руските предварителни условия за бъдещия мир с Турция. Това са т. нар. „Основания на мира“, които в общи линии съдържат същите положения, залегнали по-късно в Одринското примирие и Санстефанския договор. „*Тук аз Ви изпращам,* пише царят*, условията на Русия за мир с Турция, формулирани в 13 пункта... Моля, не ги съобщавайте на Англия, но може да разясните нашите искания, ако Ви питат*.“

След като се запознава с руските „Основания на мира“, Бисмарк пише на 20 декември до Б. Бюлов, че според него руските условия са добра база за преговори. Той нарежда на държавния секретар да отговори на руското правителство, че Германия одобрява „Основанията на мира“.

Освен в Берлин руското правителство изпраща „Основанията на мира“ за съгласуване и във Виена. Оттам обаче отговорът се забавя близо месец. Това предизвиква основателно безпокойство в Петербург. А междувременно войната клони към своя победоносен край. Руските войски са на път към Цариград.

През януари 1878 г. между руското командване и Високата порта започват преговори за сключване на примирие. „Основанията на мира“ са връчени на турските пълномощници. Руските условия предизвикват истинска паника в Турция. Високата порта се обръща към западните сили с молба за ходатайство пред Русия за смекчаване на поставените условия. Подобна молба султанът иска да отправи до кайзера и Бис-марк. Посланик Ройс обаче не дава никакви надежди за съдействие и застъпничество. Той дори съветва султана да не пише в този смисъл на кайзера и Бисмарк, защото е „съвсем безсмислено“.

Въпреки съветите на Ройс на 18 януари 1878 г. султанът се обръща с отчаяна нота, молба до кайзера, в която апелира за неговото застъпничество пред Петербург за „спиране на кръвопролитието“. В нотата се казва, че в този съдбоносен миг Турция възлага всичките си надежди на Германия, която единствено е в състояние да повлияе на царя. Вилхелм I отговаря, че също е за спиране на войната, но това може да стане само чрез преговори между Турция и Русия. Германия няма намерение да се намесва.

Около втората половина на януари 1878 г. Виенското правителство най-после отговаря по повод руските „Основания на мира“ с Турция. Отговорът е напълно отрицателен. Във Виена остро протестират срещу нарушението на Райхщадското споразумение и Будапещенската конвенция, според които Австро-Унгария също има право на глас при определянето на условията за мир с Турция. А както казва Андраши на посланик Новиков, това нейно право е изцяло нарушено от „Основанията на мира“ и започналите двустранни преговори между Русия и Турция. „*Турция*, пише Андраши, *може,*

[1339] Не е вярно, Бисмарк предлага услугите си за сключването на мира с Турция, което Горчаков високомерно отказва с думите „Не се нуждая от Бисмарк, за да сключа мир с Турция“! (б.р.)

ако желае, да се отказва от правата си, но международните договори трябва да се спазват. Руските условия за мир са пренебрежение и измама към австроунгарското правителство.“ Виенското правителство уведомява Петербург и Цариград, че ще признае за действителни само такива условия за мир, които са съгласувани с австроунгарските интереси. И понеже тези условия засягат общите интереси на Европа, те трябва да получат одобрението на всички велики сили. Затова Андраши предлага да бъде свикана международна конференция във Виена, която да обсъди мирния договор на Русия с Турция.

Позицията на Виенския кабинет намира пълна подкрепа в Лондон. Както австроунгарското, така и английското правителство също смята, че уреждането на Източния въпрос е дело на всички велики сили, поради което веднага се присъединява към предложението на Андраши за европейска конференция. Дори да не постигат пълно единство помежду си, Англия и Австро-Унгария се нареждат в общ антируски фронт.[1340] На 30 януари 1878 г. Милютин отбелязал в дневника си: „*Австрия все повече и повече заема враждебна позиция към нас и се сближава с Англия*.“

Обезпокоено, руското правителство прави опит да противодейства срещу започналото сближение между Лондон и Виена. В Русия разбират, че за да могат успешно да противодействат на английския натиск, трябва да се постигнат компромис и споразумение с Австро-Унгария. В този смисъл са и съветите на Бисмарк.

Към края на януари 1878 г. Горчаков изпраща едно послание на Андраши, в което се дават някои разяснения около руските условия за мир с Турция. По-специално Горчаков изтъква, че мирът, който Русия възнамерява да сключи, ще има прелиминарен характер. Освен това руското правителство заявява, че е съгласно с предложението на Андраши за свикване на международна конференция. Единственото възражение на Горчаков е мястото на нейното провеждане. Той предлага вместо Виена, тя да се проведе в Берлин.

За да се постигне споразумение с Австро-Унгария, Горчаков решава да прибегне до помощта на Бисмарк, апелирайки за съдействие в името на единството между страните от Съюза на трите императори. В едно писмо пак от края на януари Горчаков информира германското правителство за съдържанието на руските условия за предстоящия прелиминарен мир с Турция. Тези условия почти не се различават от „Основанията на мира“, които са вече известни в Берлин. След като държавният секретар Бюлов се запознава със съдържанието на писмото, без да сондира мнението на шефа си, веднага отговаря на руския посланик в Берлин П. Убри, че германското правителство няма никакви възражения срещу руските искания. Същевременно приносителят на горното писмо княз Александър Хесенски[1341] е упълномощен от императора Александър II да разговаря с кайзера и да го помоли Германия да упражни своето влияние във Виена за една по-примирителна позиция спрямо руските искания. Това трябва да се направи в името на единството между страните на Съюза на трите императори. Или, с други думи, царят моли за германско ходатайство пред Виена за по-голяма умереност и отстъпчивост.

Александър Хесенски изпълнява молбата на царя, като разяснява пред кайзера същността на руското искане. Отговорът на Вилхелм I е приблизително следния: „Ние сме готови да направим всичко възможно за укрепване единството на Съюза на трите императори, но бихме желали руските решения и действия да не ни поставят в деликатно положение пред Австро-Унгария.“

[1340] Напротив, на конгреса Дизраели, Солсбъри, Андраши и Хаймерле, действат в пълен синхрон и координация! (б.р.)

[1341] Брат на императрицата. (б.р.)

Отначало Бисмарк реагирал твърде скептично на предложението на Андраши за свикване на конференция. Неговият син, легационният съветник Херберт Бисмарк, изразява мнението на баща си в писмо до Бюлов така: „*Той* (княз Бисмарк — б.а., К.К.) *е много загрижен по повод предложението на граф Андраши за конференция. Според него предложението на Андраши е необосновано и непрактично. Баща ми се страхува, че една подобна конференция може да докара големи усложнения дори и за самия Андраши.*“

Два дни по-късно, когато научава, че руското правителство е дало съгласието си за такава конференция, княз Бисмарк пише на Бюлов: „*Естествено, ние не можем да се противопоставим срещу исканата така енергично от Андраши европейска конференция, още повече, щом Русия е съгласна. Но ние трябва да бъдем наясно относно нейните цели. Ако Австрия иска тази конференция, за да търси мост за сближение с Англия, то аз съм решително против този шахматен ход. Както изглежда, ... той има възражения главно срещу големината на България и срока на руската окупация... Подобна аргументация за конференция от страна на нашите виенски приятели прави едно досадно впечатление и направо ми действа на нервите... Що се отнася пък до предложението конференцията да се проведе във Виена, това ми се струва неразумно. Австрия ще постъпи много по-благоразумно, ако отстъпи по този въпрос. Разбира се, ние също не трябва да се обременяваме със задачата да бъдем домакини на подобна конференция.*“

В телеграма до Бюлов от 22 януари Бисмарк пише: „*Германия няма нищо против руските проектоусловия за мира. Германските интереси не са ощетени. Вероятно ще можем, чрез нашия посланик във Виена О. Щолберг да внушим на Австрия да ги приеме.*“

На 2 февруари 1878 г. под диктовката на баща си, Херберт Бисмарк инструктора Бюлов за позицията на Германия по исканията на Русия за упражняване на натиск върху Виена. В инструкцията между другото се казва: „*Ние нямаме в Турция такива интереси, за които да не се съгласим, да пожертваме за Русия. В Австро-Унгария обаче имаме такива интереси. Германия е непосредствено заинтересована в това да запази добри отношенията си с Австро-Унгария. Ние сме заинтересовани да запазим позициите на добре настроения към нас министър... Ето защо аз смятам, че е политически неоправдано от наша страна, ако си послужим със заплаха и насилие срещу Виена в името на руските интереси.*“

По-нататък Бюлов действа според дадените му инструкции. На 3 февруари той изтъква пред Убри, че Русия на всяка цена трябва да се споразумее с Австро-Унгария за предлаганата конференция. Германия не може да рискува съюза си с Виена. Споразумението между Русия и Австро-Унгария ще облекчи положението на Германия.

Чрез Убри руското правителство прави постъпки в Берлин да склони Германия да не възразява срещу конференцията и дори да стане неин домакин. Като евентуално място за конференцията са предложени градовете Баден-Баден, Бреслау (Вроцлав) или Дрезден. Предявено е също искането конференцията да бъде председателствана лично от Бисмарк.

Германското правителство се съгласява да участва на конференцията, но прави опит да отклони нейното провеждане в Германия и председателстването ѝ от Бисмарк. Като претекст за тези възражения Бюлов посочва недоброто здравословно състояние на райхсканцлера. След известни колебания по този въпрос и след енергичните настоявания от руска страна Бисмарк най-после се съгласява Германия да бъде домакин на конференцията, но отказва той лично да я председателства. Ще бъде заместен евентуално от Бюлов, Х. Хохенлое, И. Радовиц или П. Хацфелд.

Това предизвика разочарование в Петербург. По този повод Гирс пише до Игнатиев: „*От дипломатическата преписка ще се убедите, че даже Германия започва да се отнася с нас твърде хладно. Тя не се отказва да ни помага, но само със съвети, а преди всичко мисли как да подкрепи Андраши, чието падане от власт се смята в Берлин за много неизгодно. Бисмарк, който може и е длъжен да ни услужи, отказва даже да присъства на конференцията, преструвайки се на болен.*“

От Петербург следват нови настойчиви молби Бисмарк лично да председателства конференцията. Накрая той се съгласява и предлага тя да се проведе в Берлин, Мюнхен или Щутгарт, възразява само срещу Дрезден. Няколко дни по-късно обаче Бисмарк отново се отказва от дадената дума под предлог, че не се чувства добре, за да пътува на далечни разстояния. Във връзка с тези опити на германския канцлер да се изплъзне от ангажиментите към Русия, Убри пише: „*Бисмарк отново създава трудности... Бях принуден пак да го моля. Изтъкнах му, че ако се съгласи да председателства конференцията, той ще стори голяма услуга на Русия, от която ще зависи европейският мир. Аз му предложих конференцията да се проведе в Гьорлиц, който е само на 3 часа път от Берлин. Казах му, че дори имам съгласието на тамошния кмет, който сам си предложи услугите да бъде домакин. В резултат на моите настойчиви молби, Бисмарк склони да председателства конференцията и предпочете тя да бъде в Берлин*.“

От Петербург Горчаков веднага отговаря: „*Вчера предложих Берлин за място на конгреса, понеже Бисмарк заявява, че не можел да пътува. По този начин се отстранява причината за неговото отсъствие. Ние разчитаме най-много на неговото умело председателство и лоялно отношение, в което не се съмняваме*“.

Междувременно в тези напрегнати февруарски дни Убри почти ежедневно се среща и разговаря с германския канцлер. Посланикът съобщава в един от докладите си: „*Отново разговарях с Бисмарк. Той обещава, че що се отнася до него, ще направи всичко възможно, за да ни услужи. Но не скрива, че Германия се намира в деликатно положение между Русия и Австрия. Затова ни казва: Разберете се с Виена, а ние сме готови да се съгласим с всичко. Германия се стреми да запази добри отношения с Русия и Австрия. С Русия тя има династически, исторически и традиционни връзки, а с Австро-Унгария я свързват стари спомени, търговски и научни интереси, обща литература и език. Никой в Германия не ще одобри една война срещу Австро-Унгария. Тя ще е крайно непопулярна*“.

През февруари с.г. английското правителство предприема дипломатически сондажи в Берлин с цел да се изясни германската позиция в случай на война между Англия и Русия. Английският посланик О. Ръсел се явява при Бисмарк и поставя ребром въпроса: как ще реагира Германия в случай на англо-руска война?

Отговорът на канцлера не е много утешително за Лондонския кабинет. Бисмарк твърде троснато отвръща на събеседника си с контравъпрос: „*А защо ми задавате такъв въпрос, за да ме ангажирате във Ваш интерес или да се застраховате от евентуална враждебност от наша страна?*“ По-нататък Бисмарк започва да убеждава английския посланик, че за Англия не е опасно, ако Русия временно окупира Цариград, и „не си струва заради това да се воюва“.

Бисмарк информира веднага Убри за английското запитване и по този повод казва: „*Аз не вярвам, че Австрия сериозно мисли да воюва. Англичаните са по-опасни, но Англия също няма да се реши сама да води война. Ето защо ви препоръчвам на всяка цена да се споразумеете с Виена... Що се отнася до нас, ние без възражения приемаме всички руски искания. В Източния въпрос Германия иска само да се осигури свободно търговско корабоплаване по р. Дунав и през Проливите*.“

Тези думи на Бисмарк предизвикват в Петербург едновременно задоволство и недоумение: „Ние знаем истинската цена на германското посредничество, което върши

Бисмарк най-успешно в интерес на Съюза на тримата императори“ отбелязва Горчаков в писмо до Убри. „*Но това посредничество следва да се поддържа по-настойчиво във Виена... Изказванията на Бисмарк са справедливи и безпристрастни. Но не можем да разберем защо той толкова се колебае да упражни натиск върху Виена... Съгласието, което той иска да постигнем с Андраши, зависи в най-голяма степен от самия него*.“

Разчитайки на германската дипломатическа подкрепа, в средата на февруари руското правителство предлага на Виена и Берлин преди общата конференция на великите сили да се проведе предварително съвещание между правителствата от Съюза на тримата императори за съгласуване на мненията. В Петербург се надяват, че на тази предварителна конференция с помощта на Германия ще могат да постигнат по-голяма отстъпчивост и умереност във възраженията на Виенския кабинет. Отначало Бисмарк не се съгласява с руското предложение, опасявайки се, че ще трябва да вземе страна в спора, а точно това той иска да избегне. Впоследствие обаче след многократните руски молби той дава своето съгласие за провеждане на подобно съвещание във Виена на нивото на посланици.

Виенският кабинет се отнася още по-резервирано към руското предложение за предварително съвещание между трите двора. Андраши правилно отгатва интимната мисъл на Горчаков, че с това се цели да бъде упражнен натиск върху Виена. И тъй като Австро-Унгария не е уверена в германската подкрепа, отговаря отрицателно. Междувременно Андраши се опитва да спечели Германия на своя страна. Той усърдно убеждава посланик Щолберг, че Германия е задължена да застане твърдо на австроунгарска страна, защото това е в интерес на германизма в борбата му срещу засилващата се славянска опасност.

Бисмарк обаче не се поддава на тези внушения и заема спрямо Австро-Унгария същата неангажираща позиция, както и към Русия. На 13 февруари в доклад до Петербург, Убри съобщава: „*Преди да даде съгласието си за предварителното съвещание, Андраши иска да се увери в съдействието на Германия по два пункта: размерите на България и срока на руската окупация в България*“. На това място Александър II в полето е отбелязал: „*Надявам се, че германското правителство, знаейки нашето становище, няма да отстъпи*.“

По-нататък Убри съобщава, че Бисмарк се отнесъл резервирано към австроунгарските искания и ги приема „*Ad referendum*“[1342]. По повод на това пак в полето на доклада, царят отбелязва: „*Той можеше да се изкаже по-решително*.“[1343]

Андраши също основателно не е удовлетворен от отговора на Бисмарк. Германският канцлер изтъква пред австроунгарския посланик А. Кароли, че „са нужни оценки, основани на действителността, а не на миражи“.

Убри съобщава, че „*Обхватът на България станал предмет на дискусия между него и Кароли, и Бисмарк му заявил, че не разбира колебанията на Виена относно големината на България. А що се отнася до срока на нашата окупация, тя му се струва неизбежна и необходима. Според него срокът на окупацията трябва да бъде от три*

[1342] Латински термин, означаващ „за докладване“ или „за по-нататъшно разглеждане“ и се използва в международното право за условно подписване на международни договори или споразумения, което изисква потвърждение от правителството или компетентния орган, преди да влезе в сила, като по същество е съгласие на представителя да предаде текста за окончателно одобрение. (б.р.)

[1343] Тези мисли на царя, показват изцяло глупавото му поведение. От една страна, той грубо е нарушил предварителните договорености с Австро-Унгария, пренебрегвайки изцяло нейните интереси, очаквайки Германия да свърши цялата работа, като притисне Виена, но в замяна не обещава нищо на Германия, а отлично знае как може да ангажира Бисмарк за своята кауза, необходимо са само две думи, но казани твърдо и задължаващо – „Руски гаранции за Елзас и Лотарингия“! Което не иска да направи Горчаков. Изводът е ясен от само-себе си, престарелият руски канцлер се нуждае от пенсиониране. (б.р.)

месеца до три години, в зависимост от организацията на българската държава и компенсацията на загубите, понесени от нас във войната."

Любопитно е, че същите съвети, конто Бисмарк дава на Кароли на 17 февруари за по-голяма отстъпчивост от австрийска страна, няколко дни по-късно, на 21 февруари, повтаря пред Убри, но този път като съвети към Русия. В разговора си с руския пратеник, канцлера характеризира политическото положение в мрачни краски и между другото казва: „*Може би Англия не ще се реши да воюва. Наистина, тя дава пари, но иска другите да воюват вместо нея. Затова Вие трябва обезателно да дезинтересирате Австрия, като ѝ направите някои отстъпки и я задоволите. Всъщност резултатите, конто пос- тигнахте от войната, са толкова значителни, че не бива да ги рискувате в една нова война. Германия ще бъде принудена да стой неутрална. Според мен едва ли си струва да се воюва за една по-голяма или по-малка България.*"

Най-сетне чрез ходатайството на Бисмарк, Андраши дава съгласието си за провеждане на предварително съвещание на страните от Съюза на трите императори. Съвещанието се провежда във Виена към края на февруари 1878 г. В него участват Андраши, Новиков и Щолберг. Резултатите, които руското правителство очаква от това съвещание, не са постигнати. Надеждата, че Германия ще помогне за оказване на натиск върху Виенското правителство, не се оправдава. Спорът се води главно между Андраши и руския посланик Е. Новиков, а Щолберг стои безучастно съгласно дадената му от Берлин инструкция.

Руският посланик Новиков излага условията на подписаното примирие с Турция, като обосновава руските искания за създаване на автономна България, за временна окупация на освободените земи и присъединяването на Бесарабия към Русия.

Андраши не възразява за Бесарабия, но решително се противопоставил на искането за голяма България. Той посочва Райхщадското споразумение и Будапещенската конференция и изказва следните контрапретенции: „Българското автономно княжество да се ограничи на юг до Стара планина, а от останалите земи южно от Балкана да се образува „една гръцка провинция", която да бъде организирана като самостоятелна държава. България по никакъв начин не бива да стига до Бяло море. Що се отнася до временната руска окупация в освободените земи, Андраши дава съгласие, но при условие, че срокът ще се ограничи най-много до 6 месеца. След продължителни пререкания между Андраши и Новиков, при пълната индиферентност на германския пълномощник, предварителното съвещание на силите от трите двора завършва с неуспех.

Руското правителство ходатайства чрез Убри неколкократно пред Бисмарк за по-активно участие на Щолберг във Виенските преговори. Германският канцлер дори обещава да инструктира своя пълномощник в този смисъл, но по обясними причини не изпълнява обещанието си.

В хода на драматичните февруарски преговори между силите по Одринското примирие особено важен момент представлява известната реч на Бисмарк пред Райхстага от 19 февруари 1878 г., в която оповестява пред цяла Европа ролята си на „честен посредник". Тази реч прави голямо впечатление като израз на официалното германско становище по Източния въпрос. С най-голямо нетърпение очакват да чуят мнението на „железния канцлер" по спорните въпроси на деня в Петербург, Виена, Лондон, Цариград и Париж. От неговата дума до голяма степен зависи в каква насока ще продължат по-нататъшните действия на държавите съперници. Позицията на Германия има решаващо значение дали конфликта ще прерасне във военно стълкновение от европейски мащаб, или ще се ограничи до борба на дипломатическата арена.

Речта на Бисмарк е провокирана от интерпелацията на опозиционните партии в Райхстага, конто искат да чуят какво е становището на германското правителство по Източния въпрос и как то защитава германските интереси в борбата на германизма

срещу растящата славянска опасност. Интерпелацията по своя замисъл е насочена срещу проруската ориентация на правителството и цели да пренасочи германската външна политика към курс на единодействие с Австро-Унгария с оглед интересите на пангерманистичните политически кръгове.[1344]

Когато научава за интерпелацията в Райхстага, Бисмарк реагира с голямо раздразнение. В писмо до Бюлов той сочи, че интерпелацията е крайно ненавременна, защото поставяла германското правителство в затруднение. „Аз не желая тъкмо сега да правя официални изявления, които ще навредят на нашата политика."

В един от докладите си Убри отбелязва: „Бисмарк е буквално разярен по повод запитването в Райхстага за германската политика по Източния въпрос."

Въпреки нежеланието си, той е принуден да изрази публично становището на правителството. На 12 февруари Убри докладва: „Бисмарк ще говори пред Райхстага. Той възнамерява да акцентира, че политиката му е стриктно национална и се ръководи само от една цел, да отстоява интересите на Германия. Той иска от нас повече сведения за нашите намерения, за да ги защитава по-добре... Интересът тук към неговата реч е огромен. Всички очакват с нетърпение какво ще каже."

С още по-голям интерес речта на Бисмарк е очаквана в Петербург. „Княз Бисмарк, пише Горчаков до Шувалов, изглежда, има намерение лично да отговори на запитванията в Райхстага. От неговата реч ще разберем за политиката, която той възнамерява да следва. Засега той иска да знае точно какви са нашите намерения, за да може колкото е възможно по-добре да ги поддържа."

В инструкция до Убри, Горчаков добавя: „*Г-н Бисмарк се готви да каже думата си. Това чака цяла Европа. Неговата дума ще бъде решаваща. Само от него зависят мирът и съдбата на Съюза (на тримата императори — б.а., К.К). Постарайте се да го въведете по-добре в течение на нашата позиция и нашите желания. Ние ще чакаме какво ще му подскажат чувствата и убежденията, от конто ще зависят нашите бъдещи отношения"*.

Чрез Убри, руското правителство иска от Бисмарк преди всичко да защити в речта си платформата на Одринското примирие между Русия и Турция. Германският канцлер изпълнява охотно това желание, още повече че то не противоречи на неговите тактически изисквания. В своята реч пред Райхстага на 19 февруари той изтъква най-напред, че германското правителство се придържа в политиката си спрямо Източния въпрос към основните положения, които начертал кайзер Вилхелм I в тронното си слово от 22 февруари 1877 г. Във връзка с това Бисмарк цитира думите на кайзера, че дотолкова, доколкото Източният въпрос не засяга пряко германските интереси, „Германия ще употреби цялото си влияние за защита на християнските интереси в Турция, за съхраняване на европейския мир и особено за запазване и укрепване на нейните добри отношения със съюзните и приятелски държави".

По-нататък Бисмарк заявява: „*Що се отнася до сегашното политическо положение в Ориента, на всички е известно, че в момента там цари мир... Сключеното примирие дава благоприятна възможност на руската армия да контролира цялата територия от Дунав до Мраморно море. Според мен най-добрата гаранция за ненарушимостта на сключеното примирие е това, че руската армия получи здрава опора след овладяване- то на дунавските крепости, нещо, което ѝ липсваше по-рано. Това според мен е най-важното... А сега нека видим дали сключеното примирие застрашава в някаква степен нашите германски интереси. Става дума преди всичко за конституирането на България. Договорът за примирие предвижда нейните граници да обхващат територии, в конто българското население съставлява мнозинство. Тези граници не*

[1344] Б. р. Пангерманизмът никога не е имал сериозни политически поддръжници в германското общество, вкл. до Първата световна война, за разлика от панславизма в Русия.

са много по-различни от онези, конто бяха начертани от Цариградската конференция. Различията в очертанията между сегашния договор за примирие и Цариградската конференция са толкова незначителни, че според мен не си струва заради това да бъде нарушен европейският мир. Етнографските сведения, с които разполагаме, макар да не са съвсем автентични и да имат някои пропуски, ни дават достатъчно основания за такава констатация. Засега най-достоверният източник, който познаваме от немски произход, е картата на Киперт. Според тази карта българската национална граница се простира на запад оттатък Солун, обхващайки твърде еднородно население. На изток границата достига Черно море с растящ примес на турски елемент. А, както е известно, според границите, които очерта Цариградската конференция, дотолкова, доколкото може да се съди от станалите на нея разисквания, територията на Източна България беше малко по-ограничена на север, а в замяна на това към Западна България е прибавена може би допълнителна територия, която надхвърляше българските национални предели, включвайки области с албанско население, в конто българите не са болшинство[1345]*... Тези незначителни различия в очертанията на българските национални граници съгласно предвижданията на Одринското примирие ще бъдат предмет на допълнително обсъждане между силите, подписали Парижкия мир от 1856 г. Аз се надявам, че по всички тези неуточнени дребни въпроси около граничите на България е напълно възможно да се постигне споразумение с Русия... От всичко, което казах, според моето дълбоко убеждение следва, че прелиминарното примирие между Русия и Турция с абсолютно нищо не накърнява германските интереси. Така че не виждам никаква причина за недоволство от наша страна спрямо резултатите от току-що приключилата война, не виждам никаква причина, заради която Германия ще трябва да си разваля отношенията със съседните приятелски държави. В случая ние имаме това преимущество, че можем да се съгласим с едно или друго споразумение между силите, без да допуснем накърняване на нашите интереси... А що се отнася до постановленията на Одринското примирие, че няма да се допуснат военни кораби през Проливите, то това едва ли има за нас някакво значение. За нас по-важното е р. Дунав и Проливите да останат свободни за търговско корабоплаване, както досега. Според мен в това се заключава цялата наша заинтересованост в Изтока... Разбира се, ние сме заинтересовани и в това, християнските народи в Изтока да получат по-добро управление, заинтересовани сме те да бъдат защитени от насилия, подобни на тези, конто изтърпяха за жалост под турско владичество. Следователно Германия има в Ориента още един косвен, чисто човешки интерес от хуманна гледна точка.*“

Във връзка с речта си пред Райхстага, Бисмарк споделя пред Убри два дни покъсно, че главната му цел е била да успокои общественото мнение в Германия и да покаже, че руската платформа за мирни преговори с Турция е основателна и приемлива, т.е. че тя може да служи като добра база за разисквания.

Речта на Бисмарк прави силно впечатление в цяла Европа. Особено оживени са коментарите в управляващите среди на най-заинтересованите страни — преки участници в конфликта по Източния въпрос. В Петербург речта предизвиква смесени чувства: от една страна, задоволство, а от друга, загриженост. Наистина Бисмарк открито се изказва в подкрепа на руските искания, но същевременно дава да се разбере, че Германия няма намерение да натрапва мнението си никому, т.е. че не е готова твърдо да поддържа Русия за отстояване на нейните искания. Германският посланик в Петербург Х. Швайниц отбелязва в дневника си: „Т*ук не са много доволни от речта на Бисмарк. Това е несправедливо. Те забравят, че Бисмарк трябва да преодолява тежки препятст-*

[1345] Правилно – районът на Корча. (б.р.)

вия: проанглийските симпатии в двореца[1346] *и проавстрийските симпатии на общественото мнение*."

Същевременно на 23 февруари Швайниц изпраща в Берлин като приложение към доклада си изрезки от руските вестници „Голос", „Петербургские ведомости", „Русский мир" и др., които „с малки изключения, общо взето, изказват одобрение по повод речта на райхсканцлера".

Речта на Бисмарк възбужда в Лондон нов пристъп на озлобление срещу германския канцлер. О. Ръсел, английският посланик в Берлин, споделя впечатлението си пред Убри, заявявайки, че „Бисмарк продължава да служи на Русия".

Речта на Бисмарк предизвиква най-голямо разочарование във Виена. Там я окачествяват като изцяло проруска и антиавстрийска. Австроунгарският посланик в Берлин граф А. Кароли споделя, че идеите, които Бисмарк изложил в речта си, са, „най-меко казано, илюзорни". Бисмарк още повече подсилва тези лоши впечатления сред Виенския кабинет, когато няколко дни по-късно в беседа с Кароли започва да го убеждава, че в интерес на Австро-Унгария е да се съгласи с руските претенции за България. „*Щом веднъж вече сте се съгласили, казва той, да признаете независимостта на Румъния, Сърбия и Черна гора, струва ми се, че не е основателно да възразявате за България. Още повече че за вас няма особено голямо значение дали България ще е малка, или го- ляма по обем. И е неоснователно, ако по този въпрос не постигнете споразумение с Русия... Във вашата държава вие нямате българска националност и България е далеч от вашите граници. Съвсем другояче стоят нещата например със Сърбия. Спрямо нейната независимост вие имате много повече основания да проявявате загриженост и безпокойство, понеже в Унгария живее значително сръбско население, а и самата Сърбия е плътно до вашите граници. Аз смятам, че с оглед на вашите интереси за вас е по-целесъобразно, ако вие сложите ръка върху Сърбия... Същото се отнася най-вече за Босна и Херцеговина, където вие имате съвсем непосредствени интереси.*"[1347]

Внушенията на германския канцлер за големината на българските граници не остават без последствие във Виена. Постепенно Андраши започва да проявява известна склонност към компромиси по този въпрос.

Междувременно в хода на дипломатическите преговори между силите около мирния договор с Турция възникват нови усложнения. Санстефанският мирен договор от 3 март 1878 г. възбужда бурни протеста в Лондон и Виена. Последват нови остри обвинения и заплахи срещу Русия. Планираната международна конференция, за която съществува вече принципно съгласие между силите и дори е уточнено мястото на нейното провеждане, изведнъж отпада от дневния ред на преговорите, отдалечавайки се в неопределено бъдеще. Преговорите навлизат в задънена улица. Липсва всякаква основа за споразумение.

Най-непримирима е позицията на Англия, която открито заплашва Русия с война. Австро-Унгария също се обявява решително против Санстефанския мирен договор. Франция и Италия видимо започват да се насочват в подкрепа на Англия и Австро-Унгария. Единствено Германия, както вече казахме, официално изказва своето одобрение на Санстефанския мир. В резултат на настъпилите усложнения във връзка със Санстефанския мирен договор от първите дни на март 1878 г. започва нова фаза в преговорите между силите по Източния въпрос. Русия се изправя пред опасността от война

[1346] Има предвид престолонаследника Фридрих и съпругата му англичанка, дъщеря на английската кралица Виктория.(б.р.)

[1347]. Напълно вярно и далновидно, именно Сърбия косвено ще унищожи Дунавската монархия чрез атентата в Сараево, подготвен и извършен от нея, и последвалата общоевропейска и световна война! (б.р.)

срещу Англия, Австро-Унгария и Турция при благосклонното отношение към тях на Франция и Италия и при безполезния неутралитет на Германия.

Някогашната Кримска коалиция, от която така много се бои Петербург, е на път отново да възкръсне. „*Излиза, че ние стоим в навечерието на европейска война“ отбелязва Газенкампф в своя дневник*.[1348]

Обезпокоено от настъпилия обрат в хода на преговорите, руското правителство прибягва отново до съдействието на Германия. Убри съобщава от Берлин: „*Бюлов постоянно говори, че германското правителство съжалява за провалянето на конгреса. Той обаче се пази от всякакъв упрек по адрес на Англия. Това негово държане ме шокира... Кайзерът бил много сърдит на Англия за това, че усложнява положението, проваляйки конференцията. Имал намерение да изпрати по този повод писмо в Лондон и се надявал, че ще ни бъде полезен. Както се вижда от изказванията на Бюлов, Германия иска да запази добри отношения с всички велики сили и най-вече с нас и Австрия.*”

Бисмарк, естествено, съветва отново руското правителство чрез компромиси спрямо Австро-Унгария да постигне споразумение с нея. „*Бисмарк ме съветва, пише Убри, да не тласкаме Австрия в обятията на нашите врагове, а да я съблазним с отстъпки... Аз не вярвам, каза той, че Вашите различия с Австрия са толкова големи. Защо не оставите Виена да си чука главата със западната част на Балканите*?”

Очевидно германското правителство действително се стреми на всяка цена да постигне споразумение между Петербург и Виена. Тази заинтересованост се обяснява с опасенията в Берлин от очерталата се тенденция на сближение между Австро-Унгария и Англия. Подобна алтернатива се смята от Бисмарк за крайно нежелателна. По нареждане на райхсканцлера, Бюлов изпраща телеграфически на Швайниц в Петербург следната строго секретна шифрована инструкция: „Направете така, че Русия да се споразумее по-бързо с Виена. Англо-австрийското сближение, което наблюдаваме напоследък, става по внушения от Париж.[1349] Ние трябва незабавно да противодействаме срещу подобна развръзка на нещата.“

От същите съображения са проникнати и съветите, които Бисмарк дава на Виена. Без да упражнява натиск върху Виенския кабинет, канцлерът продължава още по-енергично да му внушава, че трябва да постигне споразумение с Русия. Пред австроунгарския посланик Кароли той системно изтъква, че Австрия може да направи отстъпки на Петербург относно България, а за сметка на това обещава, че Германия е готова да окаже пълно съдействие на Хабсбургската монархия за анексирането на Босна и Херцеговина.

Бисмарк развил същата теза и в разговора си с австрийския престолонаследник Рудолф: „*Германия, иска да има добри отношения както с Австрия, така и с Русия. Но ако ние желаем да сме в добри отношения и с двете държави, най-добре за нас ще бъде, тези две държави да не воюват помежду си.*“

По-нататък той обосновава пред събеседника си мнението, защо Австрия не бива да води война срещу Русия: „*Ако допуснем, че вие спечелите решаващото сражение и превземете Москва, то Русия ще си остане пак Русия. Но ако се случи обратното и*

[1348] Всъщност опасенията са напразни, Австро-Унгария няма нито смелостта нито възможността да воюва, Франция е извън играта и не се интересува от Източния въпрос, Италия също, освен скритото ѝ желание да получи част от Албания, единствено Британия се държи войнствено, но без съюзник на континента, тя е безпомощна да направи каквото и да е. От Русия се изисква само едно дребно нещо – руски гаранции за Елзас и Лотарингия, и съгласие за австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина, с което може да обърне цялата ситуация в своя полза, но руската глупост и страхливост се оказват непреодолима бариера! (б.р.)

[1349] В случая Париж няма нищо общо, Андраши е основният инициатор на секретния диалог с Лондон! (б.р.)

руснаците влязат във Виена, тогава Хабсбургската империя ще бъде напълно ликвидирана.“

Отразявайки в доклада си горния разговор между Бисмарк и Рудолф, Убри заключава: „*Аз добих впечатлението, че Бисмарк иска примирие между нас и Австрия. За целта той, щадейки австрийските интереси на Балканите, е готов да даде на Виена концесии в Босна и Херцеговина. А пък на нас той предоставя България*.“

Както Петербург, така и Виена, макар и неохотно, постепенно възприемат съветите на Бисмарк. В края на март 1878 г. руското правителство изпраща Игнатиев за нови преговори с Андраши.[1350]

Игнатиев прави опит да защити Санстефанския мирен договор, като дава ново тълкуване на Райхщадското споразумение и Будапещенската конвенция. Според него тези две споразумения не противоречат на сключения мир между Русия и Турция. От своя страна Андраши категорично възразява на Игнатиев. Той изтъква, че Санстефанският договор противоречи не само на горните споразумения, но е в противоречие и с руския проект за България от началото на войната, съобщен официално от Шувалов в Лондон и от Новиков във Виена.

В случая Андраши не пропуска да припомни за известната декларация на руското правителство, направена от Горчаков през май 1877 г. Става дума за обещанието му, че Русия ще води малка война до Балкана, т.е. войната ще бъде само една военна демонстрация.

Като контрапредложение Андраши формулирал следните искания за България:

1. На изток да се запази граничната линия между Лозенград и Цариград така, както била приета от Цариградската конференция, като се оставят Люле Бургаз и приморската част на Странджа в Турция;

2. Западната граница на България да минава от Орфанския залив на Егейско море (б.р. устието на Струма) към Враня, а от земите, конто остават на запад от тази линия, да бъде образувана автономна област под името „Македония“, която да бъде отделена в административно отношение от Княжество България; Солун влизал в състава на тази нова административна автономна облает (доп. р. като неин главен град);

3. Руската окупация в България да бъде в срок до 6 месеца с 20 000 войници.

[1350] Много груба грешка, Игнатиев е най-неподходящия за тази мисия. Предполагам, че това е коварен ход на Горчаков, да го изложи в очите на императора, защото той е сигурен, че Игнатиев няма да се справи със задачата, заради своя панславистки инат и неотстъпчивост! (б.р.)

Както виждаме следователно, новото австроунгарско предложение по отношение на България се различава съществено от становището на Андраши, застъпвано на Виенските преговори в края на февруари с.г. Докато преди Андраши настоява българското княжество да се ограничи до Балкана, а на юг от него да се създаде една гръцка държава, сега повлиян от Бисмарковите внушения, допуска България да бъде неделима, с излаз на Егейско море. Същевременно обаче Андраши настоява югозападната граница на България да се ограничи до р. Вардар, така че Вардарската долина да остане извън княжеството. Смятайки, че новата българска държава ще бъде под руско влияние, Андраши на всяка цена иска Австро-Унгария да запази под свой контрол пътя Босна – Митровица – Солун. С оглед на това той предлага в земите на запад от р. Вардар до Албания да се създаде друга административно автономна област под името Македония, която трябвало да бъде в сферата на австроунгарското влияние.

Освен това Андраши предявява следните допълнителни претенции:

1. Австро-Унгария да анексира Босна и Херцеговина;

2. Сърбия да не увеличава граничите си за сметка на Новопазарската облает и Косовска Митровица, които също трябва да преминат към Австро-Унгария;

3. Черна гора също да не увеличава граничите си, като не бъде допусната кдо Адриатика.

Така формулирани, австрийските претенции са неприемливи за Русия. Игнатиев решително отхвърля исканията на Андраши, окачествявайки ги като нахални. Според него австроунгарските искания са в разрез дори с Будапещенската конвенция.

„Взети в своята цялост, пише Горчаков на 11 април до Новиков, предложенията на австроунгарското правителство са прекомерни. Те фактически означават Сърбия и Черна гора да достигнат до положението на васални държави, а Австро-Унгария да получи пълна хегемония в западната половина на Балканския полуостров.“

Руските възражения срещу исканията на Андраши се отнасят преди всичко до Черна гора, Новопазарската област и Сърбия. Що се отнася до България, руското правителство също възразява срещу отделянето на части от нея, но не е така категорично и проявява склонност при определени условия да отстъпи по този въпрос.

„Що се отнася до отделянето на части от Западна България, пише Горчаков, не бива да забравяме, че отстъплението от принципа за българското единство е огромна, морална жертва от страна на Русия предвид на това, че славянското население, което ще бъде отделено от България, ще бъде лесно денационализирано под двойния натиск на гръцкия елемент и материалните интереси. Впрочем точно такава е тайната цел на виенския кабинет“.[1351]

По-нататък в инструкцията си до Новиков, Горчаков пише: „Вие можете да обърнете внимание (на Андраши — б.а., К.К.) на това, че отделянето (на части от България — б.а., К.К.) ще предизвика нови вълнения, които са малко благоприятни за установяването на здрав мир. Всички български петиции до главнокомандващия и до княз Черкаски са против отделянето на югозападните части от България... Така че, ако австрийското правителство се съгласи с изменението на западната българска граница, това е в съответствие с интересите на мира и стабилизирането на положението в Изтока. Направете всички усилия да го склоните към подобно съгласие. Измененията, за които става дума, могат да бъдат в съответствие с абзац втори, чл. VI от прелиминарния Санстефански договор.“

В заключение обаче Горчаков изтъква, че ако Андраши не се съгласи да отстъпи по въпроса за югозападната граница на България, руското правителство е готово в краен случай на компромис по този въпрос. Във връзка с това руското контрапредложение

[1351] Няма такава опасност, българското население е абсолютно мнозинство в Македония, и поскоро ще стане обратното с разразяването на остра борба срещу гърцизма. (б.р.)

е: „Областите, които бъдат отделени от България..., трябва да бъдат конструирани като автономно княжество, което ще се ползва със същите права и привилегии, както Източна България, тъй като нашият августейши повелител не може да се съгласи с възстановяването на отоманския режим там, даже и под форма на административна автономия, която по своята същност не ни дава достатъчно гаранции“.[1352]

Въпреки, че по въпроса за българските граници съществуват известни изгледи за постигане на компромисно споразумение, като цяло австрийските контрапретенции са преценени като неприемливи от царското правителство.

Така преговорите между Петербург и Виена навлизат отново в застой. Руското правителство се обръща пак към Берлин, искайки съдействие. В края на април с.г. Горчаков отправя молба до Бисмарк да окаже пряк политически натиск върху Виенския кабинет за отстъпки в полза на руските искания. Германският канцлер обаче не се съгласява да удовлетвори тази молба. Той отказва да стори това по три съображения, свързани с тактическите изисквания на своята дипломация за компрометирането на княз Горчаков като „ръководител на руското правителство“[1353].

1. Оказвайки натиск върху Виена, според Бисмарк, Германия ще компенсира дипломатическите „грешки“ на руския външен министър, при сключените от него предварителни споразумения с Австро-Унгария. Така има опасност да се стабилизира положението на Горчаков в руското държавно ръководство;

2. Да се покаже в Петербург и по-специално на царя, че ако някой е виновен за недостатъчната подкрепа на Германия, това е единствено Горчаков, който отхвърля неколкократните германски предложения за двустранен съюз между Русия и Германия, като съюз „в огън и вода“, против общите неприятели;

3. Германската позиция за благосклонен неутралитет към Русия изключва задължението за открита и пряка политическа намеса в нейна полза. А тази позиция също е резултат от съзнателно провеждания политически курс на Горчаков спрямо Германия или това е курса на неангажираност. Следователно и в този случай контрата щяла да остане у руския министър.

С оглед на горните съображения Бисмарк смята, че съдействието, което Германия може да окаже на Русия, трябва да бъде ограничено в рамките на реципрочността, т.е. Германия да ѝ помага толкова, колкото Русия е помогнала на Прусия във Френско-пруската война през 1871 г. и в последвалия френско-германски дипломатически конфликт в 1875 г.

Съгласно тази формула германският канцлер е готов да помага на Русия по отношение на Виена само със съвети, но не и с пряка намеса под формата на политически натиск. По повод на оплакванията на Горчаков за недостатъчната германмска подкрепа в хода на преговорите с Андраши, а също по повод новата руска молба за натиск върху Виена, Бисмарк казва на 4 май 1878 г. пред Бюлов следното мнение: „*Руските обвине-*

[1352] Малко известен е следвият факт. Под натиска на Игнатиев и със съгласието на турците, Русия е можела да изпрати войски които да заемат цялата територия определена за българско княжесто в Сан Стефано. Но поради страховете от Англия, и най-вече, поради собствената си нерешителност, императорът и великият княз главнокомандващ, впоследствие се отказват да го направят. Пределно ясно е, че ако бяха го направили и вкарали войски в Македония, вече в последващите пазарлъци с Лондон и Виена тежестта на Русия щеше да е много по-голяма, а претенциите на опонентите, много по-премерени и склонни към компромиси. И най-вече, дори в най-лошия случай, Македония щеше да получи статут подобен на Източна Румелия. (б.р.)

[1353] Изразът на К. Косев, който поставих в кавички е неверен. Горчаков не е ръководител на правителството, а само на външното министерство. Руското правителство се назначава поименно от императора, който избира сам министрите си, и всеки министър носи отговорност само пред него. В условията на руския абсолютизъм, правителството не е екип, „кабинет“ в европейския смисъл на думата, то не е съставено от съответната управляваща политическа партия или издигнато от парламента, структури които по това време все още не съществуват в Русия. (б.р.)

ния за недостатъчна подкрепа от наша страна са неоснователни. Надявам се, че Горчаков не е забравил как той ни „помогна“ през май 1875 г., когато ние се нуждаехме от руската помощ срещу Франция. Тогава той застана на френска страна, а сега иска от нас да водим едва ли не война против една приятелска нам държава в името на руските интереси. С подобно искане при сегашното положение на нещата, естествено, ние не можем да се съгласим. Той трябва най-после да понесе последиците на своята собствена политика“.

В качеството си обаче на „честен посредник“ и главно поради стремежа си да бъде избегнат един нежелан в момента за Германия военен конфликт между Петербург и Виена, „железният канцлер“ се намесва в спора, полагайки усилия да примири до известна степен противоречията им за постигане на някакво компромисно споразумение. В този дух Бисмарк съветва едновременно както Русия, така и Австро-Унгария за отстъпки в името на мира.

По време на преговорите между Игнатиев и Андраши в края на март с.г., опитвайки се да обоснове и оправдае максималистичните контрапретенции на Виенския кабинет към Русия, австрийският министър споделя пред Щолберг, че общественото мнение в Австро-Унгария е все още настроено в дух на симпатии към Турция, което налагало да се ограничат до минимум резултатите от Руско-турската война.

Германският посланик възразява срещу това становище. Според него общественото мнение в Хабсбургската държава въобще не държи вече за съществуването на турски владения в Европа. „Австро-Унгария, изтъква Щолберг, ще спечелила по-голям престиж, ако съдейства за конституирането на самостоятелни държави в Европейска Турция. Това е повече за предпочитане, вместо тези земи да се върнат отново на една нежизнеспособна империя с обещание за съмнителни и неприложими реформи“.

Същевременно Щолберг, коментирайки австрийските контрапретенции, предявени към Русия, посочва, че те далеч надхвърлят по-ранните искания, формулирани в Райхщадското споразумение и Будапещенската конвенция. Той препоръчва на Андраши да прояви по-голяма умереност.

В отговор на тази препоръка Андраши откровено признава, че моментът, в който Русия е заплашена от Англия и е принудена да търси споразумение с Виена, е много удобен за изнудване. Поради това австрийското правителство иска по-висока цена от Петербург. По-нататък Щолберг само изслушва контрааргументите и възраженията на Андраши по руските предложения, без да възрази.

Фактически германското правителство мълчаливо одобрява новите австроунгарски предложения, изложени от Андраши на Игнатиев. Тези искания са съобразени именно с препоръките на самия Бисмарк, който неведнъж предлагал Русия и Австро-Унгария да си поделят Балканския полуостров, като Русия получи източната, а Австро-Унгария, западната му половина.

Руското правителство обаче не може да се примири с обстоятелството, че Австро-Унгария без всякакви усилия и жертви иска да обсеби почти цялата западна част на Балканите, която дотогава е в зоната на руското влияние.[1354] Оспорвайки тези амбиции, то посочва Будапещенската конвенция, която е нарушена от Виенския кабинет. Ето защо по инициатива на Игнатиев в Петербург е решено да се помоли Германия за арбитраж в спора с Андраши при тълкуването на въпросната конвенция от 15 януари 1877 г. Бисмарк обаче възразява срещу подобен арбитраж. Към доклада на Швайниц по този въпрос той сложил следната кратка резолюция: „Благодарим!“

[1354] Западните Балкани никога не са били под руско влияние! Русия няма никакви основания за подобни претенции! (б.р.)

Руската молба за арбитраж става предмет на нови разговори между Бисмарк и Убри. Германският канцлер се старае да оправдае предложенията на Андраши, особено що се отнася до България.

На 14 април 1878 г. Убри пише: „*Според Бисмарк искането на Андраши да бъде изключена областта около Люле-Бургаз от границите на България е „дребна работа“. От по-голямо значение е въпросът за западните български граници. Той смята, че исканията на Андраши пътят Митровица-Солун да бъде извън България имат известни основания. Той смята обаче, че и по този въпрос може да се направи компромис от двете страни, като се прокара една средна линия между предложената от Андраши линия Орфа- но-Враня и пътя Митровица-Солун. По този начин България ще залази още няколко ивици земя. Освен това Бисмарк изтъква, че Андраши е склонен за административна автономия на Македония с достатъчно права, които да осигурят нейното бъдеще. В заключение той каза, че предложенията на Андраши имат това предимство, че те ще предотвратят една война между европейските държави и всички трудности ще бъдат преодолени, ако Игнатиев се откаже от „блестящ мир“ и се задоволи с един „скромен и полезен мир*“.[1355]

На 25 април с.г. Убри докладва за нов разговор с Бисмарк по същия въпрос: „Бисмарк каза, че без да подценява жертвите, конто се искат от Русия, и специално за границите на България, предложенията на Андраши имат това предимство, че ще избегнат нова война. Още повече, че областите, конто се отделят от България, невинаги са били част от нея и българското население в тях не навсякъде съставлява мнозинство. Според Бисмарк фактът, че българите са руски едноверци, няма да облекчи решението на източните работи, нито пък ще спомогне особено много за увеличаване престижа на Русия. Бисмарк дори не скрива мнението си, че ако България бъде разделена, нейната югозападна част – Македонската административно-автономна област на запад от р. Вардар до албанските планини, трябва да бъде под австрийско влияние. Опитвайки се да подтикне руското правителство към отстъпки в преговорите с Австро-Унгария, Бисмарк същевременно предприема и друг тактически ход. Под най-строга тайна той препоръчва на руското правителство „*от чисто приятелски чувства и с добра воля да започне сондажни преговори с Лондон. Респектирана от заплахата на възможно англо-руско споразумение, Австро-Унгария според него ще стане по-отстъпчива към Петербург*“. Убри продължава „*Бисмарк каза, че ще бъде много щастлив, ако чрез посредничеството си в англо-руския диалог услужи на двете приятелски държави в името на мира*.“

В действителност Бисмарк не вярва, че е възможно англо-руско споразумение, нито пък искрено иска това.[1356] Той разглежда подобна дипломатическа инициатива като чисто тактически ход, от който могат да извлекат полза както Русия, така и Германия. Русия ще предизвика по-голяма отстъпчивост у Андраши, а Германия – да разстрои в зародиш едно по-тясно сближение между Лондон и Виена.

Последното желание, както знаем, е едно от важните тактически изисквания на Бисмарковата дипломация в действията ѝ около развръзката на Източната криза. Много

[1355] Ако Игнатиев беше приел варианта на Андраши, и съответно убедил Александър II, че това е оптимален вариант за решение на българския въпрос, то той щеше да съхрани в малко по-изменен вид и своето творение в Сан Стефано. Така целият български народ, независимо че ще бъде разделен в две или три области, със сходен статут, щеше да се съхрани както от връщането под пряката турска власт, така и от много по-опасните сръбски и гръцки опити за асимилация на българите, под формата сърбоманска и гръкоманска пропаганада. По този повод, Симеон Радев пише „*След всичко което стана по-сетне (Балканските войни, Първата световна война), кой от нас би казал днес, че предложенията на Австрия бяха лоши? Но настроението бе друго тогава, други бяха предвижданията*“. (б.р.)

[1356] Тук Бисмарк прави голяма грешка, преполагайки че руснаците ще проявят трезва логика, схващайки намека му, но се е заблуждавал, защото „Русия с ум не може да се разбере“. (б.р.)

показателна в това отношение е реакцията на Андраши, когато научил, че Бисмарк се заел с посредничество в започналите преговори между Лондон и Петербург. В инструкция до Кароли, Андраши пише: „*Обърнете внимание на германското правителство относно печалните последици, които ще има за германизма неговите действия, ако продължава да посредничи в англо-руските преговори*."

А германският посланик в Лондон, Мюнстер бърза да успокои шефа си, че неговият тактически ход е дал добри резултати: „Що се отнася до отношенията между Англия и Австро-Унгария, напоследък те са твърде хладни... Двете страни са изпълнени с подозрения една към друга."

След като продължителните преговори с Андраши завършват неуспешно и след като се убеждава, че освен за България по другите спорни въпроси е невъзможно да се постигне споразумение с Австро-Унгария, руското правителство възприема съвета на Бисмарк за преговори с главния си съперник – Англия. За разлика от Бисмарк обаче руското правителство не гледа на тези преговори като на обикновен тактически ход, а пристъпва към тях със сериозни намерения, търсейки делово решение на спорните въпроси.

Всъщност в Петербург идеята за директни преговори с Англия назрява постепенно, все повече и повече успоредно с растящите контрапретенции на Андраши и затягането в руско-австрийските преговори. В началото на май 1878 г., разочаровано от Виена, руското правителство окончателно се ориентира към преговори с Великобритания. В това отношение то е насърчено от идващите сигнали от Лондон, че Англия също проявява интерес към преговори с Русия. На свой ред английската дипломация иска да противодейства на Бисмарковите планове за решаването на всички въпроси около Източната криза само от Съюза на тримата императори, без участието на Англия. Още на 20 април Солсбъри в разговор с посланик Мюнстер му загатва, че Бисмарк може да разшири посредническата си роля между Петербург и Лондон.

Бисмарк охотно дава съгласието си за подобно посредничество, което да засяга и централните въпроси, интересуващи двете страни. Същевременно Солсбъри споделя това предложение и пред Шувалов, като дава да се разбере, че Англия и Русия биха могли да постигнат споразумение.

Научавайки за появилите се благосклонни симптоми у английското правителство за разбирателство с Русия, Горчаков предпочита преговорите да се водят направо, без посредничеството на Бисмарк. Руският канцлер съвсем основателно се опасява, че Бисмарковото посредничество може само да усложни нещата, тъй като Бисмарк не скрива, че той предпочита руско-австрийско споразумение. В едно писмо до О. Ръсел в Берлин Р. Солсбъри пише: „Както изглежда, Шувалов не желае преговорите да се водят чрез Мюнстер."

В следващите дни, в началото на май 1878 г., по своя инициатива и с одобрението на Петербург, Шувалов пристъпва към сондажни разговори със Солсбъри за изясняване условията на английските контрапретенции по Санстефанския договор. В хода на разговорите Солсбъри формулира следните условия за споразумение с Русия:

1. Англия не възразявала срещу присъединяването на Бесарабия и градовете Батум и Карс към Русия. (Андраши също не възразявал, но що се отнася до Батум и Карс, тяхното присъединяване към Русия зависи не от Виена, а от Лондон и в този смисъл английското съгласие имало много по-голяма политическа стойност за Петербург.)

2. Англия не възразява срещу териториалните придобивки на Черна гора и Сърбия, нито пък предявявала някакви претенции спрямо Босна, Херцеговина и Новопазарската област. (Това е най-съществено предимство на английските условия в сравнение с тези на Андраши, защото давало възможност на Русия да запази и занапред своето влияние в западната част на Балканите.)

3. Единственото, но най-тежкото условие на Англия засяга България. Солсбъри настоява България да се раздели на две части – Северна и Южна, както следва: северната част до Балкана да получи политическа автономия с княжеско правителство, а на юг от Балкана да се създаде административно-автономна област със статут по подобие на английските колонии, подчинена пряко на Високата порта. Освен това Южна България не трябвало да има излаз на Егейско море. (В този пункт английските условия съществено се отличавали от австроунгарските и са далеч по-неблагоприятни.) Що се отнася до граничите на двете български области, този въпрос не е предмет на специално разискване. Солсбъри изказва английското становище само по принцип, без да уточнява ясно какво предлага. Това отчасти смекчява или замъглява първоначалното неприятно впечатление от английските контрапретенции. Така английските условия се сторват на Шувалов твърде умерени и приемливи. Той веднага заминава за Петербург да ги докладва на царя.

По пътя Шувалов най-напред се отбива при Бисмарк във Фридрихсруе край Хамбург. В качеството си на „честен посредник“ германският канцлер трябва да бъде поставен в течение на постигнатите споразумения между Русия и Англия. Разговорът между Шувалов и Бисмарк е твърде показателен с оглед на отношението на последния към англо-руските преговори.

Германският канцлер е неприятно изненадан от очерталата се възможност за споразумение между Петербург и Лондон. Ето как Шувалов описва разговора си с германския канцлер: „*Бисмарк ми оказа най-сърдечен прием. Той веднага заговори, че била насъщна необходимостта час по-скоро да се споразумеем с Австрия. Вие трябва да направите компромис, каза той. Трябва да купите или Англия, или Австрия. Тогава по-добре Австрия, защото тя е по-евтина, Англия е готова да воюва и сама. В Австрия положението е друго. Там никой не е настроен войнствено, защото всички знаят, че войната ще бъде катастрофа за тях. Франц Йосиф е настроен миролюбиво и не ще рискува короната си. Андраши проявява наистина войнственост, но само привидно. Всеки друг вместо него щеше да бъде по-малко изгоден за вас. Вие сте по-заинтересовани да се договорите с Австрия и да имате подкрепата на Съюза на тримата императори*.“[1357]

След като изслушва темпераментното слово на събеседника си в полза на руско-австрийско споразумение, Шувалов възразява, че от гледна точка на руските интереси за Русия било по-изгодно да купи Англия, която е по-евтина. „Разказах му (на Бисмарк - б.а., К.К.) за исканията на Солсбъри, пише Шувалов, Бисмарк остана крайно изумен от умереността на Англия. Лицето му издаваше едва скрито разочарование. Е, добре, каза той, това наистина изменя нещата. Щом сте се договорили с Англия, това ще облекчи и отношенията с Австрия. Вие ще потвърдите, надявам се, съгласието си за анексия на Босна и Херцеговина и тогава всичко ще е наред.“

Накрая Шувалов уговоря с Бисмарк в случай, че бъде подписано споразумение с Англия, германското правителство да поеме инициативата за свикване на международен конгрес на силите в Берлин. Бисмарк се съгласява.

На 12 май Шувалов се озовава в Петербург, където незабавно се състои съвещание при царя. Шувалов информира правителството за преговорите със Солсбъри. Английските искания, общо взето, правят добро впечатление. Според Милютин тези искания са „много по-умерени“ от австроунгарските. „Думите на Шувалов ни направиха силно впечатление в благоприятен смисъл. Това се дължеше може би на обстоятелството, че ние очаквахме от Англия нещо съвсем неприемливо... Ние всички се съгласихме веднага с мнението на Шувалов, че за нас е много по-изгодно да направим отстъпки на

[1357] Изключително вярно и точно казано! (б.р.)

Англия, за да се разберем с нея, отколкото да се подчиняваме на нахалните искания на Андраши.“

На съвещанието е разискван специално въпросът за България – най-щекотливият пункт в английските контрапретенции. „Разбира се, отбелязва Милютин в дневника си, за нас е неприятно настойчивото искане на Англия за подялба на България, но се утешаваме с това, че англичаните са съгласни за твърде широка автономия и в двете нейни части“.

Александър II заявява, че приема искането на Англия за подялба на България. Според него все едно било дали България ще е разделена на две или на три части. Поважното е, отделните части да получат учреждения, които ще ги предпазят от нови турски изстъпления. От всички английски искания най-тежко за него е искането Турция да запази войскови части в Южна България и да охранява граничната линия по Балканския хребет.

В края на краищата, и с известни резерви, що се отнася до България, руското правителство приема английските условия като цяло. Сравнително лесно проявената склонност от страна на Петербург към компромиси спрямо английските контрапретенции съвсем не е изненадваща и случайна. Условията на Англия фактически не се различават съществено от познатото становище на княз Горчаков и неговите съмишленици за „малка война – умерен мир“ с Турция. Следователно руската отстъпчивост и предпочитанията към споразумение с Англия са логично продължение на следвания от канцлера външнополитически курс в духа на неговата цялостна външнополитическа доктрина. Одобрявайки английските условия, руското правителство дава на Шувалов съответни пълномощия да продължи преговорите със Солсбъри и да подпише съответно англо-руско споразумение съгласно постигнатата принципна уговорка.

Веднага след това Шувалов се отправя за Лондон. По пътя той отново се отбива при Бисмарк във Фридрихсруе, за да се уговори с него по въпросите за свикването на конгреса. Германският канцлер обещава, че щом получи съобщение за подписването на англо-руско споразумение, веднага ще изпрати покани за конгреса. Бисмарк изказва задоволството си, че именно Шувалов ще бъде първи руски пълномощник на Берлинския конгрес. По този повод той го уверява, че ще му окаже пълно съдействие. Насърчен от тези думи, Шувалов предлага на германския канцлер да бъде сключен двустранен отбранителен и нападателен съюз между Русия и Германия. Този съюз, изтъкнал Шувалов, ще бъде защитна преграда срещу всяка коалиция против Германия.

Бисмарк веднага се възползва от Шувалото предложение, за да злепостави Горчаков. Той казва, че споделя напълно тази идея и отдавна се стреми към подобен съюз с Русия. Но припомнил обаче, че Германия неведнъж, преди Източната криза, а и покъсно, е предлагала на Русия не само морална, но и материална помощ срещу Турция, искайки в замяна руските гаранции за Елзас и Лотарингия. Горчаков отвръща винаги с ледено мълчание. „*Сега вече е твърде късно за подобен съюз, добавя Бисмарк... Германия не може да пожертва добрите си отношения с другите държави, залагайки единствено на един несигурен съюзник. При всяко проявление на реванш от страна на Франция или Австрия при нашето географско местоположение ние бихме изпаднали в опасна зависимост от Русия, особено при политиката, която води Горчаков със своите азиатски прийоми*.“

Накрая Бисмарк заключава, че докато Горчаков и неговите съмишленици стоят начело на руската външна политика, за Германия е по-изгодно да се опира не на двустранен съюз с Русия, а на Съюза на трите императори.

В хода на разговорите с Шувалов, Бисмарк получава още една възможност за атака срещу руския канцлер. Това става във връзка с телеграфическото известие от Петер-

бург, че царят е взел ново решение по въпроса за състава на руската делегация на конгреса. Вместо Шувалов за първи пълномощник е определен княз Горчаков.

Реакцията на Бисмарк по повод на това известие е изключително бурна: „*Сега всичко се измени. Ние с вас ще си останем приятели на конгреса, но аз няма да позволя на Горчаков отново да ми се качва на раменете и да ме използва като пиедестал!*“

Зад театралния изблик на германския канцлер не е трудно да се долови една добре премислена постъпка. Бисмарк е напълно убеден, че събеседникът му не ще пропусне да доложи на царя за настроенията в Берлин срещу Горчаков.

Около втората половина на май с.г. Шувалов пристига в Лондон, където продължава преговорите със Солсбъри. Естествено, най-трудно се постига споразумение за България. Шувалов прави опит да склони английското правителство към някои отстъпки. Това обаче не му се удава. Напротив, в хода на разискванията по този въпрос Солсбъри чрез редица редакционни поправки се старае да коригира предишното си предложение за България в още по-неблагоприятен смисъл. Английските условия се оказват много по-тежки, отколкото изглеждат в началото. Солсбъри настоява не само за подялба на България и за лишаването на южната ѝ половина от излаз на Бяло море, но се стреми да изтласка колкото може по на изток западната граница на Южна България. Той предлага нейната западна граница да бъде по линията, която е определена от Цариградската конференция за западна граница на Източна България, т.е. до р. Искър (д.р. т.е. линята Искър-Места). А останалата част на югозапад от тази линия съгласно английските условия трябва да се върне обратно под пряката власт на султана. „Аз се стараех всячески, пише Шувалов, да задържам англичаните в правилен път, като постоянно ги заплашвах с Бисмарк. Последният вече знаеше за предявените условия от Англия в началото и само при тези условия се беше съгласил да свика международен конгрес.“

По повод на допълнителните уточнения, които прави Солсбъри за българските граници, Милютин пише в дневника си: „*Излиза, че Англия предлага линията, която отделя България от Македония (както предложи Андраши), обаче Андраши допускаше България до Егейско море и не искаше разделянето ѝ на две части. Следователно английските условия, на конто сега се съгласяваме, са още по-тежки по отношение на България. Единствената ни утеха е, че Англия е съгласна да ни подкрепи по останалите постановления на Санстефанския мир, а най-важното е, че не лишава Черна гора от море и ни отстъпва Батуми.*“

След безуспешните опити да бъдат постигнати някои териториални придобивки за България руското правителство в края на краищата се съгласява с английските искания. По указание от Петербург на 30 май 1878 г. Шувалов подписва тайно споразумение с Англия за ревизия на Санстефанския мир. Споразумението почива върху изложената по-горе компромисна платформа, предварително съгласувана между двете правителства.

С това съдбата на Санстефанския мир е фактически предрешена. Предстоящият конгрес в Берлин трябвало само да санкционира и да съгласува между силите съществуващото принципно англо-руско споразумение. Задачата на Берлинския конгрес е да доуточни някои второстепенни неща, като например: да очертае в детайли новите граници, да реши към коя част на България ще се присъедини Софийският санджак, на кого да се даде Варна, какъв да бъде срокът на временното руско управление в България и други спорни въпроси от подобен характер.

Тези второстепенни въпроси обаче също не са маловажни. Те дават достатъчно поводи и основания за разногласия и спорове между великите сили по време на конгресните заседания. Все пак в станалите бурни разисквания на Берлинския конгрес има неща, конто будят недоумение. Борбата между представителите на Русия и Англия се

води с толкова голямо ожесточение, сякаш между тях не е съществувало никакво тайно споразумение. Както английските, така и руските пълномощници повдигат въпроси, конто съвсем ясно и недвусмислено са формулирани в споразумението от 30 май.

Такъв е случаят например, когато англичаните започват да оспорват на Русия отстъпката на град Батуми, а руската делегация предлага подялбата на България да не бъде хоризонтално по Стара планина, а вертикално, съгласно решенията на Цариградската конференция.

И още нещо. Що се отнася до разискванията по т.нар. второстепенни въпроси, буди недоумение, че английската делегация прави постоянно драстични обструкции по най-дребни въпроси, водейки пазарлъци за всяка ивица българска земя. Понякога дори става спор за няколкостотин метра. Същата дребнавост забелязваме и в споровете относно срока на временното руско управление. Английската делегация така решително възразява срещу руските искания, сякаш от това зависи съдбата на Англия.

„Заслугата“ за тази прекомерно остра конфронтация между представителите на Русия и Англия по време на Берлинския конгрес принадлежи до голяма степен на княз Бисмарк.

Става дума за следното: Още на втория ден след откриването на конгреса в английския вестник „Глоуб“ се появява съобщение за тайното англо-руско споразумение от 30 май.[1358] Съобщението предизвиква бурно негодуване в Англия срещу правителството. Последното се оказва в деликатно положение. Върху него започват да се сипят упреци, че прави отстъпки на Русия и не отстоява достатъчно британските интереси. Опозицията използва разобличенията, проникнали в печата, и предприема силна атака срещу правителството. В най-тежко положение се оказва министърът на външните работа Солсбъри, чийто подпис стои под англо-руското споразумение. Солсбъри дори е готов да подаде оставката и поемайки вината върху себе си, да освободи правителството от ангажиментите към Русия, произтичащи от сключеното споразумение.

С цел да смекчи поне отчасти неприятните последици от разкритията на вестник „Глоуб“, английската делегация в Берлин започва да проявява прекомерно усърдие в своята враждебност към Русия, заемайки най-непримирима позиция.

Разкритията на в-к „Глоуб“ намират неблагоприятен отзвук и в Русия, където също събуждат недоволство към правителството. Славянофилските политически групировки започват да отправят нападки по адрес на Шувалов, смятайки, че отстъпките на Англия са лично негова инициатива. Това принуждава Шувалов да заеме една по-рязка позиция спрямо Англия на конгреса и да опровергава, доколкото е възможно, впечатленията от компрометиращите съобщения, проникнали в печата. Изобщо можем да кажем, че разкритията на в-к „Глоуб“ сериозно затрудняват деловата работа на Берлинския конгрес, предизвиквайки прекомерно напрежение в англо-руските отношения. Както руските, така и английските пълномощници по време на заседанията със своето поведение се стараят по демонстративен начин да покажат, че между Англия и Русия няма тайна предварителна уговорка и че всички въпроси се решават в Берлин при условията на тежка дипломатическа борба.

Случаят с в-к „Глоуб“ е известен в историческата литература, посветена на Берлинския конгрес. Почти всички автори, конто засягат този въпрос, са единодушии в

[1358] К. Косев греши, първата публикация на споразумението „Солсбъри-Шувалов“ е в следващия ден 31 май, след подписването му, т.е. две седмици преди началото на конгреса. Допълнителните копия са направени от Чарлз Марвин, преписвач на документи във „Форин офис“, преводач на съобщения от Русия и „доставчик“ на новини за вестник „Глоуб“. Още вечерта на 18 (30) май текстовете на двата протокола лежат на бюрото на редактора на „Глоуб“. И след известно време Марвин получва чек за 20 лири. А в началото на конгреса, вестникът го припомня на обществеността, естествено гонейки сензацията. (б.р.)

констатацията, че инсинуациите на в-к „Глоуб“ са дали неблагоприятно отражение върху хода на преговорите по време на конгресните заседания. Същевременно обаче в литературата не е даден отговор на въпроса кой стой зад разкритията на „Глоуб“. Обикновено този факт се разглежда като нещо случайно, като една журналистическа инициатива, целяща да предизвика само сензация. Но дали това е така? Ние имаме всички основания да смятаме, че в случая не става дума за невинна журналистическа сензация. Едва ли може да има колебание, че зад разкритията на „Глоуб“ стой не друг, а Бисмарк. Защо нашите съмнения се насочват към германския канцлер? Първо, защото той единствен освен двете заинтересовани страни е знаел за това споразумение, и второ, защото той единствен е можел да извлече най-голяма полза от въпросната инсинуация.

За англо-руското тайно споразумение от 30 май знаят само няколко души в Петербург и Лондон, конто били пряко ангажирани с него. Изключено е да се допусне, че тези хора ще рискуват политическата си кариера така лекомислено, издавайки държавна тайна от най-голямо значение за интересите на двете държави. Нека по повод на това си припомним предупреждението, което прави Шувалов на Бисмарк, посвещавайки го в тайната: „Помолих Бисмарк да пази в най-строга тайна моето съобщение, защото достатъчно е да се появи нещо в печата, и това ще предизвика скандал... Бисмарк обеща, че ще запази тайната, като няма да каже дори на кайзера и Бюлов.“

А нека сега да видим кои причини са накарали Бисмарк да не изпълни даденото обещание. Както вече имахме възможност да се убедим, германският канцлер посреща известието на Шувалов за тайното споразумение между Англия и Русия с голяма изненада и явно раздразнение. Шувалов специално подчертава този момент: „Бисмарк остана крайно удивен от умереността на Англия... Лицето му издаваше едва скрито разочарование.“[1359]

Изобщо германският канцлер е много разтревожен от факта, че руското правителство противно на съветите и препоръките от Берлин за споразумение с Виена предпочита да се договори с Англия. Още по-обезпокоително, руското правителство преговаря с Англия без германско посредничество. Всичко това се сторва на Бисмарк твърде опасно и подозрително. Той съзира в тези действия на Русия познатия стремеж на Горчаков за елиминиране на Германия дори с цената на големи жертви. Впрочем подозренията на германския канцлер са съвсем основателни.

Отдавайки предпочитанията си към споразумение с Англия, презумпцията на Горчаков е именно такава, да се ограничи ролята на Германия, международният престиж на която според него застрашително нараства. Съвсем не е случайно, че Горчаков отказва преговорите с Лондон да се водят чрез посредничеството на Бисмарк.

И така, германският канцлер преценява англо-руското тайно споразумение като един дипломатически неуспех за Германия. Преди всичко това споразумение е в пълно противоречие с основното тактическо изискване на Бисмарк за поддържане на постоянен конфликт между Петербург и Лондон по Източния въпрос. Но най-страшното е, че в споразумението явно се отразява антигерманската насоченост на Горчаковия политически курс. Във въображението на Бисмарк отново пропълзяват призрачните очертания на една коалиция срещу Германия. Наистина той е уведомен за това споразумение, но

[1359] Чарлз Марвин, категорично не може да предаде толкова секретна информация за 20 лири на собствена глава и очевидно го е направил с тайното съгласие на Дизраели и Солсбъри, защото така, те свалят от себе си отговорността да спазват споразумението с Русия и имайки дипломатическата подкрепа на Андраши, максимално притискат Русия до стената, което се вижда от хода на самия конгрес! Самият Бисмарк е много ядосан на въпросната публикация, защото затруднява конкретно неговата работа като председател на конгреса! (б.р.).

му е отнета възможността отблизо да следи англо-руските преговори, така както дотогава държи под контрол австро-руските.

Всичко това принуждава Бисмарк да предприеме незабавни контрамерки, за да парира в зародиш евентуално по-нататъшно сближение между Лондон и Петербург. За тази цел той отново използва своя стар изпробван специалитет – интригата.

Така се появява на бял свят сензационното съобщение във в. „Глоуб“ от 14 юни 1878 г., което блестящо изпълнява предназначението си.

Впрочем и по време на самия конгрес в качеството си на председател Бисмарк умишлено предлага такава процедура на деловите заседания, че споровете между Русия, Англия и Австро-Унгария, да бъдат безкрайни и нерезултатни. От такива съображения е продиктувано решението спорните въпроси да бъдат обсъдени в частни заседания от комисия с участието на представители от трите най-заинтересовани страни: Русия, Англия и Австро-Унгария. Така Бисмарк изправя руския пълномощник граф Шувалов сам да се съпротивлява срещу представителите на Англия и Австро-Унгария.

„*Тези заседания, пише Шувалов, бяха непоносими за пълномощника на Русия. Аз... трябваше да се браня по цели часове от Лорд Биконсфилд и лорд Солсбъри, от една страна, и от граф Андраши и барон Хаймерле, от друга. Това положение беше непоносимо. Неведнъж предупреждавах княз Бисмарк, че ще се откажа и че моля да се внесе обсъждането на тези въпроси в общото събрание...*“

Трябва да изтъкнем обаче, че не само инсинуациите на германската дипломация са причина за политическото напрежение, съпътстващо заседанията на Берлинския конгрес. Затова много допринася и самата английска делегация, която също има интерес да усложнява колкото може повече нещата, преследвайки определена цел.

През цялото време на заседанията Дизраели-Биконсфилд тероризира конгреса със своето арогантно и предизвикателно отношение спрямо руските представители. По най-дребни поводи той шантажира, че ще напусне Берлин и ще провали конгреса. Оспорвайки всяко руско предложение, английската делегация се стреми да привлече около себе си пълномощниците на Франция и Австро-Унгария, а същевременно да създаде затруднения за Бисмарк, като го постави в деликатно положение между Виена и Петербург. Особено старание полага английската делегация да спечели на своя страна Австро-Унгария. Още на 6 юни, т.е. една седмица преди конгреса, е подписано тайно споразумение между Англия и Австро-Унгария за съвместни и съгласувани действия на конгреса срещу Русия. По силата на това споразумение Андраши се задължава безрезервно да поддържа английските атаки срещу Русия, в замяна на което му е обещана подкрепа по въпроса за присъединяването на Босна и Херцеговина към Австро-Унгария.

Изобщо обстановката на Берлинския конгрес е крайно неблагоприятна за Русия. Логично е да очакваме, че при тези обстоятелства руската делегация ще бъде принудена да прави нови допълнителни отстъпки на Англия както по основните, така и по второстепенните въпроси. Или, с други думи, съвсем логично би било да предположим, че ожесточените английски атаки срещу Русия по време на конгреса имат за цел да извоюват нови отстъпки от Петербург, надхвърлящи условията на споразумението от 30 май.

А може да допуснем, че английската делегация е целяла само да наложи своите искания при решаването на всички останали, т.нар. второстепенни въпроси. И като имаме предвид политическото надмощие на английската делегация на конгреса, защото се е ползвала от поддръжката на френските и австроунгарските представители, следва да очакваме, че Англия постига целите си. Ако обаче внимателно анализираме решенията на Берлинския конгрес, ние с изненада ще констатираме, че в общи линии английското правителство остава вярно на тайното англо-руско споразумение, т.е. че конгресните решения по основните въпроси почти с нищо не надвишават рамките на споразумението от 30 май.

А що се отнася до другите, т.нар. второстепенни въпроси, Русия успява почти във всички случаи да наложи своите становища. Този факт буди голямо недоумение, защото излиза, че яростните атаки на английската дипломация не довеждат до някакви съществени резултати въпреки английското политическо превъзходство и затрудненото положение на Русия.

Недоумението ни още повече нараства, като имаме предвид факта, че след конгреса Дизраели-Биконсфилд триумфално се завръща в Лондон със самочувствието, че е постигнал голяма дипломатическа победа. Всичко това ни подсказва, че в драматичните схватки с Русия по време на Берлинския конгрес английската дипломация преследва някакви други, много по-значими цели, конто са постигнати независимо от обсъжданите делови въпроси и взетите решения.

А за това, каква е тази цел, научаваме от самия Дизраели. В една своя реч през 1880 г. във връзка с парламентарните избори в Англия, давайки отчет за външнополитическата дейност на правителството, той между другото заявява: „*Нашата първа и най-важна цел на Берлинския конгрес беше да строшим врата на Съюза на тримата императори, да го направим невъзможен завинаги. Тази наша цел е напълно постигната, въпреки, че това не се вижда в протоколите на конгреса.*“

Всъщност Дизраели действа точно в духа на традиционната английска политика. Английската външнополитическа стратегия винаги се заключава в това да не допусне изграждането на силен политически съюз на континента с участието на две или повече велики сили, което нарушава европейското равновесие и застрашава британските интереси. Затова, още с възникването си обединена Германия предизвиква голяма загриженост в Лондон. Съвсем не е случайно, че Дизраели изпитва голяма ненавист към Бисмарк. Още когато става министър-председател през 1874 г., по повод на Френско-пруската война Дизраели заявява: „*Тази война въплъщава в себе си всички елементи на германската революция през последното столетие. Ние виждаме пред нас един нов свят..., един непознат обект, една опасност. Европейското равновесие е напълно разрушено и Англия е тази, която най-болезнено ще понесе неприятните последици от настъпилата промяна в Европа.*“

Създаденият впоследствие от Бисмарк, Съюз на тримата императори потвърждава опасенията в Лондон и още повече засилва тревогата край Темза. От този момент Дизраели поставя като основна стратегическа задача във външната политика на възглавяваното от него правителство да провали на всяка цена Съюза на тримата императори. Това именно той успява да постигне на Берлинския конгрес. Напрегнатата политическа атмосфера, която английската делегация съзнателно поддържа в Берлин, има точно такава тактическа цел. *Не един път Дизраели споделя пред своите приближени, че за британските интереси не е от толкова голямо значение къде точно ще минава българската граница. Без особено значение е също и това, на кого ще принадлежи Варна или Софийският санджак. Но много важно е в дискусиите по тези въпроси да се получи така, че да бъде посято семето на раздора между силите от Съюза на тримата императори*.

Както виждаме, Берлинският конгрес се превръща във фокус, в който се кръстосват по най-невероятен начин сложните и противоречиви интереси на великите сили. Конгресът протича под знака на голямата политика, а Източният въпрос, централната тема на дневния ред, се оказва само повод, само една част от общия комплекс на световните проблеми. Всяка от силите разиграва сложни политически комбинации, насочени към решаването на глобални стратегически задачи в зависимост от интересите си. На практика се получава така, че деловите конгресни заседания се превръщат в емоционални театрални зрелища за прикритие на истинските цели и намерения, за залъгване на народите, чиято участ е предмет на решаване. Почти всички въпроси, които трябва-

ло да бъдат обсъдени и решени на конгреса, са били предварително решени чрез тайни двустранни споразумения или задкулисни преговори на четири очи в кулоарите на конгреса. Не случайно турските делегати в Берлин с изненада констатират, че всичко е решено, без някой да ги пита. Когато те правят опит да изразят своето мнение по някой въпроси, Бисмарк с безцеремонна откровеност троснато им заявява: „*Ако вие си въобразявате, че конгресът се е събрал заради Турция, дълбоко се заблуждавате. Санстефанският договор може да остане така, както е изработен, ако не засягаше някой въпроси, които интересуват Европа.*“

Няколко години по-късно, коментирайки германската позиция на Берлинския конгрес, със същата откровеност Бисмарк пише до своя държавен секретар: „*Когато решихме да свикаме конгреса през 1878 г., ние съвсем нямахме предвид интересите на България, а се ръководехме изключително от нашите интереси. А, както е известно, нашите интереси тогава налагаха да се съобразим с желанията на Русия... За Германия няма абсолютно никакво значение дали България ще е малка, или голяма. Дори в границите си от Сан Стефано тя не представлява някакво неудобство за нас.*“

Нека видим сега по-конкретно каква е позицията на германския канцлер в хода на Берлинския конгрес. Веднага трябва да изтъкнем, че тя е подчинена изцяло на същите тактически изисквания, които определят политиката му и в предходния етап от развоя на източната криза. Уточнявайки тактиката на германската дипломация, Бисмарк я формулира по следния лаконичен начин: „На конгреса ние ще гласуваме с Русия по българския въпрос, с Австро-Унгария – за Босна и Херцеговина, и с Англия – за о-в Кипър[1360].“ Тази формула е в пълно съответствие със стария план на канцлера за подялба на Османската империя между силите съперници. През цялото време на конгреса Бисмарк неотклонно се придържа към тази тактика и всички негови действия са подчинени на нея.

В литературата, посветена на Берлинския конгрес, са изказани най-разнообразни мнения. Повечето автори застъпват схващането, че Бисмарк определено е отдал своите предпочитания в полза на Австро-Унгария, преориентирайки се окончателно към сближение с Виена.

Това становище обаче не е обосновано. Наистина Бисмарк обещава на Андраши, че ще подкрепи искането му за анексия на Босна и Херцеговина, а впоследствие изпълнил обещанието си. Но с това фактически се изчерпва благоразположението му към Австро-Унгария. Общо взето, можем да кажем, че по време на конгреса Бисмарк се отнася резервирано към Андраши. Последният забелязва това и реагира твърде болезнено. В своите доклади от Берлинския конгрес до императора, Андраши неведнъж с ревност отбелязва, че Бисмарк дори не скрива предпочитанията си към Русия и благосклонното си отношение към Александър II.

На 26 юни 1878 г. например в своя секретен доклад до Франц Йосиф, Андраши съобщава: „*Бисмарк е настроен във висша степен антитурски и изцяло се намира под влиянието на Шувалов*“. Във връзка с песимистичните доклади на Андраши за поведението на Бисмарк, Франц Иосиф отговаря на своя пълномощник в Берлин следното: „Както личи от докладите Ви, Вашите отношения с Бисмарк са твърде хладни. Неговото държание ми се струва прекалено пруруско.“

За отношението на Бисмарк към Андраши по време на Берлинския конгрес интерес представляват впечатленията на италианския пълномощник граф Луиджи Корти. В спомените си Корти пише: „*Княз Бисмарк показа учудваща енергия за спасяването на мира... Най-строго и дори заплашително той се отнасяше спрямо турците... Той и*

[1360] Предаването на Кипър на Англия изобщо не е обсъждано на конгреса, тъй като не засяга останалите сили и Дизраели няма нужда от тяхното одобрение. (б.р)

тогава симпатизираше най-много на Русия, въпреки че не искаше да се раздели с Андраши...“

Веднъж, след едно от заседанията, Бисмарк се изказа със саркастична ирония по адрес на граф Андраши. Ставаше дума за това, че, Андраши иска анексирането на Босна и Херцеговина, но се мъчи това да стане някак тъй, уж по настояване на Европа. По този повод германският канцлер ми каза: „*Виждате ли, графе, онова печено гълъбче, сочейки с пръст Босна на картата, Австрия иска да го глътне, но чака то само да хвръкне в устата ѝ. Но и това не е достатъчно, трябва някой да ѝ отвори устата насила.*“

Впечатлението, че на Берлинския конгрес Бисмарк е ориентиран към Виена, може би се дължи на факта, че Австро-Унгария е сравнително по-облагодетелствана, получавайки по-голяма плячка благодарение на активното германско съдействие.

А напротив, Русия е чувствително ощетена с ревизията на Санстефанския договор и орязването на България, което автоматично също се приписва като „заслуга“ на германския канцлер. Подобно впечатление е явно погрешно. Добре известно е, че Бисмарк е прекалено щедър, когато ставало дума да предлага чужди владения и специално султанските. Той е готов да раздаде великодушно земите на Османската империя с еднаква отзивчивост към Петербург и Виена. Нека си припомним неговия план за подялба на Балканите между Австро-Унгария и Русия, при която Австро-Унгария трябвало да получи западната, а Русия източната половина. Бисмарк няма нищо против Русия да има влияние над цяла България в нейните санстефански граници, а дори допуска тя да контролира и Цариград. И ако това не е могло да се осъществи, то се дължи единствено на несъгласието и противодействието от страна на главните съперници на Русия, Англия, Австро-Унгария, а отчасти и Франция. Следователно, когато мерим благосклонността, проявена от германското правителство на Берлинския конгрес към двамата си партньори, трябва да изхождаме не от размера на плячката, която Бисмарк е готов да им предостави, а преди всичко от степента на неговите усилия, необходими, за да задоволи исканията на Виена и Петербург.

Разглеждайки нещата в такъв аспект, трябва да кажем, че за германския канцлер не представлява никаква трудност да удовлетвори претенциите на Австро-Унгария за анексия на Босна и Херцеговина. Известно е, че по този въпрос Виенският кабинет постига предварително съгласието на Лондон и Петербург чрез тайни споразумения. Единствено Високата порта и Италия правят опит да възразят, но техните възражения, естествено, не представляват никаква пречка. Така че Бисмарк сравнително лесно изпълнява обещанието си за подкрепа на Австро-Унгария по въпроса за анексията на Босна и Херцеговина.

Доста по-различно стоят нещата, що се отнася до поддръжката, която той обещава на Русия по българския въпрос. Съгласно тактическата формула на Бисмарковата дипломация, Германия трябва да гласува на Берлинския конгрес с Русия именно по въпросите, засягащи България. А тези въпроси, както знаем, съставляват ядката на спора между Русия, от една страна, и Англия и Австро-Унгария от друга. Точно по тези въпроси стават най-оживени дебати на конгреса.

Действайки според предварително набелязаната тактическа програма, въпреки създалата се сложна политическа обстановка, на конгресните заседания Бисмарк подкрепя руските искания по всички спорни въпроси относно България. Фактически именно благодарение на активното му съдействие като председател на конгреса, руската делегация успява да се пребори с яростното противодействие на английските и австро-унгарските пълномощници, налагайки своите искания и предложения по почти всички т.нар. второстепенни въпроси, конто не са фиксирани в англо-руското тайно споразумение от 30 май и трябва да бъдат уточнени и решени на конгреса.

Най-напред Бисмарк оказва съдействие на руската делегация по един съществен процедурен въпрос относно това, как да бъдат вземани конгресните решения. Английските пълномощници настояват решенията по отделните въпроси да се вземат с мнозинство. Смисълът на това предложение е Англия да си осигури предимство пред Русия, защото за английската делегация никак не е трудно да постигне мнозинство при гласуванията. Руската делегация обаче се възпротивява, настоявайки решенията на конгреса да се вземат само с пълно единодушие. Бисмарк подкрепя руското становище, заявявайки, че конгресът не е съдебна зала и не може въпросите да се решават с гласуване, защото при това положение мнозинството винаги ще диктува волята си над малцинството. Конгресът приема руското предложение.

Голям спор възниква относно Софийския санджак, дали да бъде към Княжество България, или към Източна Румелия. В англо-руското споразумение по този въпрос се казва, че Княжество България ще се простира „между Дунав и Стара планина“. Тази формулировка дава основание на английската делегация да твърди, че Софийският санджак, намирайки се южно от Балканския хребет, следва да принадлежи към Източна Румелия. Руската делегация настоява Софийският санджак да остане в Княжество България. Бисмарк се намесва в спора на страната на Русия. Той съветва Шувалов да се позове в аргументацията си на труда на немския учен-геолог Хохщетер, според когото Ихтиманските възвишения на югоизток от София по своя минерален състав не се различават от скалната маса на Балкана и по силата на това обстоятелство Софийската област можела да се смята за част от пространството между Дунав и Стара планина. Шувалов възприема съвета му и мотивира руското искане по този начин. Английските пълномощници продължават обаче упорито да възразяват. Тогава Бисмарк се намесва енергично в полза на руското искане. По негово настояване е решено Софийският санджак да остане към Княжество България.

Много спорове стават за Варна. Те са предизвикани от турската делегация, която иска Варна да остане под властта на Турция[1361]. Англо-руското споразумение не предвижда нищо по този въпрос, но тъй като градът се намира между Дунав и Балкана, той автоматично влиза в територията на българското княжество. Турската делегация иска от Англия териториална компенсация заради окупацията на о-в Кипър по силата на подписаното тайно англо-турско споразумение. Турските пълномощници предявяват дори още по-големи претенции, като искат територията на Княжество България да бъде ограничена на изток до р. Янтра. Солсбъри не се съгласява с това искане, изтъквайки, че това е невъзможно поради постигнатата вече уговорка с Русия. Той обаче се съгласява да подкрепи турските претенции за Варна. От своя страна Австро-Унгария също обещавала на турските делегата, че ще подкрепи техните искания за Варна, ако Турция се съгласи да отстъпи на Хабсбургската империя освен Босна и Херцеговина още Новопазарската област между Сърбия и Черна гора.

Така турската делегация успява да си осигури поддръжката на Лондон и Виена по въпроса за Варна. По силата на това задкулисно споразумение английската делегация предлага на конгреса град Варна заедно с неговия хинтерланд да остане под властта на султана. Естествено, руският пълномощник решително възразява срещу това неочаквано предложение, което е в разрез с англо-руското споразумение. По този въпрос започват нескончаеми спорове. Накрая Шувалов е принуден да се обърне за съдействие към Бисмарк. На 27 юни късно вечерта „железният канцлер“ неочаквано се явява в резиденцията на турската делегация, облечен в параден мундир и с каска, което придава официален характер на визитата и го прави по-внушителен. Той отправя към турските дипломати следния строг ултиматум: „*Варненската крепост трябва незабавно да бъде*

[1361] Защото руските войски така и не превземат града. (б.р.)

предадена на Русия. Това трябва да стане в най-кратък срок. Варна е безвъзвратно загубена за Турция и ако турските делегата продължават да упорстват по този въпрос, те само ще навредят още повече на своята кауза“.

След този доста груб ултиматум турската делегация се отказва от искането си и въпросът за Варна е решен благоприятно за Русия.

Друг въпрос, който събужда много остри пререкания на конгреса между Англия и Русия, се отнася до статута на Южна България. Английската делегация се старае всячески да сведе до минимум автономията на споменатата област. В този смисъл английските пълномощници предлагат дори да се промени името на областта, така че да се заличи всичко, което напомня, че тя е част от България. Така се появява предложението Южна България да се нарича Източна Румелия.[1362] Освен това английските представители настояват Източна Румелия да бъде под пряката власт на султана, който да има право да държи там войска и да се грижи за защитата на нейните морски и сухопътни граници. В най-общи линии английските предложения са в духа на англо-руското тайно споразумение. Руската делегация обаче се старае при конкретното решаване на въпроса да постигне максимални придобивки с оглед възможната по-голяма автономия на Южна България. Бисмарк подкрепя руското становище. На пленарното заседание той заявява, че в качеството си на германски представител не може да остане неутрален по този въпрос. Инструкцията, която получил от кайзера, изрично го задължавала да направи всичко необходимо, за да се осигурят на християните поне онези права, конто произтичат от решенията на Цариградската конференция. Според него е недопустимо в Източна Румелия, където населението е християнско, да има войска от мюсюлмански произход. А по силата на обстоятелствата турската войска винаги е била и щяла да си остане мюсюлманска. Затова Бисмарк заявява, че посреща руските поправки към английските предложения със съчувствие и ще съжалява, ако те не бъдат приети от конгреса.

Спор възниква и по въпроса за начина, по който трябвало да бъде избран българският княз. Английските представители искат този въпрос да се решава чрез гласуване с мнозинство. Руската делегация, напротив, предлага изборът на княз да става с единодушното съгласие на всички велики сили. Солсбъри възразява срещу руското предложение под предлог, че ще настъпи анархия, вследствие на която изобщо да не може да се избере княз на България. Бисмарк се намесва в спора, като подкрепя руското становище. Той отговаря на Солсбъри, че е възможно да възникнат мъчнотии при избора на български княз, но конгресът не може да предотврати всички евентуални опасности на бъдещето. По негово настояване е решено българският княз да се избере със съгласието на всички велики държави.

Особено остри спорове стават във връзка със срока на руското временно управление в България. Английската и австро-унгарската делегация излизат със съгласувано общо становище, според което предвиденият от Санстефанския договор 2-годишен срок на руската окупация в България трябва да се съкрати до 6 месеца. Шувалов остро възразява на това предложение. Руската делегация е готова да отстъпи от постановленията на Санстефанския договор по този въпрос, но категорично отказва да се съгласи с минималния срок от 6 месеца. Бисмарк се солидаризира със съображенията на Шувалов и изразява готовност да гласува за приемане на руските предложения. В изказването си по този повод той изтъква, че съществуват големи трудности в устройството на една нова държавна институция, което налага да се предвиди по-продължителен срок. Поради това „аз смятам, казва Бисмарк, че едно продължение на срока на руската окупация в

[1362] Това название е предложено от Солсбъри още при преговорите със Шувалов в Лондон, на което руският посланик реагира с ирония, казвайки му, че най-добре е да се нарекат двете български области „България – доволна“ и „България – недоволна“. (б.р.)

България е съвсем уместно и необходимо. Германското правителство поддържа това руско предложение, без да уточнява срока на окупацията.“

След станалите оживени дискусии по този въпрос Бисмарк в качеството си на председател съобщава, че Германия и Италия се обявяват в подкрепа на руските предложения, а Австро-Унгария е готова да се присъедини към тях. Във връзка с това той апелира към Англия и Франция да не възразяват срещу руското становище. В края на краищата конгресът приема компромисно решение, срокът на временното руско управление в България да продължи 9 месеца след подписването на Берлинския договор.

Освен около проблемите, свързани с България, руската делегация прибягва до съдействието на германския канцлер по още два първостепенни въпроса, конто възникват неочаквано на конгреса, предизвиквайки голяма тревога в Петербург.

Става дума за внезапния отказ на английската делегация да отстъпи Бесарабия и Батуми на Русия, както е предвидено в тайното англо-руско споразумение. Отказът на Англия да изпълни дадената дума се обяснява със споменатото съобщение във в-к „Глоуб“. На пленарното заседание Дизраели възразява срещу присъединяването на Бесарабия към Русия под предлог, че това щяло да затрудни свободното търговско корабоплаване по Дунав. Сериозно обезпокоени от изказването на английския премиер, руските представители алармират Бисмарк, искайки незабавно неговото застъпничество. Той се отзовава на молбата и заявява в изказването си на конгреса, че споделя мнението на Биконсфилд, за свободното корабоплаване по Дунав, но не вижда никаква връзка между този въпрос и връщането на Бесарабия към Русия. Според него връщането на Бесарабия на руската империя е отдавна назряла необходимост. Това ще заздрави още повече Парижкия мир от 1856 г., защото ще премахне една несправедливост, която засяга честта на руския монарх. „Аз се страхувам, добавя Бисмарк, че ако ние откажем да удовлетворим историческото право на Русия спрямо Бесарабия, рискуваме да осъдим на нетрайност решенията на сегашния конгрес... Делото на конгреса не може да бъде трайно, ако една велика сила, каквато е Русия, бъде уязвена в нейното достойнство... Ето защо аз изцяло подкрепям мнението на княз Горчаков и настоявам още днес да сложим край на този въпрос.“

Във връзка с въпроса за Бесарабия на конгреса възникват трудности и от румънска страна. Окуражени от английската подкрепа, румънските делегати[1363] в Берлин протестират срещу предаването на

Бесарабия на Русия и отказват да се съгласят с предложените им териториални компенсации в Добруджа. По този повод Бисмарк се среща с Братиану, на когото казва, че Румъния трябва на всяка цена да се споразумее с Русия за отстъпването на Бесарабия. На пленарното заседание в речта си той заявява: „Ние ще бъдем доволни, ако Румъния се съгласи с предложените ѝ компенсации в замяна на Бесарабия... Колкото и големи да са нашите симпатии към Румъния, чийто крал произхожда от фамилията на германския император, аз не мога да постъпя другояче освен в името на общата полза.“

Много по-труден за уреждане се оказва обаче въпросът за Батуми. Англичаните проявяват неочаквано голяма непримиримост. Солсбъри заявява, че се отказва от подписа си под англо-руското споразумение и че е готов дори да си даде оставката. Положението става твърде критично. Разтревожен, Шувалов се обръща към Бисмарк и му казва, че е дошъл момента, когато германското правителство трябва на дело да даде доказателства за обещаната подкрепа. Бисмарк се съгласява да услужи. Той веднага се явява пред Дизраели в Кайзерхоф (резиденцията на английската делегация) и в твърде категорична форма заявява, че Германия ще смята нарушението на англо-руското споразумение от 30 май от английска страна за нелоялна постъпка спрямо Германия. За-

[1363] Няма румънски делегати на конгреса, има румънски представители (Братияну и Когълничану) които еднократно са изслушани, без да имат право на мнение или глас. (б.р.)

щото, добавя канцлера, само при това условие германското правителство се е съгласило да свика Берлинския конгрес и да участва в него. Намесата на Бисмарк дава резултат.

Както отбелязва Шувалов, само два часа след неговото посещение в Кайзерхоф английската страна отстъпва по въпроса за Батуми и инцидента е приключен.

Изтъкнатите по-горе примери за оказаното на Русия съдействие от Бисмарк показват, че Андраши има известии основания, когато ревнува, подозирайки го в предпочитания към Петербург. С подобии впечатления остават в Лондон, Париж, Рим, Цариград и Букурещ.

Италианският дипломат Криспи например пише: „Единствената грижа на Бисмарк по време на конгреса беше да подкрепи руските интереси, стараейки да спечели благодарността на Петербург. Англия получи Кипър, Франция – Тунис[1364], Австрия – Босна и Херцеговина, а Италия – нищо."

На 22 юни 1878 г., т.е. по време на конгреса, Солсбъри отбелязва в писмо: „*Съвсем очевидно е, че Германия проявява повече склонност към Русия, но се стреми да запази мира.*" Английският посланик в Цариград, Леърд, когато научава за решенията на конгреса и поведението на Бисмарк, реагира бурно: „*Русия спечели всичко, дори повече, отколкото очакваше, само с помощта на Германия. Интересите на Англия и на останалите сили сякаш нямаха никакво значение за Бисмарк и бяха просто пожертвани от него.*"

Целият френски печат и на първо място в-к „Журнал де деба" в дните към края на конгреса отправят остри упреци по адрес на френските пълномощници в Берлин, че се оставили да бъдат изиграни от Бисмарк, който действал в полза на Русия. Румънският крал Карол в спомените си отбелязва: „По всички точки от българския въпрос, Русия бе подпомогната от Бисмарк... За съжаление германското правителство се отнесе зле с Румъния[1365], отдавайки недвусмислено предпочитанията си към Петербург."

А сега нека видим как е оценена ролята на германската дипломация по време на Берлинския конгрес в Петербург. В спомените си по-късно Шувалов пише: „*На конгреса аз постигнах санкционирането на всички съществени точки, конто се съдържаха в дадените ми инструкции от императора... Това аз постигнах до голяма степен с помощта на Бисмарк... Бисмарк председателстваше с известна военна строгост, но всички бяха доволни от него.*"

Непосредствено след конгреса, на 22 юли, германският шарже д'афер в Петербург Берхем докладва на Бюлов: „*Днес разговарях с Шувалов, който от името на императора и от свое име изказа сърдечна благодарност за помощта, която Бисмарк е оказал на руската делегация по време на конгреса. Той подчерта, че без помощта на Германия, Русия е щеше да стигне до гибелна война. Бисмарк винаги му се притичвал на помощ в най-критичните минута за преодоляване противодействието на Англия и Австро-Унгария. Шувалов добави, че по всички възлови въпроси германското правителство е гласувало с Русия.*"

Под различна форма и други висши руски държавници, общо вето, също изразяват своето задоволство от решенията на конгреса и от съдействието на Германия. Между тях са великият княз Константин Николаевич, Милютин, Жомини, Гирс, а дори и Горчаков. Така например на 23 юли Берхем докладва, че Горчаков лично изразява пред него благодарност за германската подкрепа специално по въпроса за Батуми. Няколко дни по-късно Берхем съобщава: „Гирс изрази пред мен надежда, че Русия ще може от-

[1364] Тунис изобщо не е обсъждан на конгреса. Бисмарк само намеква на френските делегати, че могат да се възползват от ситуацията като окупират Тунис, намиращ се под формално османско васалство. И Франция прави това през 1881 г. (б.р.)

[1365] Нагъл румънски шовинизъм! (б.р.)

ново да разчита на германската помощ, което означава, че той също признава нашето съдействие на конгреса.“

Веднага прави впечатление, че доволни от решенията на конгреса са главно онези политически дейци в Петербург, конто застъпват преди това тезата за малката война и умерен мир. Към тях впоследствие се присъединява и царят.

Решително осъждат резултатите от Берлинския конгрес: царицата, престолонаследникът, Игнатиев, част от военните начело с генерал Анучин и цялата славянофилска политическа групировка, която доминира в хода на Руско-турската война. Още докато заседава конгресът в Берлин, а особено след това, тази политическа групировка разгръща мощна кампания срещу правителствената политика на компромиси и отстъпки пред Западните сили, в защита на резултатите от войната и Санстефанския договор. Тази кампания постепенно набира инерция и все повече се разраства, създавайки силно обществено мнение в страната. На дневен ред изниква въпросът: кой е виновен за унищожаването на Санстефанския мир и за печалните последици от победоносната война?

Погледите на обзетата от бурни политически страсти публика се насочват към Бисмарк и към политиците дипломати, т.е. към руско правителство и Горчаков. При тази напрегната политическа атмосфера, когато славянофилската партия отново добива надмощие и преминава в настъпление, всяка от уличените във вина страни предприема контрамерки, за да парира обвинението, като го насочи в желаната посока.

Както Бисмарк, така и Горчаков още преди това са съвсем наясно, че след Берлинския конгрес непременно ще имат големи неприятности с ентусиазираната славянофилска партия в Русия. Затова и двамата своевременно обмислят някои профилактични мерки, за да отклонят острието на бурните атаки в посока към съответния политически противник, т.е. Горчаков срещу Бисмарк, а Бисмарк, срещу Горчаков.

Да видим най-напред как реагира руското правителство и лично Горчаков. По своята същност решенията на Берлинския конгрес са точно в духа на Горчаковата теза за малката война и умерения мир. Наистина руското правителство полага максимални усилия да спаси каквото може от Санстефанския договор и успява да постигне това дотолкова, доколкото позволява сложната политическа обстановка. Но постигнатото на Берлинския конгрес напълно отговаря на предварително набелязаната цел с оглед интересите на Русия в глобален външнополитически мащаб. Нека си припомним думите на Жомини до Гирс от 30 юни 1878 г.: „Ако ние успеем да получим Бесарабия и Батуми, това ще бъде достатъчно да сме доволни от Берлинския конгрес въпреки ревизията на Санстефанския договор.“

В същия смисъл са и разсъжденията на Горчаков: „Подписвайки Санстефанския мир, ние се оказахме в крайно тежко положение. Русия трябваше да пролива отново потоци кръв в името на човеколюбиви цели. Веднага се намериха войнствени съветници, конто твърдяха, че било позорно за победителя да се остави други да му налагат волята си, че може и трябва да воюваме с книжни пари, че Англия е слаба, а Австрия няма да посмее да воюва, и т.н. За щастие руското правителство не се поддаде на тази агитация. С Англия сключихме конвенцията, която доведе до Берлинския конгрес. От областта на филантропията решението на въпроса се пренесе на единствено правилната политическа почва. Последваха остри упреци срещу дипломатите, които със своята неспособност и отстъпчивост унищожавали плодовете на победата. Но следва да признаем, че ако е трудно да се запази умереност в тържеството, то още по-трудно е, когато си направил погрешна стъпка, да се върнеш на верния път.“

Както виждаме, Горчаков съвсем недвусмислено преценява Берлинския конгрес като „връщане на верния път“. Следователно дотолкова, доколкото Горчаков е доволен от резултатите на конгреса, той е доволен респективно и от съдействието на Бисмарк. Затова не е чудно, че непосредствено след конгреса Горчаков и неговите съмишленици

от руското държавно ръководство, включително и царят, изразяват своята благодарност на германското правителство.

Тяхната благодарност обаче се изказва някак скришом, на четири очи, само пред германските дипломати, без публична гласност. В същото време Горчаков прави опит да отклони от себе си недоволството на общественото мнение, като се присъединява и извлича полза от него. Затова той по време на конгреса в Берлин, под претекст на здравословни причини и на преклонната си възраст, не взема активно участие в деловата работа, предоставяйки всичко на Шувалов. Това му помага да не бъде така пряко ангажиран с взетите на конгреса решения. Минавайки постепенно на страната на недоволните, Горчаков се старае съвсем съзнателно да насочи гнева на руското обществено мнение срещу Бисмарк и Германия. Той се надява, че ще успее да охлади прогерманските настроения в руското държавно ръководство и да провали домогванията на Бисмарк към промяна на руския външнополитически курс в угода на Германия. Следвайки тази именно тактика, още на Берлинския конгрес, а и след това Горчаков съзнателно насърчава и дори понякога сам допринася за размаха на недоволството от конгреса, насочвайки умело стрелите срещу Бисмарк, без обаче да пощади и Шувалов, който е добре известен като личен приятел на немския канцлер и като поддръжник на идеята за ориентация на Русия към съюз с Германия.

За доказателство на горното твърдение ще посочим следното писмо на Радовиц от 23 юли с.г. до държавния секретар Бюлов: „Ние се надяваме, че мирът през последните два дни беше обезпечен. Бисмарк полага невероятни усилия в това отношение и само на него трябва да благодарим, че се стигна до споразумение. Но още отсега се вижда, че от руска страна получаваме малко признание. Започват да се появяват слухове, че уж Русия е претърпяла поражение на конгреса, а ние сме били виновни за това. Като че ли само от нас зависи признаването на Санстефанския мир и присъединяването на всички земи към Русия. В основата на тия слухове стой княз Горчаков. Той гледа да стовари всичката вина за неудачите на конгреса върху Шувалов и респективно върху Бисмарк.“

От своя страна Бюлов на 24 юни пише до посланика в Петербург Швайниц: „Задачата на Шувалов е много тежка. Ние сме единствените, конто го подкрепяме, а Горчаков се занимава само с интриги срещу нас.“

А сега да видим как Бисмарк реагира срещу заплахата да навлече срещу себе си гнева на руската славянофилска партия, или по-точно как възнамерява да се възползва от нейния гняв в борбата против Горчаков. Както вече бе изтъкнато, още далеч преди Берлинския конгрес германският канцлер предвижда, че унищожаването на Санстефанския договор неизбежно ще възбуди бурното недоволство на онези политически сили в Русия, конто започват и водят войната, стремейки се към радикално решение на Източния въпрос чрез пълна победа и блестящ мир.

С оглед на това едно от най-важните изисквания на неговия тактически план в хода на мирните преговори след Руско-турската война е да се възползва от недоволството на славянофилската партия за разправа с Горчаков, компрометирайки го пред руската общественост като главен виновник за унищожаването на Санстефанския мир. Или с други думи, Бисмарк възнамерява, както не един път преди това, да се възползва от стихията на славянофилското движение за целите на своята политика.

Как постъпва Бисмарк за реализирането на своя план? На Берлинския конгрес, чиито резултати предварително са в основни линии предрешени чрез англо-руското тайно споразумение от 30 май (а това споразумение е, както знаем, дело преди всичко на Горчаков), Бисмарк с усърдие помага на руската делегация по т.нар. второстепенни въпроси, чието решаване не изменя нещата по същество, т.е. при всички случаи Русия ще претърпи дипломатически неуспех. За този неуспех Бисмарк не може да носи вина, защото той демонстративно дава доказателства за добра воля, отзовавайки се на всяка

молба от страна на Шувалов. „*Нека някой ми посочи, казва Бисмарк по-късно, поне едно руско искане, което аз да не съм подкрепил*.“

И наистина трябва да признаем, че той помага на Шувалов, и то по един твърде драстичен начин, така че всички да забележат, а най-вече да забележат това царят и руските държавници. Не е случайно, че в Лондон, Виена, Париж, Рим, Цариград, Букурещ и навсякъде констатирали проруските настроения и действия на Бисмарк.

От своя страна руските държавници, особено пък тези, конто участват в делегацията на Берлинския конгрес, също не могат да не забележат и да не признаят този факт. Затова веднага след конгреса повечето от руските правителствени ръководители, включително и Горчаков, са принудени да изразят благодарност на германския канцлер. И той отдава голямо значение на това обстоятелство.

Германският шарже д’афер в Петербург получава специална инструкция внимателно да следи и съобщава кои руски държавници и по какъв начин изказват признателност за германското съдействие на конгреса. Самият Бисмарк публично афишира доста самодоволно и по драстичен начин заслугите си към Русия на конгреса. В една своя реч пред Райхстага по-късно той заявява: „*На Берлинския конгрес аз подкрепях буквално всяко руско искане, което ми ставаше известно. В най-критичните момента аз заставах винаги на руска страна... и действах така, сякаш бях четвъртият руски делегат на конгреса... Дори накрая си мислех: жалко, че вече имам най-високите руски ордени,... иначе щях непременно да ги получа сега. Без шега ще кажа, че с поведението си заслужавах такава награда повече, отколкото всеки друг чужд министър*.“

Но да видим дали Бисмарк действително чак толкова безрезервно подкрепя Русия. Сам той по друг повод признава, че действал на конгреса не като съюзник, а само като приятел на Русия. „*Аз се върнах, споделя той пред Сабуров (б. р. руският посланик в Берлин, заменил Убри) към ролята на приятел и смятам, че доказах това на конгреса. Но аз не можех да ви бъда съюзник, готов да върви с вас „в огън и вода“*.“

В спомените си Холщайн отбелязва: „*Бисмарк казваше пред мен, че той е помагал много на руските пълномощници по време на конгреса и че без неговите усилия те щяха да постигнат далеч по-лоши резултати. Това негово твърдение е безусловно вярно, но също така е вярно, че княз Бисмарк можеше да направи повече за Русия, ако искаше. Именно на това „повече“ разчитаха много в Петербург, но не го получиха*.“

Холщайн обяснява въздържаността на Бисмарк със стремежа му да си разчисти сметките с Горчаков. На същото мнение е и Шувалов. Последният, който иначе твърде възторжено оценява помощта на Бисмарк, в спомените си пише: „*Аз също мисля, че ние можехме да извлечем по-голяма полза от Германия, ако не беше Горчаков, на когото, справедливо или не, приписваха, че съзнателно кокетира с Франция, за да пречи на Бисмарк.*“

В стремежа си да компрометира Горчаков, германският канцлер не се ограничава само с пасивни действия, въздържайки се от по-активна подкрепа на руската делегация. В дните на конгреса той предприема поредната атака срещу него, възнамерявайки да го злепостави в очите на руската славянофилска партия, която междувременно започва вече своята кампания и търси виновника за дипломатическото отстъпление на Русия. Той иска да подскаже на Петербург, че ако някой е виновен за недостатъчната поддръжка на Германия, това е единствено Горчаков с неговия външнополитически курс. Бисмарк обаче не може да каже това открито. За тази цел той си служи с една твърде сложна и рискована комбинация.

Към края на Берлинския конгрес Бисмарк поканва на обяд известния английски журналист Бловиц, кореспондент на в-к „Таймс“ в Париж. Той иска да се възползва от услугите му, използвайки го като неволно оръжие. В хода на разговора Бисмарк уж

случайно изрича следната фраза: „*Сега княз Горчаков ще разбере какво ще му струва това, че през 1875 г. така дръзко се намеси срещу нас*.“

Бисмарк е напълно уверен, че тази фраза няма да остане незабелязана от опитния журналист, който търси компрометиращ материал, за да предизвика разрив в руско-германските отношения, нещо, за което отдавна мечтаят в Лондон. Няма никакво съмнение, че чрез Бловиц много скоро в цяла Европа, и най-важно, в Русия, ще научат кой е виновникът за руските неуспехи на Берлинския конгрес. Това е нещо като бомба със закъснител. След известно време бомбата наистина експлодира, но тя причинява по-големи поражения на своя инициатор в Берлин, отколкото на атакувания обект в Петербург. Бисмарк с напрегнато внимание следи какъв ще бъде ефектът от провокационната статия на кореспондента на „Таймс“, т.е. как ще реагира славянофилската публика. За негово най-голямо разочарование обаче ползата от този трик се оказва незначителна, и се получава обратен ефект. Горчаков понася някой доста остри упреци, но недоволството на общественото мнение се насочва главно към Германия. Думите на Бисмарк пред Бловиц по адрес на Горчаков са изтълкувани в смисъл на признание от страна на германския канцлер, че умишлено не е оказал достатъчна подкрепа на Русия. Това налива масло в огъня. Фактически от този момент антигерманската пропаганда в руския славянофилски печат рязко се засилва, а лично Бисмарк е обявен за главен виновник за руските неуспехи на конгреса. Този неочакван обрат на нещата означава на практика успех за Горчаков. Германският канцлер е сериозно обезпокоен от настъпилата развръзка и незабавно предприема контрамерки. Чрез пресцентъра на Министерството на външните работа в Берлин, Бисмарк дава инструкция на всички германски вестници, контролирани от правителството, да започнат кампания срещу Горчаков: „*Нашият печат, се казва в инструкцията, трябва да разобличава грешките на Горчаков, щом руският печат не прави това. Всяко замазване на неговите грешки е вредно за нас. Горчаков е истинско нещастие за Русия и нейните приятели.“*

Накрая обаче в инструкцията изрично се предупреждава, че всичко, което се казва по адрес на Горчаков, трябва да бъде в доброжелателен тон към Русия и специално към император Александър II.

Дирижираната кампания, която предприема Бисмарк срещу Горчаков чрез германския печат, също не дава някакви съществени резултати, а само още повече допринася за охлаждане на руско-германските отношения. Тогава Бисмарк прибягва до друга мярка. Той нарежда в правителствения официоз „Норд дойче цайтунг“ да бъде поместено съобщение за тайните споразумения, сключени от Горчаков с Австро-Унгария (Райхсщатското споразумение и Будапещенската конвенция), които дотогава представляват тайна за славянофилската публика. Руското правителство възразява срещу обнародването на въпросните секретни документи, които ще го компрометират. Но фактически точно към това се стреми Бисмарк. Поради този въпрос между Петербург и Берлин възниква спор. Посланик Швайниц е упълномощен да се яви при царя и да даде обяснения по повод съобщението в германския печат за тайните договори на Русия с Австро-Унгария. Пред Швайниц царят заявява: „*Аз не възразявам срещу напечатаното в „Норд дойче цайтунг“. За мен е ясно, че Бисмарк иска просто да се защити от неоснователните нападки в нашия печат. Все пак смятам обаче, че не е целесъобразно сега да бъдат обнародвани тези договори*.“

Съобщенията в германския печат намират широк отзвук в Русия. В един от докладите си Швайниц съобщава, че много руски вестници започват да признават, че не Германия, а самото руско правителство е виновно за ревизията на Санстефанския договор. Към доклада си Швайниц прилага изрезки от статии в някои вестници, между които фигурира и едно изказване на славянофилския лидер Катков.

Бисмарк посреща съобщението на Швайниц с голямо задоволство. От негово име Херберт Бисмарк отговаря на посланика в Петербург: „Канцлерът е много доволен от това признание и се надява, че най-после ще се изнесе истината пред руското обществено мнение за събитията преди и по време на Берлинския конгрес.“ Удовлетворението на Бисмарк от руската признателност идва обаче постфактум едва през 1889 г. Това за него е нещо подобно на утешителна печалба, дошла твърде късно, когато има вече само морална, отколкото някаква реална практическа и политическа стойност.

От всичко казано дотук за дейността на Бисмарковата дипломация в хода на преговорите след Руско-турската война до Берлинския конгрес става съвсем ясно, че Бисмарк не може да осъществи напълно своята предварително набелязана тактическа програма. Неговото най-важно постижение е, че успява още повече и за продължително време да задълбочи конфликта между силите съперници в Източния въпрос. Разногласията между Петербург, Лондон и Виена достигат такава степен, че тяхното единство на антигерманска основа във френско-германския конфликт е вече невъзможно. Това пък от своя страна означава по-нататъшна консолидация на Германия и издигането ѝ като първостепенна политическа велика сила в Европа.

Едновременно с това обаче Бисмарк претърпява на Берлинския конгрес един съществен провал, криещ опасни последици за бъдещето на Германия. Провалът му е свързан с неуспешните опита за промяна на руския външнополитически курс в благоприятна насока за Германия. Вместо желаното по-тясно сближение с Русия се стига до още по-голямо охлаждане в руско-германските отношения.

Бисмарк загубва важни позиции в Петербург, а Германия се лишава от своята най-солидна политическа опора, която не един път на дело е доказала своите преимущества. Бисмарк преценява този обективен резултат като неуспех на своята политика. Това е в пълен разрез с неговите принципни схващания за цялостната германска външнополитическа стратегия.

Ето защо, когато след Берлинския конгрес по принуждение на обстоятелствата Германия се насочва към по-тясно двустранно сближение с Хабсбургската монария, Бисмарк продължава с предишната настойчивост да води борба за руското приятелство, стараейки се всячески да възобнови рухналия Съюз на тримата императори.

* * *

Както стана ясно, зад кулисите на Берлинския конгрес протичат интензивни драматични тайни дипломатически преговори. Главни участници в тях са Русия, Англия, Австро-Унгария и Германия. Франция и Италия играят второстепенна роля със скромни претенции, а Турция е третирана като аутсайдер, без право на претенции.

Останалите страни от Балканите, чиято съдба е обект на обсъждане, изобщо не са допуснати за участие на Берлинския форум. Става ясно още и това, че при обсъждането на Санстефанския мирен договор великите сили изобщо не се стремят към някакво рационално и прагматично решение, съобразено с обективните реалности, националния принцип и моралните изисквания за елементарна справедливост.

Всяка от великите сили се възползва от разискваната тема главно с оглед постигането на други, по-важни за тях цели, свързани с глобалните им политически интереси и амбиции в момента. Ярко потвърждение на това са цитираните думи на княз Бисмарк пред турския представител. С безцеремонна откровеност той му заявява, че обсъждането на Санстефанския договор се налага само защото са засегнати някои интереси на великите сили. А какви са всъщност главните цели, които всяка една от великите сили преследва чрез участието си в Берлинския конгрес?

Главната цел на Англия е да посее трайно семената на раздора между Петербург, Берлин и Виена. Или както образно се изразява Дизраели Биконсфилд, целта му на Берлинския конгрес е била „да пречупи врата на Съюза на тримата императори“. Съг-

ласно традиционната английска стратегия формирането на големи съюзи на континента е крайно нежелателно. Създаденият от Бисмарк Съюз на тримата императори през 1872 г. предизвиква голяма тревога в Лондон като заплаха за Англия. Затова английската дипломация полага многократни усилия да го провали. Берлинският конгрес ѝ предлага добри възможности и Дизраели рационално ги използва.[1366]

Главната цел на Русия е да запази и да утвърди своята репутация сред православните славянски народи както в източната, така и в западната част на Балканите като надежден съюзник, защитник и покровител. Това съответно означава, че запазва своите позиции и политическо влияние в този регион. Същевременно Русия цели да си върне Бесарабия и да получи стратегическите позиции в Кавказ – Батуми и Карс. Тези цели са постигнати на конгреса и руското държавно ръководство начело с царя изразява недвусмислено своето задоволство от Берлинския договор. Друг е въпросът, че руското обществено мнение начело със славянофилските групировки оценява този договор като дипломатическо поражение и остро осъжда правителството.

Австро-Унгария има една-единствена цел, която доминира във всички преговори, свързани с Берлинския конгрес – присъединяването на Босна и Херцеговина. По този начин австроунгарското правителство се стреми трайно да проникне в западната половина на Балканите, за да контролира стратегическия път към Беломорието, Митровица-Солун.

Германия също преследва специфични цели на конгреса. В ролята си на „честен посредник“ княз Бисмарк рационално се възползва от арбитражната си роля, за да утвърди позициите на Германия като доминираща велика сила в Европа. Ала за осъществяването на тази цел най-сериозното препятствие е руският канцлер княз Горчаков, който вижда в могыца Гермния потенциална заплаха за Русия. Във френско-германския конфликт през 1874-1875 г. Горчаков застава на страната на Франция и фактически я спасява от ново германско нападение. Това е причината, поради която на Берлинския конгрес, Бисмарк по всякакъв начин се стреми да злепостави Горчаков пред царя и руската общественост като главен виновник за дипломатическите неудачи на Русия относно ревизията на Санстефанския договор. Той се надява чрез злепоставянето на Горчаков да предизвика замяната му в руското държавно ръководство с граф П. Шувалов, което ще открие пътя за така желания от него руско-германски съюз „в огън и вода“ с Русия, като най-сигурната гаранция за запазването на Елзас и Лотарингия.

Силно омаломощена от пораженията във Френско-пруската война, Франция е твърде индиферентна към дискутираните проблеми в Берлин. Единствената ѝ грижа на конгреса е да си осигури надеждни съюзници пред германската заплаха. Ориентацията на френската дипломация е насочена главно към Англия и Русия. Острите спорове между тези две страни на Берлинския форум обаче принуждават френските представители ловко да лавират в дебатите така, че да се запазят добрите отношения на Франция както към Лондон, така и към Петербург.

Главната цел на Италия е да се утвърди като велика сила на континента с пълноправно участие в европейския елит, или т.нар. Европейски концерт. Със самочувствието на такава сила италианските пълномощници на конгреса правят дори плахи опити за аспирации към Албания.

[1366] Тази политика ще бъде продължена в следващите десетилетия, от формиращият се британски имперски елит, който започва да вижда в икономически бързо издигащата се Германия, опасен конкурент, застрашаващ британското световно промишлено-търговско влияние и ще доведе до последвалото „обкръжение на Германия“, формирането на Антантата (прерастването на двустранния антигермански руско-френски съюз в тристранен) под ръководството на Британия и предизвикването на Първата световна война! Затова Берлинският конгрес постига дългосрочна победа на Британия и дългосрочното, отложено в бъдещето катастрофално поражение на Германия. (б.р.)

Единствената грижа на турските представители е да опазят каквото успеят от останките на европейските балкански владения на Османската империя, която в Берлин изглежда така, сякаш е изложена на сергия за разпродажба като оказионна стока.

При така очертаните мотиви в действията и поведението на великите сили в Берлин става ясно, че изобщо не би могло да се очаква някакво справедливо решение по българския въпрос, особено пък в неговия санстефански вариант. Очевидно всяка от великите сили се ръководи от собствените си интереси, което е нещо естествено. Едва ли е разумно да упрекваме историята и да търсим виновници. В голямата политика важат единствено интересите и правото на силните. А в дадения случай интересите на меродавните фактори са заявени съвсем експлицитно, не се допуска създаването на голяма славянска държава на Балканите. Моралните норми за някаква справедливост изобщо нямат практическа стойност при действащите по онова време принципи и механизми в международните отношения.

Най-важното обаче е, че България присъства в дневния ред на Берлинския конгрес. Нека си припомним, че три години по-рано Христо Ботев, който очертава стратегията на Априлското въстание, поставя като главна цел следното изискване: „Сега е момента да вземем участие в съсипването на Османската империя, ако искаме да не сме последни или даже забравени при решаването на Източния въпрос.“ Тази стратегическа цел е постигната. Българският въпрос не само присъства, а е главен проблем в дневния ред на Берлинския конгрес.

На 13 юли 1878 г., преди 130 години, възниква Третата българска държава — Княжество България. Това става по силата на Берлинския договор, подписан официално от ръководителите на великите сили, участници на Берлинския конгрес, под председателството на германския канцлер княз Бисмарк. Берлинският конгрес поставя де факто и де юре началото на съвременна България. От този момент България се появява отново на европейската политическа карта като самостоятелен държавен субект. Възкресението на българската държава след 482-годишно забвение е най-голямото постижение в новата ни история. Това постижение е реален факт, чиято импозантност понякога сякаш остава в сянката на Санстефанския мираж. Възкресението на българската държавност при тогавашните сложни обстоятелства може с основание да се смята за истинско чудо. Благодарение на Освободителната война българската освободителна кауза се измъква най-после успешно от бездънното тресавище на Източния въпрос и постига своята заветна цел, създаването на българска национална унитарна държава, която е една от малкото национални държави в Европа и света по онова време.

РЕАЛНИЯТ БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС

автор Миша Глени[1367], „Либерален преглед“ май 2013 г. (Откъс от: Misha Glenny: The Balkans, 1804–2012: Nationalism, War and the Great Powers, 1999; revised 2012)

Великите сили започват да осъзнават военния потенциал на Прусия с победата ѝ над Австрия в битката при Кьониггрец през 1866 г. Четири години по-късно лекотата, с която пруската стенобойна машина премазва защитните валове на Париж ги смайва отново. Посланието е ясно: дните, в които Великобритания е била неоспорим господар на световната търговия и индустрия, са преброени.

[1367] Британски журналист, от полуруски произход, роден 1958 г., занимаващ се с историята и политическата обстановка в Източна Европа и Балканите. (б. пр.).

Обединението на Германия сред френско-пруската война от 1871 г. маркира сериозно изместване в баланса на силите. Дългогодишната враждебност между Великобритания и Русия, например, в края на краищата ще бъде преодоляна, а консервативните връзки, свързващи Германия и Австро-Унгария с Русия, бъдат прекъснатш. Новите подредби постепенно се превръщат в два властови блока, които започват война през 1914 г. Тройната коалиция на Германия, Италия[1368] и Австро-Унгария, срещу Антантата, която обединява Великобритания, Франция и Русия. Тази трансформация е най-видима на Балканския полуостров, където ще предизвика истински хаос.

През лятото на 1878 г. Германия вече е започнала да нарушава европейското равновесие. Индустриалното ѝ производство се увеличава с огромна скорост, с което тя догонва икономиките на всичките си конкуренти и задминава по-слабите сред тях. Берлин е най-видимият символ на мощта на новата империя. Само две десетилетия по-рано пруската столица е била мрачно провинциално градче. Сега всички германски железопътни линии водят към Берлин. Една от тях свързва града с юнкерските имения в Източна Прусия; друга води към тепърва появяващите се тежки индустрии в Лайпциг и Котбус; трета – към световните пазари, през Хамбург и Северно море; четвърта отваря път към ресурсите на Рейн и обширните гори на Хесен и Бавария. Населението на града е минало границата от 1 млн и расте всеки ден, докато селяни, учители, бюрократи и предприемачи се втурват от всички страни към „столичната пещера на Аладин“.

Решението да се свика конгрес в Берлин, за да се реши голямата Източна криза потвърждава специалното значение на града. Действително, основното значение на Берлинския конгрес е в самото му местоположение. Само Германия, „честният посредник“, по фразата на Бисмарк, може да претендира за домакин, както поради достатъчната си военна мощ, така и поради неутралността си по балканските въпроси. Това ѝ позволява да посредничи между останалите велики сили.

По време на конгреса, който трае точно един месец, от 13 юни до 13 юли, германската мощ е въплътена в принц Ото фон Бисмарк.

Конгресът се провежда в официалната резиденция на Бисмарк дворецът „Радзивил“, в центъра на Берлин. Построен през 1730 г.[1369], дворецът е закупен от германската държава, 7 години преди конгреса, когато правителствените служби се прехвърлят в Берлин. Разположен близо до „Унтер ден Линден“, на „Вилхелмщрасе“, той е едновременно и удобен, и величествен. Заседателната зала на конгреса на първия етаж е запълнена от гигантска маса във формата на подкова.

Седемте делегации са разположени около нея според френския азбучен ред. Секретарят на конгреса, Йозеф Мария фон Радовиц, е прекарал дни в изучаване на документите от Виенския конгрес (1815). Парижката конференция (1856) и Константинополската конференция (1875-76).

Най-важното му откритие е, че великолепната храна, сервирана в Константинопол (по време на Константинополската конференция), служила като ефикасно средство срещу разпалването на темпераментите. Големият бюфет организиран от Радовиц, разположен непосредствено до конгресната зала, показва най-ефективно дипломатическо влияние в Берлин. Когато духовете се разпалват, делегатите просто се отправят към трапезарията, за да похапнат нещо от богатото меню и да го полеят с чашка шери.

Председателят Бисмарк седи на челото на подковата, винаги готов да използва позицията си, за подкладе деловия дух в моментите, когато изглежда, че той се разпада във фракционерска досада.

[1368] Италия не участва във войната на страната на бившите си съюзници, а преминава в лагера на враговете. Централните сили или Четворният съюз включва Германия, Австро-Унгария, Турция и България. (б. пр.).

[1369] Собственост е бил на полската аристократическа фамилия на князете Радзивил. (б. пр.).

Нетърпението му притежава добре известна на всички ниска точка на кипене. Страстните пледоарии в полза на потиснати нации или отклонения от прецизните линии на новите граници предизвикват бърза реакция. В такива моменти канцлерът се изправя в цял ръст, и махва презрително с ръка, отнемайки думата на говорителя или обявявайки изказването му за несъществено.

Но Бисмарк не успява да постигне всичко, което желае. Конгресът в Берлин събира силна група от дипломати и политици. Събитието е обявено публично една седмица преди да бъде открито, време през което представителите на европейския и американския печат, батальони от кореспонденти, идват в германската столица, очакващи перспективата за повторение на атвмосферата от Виенския конгрес през 1815 г. Но са разочаровани. Бисмарк е дипломатически гений, но и пълна противоположност на Метерних, диригентът на Виенския конгрес. За учудване и на приятели, и на врагове, той пристига в Берлин, носейки непривична за него брада.

Радовиц пише по-късно, че „онези от нас, които го познаваха по-добре, виждаха как голямата брада лишава физиономията му от привичната ѝ подвижност, придавайки му вместо това нещо мрачно, правейки го да изглежда по-възрастен“.[1370] Метерних очертава пътя към европейския мир с балове. Бисмарк очертава пътя с мрачен поглед.

Суровият цинизъм на канцлера означава слаба храна за кореспондентите, които насочват вниманието си към другото звездно присъствие – лорд Биконсфилд, наскоро произведеният в благородник Бенджамин Дизраели. Близостта му с кралица Виктория и репутацията му, като политик, и писател, осигуряват превръщането на ежедневната разходка на премиер-министъра по „Унтер ден Линден“ в атракция за цели групи любознателни зяпачи. Но „*Illustrated London News*“ напразно се опитва да прибави малко пипер към аферата, представяйки конгреса като борба между „Бизи и Дизи“. Всъщност Бисмарк няма никакво желание да дразни Дизраели и го третира с голямо уважение.

Най-верният съюзник на германския канцлер е австроунгарският външен министър, Дюла Андраши, който изпъква сред монотонното облекло на останалите участници с ослепителната си алена униформа, и сабя на кръста.

За Андраши се оказва трудно да удържа на напрежението, причинено от необходимостта да се харесва на три страни – императора Франц Йозеф, Бисмарк и собствените му, непрощаващи лесно унгарски сънародници.

Напредващата старческа слабост на руския канцлер, принц Александър Горчаков, пък е толкова очебийна, че той трябва да бъде транспортиран ежедневно до конгресната зала в специална носилка-паланкин, сякаш в отражение на отслабващото влияние на Русия върху международните дела.[1371]

Но въпреки присъствието на тези личности, печатът е дълбоко разочарована от Берлинския конгрес.

Динамичното развитие на Германия създава нови проблеми на социално недоволство, с нови подривни идеологии, поставящи на изпитание авторитаризма на Бисмарк и неговия император. В годината преди конгреса, Вилхелм I е избегнал две покушения срещу живота си и се е оттеглил в провинциалната си резиденция, предавайки ролята на домакин на сина си, имперския принц.[1372] Въпреки цялата си тежест, Бисмарк е човек, който също се бои за живота си. Освен че по всяко време носи със себе си револвер, той ограничава публичните си появи до минимум и с изключение на Дизраели, останалите делегати следват примера му. Самите заседания си остават затворена книга

[1370] Iselin Gundermann, Berlin als Kongreßstadt, Berlin, 1878, p. 54.

[1371] Това се е случило един-единствен път, при откриването на конгреса. (б. пр.).

[1372] Авторът греши, атентатът на Нобилинг, който тежко ранява кайзера става няколко дни преди откриването на конгреса, на 2 юни. (б. пр.).

за повечето кореспонденти, които се опитват вместо това да разговарят с по-дребни дипломати.[1373]

В определен смисъл няма какво да се разказва, тъй като големите четирима – Германия, Великобритания, Австро-Унгария и Русия, вече са взели най-важните решения още преди конгреса да бъде свикан. Разбира се, от време на време споровете почти спират работата. При един по-слаб и нерешителен председател от Бисмарк, той сигурно щеше да се разтури.

Но Русия вече се е съгласила, че България ще бъде разделена на части. След като е принудила султана да приеме създаването на тази голяма славянска страна през декември 1877 г.[1374], с договора от Сан Стефано, тя на свой ред е принудена да отстъпи от него. Натривайки сол в раната на московците, тук в Берлин се стига до споразумение, че австроунгската армия може да окупира Босна-Херцеговина.[1375]

Първата половина на конгреса е посветена изцяло на очертаване границите и устройството на Българското княжество и автономната провинция Източна Румелия. Час след час изминават в пазарлъци относно точното разположение и броя на войските, които султанът ще може да разположи в Източна Румелия. Проблемът е не толкова в тези дяволски подробности, колкото в упоритото боричкане между Биконсфилд и Горчаков. Съответните им секунданти, Солсбъри и Пьотър Шувалов, са постоянно заети с опити да сключат споразумение през главите на началниците си.[1376]

Както казва граф Шувалов на Бисмарк за поведението на Горчаков, „Старецът е пълен с глупост и суета, и е в състояние да провали всичко“.[1377]

Също толкова раздразнен, Солсбъри пише за Бикнсфилд, че „той почти няма представа от онова, което се случва, разбира всичко долу-горе и си въобразява постоянни конспирации“.[1378]

Но, за изненада на всички, те все пак достигат до съгласие. Вярно, Биконсфилд театрално блъфира, с готовността за отпътуване с министерския влак и заплашва, че ще напусне преговорите, ако Русия не отстъпи по някаква незначителна точка. Той цели, да демонстрира пред по-малките европейски сили и печата впечатлението, че конгресът е дело на реалната политика.

Граф Андраши е изправен пред трудна дилема. Неговият император Франц Йозеф, както и австрийските военни кръгове, са твърдо решени да окупират и анексират Босна-Херцеговина. Правителството в Будапеща се отнася отрицателно към идеята за присъединяването на още славяни към империята. След известни сръчни задкулисни ходове, Андраши успява да убеди англичаните да предложат сами, Австро-Унгария да окупира Босна-Херцеговина, за да осигури регионалната стабилност.[1379] Дори и унгарските му колеги разбират, че е фатално недипломатично и недопустимо от негова страна да откаже едно предложение, направено от най-решителния поддръжник на Османската

[1373] Поради изричното искане на Бисмарк, прието от делегатите, да не се съобщва нищо на журналистите от хода и дискусиите по време на заседанията, за да не се влияе на обществените настроения. (б. пр.).

[1374] Авторът дори не знае датата на подписване на Санстефанския договор, и учудващо я бърка с началото на Константинополската конференция. (б. пр.).

[1375] Това споразумение е взето много по-рано и тук получава само официална санкция. (б. пр.).

[1376] Определено авторът не е наясно, че по време на всички заседания по българския въпрос, Горчаков не участва, съвсем предвидливо, преструвайки се на болен.

[1377] W. N. Medlicott, A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement, 1878–1880, London, 1938, p. 39.

[1378] W. N. Medlicott…, p. 57.

[1379] Това е заложено още в предварителното англо-австроунгарско споразумение сключено преди началото на конгреса. (б. пр.).

империя. И така, след въпроса с България, съдбата на Босна-Херцеговина е „решена“ набързо.

Понеже основните въпроси, касаещи ревизията на договора от Сан Стефано са уредени предварително, личната неприязън и слабости играят много важна роля по време на конгреса. Бисмарк не крие факта, че желае конгресът да приключи работата си колкото се може по-скоро. Цялата тази работа го е принудила да отложи ежегодната си почивка в любимия му курорт Кисинген и силната жега в Берлин го потискат много. По собствено признание, единственият начин за да бъде във форма, е преди мсяко заседание, да пие по каничка портвайн. Но пък става още по-нетърпелив и принц Александър Хесенски, който среща Бисмарк по средата на конгреса, отбелязва че „той е пуснал корем и говори трудно, през хълцане“.[1380]

Лошото настроение на Бисмарк е свързано и с неговото раздарзнение от онези „места, за които никой не беше чувал преди тази война“, както нарича Балканите.

Балканският полуостров е в пълен хаос. Той се е превърнал в лаборатория за политически промени, където велики дипломати и безпарични елити провеждат собствени игри насред бъркотията от сриваща се власт, местни народни традиции, нови националистически идеологии и преди всичко собствените им краткосрочни интереси, за да създадат един назъбен конституционен и териториален монтаж.

Конгресът от Берлин е свикан на фона на огромни движения на бежанци, дребни, но отровни териториални диспути и вътрешни борби за власт. През цялото време, в което конгресът върви така мудно, руски войници и български нередовни войски са обединили сили в убийствени набези срещу мюсюлманското гражданско население в България.[1381] Над 150 000 бежанци пристигат в Константинопол[1382] през това лято, което довежда почти до колапс на градската инфраструктура. Местните власти вече се огъват под напрежението, когато внезапна епидемия от тиф, съпровождана от голям глад, убеждава правителството да върне бежанците в Едирне (Одрин), който по това време се намира под репресивна руска окупация, ръководена от военни командири, склонни да толерират насилието срещу мюсюлманите. Такива и подобни на тях черти от балканската реалност се подминават на конгреса с мълчание.[1383]

Когато турската делегация, седмата „велика сила“ на масата, се опитва да повдигне тези въпроси, Бисмарк решително ги отхвърля. Турците са унижавани на всяка крачка. По време на един от официалните балове на конгреса, германският оркестър е подготвил програма от оригинална музика от всяка от седемте страни-делегати. Но музикантите отказват да се мъчат с турска музика и вместо това предлагат моцартовия „Марш а ла турка“ и „Султанския марш“ на Доницети.[1384] Това е едно от по-дребните унижения, които им се налага да преглътнат.

Водач на турската делегация е интелигентният, но лишен от късмет Каратодори паша, който като гръцки фанариот може удобно да бъде обвинен от султана за катастрофите, които с неизбежност ще се стоварят върху Османската империя на конгреса.[1385] Бисмарк е безразличен към избора на грък за водач на делегацията, но възприема като

[1380] Medlicott…, p. 71.

[1381] Абсолютна тенденциозност, продукт на британската пропаганда от онова време. (б. пр.).

[1382] Авторът използва съвр. име на града Истанбул, забравяйки, че то се появява едва по времето на Ататюрк. (б. пр.).

[1383] Андраши повдига въпроса за 200 000 бежанци от Босна, но само защото те поставят в затруднение австроунгарските власти в Хърватия. Той не се интересува от съдбата на самите бежанци. Бел. авт.

[1384] Gundermann, op. cit., p. 103.

[1385] Нищо подобно, султанът е наясно със ситуацията на конгреса, а за Каратеодори това е трамплин в кариерата му. Той се оказва особено ловък дипломат и в последната минута успява да изиграе Андраши, изнудвайки го за големи отстъпки по въпроса за Босна, Херцеговина и Новопазарския санджак. (б. пр.).

непростима обида избора на заместника на Каратеодори, Мохамед Али Паша, който е [турски] военен герой в Сръбско-турската война от 1876. Мохамед е роден като Карл Детройт в предградията на Берлин.

Пруският младеж е дезертирал от кораба си в Константинопл, за да се спаси от издевателствата на тираничния капитан. Тук става протеже на Али Паша, великия човек на Танзимата. Детройт приема исляма и се издига в йерархията на османската армия подобно на сръбският ренегат Омер Паша Латаш, 30 години по-рано. Мохомед Али е включен в турската делегация поради обширните си познания за географията и политиката на Балканите, нещо рядко срещано сред делегатите на конгреса. За съжаление той не успява да сподели знанията си с останалите делегати, тъй като Бисмарк последователно му отнема думата и не му позволява да участва в дебатите.

Портата и султанът затрудняват още повече действията на турската делегация. Каратодори има стриктни разпореждания да не отговаря на каквито и да било предложения без предварително да съгласува всичко с Константинопол. Понякога му се налага да чака цели дни преди да получи отговор от преднамерено бездейното си правителство, докато отблъсква нетърпеливите настоявания на Бисмарк за турско послушание.

Окончателното му унижение идва от липсата на пари. Заплашена с изхвърляне от хотела си, турската делегация е принудена да изпрати оставката си до Константинопол, преди Портата най-после да изпрати необходимите средства. Независимо от всички неприятности за Каратеодори и Мохамед Али, резултатът от конгреса щеше да е същият дори да присъства и самият султан. Въпреки формално равния им статус около гигантската маса, османците са поканени на конгреса по една-единствена причина, за да отстъпят територия на всеки, когото великите сили считат за подходящ.

Портата все пак получава някакво утешение от факта, че поне представителите ѝ са допуснати до участиве във всяко заседание на конгреса.

Останалите балкански страни, надяващи се да бъдат възнаградени или за доблестните си усилия на бойното поле, или за добросъвестното съблюдаване на интересите на великите сили, се оказват щастливци, ако пратениците им получат покани дори за баловете, посещавани от по-дребните делегати на конгреса.

Единствената по-сериозна намеса на френския външен министър, Вилям Анри Вадингтон, е да изнуди конгреса да допусне гръцката делегация, водена от Теодорос Делянис, да представи гръцките искания за териториално разширение по време на едно от заседанията. Делянис и неговият заместник, Александър-Рицос Рангавис, получават разрешение да пристигнат в залата и да говорят по темата за Велика Гърция в продължение на половин час. Секретарят на конгреса, Радовиц, пояснява, че по време на цялата гръцка реч, главните покровители на Атина, Вадингтон, Биконсфилд и Солсбъри, са „спали съня на праведните“.[1386]

Румънците имат малко повече късмет. Те са поканени да присъстват на 10-то заседание на 1 юли. Исканията им, включително и ключовата претенция за Трансилвания[1387], са елегантно формулирани и прецизни. За нещастие и двамата водещи делегати Когалничеану и Братиану са прекомерно респектирани от случая и Солсбъри отбелязва, че речта им е почти неразбираема, от началото до края. Но дори и ако биха успели да говорят достатъчно високо, никой не би взел мнението им пред вид. Щом само напус-

[1386] Не е точно така, но Солсбъри и Биконсфилд се противопоставят на запаленият елинофил Вадингтон, за големината на териториалните отстъпки които трябва да получи Гърция. (б. пр.).

[1387] Никога на конгреса не е повдигана такава претенция, абсурдно да се помисли даже, при това в присъствието на австроунгарската делегация, румънските претенции са за по-голямо парче от Добруджа, с театрелният безсмислен инат относно Южна Бесарабия – тогава една почти незаселена блатиста степ. (б. пр.).

кат залата, конгресът се съгласява да даде на Румъния независимост, но игнорира всички териториални претенции на Букурещ.[1388]

Най-неприятното отношение конгресът обаче запазва за сърбите. Бисмарк демонстративно изключва Йован Ристич, външния министър от достъп до конгреса.[1389] В противоположност на това пък, на персийците, които не участват в Източната криза, се позволява да направят изказване. На Ристич се позволява да представи сръбските претенции само в писмена форма, а делегатите не са задължени да ги прочетат. В замяна на това канцлерът лично уверява конгреса, че дискусиите касаещи Сърбия, ще бъдат обсъдени допълнително, в отделен договор между Виена и Белград. В този случай думата „договор“ се оказва просто евфемизъм за „диктовка“.

Албанците, които са изпратили двамата си най-изтъкнати интелектуалци, Абдул Фрашери и Яни Врето, не са допуснати изобщо и бързо напускат германската столица, за да не харчат излишни пари. Черногорците също са игнорирани.

Единствената балканска нация, която е очаквала конгреса с някаква надежда за успех е България, която парадоксално, по това време дори още не съществува като държава [и следователно не е представена на конгреса]. От Русия може да се очаква да защитава интересите на България, тъй като нейните имперски цели зависят от създаването на силна България. Българите дори не знаят, че съдбата им е била предварително решена: те ще изгубят Македония, с други думи почти половината от територията си, върху която предявяват претенции. И така, макар че България има известно дипломатическо предимство в сравнение с останалите балкански нации по време на Берлинския конгрес, самото раждане на страната им, е свързано с мъчително усещане за териториални загуби.

Бисмарк е арогантен, но с добри основания. Способността му да разчита мотивите на участниците в конгреса, да предугажда разногласията между отделните делегации и да ги убеждава, че работят в името на колективния интерес на великите сили, представлява връх на държавническото изкуство от XIX век.

И действително, претенцията, че действа като „честен посредник“ не е фалшива, защото, за разлика от останалите велики сили, Германия няма клиент сред балканските народи. По онова време новата империя все още не притежава никакви външни и колониални истински „имперски“ обвързаности, както се разбират по това време.

Когато през декември 1876 г., Бисмарк казва пред германския парламент, че Балканите не „струват костите дори на един-единствен померански гренадир“, той може да каже същото и за северна Африка, Кавказ или Индия. Но Балканите просто попадат във фокуса на европейското внимание от онова време.

Канцлерът има само една външнополитическа цел – да поддържа баланса на силите, който да блокира създаването на антигерманска коалиция. Крайъгълният камък на тази стратегия е съюза на тримата императори, неформалното съглашение, обвързващо консервативните столици на Европа – Берлин, Санкт Петербург и Виена.

Този съюз не е цялостен, но насърчава координацията между трите империи. Бисмарк разсъждава правилно, че докато това споразумение е в сила, нито Великобритания, нито Франция, в съюз или поотделно, биха заплашили фундаменталните интереси на Германия.

[1388] Отново груба грешка и незнание на автора, Румъния получава по-голямата част от Добруджа, възнаградена с още над предвиденото в Сан Стефано, отново с помощта на Вадингтон и италианците. (б. пр.).

[1389] Напротив, Ристич не говори пред конгреса но се споразумява с Андраши, който подкрепя Сърбия да получи допълнително Пирот и Враня. (б. пр.).

Договорът от Сан Стефано от декември 1877 г. (б.р. 3 март 1878 г.) е разширил влиянието на Русия дълбоко на Балканите и по адриатическото крайбрежие.[1390] Той позволява на руснаците да доминират Балканите и достъпа до Черно море. Това е неприемливо както за Австро-Унгария, така и за Великобритания.

През февруари 1878 Великобритания е изпратила бойни кораби в Дарданелите и войната е започнала да изглежда напълно възможна. Евентуалният конфликт би изправил Русия срещу съюз от Австро-Унгария и Великобритания.[1391]

Бисмарк, колкото и да не му се иска да отложи почивката си, не вижда друга алтернатива освен да свика конгрес в Берлин, за да възстанови баланса между двамата си партньори, Двойната монархия и Русия. Щом принципите на съюза на тримата императори се окажат застрашени, Бисмарк трябва да предложи услугите си като посредник.

Поведението му се основава на политиката на твърдите „интереси“. „реалполитиката“ се основава на способността да се упражни действителна сила. Той отхвърля като несъществени както големите, разпадащи се империи, така и малките, новопоявяващи се държави.

Ако държавите не са в състояние да поддържат големи армии, то мнението им няма значение. Тези дребни играчи са просто фигурки, които трябва да бъдат премествани насам-натам в геополитическата игра: на Берлинския конгрес Русия например получава Южна Бесарабия за сметка на Румъния, най-вече за да бъде компенсирана със смаляването на Санстефанска България. Орязването и добавянето на територии не е нова идея, но постоянното фрагментиране на Балканите води до все по-неразбираеми разместванията.

Единствено неподвижният принцип на империалистическата картография е поддържането на интересите на великите сили. На Бисмарк дори не е минавало през ум, че и други религиозни или национални групи биха могли да имат легитимни права или аспирации.

Макар и практическа, тази стратегия прикрива една сериозна слабост. Под водещата ръка на Бисмарк, Берлинският конгрес подразделя всички интереси и искания на балканските страни под три разширяващи се сфери на интереси – австро-унгарската, руската и британската. И докато османското влияние постепенно се оттича от западната си граница, администрациите и армиите на другите три империи се приближават все повече едни до други. Но все по-увеличаващите се искания и противоискания на новите балкански страни постепенно започват да въздействат като острилка за ножове, правейки пресечните линии между Русия и Австро-Унгария особено назъбени и опасни. Оттук нататък сравнително неясните диспути между страните в югоизточна Европа могат много бързо да се влошат и превърнат в значително по-голям конфликт между техните покровители сред великите сили. След приключването на конгреса Радовиц пише, че като цяло той се е оказал успех, тъй като ще поддържа мира „в течение на около пет години“. Всъщност споразумението се оказва далеч по-издръжливо. Язовирната стена, изградена в Берлин, осуетява една общоевропейска война в продължение на около три десетилетия.

Макар и манипулативна и лишена от морална гледна точка, политиката на Бисмарк все пак има предимството да бъде честна. Без активни интереси на Балканите, Германия няма основания да мами когото и да било. Другите велики сили в Берлин обаче не могат да си позволят такъв лукс. И така те се лъжат едни други, а после лъжат

[1390] Как при условие че Адриатика е в интересите на Австро-Унгария, а Русия няма достъп дотам!? (б. пр.).

[1391] Твърде пресилено, Австро-Унгария отказва каквато и да е военна враждебност спрямо Русия, а Великобритания нямаше да рискува сама да започне военна авантюра! (б. пр.).

и „бедните“ турци, гърци, румънци, черногорци и албанци.[1392] Те са настроени измамнически и насилствено. Турция и Великобритания изненадват делегатите в средата на юни, обявявайки конвенцията за британската окупация на Кипър.

В замяна на това Великобритания се задължава да защищава различни турски територии в Азия срещу руските попълзновения. Ще е погрешно да се нарича кипърската аранжировка с думата „споразумение“. Обяснението на Биконсфилд за османската евакуация от източното Средиземноморие е, че то позволява на султана да „концентрира и кондензира“ ресурсите си.

Гърците с готовност предлагат помощта си за този изобретателен план за съживяване на Турция, като я освободят и от други териториални тегоби. Биконсфилд отхвърля предложението безцеремонно, казвайки „гърците са се оъркали напълно що се касае до целта на този конгрес: те изглежда си въобразяват, че тук Османската империя ще се раздели на парчета, нещо толкова далечно от решенията на високото събрание. Подобно на хората, разполагащи с бъдеще, държавите също трябва да се научат да чакат“.[1393]

В този случай Биконсфил най-вероятно заблуждава самия себе си, а не толкова лъже. Но конгресът маркира една повратна точка в балканската история. При разрешаването на всички предишни конфликти от XIX век, великите сили винаги са се стремели да се завърнат колкото е възможно по-близо до *status quo ante*[1394] в Югоизточна Европа; предпочитаното в Берлин решение е разделение на територии и там където е необходимо, обмен на населения.

Четирите столетия на милиет-системата са довели до сложна демографска картина из цялата Османска империя. Това обяснява объркващата смесица от народи, религии и националности, пред които са изправени новите „картографи“ на Европа, когато съсредоточават усилията си върху Балканите през втората половина от XIX век. Има много области, особено Македония, където никакви усилия или внимателна дипломация не могат да премахнат проблемите, причинени от надигащите се и конкуриращи се национализми.[1395]

Но конгресът изостря проблемите във всички мислими посоки, като съзнателно игнорира местния демографски баланс. Русия и Австро-Унгария първоначално се намесват на Балканите под претекста да защищават тамошните християнски общности, а по-късно – за да дадат израз на политическите аспирации на балканските народи.

По времето на конгреса в Берлин, тези намерения са напълно забравени. За Андраши не е особено трудно да убеди британската и руска делегации да се придържат към прагматични принципи: „При всички определяния на граници, решенията трябва да се основават на първо място на географски и стратегически съображения; а на етнографски – само когато не може да се намери никаква друга основа.“[1396]

Всички войнолюбци от Източната криза са огорчени от резултатите от конгреса. Русия и Турция, двете големи сили, които са водили война през 1877-78, са принудени да приемат дипломатически поражения: първата трябва да преглътне големите промени на договора от Сан Стефано; втората е по същество изтласкана от Европа. Румъния и

[1392] Ами българите – най-измамените от всички! Румънците, гърците, сърбите и черногорците са възнаградени, скромно но достатъчно при това румънците и сърбите изцяло за българска сметка. (б. пр.).

[1393] Robert Howard Lord, ‘The Congress of Berlin’, in Three Peace Congresses of the Nineteenth Century, Cambridge, MA, 1917, p. 62.

[1394] Състоянието преди това.

[1395] Също невярно твърдение, показващо незнанието на автора. По това време Македония е населена с българи и малко албанци, гръцките и сръбските претенции не почиват на етнически принцип. (б. пр.).

[1396] Robert Howard Lord…, p. 61.

Сърбия, които са участвали във войната, са дълбоко незадоволени от Берлинския договор.[1397]

Австро-Унгария, която се е държала настрана от войната, изглежда е спечелила, получавайки контрол над Босна, Херцеговина и санджака Нови пазар. Но решението на Виена да окупира Босна в края на краищата се оказва най-голямата външнополитическа грешка в историята на Хабсбургската империя, като довежда директно до колапса ѝ през 1918.[1398] Великобритания получава Кипър и с удоволствие приема намаляването на руското влияние в региона, но все пак се страхува, че Санкт Петербург е получил прекалено голямо влияние над българите.

Вестник „*Berliner Tageblatt*“ (15 юли 1878) коментира един ден след края на конгреса, че „*мирът от Берлин представлява компромис, който не задоволява никого и все пак гарантира мир в Европа за кратко време. Русия е получила прекалено малко, Англия е отстъпила прекалено много. Австрия е разровила славянското гнездо на оси, а малките балкански държави са най-нещастни… Италия и Франция си отиват с празни ръце и се измъчват от това. Честният посредник обаче потрива ръце, защото картите са размесени по такъв начин, че планираната антигерманска коалиция изглежда по-малко вероятна от всякога. И това е нашата победа в Берлинския мир*“.

Има два отчетливо различни аспекта на Берлинския договор. Първият е директното териториално споразумение. Контурите се очертават в Берлин, но голяма част от подробната работа е предадена на различни гранични комисии или прехвърлена към по-маловажни договаряния. Вторият аспект може да се определи като империалистически клаузи. Това са дипломатическите механизми, включени в договора или в свързани с него споразумения, които осигуряват руския, австроунгарския и британския контрол над съответните зони на влияние.

След един месец на обсъждания, стратегическата карта на Балканите изглежда по следния начин: договорът връща Македония и част от Тракия на Османската империя. На Сърбия, Румъния и Черна гора се дават малки териториални придобивки, за сметка на Османската империя (б. пр. на първите две – изцяло за българска сметка). Гърция също трябва да получи териториална придобивка, но конгресът дава на Турция възможност да отлага, и тя го прави в продължение на години.[1399]

Русия ще продължи да поддържа окупационни сили в България и Източна Румелия до май 1879, а след тази дата руското влияние както в Княжеството, така и в Румелия, ще остани голямо.

На Австро-Унгария се разрешава да окупира Босна-Херцеговина и санджака Нови пазар[1400]. Султанът все още е номинален суверен на тези територии (и Виена, разбира се, прави всичко възможно Турция да си остане отговорна за дълговете на Босна), но, както и в случая с България, всички разбират, че Босна, Херцеговина и санджакът са изгубени за империята завинаги.

Дори и единствено оставащите съществени притежания, Македония и Албания, създават за Портата много повече проблеми, отколкото предимства.

Санстефанска България е смалена от 176 000 кв. км до само 96 000. Бидейки преди това голяма по площ, сега е разделена на две, по протежението на Стара планина, докато третата ѝ голяма част, Македония, е върната обратно на Османската империя. Българското княжество трябва да избере монарх, приемлив за великите сили, макар че

[1397] Заради големият им шовинистичен глад. (б. пр.).

[1398] Също съмнително и тенденциозно обяснение. Най-голямата ѝ грешка в случая е, че не воюва съвместно с Русия, за да си вземе толкова колкото иска, без да има нужда от конгрес. (б. пр.).

[1399] До 1881 г. и гръцко-турската война в 1897 г. за Крит. (б. пр.).

[1400] В последният момент поради ловкото изнудване на Каратеодори, Андраши се отказва от санджака. (б. пр.).

на теория то все още е подчинено на султана. Конгресът определя размера на годишния данък, като пресмята приблизително каква част от османския дълг може да се припише на княжеството. По този начин султанът всъщност никога не вижда тези пари и те отиват директно в джобовете на неговите кредитори.

На юг, за провинцията Източна Румелия се твърди, че тя е неделима част от Османската империя. По тази причина англичаните дълго и упорито са настоявали по време на конгреса, че Турция ще трябва да контролира провинцията с военни сили.[1401]

Всъщност местните милиции, тренирани и съветвани от руските окупационни сили и съставени само от българи, държат контрола над Румелия. Главният губернатор е руснак[1402] и с изключение на някои несъответствия в икономическите политики на Княжеството и Източна Румелия, между двете не може да се направи особена разлика.

Като компенсация за загубата на южна Бесарабия в полза на Русия, Румъния получава Северна Добруджа – ценна територия включваща делтата на Дунав. За нещастие на Букурещ, претенции към част от него имат и българите, и под руски натиск[1403] Берлинското споразумение им дава част от Южна Добруджа. Това ще създаде още един териториален проблем.

Печалбите на Сърбия, първата страна, осмелила се да подхване война с турците, са незначителни. Тя получава градовете Пирот и Ниш (доп. пр. Прокоп, Лесковац и Враня), важни стратегически и търговски укрепени пунктове малко на север от македонската граница. Но Босна, чието православно селячество е разпалило Източна криза, сега е стриктно извън тяхната сфера поради предстоящата австроунгаргска окупация. Австро-унгарският контрол над санджака Нови пазар пък е сол в раната.[1404]

Съвременниците разглеждат упадъка на Османската империя като уникален феномен, чиято основна причина лежи в непримиримостта между християнските и мюсюлмански общности. По време на конгреса небето започва да се смрачава и над Австро-Унгария, но толкова слабо, че все още никой не го забелязва. „Аусглайхът“ (споразумението) от 1867 г., което дава на унгарците самоуправление в земите под техен контрол, вече е подкопало единството в Европа. Сега националните аспирации на славянските нации вече започват да се сблъскват с национализма на германското и унгарското население. Но през 1878 г. окупацията на Босна изглежда като удар срещу славянския национализъм, тъй като блокира западното разширение на Сърбия. Така че сръбската държава запазва претенциите си към Босна за по-късно и покорно следва логиката на австроунгарската политика в региона, обръщайки експанзионистичните си амбиции вместо това към Македония. Както Русия, така и Австро-Унгария подтикват България и Сърбия към експанзия в Македония. Един трети източник на напрежение в тази уязвима територия разбира се са гръцките претенции.

В Сан Стефнао руснаците са възнаградили верните си черногорски приятели с по-големи териториални придобивки. В Берлин те са съществено намалени, макар че на тази миниатюрна страна е даден ценен излаз на море в Антивари (днес Бар). Като компенсация за нарастващото австроунгарско влияние на север, на Черна гора се дава скромно разширение на юг. Но колкото по на юг отива Черна гора, толкова по-голяма става концентрацията на албанците, така тук се подготвят нови неприятности. Албан-

[1401] Забележката на Бисмарк по този проблем показва, че повечето делегати знаят много малко за региона. На 13 юни той казва, че султанът може да реши проблема, като изпрати в Румелия само християнски войски. Солсбъри отговаря, „Чудесна идея, само дето султанът няма такива“. Бел. авт.

[1402] Никога руснак не е бил губернатор на Източна Румелия, авторът греши, губернаторите на областта също са българи. (б. пр.).

[1403] Не руски, а на Франция и Италия. Очевидно авторът не е чел протоколите на конгреса. (б. пр.).

[1404] Както посочих, Андраши се отказва и контролът си остава само на книга. (б. пр.)

ците не получават почти нищо в Берлин, освен може би лек намек за добра воля от страна на австроунгарците.

Биконсфиолд и Вадингтон оказват реторична поддръжка на Гърция в Берлин, но това не донася на Атина почти никакви осезаеми ползи. Гръцките искания за повече територии са поставени в зависимост от развоя на гръцко-турските преговори, които турците бавят. Изминават три години, преди гърците най-после да получат контрол над Тесалия и малко парче от Епир.

Споразумението от Берлин създава объркване и възмущение сред големи части от Балканите. То включва някои драстични конституционни решения представляващи мрежа от взаимно несъвместими претенции, подкрепяни с исторически, демографски и стратегически аргументи, които ще доведат до няколко бъдещи кървави конфликти. Великите сили сега обвързват имперските си интереси с аспирациите на появяващите се балкански държави. Това е голямото бедствие от 1878 г.

Новите елити по балканската периферия научават добре урока, който им е набит в главите по време на конгреса: консолидацията и разширението на държавата могат да бъдат постигнати само чрез намиране на мощен покровител, а не чрез сътрудничество с някой от съседите.

Формално, Сърбия, Румъния и Черна гора стават, също като Гърция, независими страни в Югоизточна Европа. Навсякъде се приема, че България и Източна Румелия скоро ще ги последват. Но структурите и условията, свързани с тази нова свобода, са толкова сурови, че понятието „независимост“ изглежда почти смехотворно.

Йован Ристич, който е пътувал до Берлин с големи надежди за Сърбия, е свален обратно на земята по време на втората седмица от конгреса. Австроунгарците го информират, че като условие за независимостта си, Сърбия ще трябва да плати на един австрийски предприемач, барон Хирш, който да изгради железопътната линия от Белград до османската македонска граница. Освен това Сърбия ще трябва да сътрудничи при изграждането на друга линия от България до Турция. От нея се иска и да подпише договор за търговия с Австро-Унгария след двустранни преговори. Накрая, Сърбия трябва да се съгласи с австрийските планове за навигационен режим по Дунав и незабавно да даде на Австро-Унгария търговски статус на „най-предпочитана нация“. Ристич, който обвинява Австро-Унгария, че държи нож на гърлото на Сърбия, удържа в продължение на няколко дни, през които Швегел от австрийската делегация нарича сърбите „банда негодници“ (*Schandgesindel*).[1405] Само след няколко дни, сръбският министър се съгласява с всички условия. Австроунгарците са твърдо решени да поемат контрола над цялата търговия и външна политика, правейки от Белград съучастник в империалистическото си разширение на юг. Тази стратегия достига кулминацията си през 1881 г., когато Виена подписва таен договор с княз Милан.

Австроунгарците притискат и Румъния по въпросите за изграждане на железопътни линии и търговските отношения. Но над всичко друго румънците са подразнени от клаузата за „свобода на религията“, която им е наложена в Берлин. В единствения хуманитарен жест, включен в договора, Румъния, Черна гора и Сърбия трябва да включат в конституциите си клаузи, гарантиращи свободата на религията. В Сърбия и Черна гора това служи най-вече като защита на мюсюлманското население. В Румъния то защищава евреите. Горчаков се опитва да блокира този ход, твърдейки, че евреите в Русия и Румъния са социално бедствие, което не трябва да бъде объркано с изтънчените търговци от Лондон, Париж, Берлин и Виена.

На малката Черна гора освен това в Берлин се казва, че не може да поддържа собствен флот и че всички нейни кораби трябва да пътуват под австроунгарски флаг.

[1405] Вярно е по принцип. (б. пр.).

Основният фокус на Берлинския конгрес е съсредоточен върху Балканския полуостров. Почти случайно обаче, той повишава и залозите в „голямата игра“, с англо-руското съперничество в Кавказ и Средна Азия. Нещо повече – Франция, подразнена от изненадващата британска окупация на Кипър, получава одобрението на Бисмарк за замислената окупация на Тунис. Френската експанзия в Мароко разпалва „боричкането за Африка“, този изключителен и съдбовен взрив на колониална активност, чиито следствия силите трябва да „разборичкват“ чак до наши дни.

Модерната история на Афганистан, Босна и Судан, страни, които светът започна да открива едва в последно време – всички те започват с Берлинския конгрес.

А. Х. Леърд, британски посланик в Константинопол по онова време, е един от първите хора, коментирали последствията от споразумението. В продължение на цял век никой друг коментатор не е давал по-проницателна оценка на проблема: „*Онези, които са достатъчно силни, за да наложат аспирациите си със силата на оръжието, ще са готови по всяко време да се надигнат срещу властта, под която смятат, че са поставени в нарушение на принципа за „националността“. Онези пък, които не могат да прибягнат до сила, ще се обърнат към интригите и конспирациите. И двата процеса вече са започнали*“.[1406]

ЙОВАН РИСТИЧ И БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС

автор Сръджан Граовац, 2021 г.

Историята на съвременната сръбска държавност е белязана от събития, оказали съдбоносно влияние върху цялостното развитие както на сръбската държава, така и на сръбския народ.

Един от тези решаващи моменти със сигурност е Берлинският конгрес през 1878 г., чиито последици се усещат на Балканите и до днес. Конгресът в Берлин е епилог на отварянето на Източния въпрос с въстанието в Босна и Херцеговина през 1875 г., след което Сърбия и Черна гора водят две войни срещу Османската империя.

Първата завършва неуспешно през 1876 г., а на следващата година с помощта на Русия двете сръбски държави завършват победоносно войната си.

Налагайки Санстефанския мир на победените турци, Русия се опитва да реши Източния въпрос в съответствие със своите интереси. Това обаче води до противопоставяне на другите велики сили, които не желаят да позволят на Русия да има доминиращо влияние на Балканите.

За да се преодолее мирно кризата и да се избегне глобален конфликт, се организира Берлинският конгрес. Всички големи европейски сили вземат участие в тази международна среща, а Сърбия е представена от Йован Ристич, един от най-значимите държавници в съвременната ѝ история. Това е венецът на предишната му кариера и върхът на влиянието му върху политическите течения в Сърбия.

Въстанието в Босна и Херцеговина през 1875 г. отваря Източния въпрос, тоест въпросът за съдбата на Османската империя. Поради своята икономическа и военна слабост, турската държава по онова време е наричана подигравателно „болният човек на Босфора“. Единственото нещо, което възпрепятства окончателния ѝ крах, а с това и освобождаването на балканските християни, е геополитическото разположение.

[1406] Der Berliner Kongress von 1878: Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, ed. Ralph Melville and Hans-Jürgen Schröder, Wiesbaden, 1982, p. 400.

Именно западните сили и на първо място Великобритания и Франция намират в Турция преграда за руското навлизане в Средиземноморието, т. е. важен съюзник за политиката на ограничаване на нарастващата мощ на Русия.

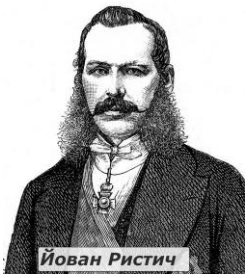
Йован Ристич

Руската дипломация, от друга страна вижда единствения начин нейният черноморски флот да отплава към топлите морета, в овладяването на стратегически важните Босфора и Дарданелите и Константинопол, тогавашната османска столица.

Прилагайки този план, руснаците значително ще засилят влиянието си в Южна Европа и Северна Африка. В същото време те ще осигурят и безопасен маршрут за износа на значително количество от тяхното зърно, което сега премина през Босфора.

Ето защо овладяването на този пролив е въпрос от първостепенно политическо и икономическо значение за Русия.

Балканските християни са най-големите жертви на отношението на западните сили към Източния въпрос и Йован Ристич е наясно с това. Според него, трябва да се избере подходящ момент и да се осигури мощен съюзник, който да започне по-широка акция в посока на освобождението и обединението на сръбския народ.

За разлика от Ристич, Илия Гарашанин има малко по-различна концепция за реализиране на националните цели. Той се застъпва за съвместна военно-политическа кампания на всички балкански народи, координирана с общото въстание на християните в Османската империя. Сърбия е трябвало да играе водеща роля в това начинание и чрез образуването на Балканския съюз, Гарашанин открито работи за това.

Ристич не е противник на сътрудничеството на балканските народи, както и на стратегията на Гарашанин. Всичко това заедно, обаче той смята за нещо, което може да допринесе за крайната цел, но не може да я осигури. Той добре разбира, че военно-икономическият капацитет на балканските държави е много ограничен.

В този момент българите нямат дори автономия, камо ли значителна военна ефективност. Гръцките сухопътни сили далеч не са достойни за уважение, а той дори не вярва, че Румъния ще се присъедини към тази акция.

Затова той смята, че Сърбия се нуждае от мощен съюзник, който да играе същата роля, каквато играе Франция за освобождението и обединението на Италия. Отчитайки отношението на великите сили към Източния въпрос, той разбира, че това може да бъде само Русия, тъй като само нейните интереси съвпадат с желанията на балканските народи, Османската държава да бъде унищожена.

Когато започва въстанието в Босна и Херцеговина, Йован Ристич заема решителна позиция, че трябва да се предприемат незабавни действия. Ристич вярва, че ако Сърбия не застане зад своите братя бунтовници, тя завинаги ще загуби своето влияние и престиж, както сред своите сънародници, така и сред другите християни в Османската империя. Освен това Ристич вярва, че ако започне война срещу султана, страната му със сигурност може да очаква определени ползи.

Ако други балкански страни последват Сърбия във войната, може би ще се постигне военна победа. По този начин ще бъдат гарантирани независимост и международно признание, както и значително териториално разширение.

Обратно, ако балканските съюзници претърпят поражение, великите сили със сигурност няма да допуснат разпадането им. Щеше да бъде организирана мирна конференция, която със сигурност би донесла определени ползи за Сърбия, вероятно международно признание и незначително териториално разширение.

Съществува и възможност Сърбия да остане сама във войната срещу турците или по-скоро другите балкански народи да останат встрани от този конфликт, което неизбежно ще доведе до сръбско поражение. Но и в този случай Русия не ще допусне краха

на Сърбия, а ще принудила Портата да сключи мир по дипломатически път, въз основа на принципа на *Status quo ante belum*.

При това положение страната му поне ще запази честта си и няма да загуби престижа си сред балканските народи. Срамът от поражението не би паднал върху Сърбия, а изключително върху онези народи и държави, които откажат да се присъединят към нея.

Съществуваше и вариант, на който Ристич тайно се надява най-много, а именно, подтикната от военните събития на Балканите, Русия да влезе във войната срещу Османската империя.[1407]

Ристич вярва, че в този случай Сърбия определено ще бъде на печелившата страна, което ще ѝ осигури значителни печалби. Именно поради всичко казано по-горе, по време на голямата Източна криза, Ристич и неговите политически съмишленици либерали са най-големите привърженици на войната.

Княз Милан Обренович се колебае. Знае се, че няма подкрепата на великите сили за подобно действие, нито дори на официална Русия, откъдето идват помирителни послания. Освен това сръбската армия също не е готова за война. Ето защо от самото начало Милан Обренович се опитва да успокои своята войнствена публика.

Той подкрепя консервативните правителства, знаейки, че членовете на това политическо направление, са близки до неговите възгледи по този въпрос. Но след като избухват вълнения в самата Сърбия, известниото движение „Застава“, Милан променя решението си. Демонстрациите в Крагуевац, подхранвани от вътрешни политически конфликти, се превръщат в протести с антидинастични лозунги.

Недоволството на народа, породено от пасивното отношение на властите в Сърбия, докато братята в Босна загиват от турския ятаган, заплашва да избухне в страната.

За да избегне това, сръбският княз решава да насочи натрупаната негативна енергия по посока на война срещу турците. От неофициалните славянофилски кръгове в Русия, той получава насърчителни съобщения и знаци да се включи в подобна акция. Дори руският посланик в Константинопол Николай Павлович Игнатиев, неофициално, призовава за военно решение, като уверява сръбските дипломати, че това ще бъде спусъкът за военната намеса на Русия на Балканите.[1408]

Между другото, Ристич има голямо доверие в Игнатиев, с когото има успешно и ползотворно сътрудничество по време на престоя му в Константинопол. Той дори го нарича „приятел“ в комуникацията си със сръбския дипломатически представител на Босфора.

Под влияние на вътрешни и външни обстоятелства сръбският княз Милан решава да поведе страната си във война срещу Османската империя. По това време и до края на Източната криза правителството се ръководи от един от най-видните либерални политици Стевча Михайлович. Ристич е министър на външните работи, но всъщност е ключова фигура в т. нар. „Кабинет на действието“.

Що се отнася до военния капацитет, Сърбия има сравнително голяма армия, около 120 000 войници, но недостатъчно обучена и ръководена от малък брой офицери.

Ристич, както повечето политически дейци, се застъпва за заемане на отбранителни позиции на юг и изток и концентрация на сили за настъпателни действия към Босна. Шефът на сръбската дипломация знае, че Австро-Унгария е хвърлила око на Босна и Херцеговина и затова тази територия трябва да бъде поставена под сръбски контрол

[1407] Нагледен пример за целите на сръбския шовинизъм, да използва Русия за постигане на своите цели, метод използван и през лятото на 1914 г., за разпалване на австроунгаро-руския конфликт, прераснал в Първата световна война. (б. пр.).

[1408] Нагледен пример за безотговорното поведение на Игнатиев, водещ собствена политика. (б. пр.).

възможно най-скоро. След като там вече бушува въстание, това ще улесни напредването на сръбските войски. Мнението на военните среди обаче е различно. В съответствие с „Наполеоновата стратегия“ офицерите препоръчват настъпление на юг и изток, където се намират по-голямата част от вражеските сили. В крайна сметка мнението на професионалистите надделява, и по-голямата част от сръбската армия се насочва срещу най-силните турски войски.

Оценката на Йован Ристич, че шансовете за победа на Сърбия и Черна гора във войната срещу Османската империя са повече от скромни, се оказва вярна. Независимо от своята слабост, турската държава все още е твърде силна за балканските народи. Следователно поражението на Сърбия е неизбежно.

Втората оценка на сръбския министър на външните работи също се оказва вярна, а именно, че Русия няма да допусне разпадането на Сърбия. Интервенцията на Петербург слага край на войната без териториални загуби и репарации за сръбската страна.

Между другото, Ристич се оказва прав и за още нещо. Военният конфликт на Балканите послужва като причина Русия да се ангажира военно срещу Османската империя през следващата година.

Този път Сърбия действаше по-предпазливо. Тя влиза във войната едва през декември 1877 г., когато е ясно, че османците ще претърпят поражение. За по-малко от два месеца боеве са освободени[1409] Ниш, Пирот, Враня, Лесковац, Топлица, а част от сръбската армия достига Грачаница, в самото предградие на Прищина.

Военните действия са прекратени едва след вестта за сключването на примирието между Русия и Турция. След това, докато сръбската общественост очаква какви ползи може да очаква след победата във войната, сключването на мира между Русия и Турция на 3 март 1878 г. в константинополското предградие Сан Стефано отеква като бомба. С този мирен договор Русия принуждава Портата да признае независимостта от Сърбия, Черна гора и Румъния, но също така да се съгласи с образуването на автономна България в участъка от Черно море на изток, до Албанските планини на запад и от Дунав на север до Егейско море на юг.

Създавайки Велика България под тяхно господство, руснаците планират да установят контрол над Балканите и да изолират Босфора и Дарданелите от Западните сили. Йован Ристич, както и цялата сръбска общественост, са дълбоко разочаровани от подобни решения на Русия. Българите получават огромна територия, без практически дори да участват във войната.[1410]

За Сърбия, от друга страна, се предвиждаше минимално разширение, въпреки големите човешки и материални жертви.[1411] Дори в един момент Ниш е поставен под въпрос като сръбска придобивка.[1412]

Ристич обаче не се отчаива. Той знае, че великите сили няма да приемат руския триумф на Балканите. С цената на война, Великобритания не е готова да приеме Санстефанския мир. Австро-Унгария има подобно отношение. В желанието си да избегне нов въоръжен конфликт, този път с могъщи европейски сили, Русия се съгласява на

[1409] Не са освободени а окупирани, там живеят българи които само заменят турското владичество със сръбско с последващата им асимилация и сърбизация. (б. пр.).

[1410] Нагледен пример за сръбския шовинизъм, авторът забравя действията на Българското опълчение, което воюва реално, а не грабителския сръбски поход на юг, без да срещне реална съпротива. (б. пр.).

[1411] Просто няма такива, сърбите реално не воюват, освен малкото албански отряди срещу тях няма реална военна сила. (б. пр.).

[1412] Авторът, както и всеки сърбин никога няма да признае, че Сърбия се разширява в българското етническо землище в Моравско, поробвайки българско население, веднага подложено на насилствена сърбизация. (б. пр.).

свикването на международна конференция в Берлин, на която великите сили да договорят епилога на Източната криза.

Запознати с плановете на Русия, Ристич и княз Милан правят бърз завой във външнополитическия курс на страната си към Австро-Унгария. Сърбия се нуждае от мощен съюзник на Берлинския конгрес. Русия определено не подозила такъв ход, а Дунавската монархия е заинтересована да засили присъствието си в Сърбия, особено ако това е за сметка на руското влияние, което се смята за изключително опасно за политическите интереси на Хабсбургите.

По този повод Ристич пътува до Виена и сключва споразумение за съюз с граф Андраши. Австро-унгарската страна се задължава да представлява сръбските интереси в Берлин, а Сърбия се съгласява да сключи търговско споразумение с Дунавската монархия и да построи железопътна линия от Белград до Ниш. Времето показва, че този завой в сръбската външна политика е изключително важен за сръбските национални интереси.

На тази среща на върха на великите сили в Берлин и по нареждане на княза и правителството Ристич представлява Сърбия. Възможностите му за действие в германската столица обаче е повече от ограничено. Малките народи, особено славянските, не са допуснати до участие в официалните заседания на конгреса. Ристич научава за плановете на „големите“ от задкулисието и чрез своите контакти.

Преди заседания той посещава представителите на ключовите велики сили, опитвайки се да повлияе на решенията, които се вземат по отношение на страната му.

Именно затова подкрепата на Австро-Унгария е от особено значение. Тъй като е важна европейска сила, нейните делегати присъстват на всички важни срещи и давата становищата си при вземането на окончателни решения. Иначе австро-унгарската страна спазва докрай споразумението си със Сърбия, като последователно представлява сръбските интереси, което Ристич потвърждава.

Спорните териториални въпроси се решават предимно в сръбска полза. Благодарение на твърдото отношение на австроунгарските представители са получени Враня, която англичаните искат да запазят за турците, и Пирот, който руснаците се опитват да спечелят за българите.

Сърбия се разшири с четири нови области: Ниш, Пирот, Топлица и Враня, като придобива на пълна независимост и международно признание, което е от особено значение. След няколко века чуждо владичество Сърбия застава до другите суверенни и независими държави по света.

Положителните решения на конгреса са отпразнувани в цяла Сърбия, особено в Белград. Но пълната радост е възпрепятствана от други решения взети в Берлин, вредни за сръбските интереси. Босна и Херцеговина, тази вековна мечта на сръбския политически елит, попада под австро-унгарската окупационна администрация.

Съзнавайки далечните последици от подобно решение, сръбският национален елит преживя тази нова реалност като катастрофа.

Освен това Стара и Южна Сърбия[1413] все още остават под турско иго, без изгледи тази реалност да се промени в обозримо бъдеще.

Удовлетворението на сръбския народ от всичко казано не може да бъде пълно. Дори в сръбската общественост скоро се разгаря полемика дали резултатите от Берлинския конгрес наистина са успех, или представляват тежко поражение на сръбската национална политика.

Ристич не се притеснява от това. За него Източната криза представлява само една важна фаза в борбата за национално обединение. Сърбия излезе от това голямо препли-

[1413] Т.е. все български земи – Македония, която сърбите смятат за своя. (б. пр.).

тане на Балканите с разширени територии и което е още по-важно, получава независимост, което е ключова предпоставка за по-нататъшното успешно провеждане на националната политика.

В края на краищата сръбският министър на външните работи дори не мисли, че обединението на цяла Сърбия може да се постигне с един удар. За него това е дълъг процес, един от най-важните етапи на който е успешно завършен в Берлин.

ЛИТЕРАТУРА

Мекензи Дејвид, Јован Ристић, европски државник. Центар за унапређење пословних студија, Београд, 2005.

Слободан Јовановић, Друга влада Милоша и Михаила. Просвета, Београд, 2005.

Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића. Књ. 1 . Просвета, Београд, 2005.

Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића. Књ. 2. Просвета, Београд, 2005.

Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића. Књ. 3. Просвета, Београд, 2005.

Владимир Ћоровић, Историја Срба. Прима, Горњи Милановац, 2017.

Чедомир Попов, Србија на путу ослобођења 1868–1878. Матична књига, Београд 1980.

Славенко Терзић, Јован Ристић и заветна мисао српска. Историски часопис: орган Историског института САН. Бр.34, стр. 271–290, Београд, 1987.

Љиљана Алексић-Пејковић, Јован Ристић и Илија Гарашанин: 1861–1871. Године, Живот и дело Јована Ристића: зборник прилога са научног скупа одржаног 17. и 18. XI 1981. године, стр. 133–147, Београд, 1981.

Чедомир Попов, Јован Ристић у српско-турским ратовима 1876–1878. године, Српска академија наука и уметности, стр. 55–80, Београд, 1985.

Славенко Терзић, Јован Ристић и Грци : искуство 1876. године. Живот и дело Јована Ристића: зборник прилога са научног скупа одржаног 17. и 18. XI 1981. године, стр. 170–180, Београд, 1981.

Радослав Стојановић, Јован Ристић као дипломата. Живот и дело Јована Ристића: зборник прилога са научног скупа одржаног 17. и 18. XI 1981. године, стр. 99–117, Београд, 1981.

Данијел Б. Радовић, Јован Ристић: биографија државника. Докторска дисертација, Београд, 2020.

ВЕЛИКИТЕ СИЛИ НА ЕВРОПА И АЛБАНЦИТЕ ПРЕЗ 1878 г. ОТ САНСТЕФАНСКИЯ ДОГОВОР ДО БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС

автор Владислав Сотирович, статия в HOMO-SOCIETAS-TECHNOLOGIAE, 2016, № 1 (5)

Целта на това изследване е да проследи политиката на великите европейски сили за разрешаване на голямата Източна криза през 1878 г. и „Албанския въпрос“.

Статията се занимава с възникването на самия „Албански въпрос“ в Европа през 1878 г. Проследява, как Европейският концерт на великите сили, отговаря на предизвикателството, поставено от голямата Източна криза от 1875-78 г. и как албанците и техните национални представители реагират на новата европейска политика, целяща преразпределението на Югоизточна Европа за разрешаване на кризата и задоволяване на собствените политическите интереси на тези велики сили.

Методът на работа се състои от текстови анализ на историческите документи и научната литература, свързани с този проблем.

Санстефанският договор от 1878 г. и албанците. След руската военна победа над Османската империя през руско-турската война от 1877–78 г. е подписан Санстефанският договор между тях, на 3 март 1878 г.

Съгласно договора в пределите на Османската империя трябва да се създаде Голяма „Санстефанска" България под пряката протекция на Русия. Но идеята за „Санстефанска България" засяга пряко три балкански народа: сърбите, гърците и албанците, защото част от техните етнически и исторически територии трябваше да станат част от Велика България.[1414]

„Санстефанска България" е проектирана да обхване територия от река Дунав до Егейско море и от днешна Албания до Черно море, включително цялата географско-историческа Македония (б. пр. но без гръцката зона), днешна Източна Сърбия (б. пр. Българско Моравско, там сърби няма) и днешна Югоизточна Албания. В резултат албанската нация живееща в днешна Югоизточна Албания и Западна Македония ще стане част от Велика България, която ще се управлява от Русия.[1415]

Характерно е, че не само Санстефанския договор, но и Берлинския конгрес, решава балканските територии населени с албанци, да бъдат предоставени на другите балкански държави, според принципа на етническите и исторически права. Той остава албанското етническо пространство в рамките на границите на Османската империя, но без никакъв „специален статут", т.е. автономни права и етнополитически привилегии.

Самото османско правителство е слабо да защити териториите, населени с албанци, състоящи се от над 80% мюсюлмани, което показва висока степен на политическа и идеологическа лоялност към султана и Високата Порта в Константинопол.

Независимо от това, решенията на Санстефанският договор от 1878 г. предизвикват от албанското (мюсюлманско) политическо ръководство, организирането на система за самоотбрана, предвиждаща автономен статут на Албания, подобно на статута на Сърбия, Молдова и Влахия, гарантираща справедливо управление за албанците в бъдеще.

Санстефанският договор предоставя на славянска България част от следните албански заселени земи: областта Корча и областта Дебър.[1416]

Съгласно същия договор, на Черна гора са предоставени няколко общини в днешна Северна Албания и районите на Бар и Улцин. Границата между Османска Албания и Черна гора е фиксирана по река Бояна и езерото Шкодра.

Въпреки това, официален представител на Черна гора, Радонич, иска в Адрианопол (Одрин) град Шкодра да бъде включен в разширената Черна гора.[1417] 2

Но тогава в Европа, почти нищо не е известно за Албания, и етническата идентичност на албанците.

Основната причина е, че официалните османски преброявания са доста ненадежден източник за разрешаване на подобни въпроси защото се основават на религиозната идентичност, и не толкова на етнонационална принадлежност.

На практика цялото османско ислямско население, било то албанци, босненци или турци, се отбелязва в една категория – мюсюлмани. В османските преброявания изобщо не се отбелязват националните/етническине различия.

Въпреки това, независимо от липсата на официална статистика, е възможно да се реконструира разпространението на албанския етнос по това време, като се използват

[1414] Смятам, че е излишно да коментирам предпоставената шовинистична теза на автора-сърбин, нито сърбите нито гърците могат да претендират, че са ощетени от санстефанските граници, тъй като тяхно население няма в тези граници, единствено албанците са ощетени в района на Корча, но не и в Западна Македония в която тогава са пренебрежимо малцинство. (б. пр.).

[1415] Parliamentary Papers, series "Accounts and Papers", Vol. LXXXIII, Turkey, № 22, London, 1878, 10.

[1416] Дебър е български град, авторът има предвид вероятно Горни Дебър, или Дибра както го наричат албанците, който вече е бил населен изцяло с албанци. (б. пр.).

[1417] Parliamentary Papers, series "Accounts and Papers", Vol. LXXXIII, Turkey, № 22, London, 1878, 9−10; Sumner B. H., Russia and the Balkans, 1870−1880, Oxford, 1937, 410−415.

други исторически източници. Един от тях е доклада до австроунгарските власти за северните граници на албанския етнос, написан от австроунгарския консул Ф. Липих в средата на 1877 г. по време на Източната криза и руско-турската война от 1877−78 г.

Според този доклад северната езикова граница на албанците минава от град Бар на черногорското адриатическо крайбрежие към езерото Шкодра, след това през двата черногорски региона Колашин и Васойевичи, след това към р. Ибър и град Нови Пазар в Санджак (Рашка) до района на река Южна (б. пр., тогава Българска) Морава в днешна Сърбия. Албанската езикова граница е фиксирана на изток и югоизток около Охридското езеро, градовете Битоля (Манастир) и Дебър и горното течение на река Вардар.[1418]

Въпреки това в много от тези области албанският език се е говорил заедно със славянските езици, каквито днес са сръбският, черногорският и *македонският* (б. пр. т.е. **български**).

Договорът от Сан Стефано провокира албанския национализъм и предизвиква появата на албанското национално възрожденско движение. Зародишът на албанското движение расте от 40-те години на XIX в., до времето на Източна криза от 1875-78 г. Тогава се появяват първите искания за създаване на училища на албански език и запазване на националния език, от албанските общественици в Османската империя (Наум Панайот Бреди, Енгел Маши, Йосиф Крипси, Гьон Скирой, Йероним де Рада, Винченцо Дорса и др.).

Албанското национално възраждане получава нов тласък по време на Балканската криза от 1862 г. поради поредната черногорско-турска война, когато няколко членове на т. нар. „група Шкодра“ (Зеф Любани, Пашко Ваза и др.) пропагандират въстанието на северноалбанските племена Мирдити срещу черногорските териториални претенции към населените с албанци области. Те също се противопоставят на османските власти, тъй като разчитат на подкрепата на френския император Наполеон III (1852−1870).

В случай на успешен резултат от въстанието на Балканите ще бъде създадено независимото и обединено княжество Албания, което да включва всички населени с албанци територии на Балканите.

Основният албански идеолог от това време е Зеф Джубани, роден в Скутари през 1818 г., който твърди, че по това време албанското население вече е станало нация.[1419]

Основната му политическа цел е създаването на автономна обединена Албания в рамките на Османската империя.

Други, като Хеми Митко и Спиро Динея, подкрепят отделянето на Албания от Османската империя и създаването на двойна албанско-гръцка конфедеративна държава, подобна на Австро-Унгария.

По време на голямата Източна криза от 1875–1878 г. албанското въстание на Мирдитите[1420] през 1876–1877 г., водено от албанските патриоти[1421] от Шкодра, има за крайна политическа цел създаването на автономна Албания в Османската империя.

[1418] Haus-Hof-und Staatsarchiv, Politisches Archiv, XII/256, Türkei IV, Lippich F., “Denkschrit über Albanien”, Wien, June 20 th , 1877, 8−9.

[1419] Според М. Йевтич албанците не са формирани като нация в съвременния европейски смисъл на тогавашното значение на термина, или дори не са нация и днес, тъй като основната рамка на албанската национална идентичност е исляма – религия, която не признава съществуването на каквато и да е етно-лингвистична идентичност сред мюсюлманите, които се считат за една (конфесионална) „нация“. Јевтић М., Албанско питање и религија, Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2011; Јевтић М., „Исламска суштина албанског сецесионизма и културно наслеђе Срба“, Национални интерест, Vol. 17, no. 2, 2013, 238]. On the islamic tradition and political doctrine, Itzkowitz n., Ottoman Empire and Islamic Tradition, Chicago−London: he university of Chicago Press, 1980.

[1420] Мирдитите са голямо албанско племе в Северна Албания, християни католици. (б. пр.).

[1421] Водачът на въстанието е Пренк Биб Дода. (б. пр.).

Водачите на въстанието посещават черногорския двор, за да получат финансова подкрепа от княз Никола I (1860−1910; крал 1910−1918). Черногорците обещават помощ и княз Никола заявява на водача на албанската делегация Пренк Дода, че Черна гора няма никакви териториални претенции към „албанските“ територии.

По същото време руският дипломат в Шкодра, Иван Ястребов посочи, че Европа ще се изправи и пред „Албанския въпрос“.

В същото време албанските племенни вождове от Южна Албания и Северен Епир под председателството на видния мюсюлмански албански феодал Абдул бег Фрашери свикват през 1877 г. национално събрание в град Янина, и отправят своите искания към Високата Порта да признае отделна албанска националност и правота да образуват автономна албанска провинция (вилает) в рамките на Османската империя.

Също искат всички чиновници администрацията на албанския вилает да бъдат албанци (но само мюсюлмани), да се открият училища на албански език, и да бъдат създадени съдилища, където се употребява албански език.

Меморандумът с исканията е изпратен до Високата Порта, но е изцяло отхвърлен. Публикуването на Санстефанския договор предизвиква голямо вълнение и недоволство сред албанския народ.[1422]

От този момент нататък, албанското движение което иска само подобряване на социалните условия на албанците живеещи в Османската империя, сега се трансформира в албанско национално движение (но се основава на ислямската традиция и политическия догматизъм), изискващи или създаването на политически автономна провинция Албания в рамките на Османската империя, или създаване на независима албанска национална държава (основана на ислямската традиция).[1423]

В Североизточна и Източна Албания избухват масови вълнения и протести срещу договора от Сан Стефано, изпратени са петиции до великите европейски сили. През април 1878 г. албанците от град Дебър изпращат телеграма до британския и австронгарския посланик в Османската империя, съответно Леърд, и Зичи, протестирайки срещу включването на Дебър от новото Санстефанско Българско княжество. В телеграмата се подчертава, че дебърчани са албанци, а не българи. Според протестния меморандум, Дебърски окръг обхваща 220 000 мюсюлмани и 10 000 християни; всички те са етнически албанци.[1424] Накрая се иска великите сили да не позволят на България да притежава Дебърско; по-добре да бъде върнато на Османската империя (като „национална“ държава на всички мюсюлмани албанци).[1425]

Подобно на албанците от Дебър, техните сънародници от град Шкодра и Северозападна Албания искат от австроунгарските власти да осуетят включването на албанските територии в Черна гора (чиято независимост е призната от Берлинския конгрес през 1878 г.).[1426]

[1422] Archives du Ministère des Afaires Etrangères, Paris, “Ceccaldi to Waddington, April 27 th , 1878”, № 213, turquie, Correspondance politique des consuls, Scutari, 1878−1879, Vol. XXI.

[1423] Pollo S., Puto A., Histoire d’Albania des origines á nos jours, Roanne, 1974, 183−186; Јевтић М., Проблеми политикологије религије, Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2012, 159−161.

[1424] Броят на населението в Дебърско е драстично преувеличен. етническите албанци не са единствените области“ обитатели. Доп. пр., Да защото албанците са пренебрежимо малцинство там, в сравнение с българското мнозинство. Но едва прохождащият албански национализъм, веднага проявява хищнически шовинизъм, подобен на сръбския и гръцкия. (б. пр.).

[1425] Parliamentary Papers, series “Accounts and Papers”, “Layard to Salisbury, herapia, May 4 th , 1878, Vol. LXXXIII, Turkey, № 41, London, 1878, 60−61; Archives du Ministère des Afaires Etrangères, Paris, “Ceccaldi to Waddington, Scutari, May 4 th , 1878”, № 214, Turquie, Correspondance politique des consuls, Scutari, 1878−1879, Vol. XXI.

[1426] Novotny A., Österreich, die Türkei und das Balkan-problem im Jahre des Berliner Kongresses, Graz−Köln, 1957, 246.

Албанците от няколко области в Косово-Метохия (Призрен, Дяково, Печ) протестират в меморандум до Виена срещу разделянето на техните земи между Сърбия и Черна гора.[1427]

На 8 май 1878 г., когато „...днес, научихме от вестниците, че османското правителство, неспособно да устои на натиска на Русия, е било принудено да приеме нашата анексия от черногорците..." протест на албанското население на Шкодра, Подгорица, Спуж, Жабляк, Тиват, Улцин, Груда, Келменд, Хот и Кастрат е адресирано до посланика на Франция в Константинопол срещу анексирането на албанските земи от Черна гора.[1428]

Албанците от Северна Албания и Косово-Метохия, мюсюлмани или римокатолици, започнват да организират своите собствени отряди за самоотбрана (териториална милиция) и местните комитети срещу включването на тези територии в Сърбия или Черна гора. Друга задача на тези многобройни комитети е да помагат албанските бежанци от областите, вече завзети от сърбите и черногорците според Санстефанския договор.[1429]

Например на 26 юни 1878 г. от Прищина е издаден протест на 6200 албански бежанци, изгонени от областите Ниш, Лесковац, Прокупле и Куршумлия, адресиран до Берлинския конгрес, срещу масовите убийства и изнасилвания, извършени от сръбската армия и български[1430] военни части.[1431]

Първата албанска Призренска лига от 1878-1881 г. Османското правителство също насърчава дейността на албанските националисти, за създаване на политическо обединение срещу Санстефанския договор и Русия. Албанските политически лидери и национални дейци, както от същинска Албания, така и от Западна Македония, Източна Черна гора и Косово-Метохия, решават да организират обща национална конференция на мюсюлманите албанци, на която да обсъдят и договорят совите окончателни национални изисквания. Избрано място за провеждане на конференцията е град Призрен в Косово, древна сръбска средновековна столица („царски град" или „сръбски Йерусалим"). Решено е срещата да започне на 10 юни 1878 г., т.е. само три дни преди Берлинският конгрес да започне работа.

Ръководителят на Призренската конференция, а по-късно и на албанското народно движение, „Рилинджа" (Възраждане), става мюсюлманинът Абдул Фрашери, делегат от южните райони на Албания.[1432] Той идва в Призрен от Константинопол като пре-

[1427] Parliamentary Papers, series "Accounts and Papers", 1878, Vol. LXXXi, turkey, № 45, London, 1878, 35−36..

[1428] Archives du Ministère des Afaires Etrangères, Paris, French Embassy at the Sublime Porte, Turkey, Vol. 417, 51−54, Supplement to the Report № 96 (original in French); Pollo S., Pulaha S., (eds.), Pages of the Albanian National Renaissance, 1878−1912, Tirana, 1978, 12−13.

[1429] Parliamentary Papers, series "Accounts and Papers", "Green to Salisbury, May 3 rd , 1878", Vol. LXXXiii, turkey, № 40, London, 1878, 60; Archives du Ministère des Afaires Etrangères, Paris, "Ceccaldi to Waddington, Scutari, May 4 th , 1878", № 214, Turquie, Correspondance politique des consuls, Scutari, 1878−1879, Vol. XXi; Ibid, a copy of telegram signed by the Montenegrin Prince Nikola I Petrović-Njegoš, Cetinje, June 5 th , 1878, as annexe № 1 to Dèpêche, June 9 th , 1878, № 218.

[1430] Груба манипулация, български военни части по това време не съществуват в контролираните изцяло от сърбите посочени райони. Очевидно става дума за сърбомански чети организирани от сърбоманите в Ниш в помощ на сръбската армия. Що се отнася до жестокостите, това е нещо много типично за сръбската армия. Отделно погроми е вършело и местното християнско население, като отмъщение срещу насилията вършени преди това от албанците. (б. пр.).

[1431] Politisches Archiv des Auswartigen Amtes, Bonn, Turkey 129, Vol. 2, he Acts of the Congress of Berlin, 2, 1878, document № 110 (telegram); Pollo S, Pulaha S., (eds.), The Albanian League of Prizren, 1878−1881. Documents, Vol. I, Tirana, 1878, 73−74.

[1432] Külçe S., Osmanli tarihinde Arnavutluk, Smyrna, 1944, 249−250.

зидент на новосформирания таен „Централен комитет за защита на правата на албанска националност”.[1433]

На конференцията в Призрен присъстват 80 албански делегати от всички албански земи, т.е. от четирите „албански“ османски вилаета (като такива, според претенциите на албанците). Представителите са предимно мюсюлмани и конференцията е организирана в чист ислямски дух.

Някои делегати са религиозни лидери, други са едри феодали, и повечето са старейшини на различните албански родове. Конференцията е подбудена от централните османските власти в столицата, откъдето Абдул Фрашери идва в Призрен.

В Призрен е създадена постоянна мюсюлманска национална албанска политическа организация под формата на комитет, който излиза със своя политическа програма на 30 май 1878 г., обявявайки че ще защити територията на албанското етническо пространство, исляма и териториална цялост на Османската империя.[1434]

Още същият ден, комитетът изпраща призив до всички албански патриоти да бранят земята си срещу посегателствата на Черна гора и Гърция. Комитетът също протестира срещу претенциите на гръцкото правителство към Епир, провинция за която се твърди, че е заселена от етническото албанско мнозинство и следователно се разбира като Южна Албания.[1435]

Въпреки това, докато „Южна Албания“ е застрашена от гръцката окупация, „Северна Албания“ около езерото Шкодра, река Бояна и град Улцин са изправени пред опасността от черногорска окупация.

Албанските национални чувства са изразени по това време така: „Такова агресивно и насилствено поведение, за което няма и най-малка провокация от наша страна, за да го оправдае, предизвиква дълбок и всеобщ гняв сред нас. Страхуваме се, че ще има кървави сблъсъци между черногорските войски и населението на окупираните зони, а в цяла Албания се надига вик: „Трябва да се притечем на помощ на нашите братя, които са подложени на насилие и грабеж!“… Да живеа Албания, албанските земи на албанците.”[1436]

По време на Руско-турската война от 1877-78 г. гръцкото правителство, балансирайки между официалния неутралитет, препоръчан от западните сили, и военната опция, в крайна сметка влиза във войната срещу Османската империя с благословията на Русия, след като руските войски са спечелили убедителната битка при Плевен през декември 1877 г. Така, гръцките войски пресичат границата с Османската империя на 21 февруари 1878 г.[1437]

Гръцките военни части навлизат в Тесалия, Епир и по крайбрежието на днешна Южна Албания, северно от Санти Куаранта. По същото време гръцки емисари са изпратени в няколко града в северен Епир, призовавайки местните жители да обединят земята си с гръцката родина (Гърция), но на това действие силно се противопоставят

[1433] Неговият комитет е съставен от най-видните албанци, живеещи в Константинопол, както мюсюлмани, така и християни, но по същество е мюсюлмански.

[1434] Frashëri K., Rilindja kombëtare shqiptare, Tirana, 1962, 17−19. По това време, албанците християни не са повече от 10-15% от цялото албанско население. Јевтић М., „Исламска суштина албанског сецесионизма и културно наслеђе Срба“, Национални интерест, Vol. 17, no. 2, 2013, 244.

[1435] Гръцка историография твърди, че мнозинството от албаноговорящите православни християни са от гръцки етнически произход, (б. пр.: което не е вярно, по произход са албанци и каракачани).

[1436] The Central State Archives of the Republic of Albania, Tirana, Istanbul, May 30 th , 1878, Fund of the Albanian League of Prizren, ile № 2, document № 5523; Schirò G., Glli albanesi e la questione Balcanica, Napoli, 1904, 48−49; Frashëri K., Rilindja kombëtare Shqiptare, Tirana, 1962, 18.

[1437] Lascaris Cf. S. t., La politique extérieure de la Grèce, avant et après le Congrès de Berlin (1875−1881), Paris, 1924, 85−89; Driault E., Lhéritier M., Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, Paris, Vol.3, 1925, 413−460.

етническите албанци и то е подкрепено само от православните гърци. В резултата на това избухват сблъсъци между гърци и албанци в смесените области на Тесалия и Епир.[1438] Но много скоро след намесата на великите сили (б. пр. Англия), гръцките военни части са изтеглени от територията на Османската империя.

На конференцията в Призрен присъстват и няколко земевладелци мюсюлмани неалбанци от Босна, Херцеговина и Санджак, които изразяват интерес за обща борба срещу отделянето на техните територии от Османската империя.

Абдул Фрашери, откривайки конференцията, призовава всички албанци да обединят своите национални сили в обща борба за родината (Османската империя) и националните интереси. Основното решение на конференцията е да се създаде единна национална политическа организация с единствената задача да защитава националните права на албанците и териториалната цялост на Османската империя. Провъзгласен е правителствен орган – „Комитет на истинските мюсюлмани“ (*Cemijeti ihtilati isljamie*), намиращ се в Призрен. Неговата организация влиза в историята като Първа Призренска лига от 1878−1881 г. За председател на комитета е избран албанецът мюсюлманин Ше Мустафа Тетова. Решено е местните комитети, подчинени на ЦК в Призрен, да бъдат създадени във всички земи, населени с албанско население.

Албания и нейните съседи, в-к Диели 13.02.1913 г.

Централният комитет получава а право да събира данъци и да създаде армия. Местните комитети, наред с други задължения, са адължени да събират и разпределят боеприпасите и оръжието на албанската териториална милиция. Всички възрастни мъже ще бъдат въоръжени, с изключение на един за семейство.

Според плана провинция (санджак) Шкодра с планинските райони на Северна Албания ще осигури 30 000 въоръжени души, докато други 30 000 ще дойдат от регионите на Тирана, Елбасан, Мат, Охрид и Дебър. Тези войски ще съставляват един корпус, докато други корпуси ще бъдат събрани в Призрен, Печ, Косово-Метохия и Нови Пазар.

Невоюващите албанци са задължени да плащат данъци, събирани от Централния комитет в Призрен.[1439]

Албанските лидери, участвали в конференцията в Призрен, като прсв политико-дипломатически актq изпращат протестни писма до участниците в Берлинския конгрес и до Високата порта, срещу разпокъсването на „албанските“ земи. Участниците в конференцията решават, че ако Берлинският конгрес отстъпи част от албанските територии на Сърбия и Черна гора, албанската милиция (опълчение) е длъжна да се противопостави на войските на Сърбия и Черна гора, и да ги отблъсне. Всеки албанец, който откаже да вземе оръжието и да се подчини в съответствие със заповедта на Централния комитет на Призрен, се наказва със смърт.

Сами Фрашери обаче призова православните Черна гора и Сърбия да действат заедно с мюсюлманската албанска Призренска лига срещу общия враг – Австро-Унгария

[1438] Archives du Ministère des Afaires Etrangères, Paris, “Moreau to Waddington, Jannina, April 26 the, 1878”, № 134.

[1439] Stavrianos L. S., The Balkans Since 1453, New York: Rinehart & Company, inc., 1958, 496−512.

като римокатолическа държава. Когато сърбите и черногорците отхвърлят този призив, Призренската лига ги обявява за основен враг на албанския народ и на основният албански национален интерес – създаването на автономна провинция Албания в Османската империя.

Впоследствие Юсуф Али бег издава на турски език брошура с плана за създаване на автономно княжество Албания, но в същото време пропагандира и албано-южнославянското братство.

Решаващата разлика в мненията на участниците в Призренската конференция става отношението им към централните османски власти. Всички участници в конференцията подкрепят сюзеренитета на султана над албанския народ и земите му, като вид гаранция срещу разделянето им между балканските християнски държави.

Това желание в началото е благоприятно прието от Високата Порта, която подкрепя програмата на Лигата. Но в същото време Порта възнамерява да принуди всички участници в конференцията да приемат Османската империя като национално име за всички мюсюлмански албанци, които са около 85% от общото албанско население по това време.

При обсъждането на този политически въпрос, албанското ръководство се разделя на две групи. Малцинството приема идеята за османската националност на мюсюлманските албанци, докато мнозинството предпочитат албанската национална идентичност, вместо османската. В крайна сметка онези албански лидери, които подкрепят османската идентичност, призовават за създаването на нова национална организация на мюсюлманските албанци като османци. Целта им е да засилят акцента върху тяхната мюсюлманска османска идентичност, и да насочат основните политически и военни усилия на всички албанци мюсюлмани към защита на Босна и Херцеговина и сътрудничество с босненско-херцеговинските и другите мюсюлмани в Османската империя.

Въпреки това, втората политическа група, водена от Сами Фрашери, настоява за паналбанско единство, независимо от тяхната религия. Тя се бори за реализирането на единствената албанска национална цел в рамките на Османската империя – създаване на автономна провинция на (Велика) Албания – „Албански вилает“, предложе от Сами Фрашери на 27 септември 1878 г.[1440] (б. пр. Този вилает трябва да обединява пет турски вилаета: Косово, Шкодра, Янина, Дебър, Битоля).

Преобладаващата политическа и национална цел на албанската Първа Призренска лига е да предотврати прилагането както на Санстефанския договор, така и на решенията на Берлинския конгрес. По същество Лигата е по-скоро панислямска политическа организация, отколкото албанска и се бори за териториалната цялост на Османската империя и (мюсюлманската) албанска лоялност към султана, което ясно се вижда от член 1 от Устава на Лигата („*Kararname*“)[1441] и от обстоятелството, че лигата е съставена от албанци мюсюлмани.[1442] Така най-доминиращите и влиятелни сили на Лигата

[1440] Бартл П., Албанци: Од средњег века до данас, Београд: CLIO, 2001, 100.

[1441] Kosova P., Historical and Cultural Monuments of the Albanian League of Prizren, 2004.

[1442] Archives du Ministère des Afaires Etrangères, Paris, “French Consul in Scutari Cf. Pons to Dufaure, Scutari, June 13 th −17th , 1878”, № 219, turquie, Correspondance politique des consuls, Scutari, 1878−1879, Vol. XXI.

стават консервативните мюсюлмани от същинска Албания, Косово-Метохия, Западна Македония, Новопазарския санджак и Босна-Херцеговина.

Следователно Високата Порта ги използва, за да разпространи собственото си политическо влияние и своите държавни интереси в тази част на Балканите. Балканската мюсюлманска ос (албано-босненската), формирана в Призрен през 1878 г., става важен политически фактор в османската балканска политика през следващите десетилетия.

Но противно на проосманския мюсюлмански консервативен характер на ЦК на Лигата, албанското национално движение в района на Скутари (Шкодра) е много по-националистическо и ориентирано към албанството, тъй като тук преобладава различния религиозен (римскокатолически) състав на албанците в този регион и като резултат на различнато политическа и културно (западноевропейска) ориентация.

Местният Скутарски комитет, е от първостепенно значение след Призренския централен комитет, е съставен от мюсюлмани (малцинство) и римокатолици (мнозинство). Неговото политическо ръководство всъщност се формира още преди създаването на Първата Призренска лига.[1443] Лидер на Комитета в Скутари става Пренк Биб Дода, старейшина на римокатолическия клан (племе) Мирдити.

Берлинският конгрес от 1878 г. и албанците. След основаването си, решаващата задача на Призренската лига е да повлияе в полза на албанските национални интереси, върху окончателните решения на Берлинския конгрес, който заседава от 13 юни до 13 юли 1878 г.

За тази цел Лигата изпраща няколко меморандума до представителите на великите сили в Берлин. Още в самото начало на конгреса, е изпратена специална петиция срещу отстъпването според Санстефанския договор, на областите Бар, Улцин, Подгорица и Спуж на Черна гора.[1444]

По време на заседаването на Берлинския конгрес, в началото на юли 1878 г., Скутарският (Шкодренския) комитет на Призренската лига започва да налага данъци на местното албанско население, да организира публични събрания и да подготвя въоръжена албанска милиция. Много скоро се оказва, че подобни действия на националистическа основа срещат сериозен отпор от страна на османските власти. Високата порта подкрепя само мюсюлманско-османския национализъм, но не и етническия албански.[1445]

През първата седмица от работата на Берлинския конгрес, на 18 юни 1878 г., албанските местни политически лидери от Скутари изпращат меморандум до първия британския делегат на Конгреса, лорд Биконсфилд. Текстът е написан от името на цялото албанско население на четири езика: английски, френски, италиански и албански. Основната причина този меморандум да е адресиран точно до британската делегация е, че Великобритания е най-заинтересована от всички велики сили от териториалната цялост на Османската империя, за да предотврати славяните (сърби, черногорци и руснаци) да напредват към Адриатическо море. Албанските политически лидери, избрат Великобритания да бъде техен официален представител на конгреса, защото нейните интереси, не противоречат с реализацията на албанската национална програма на Призренската лига.

[1443] Archives du Ministère des Afaires Etrangères, Paris, "French Consul in Scutari Cf. Pons to Dufaure, Scutari, July 14th, 1878", № 222, Turquie, Correspondance politique des consuls, Scutari, 1878−1879, Vol. XXI.

[1444] Протестът е изпратен до френския консул в Шкодра, с дата 17 юни 1878 г. Archives du Ministère des Afaires Etrangères, Paris, "French Consul in Scutari Cf. Pons to Dufaure, Scutari", no. 219, turquie, Correspondance politique des consuls, Scutari, 1878−1879, Vol. XXI.

[1445] Archives du Ministère des Afaires Etrangères, Paris, "French Consul in Scutari, Pons to Addington, Scutari, July 14th, 1878", № 222, Turquie, Correspondance politique des consuls, Scutari, 1878−1879, Vol. XXI; Scutari August 11th, 1878, № 225; Dépêche télégraphique de Pons, Scutari, August 23 rd , 1878.

Основното значение на този меморандум е точното очертаване на предполагаемото албанско етническо пространство на Балканите, което трябва да бъде включено във Велика Албания или като независима държава, или като автономна провинция в рамките на Османската империя: от река Бояна през Източна Черна гора до град Янина в гръцкия Епир и от Янина до Амбракийския залив в Южна Гърция.[1446] Съвсем ясно Косово и Метохия не са включено в албанското етнографско пространство.[1447] Меморандумът предполага, че въпросът за спорната провинция Епир между албанци и гърци ще бъде решен от албано-гръцката конфедерация, в която Епир ще се ползва със статут на автономна област. От друга страна, идеята за пълен политически съюз между Албания и Гърция не е приветствана в меморандума: „Албания не може да бъде обединена с Гърция; дълбоките различия на расата, езика, обичаи и цивилизацията, правят съюза невъзможен".[1448]

Удостоверяването на албанската националност получава пълен израз в меморандума. Той посочи, че албанците не искат да бъдат нито турци, нито славяни, нито австрийци, нито гърци. Те са албанци по етнос и ще бъдат само албанци по националност. Един от най-важните параграфи е прокламацията че Албания и албанците ще се противопоставят на всякакъв вид славянско господство над техните територии или население, или заплахата от господство ще дойде от север (от сърбите и черногорците) или от изток (от българите). Несъмнено решаващият момент на меморандумът е искането за признаване на независима държава (Велика) Албания.

Но такава държава изобщо не влиза в сметките на великите сили, и предполагайки това, меморандумът от Скутари (Шкодра) предлага създаването на автономна Албания като провинция в рамките на Османската империя. С други думи, или независима, или автономна Албания е проектирана като бариера срещу славянската инвазия по посока към Адриатическо и Йонийско море и като вид политико-икономическо равновесие в тази част на Балканите. Меморандумът предлага на великите сили да утвърдят на конгреса политическо статукво на Балканите, което означава запазване на териториалната цялост на Османската империя.

Според меморандума, османската политическа и административна власт над албанската земя трябваше да бъде реформирана, но само от международната комисия, която няма да установи неалбанско административно управление в провинцията Велика Албания.

Сред всички албански меморандуми, протести, предложения и жалби до великите сили в периода от Санстефанския договор до края на Берлинския конгрес, Скутарският меморандум е най-важният албански документ, предлагащ решаването на „Албанския въпрос" според принципите на националността и самоопределението. Подписан от името на всички албанци, а не само от името на Призренската лига.

Но тук северноалбанските римокатолици поради своето мнозинство, налагат своите виждания.

Следващият албански меморандум, е изпратен от Албанския централен комитет в Константинопол на 20 юни 1878 г., директно до председателя на Берлинския конгрес, германския канцлер Ото фон Бисмарк. Този документ изразява желанието Велика Албания ще се радва на автономен статут в границите на реформираната Османска импе-

[1446] Haus-Hof-und Staatsarchiv, Politisches Archiv. Chiara P., L'Epiro, gli Albanesi e la Lega, Palermo, 1880, 159−176

[1447] Очевидно за да не се дразни Австро-Унгария. (б. пр.).

[1448] Също.

рия, протестирайки срещу всякакъв вид чуждо (сръбско, черногорско, гръцко или българско) управление над земите включени в тази обединена (Велика) Албания.[1449]

Конгресът получава и други албански меморандуми, петиции и протести с общата цел да се предотврати включването на „албанските земи“ в България, Гърция, Сърбия или Черна гора.[1450]

Берлинският конгрес[1451] в края на своята работа взема следните основни решения като един от най-добрите примери за прилагането на империалистическата картография в историята: Голямата (руска) Санстефанска България еа разделени на три части:

1) Автономно трибутарно княжество България, от река Дунав до Балкана, включително и Софийската област;

2) Полуавтономна провинция на Източна Румелия от Балкана до Родопите с назначен християнски управител и под надзора на всички Велики европейски сили; и

3) Македония и Тракия, се присъединяват отново към Османската империя.

Но въпреки това Русия се превръща в доминираща чужда сила и в двете български области, княжество България и полуавтономна област Източна Румелия.

Бесарабия е дадена на Русия за сметка на Румъния, за да бъде компенсирана Русия за намаляването на територията на т. нар. „Санстефанска България“.

Сърбия, Румъния и Черна гора стават международно признати като независими държави с разширени територии. Сърбия получава четири области в днешна Югозападна Сърбия: Ниш, Враня, Лесковац и Пирот.

Румъния получава Северна Добруджа, а Южна Добруджа стана част от княжество България и ябълка на раздора между двете държави през следващите десетилетия.

Черна гора получава адриатическо крайбрежие с градовете Бар/Антивари и Улцин/Дулчино (Улцин всъщност е даден на Черна гора по-късно в замяна на Плав и Гусине), заедно с Подгорица и областите Плав и Гусине в Метохия.

Въпреки това албанските лидери смятат всички територии дадени на Черна гора от Берлинския конгрес, като неразделна част от албанската национална територия.[1452]

Гърция се разширява с Тесалия и част от Епир.

Великобритания окупира Кипър с административните права в замяна на защитата на определени османски територии в Азия срещу Русия.

Австро-Унгария получава правото да окупира (но не и да анексира) османската провинция Босна и Херцеговина, за да извърши необходимите реформи, както и правото да държи армията си в района на санджака Нови Пазар между Сърбия и Черна гора (за да не се позволи тези две държави да имат обща граница).[1453]

[1449] Novotny A., Österreich, die Türkei und das Balkan-problem im Jahre des Berliner Kongresses, Graz−Köln, 1957, 90, 267.

[1450] Другите протести и меморандуми предлагат общи действия с Високата Порта по отношение на необходимите административни и държавни реформи в рамките на империята. Всички обаче признават върховната власт на Османската империя.

[1451] Hough P., Malik Sh., Pettiford L., World Politics, Harlow, England: Pearson Education Limited, 2011, 702

[1452] Храбак Б., “Италијански конзул у Скадру Б. Берио о арбанашком питању 1876−1878. године “, Часопис за суврeмену повијест, 3, 1978, 32−33; Храбак Б., “Први извештаји дипломата великих сила о Призренској лиги”, Balcanica, iX, 1978, 251−270.

[1453] Glenny M., The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers, 1804−1999, New York: Viking, 1999, 143−151.: „За германската външна политика Балканите не са „стрували костите и на един померански гренадир” по това време според Ото фон Бисмарк. Той има само една външнополитическа задача на Германия: да поддържа баланса на силите в Европа, за да блокира създаването на всякакъв вид антигерманска коалиция. За Бисмарк рамката на съюза на трите императори (Германия-Русия-Австро-Унгария) от 1881 г. е най-добрият начин за реализирането на такава стратегия“.

Берлинският конгрес подчинява всички искания и национални интереси на балканските народи и държави, единствено на интересите на трите европейски велики сили: Австро-Унгария, Русия и Великобритания.[1454]

Установеният нов ред на Балакните от Берлинския конгрес има за цел да запази мира в Европа възможно най-дълго, но в крайна сметка доведе Европа до Голямата война от 1914-1918 г.

Въпреки това Берлинският конгрес е повратна точка в съвременната балканска история. Русия и Османската империя загубват най-много от Берлинския конгрес, тъй като Русия трябва да приеме големите ревизии на договора от Сан Стефано, докато Османската империя всъщност е изгонена от Европа. Румъния и Сърбия, които активно воюват по време на Източна криза от 1875-78 г., са силно разочаровани от решенията му.[1455] Черна гора получава повече от заслуженото, като Гърция, но Австро-Унгария, която изобщо не участва във войната, става главният победител в Берлин.

Независимо от факта, че „Албанският въпрос" изобщо не е обсъждан на конгреса, албанците поне информират Европа за своята отделна националност, съществуване и интереси.

Най-после Санстефанска (Велика) България намалява от 176 000 кв. км. до 96 000 кв. км. но българите започват да изграждат своя собствена национална държавност след 1878 г. с възможност в близко бъдеще да анексират Източна Румелия какво става много скоро (през 1885 г.).

Администрацията над Босна и Херцеговина и военният контрол върху територията на Новопазарския санджак са дадени на Австро-Унгария на Берлинския конгрес, по няколко причин: 1. Като политически противовес в „голямата игра" на великите сили.

2. Като инструмент за ограничаване на руското влияние на Балканите.

3. Като териториална компенсация за загубените провинции в Северна Италия (Ломбардия и Венеция) в резултат на италианското обединение на 1859−1866.[1456]

И накрая, според Робърт А. Кан, „опасността вътрешността на Далмация да бъде контролирана от враждебна страна" (Сърбия) е една от най-важните причини за австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина през 1878 г.[1457], чрез която Виена и Будапеща „се отказват от принципа за защита на целостта на Османската империя".[1458]

Държането на собствени военни части в Новопазарския санджак се разбира от Виена-Будапеща като най-доброто средство за предотвратяване на териториалното обединение на Сърбия с Черна гора в бъдеще.

В резултат на това външната политика на Сърбия през следващите десетилетия беше пренасочена от Босна и Херцеговина и Новопазарския санджак към Косово-Метохия и Македония със задачата да окупира част от днешното морско крайбрежие в Северна Албания (Дуръс), за да да получи изход към морето, тъй като след 1878 г. австроунгарските войски са разположени между Сърбия и Черна гора и следователно Сърбия не може да получи изход към морето през Черна гора.

Независимо, че всички балкански държави получават известни териториални компенсации, Берлинският договор от 1878 г. не удовлетворява нито една от тях. Като

[1454] Ković M., Benjamin Disraeli & the Eastern Question, Oxford−New York: Oxford university Press, 2011

[1455] Шовинизмът им е много по-гладен от подхвърлените придобивки на конгреса, които само раздразват още-повече шовинистическият глад за още български земи. (б. пр.).

[1456] Ћоровић В., Односи између Аустро-Угарске у XX веку, Београд: Библиотека града Београда, 1992, 15.

[1457] Kann R. A., A History of the Habsburg Empire 1526−1918, Berkley−Los Angeles−London: university of California Press, 1980, 280.

[1458] Bérenger J., A History of the Habsburg Empire 1700−1918, London−New York, Longman, 1997, 255.

краен резултат от договора, Русия придобива солидна позиция в Източните Балкани, докато Австро-Унгария получава подобна позиция в Западни Балкани.[1459]

Както Албания, така и Сърбия се считат за части от австроунгарската сфера на влияние в Югоизточна Европа, както е според „гръцкия план“ от 1782 г. на руската царица Екатерина Велика.[1460]

Сръбският княз Милан Обренович, подкрепян от Австро-Унгария, обявява държавната независимост на Сърбия в Белград на 22 август 1878 г.[1461] и става крал през 1882 г.

Причината за острата реакция на албанците срещу решенията на Берлинския конгрес се обяснява с политиката на европейски сили да разрешават своите спорове и империалистически планове за Балканите, като предоставят на Гърция, *България*, Сърбия и Черна гора части от земите, населени с албанци.[1462]

Албанското национално и политическо ръководство постепенно започва да насърчава и антиосманските настроения, защото османското правителство не защити албанските етнически територии срещу разделянето им между балканските християнски държави след Берлинския конгрес.

Като албански отговор на решенията на Берлинския конгрес, новите активни центрове и комитети на Призренската лига са създадена в районите близо до границите на албанското етническо и езиково пространство, което трябваше да бъде включено във Велика Албания според плановете на албанските националисти.[1463]

Изводи. Източната криза от 1875−1878 г., като развитие на дългогодишния Източен въпрос, отваря кутията на Пандора на националните и националистическите териториални претенции на местните балкански народи. На Берлинският конгрес, като завършващ етап на тази криза, великите сили преначертава регионалната политическа реалност. Все пак конгресът „се стреми да създаде баланс между балканските държави, давайки предимство на християнски народи”.[1464] Така Берлинският конгрес се превръща н повратна точка на новата и най-нова история на Балканския полуостров.

Решенията на Берлинския конгрес, подписани като Берлинския договор, реално намалят до минимум европейските владения на Османската империя. Въпреки това османската власт продължава над Албания, Македония, Тесалия и Епир (последните до 1881 г.), на за Високата Портата управлението на тези провинции става изключително трудно.

Постепенно албанското национално движение се очертава като значителна политическа сила. Високата Порта, не храни илюзия, че управлението му над Босна и Херцеговина, Новопазарския санджак, автономното Княжество България и полуавтономната Източна Румелия някога ще бъдат възстановени.[1465]

[1459] Поповић В., Источно питање, Београд, 1928, 92−93.

[1460] Подобно разделяне на Балканския полуостров на руска и австрийска сфера на влияние е договорено през 1782 г. от руската царица Екатерина Велика и хабсбургският кайзер Йосиф II („Гръцкия план“), но не е осъществено.

[1461] Serbian Proclamation of independence”, Belgrade, August 10th (22nd), 1878, British and Foreign State Papers, Vol. 69, London, 1878, 1109.

[1462] Интересно, каква територия населена с албанци получава България по Берлинския договор, тук авторът е повече от тенденциозен! (б. пр.).

[1463] Jelavich B., History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries, Cambridge: Cambridge university Press, 1984, 364.

[1464] Castellan G., History of the Balkans: From Mohammed the Conqueror to Stalin, New York: Columbia university Press, 1992, 323.

[1465] Авторът пропуска важни подробности. Австро-Унгария не вкарва войски в Новопазарския санджак, а Косово, Родопите и югоизточните части на Тракия, също остават под османска власт, както и големите гръцки острови. Поправката на гръцко-османската граница в 1881 г. вкл. по-голямата част от Тесалия, но с много малка част от Епир. (б. пр.).

Берлинският конгрес не приема териториални промени на Балканите като искането, поставено от Атина за Тесалия и Епир, което трябва да бъдат обсъдени между великите сили в следващите години.

Едва след решаването на този въпрос, се очертава границата между Гърция и Османската империя.

Окончателното определяне на границите между независима Черна гора и османските територии, населени с албанци, среща тредности. Албанците мюсюлмани и християни започват въоръжена борба за техните предполагаеми етнически територии, срещу Сърбия, Гърция, България[1466] и Черна гора.

Основният извод е, че великите сили н опита си да разрешат Източната криза, се съобразяват единствено със своите интереси и не зачитат интересите на малките народи на Балканите. Съобразявайки се единствено със себе си, те се опитват да постигнат „баланс на своите интереси“.

Реакциите на албанците срещу Санстефанския, и Берлинския договор от 1878 г. подейства като катализатор за албенското национално израстване и изява на националната идентичност. За пръв път се поставят основите на политимческото организиране на албанския народ. За пръв път е повдигнат „Албанския въпрос”.

Първоначално албанските водачи виждат в запазването целостта на Османската империя, най-доброто средство за противодействие и запазване на албанското етническо пространство. Впоследствие вече израства и идеята, първоначално за автономна, а после и за независима обединена албанска държава Велика Албания.

И накрая, Берлинският конгрес и неговия антируски по съдържание договор[1467] 47 засилва много етнополитическите борби между балканските държави и нации, синхронно с империалистическото съперничество на великите сили през следващите десетилетия, което скоро ще превърне Балакните в „европейския барутен погреб“.

БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС В 1878 г. И НЕГОВИТЕ ПОЛИТИЧЕСИК ПОСЛЕДСТВИЯ ЗА БАЛКАНИТЕ

автор П. А. Искендеров, статия в списанието „Славянский мир в третьем тысячелетии: Соглашение (согласие), договор, компромисс в истории, языках и культуре славянских народов. Москва, 2016. г.

Берлинският конгрес от 1878 г. е едно от онези исторически събития, чието значение само нараства с времето. Нито двете опустошителни общоевропейски войни, нито последвалият период на фундаментални социално-обществени промени в Източна Европа, отстраняват от дневния ред тези въпроси, които се обсъждат през лятото на 1878 г. от опитните и водещи европейски дипломати.

Необходимостта и възможността за установяване и поддържане на принципа на „статуквото” на Балканския полуостров, създаването на система от териториален и военнополитически баланс, разделянето на региона на сфери на влияние, създаването на механизми за регионалната инфраструктура, осигуряване правата на етническите и религиозните малцинства, всички тези въпроси не са загубили своята актуалност и днес.

[1466] Тук отново България е включена по инерция или незнание. (б. пр.).

[1467] Schevill F., A History of the Balkans: From the Earliest Times to the Present Day, New York: Dorset Press, 1991, 402.

А сегашните балкански конфликти, които продължават да съществуват на ниво междудържавни и вътрешнодържавни противоречия, произтичат от основните принципи и конкретните решения, декларирани през 1878 г. и записани в Берлинския договор.

Каква е ролята на Берлинския конгрес, състоял се от 13 юни до 13 юли 1878 г., за балканските отношения? По този въпрос в историографията има диаметрално противоположни оценки.

Руският историк В. Н. Виноградов смята, че в резултат на Берлинския конгрес и подписването на окончателния договор за Балканите на 13 юли, се създава „доктрината на статуквото, която възпрепятства развитието на полуострова и засилва османската власт“.[1468]

От друга страна, едва ли е преувеличено да се каже, че предишното „статукво“ е заменено с ново състояние от подобен характер, което предвижда максимално и дългосрочно запазване непроменени, принципите разработени в Берлин.

И едва ли е изненадващо, че именно Германия е главният пазител на новото „статукво” на Балканите, основано преди всичко по финансови и икономически съображения.[1469]

До 1912 г. тази страна „засенчва всички други европейски сили (с изключение на Англия) в областта на търговията, инвестициите в местната индустрия“ и „Германия се чувства най-сигурна в България, Румъния и в европейските владения на Турция“. . „За да укрепи тези позиции, Берлин се придържаше към принципа на статуквото в балканската политика. Германия е доволна от сегашната ситуация на балканския пазар, което гарантира нейните интереси. Икономическото превъзходство на германския империализъм, според плановете на германското правителство, трябва да допринесе за установяването на германска политическа хегемония на Балканите”, справедливо отбелязва в тази връзка руският изследовател Ю. Писарев.[1470] Британската изследователка Миранда Викърс подчертава и дори преувеличава влиянието на решенията на Берлинския конгрес върху преразглеждането на външнополитическите приоритети на Русия. Според нея „Берлинският конгрес значително удави руските амбиции на Балканите. И от този момент нататък тя беше принудена да пренасочи вниманието си на изток, където скоро влезе в конфликт с младата японска сила“.[1471]

К. Шиндлер, в статията си върху такава на пръв поглед много далечна от Берлинския конгрес и Балканите тема, като политическата история на Израел през 90-те години на XX век, директно призовава за използване на опита на Берлинския конгрес за решаване на съвременния Палестински проблем. „Защо великите сили, които според Берлинския договор от 1878 г. предадоха България на българите, а Сърбия на сърбите, не могат да върнат Палестина на евреите?“ - задава спорен въпрос, но базиран на исторически аналогии.[1472]

В историографията има и противоположни оценки. Така френският историк А. Мале смята, че „след като е върнала Македония под властта на султана, Европа по подстрекателство Англия и Австро-Унгария грубо нарушиха изискванията на хуманността“.[1473]

[1468] Виноградов В. Н. Британский лев на Босфоре. Москва, 1991. с. 160.

[1469] Германия няма интереси на Балканите по това време, авторът пробутва предпоставена теза. (б. пр.)

[1470] Писарев Ю. А. Великие державы и Балканы накануне первой мировой войны. Москва, 1985. с. 14–15. Б. пр. Напълно предпоставена и невярна руска теза. Заради собствената глупост, некадърност и грешки се обвинява Германия, типично по руски.

[1471] Vickers M. The Albanians. A Modern History. London – New York, 1995. p. 33.

[1472] Shindler C. Likud and the Christian Dispensationalists: A Symbolic Relationship. Israel Studies. Vol. 5. 2000. p. 158.

[1473] История XIX века. Под ред. Лависса и Рамбо. Том 7. Москва, 1939. с. 448.

Подобни изявления обаче, макар и да са разбираеми от хората, са също толкова безсмислени, когато става въпрос за въпроси на геополитиката. Говорейки за Берлинския конгрес като за първия опит на балканското мироопазване, е необходимо да се отбележи мащабната подготвителна работа, извършена от почти всички негови участници от „концерта на великите сили“ нещо което толкова липсва в днешните подобни форуми. Самият Берлински договор става върхът на айсберга, който се основава на скритите от любопитни очи, пазарлъци, споразумения и взаимни отстъпки. По инициатива на германския канцлер Бисмарк, който председателства конгреса, участниците във форума по всякакъв начин избягват дискусиите на открити срещи. Веднага щом се появят противоречия по конкретен въпрос, той се отстранява от обсъждането и се прехвърля на частни преговори между заинтересованите страни. И едва след постигането на споразумение, то отново е поставено на открито обсъждане „за официално формулиране на решението“.[1474]

Съвсем правилно американският изследовател в на международните отношения Сидней Фей, подчертава, че „почти всички значими въпроси са решени преди откриването на конгреса, по време на предварителни преговори; Така на конгреса остава само да се регистрират решенията, които вече Бисмарк е постигнал, който се старае преди всичко да задоволи интересите на Австро-Унгария и Русия”.[1475] Последната мисъл обаче не изглежда толкова очевидна, като се има предвид естеството на взетите в решения и последвалата криза в руско-германските отношения.

Но вероятността голямата България от Сан Стефано, да се превърне в регионална сила не отговаря на интересите не само на Англия и Австро-Унгария, но и на балканските държави. И Атина, Букурещ, и Белград също реагират негативно на условията на Санстефанския предварителен договор.

Следователно, настоявайки за пълно прилагане на Санстефанския договор, Русия рискува да остане с един (макар и силен) съюзник и да създаде враждебен блок на Балканите в лицето на Сърбия, Румъния и Гърция. Същият блок, който 35 години по-късно ще постави България на ръба на военна катастрофа по време на Втората балканска война от 1913 г.[1476]

Берлинският конгрес е международен форум, който сам по себе си свидетелства за голямата подготвителна работа, извършена преди това от участниците в него. Всяка от великите сили се подготви по свой начин. Всички отдават еднакво голямото значение на предстоящите решения, които излизат далеч извън пределите на самия Балкански полуостров.

Подготовката на Берлинския конгрес не е само дипломатически контакти, меморандуми и искания. Това са и спешни мерки от военно-политически характер, като например гласуването на австрийската и унгарската парламентарни делегации (парламените) за заем за попълване на оръжейните запаси,[1477] посланието на английската кралица до следващата сесия на парламента, призоваваща за предстоящата мобилизация на резервистите, и привеждане на румънската армия в бойна готовност.

Русия започва закупуването на кораби от САЩ с оглед на възможното начало на общоевропейска военна кампания.

[1474] История дипломатии. Том второй. Москва, 1945. с. 48.

[1475] Фей С. Происхождение мировой войны. Т. I. М., 1934. С. 55

[1476] Русия не отчита шовинизма на тези Балкански държави, а унищожаването на голяма България, още повече засилва този шовинизъм и прави по презумпция невъзможен съюза на Балканските държави под руско ръководство. (б. пр.).

[1477] Категорично е било ясно, че Австро-Унгария не може да рискува пряк военен конфликт с Русия. Военните кредити са свързани с предстоящата окупация на Босна и Херцеговина. (б. пр.).

Н. П. Игнатиев обсъжда този въпрос директно с британския военен аташе Уелсли през лятото на 1877 г. Руският дипломат предупреждава, че войната с Русия може да е пагубна за Англия, тъй като обединеният руско-американски флот ще парализира английската търговия и ще откъсне метрополията от нейните колонии, и ще създаде социално-икономическа и политическа криза в самата Англия, която ще останат без суровини.[1478] Разбира се, подобно заключение е известно преувеличение, но като един от „възпиращите фактори" определено трябва да се спомене.[1479]

И накрая, има много други елементи, които съдържат както военно-приложни, така и чисто демонстративни аспекти.[1480]

Що се отнася до „чистата дипломация", за непосредствен предшественик на Берлинския договор трябва да се счита специалния руско-английски меморандум, подписан в Лондон на 30 май 1878 г. Именно този документ официално съгласува преразглеждането на най-противоречивата разпоредба на договора за Сан Стефано за разширените граници на Българското княжество. В замяна на това, както и за отказа от редица териториални придобивки[1481] в Мала Азия, Русия си осигури британска подкрепа за други разпоредби от Сан Стефано.[1482]

Крайният резултат от сложната игра на британската дипломация е придобиването от Англия на правото да окупира стратегически важния остров Кипър, което е предвидено в тайния договор на Лондон с Османската империя от 4 юни 1878 г. Този документ съдържа разпоредба за британска помощ на Портата за защита на нейните владения в Кавказ, но в същото време признава даването на Русия на Батуми, Ардахан и Карс. Подписаното на 6 юни споразумение между Англия и Австро-Унгария за обща политическа линия на предстоящия Берлински конгрес се превръща в окончателния документ, който предопределя решенията, взети в германската столица. Двете сили се съгласяват да не допускат разширяването на българската територия на юг от Стара планина. Освен това Австро-Унгария си осигури британска подкрепа за окупацията на Босна и Херцеговина.

Може би единственият момент, когато Берлинския конгрес е сериозно застрашен от развитието на планирания сценарий е свързан с действията на Б. Дизраели (лорд Биконсфилд), който заплашва да напусне форума на 20 юни.

Причината за това са британските журналисти, които публикуват съдържанието на тайния руско-английски меморандум от 30 май, но не знаят за съществуването на англо-турската Кипърска конвенция от 4 юни. Поради това британското обществено мнение обвинява Дизраели в прекомерна сговорчивост с Русия, което провокира активизация на неговата активност в Берлин, по въпроса за статута на Източна Румелия, съдбата на Софийския санджак и продължителността на престоя на руските войски в България.[1483]

Постигнат е компромис за преминаването на Софийския санджак към България, като се предоставя правото на Портата да изпраща войски в Източна Румелия. Руското военно присъствие в България, е определено за 9 месеца за разлика от 6-месечния срок, предвиден в англо-австроунгарското споразумение от 6 юни 1878 г.[1484]

[1478] Това са напълно фантастични заплахи от страна на Игнатиев. (б. пр.).

[1479] Российская дипломатия в портретах. Москво, 1992. с. 255–256.

[1480] История XIX века. с. 444.

[1481] Става дума само за гр. Баязит и Алашкертската долина. (б. пр.).

[1482] Всъщност Русия е ловко измамена от Англия. (б. пр.).

[1483] Причината е шантаж и сплашване на Русия, за да стане още по-отстъпчива. Публикацията на споразумението е ход на самия Дизраели, за да му развърже ръцете да не спазва стриктно, вече компрометираното споразумение. (б. пр.).

[1484] История дипломатии. Том второй. с. 48–49.

Предотвратяване появата на регионален суперсили е ключов принцип за преобладаващото мнозинство от участниците в Берлинския конгрес.[1485] И конгресът изпълнява тази задача. Нещо повече, дори след Втората балканска война от 1913 г. същите велики сили се опитват да смекчат прекомерните апетити на балканските съюзници, които побеждават България, давайки си сметка, че както прекалено укрепналите, така и унизените държави и народи са противопоказни за мира и стабилността на Балканите. Последвалата роля на България в Първата световна война само потвърждава тази теза.[1486]

Берлинският договор, предвижда призването на национални независими държави на Балканите, и всъщност е първия документ в световната дипломатическа история, който предписва международна правна подкрепа за правата на националните малцинства.

По думите на Д. Филпот защитата на малцинствата най-накрая се превръща в нормално условие, наложено на новите държави.[1487]

В България, Източна Румелия, Румъния, Сърбия, Черна гора, както и във всички територии на Османската империя, е провъзгласена пълна свобода на съвестта, всички граждани, независимо от религията, получават граждански и политически права. Така религиозно, гражданско и политическо равенство за първи път е документиран като общочовешка ценност за Балканите, независимо от държавната принадлежност на определени области. И чл. 44 от Берлинския договор, задължава Румъния да гарантира равни права за евреите, живеещи на нейна територия, и директно засяга „еврейския въпрос“, който се смята за особено актуален за Балканите.

Трябва да посочим слабостта и противоречивите решения на Берлинския конгрес са резултат от опитите за създаване на балансирана картина на Балканите при определянето на границите.

Балканите са един от класическите региони на света, където границите, начертани на етническа основа, не могат да решат междуетнически проблеми, а само поставят нови „бомби със закъснител“. Защото тези граници много често са условни, без да се вземат предвид етническите „анклави“, сложният процес на вековна етногенеза, както и обективно формираните културно-исторически характеристики на различни части от една и съща етническа група, разделени от държавни, религиозни, природни и други демаркационни линии.

От тази гледна точка Берлинският конгрес е пример за своеобразна изкуствена и съзнателна „балканизация отгоре“, когато единна България е превърната в две области, границите им са изкуствено стеснени за сметка на македонските земи, когато сръбските етнически групи са разделени на три части, а национално-държавната интеграция и стремежите на албанците изобщо не се вземат под внимание. Исторически присъщата на Балканския полуостров сложна етноконфесионална ситуация, допълнително утежнява положението, и по думите на руската етнографка Ю. В. Иванова „ислямът разцепва балканското общество, не по етнически, а по религиозен признак, което в действителност е социален признак”.[1488]

В същото време, създали мозайка от независими, автономни, окупирани и други държави, територии, провинции и други региони на Балканите, „миротворческите” сили в най-добрите традиции на геополитиката се погрижват да опазят своята „святая

[1485] Дори и в границите от Сан Стефано, България изобщо не е сила.

[1486] Стремежът на българите за национално обединение изобщо не се признава от Русия, както тогава, така и днес от рускоезичните автори. (б. пр.).

[1487] Philpott D. Sovereignty: An Introduction and Brief History. Journal of International Affairs. Vol. 48. 1995.

[1488] Иванова Ю. В. Албанцы и славяне: закономерно ли противостояние? Материалы XXVIII межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов 15–22 марта 1999 г. Санкт-Петербург. СПб, 1999. с. 24.

светих” – транспортни пътища да останат непокътнати. Главната водна артерия на региона Дунав е обявена за неутрална и свободна за корабоплаване. Преминаването на военни кораби през черноморските проливи все още е забранено и дори пристанището Батуми, което е дадено на Русия, получава статут на свободно пристанище (свободно търговско пристанище) и трябва да се използва само от търговски кораби. Сега балканските страни трябва да положат усилия за икономическо развитие на придобитите територии, да преодолеят финансово-икономическите последици от тригодишната международна криза, да решат натрупаните политически въпроси и нови междуетнически проблеми. Нещо, което сърбите с характерното им красноречие наречат „укрепване на военните завоевания“. Само че с тези задачи балканските държави се справят частично.[1489]

Компромисите, постигнати между самите велики силите, позволяват Източната криза от 1875–78 г. да бъде разрешена, с цената на две войни, но запазват на размирната балканска земя старите възли от противоречия и сътворяват нови: македонски, косовски, добруджански, босненски и други.

От особено значение за по-нататъшното развитие на обстановката на Балканите и в Европа като цяло е определянето на съдбата на Босна и Херцеговина. Решението на Берлинския конгрес през 1878 г. да предостави на Австро-Унгария правото да окупира тези две провинции на Османската империя, създава един от най-належащите междуетнически и междудържавни конфликти в региона днес.[1490]

Според член XXV от Берлинския договор: „Провинциите Босна и Херцеговина ще бъдат окупирани и управлявани от Австро-Унгария. Австроунгарското правителство, не желае да поеме управлението на санджака Новибазар (Нови Пазар), простиращ се между Сърбия и Черна гора, на югоизток отвъд Митровица, османската администрация ще остане в сила там, както и преди. Но за да осигури съществуването на новата политическа система, както и свободата и безопасността на комуникациите, Австро-Унгария си запазва правото да поддържа гарнизони, както и да има военни и търговски пътища в тази част на бившия Босненски вилает.”[1491]

Тази ситуация отворя пътя за укрепване позициите на Австро-Унгария на Балканите и същевременно става катализатор за пренасочване на външнополитическите приоритети на Сърбия и Черна гора.

За Сърбия, окупацията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария се превръща във вододел в политиката на Белград за Косово, поставяйки обединението на тези територии начело на нейната външнополитически курс. В международен план този обрат е закрепен на 28 юни 1881 г. с таен политически договор с Австро-Унгария. Чрез този документ Сърбия си осигурява подкрепа за плановете си за териториално разширение в южна посока („към долината на Вардар“ – което включва както Косово, така и Македония) в замяна на отказа си от претенциите към Босна и Херцеговина и Новопазарския санджак.[1492]

Първата конкретна стъпка към изпълнението на новия план е откриването през 1889 г. на редица сръбски консулства в европейските региони на Османската империя,

[1489] Напротив, сърбите се справят успешно като асимилират с насилие и принуда българското население в Моравско, а румънците просто прогонват голяма част от българите в Северна Добруджа като правят поземлена реформа и ги лишават от собственост върху земята. (б. пр.).

[1490] Невярна теза. Още по-лошо щеше да е положението ако сърбите бяха анексирали областта, резултатът от сръбската власт над Босна го видяхме в края на 90-те години на XX век – гражданска война с големи жестокости. (б.пр.).

[1491] Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. Москва, 1952. с. 193.

[1492] Petrovich M. B. A History of Modern Serbia 1804–1918. Vol. 2. New York and London, 1976. p. 273.

уж по повод на 500-годишнината от битката при Косово поле. Специална роля сред тези дипломатически мисии е отредена на консулството в Прищина.[1493]

Дългосрочни планове за собствено териториално разширение във връзка с решенията на Берлинския конгрес за Босна и Херцеговина все по-активно се разработват от ръководството на Черна гора, от княз (а от 1910 г. и крал) Никола. По негово указание е разработена програма за действие за поставяне на граничните албански племена под контрола на Черна гора. Както военният министър на Черна гора М. Мартинович открито признава в разговора си с руския военен агент Н. М. Потапов, „възгледите на великите сили за желателността на бързото обновяване на Турция и създаването на нейна нова политическа система, сега съвсем не съвпадат със сегашните планове на Черна гора" и не може да се изключи възможността, че докато Турция още не е набрала сила, княжеството „ще се всява смут на Балканите, за да завладее съседните части на Албания и Стара Сърбия, поради загубата на надеждите за присъединяването на Босна и Херцеговина."[1494]

Решенията на Берлинския конгрес предизвикват още по-голямо недоволство сред разрастващото се албанско национално движение. Още на 10 юни 1878 г., три дни преди откриването на Берлинския конгрес, се провежда първото заседание на общоалбанското учредително събрание на Албанската лига (която получава второто си име в тази връзка с мястото където се провежда – гр. Призрен).[1495] Сред делегатите, събрани в Призрен доминиран едрите албански феодали, водачи на влиятелни местни кланове и представители на мюсюлманското духовенство не само от Косово и Албания, но и от България, Босна и Херцеговина, Македония и Новопазарския санджак, както и турски чиновници. Те приемат програма, написана на турски език и озаглавена „Карарнаме" („Книга на решенията").[1496] Програмата е доста умерена по природа и включва като основни положения „безусловна лоялност към турския султан", „борба до последна капка кръв срещу всяко анексиране на албански територии", „обединение на всички територии, населени с албанци (вилаетите Косовски, Битолски, Янински и Шкодренски) в една провинция, управлявана от турски генерал-губернатор", „даване на официален статут на албанския език" и „въвеждане на национална армия под командването на турски офицери".[1497] „Нашата основна цел е да запазим султанските права на Султана, нашия господар", се казва в една от точките на програмата. Следователно всички, които се стремят да отслабят авторитета на властта, или спомагат на това, ще да бъдат считани за врагове на нацията и родината и ако не променят поведението си ще бъдат изгонени от страната ни".[1498]

Програмата подчертава негативното отношение на албанците към плановете за териториално разширение на съседните държави за тяхна сметка: „Ние в никакъв случай няма да позволим чужди войски да влазат в нашата земя. Ние дори не признаваме името на българското правителство. Ако Сърбия не напусне доброволно безправно окупираните територии, тогава ние ще изпратим срещу нея башибозуци (хакинджилери) и ще се опитаме да окупираме напълно тези територии и в същия дух ще действаме срещу Черна гора".[1499]

Програмата предвижда възможно териториално разширяване на Лигата извън първоначално определените области: „Представители на други региони (земи), които

[1493] Перуничић Б. Писма српских конзула из Приштине 1890–1900. Београд, 1985. с. 14.

[1494] Архив внешней политики Российской империи. Ф. Политархив. Оп. 482. Д. 2082. Л. 60.

[1495] Castellan G. L'Albanie. Paris, 1980. p. 10.

[1496] Reuter J. Die Albaner in Jugoslawien. Münich, 1982. S. 18.

[1497] Пак там.

[1498] Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Документы. Том первый (1878–1997 гг.). Москва, 2006. с. 40.

[1499] Пак там.

искат да се присъединят към Лигата, ще бъдат приети с готовност и ние ще ги включим като приятели на Лигата властите и страната".[1500] Столица на обединения албански вилает трябва да бъде град Охрид поради централното му географско положение.[1501] Същевременно делегатите изпращат специален меморандум до участниците в Берлинския конгрес (открит на 13 юни 1878 г.), както и до турското правителство и дипломатическите представители на великите сили в Константинопол, в който искат да привелакат европейското внимание. В меморандума, адресиран до министър-председателя Дизраели, който представлява Великобритания на Берлинския конгрес, се казва: „Ние не сме и не искаме да бъдем турци, но по същия начин ще се противопоставим с цялата си сила на всеки, който иска да ни превърне в славяни, австрийци, или гърци; искаме да бъдем албанци".[1502]

Делегация на Албанската лига начело с Абдул Фрашери заминава за Берлин. Освен това в Лондон, Париж и Берлин са разпространени петиции, очертаващи исканията на Призренската лига. Лидерите на албанското национално движение обаче не успяват да участват в работата на европейския форум наравно с представители на балканските си съседи и дори да осигурят включването та албанския въпрос в дневния ред като отделна дискусия.

Великите сили отричат самия факт на съществуването на албанската нация (директната фраза „албанската нация не съществува" принадлежи на германския канцлер О. Бисмарк и разглежда териториите с албанско население единствено като географско понятие.[1503]

Въпреки че решението на Берлинския конгрес за намаляване на територията на Санстефанска България, е обективно положително за Албания (района на град Корча остава част от Османската империя), договорът подписан в германската столица, предвижда Черна гора, да присъедини Бар и Подгорица, и два града със смесено албанско-черногорско население Плав и Гусине, Гърция да присъедини значителна част от Епир, включително райони с преобладаващо албанско население. Всъщност в резултат на действията на великите сили „Албания трябва значително да намали територията си в полза на своите съседи".[1504]

Атинският кореспондент на лондонския „Таймс" съобщава за значението, което гръцкото ръководство отдава на „албанското направление" на своята външна политика, считайки анексирането на град Янина за първи етап от постепенната „елинизация" на Албания.[1505] И съответните картите са широко разпространени както в самата Гърция, така и в други европейски страни.[1506]

Подобни великодържавни програми са разработени и в другите балкански столици. Така концепцията за „великдържавието", постепенно заема доминираща позиция във външната политика на балканските държави, вече се замислят конфликтите със съседите, въпреки че обективно младите страни на полуострова, придобили или възстановили своята държавност, би трябвало да са съюзници в борбата срещу главния враг – Османската империя.[1507]

[1500] Албанский фактор в развитии кризиса ... с. 40.

[1501] Vickers M. The Albanians. p. 33.

[1502] Skendi S. The Albanian National Awakening. 1978–1912. Princeton, 1967. p. 45.

[1503] Castellan G. L'Albanie. p. 10.

[1504] Искендеров П. А. Призренская лига 1878–1881 гг. Вопросы истории. 2011. № 4. с. 7. Б. пр.: По-скоро албанците трябва да намалят фантастичните си шовинистични претенции.

[1505] Vickers M. The Albanians. p. 38.

[1506] Peckham R. Sh. Map Mania: Nationalism and the Politics of Place in Greece, 1870–1922. Political Geography. 2002. Vol. 19. № 1.

[1507] Улунян А. А. Политическая история современной Греции. Конец XVIII в. – 90-е гг. XX вв. М., 1998. с. 78.

През пролетта на 1879 г. Призренската лига за първи път оказва активно влияние върху международната обстановка. В град Превеза на 6 февруари 1879 г. започват гръцко-турските преговори по въпроса за териториалното разграничение между двете държави. Корекцията на гръко-турската граница е залегнало в решенията на Берлинския конгрес, които предвиждат предаване на Тесалия и значителна част от Епир на Гърция от Турция, включително с населената с албанци област Чамерия (Северен Епир). Естествено този план среща съпротивата на Албанската лига, която на среща през януари 1878 г. в Превеза решава да извърши обща мобилизация и да осигури въоръжена съпротива при опити за изпълнение гореспоменатото решение на Берлинския конгрес.

Високата Порта е наясно с позицията на албанците и ги използва в своя полза. През март гръцко-турските преговори са прекъснати по инициатива на Константинопол, който обяснява хода си с опасенията от албанско въстание. Ръководството на Албанската лига решава да обясни на великите сили собственото си виждане по проблема за гръцко-турското разграничение и за отказа да се даде Епир на Гърция. В края на март 1879 г. Абдул Фрашери, заедно с друг виден деец на албанското национално движение Мехмет Али Вриони, посещават Константинопол и всички водещи европейски столици с изключение на Санкт Петербург – Рим, Париж, Лондон, Берлин и Виена. Те се стремят да запознаят правителствата и обществеността на великите сили (преобладаващото мнозинство от които разглеждат Албанската лига като творение и политически инструмент на турските власти) с националните интереси и искания на албанците, обобщени в меморандум, предаден на европейските правителства.[1508] В документа се казва: „Албанците запазиха своята родина, своя език и своите обичаи, отблъсквайки атаките на римляни, византийци и венецианци през варварските времена. Как може да се допусне в епохата на просветата и цивилизацията, толкова смела и толкова привързана към земята си нация да бъде пожертвана, дадена без никакво правно основание на алчен съсед?“.[1509]

В своята аргументация и искания делегатите на Албанската лига стигат още по-далеч и поставят въпроса за принадлежността на Албания не само на Чамерия, но и целия Епир, включително с градовете Превеза, Янина и Арта като важни икономически и военностратегически центрове. По това време провинция Епир включва четири санджака – Берат, Гирокастро, Янина и Превеза. А областта, която албанците наричат „Чамерия” (или „Южна Албания”), е наречена от гърците „Северен Епир”.

Като един от аргументите, авторите на меморандума посочват историческото право, разбирано много „широко“: „Албанският народ е по-древен от гръцкия народ; известно е, че в древни времена Епир е бил една от съставните части на Албания и гърците никога не са притежавали тази страна в каквато и да е степен”.[1510]

От географска гледна точка, това понятие показва, че Епир и Тесалия са отделни райони: центърът на Епир, град Янина е отделен от границите на Тесалия от планинската верига на Пинд. От етническа гледна точка ситуацията е такава много по-трудна. Както свидетелстват европейците, посетили тези области, цяла Южна Албания е под силно гръцко влияние, но е още по-трудно е да се каже, дали Епир е гръцки или Северозападна Гърция е албанска.

Междувременно се променя и отношението на турските власти към изпълнението на решенията на Берлинския конгрес относно териториалното разграничение със съ-

[1508] По време на обиколката си, албанските лидери разговарят с видни политически фигури на тогавашна Европа като министрите на външните работи на Англия и Франция Р. Солсбъри и В. Вадингтон, и премиерът на италианския кабинет А. Депретис.

[1509] Краткая история Албании. Москва, 1992. с. 181–182.

[1510] Пак там.

седните държави. Изпитвайки нарастващият натиск на европейските сили и осъзнавайки нежизнеспособността на Османската империя в условията на външна политическа изолация и възможни военни действия, правителството на султана решава да ускори изпълнението на наложените му задължения.

Това принуждава Константинопол да влезе в конфликт с Албанската лига. В началото на декември 1879 г. друга турска военна мисия, ръководена от управителя на Битолския вилает Ахмед Мухтар паша, пристига в Призрен, за да осигури преминаването на областта с градовете Плав и Гусине към Черна гора. Но решителните действия на албанците, блокират настъплението на турските войски, и за пореден път осуетяват плановете на „цивилизована“ Европа и Османската империя. Нещо повече, албанските въоръжени отряди, подчинени на Призренската лига, на 8–10 януари 1880 г. в района на селата Велика и Пепич разбиват черногорските войски, които се опитват да окупират областите, предоставени по Берлинския конгрес. При тези условия правителствата и дипломатите на великите сили осъзнават необходимостта от корекции на вече подписаните от тях споразумения. На 18 април 1880 г. посланиците на европейските държави в Константинопол, по инициатива на Италия, се съгласяват да прехвърлят на Черна гора, вместо Плав и Гусине, северноалбанските планински области Хот и Груда, североизточно от Шкодра, чиито жители изповядват католицизма. За пореден път опитите за пренаписване на политическата карта на Балканите без отчитане на историческите и национални реалности срещат решителна съпротива от страна на „несъществуващия” (според Европа) народ, който отново получава тайна помощ от турските власти, като снабдяват с оръжие и боеприпаси албанските войски и им позволяват да заемат отбранителните позиции на турската армия. Това се случи в град Тузи, разположен в района, който трябва да бъде даден на Черна гора. На 22 април 1880 г. турските власти позволяват на албанските войски да заемат тази стратегически важна точка преди приближаването на черногорските войски, оставяйки им оръжие и боеприпаси, включително и оръдия. Организацията на отбраната на Тузи е поета от Шкодренския комитет на Призренската лига, както и от ръководството на племенния военно-политически съюз на планинска Малезия, който включва Хот и Груда. До май общият брой на албанските войски, защитаващи Тузи, достигна 12 000 души - включително войски на албанското племе мирдити, водени от Пренк Биб Дода, бъдещ министър в правителството на принц Вилхелм Вид в Албания през 1914 г.

В тази ситуация през юни 1880 г. Великобритания и Австро-Унгария убеждават колегите си от „клуба на великите сили“ „най-накрая“ да преразгледат предишното си „окончателно“ решение. Сега разменната монета в голямата европейска политика става стратегическият пристанищен град Улцин (Дулчино), населен с албански мюсюлмани, заедно с прилежащата територия, а изпълнителите са турските войски под командването на Дервиш паша. И за да не замисля турското правителство и този път „двойна игра“, великите сили го заплашват с окупацията на най-важното турско пристанище Смирна (Измир).

В резултат на нападението над Улцин, извършено от значително превъзхождащи турски сили на 22 ноември 1880 г., защитата на града от въоръжения албански отряд на Юсуф Аги Сокола по командването на Шкодрския комитет на Призренската лига е сломена. На 23 ноември турските войски влизат в града, а на 26 ноември влизат безпрепятствено и черногорските части.

За периода 1878–1880 г., тоест след приключването на Берлинския конгрес, територията на Черна гора се удвоява, тя получава стратегически важните пристанищните градове на Бар и Улцин за достъп до Адриатическо море, и се възползва максимално от

ситуацията, възникнала „от отслабващата позиция на Османската империя на Балканите”.[1511]

Убедена в решимостта на албанците да защитават интересите си, Високата Порта още преди силовото разрешаване на въпроса за Улцин заема по-твърда позиция по въпроса за гръцко-турското разграничение. Тя отхвърля колективната нота, изготвена от конференцията на посланиците на Великите сили в Берлин през юни 1880 г., която иска потвърждение на разпоредбите на Берлинския договор за предаването на Тесалия и Епир на Гърция.

Основните защитници на интересите на Атина на тази конференция са Великобритания и Франция, които предлагат „да се начертае новата гръцка граница от планинската верига Олимп на изток до река Каламас на запад с включването на град Янина в новите гръцки владения”.[1512]

В нотата от 26 юли, Портата посочва, че предаването на Гърция на тези области, населени с албанци (Чамерия и Янина), неизбежно ще предизвика сериозни вътрешнополитически усложнения в Османската империя. Това води до рязко влошаване на отношенията между Турция и Гърция, които отново се оказват на ръба на войната: гръцката армия дори се мобилизира. Въпреки че Берлинската конференция се оказва за Гърция, по-успешен от конгреса в 1878 г., гръцко-турското разграничение отново стига до задънена улица. Отрицателна роля за Атина изиграва промяната във вътрешнополитическата обстановка във Франция и нарастващите противоречия между Париж и Лондон.[1513] Уплашена от разрастването на албано-турските противоречия и все по-активната дейност на Призренската лига, Високата Порта скоро по своя инициатива се съгласява да отстъпи на Гърция цялата Тесалийска област, а не само нейните южни области (както по-рано се предполага), в замяна на запазване на по-голямата част от Епир (с изключение на област Арта). Това е изразено от турската делегация на конференцията на посланиците на великите сили в Константинопол през март 1881 г., посветена на въпросите за гръцко-турското разграничение.

Британският посланик в Османската империя Дж. Гошен докладва на Министерството на външните работи, че „турците се съгласиха на отстъпката на Тесалия (която Гърция преди това не е успяла да вземе под военен контрол.), за да запазят Епир и да сложат край към албанския въпрос, който, както многократно съм докладвал, ги тревожи повече от всеки натиск от страна на шестте сили”.[1514]

Въпреки всичките си усилия, британската дипломация не успява да принуди Османската империя да предаде Превеза на Гърция. В крайна сметка гръцко-турската конвенция по териториалните въпроси е подписана от страните в Константинопол на 2 юли 1881 г. В края на март 1881 г. турските войски започват масирана офанзива срещу албанците, водени от Дервиш паша, известен с наказателните си експедиции срещу албанските бунтовници. Упоритата съпротива на зле организираните и зле въоръжени албански войски е сломена в основната битка при село Щимле; през същия месец Скопие е върнато под контрола на турските власти. В края на април 10 000 турска армия на Дервиш паша превзема Призрен с щурм и скоро си възвръща контрола над останалата част от Косово. В цялата територия, населена с албанци, са извършени масови репресии срещу участници в националното движение и водачите на Призренската лига. Лидерът на нейното радикално крило Абдул Фрашери е заловен близо до албанския град Елбасан и закаран в Призрен, където е осъден на смърт, но по-късно присъдата му е заменена със затвор. Дервиш паша остава с войските си в Албания до края на 1881 г. и успява

[1511] Morrison K. Montenegro. A Modern History. London – New York, 2009. p. 28.
[1512] Улунян А. А. Политическая история современной Греции. с. 78–79.
[1513] Улунян А. А. Политическая история современной Греции. с. 79.
[1514] Краткая история Албании. с. 193.

да „усмири” само населението на градовете и селата, разположени на равнинен терен. Планинските области остават извън обсега на османските власти.

Това кара някои европейски дипломати да мислят за по-радикални реформи в управлението на албанските земи. Въпросът е повдигнат от британския министър на външните работи, лорд Гренвил, в писмо, адресирано до британския посланик в Константинопол, Дж. Гошен, от 2 октомври 1880 г. Според Гренвил османското правителство вече е било информирано, че в редица райони в Северна Албания „може да бъде гарантирана определена форма на местно самоуправление“.[1515]

Бисмарк като "ангел на мира" - изострената ситуация в Европа по време на "Българската криза" от 1885 г., или резултатите от Берлинския конгрес.

Поражението на Призренската лига от Портата бележи началото на нов етап в историята на албанското национално движение, което сега е тясно свързано с Косово. Както правилно отбелязва албанският изследовател К. Фрашери, „Албанската Призренска лига, като патриотична организация, действаща в условията на Източната криза през 70-те години на XIX в., се идентифицира с Националното албанско движение“, поради което дейността ѝ „се развива в рамките на рамката на политическа, социална и културна триада“.[1516]

Коментирайки решенията, взети в Берлин, генералният секретар на Комунистическата партия на Албания, Енвер Ходжа след Втората световна война отбеляза, че „Берлинският конгрес и Версайският мирен договор несправедливо нарушават интересите на Албания и албанското национално малцинство в Косово. Те (албанците в Косово) не са съгласни с такова решение на въпроса и не желаят да останат в границите на Югославия, независимо от нейната политическа система... Единственият им идеал е сливане с Албания.”[1517]

Берлинският конгрес е отправната точка за преформатиране на цялата система на международни отношения в Европа. „Концертът на великите сили“, който последно се провежда в германската столица, е заменен от военно-политическите блокове и отбранителни съюзи. Водещите европейски сили рязко засилват усилията си за привличане на тяхната страна на опоненти и „колебливи“. Така от 1878 до 1914 г. е време не само на конфронтация между Тройния съюз и Антантата, но и на много по-сложно и многостепенно взаимодействие и взаимно противопоставяне на държавите, които са част от тези съюзи, което трайно засилва състоянието на несигурност на Балканите, и в Европа като цяло и в крайна сметка довежда до избухването на Първата световна война.

[1515] Chekrezi K. Albania. Past and Present. New York, 1919. p. 55.

[1516] Frashëri K. Lidhja Shqiptare e Prizrenit. Tiranë, 1997. F. 419.

[1517] Письмо Э. Ходжи в ЦК ВКП(б) о предыстории возникновения косовского вопроса и методах его решения. Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953. Москва – Новосибирск, 1998. Том 2: 1949–1953. с. 206.

Неслучайно периодът след Берлинския конгрес се разглежда активно в разработването на различни концепции в рамките на многофакторния анализ, ситуационната логика и корелационните модели на междудържавните отношения. История от края на XIX – началото на XX век предоставя много потвърждения на теорията на британския специалист в областта на държавата и правото, професор от университета в Есекс Д. Сандърс, който посочва „сериозната опасност от използването на понятието „сходни условия“ , което се състои в фалшива и изкуствена корекция на корелацията.“… „В процеса на междудържавно сравнително изследване“, пише Д. Сандърс, „е много лесно да се предположи, че емпирично получена корелация между две явления най-често представлява безпричинно съвпадение, докато в „реалната“ ситуация такава корелация винаги е съмнителна.

За съжаление, в контекста на сложни международни изследвания, стандартните статистическо-емпирични методи за тестване на противоречиви връзки (като частична корелация или множествена регресия) не винаги са приложими. Често идентифицирането и измерването на някои трети променливи, които могат да нарушат връзката между X и Y, е много по-трудно, отколкото изглежда“.[1518]

И накрая, последната красноречива черта на Берлинския конгрес са териториалните придобивки. Най-големите ползи и териториални придобивки, са извлечени от Балканската криза от двете сили, които не са пряко ангажирани в във военните действия – Англия и особено Австрия-Унгария.

Хабсбургската монархия успява да се установи в двата стратегически важни района на Балканите – Босна и Херцеговина и Новопазарския санджак, където получава документирано разрешение да поддържа военни гарнизони и да строи железопътни линии и друга военна и гражданска инфраструктура. Тази ситуация не само създава съответната тенденция в по-нататъшното развитие на ситуацията на Балканския полуостров и в Европа като цяло, но и в крайна сметка се превръща в един от факторите за „плъзгането“ на Европа в бездната на Първата световна война.

ПОЛОЖЕНИЕТО В МАКЕДОНИЯ И ПОЗИЦИЯТА НА РУСИЯ СЛЕД БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС ОТ 1878 г.

автори А. Гиза, Университет в Шчечин (Полша), Н. Г. Шелепенкин, Пермски държавен университет (Русия), публикувано във „ВЕСТНИК ПЕРМСКОГО УНИВЕРСИТЕТА“, вып. 5, 2005 г.

Берлинският конгрес от 1878 г. обобщава своеобразните резултати от голямата Балканска криза. Според Санстефанския мирен договор преобладаващата част от Македония е част от България, но с решение на Берлинския конгрес македонските земи се връщат в състава на Османската империя.

Член 23 от Санстефанския предварителен мирен договор гласи, че „Високата порта се задължава да въведе добросъвестно на остров Крит органичния статут от 1868 г., в съответствие с вече изразените желания от местното население“.

Органичният устав е въведен на острова със султанския ферман от 10 януари 1868 г. и критяните трябва да получат известна административна автономия, което не се случва. Подписалите предварителния договор Н. П. Игнатиев, А. И. Нелидов, Сафет паша и Садулах бей изхождат от обстоятелството, че подобен „устав, приложен към

[1518] Сандерс Д. Некоторые методологические соображения о сравнительных межгосударственных исследованиях. Международный журнал социальных наук. 1995. № 9. с. 34.

местните нужди, ще бъде въведен в Епир и Тесалия и в други части на Европейска Турция, за които не е предвидено специално с този административно устройство, с този.“[1519]

Според Берлинския договор, чл. 23 претърпява малки промени. Високата Порта трябва да въведе устав, подобен на критския, „в други части на Европейска Турция“, но „с изключение на предимствата в данъците, предоставени на Крит“.

Разработването на тези устави е поверено на специални комисии, с участие на представители на местното население, след което проекто-уставите се представят на Високата Порта, за утвърждаване. В предварителния Санстефански договор обаче е отбелязано, че преди приемането на уставите е необходимо те да бъдат обсъдени с руското правителство. Берлинският договор предвижда Високата Порта, преди да приеме устава, да се „консултира с Европейската комисия, назначена за Източна Румелия”[1520].

Съгласно Берлинския договор, освен административните и съдебните реформи, османските власти трябва да осигурят равенство на религиите. Но в лятото на 1878 г. населението на европейските вилаети, включително и македонските земи са в окаяно състояние. Равенството на религиите е само гръмка фраза без приложение. Недоволството на българското общество, които смятат македонските земи за неразделна част от Българското княжество, намира израз в създаването на комитетите „Единство”, противопоставящи се на решенията на Берлинския конгрес.

Икономическото положение на македонските земи е отчайващо. Връщането под турско владичество означава произвол в събирането на данъците и пълно незачитане на данъчните реформи. Към това се добавя мюсюлманският терор и безкрайните грабежи от различни банди и скитащи дезертьори. Местното население е постоянно тормозено от малки албански банди. В допълнение към това, се изсипва и поток от мюсюлмански бежанци от Босна и Херцеговина, окупирани от Австро-Унгария. Към тях се добавят и потоците мюсюлмански бежанци от Сърбия, България и Черна гора. Общият им брой достига 100 000 души.

Повечето от бежанците се заселват в Македония, като засилват още повече националните и религиозните проблеми. Новодошлите мюсюлмани се присъединяват към многобройните банди с оправданието че са загубили имуществото си в загубените от Турция земи. Бандите започват да тероризират местното християнско население. Зачестяват грабежите и палежите на славянските (бел. пр.: разбирай **<u>български</u>**) имоти. Само от юли до края на септември 1878 г. в Битолска околия са опожарени 12 села, а в Пиянецка околия 30 села.[1521] З

Ситуацията предизвика остро недоволство сред славянското (б. пр.: **българското**) население, което предизвиква въоръжено въстание в Източна Македония. Българското ръководство, провеждащо тайна политика на иредентизъм, насърчава дейността на комитетите „Единство“, които целят обединение с македонските земи. Комитетите постоянно се попълват с малки отряди от доброволци, идващи през границата в Македония, съставени от доброволци участвали в руско-турската война от 1877–78 г. Те се опитват да вдигнат (б. пр. **българското**) населението на македонските села срещу турските гарнизони, мюсюлмански бежанци и албански бандити, които се покровителстват от османските власти.

В Македония се създават комитети за подготовка на въстанието. Важна роля в подготовката имат българските митрополити Натанаил Охридски и Кирил Скопски,

[1519] Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. Москва, 1952. с. 168.

[1520] Пак там.

[1521] Историја на македонскиот народ, под ред. М. Апостолски. Скопје, 1986. С. 152. (б. пр. за достоверността на този идеолигически фалшификат, не е необходим коментар!)

както и местните водачи, сред които е Стоян Карастоилов, известен като Стоян войвода.

Грабежите и палежите по източния бряг на р. Струма, зачестяват, засилва се и хайдутството в този край, превърнало се в полуприкрит бандитизъм. В началото на октомври 1878 г. избухва въстание на местното население в село Кресна, известно като „Кресненско въстания" по името на мястото, откъдето започва. От България идва на помощ, четата на Стоян войвода и разбива турския гарнизон в клисурата при село Кресна. Бунтът бързо се разпространява по целия източен бряг на Струма. Първоначално турците не успяват да надделеят над бунтовниците, но въстаниците страдат от лоша организация, различия в ръководството и липсата на оръжие.

През декември 1878 г. турската армия разбива въстаниците и жестоко наказва населението на македонски (б. пр. българските) села, подкрепящи въстанието. Десетки хиляди македонски бежанци се изселват в България. Отделните схватки продължават до лятото на 1879 г.[1522]

При потушаването на въстанието турските власти използват освен редовна войски и башибозуци, въпреки че в края на руско-турската войната (1877–78 г.) тези нередовни войници, които получават от държавата оръжие и храна, станали най-вече известни с жестокостта, насилието и грабежите срещу цивилното християнско население, са разпуснати.

Стоян войвода загива поради неразбирателство в ръководството на въстанието. От българска страна през пролетта на 1879 г. има опити за изпращане на голямата чета в Македония, но населението не подкрепя четниците.

В югозападна Македония дълго също се подготвя въстание, т.нар. Охридско съзаклятие, което трябва да избухне в Охрид, Ресен, Демир Хисар, Крушево и Прилеп. Ръководителите на заговора са участниците в Кресненското въстание. Но поръди предателство, заговорът е разкрит. Последват арести и затвор, и само малцина успяват да избягат в планините.[1523]

През следващите години в македонските земи цари спокойствие, но това не означава, че положението на местното население се е подобрило.

Историкът Н. Д. Димов[1524] в своя „Исторически очерк на Македония", публикуван в Санкт Петербург през 1913 г., отбелязва, че „македонската интелигенция, образована в Македония и извън нея, не може да намери работа за препитанието си „у дома в Македония, поради потисничеството на турските власти с техните измислени обвинения и заточенията по малоазийските острови". Освен това „за турската бюрокрация състоящ се от турци, араби, арменци, евреи и албанци, името славянин[1525] се посрещна с омраза и не позволява на славяните да постъпят на обществена служба".

Затова образованите македонци (б. пр. българи) са принудени да напуснат Турската империя. Македонската емиграция нараства значително в края на XIX век, главно към Америка и България, но и в Сърбия и Румъния.[1526]

[1522] Giza A. Ziemie macedonskie na przelomie XIX i XX wieku. Szczecin, 1996. S. 52-55.

[1523] В «пороховом погребе Европы». 1878–1914 гг., под ред. В.Н. Виноградова и др. Москва, 2003. с. 298.

[1524] Наце Димитриевич Димов или Атанас Димов Чупаров е изцяло стоящ на македонистки позиции, българин-ренегат, неслучайно статията му е отпечатана през 1913 г. в Русия, където по това време се развива силна антибългарска пропаганда, поради просръбската ориентация на руската политика. (б. пр.).

[1525] Да се разбира „българин". Ренегатът Чупаров смята, че населението на Македония е „славянско" а не българско. (б. пр.).

[1526] Димов Н. Д. Исторический очерк Македонии в История Сербии и Черногории. Босния и Герцеговина, Македония, Словения, Хорватия: сб. очерков. Москва, 2002. с. 400.

Съвременните изследователи отбелязват, че във връзка с исканията на европейските държави за установяване на религиозно равенство с мюсюлманите, се засилва пропагандата на турския национализъм. В такава ситуация всяка подготовката на въстание е изключително трудна и лишава съзаклятниците от масова подкрепа сред населението поради неговата разединеност. Бунтовниците нямат никакъв шанс за победа, но има надежда, че съседните страни и преди всичко европейските сили ще обърнат внимание на македонското положение и ще вземат съответните мерки.

Българското княжество още през есента на 1878 г. изразява своя протест срещу решенията на Берлинския конгрес и го изпращат на посланиците европейски държави в Константинопол. Този ход напомня ситуацията от 1876 г., когато новината за турския геноцид над българите разбуни общественото мнение в Европа. Подобни действия се има и в самата Македония, където много хора смятат, че решението на техните проблеми е свързано с позицията на великите сили.

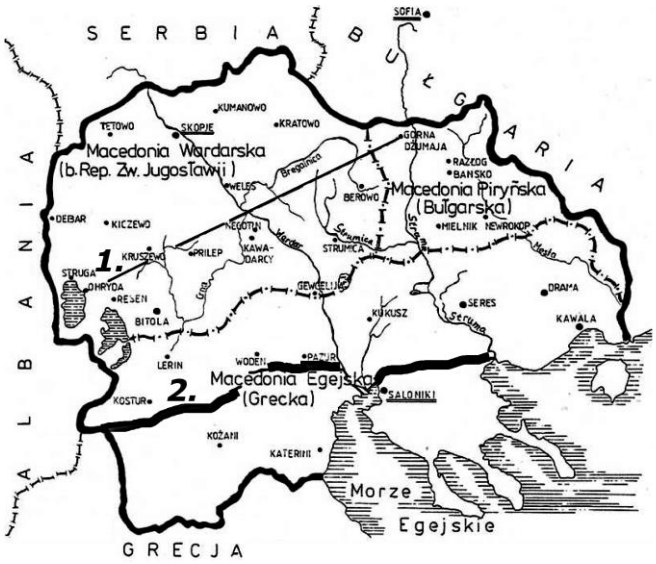

1. Разграничението на Македония между Сърбия и Гърция през 1867 г. и 2. Санстефанската българска граница от 1878 г.

През есента на 1878 г. около 50 заможни търговци от Македония се събират при пловдивския митрополит[1527] и решават да се обърнат към европейските сили, преди всичко Русия и Австро-Унгария, с молба да вземат страната им под своя опека. Търговците също предагат да се свикат специални комисии по модела на славянските благотворителни дружества, съществуващи в Русия, които да събират доброволни парични средства и дарения в натура за подпомагане на цивилното население на Македония.[1528]

Към територията на Македония имат претенции съседните Гърция, България и Сърбия.[1529] Лишена от автономия на Берлинския конгрес, Македония е под пряко турско владичество.

Гърция която първа от балканските страни получава независимост през 1830 г., разширява и засилва влиянието си в македонските земи. След превземането на Балканския полуостров от турците, гръцко духовенство подчинява почти всички славянски (б. пр. български) епархии. Гръцкият език е широко използван в училищата, и в църквата, особено в съседните на Гърция македонски земи. Очевидно от това време идва и гръцкото определяне на македонците (б. пр. българите) като „славянофони“, т.е. гърци, говорещи славянски. С появата на Българската екзархия българското влияние върху населението на Македония започва да се разширява.[1530]

[1527] Авторите би трябвало да се запитат, тези търговци, ако не са българи, какво ще правят при пловдивския митрополит! (б. пр.).

[1528] Историја на македонскиот народ. с. 152.

[1529] Има огромна разлика между сръско-гръцкия напълно неоснователен шовинизъм и българския стремеж за национално обединение. В Македония няма сръбско население, а гърците живеят в най-южните райони (Кожани – Бер) към които българите нямат претенции. (б. пр.).

[1530] Защото това население е българско, а не чуждо. (б. пр.).

Русия подкрепя българските претенции за македонски земи, което е отразено в Санстефанския мирен договор. По това време гърците вече не предявяват претенции към цяла Македония, но сключват съюзен договор и военна конвенция от 1868 г. със Сърбия, според която македонските земи са разделени между Гърция и Сърбия като сфери на влияние по линията Охрид – Горна Джумая линия (виж картата).

Санстефанският договор предизвика буря от протести в Гърция. Руският посланик в Атина П. А. Сабуров[1531] пише, че „няколко седмици това беше демонстрация на неистов гняв“, а цялото общество е в състояние на „масова психоза“. Гърците се разбунтуват след сключването на Санстефанския мирен договор договори за македонските земи, така както българите се разбунтуват след подписването на Берлинския договор.

Гръцките въстаници създават в гр. Литохоро „Временното правителство на Македония“, което провежда ясно антибългарска политическа линия. Въстанието се прекратява, когато през лятото на 1878 г. става ясно, че условията на Санстефанския договор ще бъдат преразгледани.[1532]

След войната от 1877-78 г. възгледите Сърбия за западните области на Македония също се променя. Според Н. Д. Димов, въпреки че историците и филолозите са написали значителен брой трудове за Македония, нито един труд по отношение на тази страна и македонците не съдържа нищо „освен противоречия и разногласия“.[1533] Всеки изказва мнението си в зависимост от посоката, която следва към Македония. И така, „ако се е запътил през Атина, то в неговия труд навсякъде се казва, че в Македония има гърци, а ако трябва да отиде в Македония през Белград, тогава той пише, че Македония е населена със сърби, и ако пътникът тръгва от София, тогава казва разбра, че Македония е населена с българи”.[1534]

Въпреки това териториалните претенции на съседите и техните спорове в началото на 80-те години на XIX век са донякъде приглушени. Австро-Унгария не се съобразява с желанията на македонските (б. пр. българските) търговци, защото нейните цели са напълно постигнати чрез Берлинския договор и запалването на нов пожар в балканските земи не е част от нейните планове. Освен това се появяват опасения, че само Русия и България могат да спечелят при разрешаването на македонския въпрос.

Австроунгарската експанзия към македонските земи среща значителната съпротивата на унгарците, които не желаят нарастването на славянското население в Монархията. Затова правителството на Австро-Унгария с политическото си поведение не иска да провокира собственото си население с действия, отговарящи на инициативите на руските панслависти. Проявата на солидарност към славянското население във Виена и Будапеща се смята за най-голямата заплаха, която може да разруши Монархията отвътре.

В Русия след Берлинския конгрес от 1878 г. влиянието на канцлера А. М. Горчаков, рязко спада и още през лятото 1878 г. ръководството на външната политика преминава към Н. К. Гирс, швед по произход. Бившето външнополитическо ръководство начело с А. М. Горчаков смята, че ориентацията към съюза с Берлин вече не е актуална. Александър II вярва, че цяла Европа е застанала срещу Русия на конгреса.

Н. К. Гирс е убеден, че трябва да се изпълнят изискванията на Берлинския договор и да се засилят отношенията с Германия.

[1531] Пьотър Александрович Сабуров, е руски дипломат, от 1870 до 1879 г. е посланик в Гърция, след което е преместен в Берлин на мастото на отзования Павел Убри. (б. пр.)

[1532] В «пороховом погребе Европы»… с. 300.

[1533] Напълно невярно твърдение на Чупаров, в края на XIX в. има много етнографски карти изготвени от безпристрастни западни автори, които ясно показват, че населението на Македония е българско. Тази теза, за неясното съзнание на „македонците“ е много удобна както за македонистите, така и за останалите шовинистични пропаганди на сърби и гърци. (б. пр.).

[1534] Димов Н. Д. Указ. соч. с. 398.

Опасявайки се от повторение на ситуацията на дипломатическа изолация, която доведе Русия до Кримската война, Александър II и А. М. Горчаков през 70-те години на XIX век, се фокусира върху тесни съюзнически отношения с Германия и Австро-Унгария. През есента на 1876 г. Александър II иска чрез германския военен аташе генерал Вердер, ясен отговор от германският канцлер Ото фон Бисмарк на въпроса: „Ще бъде ли Германия неутрална, ако Русия влезе във война с Австро-Унгаря?“ Но Бисмарк бави отговора си.

Дългото мълчание на О. Бисмарк избягва прекия отговор, за да изготви безупречна инструкция за стратегическата ситуация. Той я предва чрез германският посланик посланик в Петербург, Г. Л. Швайниц на Александър II. Смисълът на инструкциите е, че „нашата първа необходимост е да запазим приятелството между великите монархии, които ще загубят повече от революциите, отколкото ще спечелили от война помежду си“.[1535]

В същото време, три седмици по-рано, в разговор с германския посланик в Париж принц Х. Хохенлое, Бисмарк обяснява накъде отива политиката му спрямо Русия: „Ако Русия влезе в конфликт с Англия, това няма да ни причини вреда. Те ще си навредят малко, но можем спокойно да наблюдаваме борбата им. Ще бъде много по-лошо, ако Русия и Австрия се сбият помежду си. Ако останем неутрални, победените никога нямаше да ни простят това. Ако Австрия бъде напълно унищожена, това няма да ни донесе някаква полза, ще присъединим германците, но няма да знаем какво да правим със славяните и унгарците. Общественото мнение в Германия няма да допусне влизането ни във войната срещу Австрия на страната на Русия. Русия е твърде опасна за нас, ако Австрия умре. Заедно с Австрия можем да държим Русия под постоянна заплаха“.[1536]

Това предопределя изолацията на руската делегация на конгреса в Берлин, а резултатите от него означават победа за блока от британците и австроунгарците. Германия демонстративно подчерта незаинтересоваността си от „Източния въпрос“, за да запази и засили лидерската си роля в Европа. Изследвайки Източния въпрос и решенията на Берлинския конгрес, Н. А. Нарочницкая установява ясна геополитическа зависимост в политиката на европейските сили по отношение на Русия: „Докато Франция, Австрия и Германия разрешават междуособиците си, нищо не заплашва Русия, тя дори успява да възстанови политическите си позиции, да премахне „неутралитета на Черно море. Но когато всички европейски вражди а забравени, на Берлинския конгрес, европейските сили решават да се възстанови отново турското присъствие в Европа“ разрушено от руските щикове през 1877-1878 г.“[1537]

Връщане на някои територии със славянско (б. пр. в случая само българско) население, включително македонските земи, под турски контрол има за цел, европейските сили винаги да имат причина да се намесват във вътрешните работи на Османската империя в свой собствен интерес.

О. Бисмарк изпита чувство на гордост от изпълнението на водещата си роля на Берлински конгрес, доказаики се като „честен брокер“. Х. Кисинджър пише, че „Бисмарк изиграва раздадените му карти възможно най-умело“. Той се обявява срещу Русия по един единствен въпрос: когато „Дизраели заплаши, че ще напусне Конгреса, ако планинските проходи в посока България бъдат отнети от Турция и Бисмарк се обръща директно към царя, през главата на Шувалов, който преговаря от името на Русия“.[1538]

[1535] Бисмарк О. Мемуары Железного Канцлера. М.-СПб., 2003. с. 535-536.

[1536] Чубинский В. В. Бисмарк: политическая биография. Москва, 1988. с. 306.

[1537] Нарочницкая Н.А. Россия и русские в мировой истории. Москва, 2003. с. 155.

[1538] Това твърдение не е документирано в спомените на Шувалов и е повече от съмнително. Не Бисмарк, а Шувалов размена телеграми с Петербург в очакване на допълнителни инструкции, как да постъпи. (б. пр.)

По този начин той избягва отчуждението от Русия, но „не излиза невредим от тази ситуация“ и мнозинството от обкръжението на царя, дипломати и служители „се чувстват така, сякаш победата им е отнета с хитрост“.[1539]

Благосклонното отношение на О. Бисмарк към Русия придобива формата на леко завоалирана подигравка, когато казва, че „*княз Горчаков очакваше от мен, както дама от своя почитател, че аз ще отгатвам руските желания и ще ги представям, а Русия няма да ги изразява на глас, и по този начин да не поеме отговорност*“.[1540]

Представителите на руското общество, които с интерес следят работата на конгреса, обвиняват „железния канцлер” като главния злодей на „Европейския концерт”. В мемоарите си той пише, че „суровият и язвителен тон на цялия руски печат, който подстрекава руските народни настроения срещу нас ни принудиха да считаме за разумно да не губим симпатиите на тези чужди сили, освен Русия, на която все още можем да разчитаме”.[1541]

Руското общество не само реагира бурно на решенията на Берлинския конгрес, но хвърля „гръм и мълнии“ срещу министерството на А. М. Горчаков, обвинявайки в предателство на националните интереси на Русия и „братските славянски народи“. Изключителната активност на руския печат и нападките срещу царската дипломация, особено от земевладелско-буржоазните среди, се обяснява с обърканото поведение на правителството, което подхранва обществените настроения с изявленията си, но също и от бостоятелството, че по време на Руско-турската война от 1877–78 г. за първи път в армията е създадена институцията на военните кореспонденти.

Още преди началото на военните действия руското военно командване получава петиции от няколко чуждестранни вестници за допускане до военния театър. Петициите са подкрепени от руските дипломати в Турция Н. П. Игнатиев и И. И. Нелидов, както и от Вертер, по-късно германски посланик в Русия. Военният министър Д. А. Милютин също подкрепя идеята.

Полковник М. А. Газенкампф отговаря за журналистите в армията. Кореспонденти на руските вестници и списания са допуснати във войските по искане на отговорните редактори и издатели, а на чуждестранните, по препоръки на руските посолства и високопоставени служители. Общият брой на кореспондентите в действащата армия за руски и чуждестранни издания, през 1877 г. достига 98 души.

Вестник „Новое время” имае най-много военни кореспонденти в руската армия. От действащата армия изпращат статиите си В. П. Буренин, А. Д. Иванов, Н. Н. Карамзин, В. И. Немирович-Данченко, Н. В. Россоловски и М. П. Федоров. Иванов е един от първите военни фоторепортери. Най-популярният руски военен кореспондент по време на войната е В. И. Немирович-Данченко. Той наблюдава решителните боеве при Шипка, край Плевен и участва в зимния преход на руските войски през Балкана и остава в армията до края на войната, подобно на колегите си Г. К. Градовски, А. Д. Иванов, В. В. Крестовски и Л. В. Шаховски.[1542]

Така ще информираността на четящата публика, която следи с повишено внимание всички етапи от военното и следвоенното развитие на Балканите е доста голяма. Трябва да се отбележи, че Македонските събития, Кресненското въстание и интересните личности свързани с тях, са отразявани в печата във връзка с българските дела, тъй като тези земи са считани за неразделна част от България.

[1539] Киссинджер Г. Дипломатия, пер. с англ. В. В. Львова; послес. Г .А. Арбатова. Москва, 1997. с. 137.

[1540] Бисмарк О. Указ. соч. с. 538.

[1541] Волковский Н. Л. История информационных войн: в 2 ч. СПб., 2003. Ч. I. с. 400-405.

[1542] Tanty M., Giza A. Rosyjski ruch slowianofilski w okresie wojny rosyjsko-tureckiej 1877–1878 r. i kongresu berlinskiego // Studia z dzijow ZSRR i Europy Srodkowej. 1980. T. 16. S. 5-24.

Още в предвоенните години се произнасят много речи в защита на славянските народи. Дейностите на славянофилите намират отклик в различни слоеве на обществото. Широко разпространени са благотворителните акции, концертите и театралните постановки, както и други форми на набиране на средства в полза на славяните и тяхната борба.

Полските историци М. Танти и Антони Гиза в своята работа цитират редица впечатляващи факти, свързани с дейността на славянофилите в предвоенните, военните и следвоенните години, отбелязвайки, че царското правителство подкрепя „славянското движение“ толкова дълго тъй като е в съответствие с политиката Русия на Балканите. Като цяло доброволците (б. пр. в сръбско-турската война) отиват там безпрепятствено. „Славянското движение“ се отразява и върху дейността на революционерите-народници. Интелигенцията започва да се вслушва по-внимателно в агитацията на славянските комитети.

Славянските комитети, създадени през втората половина на 60-те години на XIX век, са уникална реакция на обществото на „защитните мерки” на правителството след като Д. Каракозов стреля по царя.[1543]

Комитетите стават центрове на „славянското движение“ от 1875–1876 г., но както отбелязва историкът А. В. Мамонов, „в никакъв случай не е било пряко провокирано от властите. Нещо повече, това изненада онези, които разработват правителствената политика“.[1544]

Въз основа на задълбочено проучване на архивни документи и внимателен подбор на факти от „славянското движение“ Мамонов стигна до много важни изводи, обяснявайки намеренията и решенията на правителството. Така, поставяйки въпроса: „До каква степен „славянското движение” действително е разчитало на подкрепа в управляващите кръгове на империята?”, той отбелязва, че отговорът на такъв въпрос „е доста труден, тъй като и двете форми на „подкрепа” и кръгът от хора, които симпатизират на „движението“, се променят и не винаги са напълно отразени в източниците, достигнали до нас. Въпреки това, Мамонов представи доста високопоставени сановници, свързани по някакъв начин със „славянското движение“ (членове на държавата съвет К. П. Победоносцев и Д. А. Оболенски, заместник-държавния контрольор М. Н. Островски, управителя на временната ревизионна комисия на Държавния контрол Т. И. Филипов, началник-щаб на гвардейския корпус И. И. Воронцов-Дашков, както и генералите М. Г. Черняев, Р. А. Фадеев и дори императрица Мария Александровна.

Кръгът на противниците на „славянското движение“ е по-широк и по-представителен – посланикът в Лондон П. А. Шувалов, бивш началник на жандармерията, неговият приемник А. Л. Потапов, министърът на финансите М. Х. Рейтерн, министърът на вътрешните работи А. Е. Тимашов, великият княз Константин Николаевич, Н. В. Мезенцов[1545], С. Н. Урусов, П. А. Валуев, К. И. Пален, С. А. Грейг и други).

Славянските комитети се стремят да предизвикат „естествено морално съчувствие към потиснатите, унижените и обидените“, а това „прави невъзможно противодействието на политическата агитация на панславистите“. Въпреки това опитите на панславис-

[1543] Дмитрий Владимирович Каракозов (1840 – 1866) е руски терорист „народник“, извършил първия терористичен акт в историята на Русия, като на 4 (16) април 1866 г., стреля по Александър II пред портите на Лятната градина. Императорът е спасен от шапкаря Осип Комисаров, който блъска Каракозов и отклонява пистолета. За проявата на гражданска доблест, Осип Комисаров, е издигнат в дворянско достойнство с фамилното име Комисаров-Костромски. А терористът е осъден на смърт и обесен в Петербург. (б. пр.).

[1544] Мамонов А. В. Самодержавие и «славянское движение» в России в 1875–1877 годах „Отечеств. история“. 2004. №3. с. 61.

[1545] Началник на „Трети отдел“ на жандармерията, също става жертва на терорист „народник“ който го застрелва на 4/16 август 1878 г. в Петербург. (б. пр.).

тите да въвлекат Александър II във войната са неуспешни; властта „все още остава автократична и неограничена“. Мамонов признава само „косвено“ въздействие на „славянското движение“ върху руската външна политика.

Специфичното в тази ситуация е, че „през 1812 г. и в края на 50-те години на XIX в. социалният подем подкрепя правителството, но сега правителството е принудено да подкрепя едно движение, което му е чуждо.“[1546]

Разпускането на славянските комитети след Берлинския конгрес е логично разбираема стъпка на царското правителство. Панславистите в Москва и Петербург, както и във всички големи градове на Русия, определят Берлинския договор като най-сериозната обида на величието и достойнството на Руската империя. Лидерът на руските панслависти И. С. Аксаков е зет на поета Ф. И. Тютчев и преживява много болезнено решенията на Берлинския конгрес. Той изнася на 22 юни 1878 г. на заседание на Московското славянско дружество остра и критична реч: „Русия е победител, която сама и доброволно се държи като победена“.

И. С. Аксаков е дълбоко убеден, че „измамата и арогантността на Запада по отношение на Русия и Източна Европа като цяло нямат граници и мярка“. Според него „Конгресът не е нищо повече от открит заговор срещу руския народ“. Изказванията на И. С. Аксакова са публикувани във вестник „Гражданин“, но тиражът му е конфискуван. По лична заповед на Александър II, Московското славянско дружество е разтурено, а И. С. Аксаков е изгонен от Москва. Той се преселва в имението на сестрата на жена си, Е. Ф. Тютчева във Варварино, Владимирска област.[1547]

И. И. Кошельов издава речта на И. С. Аксаков като отделна брошура в Берлин[1548], където „тече река от бира и германците танцуват по „Унтер ден Линден“ от радост, че в техния град се решава съдбата на Европа“,… която е „твърде тежка за руснаците“. Понататък отбелязва, че „Славянският комитет и още повече И. Аксаков става много неудобен на властите в Санкт Петербург и те се възползват от речта му, за да разтурят комитета и и да изгонят от Москва”.[1549]

Мнението на водача на панславистите все пак не покрива широкия спектър от обществени мнения – от крайнодесните до радикалните. Тези мнения са подробно проучени от историка В. И. Адо в статията му „Берлинският конгрес от 1878 г. и земевладелско-буржоазното обществено мнение на Русия“.[1550]

Десният „реакционно-консервативен” лагер (Е. М. Феоктистов, К. П. Победоносцев[1551], В. П. Мещерски, К. Головин, А. А. Киреев и др.) изразяват разочарование и недоволство от решенията на конгреса. Протоколите от заседанията на Берлинския конгрес са публикувани изцяло на страниците на „Московские ведомости“, „Голос“, „Русские ведомости“ и „Санкт-Петербургские ведомости“. Панславистките издания „Русский мир“ и „Газета Гацука“ публикуват резюмета на протокола от конгреса.

В. И. Адо открива две тенденции, две течения в земевладелско-буржоазния лагер: първото е против отстъпките, тъй като постигнатият мир е илюзорен, необходима е нова война за окончателното разрешаване на Източния въпрос – на Австро-Унгария и Англия, Русия трябва да „покаже зъбите си“; второто смато отстъпките на европейските сили са оправдани, тъй като новата война ще е катастрофа.

[1546] Пак там, Мамонов, с. 68-75.

[1547] Русское общество 40–50-х годов XIX в. Ч. I: Записки А. И. Кошелева. М., 1991. с. 231.

[1548] Аксаков И. С. Речь, произнесенная 22-го июня 1878 г. в Московском Славянском Благотворительном Обществе. Берлин, 1878.

[1549] Русское общество 40–50-х годов XIX в. с. 183.

[1550] Адо В. И. Берлинский конгресс 1878 г. и помещичье-буржуазное общественное мнение России. Истор. зап. М., 1961. Т. 69. с. 101-141.

[1551] Възпитателят на престолонаследника Александър III. (б. пр.).

Трябва да се отбележи, че в този „хор“ на печата, панславистите не играят водеща роля. В. И. Адо цитира гледната точка на „Петербургские ведомосты“, които също отбелязват две противоположни гледни точки за ситуацията на Балканите: първата е свързана с признаването на „необходимостта от продължаване на военните и политическите действия за постигане на целите, независимо от жертвите”; второто е изразено в преценките „Русия вече направи твърде много, не може да се иска повече от нея, сега както след Кримската война, тя трябва да „поправи грешките, допуснати у дома“, „да се ангажира специално само с вътрешните си проблеми”.[1552]

„Московские ведомосты“ обобщиха цялата ситуация в печата по подобен начин. Характерно е, че основният вестникарски огън е насочена срещу Англия; По-малко засяга Австро-Унгария и Германия.

Македонските земи се споменават рядко, тъй като географски са част от Южна България. Събитията от руско-турската война са отразени и в „листовките“, публикувани от московските печатници. „Листовките” са „четиво” за народа. Техният стил се различава от този на „Московские ведомосты“, но те са многостранични: „листовката“, озаглавена „Не ме докосвайте, или руският дух и турската слабост“, се състои от 18 страници. „Листовката“ съдържа разказ на руски войник, есе, поетични скици, епоси, жития, литографии и др. Хората, които ги четат, трябвада се убедят, че продължаващата война е справедлива, тъй като носи свобода на славянските братя. Както се подчертава в едно от есетата, турският войник е смел, но командирите му, са принудени да „действат според инструкциите чуждите водачи” и следователно турската армия е обречена на провал.[1553]

И. С. Аксаков, осъзнава историческата пълнота на славянофилството в средата на 70-те години и насочва обществената мисъл към панславизма. В същото време отговорите му са много интересни на разпита в III отдел на жандармерията, по време на краткия му разпит през 1849 г. Отговорите са дадени в писмен вид и са изпратени на императро Николай I.

На въпроса „Вие и Вашите с близки подвижници вярвате ли в славянофилските концепции и в какво се състоят те?“ той отговоря, че „нито аз, нито моите сподвижници сме славянофили в смисъла, който предлага този въпрос“. Въпросът е свързан с революционните събития от 1848 г. в Австро-Унгария.

Освен това той пише: „Ние не вярваме в панславизма и го смятаме за невъзможен, защото изисква обща религия. 1) Славянските племена и католицизмът в Бохемия и Полша представляват враждебни, чужди елемент, несъвместими с елементите на православието на други славяни; 2) Всички отделни славянски народи могат да се разтворят и слеят в едно цяло само в най-силния, цялостен и мощен елемент, т.е. в руския народ и да възприемат руския език; 3) Повечето славянски племена вече са заразени с влиянието на празния западен либерализъм, който е несъвместим с духа на руския народ и никога не може да пусне корени в него. С други думи, ако е можело да се стигне да сливане на славянски народи, то в средата на XIX век, това вече не е възможно“.

По-нататък Аксаков добавя: „Признавам, че много повече от всички славяни, аз се интересувам от Русия, и брат ми Константин дори ме упреква в пълно безразличие към всички славяни, с изключение на Русия, и дори нецялата, а самата Великорусия.” С този отговор се съгласява и Николай I, който веднага пише в полетата на листа от разпита, че „ако стечението на обстоятелствата доведе до такъв съюз, това ще е гибелен за Русия“.[1554]

[1552] Пак там, с. 140.

[1553] Болотина Н.В. Балканский кризис и русско-турецкая война 1877-1878 годов в московских «листках». Славяноведение. 1999. №4. с. 77-80.

[1554] И. С. Аксаков в его письмах. Ч. 1, т. 2. Письма 1848–1851 годов. Москва, 1888. с. 159-160.

С това разбиране славянофилството, превръщайки се в панславизъм, приема формата на идеология, потапяйки поддръжниците си в един фиктивен свят, а всеки опит за реализиране на основните идеи, кара и водача на панславистите, и руския владетел да мислят за негативните социални последици.

В същото време в държавния апарат на Русия има много служители, които дори след знаменателната 1878 г. разширяват социално-политическите въпроси на своята дейност, свързвайки ги с набор от примери за панславистко мислене.

Сред авторите на проектите за „спасение на Русия“, изпратени до Върховната административна комисия, ръководена от М. Т. Лорис-Меликов е генерал-майор Р. А. Фадеев, изпълняващ ролята на научен консултант. Той остро критикува решението, на Учредителното събрание през април 1879 г. във Велико Търново да приеме конституцията, в своите „Допълнителни бележки“. В тях пише: „Във време, когато московският фабрикант и търговец от панаира в Нижни Новгород и почти всеки работещ гражданин на страната започват постепенно да разпознават нашата естествена посока, в правителствените ни среди написват конституция за България, освободена с руска кръв, на която разбира се, желаят добро. И какво пишат? Вместо институции, които могат да се развиват на всякаква славянска почва, като владетел или княз и краткосрочно съсловно събрание, руското правителство дава на България същата конституция, която профренските заговорници (декабристите) искаха да наложат на Русия на 14 декември 1825 г. и за щастие, се натъкнаха на картечниците”.[1555]

Във Велико Търново е приета конституцията, която учредява, че държавата се основава на наследствена конституционна монархия. В основата за нейното създаване, стоеи княз В. А. Черкаски, подчинен на княз А. М. Дондуков-Корсаков, императорският комисар за България. Според В. Чичерин, Черкаски е човек „напълно необичаен. Умът е забележително силен, гъвкав и многостранен, образованието му е обширно, не само литературно, но и юридическо и политическо. Той е автор на първоначалния проект за Устава от 19 февруари 1861 г. Разработва и проект за идържавното устройство на България“.

Князът се присъединява към славянофилите и работи много в обществената сфера заедно с Ю. Самарин. Умира в деня на подписването на Санстефанския договор. Б. Н. Чичерин пише, че „почина човек, надарен с най-високи държавни способности, който излезе на преден план в критични моменти, показа цялата своя сила, оказа незабравими заслуги на отечеството и след това беше захвърлен като нищожен парцал”.[1556]

Можем да сравните княз Черкаски с генерал-майор Фадеев: първият вижда задачата си в провеждането на реформи, вторият в укрепването на държавната власт. Славянофилските идеи за тях са специфична неразвита форма на идеология, играеща ролята на ситуационен фактор, стабилизиращ разногласията във висшата бюрократична сфера при липса на философска основа за политиката на реформи.

Следва да се отбележи, че Б. Н. Чичерин защитава единството на историческото развитие на народите от Западна и Източна Европа, т.е. е „западняк“, идеалът му е конституционна монархия. Българите следват Търновската си конституция чак до „фашисткия“[1557] преврат от 1934 г. с кратки прекъсвания.

[1555] Зайончковский П. А. Кризис самодержавия на рубеже 1870–1880-х годов. Москва, 1964. с. 196.

[1556] Русское общество 40–50-х годов XIX в. Ч.2: Воспоминания Б. Н. Чичерина. Москва, 1991. с. 175-181.

[1557] Нарочно съм го поставил в кавички. Руските автори поставят етикета „фашистки“ напълно неадекватно. Военният преврат в България на 19 май 1934 г. не е фашистки и в България никога не е имало фашизъм. Също трябва да се подчертае, че фашизмът е специфична идеология на държавно контролиран капитализъм, възникнала и развила се единствено в Италия и естествено тя е закономерен продукт от обективните обстоятелства на своето време, породен от краха и слабоста на парламентарната демокрация. (б. пр.)

Особеното отношение на Русия към ситуацията на Балканите прониква в цялата ѝ външна политика за дълъг период от време и много руснаци се опитват да го осмислят както исторически, така и философски.

И така, К. Н. Леонтиев упреква Н. Я. Данилевски, че „твърде много вярва в славяните“, тогава когато самият той „разбира, че за всички славяни, южни и западни, колкова скъпи в културно отношение за нас, руснаците, не са нищо повече от неизбежно политическо зло, тъй като тези народи в лицето на своята „интелигенция“ ” не дава нищо на света освен най-вулгарната и обикновена съвремена буржоазия”.[1558]

Това е написано през 1884 г. в статията „Допълнение към две статии за панславизма“. Очевидно подобно мнение за славянските народи става широко разпространено в правителствените среди, и панславистите вече не са необходими, както в началото на 70-те години. Тогава правителството се нуждаеше от обществена подкрепа за външната си политика по Източния въпрос, затова и отношението му към славянските комитети е по-лоялно.

След Берлинския конгрес в центъра на руската външна политика са средноазиатските, далекоизточните въпроси и отношенията с Афганистан.

Царят се интересува от стабилизиране на положението на Балканите. Поради това е разоражен отряда от панслависти на Афанасий Василиев, който трябва да проникне на територията на Босна и Херцеговина и да се опита да организира местна въоръжена съпротива срещу австроунгарския окупационен режим. Разоръжавайки отряда на А. Василиев, руското правителство иска да елиминира напълно съпротивително движение.[1559] Военният министър Милютин, поддържайки либералните възгледи, през октомври 1878 г. прави следния запис в дневника си: „Възниква нов и напълно неочакван въпрос за безпокойство: оказва се, че българските банди, извършващи набези в граничещите с България части от Македония, са формирани в окупирания от нашите войски и под наш контрол район; начело на тези банди, както се оказва, стоят запасни руски офицери. Нашите местни власти няма как да не знаят за образуването на тези банди, както и за обикалящата цяла България подписка за каузата на българското въстание в Македония. Може да се предположи с известна сигурност, че всичко това е направено дори със знанието на самия княз Дондуков-Корсаков. Господарят е крайно недоволен от това”.[1560]

Така решенията на Берлинския конгрес от 1878 г. добавят и славянофилски елемент, в кризата обхванала македонските земи. В първите години след конгреса този компонент се възприема като неразделна част от общобългарското развитие, за което до допринасят пробългарските настроения в руското общество. Както и преди войната от 1877-78 г., външни фактори оказват силно влияние върху положението в Македония.

Въз основа на цялата разпръсната информация за процесите, протичащи в македонските земи, е трудно да се създаде цялостна картина, която отразява реалността. Опитът от войната остава в миналото, остротата на възприемане на несправедливите решения на Берлинския конгрес се притъпява, панславистките водачи се отдръпват и изпадат в размисъл, за да обсъдят перспективите. Министерството на външните работи се стреми да държи под контрол изпълнението на Берлинския договор. Трудно е да се определи връзката между имперските и националните задачи, стоящи пред руското външно министерство през онези години, но международната ситуация в Европа остава напрегната.

[1558] Леонтьев К. Н. Восток, Россия и Славянство. Философская и политическая публицистика. Духовная проза (1872–1891), общ. ред., сост. и коммент. Г. Б. Кремнева. Москва, 1996. с. 81.

[1559] РГИА. Ф. 1282, ед. хр. 819, л. 409. Донесение Александра Ионина министру иностранных дел 30.V.–11.VI.1878 г.

[1560] Дневник Д. А. Милютина. Т.3. 1878-1880. Москва, 1950. с. 99.

В този смисъл Берлинският договор, с всичките си недостатъци, според определението на руските историци, занимаващи се с историята на руската външна политика, „е значителна стъпка в освобождението на Балканите и създава условия за последващо прогресивно развитие на балканските народи”.[1561]

В условията на незавършената военна реформа Русия се нуждае от мир на Балканите. Руската общественост не винаги разбира това. Трябва да се вземе предвид, че разногласията и противоречията между общественото мнение и официалната политика, мотивацията и действията на външнополитическото минстерство представляват държавна тайна, внимателно пазена през цялото време.

Славянските народи, останали под чуждо иго, се оказват в трудна ситуация, но техният жизнен цикъл не свършва дотук. Славяните, включително македонците (б. пр. разбирай българите в Македония), започват преход към активен вътрешен диалог. Външно влияние, което ще реши радикално потисничеството и избавление от игото, напразно се очаква, но това стимулираха усилията на самите македонци (македонски българи) да формират собствена идеология на борбата и националното освобождение (б. пр. известна ни като ВМОРО).

ВЪЗНИКВАНЕТО НА ИДЕЯТА ЗА „ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ” ПРЕЗ 70-те ГОДИНИ НА XIX ВЕК

автор Михаил Кузменко, в сп. „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії“ Вип. 14, 2011 г.

Балканският полуостров е известен като политически напрегнат и нестабилен регион. Такъв си остава и днес. Тези земи често стават сцена на ожесточени въоръжени конфликти, чиито корени трябва да се търсят в етническите противоречия и великодържавните амбиции на балкански държави. Тези два аспекта на проблема са пряко свързани един с друг. В тази светлина е важно и необходимо да се изследва природата на „Великите идеи“ и техния генезис.

Първите такива концепции се появяват на Балканския полуостров през 40-те години на XIX век. Те включват идеята за „Велика Сърбия“, която предвижда създаването на сръбска държава в средновековните й граници [4], и гръцката „Мегали идея“, която предполага възстановяването на Византийската империя с център Константинопол [6].

През 1870 г. подобен процес се появява и в друг регион на Балканите. През този период българите окончателно формират представата си за своята родина в нейните етнически граници, включваща областите Мизия, Тракия и Македония. В историографията този проблем не е засегнат твърде задълбочено. Разбира се, има голям брой произведения, които засягат някои аспекти на проблема, но няма много специални изследвания. Така заслужават внимание трудовете на Д. Дойнов, В. Конобеев, Б. Рангелов, С. Радев, И. Унджиев [12; 19; 30; 31; 35], съдържащи добър фактически материал за историята на освободителното движение и вътрешнополитическата обстановка в страната. Трудове на О. Айрапетов, Н. Василев, Ц. Глушков, С. Гоцев, С. Дойнов, Н. Киняпина, С. Муртузалиев и М. Магомедова [1; 5; 8; 10; 13; 18; 22] съдържа информация за външнополитическите аспекти проблеми; Р. Гришина, Св. Елдъров, З. Маркова, П. Петрова и Х. Темелски, И. Чуркина [11; 15; 21; 23; 39] – според историята на църквата.

[1561] История внешней политики России. Вторая половина XIX века (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза). Москва, 1999. с. 217.

Проучването използва обширна база данни с източници. Това са материали от българска периодика [3], международни договори [2; 33], документи, отнасящи се до вътрешнополитическия живот на страната [7; 14; 16; 20; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 34]. Целта на настоящата статия е да характеризира процеса на формиране на българската великодържавна идея, протичащ през 70-те години на XIX век.

Етническият състав на Мизия (в изворите често наричана България), Тракия и Македония през разглеждания период е разнороден. Сред населението на района преобладават българите, както се вижда от руския „Военностатистически очерк за 1868 г.“. под редакцията на генерал Н. Обручев. Там се казва, че в областите, които ни интересуват, българите съставляват абсолютното мнозинство от немюсюлманското население – 4 095 981 души от 4 767 393 оставащи приблизително 700 000 души, съотв. гърци (355 000)[1562], румънци (65 878), сърби (41 284)[1563], евреи (18 241) и представители на други националности. Освен това българите превъзхождат по численост и мюсюлманското население на региона [1], сред които трябва да се споменат помаците – българи, изповядващи исляма.

Според съвременниците Л. Каравелов и П. Славейков броят им е приблизително 500 000 – 700 000 души [37]. Освен национален, жителите на тези територии са били обединени и от религиозни и езикови фактори – основната част от населението изповядва православието и говори български и неговите диалекти. Заслужава да се отбележи също, че през Средновековието горните земи за дълго време са били част от Първото и Второто българско царство [32].

Несъмнено срещаме споменавания на България в пределите на Мизия, Тракия и Македония още преди разглеждания период. Така в подобни граници България се появява и в трудовете на руския учен Ю. Венелин (1802-1839) [1], върху етнографските карти на чеха П. Шафарик (1842), сърбина Д. Давидович (1848), французина Г. Лежан (1861), руснака М. Миркович (1867), англичанките Д. Макензи и П. Ирби (1867) [32] и др.

Подобни възгледи можем да срещнем и в страната. В устава на Тайния централен български комитет – политическата организация, действала през 1866–1868 г., българската територията е очертана като „България (Мизия), Тракия и Македония” [31]. Но подобни възгледи все още не са широко разпространени и не е правилно да се говори за окончателното формиране на такъв образ на страната в този момент.

През 70-те години XIX век местното население има представа за България като област в пределите на Мизия, Тракия и Македония. В такива граници виждат страната си българските политически дейци, утвърдени от първата общобългарска институция с определени административни права – Българската екзархия, разпростира влиянието си върху тези територии.

Създаването на българската църква от турския султан Абдул-Азис през 1870 г. е важно събитие от периода, който изучаваме, което допринася за формирането на идеята за „Велика България“. Съгласно султанския ферман (указ) Екзархията, макар формално да остава част от Константинопол патриаршия, става самостоятелна структура под формата на екзархия. Видинският митрополит Антим е избран за църковен глава през 1872 г. [23]. В същото време Константинополската патриаршия, се противопоставя Българската църква да получи каквато и да е независимост, и я обявява за схизматична, обвинявайки я в ерес и вероотстъпничество [38, с. 174].

Екзархията включва 15 епархии, в които преобладава българското население. Тя може да включва съседни епархии със смесено население, но само ако 2/3 от общия

[1562] В това число и гъркомани (б. пр.).

[1563] Сърби в етнографските български граници няма, по-вероятно това са сърбоманите в Нишкия вилает в градовете Ниш и Прокопие. (б. пр.).

брой православни жители на региона изразят подобно желание. Тази клауза във фермана е използвана от Екзархията за разширяване на нейните граници, главно за сметка на епархиите в Македония [23]. В резултат на това църквата успява да събере под своя власт голяма част от етническите български територии в Мизия, Тракия и Македония. Самото създаване на Българската екзархия е от голямо значение за развитието на България през разглеждания период. Портата управлява своите земи въз основа не на национални, а на религиозни принципи. В такива условия най-важната характеристика, която определя принадлежността на човек към една или друга национална общност е неговата религия, влизането му в една или друга религиозна общност. Църквата е пазител на вярата, културата и традициите на народа [39, с. 193].

Съответно тя допринася за консолидирането на етническата група и играе определена роля в процесите на формиране на нацията. Създаването на Българската екзархия означава официално признаване на българите като отделна етническа и религиозна общност. Създаването на независима българска църква има национални и политически мотиви, на които често се придава по-голямо значение от духовните и културните. В отсъствието на други български структури с представителни за турските власти административни функции, българитете използват църквата, като обединяваща сила. Христо Ботев, един от водачите на българското национално-освободително движение, пише на страниците на в-к „Знаме“ през 1875 г.: „[Българската] екзархия е нужна само за да събере разнородните части на народа и да ги обедини в една единно цяло” [11]. Всъщност църквата е използвана за политически цели – за създаване на основата на политическото общество. Самата църковно-освободителна борба се възприема повече като национално-политическа, като борба за национално превъзходство над гърците и за политическа изолация в рамките на Османската империя [15, p. 174]. Българската екзархия служи като мощен тласък за консолидацията и изолацията на българския етнос, за създаването облика на България в пределите на Мизия, Тракия и Македония, значителна част от които са под властта на българската църква. Подобни възгледи се проследяват сред представителите на българското национално-освободително движение, които в началото на 70-те години на XIX в. създават Българския революционен таен централен комитет (БРТЦК). Неговата програма, съставена от Л. Каравелов, очертава, без конкретни граници, претендираните от българите територии: „Искаме тая земя която е населена с българи, се е управлявала по български...” [25, с. 19]. Подобна гледна точка споделя и В. Левски. Не по-малко значима фигура от Л. Каравелов в БРТЦК, смятан за главен „Апостол” (най-авторитетният ръководител на революционно-освободителното движение) на „България, Тракия и Македония” [35].

Освен БРТЦК подобни възгледи имат и редица други български организации. Така Добродетелната дружина и Одеското настоятелство, създадени от български емигранти в средата на 50-те години на XIX век в Букурещ и Одеса, съответно, включва България, Тракия и Македония, което показва преобладаването на българския етнос там [31]. В произведенията на Христо Ботев виждаме подобна позиция относно границите на етническата българска територия. В една от статиите във в-к „Знаме“ той пише, че „българите, които населяват България, Тракия и Македония“ трябва да образуват отделна независима държава [3].

Подобно виждане за територията на страната е характерно за цялата българска политическа общност от онова време. През разглеждания период в българския политически живот се обособяват две групи – либералните „младите” и консервативните „старите”, които водят оживени спорове помежду си относно политическото устройство на страната. Единственият въпрос, което не поражда конфликти между „млади” и „стари”, е въпросът за границите на бъдещата българска държава, която и едните, и другите виждат в рамките на Мизия, Тракия и Македония [31]. Това може да се счита за доказа-

телство, че революционно-освободителното движение на страната затвърждава визията за българските земи в такива граници.

Териториалният въпрос се очертава по-ясно през април 1876 г., когато в България се вдига въстание срещу турското владичество. Така един от призивите за въстание започва с изречението: „Идва денят на народното въстание на всички българи в България, Тракия и Македония" [7, с. 117]. Тоест съвсем ясно са очертани границите на разселването на българския етнос, земите към които българите са посочили своите претенции. Апелът е интересен и защото в него откриваме връзка към средновековното минало на България – към периода на царуването на царете Симеон I, Борис I и Иван Асен II [7, с. 117]. По това време българското царство заема значителна част от Балканския полуостров [32]

Покрай Априлското въстание в България в средата на 70-те г. на XIX в., на Балканите започват още въоръжени конфликта с антитурски характер. Тези събития рязко влошават ситуацията на полуострова и водят до Източната криза. За мирно разрешаване на конфликта през декември 1876 г. е свикана Константинополската конференция на Великите сили [18, с. 12-16]. Обсъден е и българският въпрос. Още преди началото на конференцията, през есента на 1876 г., Българското централно благотворително дружество (организация на бълг. емигранти в Букурещ, създадена през 1876 г.) разработва политическа програма, която е приета от Българския народен събор. Най-интересна е нейната първа точка: „Възобновяването на българската държава върху земите на България, Тракия и Македония, където главният и преобладаващ елемент ще бъде българският" [24, с. 556-557].

Програмата е представена на руските дипломати като пример за териториалните и политически желания на българите и е взета предвид от руската страна при изготвянето на проекта за решаване на проблемите на Балканите [22, с. 71].

В първоначално представения руски проект територията на България е очертана по следния начин: „България ще бъде автономна провинция на Османската империя, състояща се от Дунавския и Софийския вилаети, Филипополския и Сливенския санджаци и български области на Македония" [14, с. 496].

В този случай част от Тракия и Македония ще останат извън България. По време на конференцията, по настояване на британската страна, проекта е променен. Решено е България да бъде разделена по меридиона на два района – Източен и Западен, за да не се наруши вътрешното равновесие в Турция [31].

Водещите западноевропейски държави имат свои политически и икономически интереси в Османската империя и не искат значително да отслабят турската мощ. Създаването на голяма държава на Балканите е особено нежелано за Австро-Унгария, която се стреми да се разшири за сметка на полуострова. Но въпреки отказа да се създаде автономна България в граници близки до етническите, решенията на конференцията свидетелстват за признаването от страна на Европа, на българския народ и правото му в бъдеще да създаде своя държава на определена територия. Решенията на конференцията са отхвърлени от Портата [18, с. 16-18], както и последвалия Лондонски протокол, който е още един опит за мирно разрешаване на ситуацията [17, p. 298-299].

Нежеланието на турците да признаят единната воля на Европа дава повод на Русия за предстоящия военен конфликт с Портата. През април 1877 г. Русия обявява война на Турция. Тя влиза в този конфликт като защитник на славянските народи от османско владичество. В стратегическия план на войната генерал Н. Обручев поставя за цел: „Да се изтръгне от властта на турците онази християнска страна (България), в която те извършиха толкова безчинства. Тази страна... се състои от три части: Дунавска България с Русчук и Трънов, Задбалкана със София и Македония с Манастир (или Битоля)" [1].

Всъщност още в началото на войната както руските управляващи кръгове, така и българите са изградили представа за България именно в пределите на Мизия, Тракия и Македония. Съответно и национално-освободителни стремежи на народа са сведени до създаването на държава в такива граници. И територията на българската държава, създадена след Руско-турската война от 1877–78 г., почти напълно отговаря на този образ. На 19 февруари (3 март) 1878 г. в град Сан Стефано, близо до Константинопол, е подписан мирен договор между Руската и Османската империя. Според него територията на зависимото от Турция, Българско княжество включвала Мизия, по-голямата част от Македония и Тракия [33], като обхващала територииите от Дунав до Солун и от Черно море до Охрид [10, с. 16]. Всъщност такива държавни граници до голяма степен съвпадаха с границите на етническите български територии, и с граници на Българската екзархия [12, с. 28]. Редица територии обаче не влизат в състава на България по политически и стратегически причини, въпреки факта, че българите на места са 60 и 80% от населението там. Това са няколко окръга от Епир, гр. Солун, по-голямата част от област Адрианопол остават извън държавата [16, p. 548-551], и Северна Добруджа, дадена на Румъния [22, с. 93] (доп. пр. и дадените на Сърбия градове Ниш и Лесковац, както и оставените в Турция югоизтони покрайнини на Косово).

Основната роля в подписване на договора и самото създаване на „Санстефанска" България е на руският дипломат граф Н. Игнатиев, наричан „създателят на Велика България" [36, с. 326]. Санстефанският договор е посрещнат с ентусиазъм от българското население. Границите на Княжеството се вписват в границите на същите тези Мизия, Тракия и Македония, които трябва да съставляват, според установеното дотогава мнение, територията на държавата „Велика България". Но подобни емоции не бяха характерни за всички слоеве на българското общество. И така, интелигенцията негативно реагира на загубата на по-голямата част от Добруджа, като смята Дунав за естествената българо-румънска граница. Адрианопол и Солун остават в Османската империя [22, p. 93]. Но границите, установени със Санстефанския договор, се приемат от българите като нещо свято, въпреки че територията на Княжество България не е идеална от стратегическа и етническа гледна точка [5, с. 21-26].

Реакцията на подписването на Санстефанския договор сред много европейски държави е рязко негативна. Великите сили не са заинтересовани от укрепването на позициите на Русия на Балканите. Държавите на полуострова са недоволни от прекомерното според тях, укрепване на България и предявяват редица териториални претенции срещу нея. [8, стр. 129-130]. За разрешаване на възникналите противоречия и за ревизия на договора от Сан Стефано, през юни 1878 г. започва работа Берлинският конгрес. Руската делегация, начело с граф П. Шувалов, прави опити за запазване на обединена България. Това позволява на Русия не само да укрепи позициите си на Балканите и да даде на българите единна национална държава, но и да блокира Австро-Унгария, нейния основен конкурент на Балканите, достигането до Егейско море [36, p. 327].

Усилията на руските делегати са неуспешни. Резултатът от конгреса е подписването на Берлинския договор през юли 1878 г. В териториален аспект българската държава е разделена на три части – Княжество България, включващо северните области на страната със Софийския санджак и е разположено от Дунава до Балкана; Източна Румелия, обхващаща областите на България на юг от Стара планина; Македония и част от Тракия, върнти на Турция. Нишкият санджак е даден на Сърбия. (доп.пр. Румъния увеличава придобивките си в Добруджа).

Княжество България е васално на Османската империя, а Източна Румелия става автономна област в рамките на Османската държава [2]. Тези териториални промени имат отрицателно въздействие върху настроенията на българското население и политическия елит на страната. Българските земи влизат в състава на три различни държавни

образувания. Това всъщност означаваше, че след освобождението българският народ не можеше да създаде национална държава, която да заема цялата етническа българска територия [31]. Българите са крайно недоволни от това разделение на държавата им. За кратките месеци на съществуването си границите на Санстефанския договор стават за тях символ на „идеалното отечество" – „Велика България".

Още в началото на октомври 1878 г. започва въстание в Македония и Тракия, известно по-късно като Кресненско-Разложкото въстание. Желанието на бунтовниците е да подобрят собствените си условия на живот (икономическата ситуация в региона е лоша, значителна част от населението е обедняло), а най-приемливото решение на проблема се вижда като обединение с останалата етническа българските земи [12]. В страната възникват дружества, пропагандиращи идеята за българското единство. Най-яркият пример за такава организация е благотворителният комитет „Единство", чиято цел е провъзгласен с лозунга: „Съединението на всички българи и подобряването на сегашното им положение" [29, с. 210-211].

Комитетът оказа помощ въстаници в Македония и Тракия [27, с. 251], значителна част от средствата му отиват за откриване на училища, подпомагане на сираци и образователни дейности [28, p. 337]. Чести са демонстрациите, участниците в които изразяват желанието си за обединение на българския народ в рамките на една държава и показва недоволство от връщането на българските земи под управлението на Портата [19, p. 100]. В тези условия Българската екзархия остава единствената общобългарска институция, която има известна власт над населението не само на Българското княжество, но и на Източна Румелия и Македония. Църквата си поставя за задача да обедини българския етнос. Така екзарх Йосиф I, който замени Антим на този пост през 1878 г., определя като своя мисия и дълг обединението на целия български народ.

Особено внимание се обръща на Македония, в която според екзарха, живеят между 1 200 000 и 1 500 000 българи [23]. Църквата всъщност се превръща в своеобразен стожер на българското, сила обединяваща под своята власт земите, чиито граници съвпадат с границите на „Велика България". Вярно, няма нужда да говорим за пълното съвпадение на тези граници – някои от епархиите на Българската църква, са вече част от Румънската и Сръбската църкви, и Константинополската патриаршия [21, с. 237-247].

Националният въпрос е поставен и от Учредителното събрание в 1879 г., свикано за обсъждане и приемане на Основния закон на страната. Някои групи депутати предлагат да не започва работа Събранието до обединението на българските земи в рамките на една държава [34, с. 434]. Тези предложения не са изпълнени, но националният въпрос предизвика много дискусии в събранието. Интересното е, че както консервативните, така и либерално настроените депутати участват еднакво активно в обсъждането на въпроса и са на сходни позиции, като издигат необходимостта от обединение на страната [30].

България обаче не може да изпълни тази задача самостоятелно, а Великите сили, към които редица български политици се обръщат за ревизия на решенията на Берлинския договор, предпочитат да не нарушават баланса на силите на Балканите, установен през лятото на 1878 г.

Така обсъждане на териториалния въпросът от участниците в Учредителното събрание постепенно губи своята острота и в резултат на това постепенно заглъхва.

В приетата от Народното събрание конституция на България не са посочени териториалните претенции на страната [20].

Великодържавните стремежи намират отражение във възгледите на първите български политически партии. Така желанието за обединение на народа в рамките на една държава може да се проследи в програмата на Либералната партия, приета през юни

1879 г. Центърът на такова обединение трябва да бъде княжество България [25, с. 18-20]. През същата 1879 г. е създадена Консервативната партия в България, която си поставя подобни цели [25, с. 40-45]. За нейната позиция по този въпрос можем да съдим по думите на нейния лидер К. Стоилов, който защитава подобна гледна точка в Учредителното събрание [30]. Но решаването на въпроса и от двете политически сили е отложено до настъпването на по-благоприятни външнополитически условия [25, р. 18, 45]. Що се отнася до позицията на Александър Батенберг, който е избран за княз през 1879 г., виждаме също желание за присъединяване на Източна Румелия и Македония към България [9]. Въпреки че през интересуващия ни период не бяха предприети сериозни стъпки в тази посока от страна на монарха.

И така, през 1870 г. Българската „велика идея" под влияние на вътрешнополитическите фактори се оформя в ясна концепция, която след това се взема под внимание от решенията на Константинополската конференцията и Санстефанския договор.

Разпоредбите на Берлинския договор карат много български политици и общественици да говорят за „реалните" граници на страната, съответстващи на Санстефанския договор. Берлинският договор поставя началото на българския реваншизъм и иредентизъм.

О. фон Бисмарк казва: „Освободените нации не са благодарни, а взискателни" [1]. И тази взискателност се проявява най-добре в опита за осъществяване на идеята за голяма национална държава, в случая идеята за „Велика България". Тази политическа концепция се ражда почти едновременно с българската държава и за дълго време ще стане нейн „спътник" и определящ фактор във външната политика на София.

Литература

1. Айрапетов О. О причинах начертания Сан-Стефанских границ Болгарии / О. Айрапетов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.zapadrus.su/slavm/ispubsm/210-2010-12-22-13-32-34.html. Доступ – 29.05.2011 г.

2. Берлинский трактат. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://hrono.ru/dokum/1800dok/1878berlin.php. Доступ – 29.05.2011 г.

3. Ботев Х. Пролятата за свобода кръв ще измие племенните раздори / Х. Ботев // Знаме. – 1874. – № 3. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=1&WorkID=3188&Level=3. Доступ – 29.05.2011 г.

4. Булатович Л. Идея Великой Сербии / Л. Булатович. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.otechestvo.org.ua/main/20079/1517.htm. Доступ – 29.05.2011 г.

5. Василев Н. Триумфите и катастрофите на българската дипломация / Н. Василев. – София, 1999.

6. Виноградов В. Об исторических корнях «горячих точек» на Балканах / В. Виноградов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/BALKANS.HTM. Доступ – 29.05.2011 г.

7. Воззвание к Болгарскому народу с призывом к восстанию // Хрестоматия по истории южных и западных славян / [под ред. В. Карасева]. – Минск, 1989. – Т. 2. – С. 117-118.

8. Глушков Х. Справедливые войны – несправедливый мир. 130 лет русско-турецкой войне и Берлинскому конгрессу / Х. Глушков // Дриновський збірник. – Харків – Софія, 2009. – Т 3. – С. 123-132.

9. Гоков О. Образ князя Александра Баттенберга в российской мемуаристике последней четверти XIX – начала XX вв. / О. Гоков. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ricolor.org/europe/bolgaria/br/his/11_02_2011/. Доступ – 29.05.2011 г.

10. Гоцев С. Борби на българското население в Македния срещу чуждите аспирации и пропаганда 1878–1945 / С. Гоцев. – София, 1991.

11. Гришина Р. Феномен Болгаркой православной церкви / Р. Гришина // Человек на Балканах. Социокультурные измерения процесса модернизации на Балканах (середина XIX – середина XX в.). [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.promacedonia.org/chb2007/index.htm. Доступ – 29. 05. 2011 г.

12. Дойнов Д. Кресненско-Разложкото въстание, 1878–1879 / Д. Дойнов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.promacedonia.org/dd2/index.html. Доступ – 29.05.2011 г.

13. Дойнов С. Руско-турската освободителна война (1877–1878) в историческа съдба на българския народ / С. Дойнов // Дриновський збірник. – Харків – Софія, 2009. – Т. 3. – С. 24-30.

14. Донесение А. Н. Церетелева Н. П. Игнатьеву о составлении проекта устройства Болгарии // Освобождение Болгарии от турецкого ига / [под ред. С. Никитина]. – М., 1961. – Т. 1. – С. 487-502.

15. Елдъров С. Руско-турската освободителна война в славянофилска доктрина на българската православна църква (1877–1944) / С. Елдъров // Дриновський збірник. – Харків – Софія, 2009. – Т. 3. – С. 174-185.

16. Записка Н. П. Игнатьева о положении и границах Болгарии после Сан-Стефанского договора // Освобождение Болгарии от турецкого ига. – М., 1961. – Т. 2.– С. 548-551.

17. История Болгарии / [под ред. П. Третьякова]. – М., 1954. – Т. 1.

18. Киняпина Н. Основные этапы политики России в Восточном кризисе 1875–1878 гг. / Н. Киняпина // Россия и восточный кризис 70-х гг. XIX века / [под ред. В. Карасева]. – М., 1981. – С. 6-22.

19. Конобеев В. Борьба болгарского народа за национальную независимость в период Русско-турецкой войны 1877–1878 годов и против решений Берлинского конгресса / В. Конобеев // Освобождение Болгарии от турецкого ига / [под ред. П. Третьякова]. – М., 1953. – С. 71-138.

20. Конституция на Българското княжество. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://bg.wikisource.org/wiki/Конституция_на_Българското_княжество. Доступ – 29. 05.2011 г.

21. Маркова З. Българската екзархия 1870–1879 / З. Маркова. – София, 1989.

22. Муртузалиев С., Магомедова М. Дипломатическая и административная деятельность России в Болгарии (1850-е – 1885 годы) / С. Муртузалиев, М. Магомедова. – Махачкала, 2009.

23. Петров П., Темелски Х. Църква и църковен живот в Македония. / П. Петров, Х. Темелски. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.promacedonia.org/pp_ht/index.html. Доступ – 29.05.2011 г.

24. Письмо БЦБО А. М. Горчакову с просьбой оказать поддержку политической программе, принятой первым Болгарским Народным собором // Освобождение Болгарии от турецкого ига / [под ред. С. Никитина]. – М., 1961. – Т. 1. – С. 556-557.

25. Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България / [сост. В. Николова]. – София, 1992.

26. Программа Болгарского революционного центрального комитета // Хрестоматия по истории Южных и Западных славян / [под ред. В. Карасева]. – Минск, 1989. – Т. 2. – С. 19-20.

27. Протокол заседания Тырновского благотворительного комитета «Единство» о помощи Кресненскому восстанию // Освобождение Болгарии от турецкого ига / [под ред. С. Никитина]. – М., 1961. – Т. 3. – С. 251.

28. Протокол заседания Тырновского благотворительного комитета «Единство» о расходовании средств комитета // Освобождение Болгарии от турецкого ига / [под ред. С. Никитина]. – М., 1961. – Т. 3. – С. 337-338.

29. Протокол заседания Тырновского благотворительного комитета «Единство» о создании комитета и его задачах // Освобождение Болгарии от турецкого ига / [под ред. С. Никитина]. – М., 1961. – Т. 3. – С. 210 – 211.

30. Радев С. Строителите на съвременна България. Т. 1. / С. Радев. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=101&WorkID=2842&Level=1. Доступ – 29.05.2011 г.

31. Рангелов Б. Политическият национализъм на българското националноосвободително движение през Възраждането / Б. Рангелов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://simvol.boinaslava.net/index.php?page=start. Доступ – 29.05.2011 г.

32. Ризовъ Д. Българите въ техните исторически, етнографически и политически граници / Д. Ризовъ. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.promacedonia.org/en/dr/index_bg.html. Доступ – 29.05.2011 г.

33. Сан-Стефанский прелиминарный мирный договор. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://hrono.ru/dokum/1800dok/1878sanstef.php. Доступ – 29.05.2011 г.

34. Телеграмма русского консула в Тырнове И. В. Белоцерковца Н. К. Гирсу о прибытии в город депутатов Македонии и Восточной Румелии и о разногласиях по поводу протеста против решений Берлинского конгресса // Освобождение Болгарии от турецкого ига / [под ред. С. Никитина]. – М., 1961. – Т. 3. – С. 434.

35. Унджиев И. Апостолът на свободата / И. Унджиев. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.point-of-view.org/?p=334. Доступ – 29.05.2011 г.

36. Хевролина В. Николай Павлович Игнатьев. Российский дипломат / В. Хевролина – М., 2009.

37. Христов Х., Янков Г. Очерк за ислямизираните българи и националновъзродителния процесс / Х. Христов, Г. Янков. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.promacedonia.org/hh_gja/hh_gja_sydyr.html. Доступ – 29.05.2011 г.

38. Чорній В. Історія Болгарії / В. Чорній. – Львів, 2007.

39. Чуркина И. Национальная церковь на Балканах как фактор национальной консолидации сербов и болгар / И. Чуркина // Человек на Балканах в эпоху кризисов и этнополитических столкновений XX века. – СПб., 2002. – С. 190-203.

ПРИЧИНИТЕ ЗА НАЧЕРТАВАНЕ САНСТЕФАНСКИТЕ ГРАНИЦИ НА БЪЛГАРИЯ

автор Олег Айрапетов, 22 декември 2010 г.

Първо, със своето местоположение, Адрианопол сериозно надвисна над фланга на всяка армия, която иска да се придвижи към „Света София“. Значението на тези позиции се доказва от историята на всички войни от XIX и началото XX век, водили се в този триъгълник.

Второ, ако излазът на Бяло море (както българите наричат Егейско море) е от стратегическо значение, остава напълно неясно защо руските военни и дипломати са планирали този излаз на брегова ивица, която практически няма удобни дълбоководни пристанища, и следователно не представлява позиция, застрашаваща Дарданелите.

Пристанищата Солун и Дедеагач остават извън територията, която е трябвало да отиде към България. Следователно заплахата за Дарданелите от българското Беломорие е легенда, фантом, както заплахата от отклоняването на Нил от Египет, ако французите овладеят Фашода.

Интересно е, че един от най-видните противници на Русия през този период, лорд Солсбъри, в поверителен меморандум, адресиран до членовете на кабинета (правителството) на Британия, говорейки за българския участък от Егейското крайбрежие, не смята, че има стратегическо значение за контрол на подходите към Дарданелите.[1564]

Но ако не военни, то какви съображения определят санстефанските граници на България? Руско-турската война от 1877-78 г. се нарича войната за освобождение на България. Нека се опитаме да разгледаме как са си представяли хората тази страна, които се опитват да я освободят от петвековното османско иго.

В своя труд, посветен на Източния въпрос, Ф. И. Успенски пише: „Ние обърнахме малко внимание на произхода и първоначалното развитие в Русия на идеята за Източния въпрос. Необходимо е да вземем предвид историческата основа на руските възгледи по този въпрос. Още в началния етап на своето развитие, Източният въпрос се оказва тясно преплетен с нашите исторически задачи и толкова необходим елемент в руската история, че е фаталната неизбежност за Русия участието ѝ в неговото разрешаване. Това ясно осъзнато от самите руснаци, но и им е внушено отвън. Източният въпрос се оказва центърът, около който се развиват и групират най-големите събития от руската история. Заедно с Източния въпрос се развива и руското национално съзнание.“ [1565]

Възгледите за България, представите за нейната съдба, за границите на обитаване на българския народ, за границите на българската държава, която е политическа абстракция преди 1878 г., заслужават специално внимание.

Връзките с България и представите за нея датират от първите дни на руската държавност, а е трудно да си представим руската национална идентичност без конфесио-

[1564] Foundations of British foreign policy. Cambr. 1938, p. 367.

[1565] Успенский Ф. Как возник и развивался в России Восточный вопрос. СПб., 1877. с.2.

налната близост с гърци, сърби, черногорци и българи, без идеята за славянско единство.

Значителна роля в развитието на тези идеи изиграват емигрантите от Балканите, които донасят със себе си в Русия разказите за родината си. През XVIII век представата за България е много смътна. Важна роля за това играе европеизацията на дворянството. Разбира се, все пак има някаква представа. Ломоносов, и В. Татищев са писали за българите, но те не са слависти, още по-малко българи.[1566]

Така тези учени от XVIII век имат слаба представа за българските реалности на своето време, а академичният характер на работата им е изключвал възможността за широко разпространение на знания за България.

Важна роля играе и сравнително голямата затвореност на българските земи спрямо другите славянски народи. За руския пътешественик е много по-трудно да стигне до тук, отколкото до Словения, Сърбия и т.н. Руските войски се появяват за първи път тук през втората половина на XVIII век. В началото на XIX век в руския военен печат се появяват първите описания на тази част от българските земи, където действа руската армия.[1567] След 20-30 г. XIX век за Русия се засилва на интереса към България, руското общество започва да я открива за себе си (естествено, това съвпада с периода на възраждане на националното самосъзнание след победата над Наполеон).

Възниква традицията, която става естествена за поколението, чиито представители ще играят основна роля в освободителната война на България. Император Александър II е роден през 1818 г., граф Н. П. Игнатиев – през 1832 г., автор на военния план от 1877-1878 г. ген. Н. Н. Обручев – през 1830 г.

Нека разгледаме еволюцията на възгледите за границите на България в трудовете на руските българисти и слависти от 20-те години на XIX век до 1877 г. включително.

Един от първите, който говори за триединна (Дунавска, Македонска, Задбалканска) България е патриархът на руската българистика Ю. Венелин (1802-1839). През 1829 г. в основния си труд „Древните и съвременните българи в своето политическо, народно-писмено, историческо и религиозно отношение" той едва ли не е трябвало да доказва на своите съвременници съществуването на този народ: „Народът обаче не е престанал да съществува и до днес, тъй като откакто държавата е изчезнала и турците заели своето място сред европейските сили, са скрили българите от очите на Европа." Незавидна е съдбата на лъва – символ на българската държавност, смята Венелин: „Огромното му тяло е изоставено в балканските, македонските и румелийските гори, където се

[1566] Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян. Москва,1988. с. 28.

[1567] Пак там, с. 38

храни двурогото чудовище (б. пр. исляма), излязло от пустините на Арабия..."[1568] Преминавайки от патос към точни данни, той дава сведения за населението на турските вилаети на Балканския полуостров: „Населението на България е: а) основно българи б) доста турци, също власи и гърци. Населението на Румелия е: а) основно българи б) смесено с турци, гърци и др. Населението на Македония е: а) основно българи б) смесени с турци, гърци. Населението на Албания е: а) основно шиптъри (албанци, арнаути) б) смесено с българи. Населението на Тесалия е: власи, българи, турци, гърци."

Лесно се забелязва, че в три региона – България, Румелия и Македония – българите съставляват коренното, основното население или мнозинството. Венелин използва тук терминът „България", подразбиращ развилата се в съзнанието на европейците административно-географска единица, или ако използваме същия термин, „Балканска" България, което вече приблизително съответства на границите на последната и епархийското деление на българския народ, по времето на Венелин: „В България: 1) митрополит в Търново, наричан още екзарх на цяла България; 2) митрополит или архиепископ във Варна; 3) архиепископ в Силистрия; 4) Архиепископ в Триадица, т. е. София; 5) епископ Ловицки, в Ловча или Ловеч, зависи от екзарха на Търново; Замаковски (в Замаково, т.е. Самоков) подчинен на Софийския. В Македония: 1) в Изкоп (Ускуп, Скопие) митрополит; 2) в Солун архиепископът или митрополитът; 3) във Верее архиепископ; 4) в Кастория архиепископ; 5) в Серес архиепископ; 6) в Киопрели епископ, зависим от Солун; 7) в Кюстендил владика и др. По-рано е имало архиепископски катедри и във Видин и Охрид, но сега те са премахнати от Портата."[1569]

Както се вижда, България на Венелин е дори малко по-широка от санстефанските си граници – включва и Солун.

Същите възгледи се поддържат от В. И. Григорович (1815-1876), професор от катедрата по история и литература на славянските езици в Казанския университет, който пътува през 40-те години. XIX век на Балканите: "Въпреки близостта на българските селища, в Солун има малко постоянни българи. Но по-голямата част от градското население не са гърци, не власи, не турци, а евреи".

Това е естествено за търговско пристанище в Европейска Турция през описания период. Григорович обаче подчертава, че в селата на Южна Македония населението е предимно българско. Да разгледаме общите граници на разселването на българския народ, които дава Григорович: „... аз бих разделил цялата област на българския език, в която различните му употреби могат да се нарекат диалектически, тъй като обхваща цяла Македония до Доспатските планини (Родопите) и в посоката им на север включва част от Дунавска България до самия Видин; втората – източна, т.е. страната на изток от Доспат и до Северния и Южен Балкан." [1570]

Григорович, заменя надлъжното географско деление на България на 3 исторически области, с напречно деление на 2 района на основните диалекти, включващи Дунавската, Задбалканската и Македонската области.

През есента на 1855 г. И. П. Липранди (1790-1880 г., запасен генерал, историк, съветник в Министерството на вътрешните работи) очертава по искане на Я. И. Ростовцев възгледите си за границите на европейските народи. Тази работа е публикувана през 1867 г. от М. Катков през 1867 г., когато в Москва се провежда славянски конгрес, който възражда интереса към българската тема.

Възгледите на Липранди по българския въпрос са следните: „Днес се смята, че българите са от 5 до 6 милиона, ако не и повече. Те са земеделски народ, племенно бли-

[1568] Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном и религиозном отношении к Россиянам. Историко-критические изыскания Юрия Венелина. Москва, 1856. 2-е изд. с. 2, 9.

[1569] Пак там, с. 2, 13.

[1570] Григорович В. Очерк путешествия по Европейской Турции. Казань, 1848. с. 105, 136, 194.

зък до Русия: нито един от другите славянски диалекти не се доближава толкова до руския език и нито едно славянско племе не е така привлечено от нея, както българското."

Липранди смята Македония за безусловно българска територия: „Аз не говоря за Македония: тя е населена с българи, на които е принадлежала; тук живеят и куцовласи или цинцари, но много повече от тях има в Тесалия, която е наполовина населена от гърци смесени с българи, общо до 1,5 милиона."[1571]

През 1868 г. в новия си труд той се спира по-подробно на проблемът за границите на България: „Нека питат: къде е България? Знаещите (б. пр. европейци)… ще отговорят: че Дунав мие северния й край на запад тя е отделена от течението Тимок, нейната източна граница е крайбрежието на Черно море и накрая, нейната южна граница е обозначена с билото на Стара планина. Данвил, Мателбрун, Балби, Гюлиемин и други, включително и нашите".[1572]

Списъкът с карти, споменати от Липранди, може да бъде продължен: така България е показана в картата на Якоб Сандрарт и Сигизмунд Бетули от 1683 г. [16] в картата на Балканския полуостров, направена през 1740 г. от Йохан Якоб Лидл [17] във френска военна карта на Европейска Турция от мемоарите на маршал дьо Водонкур от 1814 г.[1573]

Не е трудно да се забележи, че отбелязаната от Липранди европейска традиция за представата на България има солидна история. Представите на европейците за тази страна, много години преди Берлинския конгрес много точно (с изключение на Добруджа, която и европейците, и руснаците смятат за част от България) съвпадат с границите, наложени от Европа на Русия и България през 1878 г. в Берлин.

Споменатият по-горе Солсбъри през март 1878 г. директно посочва, че най-добрата граница за България е „естествената" граница по 42-ия паралел[1574], т.е. по билото на Стара планина. Липранди нарича тази визия за Европа „предполагаема или географска България" и я противопоставя на „етнографска или реална България".

Според него тя се състои от три части: 1) Планинска България с център Триадица (София), 2) Загорие – с център Филипопол (Пловдив), 3) Македония – с център Серес.[1575]

Същите оценки за границите на България Липранди повтаря и в по-късни трудове.[1576] Руската дума „Булгария" и нейните европейски аналози не само звучат по различен начин, но и предполагат напълно различни принципи на подход към българите и балканските политически реалности: руснаците изхождат от понятието „етнографски граници", европейците оперират с понятието "естествени граници" (Дунав – Балкана – Черно море). Местните военни публикации също поддържат възгледи, подобни на руската научна традиция.

Така например във военно-стратегическия очерк на Турция за 1862 г., издаден от полк. А. Лаврентиев, се дават следните цифри за броя на славяните в Европейска Турция: „Българи (Болгары) – 4 500 000 - 58,4% сърби и др. – 2 950 000 – 38,3% руснаци и др. – 250 000 – 3,3%. Общо – 7 700 000."

И така, българите съставляват мнозинството от славянското население на Балканите, но къде са границите на тяхното обитаване? Лаврентиев ги описва по следния

[1571] Липранди И. П. Замечания на брошюру под заглавием: Обзор карты Европы. (Revision de la carte de l'Europe. Bruxelles, 1854) Москва, 1867. с. 51-53

[1572] Липранди И. П. Восточный вопрос и Богария. Москва. 1868. с. 2.

[1573] Българските земи и българите в сбирките на Военния архив, Виена (1664-1878). София, 1986. Табл. 2. карта № 2., Табл. 16, карта № 21, табл. 34, карт. № 41.

[1574] Foundations ... p. 367.

[1575] Липранди И.П. Восточный вопрос и Богария. М. 1868., с. 3, 8, 10.

[1576] Болгария. Из записок И. П. Липранди. Москва, 1877. с. 19-22.

начин: „Българите, населяват цялото пространство между Дунав и билото на Стара планина, както и самите планини и пространството, ограничено от Албания, Тесалия и Егейско море: в северозападната част на тази обширна територия, съставляваща поголямата част от турските владения в Европа, живеят турците, които се заселват и в западната част на България, а в югоизточната част, граничеща с Черно и Мраморно море, живеят гърците и крайбрежието на Егейско море е населено с гърци и турци“.[1577]

Както виждате, и тук България се описва като стабилна историко-географска цялост и се уточнява, че нейните граници не съответстват на етническите граници на заселване на българите, което лесно се обяснява с действията на турското правителство (напр. заселването на прогонени от Русия кавказки планинци в България) и гръцката църква, която активно елинизира българите.

Почти по същия начин са описани границите на България в януарския брой на “Военен сборник” за 1877 г., т.е. непосредствено преди войната: „Българският народ живее в компактни маси, и само на места е смесен с други народности, по цялото пространство от сръбската граница до Янтра, Българска Морава, средното течение на Марица и по-нататък до покрайнините на Балкана. С изключение на тази област, българите заемат и страната на запад от Марица, където за мнозинство в сравнение със своите съседи: турци, гърци и албанци. Ако сравним територията, която сега заемат българските славяни, с територията, която е била в тяхно владение преди турското нашествие, ще видим, че въпреки всички неблагоприятни условия около тях, те са загубили много малко земя.

Наистина, покрайнините на областите са заети от сърби, гърци, албанци и турци, но можем спокойно да кажем, че българският народ запазва всички населени земи във вътрешността на страната, които е притежавал преди завладяването на Балканския полуостров от турците, в тяхната цялост и завършеност.”[1578]

Тези възгледи на военните не се различават от оценките за границите на България, дадени от тогавашните руски слависти. Например В. В. Макушев (1835-1881), професор във Варшавския университет, описва тази страна по следния начин: „Областта, заета от българите, се намира между Дунав, Тимок, планините разположени на запад от България, Морава, Призрен, Охрид, Кастория (Костур), Ниавста (Енидже Вардар), Солун, Адрианопол, Сизеболи (Созопол), Черно море, Бургас, Сливна (Сливен) и Разград са били преди много по-широки.“[1579]

Подобно сходство на оценките е съвсем естествено. Военните активно използват работата на специалистите по Балканите и в частност по България. През 1867 г. ген. Н. Н. Обручев, който тогава заема длъжността писар на Военно-научния комитет при Генералния щаб, прави обширен доклад за издаването на сборник с най-новите пътувания из Европейска Турция, главно в Тракия и България. Поради факта, че събраните в периода от 1825 до 1853 г. данните са значително остарели и не могат да бъдат взети под внимание при военното планиране; е предложено да се публикува сборник от по-нови материали, които включват работата на Григорович.[1580]

Има и обратна връзка. През 1868 г. под редакцията на Н. Н. Обручев излиза „Военностатистически очерк за 1868 г.“, чиито данни за Балканите, широко използва в своя труд В. Теплов, който също разделя етническа България на 3 части, които нарича България, Тракия и Македония (Дунавски, Адрианополски, Солунски и Битолски вилаети),

---

[1577] Военный сборник. 1862. № 2. С. 293.

[1578] Военный сборник. 1877. № 1. С. 140.

[1579] Макушев В. Задунайские и Адриатические славяне, очерки статистические, этнографические и исторические. СПб., 1876. с. 2-3. Доп. пр. Същият автор пише на стр. 3, че границата между сърби и българи в Косово е линията Дяково-Призрен.

[1580] РГВИА. Ф.401. ВУК. Оп.5. № 343. Л.40.

абсолютното мнозинство от немюсюлманското население в тези 3 региона е 4 095 981 души, от които 4 767 393 са българи: а) Българи ... 4 095 981 души. б) Гърци ... 355 000, в) руснаци... 11 325, г) сърби ... 41 284, д) румънци ... 65 878, е) Куцовласи ... 22 400, ж) арменци ... 141 822, з) цигани... 10 762, и) евреи... 18 241 - й) германци ... 4700, Общо 4 767 393.[1581]

Българите са повече от мюсюлманското население на тези вилаети. През 1876 г. на руски е преведена книгата на австроунгарския учен и пътешественик Каниц „Дунавска България и Балканския полуостров". Исторически, географски и етнографски пътнически наблюдения." Заглавието на книгата според мен показва, че авторът е гравитирал към европейската традиция на визия за България. Въпреки това той отбеляза: „Наистина покрайнините на (българските) области са страшно ерозирани от сърби, гърци, албанци и турци, но можем спокойно да кажем, че българският народ запазва непокътнати и цялостни ни всички населени земи във вътрешността на страната, която той притежава преди завладяването на Балканския полуостров от турците. В компактни маси и само спорадично сменяйки се с други народности, българският народ живее по цялото пространство от сръбската граница до Янтра, до Българска Морава, и средното течение на Марица и по-нататък в покрайнините на западния Балкан, българите живеят на запад от Марица до Охридското езеро, където превъзхождат по численост своите съседи – турци, гърци и албанци."[1582]

Прави впечатление фактът, че "България на Каниц" напълно съвпада със западния регион на българските диалекти, описан от Григорович (виж по-горе) и включващ Македония.

Обобщавайки, можем да отбележим, че много преди Освободителната война от 1877-78г. в руската география, статистика, българистика и военен печат се е развила устойчива традиция България да се вижда в т.нар. „Граници от Сан Стефано". Съвременниците са използвали термина „България" за обозначаване на тези граници.

Самият термин е установен, устойчив и не изисква допълнителни доказателства. Например генералщабния полковник Г. И. Бобриков в писмо до Н. Н. Обручев и Д. А. Милютин от 6 февруари 1877 г. отбелязва „В действителност ние имаме консулство само в Русчук, Адрианопол, Битоля и Солун и вицеконсулства във Филипопол, Призрен, Тулча: изключително полезно ще е да има и в София, Казанлък, Сливен, Видин, Търново и Варна."[1583]

Същите граници на триединна България очертава в своя план за Освободителната война генерал Н. Н. Обручев: „Целта на войната е да изтръгне от властта на турците онази християнска страна (България), в която те извършиха толкова безчинства. Тази страна е голамя и съставена от три части: Дунавска България с Русчук и Тръново, Задбалканска – със София и Македонска – с Манастир (или Битоля)."[1584]

При произнасянето на думата „България" преди март 1878 г. образованият руски човек е имал предвид етническа България, която се състои от 3 части: Дунавска, Задбалканска и Македонска. Тези идеи са почти напълно реализирани в Санстефанските граници, но останаха реално само на хартия.

Може да се отбележи, че научните възгледи на първите руски българисти са споделяни от обществеици, историци и специалисти по Балканите, те са отразени в картографията и статистиката, периодичния печат, включително и военния. Може да се

[1581] Теплов В. Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии. СПб., 1877. с. XXIV-XXV.

[1582] Канитц. Дунайская Болгария и Балканский полуостров. Исторические, географические и этнографические путевые наблюдения 1866-1875 гг. СПб., 1876, с. 51-52.

[1583] Бобриков Г.И. Записки. Часть1. Эпоха войны 1877-1878. СПб., 1913. с.16.

[1584] Газенкампф М.А. Мой дневник 1877-1878 гг. Спб., 1908. Приложение № 1. с. 1.

твърди, че от 60-те години на XIX век, тези научни възгледи се споделят и от военните, които от 1876-77 г. придобиват все по-голямо влияние върху външната политика на империята. Така научната историко-географска традиция на визията на България придобива в навечерието на освободителната война характер на политическа концепция.

Естествено, Българското княжество е създадено като плацдарм на руското влияние на Балканите, но границите му не са начертани по логиката на военноморската стратегия, а по етнически и исторически принцип, за което свидетелстват следните думи на Н. П. Игнатиев : „Българското княжество във вида, в който е създадено със Санстефанския договор, в общи линии изпълнява това обещание (при обявяването на войната в своя манифест Александър II обещава да освободи всички българи от турско иго) за огромното мнозинство от българското население, като в същото време оставя извън пределите на княжеството по политически причини много области, населени с българи, така няколко области откъм Епир и цялата зона, част от териториите, признати от българите на конференцията от 1877 г., са отделени от него в полза на гърците, някои области, като Ахъчелеби, остават извън княжеството, поради обстоятелството, че половината от населението там е мюсюлманско. И накрая, за да се разшири пространството, оставено на турците около Константинопол и да се щади чувствителността на Европа, по-голямата част от Адрианополската област до Димотика, Фереджик, Джефи Ержене, Кешан, Малгара, Родосто, Виза, Чорлу и част от Мидийската област са предадени на турците, а българите на места съставляват от 60 до 80% от населението там.”[1585]

По логиката на тази бележка на създателя на Сан Стефано, за турско-българската и за българско-гръцката граница, територии с преобладаващо българско население трябва да преминат към България, но военно-политическите съображения налагат по-скоро намаляване, а не разширяване на границите на планираната държава.

Но... „чувствителността на Европа” не понася прилагането на декларирания от нея принцип на национална държава по отношение на българите – и в резултат се осъществи европейската историко-географска традиция – Дунавска България, която заложи основата на възникването на българския реваншизъм.

Бисмарк казва, че освободените нации не са благодарни, а взискателни. Тази взискателност се проявява най-добре в опита за реализиране на идеята за голяма национална държава. Санстефанска България става цел на българското рисорджименто[1586], което не допуска отстъпка пред големите национални аспирации[1587] на своите съседи – гърци, сърби, румънци. Резонансът на националните мечти, резонансът на Рисорджименто превърнаха мира на Балканите в кратка почивка между войните.

[1585] Освобождение Болгарии от турецкого ига. М., 1964. Т.2. Документ № 492. Записка Н.П.Игнатьева о положении и границах Болгарии после Сан-Стефанского договора. 1878 год, не ранее 19 февраля. С. 549-550.

[1586] Рисорджименто (*Risorgimento* – възраждане) е политическо и обществено движение от 18 – 19 век, довело до обединяването на държавите на Апенинския полуостров и изграждането на италианска нация и национална държава. (б. пр.).

[1587] Напълно неоснователни и изцяло шовинистични. Има огромна разлика в основата на тези хищнически стремежи и не трябва да се сравняват с българската цел за националното обединение. (б. пр.).

АРМЕНСКИЯТ ВЪПРОС НА БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС В 1878 г.

автор Н. А. Сараджан, публикувано в сборника „100-летие геноцида армян в Османской империи. Уроки истории“. Ереван, 2016 г.

XIX век остава в историята на Турция като век на изразени национално-освободителни борби и народни въстания в Османската империя. Омразата към османците от страна на християните, постепенно се засилва и достига своя апогей по време на босненското въстание през 1875 г. Национално-освободителни протести на християните преминава в нова, по-силна фаза на широки народни въстания.

Босненското селско въстание постави началото на Източната криза, която продължава до 1878 г. Реакцията на европейските сили е двусмислен.

Русия иска да помогне и освободи братските ѝ славянски народи от османското потисничество, но не иска да влиза в голяма и тежка война, защото в този момент, тя не е готова. Царското правителство отлично разбира, че победата може да бъде постигната само чрез война, но решава първо да опита дипломатическо решение на проблема.

Всяка държава преследва своите интереси. Преди войната 6-те европейски сили искат от Турция да извърши реформи, които да подобрят живота на християните, населяващи Османската империя. Но новият султан Абдул Хамид II отказва да изпълни тези искания и предприема контранастъпление на Балканите, като побеждава сръбските войски.

По време на турскити изтъпления на Балканите турските башибозуци жестоко избиват 30 000 невинни българи[1588], а Белград се оказва лице в лице с османската армия. Русия търси дипломатически изход от тази ситуация и се стига до Константинополската конференция, която не дава резултат.

Конференцията иска въвеждането на автономно управление в Босна, Херцеговина, България и Македония[1589]. Османската империя отхвърля европейските искания. Русия постига подписването на Лондонския протокол на 31 март 1877 г., който потвърждава решенията на Константинополската конференция. Османската порта отхвърля европейските искания, изразени в Лондонския протокол на 10 април 1877 г. Поредната руско-турска война се оказва неизбежна.[1590]

[1588] Има се предвид Априлското въстание, но цифрата е доста завишена. (б. пр.).

[1589] Тогава Македония е част от България, на конференцията никой не говори за Македония като за отделна от българската народност. (б. пр.).

[1590] Задохин А. Г., Низовский А. Ю. Пороховой погреб Европы. Москва, 2000, с. 74.

Положението на арменците в Турция през 70-те години на XIX век не е много по-различно от положението на Балканите. Османските власти потискат по същия начин арменското население и броят на арменците намалява всяка година в сравнение с мюсюлманското население. Високата Порта по различни начини забранява на арменците да притежават земя. Всички земи са дадени на влиятелни кюрдски земевладелци. Положението на арменските селяни с всеки ден става все по-тежко.[1591]

Руско-турската война за освобождението на балканските народи вдъхновява арменското население на Османската империя. Още в първите дни на войната арменците топло посрещат руската армия и виждат в нея своите освободители, така че я подпомагат по всякакъв възможен начин. Предаността към арменския народ е толкова голяма, и според генерал-майора от Генералния щаб С. О. Кишмишев „арменците са единственият съюзник на Русия в Мала Азия“.

Началник-щаба на кавказката армия генерал-адютант М. Т. Лорис-Меликов на 22 декември 1877 г. специално отбелязва, че „Отношението на жителите на арменските села в Азиатска Турция ни убеждава в най-голяма степен, че всички те до последния човек... показват не само пълната си преданост към Русия, но и готовността да жертват всичко за нуждите на руската армия и успеха във войната”.[1592]

Сред висшите офицери в кавказката руска армия има доста арменци. Английският историк Б. Съмнър отбелязва: „Само благодарение на способностите на двама арменски генерали Тер-Гукасов и Лорис-Меликов, а по-късно и Обручев, кавказкият театър на военните действия излезе от състоянието на хаос и даде много примери, показващи бойните качества на руския войник”.[1593]

Веднага след подписването на Адрианополското примирие, водачите на западните арменци започват широка външнополитическа дейност, благодарение на която арменският въпрос излиза от рамките на Османската империя и се превръща в международен проблем. През целия период от Санстефанския договор, до Берлинския конгрес, арменските лидери се опитват да намерят най-подходящия вариант за зачитане правата на арменското население в Османската империя.

Патриарх Нерсес представя своите проекти на турците, предлага на европейците различни варианти за автономия или създаване на държава, преговаря с британците за буферна държава между Русия и Англия и се обръща към европейските сили за помощ, тъй като мюсюлманите все повече се преселват на територията на Западна Армения.

За осъществяване на всички идеи на Арменската патриаршия, в Европа е изпратена делегация, начело с архиепископ Мкртич Хримян и неговия помощник и преводач Минас Чераз.[1594]

Арменската делегация прави трудна дипломатическа обиколка в Европа. Хримян и Чераз се срещнат с министрите на Италия, Франция, Австро-Унгария и Англия. Те разговарят с влиятелни лечности в Европа и с посланици. Навсякъде е обещана помощ.[1595]

Навсякъде, министри и дипломати уверяват арменските пратеници, че ще направят всичко, за да повдигнат арменския въпрос на Берлинския конгрес и да осигурят решението му.

[1591] Всъщност ситуацията е аналогична на тази в Босна, но не и на тази в България. (б. пр.).

[1592] Крбекян В. Г. Армянский вопрос и международные отношения в 70-х гг. XIX в. СПб., 2003, с. 25.

[1593] Sumner B.H. Survey of Russian History. Methuen, Massachusetts, 1961, p. 304.

[1594] Мушег (епископ Серобян) Армянская община Манчестера. Бостон, 1911, с. 96 (на армянском языке.).

[1595] Чераз М. Армения и Италия. Лондон, 1890, с. 10 (на армянском языке).

В исканията си арменската страна не иска независима държава, а само зачитане на гражданските свободи и образуване на автономна област обхващаща Западна Армения. По това време друга арменска делегация в Санкт Петербург получава пълна подкрепа от Руската империя. Арменските делегати както в Петербург, така и в Европа преследват едни и същи цели и се стремят да привлекат подкрепата на противостоящите си велики сили.

Представителите на патриаршията не можеха да знаят за тайните споразумения, сключени между Русия, Англия и Турция, които предопределят съдбата на азиатските провинции и планираните реформи. Във всички европейски столици на арменската делегация даден почетен прием, и обещания за съдействие по арменския въпрос на предстоящия конгрес. Историята впоследствие показа фалшивостта на тези обещания и излъганите наивни надежди на арменския народ.

Укрепването позициите на Русия на Балканите и на Изток засилва опасенията на Австро-Унгария и Великобритания. Те настояват за ревизия на Санстефанския мирен договор под заплаха от война с Русия. Решено е да се проведе конференция в Берлин под председателството на Ото фон Бисмарк.

В Берлин представителите на европейските сили не обръщат внимание на молбата на арменците, и не допускат изслушването на арменската делегация на конгреса.

Така арменският въпрос се разглежда без присъствието на арменците, съобразно политиката на Великобритания.

Според Берлинския договор, искането за арменска автономия е напълно отхвърлено. Член 61 задължават Турция да извърши реформи в полза на арменското население с цел подобряване и осигуряване живота на арменския народ.

В допълнение контролът върху изпълнението на реформите след Берлинския конгрес трябва да се извършва от всички страни-участнички в Берлинския конгрес. Това позволява на европейските сили да се намесят във вътрешните работи на Турция.

Според чл. 61 Русия трябва незабавно да изтегли войските си от Западна Армения и след това никой не може да гарантира, че турците ще изпълнят обещанията, дадени на Берлинския конгрес.

Понятието „Армения“ е премахнато от дипломатическия речник и вместо това необходимите области са наречени вилаети, в които живее арменско население. Русия придобива само Карс с всички околности, а Баязид и Алашкерт са върнати на Турция.[1596]

Решенията на конгреса дълбоко разочароват арменската делегация.[1597] След Берлинския конгрес, арменците разбират, че свободата може да бъде постигната само чрез собствените им усилия.[1598]

В името на своите интереси европейските сили многократно настояват Турция да извърши реформи по отношение на арменците, но правителството на султана, за да за да се освободи от тези изисквания, решава да поеме по друг път, пътят на масово унищожение (б. пр. геноцид) на арменския народ.

Днес Берлинският конгрес се смята за много голям провал и трагедия в арменската история. Цинизмът на европейските политици и непознаването на ситуацията доведе до тежки последици. Пропуснат е единственият начин за мирно разрешаване на арменския въпрос, впоследствие превърнал се в трагедия за арменския народ.

[1596] Крбекян В. Г., Указ. соч., с. 58.

[1597] Крбекян В. Г., Указ. соч., с. 70.

[1598] Косгандян Э.А. Мкртыч Хримян. Общественно-политическая деятельность. Ереван, 2000, с. 266 (на армянском языке).

ИТАЛИЯ, ЕВРОПА И БЕРЛИНСКИЯТ КОНГРЕС

автор Симеон А. Симеонов, публикувано в сп. „Епохи“, № 3 – 4, 2006 г.

Един от дискутираните в Европа варианта за изход от голямата Източна криза (1875-1878) включва възможността за присъединяване на бунтовните османски провинции Босна и Херцеговина към Австро-Унгария. Това провокира в общественото мнение на Апенините надежди за компенсиране на Италия от Двуединната монархия с т.нар. италиански „неосвободени земи” (*Italia irredenta*) Тренто и Триест, намиращи се все още в австрийските граници.

Мисията на Франческо Криспи в Европа през есента на 1877 г. представлява опит на първото правителство на “левицата” да обезпечи с подкрепа искането за компенсации. Разчита се преди всичко на Германия, за чието привличане се използват направените от Берлин сондажи за сключване на двустранен съюз. Разговорите с райхсканцлера Ото фон Бисмарк обаче не водят до успех; стига се само до уговорка за сключване на съюз на антифренска основа при изборна победа (през октомври) на промонархическата, ултраклерикална партия във Франция.

Продължена в Лондон, мисията постига по-оптимистичен резултат: външният министър лорд Дерби обещава съдействие по проблема, при проявена от Италия готовност за подкрепа на английската политика в Изтока.

В италианската историография съществува мнение за принципно безпочвения характер на „компенсаторната” политика, подета от „левицата”. Тази постановка обаче не отчита динамичния характер на обстоятелствата и стремежа на управляващите да заложат именно на конюнктурата, както и на шансовете, произлизащи от “английската” карта.[1599] Настоящото изследване разглежда опциите за реализация на споменатите шансове, а също и последиците от онези действия, които умишлено блокират подсказаната от тях тенденция.

Развитието на кризисните събития в Европа след мисията на Франческо Криспи доразкрива външнополитическата линия на Рим в текущата и вариативна предпоставеност.

Внушителната изборна победа на републиканските сили във Франция през ноември 1877 г. внася успокоение сред управляващите от „левицата”, което се оказва достатъчна предпоставка за дистанциране от проекта за съюз с Втория райх. Така „френският синдром” остава със запазен периметър във външната политика на Италия, за да бъде изживян окончателно през 1881 г., след унизителното за Рим установяване на френски протекторат в Тунис.

Обстоятелството, че премиерът Агостино Депретис „забравя” за уговорката в Берлин, следва да се обясни и със скоротечността на събитията в Изтока.[1600] През същия месец ноември, блокираната в Плевен османска войска се предава и „набедената” според европейските прогнози за приключена руска кампания, се развръща в мощно и успешно зимно настъпление.

Преминалото още през юли от „условен” към „въоръжен” неутралитет английско правителство се ангажира с редица инициативи за ограничаване на последиците от вече видимата крайна победа на русите.[1601]

[1599] Симеонов, С. Мисията на Франческо Криспи в Европа през есента на 1877 г., Епохи, 1999, № 1-2, год.VII, с. 61-85.

[1600] Cilibrizzi, S. Storia parlamentare, politica e diplomatica d’ Italia (Da Novara a Vittorio Veneto), vol. II (1870-1896), Napoli, 1939, p.158.

[1601] Пантев, А. Българският въпрос във Великобритания 1876-1878, С., 1980, с. 150-158.

На 21 януари 1878 г. се стига до сондаж във Виена за сключване на съюз, но граф Дюла Андраши отказва всякакви ангажименти с мотива, че не желае да нарушава Съюза на тримата императори.

Сондаж с аналогично искане е направен и в италианската столица. Депретис се въздържа от участие, но впоследствие когато от Лондон постъпва нова поредица от допитвания за изработване на съгласувана политика по защита на общите интереси в Средиземно море, премиерът дава картбланш за преговори.[1602]

Всъщност в тази покана за сътрудничество се съдържа и първият шанс за активно интегриране на Рим в дебата по неутрализиране на кризата. Междувременно този шанс добива ново, твърде важно измерение. На 26 февруари, чрез посланика си в италианската столица Хаймерле, Андраши също подава сигнал, че се нуждае от съдействието на Италия. Той предлага алтернатива на италианските претенции за компенсации в Тунис и Триполи, при австрийско заемане на Босна и Херцеговина. Изключва по принцип това да стане за сметка на австрийски или албански земи.

В отговор Депретис отново декларира верността си към концепцията за появата на стратегически дисбаланс в Адриатика и предупреждава, че ако все пак Виена получи от Европа провинциите, Рим ще блокира всички други решения, които биха били от полза за Австро-Унгария по останалите балкански въпроси.

На 7 март Андраши прави последното си предложение: Виена се спира на варианта „временна окупация" за Босна и Херцеговина. Удовлетворен в известна степен от отстъплението на Монархията, Депретис не отхвърля формулата, но изисква дискусия по нея. В разговора си с Хаймерле премиерът проявява склонност и към придобивки в Средиземно море.[1603] Нещата обаче приключват до тук, шансът не успява да се реализира, а причините са от вътрешнополитическо естество и в най-голяма степен отразяват актуалната за момента, решаваща зависимост на външното поведение от обществено-политическите и тясно-партийните процеси и проблеми в кралството.

Връщайки се назад във времето уточняваме, че след подадена оставка и получен нов мандат от монарха, А. Депретис сформира своя втори кабинет на 26 декември 1877 г. Ключовата фигура в него е Фр. Криспи, поел поста на вътрешен министър, на мястото на политическия си и личен противник Никотера, чиито действия всъщност довеждат до оставката на първото правителство на „Левицата".

Стабилността на министерския екип зависи от парламентарната подкре-па, а за да си осигури мнозинство, Депретис трябва да привлече или Никотера и неговата група, или групата на Бенедето Кайроли, активен член на „лявата" опозиция срещу първия му кабинет. Трудната задача на премиера в се усложнява неимоверно и поради настъпването на събития от крупно политическо значение за държавата и нацията, погълнали изцяло енергията на правителството в първите месеци на настъпващата година: на 9 януари 1878 г. умира кралят-обединител Виктор Емануил II, а на 7 февруари, и папа Пий IX.[1604]

В тази усложнена ситуация се провалят всички опити да се консолидира „Левицата" – единственият начин да се обезпечи за правителството устойчива парламентарна

[1602] Crispi, F. Op. cit., p.74. Публикувани са три телеграми с дати 9, 13 и 16 март, от посланика на Рим в Лондон ген. Мабреа до Депретис, които са в отговор на положителното становище на премиера, фиксирано в телеграмата му от 8 март. Телеграмите са с допълващо се съдържание, разкриващо еволюцията в английската постановка за изграждане на единна политика. От първоначалното искане относно Египет, Триполи и Тунис (от 9 март), предложението се разпростира върху целия басейн на Средиземно море (от 13 март), за да включи в окончателния си вариант и Черно море (от 16 март).

[1603] Giglio, C. Il secondo gabinette Depretis e la crisi balcanica (dicembre 1877 - marzo 1878) - In: Rivista storica italiana, vol. 67, 1955, pp. 182-212.

[1604] Cilibrizzi, S. Op. cit., pp. 133-139. Кралят умира на 58 г. от плевро-пневмония, а Пий IX – на 86 г. от бронхит.

база. В началото на март върху кабинета е нанесен допълнителен сериозен удар: контролираният от Никотера вестник „Берсалиере" и редица други вестници обвиняват вътрешния министър Криспи в двуженство.[1605] Сензацията намира широк обществен отзвук и дълго време не слиза от първите страници на пресата.

Последиците не закъсняват: на 6 март Криспи подава оставка, а Депретис поема вътрешното министерство. На 8 март, когато се открива поредната сесия на парламента, за председател на Камарата е избран политическият опонент на премиера, Кайроли. На следващия ден Депретис решава да подаде оставката на целия кабинет и на 11 март я връчва на краля.[1606]

С края на вторият „кабинет Депретис" приключва и фазата на предприетите инициативи за активно интегриране на Италия в европейската външнополитическа динамика, станала особено интензивна около връхната точка на кризата – 3 март 1878 г., денят, в който Руско-турската война е увенчана с прелиминарния договор от Сан Стефано.

С тези опити Италия за първи път предявява амбицията да действа върху терен с далечни перспективи, където нейните национални проблеми се преплитат и сблъскват с други интереси, провокирани от общите проблеми на развитието ѝ. Това е и ориентация към възможности да се маневрира в полето на дипломацията, да се дефинират и подреждат факторите на съпротива с адаптация на целите към обстоятелствата и към силата на конкурентните интереси.[1607]

Но доколко линията на Депретис би претърпяла развитие към придобивки от експанзионистичен тип, т.е. да надскочи чисто националистическата си предпоставеност, историята никога не би могла да даде окончателен отговор.[1608] От значение е все пак, че индикации за подобна развръзка не липсват, а Депретис подчертава важността и с намерението да я препоръча на приемника си като позитивна цел.[1609]

Следващият кабинет – първият, сформиран с мандат на новия монарх, се оглавява от представителя на радикалната „левица" Б. Кайроли. Изтъкнат националист и иредентист, привърженикът на чистата либерална идея, Кайроли набира екип в който на възловия пост външен министър, е избран човек от „Десницата", граф Луиджи Корти. Причината е, че като посланик в Константинопол, Корти познава в детайли Източния въпрос и съответно е в състояние да изгради най-целесъобразната за италианските интереси линия на поведение в изходната фаза на кризата. В действителност обаче влиза в сила нарочната нагласа да се неутрализира изцяло насоката, начертана от „Левицата" през следващите две години.[1610]

В писмо от 28 март 1878 г. до посланика на Рим в Лондон, ген. Луиджи Менабреа, граф Корти аргументира отказа на неговата страна да влезе в договореност с английс-

---

[1605] Cilibrizzi, S. Op. cit., pp. 142-143. Всъщност министърът е разведен с първата си жена още през 1860 г., и се жени повторно през 1878 г., но поради някои нредности, и двата брака са църковни, което е неприемливо за църквата, въпреки че Криспи е оправдан от съда, опозицията използва историята за да го дискредитира пред общественото мнение.

[1606] Канделоро, Дж. История современной Италии, т. VI (Развитие капитализма и рабочее движение 1871-1896), М., 1973, с. 125-127.

[1607] Storia d'Italia, vol. IV (Da Cavur alla fine della prima guerra mondiale), Torino, 1965, p. 379.

[1608] С мисията на Криспи, първото правителство на "Левицата" си поставя за цел да защити националните приоритети, загърбвайки изцяло експанзионистичните възможности. Предложения за придобивки идват от Берлин, Лондон и Виена. Любопитна подробност за италианските нагласи за компенсации, е позицията на австроунгарския посланик в Рим, барон Хаймерле: "Погледът на всички италианци, пише той, е насочен към Тренто и едва когато се разбере, че нищо няма да се постигне в това направление, ще се тръгне към друга цел за компенсация."

[1609] Giglio, C. Op. cit., p. 206.

[1610] I documenti diplomatici italiani. Seconda serie 1870-1896, vol. X. Istituto poligrafico dello Stato DDI № 300, pp. 332-342.

което правителство за защита на общи интереси в Средиземно море. Възможността за сътрудничество се ограничава до района на Черно море и Проливите, но изключително в търговската сфера. Всеки политически ангажимент, който би „въвлякъл Италия в понататъшни действия", се счита за неприемлив.[1611] Заплахата Италия да бъде използвана във война срещу Русия е основният мотив за сдържаност на Корти в този момент.[1612]

Преписката от предконгресния период показва, че като цяло дипломатическият корпус на кралството не е единен в следването на курса, налаган от граф Корти. Категорична подкрепа министърът получава единствено от посланика във Виена, неговият личен приятел и съмишленик граф Николис ди Робилант.[1613]

В кореспонденцията между Корти и Робилант преобладават две съществени теми: австро-италианските отношения и плановете на Андраши за следвоенното устройство на Балканите. При отразяването на първата тема ясно личи стремежът на външния министър да води гъвкава, добре подготвена, но и почти винаги балансираща на ръба на скандала игра с политическите си опоненти в страната.

Графът непрекъснато подчертава, че е готов да прибегне до оставка, ако срещне краен отпор и точно в тази връзка подкрепата на посланика доказва високата си стойност: с оглед на иредентистките настроения, които непрекъснато ескалират в кралството на нива улица – парламент – кабинет, поведението на екипа Корти-Робилант изиграва своята тушираща роля, спрямо ответното недоверие и враждебност, демонстрирани на моменти, безцеремонно от австрийска страна.

В отговор на неуморно подчертавания пацифизъм на италианската външна политика спрямо съседната империя, Виена демонстрира доброжелателност, но по-скоро се ограничава до персоналното отношение към италианския пръв дипломат. Подозрителността обаче, която се запазва в австрийската столица към италианските вътрешнополитически фактори, действащи в открит фронт срещу курса на Корти, поддържа тази доброжелателност в граници, лесно преодолими по посока на откровената дидактика.[1614]

Усилията да се съхрани спокойния тон в контактите с Хабсбургската монархия се разгръщат и в една допълнителна, твърде съществена проекция: дава се израз на комплексната незаинтересованост на италианските управляващи към проектите, идеите и реалната политика на виенското правителство в югоизточно направление. В писмо от 5 април посланикът споделя "със сигурност", че Монархията планира да изгради с държавите и провинциите в Западните Балкани един вид *Zollverein* (Митнически съюз), в който Австро-Унгария ще играе ролята на Прусия в германския свят. Графът е на мнение, че подобен митнически съюз между Австро-Унгария, Сърбия, Черна гора, Босна и Херцеговина, Албания и т. н. до Солун, би станал такъв икономически фактор, който навярно ще бъде по-малко приемлив за някоя от Великите сили.[1615]

Не след дълго тази велика сила ще бъде „припозната" в лицето на Англия, но поважното в случая е, че италианското външнополитическо ведомство заема позицията на ограничен наблюдател по отношение на една конфигурация, която цели да гарантира решаващия превес на Австро-Унгария в Адриатика.[1616]

[1611] DDI, Seconda serie 1870-1896, vol. X, № 18, p. 11.

[1612] Ibidem, № 300, p. 336.

[1613] Ibidem, № 34, pp. 24-25.

[1614] Ibidem, № 41, pp. 41-42; № 81, pp. 74-75; № 119, pp. 112-114; № 154, p. 145.

[1615] Ibidem, № 51, p. 43.

[1616] Ibidem, № 97, p. 89. Шифрованото приложение в доклада на Робилант твърди: "Андраши е склонен да премахне от своята програма анексията на Босна и Херцеговина и ще се задоволи с формирането на една автономна област в Западните Балкани – на запад от линията Видин-Кавала, при условие, че всички тези страни, вкл. Сърбия, Черна гора и Албания, до границата с Гърция (уголемена), ще бъдат обвързани чрез митнически и военен съюз с Австро-Унгария. Твърди се обаче, че Англия ни

Идентично е поведението на Корти и по въпроси, касаещи бъдещата принадлежност на пристанища и участъци от източната адриатическа брегова ивица, австрийското становище за които клони към статути, позволяващи собствени изгоди. Инструкциите, идващи от Рим във връзка с този дебат, изискват въздържаност или помирителни инициативи с оглед общоевропейския интерес за стабилизиране на мира.[1617]

В реална опозиция на политиката, водена от граф Корти, застава дипломатическият представител на Италия в Лондон, ген. Менабреа. Основната идея на посланика е да се осигури нов живот на тази програма, но не по пътя на войнствения радикализъм от ирдентистки тип, а със средствата на разумния диалог и взаимните компромиси.

Менабреа търси възможностите за такава политика и в европейския контекст, влизайки в пряка и пространна дискусия с представители на британския и чуждия политически елит в Лондон. Надеждите за успех, според него се съдържат в редуцирането на исканията, т.е. отказ от претенциите за Триест на този етап и съсредоточаване на преговорите единствено върху Трентино; както и чрез представянето на стройна аргументация в полза на окончателното решаване на такъв един проблем, който е „болка за италианците" и „тежест за австрийците".

В самото навечерие на конгреса Менабреа потвърждава, че според чутото от маркиз Солсбъри, настоящ външен министър, а и от неговия предшественик лорд Дерби, „Италия ще намери не опозиция, а подкрепа в лицето на Англия". Генералът изтъква още, че въпросът е „узрял" за европейската дипломатическа маса от гледна точка на обстоятелството, че на поддържаща позиция Италия би могла да разчита и от страна на Русия: посланикът на Петербург в английската столица, граф Пьотър Шувалов, дава гаранции за това ден преди да отпътува за Берлин.[1618]

Наред с посланията от Лондон, внушения за ориентация към по-ангажирана политика се съдържат и в донесенията на някои консулски представителства на кралството по адриатическото балканско крайбрежие, както и от Тунис. Акцентите в тях по правило търсят обосновка на една заинтересованост, която Италия задължително би следвало да култивира с оглед перспективите за бъдеща експанзия в райони с вече заявени и агресиращи конкурентни интереси.[1619]

Сигналите, подавани от различните звена на италианския дипломатически корпус, не успяват да внесат обрат във външнополитическата насока, начертана от министър Корти. Той и посланикът на Рим в Берлин граф Едуардо де Лоне са определени за пълномощни представители на Италия за свикания на 13 юни в германската столица европейски конгрес, обстоятелство което позволява на първия италиански дипломат да сполучи в намеренията си докрай.

Италианските пратеници пристигат в Берлин, снабдени с инструкции, разработени от външния министър и одобрени от кабинета. Като съдържание, те дават такава насока за работа, която би позволила на Рим да се впише реално в конгресната диску-

---

най-малко не би била разположена да приеме тази форма на решение, ако бъде внесено на конгреса".

[1617] Ibidem, № 100, p.91, № 103, pp. 93-96; № 126, pp. 120-121.

[1618] Внушенията на Менабреа са представени в градация, с постепенно разширяване на доводите и с нарастваща сигурност за добри шансове, ако въпросът бъде поставен на европейско разискване: "Той (Шувалов) сподели, че малко преди да отпътува от Петербург, му е било казано, че Русия е допуснала грешката да не обърне достатъчно внимание за евентуалните интереси на Италия, които тя би защитила в предстоящите дискусии... От начина, по който граф Шувалов ми говори за Австрия, са видни негативните чувства, или иначе казано, липсата на доверие, което тази страна си е "спечелила" в Англия, а това, струва ми се, би било от полза за Италия, дори и ако Австрия успее в своите намерения на конгреса". Същият ден (6 юни) Менабреа отново телеграфира на Корти: "Малко преди да отпътува, граф Шувалов ме помоли да Ви пиша на конгреса, за да Ви кажа, че той се надява да установи добри отношения с Вас и че Вие можете да разчитате на неговата искреност и на желанието му да бъде полезен на Италия."

[1619] Ibidem, № 37, pp. 28-29; № 64, pp. 53-54; № 72, pp. 65-67.

сия, постигайки в някаква степен защита на своите регионални интереси. Но поведението на Корти впоследствие по време на заседанията, доказва, че текстът им е предназначен по-скоро да преодолее евентуалните обструкции в правителството, а не толкова да даде картбланш за относително по-твърд курс.

Според инструкциите, пълномощните министри следва да отстояват италианските интереси, които са дефинирани в две групи. Първата обобщава общоевропейските интереси, в рамките на които Италия отделя три свои приоритетни теми: запазване на мира; гарантиране свободата на търговията и корабоплаването в Изтока; защита на правата и привилегиите на италианските поданици в региона, произлизащи от условията на капитулациите. Предвижда се по тези въпроси делегатите на Италия да влизат в пълноценно взаимодействие с представителите на останалите сили.

Втората група обособява интереси от "по-специален" за страната характер. По отношение на тях дипломатите на кралството трябва да черпят "вдъхновение и аргументи от чувството за почит, което изпитват към династията и нацията".

Спецификата на тези интереси е закодирана в поведението, диктувано от условията в следната формулировка: ако на конгреса се повдигне възможността за окупация на Босна и Херцеговина от страна на Австро-Унгария, италианските представители ще пледират тя да бъде с временен характер, като акцентът трябва да пада както върху срока във времето, така и върху броя на окупационните части; ако обаче (което е малко вероятно) стане въпрос за действителна анексия на провинциите, италианските представители трябва да скандализират преговорите и на тази база да поставят категорично въпроса за компенсации в полза на Италия".[1620]

В инструкциите са отразени и три дискусионни аспекта, приобщени към италианската заинтересованост и даващи представа как следва да се процедира по тях. Приоритетната позиция е запазена за въпроса, касаещ адриатическите пристанища на Черна гора, зададен в контекста на руско-австрийските противоположни становища. Предвижда се по тази тема Италия да не взема страна, а да съдейства за намирането на компромисно решение.

Бъдещите граници на новата балканска държава България съставляват вторият аспект, намерил място в текста на Корти. В действителност това е първата документирана теза от италианска страна по българския въпрос, която е по-скоро абстрактно-теоретична и в никакъв случай не кореспондира с реалната политическа сложност на текущата му постановка. Мнението на Рим е маркирано единствено в изискването за спазване на националния принцип, което в условията на многонационалната османска империя не е лесна задача.

Последният аспект, фиксиран в съдържанието на инструкциите, е готовността на Италия да съдейства за задоволяване на претенциите, които биха предявили на конгреса Гърция и Румъния. Изрично е подчертано, че Румъния може да разчита на Рим при утвърждаването на националната си независимост.[1621] Би могло да се твърди със сигурност, че този последен аспект всъщност се оказва най-интензивно "експлоа- тиран" от Корти и Де Лоне, поне в съотношение с усилията, които те полагат по въпросите, изискващи особен, открояващ се италиански ангажимент.[1622] А такъв, според инструкциите, е задължителен при обслужването на т.нар. "специални" национални интереси.

В навечерието на конгреса става ясно, че формулата на заемане, която Виена възнамерява да предложи за Босна и Херцеговина, се ограничава до временна окупа- ция, подкрепена с мандат от европейските сили. На този терен активността на италианската дипломация резонно би могла да се освободи от въпроса за компенсациите, както прави

[1620] Ibidem, № 167, pp. 155-156.
[1621] Пак там.
[1622] Ibidem, № 198, pp. 190-191; № 201, pp. 193-194; № 221, pp. 226-227.

Депретис, и да се съсредоточи върху процедурата и характеристиките на окупацията, проблем колкото технически, толкова и политически с оглед на засиленото, макар и временно, австрийско военно присъствие в Западните Балкани и Адриатика. Подобен дебат би имал място на форума в Берлин, при това не като прецедент, а като естествена препратка към дискусията по аналогичната и третирана с висока степен на заинтересованост от западните държави окупация на руските войски в България. От друга страна, открояването на италианския ангажимент в тази насока би засвидетелствало пред Европа една добра адаптивност на курса, достатъчно дистанциран от обществените настроения и подчинен на амбицията да се афишират знаци за равнопоставеност в семейството на силите.

На конгресните заседания обаче представителите на Рим проявяват активност по всички аспекти, отразени в инструкциите, с едно единствено изключение: "специалните" интереси на нацията. Хронологията на италианските ангажименти в Берлин показва това недвусмислено.

Първото участие на италианските пълномощни министри е в петото заседание (от 24 юни), когато заедно с представителите на Австро-Унгария и Франция налагат две решения по българския въпрос: 1) В България и Източна Румелия да се запазят търговските договори и договорите за корабоплаване, както и всеки друг договор, сключен с Високата Порта при условията на имунитет и привилегии за чуждите поданици; заедно с това се решава да се потвърдят правата на консулска защита, такива, каквито са фиксирани в капитулациите; 2) Да се забрани в България и Източна Румелия правото на транзит за стоките, преминаващи през територията им, като се запазва задължението чуждите поданици и търговията на всички сили да се ползват с равенство.[1623] Не случайно по-късно италиански автор ще отбележи с тъжен хумор, че това са едни от "най-малко щастливите" постановки, залегна- ли в клаузите на Берлинския договор.[1624]

На шестото заседание (от 25 юни) граф Корти се намесва в спора между представителите на Русия и Австро-Унгария по въпроса за състава на комисията, натоварена да организира държавния живот в България през временното управление. По негово предложение в комисията са включени консулите на силите в българските земи, а в случай на разногласие между тях, руския (или турския) комисар и представителите на същите сили в Константинопол.[1625]

Въпросът за статута на Босна и Херцеговина е поставен от граф Андраши на осмото заседание на конгреса. Датата е 28 юни. Съгласно чл. 14 от прелиминарния договор от Сан Стефано, за тези провинции се предвижда прилагане на реформите, посочени от Константинополската конференция (1877 г.), с някои промени, договорени допълнително между Високата Порта, Русия и Австро-Унгария. Андраши отхвърля тази формула и без да посочва алтернатива заявява, че поради сериозни и обременителни причини Австрия желае тежките условия в тези османски провинции да бъдат разрешени веднъж завинаги. Следва предложението на британския делегат Солсбъри, което определя конгресът да даде мандат на Австро-Унгария да окупира и администрира Босна и Херцеговина при запазен върховен суверенитет на султана. Бисмарк одобрява предложението, Франция и Русия го приемат без забележки.

Очакваните от италианска страна обструкции се ограничават до единствения въпрос, поставен с "известна несигурност" от Корти: "Бих желал да попитам първия авст-

[1623] Решенията залягат в чл. 8 на окончателния договорен текст, вж. Плетньов, Г, Ив. Стоянов. Планове и програми в национално-освободителното движение през Възраждането (сборник документи), В. Търново, 1994, с. 196.

[1624] ЦДА, КМФ 12, Инв. № 902/36; Bonghi, R. La diplomazia italiana nella crisi d'Oriente. - Nuova Antologia, (V XL) 1878, f. XI, pp. 109-110.

[1625] Постановката е отразена в чл. 6 на договора - вж. Плетньов, Г, Ив. Стоянов. Цит. съч., с. 196.

роунгарски представител дали Негово Превъзходителство ще бъде в състояние да изложи, във връзка с предложението на Англия, някои последни разяснения от гледна точка на общоевропейския интерес". При което граф Андраши, припомняйки вече декларираните мотиви, отговаря, че се надява и дори е убеден, че гледната точка на Европа, вдъхновила австроунгарския кабинет да приеме това тежко задължение, не ще бъде пренебрегната от италианското правителство в разрез с преценките на останалите европейски кабинети. Малко по-късно, по свидетелството на Солсбъри, италианските представители приемат предложението с "видима неохота".[1626]

Извън въпроса за Босна и Херцеговина пълномощните министри на Рим се ангажират с участие в разискванията на конгреса по казуси, свързани с: политическия и териториален статут на Румъния (девето заседание от 29 юни); претенциите на Виена за бреговата ивица Спитца и пристанището Антивари, които граф Де Лоне се опитва да апострофира, но без успех (десето заседание от 30 юни); граничните проблеми между Турция и Гърция (тринадесето заседание от 5 юли); границите на Сърбия (петнадесето заседание от 8 юли); процедурите по контрола върху османския дълг (осемнадесето заседание от 11 юли).[1627]

В лични записки и чрез кореспонденцията, поддържана през тези дни, Корти аргументира подробно поведението си в задкулисието и в залата на конгреса. Съществено място в текстовете му заема темата за натиска, оказван върху него, както от отделни персони, така и от атмосферата на дебатите като цяло. Главната роля на "репресивна" фигура графът отрежда на германския канцлер Ото фон Бисмарк, домакин на форума.

В паметна бележка от 15 юни първият италиански пълномощен министър споделя за проведен разговор с княз Бюлов. Секретарят в германското външно министерство му доверява, че приятелството на Италия е една от важните цели за външната политика на Райха. Според него императорът и княз Бисмарк са готови не само да декларират, но и да докажат на дело готовността си за сътрудничество с Рим: разговорите между канцлера и Криспи през есента на предната година за евентуален съюз на антифренска основа са ясно доказателство в този смисъл. Но от друга страна, добавя Бюлов, "княз Бисмарк би изоставил Италия в деня, в който тя демонстрира каквато и да било враждебност спрямо съседната империя (Австро-Унгария), с която той желае да няма нови усложнения".[1628]

Чужд на безцеремонността разиграна от "железния канцлер", в дискусията си с Корти на 16 юни 1878 г., граф Андраши предпочита да теоретизира върху проблемите, с конто предстой да се сблъска Монархията, ако получи мандата на Европа в Босна и Херцеговина. Все пак и той не пропуска да заложи на твърдостта в намеците си и дипломатично отхвърля всякакво съмнение относно "невъзможността няколко села в повече или по-малко" да станат причина за война между Австро-Унгария и Италия.[1629]

Тези два акцента в проведените предварителни разговори дават добра представа за настроението, което владее италианските представители към момента, когато въпросът за Босна и Херцеговина влиза в дневния ред на конгреса. За да се изяснят обаче достатъчно причините за неубедителното им поведение на заседанието от 28 юни, би следвало да открехнем отчасти и завесата за атмосферата по време на самите разисквания, такива каквито ги вижда и изживява първият представител на Рим.

[1626] ЦДА, КМФ 12, Инв. № 902/36; Bonghi, R. Op. cit., p. 111.

[1627] Ibidem, pp. 111-115.

[1628] DDI (Seconda serie 1870-1896, vol. X), № 183, p. 177.

[1629] Ibidem, № 186, pp. 178-179, № 198, p. 190. Решимостта на Виенското правителство да не допусне изненади в ущърб на балканските си планове, се потвърждава няколко дни по-късно: по информация на италианския консул в Рагуза към 20 юни, Австро-Унгария привежда в бойна готовност част от своята флота и мобилизира полковете в Далмация в състав от 20 000 души. Информацията е предадена за сведение в италианското военно министерство.

“Фактите показаха, пише Корти в поверителна информация до Кайроли от следващия ден, колко добре направихме като се притаихме, защото твърде ужасяваща би била отговорността, която щеше да поеме Италия пред лицето на Историята, ако бяхме наложили едно вето, обезсмислящо в крайна сметка работата на конгреса. Беше въпрос на предчувствие как на опозицията на турските представители, княз Бисмарк, повече от всеки друг ангажиран с успешния завършек на конгреса, щеше да отвърне с натиск, от който те много трудно биха могли да се измъкнат. И фактите потвърдиха нашите предвиждания. След като изслуша декларациите на османските делегати, Негово Височество отправи към тях сурови и заплашителни думи, налагайки впечатлението, че Европа е решена да принуди Турция да се подчини на волята ѝ. Изтръпнах от мисълта за положението, в което би се оказала Италия, ако точно в този момент се беше поставила в опозиция на всички велики сили. Онези мълнии на княз Бисмарк щяха да паднат и върху Италия, която би се изправила пред мъчителната дилема: или да компрометира своето достойнство, прекланяйки глава пред натиска на останалите сили, или да върви срещу всички към още по- ежки усложнения. Аз, следователно, приключва Корти, оставам с твърдото убеждение, че италианските представители следваха в тази тежка обстановка единственото поведение, което отговаряше на интересите и достойнството на Краля и Нацията”.[1630]

Респектиращото поведение на канцлера е основен сюжет и в описанията на графа, предназначени за политическите му приятели Бруцо, военен министър в правителството на Кайроли, и Села, бивш финансов министър от началото на 70-те години. В тези лични писма външният министър коментира безпокойството на Кайроли, засвидетелствано в ответните му телеграми от 30 юни, учуден от факта, че това се случва предвид яснотата на “въпроса за Босна” далеч преди свикването на конгреса. Корти обаче избягва детайлите в становището на премиера – да се търсят, според началните инструкции, възможности за дискусия върху параметрите на окупацията по подобие на тези за руските окупационни срокове в България.[1631]

Графът неизменно изтъква тезата, че мисията на Италия в Берлин е не да провокира, а да помирява срещуположните интереси в услуга на мира. Италия не може да напусне позицията си на помирител без да компрометира работата на конгреса и без да има намерението да се въоръжи от глава до пети, гласи едно от характерните му заключения в писмото до Бруцо.[1632] Както и следното, адресирано този път до Села, което е не по-малко показателно: “Ако желаехме да стоим в опозиция на Австрия, трябваше да се явим на конгреса въоръжени като самата нея и Англия, да влезем в съюз с Русия и да провокираме, може би, един европейски конфликт, в който да се изправим срещу западните сили”.[1633]

Съвременници и по-късни интерпретатори на италианското поведение в Берлин тълкуват неоднозначно линията на Корти. Според Р. Бонги съзнанието, манталитета, волята на Италия, такива каквито са внушени от действията на италианската дипломация в германската столица, изглеждат жалки и ограничени. Нацията с претенции да е

[1630] Ibidem, № 220, pp. 223-226; № 221, pp. 226-227; № 216, pp. 214-215.

[1631] Ibidem, № 227, p. 247, № 268, pp. 294-295; № 269, pp. 295-296. Всъщност телеграмите на премиера от 30 юни са четири и ясно отразяват аспектите на загрижеността му. Наред с въпроса за окупационните срокове се препоръчва твърда антиавстрийска позиция по въпроса Спитца – Антивари като своеобразна морална компенсация за “отстъплението” от 28 юни. Кайроли не крие и притесненията си от реакциите в обществото и парламента поради очертаващото се разминаване с очакванията за адекватно поведение в Берлин. Кайроли отново повдига въпроса за окупацията на Босна и Херцеговина на 7 юли, но Корти остава твърд в убеждението си, че е невъзможно да се направи каквото и да било предвид риска да се стигне до война с Австро-Унгария.

[1632] Ibidem, № 235, pp. 252-253.

[1633] Ibidem, № 241, pp. 263-264.

велика, продължава авторът, е като човек, изкачиле се на планина – мащабна панорама на земи, води и всичко останало се разкрива пред очите му. В първата значима криза, в която се налага да защитава позиция, дипломацията на Италия, определена вече като велика нация, въобще не изглежда да е достигнала някакъв връх. Напротив, веригите на Алпите, от една страна, и морето, от друга, не и позволяват да види нищо отвъд. Вече 26-милионна, Италия не се чувства готова да заеме мястото, дълга, мисията, които и се полагат в света.[1634]

Противоположна е позицията на друг непосредствен свидетел на събитията от втората половина на 70-те години на XIX в. С. Ячини застава в твърда подкрепа на Корти, привеждайки буквално собствените му аргумента: "Една сила, която иска да се възползва от тенденцията за уголемяване, както и подхожда като критерий за собствено поведение във външната политика, непременно ще претърпи катастрофа, ако не е в състояние да наложи със сила желанията си на всички останали.[1635] И при това си навлича общата неприязън". Авторът е на мнение, че придържането към курс на експанзионизъм в италиански условия има характера на болезнена политическа мегаломания.[1636]

Психологическият "феномен Корти" също се превръща в мотив за критично отношение: "Малодушен и мълчалив по нрав и поради зле култивирана комуникативност, той се задоволи само да бъде "сервилно различен" от позицията на Бисмарк", пише С. Чилибрици. Освен че не получава никакви материални придобивки, гласи по-нататък коментарът му, граф Корти дори не протестира енергично, поне в името на националния принцип, срещу австрийската окупация на Босна и Херцеговина.[1637]

Тук става въпрос за пасивността на италианските представители и при известието (от 8 юли) за англо-турската договореност да се отдаде на Великобритания о-в Кипър, обстоятелство, което доразкрива параметрите на имперския поход, предприет от заинтересованите сили срещу Турция.[1638]

Становището на Дж. Канделоро е по-умерено, но нелишено от вътрешно противоречие. Тази политика, пише той, която Корти нарича политика на "чистите ръце", продължава курса на "десницата" и има своята логика, защото отчита по-голямата военна сила и по-стабилните дипломатически позиции на Австрия в сравнение с Италия; в същото време тази политика се стреми да не допусне въвличането на Италия в рискови експанзионистични начинания, които в отсъствието на съответната дипломатическа подготовка и предвид отношенията с Франция, могат да бъдат твърде опасни. Обективен в преценката си, Канделоро твърди, че Италия отстоява принципа на статуквото в Средиземноморския басейн и териториалната цялост на Турската империя както на Балканите, така и в Северна Африка, за да избегне възбуждането апетита на по-силните държави. Оттук и логиката в поведението на Рим да не се ангажира в експанзионистични инициативи.[1639]

Противоречието в тезата на автора произлиза от невъзможността да се помири "позитивността" в оперативната логика на Корти с реалностите, очертали се в навечерието и по време на конгреса в германската столица. Обстоятелството, че одобрените

[1634] Bonghi, R. Op. cit., p. 124.

[1635] Типичен пример за правотата на този извод е поведението на Русия на Берлинския конгрес, след като не е в състояние със сила или чрез хитрост да наложи своите искания, тя изпада в унизителното състояние на просяк. (б. р.).

[1636] Jacini, S. Pensieri sulla politica italiana - in: Nuova Antologia, 16. V. 1889, parte II, cap. III.

[1637] Cilibrizzi, S. Op. cit., p. 158.

[1638] Storia d'Italia, vol. IV, Da Cavur alla…, p. 383. Предложенията за компенсации идват от Виена, Берлин и Лондон. Що се отнася до предположението за получената от Англия, френска свобода за действие в Тунис, Кайроли демонстрира своята загриженост още в деня на известието за британската окупация на Кипър.

[1639] Канделоро, Дж. Цит. съч., с. 159.

от берлинския форум окупации на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария и на Кипър от Англия, по същество нарушаващи статуквото и откриващи нова фаза в европейската Средиземноморска експанзия, не води до адаптация на италианското външнополитическо поведение, а по-скоро до изолацията на Италия в перспектива. Един факт, който доказва несъстоятелността на концептуалния избор, направен поначало от Корти, а именно да се придържа към политика, подчинена преднамерено на целта да се неутрализира изцяло начертания курс от първите "леви" правителства.

Аналитичните възможности на този аспект остават встрани от терена, предпочитан по принцип от изследователите: самостойното и обособено разглеждане на външната политика, инициирана от Депретис в развоя на Източната криза, от една страна, и заключителната и фаза, дело на Корти, от друга. Така в интерпретациите крайният резултат се оказва решаваща предпоставка за критиката и цялостното лишаване от шансове на тенденцията, целенасочено обезличена след март 1878 г.

Безкритичното господство на тезата за по-силните дипломатически и военни позиции на Виена се превръща в абстракция, омаловажила неоправдано видимостта за еволюцията на австрийската линия в контекста на италианските обструкции, не в иредентистката им праволинейност на неофициално обществено мнение, а като официална конкретика, фиксирана ясно в ходовете на Депретис от лятото на 1877 г. до края на втория му кабинет.

В този смисъл и мисията на Криспи, и всички следващи стъпки на Депретис в заключителния етап на войната, допринасят за постепенното предефиниране на австрийската позиция. Същото се случва и с италианското становище, искането на Рим за компенсации в Трентино и Триест се преориентира в заинтересованост към придобивки от експанзионистичен тип. Но това става реалност едва тогава, когато Андраши декларира готовността си за компромис и възприема за Босна и Херцеговина формулата "временна окупация". От значение в случая е претенцията, предявена от Депретис, Италия да подложи на дебат параметрите на тази окупация.[1640]

Така че, когато на власт идва правителството на Кайроли, дистанцията между Виена и Рим е вече чувствително скъсена и далеч не е малка заслугата на първите кабинети от "Левицата" за това, че и австрийската страна е принудена да измине част от нея. По време на конгресните заседания граф Андраши признава пред Корти, че до голяма степен решението му да се спре на статута "временна окупация" е продиктувано от италианската позиция. Дори изненадата на Бисмарк, че Виена не се решава директно на "чиста анексия", е своеобразно свидетелство за стойността на италианското упорство.[1641] Тези знаци обаче така и не се превръщат за външния министър в повод за търсене на приемствеността в практикуваното от неговите предшественици поведение. Нито

[1640] Giglio, C. Op. cit., p. 210. Любопитно е обстоятелството, че авторът, доказал по документален път това важно сближение на двете позиции, като едно безспорно постижение за италианската дипломация, квалифицира политиката на Депретис като "непоследователна", "колеблива" и "противоречива". Свидетелство за неотклонността на италианската позиция по въпроса за Босна и Херцеговина намираме и в британската дипломатическа преписка. В строго секретния си доклад от 15 март 1878 г. до лорд Дерби, посланикът на кралицата в Рим, Паджет, пише, че "Виена е пожелала да работи заедно с Италия по Източния въпрос". Австро-Унгария има желание да се споразумее с Италия, подчертава дипломатът и дори е леко изнервен от факта, че самият той е държан встрани от тези контакти. Текстът дава да се разбере, че въпросът за Босна и Херцеговина в тясната му австро-италианска договореност, е от голямо значение за британската позиция.

[1641] DDI, vol. X, № 220, p. 225. Б. р. Тук авторът не е прав, отказът от директната анексия, изобщо не зависи от Италия, а от неотстъпчивостта на Турция, която заплашва да не подпише договора и така да обезсмисли целия конгрес. С този хитър ход, Каратеодори паша шантажира Андраши и го надхитрява. Самият Андраши явно не иска да признае поражението си от турския делегат, и затова ласкае самочувствието на граф Корти, че от Италия все пак е зависело нещо на конгреса!

пък дават основание на историографите да "внесат" някаква доза ефективност в онова, което реализират като свой дял от италианската външна политика по време на Източната криза, първите две правителства на А. Депретис.

Поел през март 1878 г. поелият управлението екип на Б. Кайроли се разграничава категорично от възможността да се обвърже с насоките на външната политика, следвана до този момент. В месеците преди и по време на Берлинския конгрес, новият титуляр във външното министерство загърбва сферите на евентуален дебат, очертали се с позитивна перспектива за защита на националните и регионални интереси на кралството в изходната фаза на Източната криза.

Предпочел да заложи на хиперболите в представите за опасността, на която би се подложила Италия, или сама създала, ако запази линията на съпротива спрямо австрийските балкански планове, граф Корти поставя де факто страната си в групата на незаинтересованите сили. С поведението си на помирител и с творческата си съпричастност към проблемите и решенията от общоевропейски интерес, той постига главната цел на своята политика: да осигури гаранции за добронамереност от и към всички, в условността на подчертана свобода от претенции и ангажименти.

Обществените настроения в Италия първи ще реагират на несъстоятелността на тази политика.[1642] Но извън подривната сила на иредентистката враждебност, чийто успех не би могъл да се въплъти в нещо повече от оставката на министъра, ерозията в устоите на споменатата политика бързо ще намери израз преди всичко в лип- сата на дипломатическа мобилност, в неадаптивността и, общо взето, в "съсредоточаването", опряно на пасивността. Една поредица от негативни аспекта, конто неизбежно и твърде конфузно ще разкрият в недалечното бъдеще реалния "европейски" статут на Италия - този на самоизолацията.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ – А МОЖЕШЕ ЛИ ДА Е РАЗЛИЧНО?

автор Живко Войников

Основният въпрос, който ще си зададе всеки български читател е, а можеше ли да имаме по-добра съдба, можеше ли в това кълбо от противоречия изпълващи Източния въпрос, да се намери решение по-благоприятно за българския народ?

Българите правят една основна историческа грешка, че залагат освобождението си изцяло на Русия, без да са наясно, че тя сама никога не може да реши радикално Източния върос в своя полза. Аналогията с освобождаването на сърбите и гърците е ясна, техните въстания, колкото и историците им да ги възхваляват в своите трудове, без намесата на Русия, те са обективно разгромени и обречени на неуспех. Тя обявява две войни на Турция – в 1806-1812 г., войната спасила сръбското въстание от пълен разгром, и войната от 1828-29 г. която спасява гръцкото въстание и юридически постига признаването на сръбската автономия и гръцката независимост. Дунавските княжества (Влахия и Молдова) също благодарение на тези войни, разширяват своята автономия за да я затвърдят и да се обединят след Кримската война, вече с помощта на Франция.

Но българският случай е различен, защото съвсем различни са отношенията в Европа до и след Кримската война. С наложеният Парижки мирен договор от 1856 г., Ру-

[1642] Канделоро, Дж. Цит. съч., с. 159-164. Посрещнат от мощна протеста вълна, граф Корти не се задържа дълго на поста си. Въпреки че е окуражаван от В. Веноста и подкрепян от премиера, който през октомври прави опит да защити в Камарата, политиката на правителството в Берлин, министърът си подава оставката на 18.10.1878 г. След два месеца си отива и целият кабинет.

сия на практика е изхвърлена от „Европейския концерт“, независимо че формално продължава да „свири“ в него, но свири „последна цигулка“ или както казва българската поговорка, тя е „последна дупка на кавала“. На практика Русия се превръща в пасивен наблюдател, изолирана в източния край на Европа.

При това положение, вариант за българско освобождение подобен на сръбския или гръцкия става напълно невъзможен.

Но има и обективни причини свързани с късното осъзнаване на българите като нация. В началото на XIX век, все още няма единно българско национално съзнание. Българоезичните области намиращи се в непосредствено съседство със земите на гърците и сърбите са подложени на постоянна и настъпателна гръцка и сръбска пропаганда, което води до развитието на гъркомания и сърбомания. Така до началото на осъзнаването на българската общност като нация, сърбоманстото пуска трайните си отровни корени по долината на р. Топлица и района на Прокопие (Прокупле) и Ниш, в югоизточните райони на Косово (Призрен, Прищина, Сирнич, Ораховец, Дяково), Скопска Черна гора, Прешово, и в Тимошката и Ресавската области – присъединени по-рано (по време на сръбското въстание в което българите от тези области, все още слабо осъзнати национално участват, и после в 1833 г. след провокиран от Сърбия бунт) към Сърбия, а гъркоманството се разпорстранява в най-южните райони на Македония (Корча, Костур, Кожани, Кайляри, Лепчища, Бер и др.) и в Тракия под влияние на Константинополската патриаршия.

Реално българското осъзнаване започва да се формира с борбата за национална църква и завършва успешно с утвърждаването на Българската екзархия с фермана на султан Абдул Азис. На практика очертанията на Екзархията стават очертания на Българската нация и именно те залягат в очертаването на двете автономни български области на Константинополската конференция в 1876-77 г. и по-късно на Санстефанския договор.

През това време в Европа настъпва драматичен обрат извършен от Бисмарк, предоставящ на Русия неподозирани възможности да влезе отново в голямата политика. И тук възниква голямото противоречие, оказало се фатално за по-нататъшния ход на събитията.

Обединена Германия се нуждае от тесен военно-политически съюз с Русия, както Бисмарк го нарича „в огън и вода“ за да гарантира своята стабилност в Европа и да предотврати всеки опит за френски реваншизъм, като обещава пълна подкрепа на Русия по Източния въпрос, разрушаване на Османската империя, придобиване на Проливите, влияние на Балканите и т.н. Бисмарк ясно посочва, че между Русия и Германия няма нито един въпрос по който да имат спорни интереси, а външнополитическите им цели взамино се допълват, тъй като имат и общи съперници – Франция и Англия. Той помага на Русия в потушаването на Полското въстание от 1863 г., а след победата над Франция в 1871 г., заставя Англия, при това в нейната столица Лондон, да се откаже от ограничаващите клаузи на Парижкия договор относно руския суверинитет в Черно море. На практика Бисмарк разрушава изцяло „Кримската коалиция“ и я прави невъзможна за бъдеще.

В Русия обаче изобщо не са в състояние да проумеят, блестящия шанс който се открива пред тях, да държат и направялват съдбините на Европа заедно с Германия. Русия изпуска безвъзвратно шанса да свири „първа цигулка“ заедно с Германия в „Европейския концерт“.

Без да повтарям добре описаните от акад. Косев различия в германската и руската външнополитически концепции, ще посоча че нито император Александър II, нито бездарният му канцлер и пръв дипломат Горчаков, са в състояние да резберат истинските интереси на собствената си държава. Александър II се оказва един повърхностен, не-

постоянен, податлив на чужди внушения, безотговорен монарх, а външно блестящия с безупречното владеене на френски език княз Горчаков, се оказва изключително посредствен и суетен дипломат, с напълно погрешни представи за политиката на империята, превръщащи я в статист и балансьор на чужди интереси.

През февруари-март 1875 г. обезпокоен от франкофилските настроения на Горчаков, Бисмарк изпраща своя доверен дипломат Йозеф фон Радовиц на секретната и най-важна мисия в Русия. Целта е да се проучи мнението на царя, канцлера Горчаков и др. видни фигури, за по-тесен съюз и сближение с Германия, в „съюз в огън и вода“, както обича да се изразява Бисмарк, т.е. абсолютно честен и напълно равноправен тесен взаимноизгодин съюз.

Радовиц трябва да намери основа за добри отношения с Русия и да предразположи към „искрено разбирателство“ дори с Горчаков, „без значение колко трудно е за постигане“. Пратеникът се среща с Горчаков, но разговорите с руския канцлер не са ползотворни, вкл. и поради личните му нападки по адрес на Бисмарк. Радовиц казва на Горчаков, че „Германия се стреми да бъде полезна за руската политика и е склонна да се присъедини към руската гледна точка по важните въпроси, тоест по онези въпроси, които са жизнено важни за Русия“. Горчаков отказва да коментира всякаква реципрочност, т.е. руска подкрепа на Германия срещу Франция.

След това Радовиц разговаря с началника на Азаитския департамент[1643] Пьотър Стремухов, който проявява много по-голям интерес към германските предложения за тясно сътрудничество „в делата на Изтока“. И накрая е приет на аудиенция от Александър II, на който казва, че целта му е да установи единство в политическата линия на Русия и Германия чрез конкретно обсъждане. Но царят изразява само общото желание с това на своя вуйчо кайзер Вилхелм I, за тясно съгласие между двете държави във външната политика, в рамките на Съюза на тримата императори, без по-конкретни решения и побързва да заяви, че целта му е да се запази статуквото на Изток, уверявайки Радовиц, че Русия няма намерение да завземе Константинопол.

Така мисията не постига целта си, Русия не преминава границата на общото доброжелатлно неангажиращо говорене, без конкретни решения и показва че предпочита да се придържа към статуквото.

Малко преди самата мисия, Бисмарк изказва замисъла си в спор с шарже д'афера в Петербург, фон Алвенслебен: „*Германската империя е създадена, за разлика от Германската конфедерация преди нея, без съгласието на европейските велики сили. Няма гаранция от тях за нейното съществуване, включително и за придобитите Елзас-Лотарингия. Германия се страхува от френския реванш.* ***В тази ситуация ние трябва да съхраним са постоянно, нашия съюз с Русия и Австро-Унгария.*** *Всяко сближаване между един от нашите съюзници и Франция е сериозна заплаха за нас*“. Затова той се опасява сериозно от франкофилската политика на руския канцлер Горчаков и прави опит да я неутрализира.

Русия се отнася към Германия, както е правила с Прусия, като към младши партньор, а Бисмарк се стреми към равенство и реципрочност в отношенията. Той иска руска реципрочност на Запад, в замяна на германската подкрепа на руските интереси на Изток. Но точно това просто нещо, изхождащо от реалната геополитическа ситуация в Европа, в Петербург не го разбират и не желаят да го разберат, заради ината на един посредствен, вече страдащ от болезнено честолюбие и старческа деменция руски канцлер и безотговорното, непостоянно и мекушаво поведение на иначе добронамерения към Германия, слабохарактерен руски император, към които впоследствие се добавят и вредните панславистки утопии завладели голяма част от умовете на руската висша и

[1643] Отдел от руското външно министерство отговарящ също за Балканския п-в и Османската империя.

средна класа. В Петербург изобщо не са дораснали до идеята, че в съюз с Германия, могат да направляват събитията в Европа, а вместо това, посредственият Горчаков продължава да издига изцяло измамната идея за европейското равновесие и „Европейския концерт“ който винаги се дирижира от Британия и в него на Русия е отредено мястото на последна цигулка.

Вместо да задълбочава връзките си с Германия, Русия ухажва при това без резултат, стария си враг Франция, стигайки до една глупава и трагикомчина конфронтация с Германия, по време на „военната тревога“ от април в същата тази 1875 г. Така Германия е лишена от възможността за превантивен натиск върху Франция. Глупавото руско „миротворчество“ ще бъде скъпо заплатено, но изцяло за българска сметка в Берлин през лятото на 1878 г.

Срещайки упоритата съпротива на Горчаков и пълното неразбиране на Александър II, след два профренски „миротворчески“ руски опита и проваленатa мисия на Радовиц целяща постигането на руско-германския съюз, Бисмарк сменя тактиката и вече губи доверието си в руснаците. Оттук наттък, той залага изцяло на „Съюза на тримата императори“, като включва в играта и Австро-Унгария, превърнала се в съперник на Русия по Източния въпрос. Целта на Бисмарк е да неутрализира Русия от възможните залитания и избилици на платоническата ѝ любов към Франция.

В такава обстановка избухва Източната криза. Под натиска на общественото мнение, където вече е пуснал отровните си корени плевела на панславизма, въпреки нежеланието на императора и канцлера, Русия е принудена от обстоятелствата да заеме активна позиция. Наивните опити на честолюбивия Горчаков, да свири „първа цигулка“ в „Европейския концерт“ по Източния въпрос и да представи Русия като изразител на общоевропейско мнение и действие, се провалят от твърдата антируска политика на Англия, безразличието на Франция и Италия и саботажа на Австро-Унгария. Така всички дипломатически опити за уреждане на кризата, зад които винаги стои Русия, пропадат. Отношенията на различните велики сили към събитията на Балканите е различно, което обезсмисля всякакво общо действие, въпреки упоритите опити на руската дипломация.

Великобритания в лицето на Дизраели лорд Биконсфилд и попадналата изцяло под неговото влияние кралица Виктория, имат стигащи до параноя страхове, че Русия ще застраши колониалната империя, ако излезе от черноморския си затвор. Тук обаче голяма вина има посланика-панславист в Константинопол, граф Игнатиев, който се опитва да установи контакти с египетския хедив и да го вербува в антитурска посока. Игнатиев не постига нищо с тези действия, несъобразени с „началството“ в Петерубрг, но засилва още повече английските опасения, когато в Лондон научават за тях. Британската политика цели Османската империя да запаси целостта си непокътната, балканските християни чийто живот и съдба нямат никаква стойност за „расово превъзхождащият“ ги британец, да бъдат смирени със старите и изпитани методи на турския ятаган, а „руската мечка“ да се държи затворена в бърлогата си, далеч от Проливите и Константинопол.

Франция „ближе рани“ след 1871 г., няма никакви интереси и симпатии спрямо Турция, или спрямо балканските християни и за нея единствената полза от Източната криза е, ако успее да измъкне още някое парче земя след Алжир, от африканските османски владения за да увеличи колониите си, в случая набелязан е Тунис.

Италия, комичната малка „велика сила“ също бленува за колониална империя, защото е доста закъсняла с появата си като обединена държава и тайничко хвърля око, я към Тунис, я към Албания, за да се добере най-накрая до Триполитания и Киренайка, или Либия, в 1911 г.

Австро-Унгария или както я наричат „парцалената империя“ сшита от много националности, е раздирана от противоречия. Австрийският прагматизъм на Двора във Виена се стреми към добри отношения с Русия в духа на Съюза на трите императори и териториално разширение към Босна и Херцеговина, така неестествено вклинила се между хърватските Далмация и Славония. Унгарският реваншизъм обаче е на съвсем друго мнение. Твърде емоционално унгарците изобщо не отчитат, че сегашното им положение на привилегирована нация в империята, им дава много повече предимства, отколкото ако бяха се отделили в 1849 г. като отделно кралство, и буквално горят от желание за мъст срещу Русия, която ги предава вързани в ръцете на Франц Йосиф през същата тази 1849 г. Идеята за война с Русия замъглява съзнанието им и пречи да видят пълното безумие на такова начинание. Независимо че самите те, са страдали два века под властта на турците, от която са освободени от австрийците, сега са силно туркофилско настроени, като резултат от своята русофобия. Що се отнася до присъединяването на Босна и Херцеговина, те са изцяло против, защото ще се увеличи славянския елемент, а унгарците ненавиждат славянските си сънародници в общата империя. Така унгарецът външен министър Андраши е в твърде трудна ситуация, едновременно да се вслушва във виенския валс и будапещенския чардаш и да играе според музиката.

Хърватите дори и да не са толкова важен фактор в империята на Франц Йосиф, искат Босна и Херцеговина за себе си, чието население смятат за свое, за да елеминират сръбските си съперници, които ненавиждат и присъединявайки областта, да се еманципират като Хърватско кралство отделно от Унгария.

Германия няма интереси на Изток, но цялото внимание на Бисмарк е заето с това как да привлече Русия към по-активна политика, да намери компромис в руско-австроунгарския антагонизъм и да попречи на съюзниците си да влизат в контакт с Франция. Страхът от антигерманска коалиция вече придобива параноични измерение в съзнанието на железния канцлер, като му се привиждат и най-невероятни и абсурдни комбинации, напр. руско-австроунгарска или френско-австроунгарска, или руско-френско-австроунгарска и т.н. Затова той посреща с надежда изострянето на Източната криза и вероятността от руско-турска война.

Той много добре знае, че Русия не може да се справи сама, ще затъне в „Балканското блато“ и само Германия може да ѝ помогне, т.е. да застави Русия чрез стечението на обстоятелствата към по-тесен съюз и осигуравянето на „руските гаранции за Елзас и Лотарингия“.

Но основната му грешка, както и на всчки европейски държавници, е че възприемат руските си колеги като идентични на тях, реалистично мислещи и логично действащи, без да познават руския манталитет. Трезвата и разумна практичност е чужда на руския начин на мислене, обладан от хаотичност, импулсивност, ирационалност, мистицизъм и месианските идеи за изключителност. Затова европейците ще останат изненадани от алогичната и объркана руска политика. Както казва руският поет Тютчев „Русия не може да бъде разбрана с ум“.[1644]

Русия няма ясни цели в Източната криза. Нейната политика е хаотична и разнопосочна. Канцлерът е за ненамеса и избягване на всякаква конфронтация с Турция и Англия, защото се страхува от изпадане в зависимост от Германия, ако руснаците се намесят на Балканите. Затова се опитва да поддържа някаква показна дипломатическа заин-

[1644] „Умом Россию не понять, Аршином общим не измерить: У ней особенная стать. В Россию можно только верить“. („Не можеш да разбереш Русия с ума си, не можеш да я измериш с обикновен аршин: Тя има особена същност. В Русия може само да вярваме.“). „Русия не може да се разбере с ума“ е четиристишие, написано на 28 ноември (10 декември 1866 г.) от поета Фьодор Тютчев. Много автори рутинно отъждествяват идеята изказава в четиристишието с руския ирационализъм, или като „апология на руския маниакален ирационализъм“. (б. р.).

тересованост, чрез съвместните безплодни акции с Андраши, подкрепяни пасивно и от Бисмарк. Но всичко това той прави за да успокои руското обществено мнение и да поддържа сред балканските християни, образа на заинтересования покровител, а не за да постигне реална промяна в статуквото.

Панславистите които стават все по-значим фактор в руското общество и армията са на противоположното мнение. Те желаят активна намеса на Русия, независимо от отношението на другите велики сили, дори и с цената на нова руско-турска война. Но изобщо не си дават сметка за реалните възможности на Русия. Т.нар. славянски комитетети се превръщат в значим обществен фактор, активно подкрепян от императрицата Мария Александровна и престолонаследника Александър Александрович (бъдещият Александър III), част от висшата аристокрация, генералитета, интелигенцията, част от дипломатите, чийно най-ярък представител е граф Игнатиев и т.н.

Именно панславистите успяват да убедят Сърбия и българските емигранти-авантюристи в Букурещ (т.нар. „млади“), че Русия активно ще се намеси, ако се стигне до сръбско-турска война и въстание в България. Резултатите от тези действия са плачевни – разгрома на сръбската армия под командването на руския авантюрист панславист ген. Черняев и „българските жестокости“ след априлската авантюра на „апостолите“ от Букурещ, ясно показват, че все още панславистите не са основният фактор който ръководи политиката на империята. Това обаче не пречи на Игнатиев да води напълно своя политика, без да се съобразява много със своя началник Горчаков, с който са в открита вражда.

Императорът заема някаква междинна позиция, въздържа се от активни действия, но опипва почвата, преговаря с Австро-Унгария, опитва се да действа в рамките на съюза на трите империи, без обаче да си подсигури стабилния гръб на Германия, въпреки постоянните инициативи на Бисмарк, отхвърляни изцяло от Горчаков.

Оказва се, че слабият и мекушав монарх не е в състояние да наложи единна политика и да елиминира неудобните си „помощници“, примерно да смени напористият Игнатиев с по-трезвомислещ дипломат, а старият и вече страдащ от начална деменция канцлер да бъде изпратен в „заслужена“ пенсия. Така най-автократичният монарх в цяла Европа не е в състояние да въведе ред в собственото си външно министерство.

В тази обстановка след като Англия проваля умишлено всички дипломатически инициативи се стига до руско-турската война. Русия започва тази война изцяло под натиска на общественото мнение, това е „война на честта“. Но всяка война е свързана с жертви, човешки и материални, така че в Петербург трябва да са наясно, какво всъщност искат да постигнат. Оказва се, че руските държавници изобщо не знаят какво искат. Мненията са различни, от ограничена демонстративна военна акция до Балкана, както иска Горчаков, до създаването на марионентна българска държава в рамките на двете хипотетични български области очертани на Константинополската конференция, както иска Игнатиев, и завземане на Проливите – мисъл която блазни честолюбието на императора, но и на Игнатиев, генералите и панславистите.

Но Русия не подготвя войната, нито материално, нито дипломатически. Военната сила на Османската империя е изцяло подценена, в Петербург очакват едва ли не, лятна разходка на Балканите. Извършена е ограничена мобилизация, с Австро-Унгария, при това тайно от Германия, са сключени твърде общи споразумения, а предложенията за помощ от Германия се игнорират изцяло.

Опитите на Горчаков „да успокои Лондон“ като дава обещания, че руската армия няма да премине Балкана, преди още тя да е минала Дунава, още повече объркват ситуацията и най-важното, показват на Дизраели, че Русия действа сама, без Германия зад гърба си, объркана е, и се страхува от Англия, което пък му развързва ръцете.

Хода на войната е ясен[1645], само ще спомена че след неуспехите при Плевен, императорът изпада в такава криза, че е готов да иска от английският военен аташе, съдействие за позорно примирие с Турция и изтегляне на руската армия, а в същото време Бисмарк предлага между 50 и 100 000 германска армия в помощ на руската. Оказва се, че цената на руско-германския съюз за железния канцлер може да струва костите на не едни а на много померански гренадири. Предложението е лекомислено отхвърлено от Горчаков и императора, въпреки че той гузно мълчи, казвайки на Шувалов, че „не си спомнял такова нещо“. По този повод Н. К. Гирс, в разговор с ген. Милютин казва „Още тогава германският канцлер трябваше да си направи извода, че е най-добре с руската дипломация да си нямаш работа“.

Александър II изобщо не разбира, че с тази политика сам изпада в изолация, отблъсквайки единствения си съюзник в Европа, и дори след трудната и измъчена победа над Турция, Русия няма да може да наложи резултатите които иска да постигне.

Англо-австроунгарското сближаване изобще не е сигурно и то минава през много перипети, като на всеки един етап, може да бъде лесно игнорирано, както с помощта на Германия, която Русия не търси, така и с много по-логична и хитроумна политика спрямо Двойната монархия.

Сключването на мирния договор с Турция, първо трябваше да се повери на трезвомислещ дипломат, а не на панслависта Игнатиев и второ, Австро-Унгария трябваше да бъде официално поканена да участва, като също така официално и се предоставят двете обещани провинции. Така Русия щеше официало на върже ръцете на Андраши и да провали всичките му задкулсни интриги и изобщо необходимостта от общоевропейско одобрение на мирния договор с Турция.

Е, нямаше да има Голяма България, но в съотвтствие с руско-австроунгарските споразумения, щеше да има „България и Румелия в техните естествени граници“ т.е. две големи български автономни области (или България до Вардар и автономна Македония, както предлага Андраши на Игнатиев през март 1878 г.), в краен случай три, тъй като Румелия като географско понятие е голяма, обхваща Македония и Тракия с ясната тенденция за последващо обединение и пълно изгонване на турците от Европа.

Но най-вече европейският конгрес ще бъде избегнат, тъй като Бисмарк е твърдо против провеждането му, Австро-Унгария след като получи „плячката си“, също няма да настоява, и единствено Британският лъв ще реве заплашително но безсилно от своя остров.

Категорично няма опасност от европейска война, въпреки внушенията и театралните постановки на Дизраели, лорд Биконсфилд. Най-много да се стигне до английски провакиции и жертване на 7000 индийци разположени на о-в Малта, които не представляват трудност не само за руската армия, но дори и за българското опълчение.

Естествено, както казва Бисмарк, Русия трябваше да диктува мирният договор след като завземе Проливите и Константинопол, без да се съобразява с английските капризи. Но за такова развитие на нещата, трябва пълно доверие и взаимодействие в съюза на тримата императори, което ще елиминира английския натиск. Русия обаче проваля това вазимодействие и така проваля себе си.

Конгресът в Берлин е резултат от упоритото нежелание на Русия да изпълни обещанията си към Австро-Унгария. Канцлерът и императорът „забравят“ какво са подписвали и обещавали в Райхщад и Будапеща. Игнатиев също знае много добре за споразуменията но упорито и със славянофилски инат, не се съобразява с тях, а тези които трябва да го коригират (императора и канцлера), не го правят. Така грубо пренебрег-

[1645] За основните допуснати грешки, може да се види подробно в книгата на Игор Козлов „По следите на турския гамбит и руската полупобеда през 1878 г.“ преведена от мен и издадена от „Еделвайс“, 2024 г.

вайки съюзника, и влизайки в една безсмислена и безплодна конфронтация, Русия поставя на карта всичко постигнато във войната, в това число и бъдещето на българския народ, което както се вижда от развоя на събитията, няма особено значение за господата от Петербург. На тях е нужна една послушна България, един сателит, пешка на европейската шахматна дъска, който да използват в по-нататъшните си фантастични планове и да жертват ако това се наложи, както става през лятото на 1913 г.

Не трябва да се залъгваме, че договорът на Игнатиев щеше да мине пред Европа, в случая пред Англия и Австро-Унгария, тъй като останала Европа е безразлична към българските граници. Дори и Русия да не беше допуснала изостряне на отношенията с Австро-Унгария, което става изцяло по руска вина, дори да беше встъпила в по-тесен съюз с Германия „в огън и вода“ както иска Бисмарк, създаването на единно българско княжество хипотетично е възможно само при пълно изгонване на турците от Европа и осъществяването на руския контрол над Босфора. Обединена България на очертана от Игнатиев, разкъсва Европейска Турция. Или казано с други думи (както казва Андраши на Игнатиев във Виена през март 1878 г.), трябваше да се създаде Албания, Гърция да си получи Тесалия и Епир, а Босна, Херцеговина, Новопазарския санджак и част от Косово да попаднат под пряката или косвена власт на Виена. Но пък това влиза в рязко противоречие със славянофилските илюзии да се облагодетелства и вечно гладната Сърбия. Игнатиев наивно се надява да попречи на Виена да завземе Босна и Херцеговина, защото това щяло да намали влиянието на Русия върху сърбите и черногорците. Това е една глупава, напълно погрешна позиция, която в крайна сметка развързва ръцете на Андраши.

Императорът попаднал под влиянието на Ингнатиев също „запъва краката“ и проваля последния опит на Горчаков, който най-накрая проумява, че е жизнено важно да изглади отношенията с Виена. В крайна сметка Русия трябваше да избира, или България или Сърбия, и двете не могат да бъдат еднакво облагодетелствани. България е с по-висока стойност, тъй като се явява хинтерланд към Проливите, а егейският бряг дава допълнителни възможности за Русия. А на Балканите единствената реална ценност за Русия са Проливите, правото ѝ сама да държи ключа за собствения си дом.

Панславизмът обаче не признава разумни компромиси и трезва мисъл. Висшата политика според Бисмарк изисква постигането на възможното, а не да се гонят славянофилските илюзии, но за съжаление, както се казва „не улучихме на освободител“.

След като не получва „законната си плячка“ от Петербург, Виена ще я получи от Лондон, но на много по-висока цена за Русия, която ще платят българите.

С хаотичните си действия Русия сама влиза в английския капан. Оттук, нататък свободата на действия за нея са силно стеснени. А отказът да се търси активно съдействието на Германия, при пасивните надежди да снихождение и „благодарност“ за руския неутралитет през 1870-71 г. е изключително инфантилно поведение. Но Русия с ум не можем да я разберем!

След твърде неизгодната сделка „Солсбъри-Шувалов“ се стига до самия конгрес. След изрични руски молби, Бисмарк приема домакинството. Тук императорът прави още една глупава но скъпо струваща кадрова грешка. Първоначлно определя за пръв пълномощник граф Шувалов, знаейки че е личен приятел на германския канцлер. Но няколки дни след това отстъпва пред честолюбието на Горчаков, и го изпраща в Берлин като пръв пълномощник. Това действие рязко променя първоначалните нагласи на Бисмарк, очевидно готов да съдейства много повече на Русия, отколкото при променената ситуация. Разбира се, причината е не само личната непирязън, придобила и комични прояви на конгреса.[1646] Германският канцлер иска да използва неблагоприятната

[1646] Известен е случаят, когато Бисмарк разговаряйки с Горчаков, хванал го под ръка, театрално залита, повличайки събеседника си, падайки двамата, уж че го е схванал силно кръста. Друг такъв случай

ситуация в която затъва Русия, като начин да отстрани опонента си Горчаков от власт, надявайки се да бъде заместен от граф Шувалов, защото смята, че причината за руските нещастия са точно в погрешната му политика, но изцяло подценява лекомисленото поведение[1647] на император Александър II.

При условие че Шувалов е пръв пълномощник, Бисмарк щеше да му помогне много повече, за да се върне в Петербург със заслуги и съответно да заеме мястото на Горчаков. Но след като Горчаков се появява в Берлин, Бисмарк прави всичко възможно да го дискредитира пред императора, поставяйки капани за Русия по големите въпроси (границите на България и обхвата на Румелия) и подкрепяйки я демонстративно по малките въпроси (Софийския санджак, Варна, присъствието на турските войски в Румелия, границата в Добруджа, срокът на руската окупация, необходим за изграждането на държавните структури, въпроса за избора на българския княз и пр.). Погледнато обаче за нас българите, тези малки въпроси изобщо не са маловажни.

Такъв капан е решението му да предостави на заинтересованите страни, да се разбират по даден въпрос задкулисно и на частни срещи, след което да го предложат на конгреса. Така Русия в лицето на Шувалов се изправя винаги срещу Солсбъри и Андраши, т.е. винаги 2:1.

В крайна сметка самият конгрес протича според сделката „Солсбъри-Шувалов“ лично одобрена от Александър II, така че Русия няма основание да се сърди, „каквото си е надробила такова и ще сърба“, избирайки най-лошия от всички възможни варианти на развитие на събитията.

Интересен въпрос поставя Симеон Радев в том 1 на „Строителите на съвремена България“ свързан с български пратеници на конгреса. Най-ревностиният защитник на тази идея е бъдещият старозагорски митрополит Методий Кусев, родом от Прилеп в Македония. Съвсем правилно той настоява, Екзархията като единствено легитимната българска институция да изпрати делегация. Руските военни власти провалят това начинание. Интересно е дали щеше някой да обърне внимание на българските пратеници в Берлин. Твърде съмнително, предвид че там е арменския патриарх, но изобщо не е поканен. От друга страна, предвид неочакваните ходове на Бисмарк, може да се предполага, че той щеше да покани българите да бъдат изслушани, за да всее допълнителен смут у англичаните и австроунгариците и да покаже още един демонстративен жест към Русия, но е наивно да се мисли, че щяха да постигнат нещо по-значимо.

Цялата стратегия на Бисмарк на конгреса е да съхрани доколкото може съюза на тримата императори, и да затрудни всякакви други сближения зад гърба на Германия. Спрямо Русия той е лоялен и подкрепя по всички въпроси които се обсъждат, но по големите противоречия, я оставя сама срещу Англия и Австро-Унгария, защото не иска да поправя грешките на Горчаков. Русия сама е избрала да осакати по такъв начин създадената от нея България. Спрямо Австро-Унгария също е лоялен подрепяйки я за Бос-

---

е при самото откриване на конгреса, след като Горчаков се оплакол че го болят коленете и трудно ще се качи до втория етаж, където е залата за заседанията, Бисмарк нарежда да монтират макара с въже и руският канцлер седнал в кресло и издигнат на втория етаж „като театрално божество“ под погледа и снизходителните усмивки на останалите делегати. (б. р.)

[1647] Много по-късно Бисмарк дава следната твърде вярна преценка за характера на императора: „Не се и съмнявах в откровеността и чистосърдечността на чувствата на император Александър, но тогава не знаех, че той не притежаваше остротата на политическата преценка, нито трудолюбието, които трайно можеха да го предпазят от нечестното влияние на неговото обкръжение, нито добросъвестната благонадежност в личните отношения, с която се отличаваше моя височайши господар (кайзер Вилхелм). Откровеността, която император Николай проявяваше и в добро и в лошо, не беше наследена напълно от по-сантименталната натура на неговия наследник. И по отношение на женските влияния, независимостта на сина, не беше на нивото на бащата. А единствената гаранция за трайността на руското приятелство е в личността на императора...“. (Бисмарк „Спомени и размисли“, том 2, София 1994: 127)

на и Херцеговина. Държи се коректно с англичаните и французите, леко пренебрежително към недорасналата „велика сила“ Италия и арогантно спрямо Турция.

Но като цяло Берлинския конгрес е провал за неговата дългосрочна стратегия, а истинският победител е Дизраели, който ясно казва, че най-голямата му печалба е разрушаването на съюза на тримата императори в духа на страта английска стратегия да не се допуска силна държала или блок от силни държави на континента.

Кайзер Вилхелм II, тогава младеж, си спомня че след конгреса, Бисмарк в негово присъствие казал „Сега мога да обиколя Европа с екипаж със шест впрегнати коня“, т.е. шестте велики сили, на което някой от сътрудниците му отговорил, че трябва да махне поне два коня от впряга, защото на конгреса е разтрогната руско-германската дружба и тя ще бъде заменена с френско-руска. Думи оказали се пророчески.

Последвалото развитие на събитията го показват – емоционалното писмо на Александър II, плод на разочарованието, в което той е изобщо не е склонен да види собствените си грешки а обвинява за всичко Бисмарк, предизвикало спешното посещение в Александрово на кайзер Вилхелм I, и също така емоционално-прибързаното решение на Бисмарк за срещата в Гащайн и оформянето на германо-австроунгарския съюз, който не е изгоден за самата Германия. Австро-Унгария няма къде да ходи, тя е вързана за Германия, но поради параноята от коалиции, железният канцлер действа импулсивно, емоционално, а не разумно. След това всичките му опити да възобнови приятелството си с Русия, които прави неуморно до края на своята политическа кариера, се провалят. А панславизмът и германофобията вземат връх и се превръща в главна политическа доктрина на Русия до краха на империята с Първата световна война.

Така Берлинският конгрес се превръща в онзи разделителен камък, който насочи европейското развитие в най-неблагопирятната посока – зараждането на френско-руския агресивен съюз. Подобен извод прави и съвр. популярен руски изследовател Ал. Широкорад: „*Германия при определени условия можеше да получи руските гаранции за неприкосновеността на Елзас и Лотарингия. От една страна, още през 1877 г. беше очевидно, че Франция никога няма да приеме загубата на тези провинции, и рано или късно ще нападне Германия, като повлече и Русия във войната. Руската гаранция за Елзас и Лотарингия унищожаваше „буретo с барут“ в центъра на Европа. Укрепването на Германия в този случай и охлаждането на отношенията с Франция бяха незначителен фактор в сравнение с решаването на вековната задача на Русия. Завземането на Проливите значително щеше да увеличи военния потенциал на Русия, и с лихвите щеше да компенсира, загубата на такъв опасен и съмнителен съюзник като Франция*“.[1648]

Геополитиката има свои закони които неумолимо съпътстват външната политика както на големите, така и на малктие държави. И който не се съобразява с тях, получава голямо разочарование. Русия упорито не иска да се съобрази с геополитическата реалност, която и диктува съюз с Германия и компромис с Австро-Унгария. Вместо реално възможното, Русия си поставя непостижими цели в които влага фатализъм, силно надценила своите възможности, и след закономерното си разочарование, изпада в дълбока криза. Но за съжаление след Берлинския конгрес не следва отрезвяване и трезва преоценка на причините за случилото се, а задълбочаване на разочарованието, което води до една психоза от съчетанието на страх и омраза и се превръща в благодатна почва са френските реваншистки планове. Този погрешен вектор на руската политика, насочен към съюз с Франция, вместо с Германия, води до катастрофални резултати за самата Русия и за Европа като цяло. Руско-германският съюз прави изцяло невъзможна голяма война в Европа и развързва изцяло ръцете на Русия към разрешаването на Източния

[1648] Широкорад, Турция, пять веков противостояния. Москва, 2009: 262.

въпрос, напълно в нейна полза, разбира се и с необходимите отстъпки на Австро-Унгария в Западните Балкани. А в Европа, Русия наравно с Германия щеше да стане първостепенна сила, с които абсолютно всички ще бъдат принудени да се съобразяват. Ето защо най-големият противник на това сближение е Англия, тъй като вече няма да може да се меси деструктивно в делата на континента.

Но нито Александър II, нито неговите наследници, можаха да порумеят тази проста истина на реалната геополитика, а се впуснаха в една безсмислена омраза спрямо Германия, поддадоха се на френските ухаживания за да се превърнат руската армия в „пушечното месо“ на френския реваншизъм, и в крайна сметка с неразумната си политика, оправдавайки се със „славянството“ и защитавайки убийците от Сараево ръководени от великосръбските шовинисти в Белград, разпалиха общоевропейската война, в която изгоря Романовската династия, а Русия получи Ленин, Троцки, кървавия болшевики преврат с последвалия терор на масови екзекуции, братоубийствената гражданска война, и накрая чудовището Сталин. Така Русия изтърва безвъзвратно своя голям шанс, който и поднесе историята…

Именно в това е цялото ключово значение на Берлинския конгрес. Както точно е прозрял К. Косев, но за съжаление без да доразработи тази теза, цитирайки думите на Дизраели, лорд Биконсфилд, казани през 1880 г.: „***Нашата първа и най-важна цел на Берлинския конгрес беше да пречупим гръбнака на Съюза на тримата императори, да го направим невъзможен завинаги. Тази наша цел е постигната, дори и това да не се забелязва в протоколите на конгреса***“.

Силният континентален съюз е най-големият ужас за вечно подмолната и деструктивна британска политика. Създателят на британската геополитическа стратегия Халфорд Макиндер, в своята знаменита лекция и статия „Географската ос на Историята“ от 1904 г. казва следното: „Изместването на баланса на силите в полза на опорната държава (в случая Германия, като централна сила в Европа), водещо до разширяването (на влиянието ѝ) върху крайбрежните земи на Евразия, ще позволи използването на огромни континентални ресурси за изграждане на флот и тогава новата световна империята ще излезе на хоризонта. **Това ще се случи, само ако Германия се съюзи с Русия.** Заплахата от подобно събитие ще хвърли Франция в съюз с отвъдморските сили, а Франция, Италия, Египет, Индия и Корея ще се превърнат в предмостия, където външните флоти ще подкрепят сухопътните армии, за да принудят опорните (континенталните) съюзници да разположат сухопътни сили и да им попречат да концентрират цялата си сила върху флоти“.

В Лондон мислят прагматично с десетилетия напред, за разлика от импулсивния Петербург и праволинейния Берлин. Дори Бисмарк няма такъв хоризонт в целите на своята реална политика, и единствено се стреми да неутрализира френския равншизъм в зародиш.

Но осъзнавайки напълно опасността от германо-руския съюз, Великобритания рязко сменя политиката си в началото на XX век. Първоначално са изгладени всички противоречия с Франция, а след това и с Русия. Британия забравя за целостта на Турция и дори приема като възможност руското владеене на Проливите. Така тя успява да подчини френско-руската Антанта, превръщайки я в троен съюз. Всички изглеждащи като непреодолими търкания между Лондон и Париж и Лондон и Петербург, са много бързо разрешени и съвместно договорени, защото оттук, нататък, не Русия, а Германия се превръща в основна заплаха за британското икономическо и търговско световно надмощие. Вината на Германия е, че към края на XIX и началото на XX век, предвид трудолюбието, организираността и иновативността на своя народ, започва бързо да се развива като водеща промишлена сила на континента, без да има големи колониални ам-

биции и да встпъва в конфликти заради тях, но произвеждаща все по-качествени стоки, които започват успешно да се конкурират с британските в световната търговия.

Британия не може да прости бързото промишлено развитие и възход на Германия и увеличаването на нейния флот, при това не толкова военния, който не представлява проблем за господарката на моретата, а търговския флот. Германският промишлен и стопански възход е като трън в очите британския елит. Най-ясно това се вижда в думите на Артър Балфур (племенник и наследник на лорд Солсбъри, като премиер и лидер на консерваторите), казани пред посланика на САЩ в Лондон Хенри Уайт, по време на 2-та Хагска мирна конференция (15 юни – 18 октомври 1907 г.), по повод разговорът им за събитията в Европа. Бившият вече премиер говори съвсем откровено. Дъщерята на Уайт записва разговора:

„Балфур: „Вероятно сме глупаци, че не сме намерили причина да обявим война на Германия, преди германците да построят твърде много кораби и да откраднат търговията ни.“

Уайт: „Вие лично сте много морален човек. Как можете дори да обмислите нещо толкова политически неморално, като провокирането на война срещу мирна държава, която има също толкова право на флот, колкото и вие? Ако искате да се конкурирате с германската търговия, работете по-усърдно.“

*Балфур: „**Това означава понижаване на жизнения ни стандарт. Затова ще ни е по-лесно да водим война**.“*

Уайт: „Учуден съм, че точно вие изразявате такива принципи.“

*Балфур: „**Не е въпрос, дали е правилно или грешно? А е въпрос за това дали искаме да запазим хегемонията си.**“*

Затова Англия, конкретно в лицето на крал Едуард VII и започналият да се формира действащ зад ограниченията на парламентарната демокрация, британски управленчески елит (от консерватори, либерали, аристократи, индустриалци, банкери, интелигенция), се оформя като координационният център, мозъка и двигателя на антигерманския съюз, докато Франция и Русия остават на ниво изпълнители, „континенталните мечове“ на морската империя, действащи по нейните директиви и превърнали се в ножицата с която ще бъдат подрязани крилата на литналия твърде високо германски орел. Тази политика ще доведе до „обкръжението на Германия“ и вкарването ѝ в капана на Първата световна война, за да бъде унищожена, а след това да ѝ се вмени вината, като агресор единствено виновен за войната, която тя е принудена да води в своя защита, от тези които я обвиняват, но това вече е друга тема.

Ще добавя че и в Русия има хора с правилно геополиическо мислене, които ясно виждат пагубният път по който тръгва Русия след Берлинския конгрес. Например дипломатът Юрий Карцов и бившият министър на вътрештите работи и депутат в Думата (руския парламент) Пьотър Дурново. Карцов пише през 1908 г., малка брошура за външнополитическите задачи на Русия, а Дурново пише меморандум до Николай II през февруари 1914 г. И двамата независимо един от друг, стигат до един и същ извод: „*Единственият правилен път за Русия е да върви в тесен съюз с Германия. Двете страни имат нужда една от друга и заедно могат да подчинят Европа. Съюзът с Англия е пагубен за Русия, тъй като обслужва изцяло английските интереси в ущърб на руските. Антантата е нездрав съюз лишен от общи дълготрайни интереси и след победата над Германия бързо ще се разпадне, като Русия ще попадне под икономическа зависимост на бившите си съюзници. Целта на Антантата е да вкара Германия във война, за да я унищожи, което е всъщност далечната цел на Англия“*. Но панславистката шизофренна психоза, заглушава трезвите гласове.

Важното е читателят да разбере, че именно Берлинският конгрес е крайъгълният камък, който породи поредица от събития, довели до залеза на „Стара Европа“ на 28

юни и 1 август 1914 г. Това и началото на започналия упадък на Европейската цивилизация като цяло, достигащ в наши дни до все по-напреднали форми на дегразация.

Берлинският конгрес е особено важен в регионален акпект за Балканите. Той създава една изключително неблагоприятна геополитическа ситуация за България, като новороденатa държава е изцяло обградена от врагове. Трите десетилетия на Берлинския мир обаче са заплатени с цената на хилядите жертви, дадени от българите по време на освободителните им движения и усилията на европейската дипломация да погасява въстаническите огнища в Македония и Одринска Тракия. Така „Източният въпрос“, не само, че не беше решен, а прерасна в още по-заплетеният „Македонски въпрос“, в решаването на който освен „големите“, активно участие вземат и „малките“ гладни играчи с неимоверно нараснал апетит за български земи. А Балканският п-в се превръща в синоним на огнище на напрежение, „барутен погреб на Европа“, или „врящ котел“, който всеки момент може да взриви крехкият европейски мир.

Както вярно предрича Бисмарк, общоевропейска война може да избухне, само от някоя „балканска глупост“, но премълчава за това, кой сътвори тази ситуация, довела в крайна сметка до изтрелите в Сараево през 1914 г. и краят на „Стара Европа“.

Така заплетеният Източен въпрос, катализира в националната политика на останалите балкански държави, зародената още с първите им самостоятелни крачки от първата половина на XIX в., идеологията на шовинизма, крайната българофобия, и доведе до необратими негативни последици за нас българите.[1649]

Гледайки прокараните граници на Балканите от Берлинския конгрес, Бисмарк предрича, че Македония ще се превърне в гробницата на България, прогноза която до голяма степен се сбъдна, а чийто краен и печален резултат е възникването на антибългарската по своята си същност шизофренна „македонска“ нация, а сега и Македонска държава (СР Македония, наследена от БЮРМ / Северна Македония), в резултат на експерименталното създаване на изкуствена нация от Белград, чието антибългарско поведение, напълно безсилно наблюдаваме днес!

Връщайки се назад към събитията, нека си припомним какво казва К. Косев за алтернативите стоящи пред българите в годините на Източната криза. Тогава българите имат две алтернативи. Първата е на „старите“, разумните дейци на Българската екзархия и по-консервативните улегнали среди. Тя е за стриктно придържане към мира и скоро постигнатата църковна съмостоятелност. Укрепвайки и разширявайки границите на своята църква, българите трябваше да изграждат своята интелигенция, просветно дело, и чрез него да укрепват още твърде слабото национлано самосъзнание сред неграмотното селячество, мирно да организират и укрепват своята народност до най-крайните си етнографски предели, за да я запазят от всякакви чужди покушения и да спечелят доверието на султана. Трябваше да се укрепи и увеличи имотната класа, търговците, предприемачите, да са създаде достатъчно развита българска градска среда.

[1649] Според проф. Иван Илчев, в статията му „Санстефанска България като „свещена крава“ на българския патриотизъм“ от 1995 г.: „*Границите, начертани от граф Игнатиев, независимо от изначалната им справедливост влизаха в противоречие с националните програми на всички съседи на България. Потенциален съюзник на Сърбия бяха Румъния и Гърция. На Гърция – Сърбия и Румъния. За България съюзник нямаше. Сан Стефано вкорави основата на антибългарския фронт на Балканите, който едва ли е преставал да съществува и за момент оттогава до днес. Той обрече на провал всички опити за българско участие в краткотрайните балкански съглашения, които в повечето случаи се обръщаха в крайна сметка срещу България*“. Подобне нихилистичен подход е не само исторически неверен, но демонстрира пълното пораженческо мислене на голяма част от съвр. ни „академични“ историци. За какво сътрудничество със сърби и гърци може да става дума, когато българофобията и шовинизма, са неразделна част от тяхната народопсихология. Или професорът е забравил че още в 1867-68 г. нашите „мили съседи“ сърби, гърци и румънци платонически се споразумяват за пълна подялба на българските земи, ако им се отдаде случай да го направят!

Рано или късно Османската империя ще се разпадне и тогава българите ще излязат от оковите си, национално обединени и целокупни, а България ще наследи османското наследство на Балканите. Как ще стане това не може да се предвиди, но при всички случаи през някаква форма на административна автономия в границите на Екзархията, а може би и на дуализъм подобен на австроунгарсикят, идея първоначлно издигната от „старите“ и тогава неразбрана от Високата Порта. Всъщност Османската империя бавно и трудно, лека-полека тръгва да се реформира през втората половина на XIX век, но изостряне на Източната криза и действията на панславистите, доведоха до смяна на режима в Константинопол, и идването на крайно реакционните религиозни фанатици на 11 май 1876 г., с преврата и последвалото убийство на султана реформатор Абдул Азис. Всъщност това е защитна реакция на османските управленчески среди, заради силния европейски и в частност руски натиск.

Положението на българите избоще не е толкова тежко колкото е в Босна и Херцеговина. Българинът има собственост, обработва земята си и въпреки всички трудности свързани с условията в неуредената, корумпирана, изостанала и трудно реформираща се Османска империя, бавно и постепенно укрепва своето благосъстояние. Затова и априлската авантюра е слаба, непопулярна, обхваща много малко населени места и е изцяло провокирана отвън, а не е резултат от местните условия.

Така българите трябваше да са сред най-големите защитници на целостта на Европейска Турция, защото колкото и парадоксално да звучи, тя ги пази от много по-опасните, коварни и гладни балкански вълци в овчи кожи, враговете „едноверци“ – сърби, гърци и впоследствие румънци. Както ще покаже историята впоследствие, турците са били най-малкото зло, потенциален и дори реален съюзник в Първата световна война.

Другата алтернатива е авантюристичната, на безотговорните авантюристи-революционери. Да се провокира въстание, чието потушаване, свързано с кланета и погроми, ще изостри Източната криза и ще предизвика намесата на Русия, т.е. съвсем целенасочена и предвидена жертва на мирно население, като случая с Батак, за да се провокира европейска и в частност руска реакция. Неслучайно Ботев критикува подигравателно Екзархията и нейните дейци в своите статии и фейлетони.

Според д-р Стоян Чомаков, един от най-активните дейци на Екзархията, революционните движения са много вредни и опасни, защото провокирани отвън, те ще вкарат българите в непредвидени и крайно неблагоприятни ситуации, както и става впоследствие.

За съжаление надделява второто решение – безотговорно-авантюристичното и затова резултатите му са плачевни. Некадърното руско половинчато освобождение, последвано от осакатена държава загубила почти половината от своята етническа територия и голяма част от своя народ, физически изтребен и асимилиран от съседите.

Предвид на всичко което стана после, на събитията довели до Балканските войни и участието ни в Първата световна война, като закономерен резултат от Букурещкия договор от 1913 г., се вижда, че „Свободата е искала Екзарха а не Караджата“ или авантюристите като Ботев, Левски, Бенковски и другите „апостоли“, изобщо не са били правилният исторически избор.

Дори Стефан Стамболов, след Берлинския конгрес вече напълно отрезвен бивш революционер-авантюрист, в речта си пред Пръвото народно събрание в Търново, през 1879 г., стигна до същия извод, че такава осакатена свобода не ни трябва, по-добре целукупна България при султана отколкото разкъсана на пет части. … Само че когато колата се обърне … пътища много…